

Madách Könyvtár – Új folyam 45.

Radó György–Andor Csaba
Madách Imre életrajzi krónika

A sorozat eddig megjelent köteteit lásd az utolsó lapokon!

Radó György–Andor Csaba

Madách Imre

életrajzi krónika

2. (javított és átdolgozott) kiadás

© Radó György örököse

A könyv megjelenését támogatta a General Consulting Rt.

Madách Irodalmi Társaság
Budapest
2006

Készült Budapesten, 2006-ban. Felelős kiadó,
műszaki szerkesztő, borító:
Andor Csaba

ISBN 963 9386 34 0
ISSN 1219–4042

ELŐSZÓ

Radó György (1912–1994) minden idők egyik legfelkészültebb Madách-kutatója volt, akinek pozitívista precizitása azt a hagyományt követte, amelyet e téren a háború előtti évtizedekben Tolnai Vilmos képviselt, s amelynek aztán 1964-től, Krizsán László dokumentumgyűjteményének megjelenésétől kezdve egyre több képviselője lett: Kerényi Ferenc, Leblancné Kelemen Mária, Praznovszky Mihály, ill. az előbbiektől függetlenül 1959-től Györffy Miklós.

Két területen is teljességre törekedett: előbb a 60-as években számba vette *Az ember tragédiája* valamennyi fordítását, s azokról jelentetett meg egy hatrészes tanulmányorozatot a Filológiai Közönyben, majd a 80-as években az életrajzi krónikához gyűjtötte az anyagot.

Könyve olyan alapmunka, amelyet a későbbiekben is folyamatosan bővíteni, korrigálni kell, s 10–20 évenként újra megjelentetni. Ezt a feladatot halála előtt e sorok írójára bízta, aki most örömmel tesz eleget a mesternek tett ígéretének.

A fenti sorok írásakor (1999-ben) még úgy gondoltam, nem írom saját nevemet Radó György neve mellé, hiszen nemcsak a munka java részét végezte Ő, de a koncepció és a struktúra is Őt dicséri. Az évek azonban teltek-múltak, a kötet egyre terjedelmesebb lett. Jelenlegi állapotában a szövegnek már elég jelentős hányadát én írtam, így nem háríthatom át a felelősséget az első kiadás szerzőjére. Ennek a munkának – tetszik, nem tetszik – immár két szerzője van: erényei a Mestert dicsérik, hibáiért a tanítvány felel. Abban sem vagyok biztos, hogy Radó György egyetértett volna-e az elhagyásokkal: a második kiadásból kihagytam pl. a képeket, a Madách halála utáni eseményeket, a világ, az ország és Nógrád megye aktuális eseményeinek ismertetését stb. (Ennek magyarázatát a második kiadáshoz írt bevezetésben adom.) Mindazonáltal úgy gondolom, nem született új könyv; minden változtatás ellenére ez még mindig a *Madách Imre életrajzi krónika*, annak a második kiadása.

Pest, 2006. január 1.

A. Cs.

TARTALOM

Bevezetés az első kiadáshoz	9
Bevezetés a második kiadáshoz	16
1823–1829	29
1830–1836	37
1837	51
1838	63
1839	81
1840	97
1841	123
1842	141
1843	153
1844	173
1845	199
1846	219
1847	229
1848	241
1849	265
1850	283
1851	

297	
1852	309
1853	335
1854	365
1855	385
1856	403
1857	415
1858	433
1859	451
1860	463
1861	473
1862	527
1863	579
1864	611

Forrásművek	641
Forrásművek rövidítései	649
Egyéb rövidítések	653
Helységnévmutató	654
Névmutató	657
Művek mutatója	688

BEVEZETÉS AZ ELSŐ KIADÁSHOZ

“Ismeretes, hogy irodalomtörténetünkben Madách úgyszólván az egy-könyvű írók közé tartozik: az egész Madách-irodalom tökéletesen *Tragédia*-központú” – írja Madách Imre életrajzának egyik termékeny kutatója, Györffy Miklós 1961-ben (*Irodalomtörténet* 188.), s bár azóta több Madách-mű is sikerrel szerepelt színpadainkon, és a kutatás körét is szélesítették olyan adatfeltárások, mint pl. Krizsán László *Dokumentumok Madách Imre élettörténetéhez* c. kötete (1964), Belitzky János *Adatok Madách Imre 1849. évi Nógrád megyei közigazgatási tevékenységéhez* c. közleménye (Palócföld 1971. 4. sz. 51–55.) stb., még az 1978-ban megjelent tanulmánygyűjtemény sem változtatott az 1961-ből idézett cikknek ezen megállapításán: “A főműre vonatkozó irodalom manapság körülbelül jó tízszeresére becsülhető a költő többi munkáit tárgyalónak.” (Uo.)

A kívánság, hogy a kutatás terjedjen ki az egész életműre, annak minden biográfiai vonatkozásával együtt, már csak azért is jogos, mert az így nyert eredmények a főműre vonatkozó ismereteket és annak értékelését is realisabbá teszik. Elmarasztalni mégsem lehet az eddigi kutatást; már csak azért sem, mert maga a “magnum opus” csak hajszálon múlt, hogy tűzbe nem vettetett (ha Arany János az úr első megszólalásának általa kifogásolt és utóbb javított szövegétől visszariad, akkor – írja Madách 1861. november 2-án Aranyinak – “...hidd el nekem kedves barátom, ha az öreg isten szabómesteres kitörése művem további olvasásától végleg elriaszt, s te azt rosszalló ítélettel visszaküldöd –, már azóta melegektem volna mellette”, s ha akkor a lángok elemézték *Az ember tragédiájának* kéziratát, akkor minden bizonnyal csak a *Lant-virágok* magánjellegű kiadásának egy-két el nem kallódott példánya, a reformkori folyóiratokban megjelent néhány vers és cikk, Nógrád megye levéltárának egy csomó sárgult aktája s az Akadémia kéziratárában egy jelígebe rejtőző zsenge drámakézirat őrizné olyasvalakinek nyomait, aki hasonló sorsúak százaival együtt régóta ismeretlenségbe süllyedt, és senkit sem érdekelt az, hogy ki is rejtőzött az “Emők” és “Timon” álnevek mögött.

Hajszálon múlt, hogy *Az ember tragédiája* száznál jóval több kiadást, ezernél jóval több előadást ért meg hazájában, s megszólalt idetova már harminc nyelven nyomtatásban, színpadon, rádióban, televízióban, és hogy nincs a világ bármely nyelvén olyan valamirevaló lexikon vagy világirodalmi kézikönyv, amely ne említene és ne méltatná.

Hajszálon múlt, hogy Madách Imre neve belekerült a magyar irodalom s ezen keresztül az egyetemes irodalom történetébe. Ez a tény óhatatlanul azt a gondolatunkat ébreszti fel, hogy az ő többi műve, köztük a rég színpadra került *Mózes* és *A civilizátor*, akárcsak az újabban szerető kezekkel színpadképessé tett *Csak tréfa*, a *Mária királynő* és a többiek bizonyára nem is a legjobbak két évszázad ismeretlenségbe sülyedt magyar szerzőinek kiadatlanul kéziratárakban, családi ládákban porosodó vagy egészen megsemmisült alkotásai között... S irodalmunkat máris jéghegynek látjuk, melynek csak egy hányada merült felszínre, s ismeretlen óriástömege láthatatlanul olvad, pusztul...

Ez a leverő gondolat érthetővé teszi a Madách-kutatás eddigi egyoldalúságát, ám a belőle fakadó önvád arra készlet bennünket, hogy – csekély elégtételül, kompenzáló kiengesztelésül a méltatlanul elfeledettnek – legalább erről az egyről, akit a hajszálon múló véletlen irodalmunk, sőt nemzetünk világra szóló hírvivőjévé tett, legalább róla, Madách Imréről igyekezzünk minél teljesebb képet alkotni.

Bizony, kollektív önvád sarkallja erre a kutatást, s tegyük hozzá: elég későn. Hiszen az írásos nyomok, ha nem is olyan gyorsan, mint azok, melyek az emberek emlékezetében éltek, folyamatosan elmosódnak. Mentsük hát azt, ami még menthető, s első lépésül foglaljuk össze egységes képbe mindazt, ami eddig, ha szétszórtan is, ha ellentmondóan is, ha csekély nyilvánossággal is, egyszer már előbukkant. Ezt az összefoglalást szolgálja a jelen munka.

Teljességre törekedve, időrendbe foglalja a Madách Imrére vonatkozóan eddig nyomtatásban megjelent adatokat. Úgy véljük, első lépésnek ennyi elég: ha a szerző önmagának korlátokat szabott, ezt a cél érdekében tette.

Mert korlát az, hogy elvileg csak a nyomtatásban már megjelent adatokra hagyatkozom, s új, még meg nem jelent adatot csupán akkor

illesztek a szövegbe, ha az véletlenül vagy közvetve merül fel munkám során. Nem zárkozom el a magam könyvtári vagy levéltári kutatása elől, de ehhez csak olyankor folyamodom, amikor valamely ellentmondás feloldása végett látom szükségesnek. E korlátokon belül sem állítom eskü terhe alatt, hogy a teljesség kitűzött igényének hiánytalanul sikerült eleget tennem. Előfordulhat, hogy egy-egy megjelent adat vagy szembeszökő ellentmondás elkerülte figyelmemet, ám épp az ilyen elvétve tán előforduló hiányosság ad alkalmat a kiegészítésre az utánam következőknek.

Valamely író vagy más nevezetes személy élettörténetének ilyen formában készült kronologikus feldolgozásáról hazai vonatkozásban nincs tudomásom. (Endrődi Sándor: *Petőfi napjai a magyar irodalomban 1842–1849* c. műve, amint azt Ferenczi Zoltán előszava meghatározza, a költő “élet-ideje alatt tőle és róla az egykorú magyar lapokban megjelent” szövegeket tartalmazza, tehát alapvetően különbözik életrajzi adatokat tartalmazó kronológiánktól. A Zeneműkiadó *Napról-napra* c. sorozata egy-egy zeneszerző életének csupán kiemelkedő dátumait regisztrálja.) Hasonló tartalmú és módszerű műveket a szovjet irodalomtörténet-írásban találunk, pl. az 1958–1960-ban Lev Tolsztojról két kötetben és Makszim Gorkijről négy kötetben kiadott életrajzi krónikákat, és Lengyelországban is kiadtak egy hasonló Miczkiewicz-krónikát.

Könyvünket igyekeztünk olyan formában és beosztással előállítani, hogy részletes magyarázat, “használati utasítás” nélkül is világos, jól használható legyen: tartalomjegyzéke és szövege minden szükségst eláruljon annak, aki kezébe veszi. Mégis azoknak, akik felépítésének elveire és módszereire bővebb tájékoztatást kívánnak, az alábbi felvilágosításokat adjuk.

*

Madách Imre életrajzának eddigi feldolgozásai – akár filológiai igényűek voltak (mint Morvay Győző 1898 évi, Becker Hugó 1899 évi, Palágyi Menyhért 1900 évi, Voinovich Géza 1914 évi, Balogh Károly 1934 évi és Barta János 1942 évi műve), akár szépirodalmi jellegűek

(mint Harsányi Zsolt 1932 évi regénye vagy a Fráter Erzsit közép-pontba állító, de persze éppúgy Madách Imrére is vonatkozó művek mint Mohácsi Jenő 1935 évi, Kiss Ibolya 1942 évi regénye és 1966 évi regényes adatgyűjteménye, Székely Júlia 1964 évi színdarabja), vagy akár Madách Imre életének csupán egy-egy motívumára vagy szakaszára vonatkoznak (mint, a sok közül, Kamarás Béla 1941 és 1962 évi, Baranyi Imre 1963 évi, Krizsán László és Miklós Róbert 1964 évi, Belitzky János 1971 évi, Leblanc Zsoltné 1973 évi, Spáczay Hedvig 1983 évi tanulmányai és az 1978-ban megjelent tanulmánykötet több darabja) – azokból az adatokból épülnek fel, melyeket részint Madách Imre megjelent művei, részint fia, Madách Aladár, részint unokaöccse, Balogh Károly által a kutatók rendelkezésére bocsátott, részint az 1930-as évek óta szorgosan feltárt kortársi visszaemlékezések, levelek, levéltári iratok szolgáltattak. Gyulai Pál 1879 évi, Palágyi Menyhért 1900 évi, Komlós Aladár 1933 évi, Halász Gábor és Staud Géza 1942 évi levélgűjteményeit egészítette ki az utóbbi két évtizedben Kerényi Ferenc és Györfly Miklós. (A munkánkban felhasznált közlések valamennyiét forrásjegyzékünk tartalmazza.) 1984 három értékes művel gazdagította a Madách életére vonatkozó adatgyűjtést: Praznovszky Mihály elmélyedt a költő nógrádi kapcsolatainak feltárásában, a Nógrád megyei levéltár pedig Leblancné szerkesztésében kiadta Madáchra vonatkozó iratainak teljességi igényű gyűjteményét. Megjelent Horváth Károly Madách-életrajza.

E forrásértékű kiadványokban az adatok csak részben ismétlődnek: még Halász Gábor és Staud Géza ugyanabból a forrásból s egyidőben publikált szövegei között is akadnak eltérések, sőt ellentmondások. Ezek egymás kritikáját kínálják; egyeztetésükkel s valamennyi feltárt adat mozaikszerű összeállításával érhető el az, hogy esszéyszerű felhasználásuk ezentúl szilárd tényanyagra épüljön, nem is szólva a még megíratlan, de egyre sürgetőbb szükségű tudományos Madách-életrajzról, melynek előkészítése alig képzelhető el másként, mint a Madách Imre életéről és műveire, kapcsolataira és irodalmi utóéletére vonatkozó adatok összegyűjtésével és egybevetésével, majd ennek alapján az esetleg még lappangó anyag feltárásával.

A gyűjtő és egybevető munka elvégzését tűzte ki célul a jelen kiadvány szerzője. Feladatának tekintette az elszórtan közzétett adatok időrendben áttekinthető kritikai egybevetését, bár – mint már volt róla szó – eddig még feltáratlan adatoknak főként az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárából és a Magyar Országos Levéltár családtörténeti gyűjteményeiből való beillesztése előtt sem zárkózott el.

Munkánk gyenge pontja Madách Imre verseinek kronológiája. Minthogy célunk a szétszórtan publikált adatoknak egységes és kritikai rendszerbe való foglalása volt, ezért pl. Madách Imre novelláinak, ifjúkori drámáinak időrendbe illesztéséhez alapul vehettük főként Kamarás Béla és Györfly Miklós idevágó megjelent tanulmányait – ámde olyan, filológiai igényű tanulmányról, amely a versek időrendjével foglalkozott volna, nem tudunk, s így csak azokra a helyekre hivatkozhattunk, azokat illeszthettük bele szövegünkbe, amelyek Palágyi Menyhért, Voinovich Géza és Balogh Károly könyveiben inkább csak a versek témájából leszűrt következtetés, mintsem filológiai elemzés alapján említik az egyes versek valószínű keletkezési idejét. Ugyanis megjelenési adatok Madách Imre verseinek csak kis hányadához – a *Lant-virágok* c. serdülőkori kötetében és a hírlapokban élete során megjelent versekhez – állnak rendelkezésünkre; a vers-kézirataira Madách Imre, eltérően pl. Petőfi Sándortól, nem írt keletkezést, s verseit később, amikor valószínűleg maga sem emlékezett már pontos keletkezési idejükre, vegyes tematikus ciklusokba csoportosította: így tehát a versek kronológiájának legalább hozzávetőleges, valószínű megállapításához alapos s nagyrészt az autográfok vizsgálatán alapuló elemzés szükséges, ami messze meghaladta volna munkánk célját, jellegét, kereteit, ezért megelégedtünk a megjelent életrajzi művek főbb következtetéseinek regisztrálásával és – most, itt – annak nyomatókos hangsúlyozásával, hogy Madách Imre verseinek időrendi szempontú elemzése még fontos, megoldatlan feladat, mégpedig olyan téma, amelynek kidolgozása könnyen új árnyalatokat vihet bele a Madách-életrajz összképébe.

Ez a kép persze egyéb, újabban felbukkanó források adataival is gazdagodhat; ámde merjük remélni, hogy a további gazdagítást megkönnyíti, fölösleges (mert mások által már elvégzett) munkáktól meg-

szabadítja, az összkép fő vonásainak felvázolásával, a hézagok érzékeltetésével módszeresebbé teszi, s ezáltal még saját gyengeségeivel is elősegíti ez a mi kiadványunk.

Kiadványunk rendszere a következő:

Madách Imre életének első tizennégy esztendeje után, melyre vonatkozóan viszonylag kevés adat áll rendelkezésünkre, s melyet ezért két szakaszra osztva (1823–1829 és 1830–1836) mutatunk be, 1837-től kezdve évek szerint elkülönítve s egy-egy éven belül is időrendbe szedve és a szükséghez képest kommentálva közöljük a reá vonatkozó adatokat.

Míthogy pedig az irodalmi és politikai élet szereplőjének életében a személyes események szervesen összefüggenek a világnak, magyar hazájának és szűkebb nógrádi pátriájának eseményeivel, ezért egy-egy időszakasz elé olyan táblát illesztettünk, amely bemutatja az emberiség, Magyarország és Nógrád megye történetének arra az időszakra eső főbb történéseit.

Munkánk alapszövegéhez a tárgy sajátos természeténél fogva két függelékot csatoltunk, és ezeket követik a könyv mutatói. [Az említett táblák, továbbá a függelékek a mű második kiadásából kimaradtak; indoklásukat lásd a második kiadáshoz írt bevezetőben! – A. Cs.]

Az első függelék Madách Imre “utóéletét”, műveinek és hírnevének máig tartó krónikáját tartalmazza. Talán nem tévedünk, ha ezt a függelékot szinte egész kiadványunk igazolásának, indoklásának mondjuk. Hiszen a Madách Imre halála óta eltelt tizenkét évtized idevonatkozó eseményeinek általunk kiválogatott adatai dokumentálják azt, hogy elsősorban *Az ember tragédiájának*, de emellett Madách Imre egyéb műveinek valamint személyének, írói és politikusi alakjának hírneve is idehaza és határainkon kívül, bár hullámheggyekkel és -völgyekkel, olykor viták közepette, de mindmáig él, sőt terjed és gyarapodik. Ez a tény az, mely véleményünk szerint fényesen igazolja, hogy nem nélkülözhetjük Madách Imre életének és az ezzel összefüggő eseményeknek részletes és kommentált krónikáját.

A második függelék olyan adatokat foglal össze időrendben, melyek külön-külön ugyan jelentéktelen irodalomtörténeti kuriozitások volnának, ám így összefoglalva, újabb bizonyítékát adják Madách Im-

re irodalmi utóéletének. E függelékben ugyanis olyan, részint ismeretlenségbe süllyedt, részint egy jeles író súvra-jében csak másodlagos szépirodalmi műveket sorolunk fel, amelyek bizonyítottan vagy inkább csak feltehetően Madách Imre főművének ösztönző hatása alatt keletkeztek. Főként Baros Gyula *Madách Imre nyomai szépirodalmunkban* c. 1923-ban megjelent tanulmányának adatait foglaltuk időrendbe, kiegészítve más forrásból eredő adatokkal. A nyomdai munka közben előkerült néhány adat a Pótlásban olvasható. [A 2. kiadás ezeket is értelemszerűen a főszövegben adja közre – A. Cs.]

Könyvünk használhatóságát, könnyű kezelését az alábbi mutatókkal akarjuk elősegíteni:

1. A forrásművek jegyzéke
2. A forrásművek rövidítéseinek betűrendes mutatója – a visszakereséshez
3. Helységnevmutató
4. Madách Imre műveinek mutatója
5. Névmutató, mely Madách Imrének a könyv minden lapján szereplő nevétől eltekintve a könyvben szereplő minden személy nevét és szereplésének lapszámát [a 2. kiadásban az esemény időpontját – A. Cs.] feltünteti; megtalálhatók benne az álnevek és a betűjellel feltüntetett nevek is, de a bibliai, a mitológiai és a kitalált, valamint a művek címében szereplő nevek feltüntetését mellőztük.

Budapest, 1985 decemberében

Radó György

BEVEZETÉS A MÁSODIK KIADÁSHOZ

Radó György műve egy százéves kutatás összegzéseként és bizonyos értelemben lezárásaként született. A 80-as években úgy látszott, hogy a benne foglalt ismeretek már csak szerény mértékben bővíthetnek vagy módosulhatnak. Ám sem a forráskutatások, sem a korábbi életrajzi információk értelmezései nem fejeződtek be, sőt nem kis mértékben éppen az életrajzi krónika inspirálta a további kutatásokat.

Az újabb eredményeket Radó György is figyelemmel kísérte, s a tervezett második kiadáshoz folyamatosan gyűjtötte a kiegészítéseket, módosításokat. Halálakor, 1994-ben már látszott, hogy az újabb kiadás legalább 10–15%-ban eltér majd az elsőtől. Azóta újabb adatok váltak ismertté.

A nagyobb lélegzetű munkák közül, amelyeknek adatai jelentős mértékben hozzájárultak az új kiadáshoz, első helyen Leblancné Kelemen Mária *Újabb Madách Imre-dokumentumok a Nógrád Megyei Levéltárból és az ország közgyűjteményeiből* (Salgótarján, 1993) c. könyvét kell megemlítenem. Bár a dokumentum-kutatás ezzel még nem ért véget – ez a kötet sem tartalmazza pl. a Staat-, Haus- und Hofarchiv (Wien) anyagát, s időközben újabb fontos dokumentumokra bukkant Zólyomi József is –, azért számottevő eredmények ezen a területen már valóban nem várhatók. Ugyanakkor kisebb kiegészítésekre akár évszázadokig is lehetőség van, hiszen az információk tárolásának és hozzáférhetőségének mai színvonalán reménytelen feladatnak látszik pl. annak számbavétele, hogy pontosan kiknek is volt Madách Imre a keresztapja vagy kiknek az esküvőjén volt házassági tanú.

Az *Újabb Madách Imre-dokumentumok*... számos kérdést vet fel, amelyeknek megválaszolása még évtizedekig tarthat. Így pl. egyes esetekben csak jegyzet formájában történik utalás bizonyos dokumentumokra (mint egy-egy ügy előzményeire), de azok szövegét nem közli a kötet (így pl. amikor Jankovich Antalnén Vécsey Eleonóra hagyatéki gondnokaként Madách Imre különböző értesítéseket, meghagyásokat stb. kap, ezek egy részéről a 231. oldalon csak jegyzet formájában olvashatunk). Számos esetben kétségeink lehetnek a számok helyes

olvasatával kapcsolatban is, többek között a dátumoknál, az iratok jelzeteinél stb. Sőt arra is találunk példát, hogy ugyanaz a személy két különböző néven szerepel az első és a második dokumentumkötetben (az előbbiben Baloghy Mihály, az utóbbiban Balogh Mihály a neve ugyanazon ügy szereplőjének). Mindezek alapján a későbbiekben nem kerülhető meg a két dokumentum-kötet alapján az összes dokumentum újbóli megkeresése, pontos lejegyzése, majd az azokban található utalásokból kiindulva további dokumentumok kutatása. Az is érdekes, hogy néhány dokumentum Krizsán László kötetében szerepel, Leblancné Kelemen Mária két kötetében azonban nem; ezeket is ismét fel kellene kutatni. Ez a munka bizonyos koncepcióváltást feltételez: semmi esetre sem időrendben, vagy más erőltetett rendszerben kellene tovább folytatni a kutatást, hanem egy-egy ügynek az összes fennmaradt iratát kellene számba venni, s csak a munka legvégén célszerű időrendben közölni (megfelelő mutatókkal) a dokumentumokat, majd annak alapján az életrajzi krónikában az eseményeket.

Fontos, bár egyelőre publikálatlan munka Praznovszky Mihály: *Madách Imre napjai a magyar irodalomban 1861–1864* c. műve is, amely számba veszi az adott időszakban Madáchról vagy Madáchról megjelent valamennyi írást. Ezek egy része már korábban is ismert volt, ám tucatszám kerültek elő korábban nem ismert hírlapi cikkek is, s ma talán valóban közel állunk ahhoz, hogy a kutatásoknak ezt a fejezetét is lezártak tekintsük. Ugyanakkor nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy Madáchnak már évtizedekkel korábban is jelentek meg írásai, vagy hogy a Nógrád Megyei Gazdasági Egyesületben való tevékenysége révén 1859-től különböző lapokban (Falusi Gazda, Gazdasági Lapok) szórványosan előfordult a neve; az 1839–1860-as időszak sajtójának elemzése föltehetően még hosszú évtizedeket vesz igénybe.

Leblancné Kelemen Mária e sorok írójával közösen jelentette meg a *Madách Imre kéziratai és levelezése (katalógus)* c. kötetet (Bp., 1992), amely szintén tartalmaz pl. publikálatlan leveleket, korábban közzé nem tett dedikációkat, egyes esetekben pedig revideálja egy-egy levél keletkezésének időpontját. Ez sem lezárt területe a Madách-kutatásnak, hiszen azóta újabb Madách-kéziratok kerültek elő, s néhány esetben a revízió revíziójára is sor került.

De teljesen újra kellett értékelnem Baranyi Imre: *A fiatal Madách gondolatvilága (Madách és az Athenaeum)* Bp., 1963. c. művét, ill. annak az első kiadásban szereplő feldolgozási módját is. Anélkül, hogy az egyébként jeles mű kritikájába bocsátkoznék, meg kell jegyezmem, hogy Baranyi hivatkozási módja eleve nem teszi lehetővé a filológiai korrekt feldolgozást. Ennek alapvetően két oka van. Az egyik: többrészes tanulmányoknál sűrűn előfordul, hogy annak csak egyik vagy másik részére hivatkozik, anélkül, hogy ezt jelezné. Igaz, magában az Athenaeumban sem volt szokás sorszámmal ellátni a folytatásokat, mindazonáltal az ilyen hivatkozás megtévesztő. Radó egyszerűen átvette Baranyi Imre hivatkozásait; a jelen kiadásban ezzel szemben az esemény leírásánál mindig feltüntettem, hogy többrészes cikk esetében melyik részről van szó.

Néhány esetben arra is van példa, hogy egy többrészes cikksorozat minden részét feltünteteti Baranyi Imre a hivatkozásban; ilyenkor Radó azt az elvet követte, hogy az utolsó rész megjelenése utánra tette az olvasás eseményét. Véleményem szerint semmi sem támasztja alá, hogy a „folytatjuk” szóval végződő írásokat Madách Imre automatikusan átugrotta volna, megvárva, amíg az utolsó rész is megjelenik, így ilyen esetekben minden egyes rész elolvasását külön eseményként tüntettem fel.

Egy további gond Baranyi Imre hivatkozásaival az, hogy az azok élén álló név általában a cikk végén szereplő névvel egyezik, s ezzel azt a téves látszatot kelti, mintha a név a szerző neve lenne. Sajnos ezt is átvette Radó. Mivel az eljárás tévútra viheti a Madách-kutatást, pontosítottam, hogy szerzőről vagy fordítóról van-e szó. A felmerült problémákat jól illusztrálja az 1841. 04. 25. utáni esemény. Radó szerint Madách Imre ekkor (04. 25. után) olvassa Kazinczy Gábor *Ötletek* c. cikkét. Túl azon, hogy ez csupán a cikk negyedik folytatása, nem is Kazinczy Gábor a szerzője, hanem – mint az alcímből kiderül – Victor Hugo. Radónál néhol összemosódik a szerző és a fordító személye; amennyire lehetett, igyekeztem feltüntetni, ha fordításról (átírásról, átköltésről) volt szó, s nem a cikket jegyző személy eredeti munkájáról.

Az Athenaeum c. folyóirat újbóli feldolgozása annál is inkább szükséges volna, mivel Baranyi Imre alapvetően a Tragédia motívu-

mait, gondolatait kereste, s az életmű más részeivel gyakorlatilag nem foglalkozott.

Sajnálatos módon a magyar kritikai kiadások is nélkülözik azt a precizitást, amelyre az életrajzi krónikáknak feltétlenül szükségük lenne. Így az *Arany János összes művei* sem felel meg maradéktalanul ilyen célra; a kritikai kiadás kritikai feldolgozását is el kellett végeznünk. Bárdos Józsefnek köszönhető pl., hogy felfigyelt arra: az Arany kritikaiban közölt egyik szerkesztői üzenet – amelyben az *Ex ungve leonem*re sajátos módon történik utalás – Madách Imrének szól, s ennek fényében válik most már valóban érthetővé a főmű végére írt *Ex leone leonem* megjegyzése. Ugyancsak Bárdos József hívta fel a figyelmet arra, hogy egy másik, M–ch–nak küldött üzenet viszont, ellentétben az Arany kritikai kiadás állításával, *nem* Madáchnak, hanem Mentovichnak szólt. A kritikai kiadás szerkesztője nem tartotta szükségesnek, hogy az írások keletkezésének/megjelenésének időpontját közölje; az említett szerkesztői üzenetekről még az sem derül ki, hogy melyik évből valók (!), csupán az, hogy az 1860/61-es évfolyam hányadik számában láttak napvilágot. Ez ugyan hozzátétőlegesen tájékoztató adatnak nem rossz, komolyabb célra azonban használhatatlan, legfeljebb az eredeti szöveg megkeresését könnyíti meg, de azt semmiképpen sem pótolja. Még érdekesebben alakult Arany János levelezésének kritikai kiadása. A XVII. kötet (amely a levelezés 3. kötete) már tartalmazza a Madách–Arany levelezés 1861-es darabjait. Az első (1861. szept. 12-én) Madáchnak írt levél borítékjáról azonban nem tesz említést, jöllehet a *Madách Imre kéziratai és levelezése* c. katalógus pontosan leírja a boríték lelőhelyét, és közli annak szövegét is. Még érdekesebb, hogy a kötet olyan levelet is sorszámmal ellátva felvesz Arany János levelezésébe, amelyet soha senki sem látott, s létezésére csupán spekulatív úton következtethetünk. Ez egy veszélyes út, amelyet súlyos hiba volt választani. Mivel általában a biográfiákhoz, de konkrétan a jelen könyvhöz is igen sok köze van a véleményem szerint teljesen elhibázott koncepciónak, ezért részletes bírálatát nem mellőzhetem.

Az Arany-levelezésben 1339. sorszámmal ellátott fiktív levelet állítólag Madách Imre írta Alsósztrégován, 1861. szeptember 14. és 30.

között: “[Madách megköszönhette Arany dicsérő szavait s *Az ember tragédiája* verselésére és nyelvére vonatkozó javítási szándékát.]” Kezdjük az elején! Arany János a levelét Balassagyarmatra címezte (amiről persze nem tudhatott a kritikai kiadás szerkesztője, de akkor miért élt bármilyen feltételezéssel is Madách tartózkodási helyére nézve?), kérve, hogy továbbítsák azt a képviselő úrnak. Madách minden bizonnyal valóban Sztregován tartózkodott, de ebből még nem következik, hogy a válaszelevelét is ott kellett megírnia. A fiktív levél fiktív keltezésének helyszínét helyesebb lett volna tehát mellőzni. Tovább menve: szeptember 14-én és a következő napokban biztosan nem írta meg, ugyanis a levelet csak 17-én kapta meg (19-én Szontagh Pálnak írt levele szerint). De még 19-én sem írhatta, mert ezen a napon írt levelében többek között arról szólt, hogy szeretné válaszáat megbeszélni Szontagh Pállal. Azt, hogy miért éppen szept. 30-a a legkésőbbi szóba jöhető időpont, nem tudjuk meg. Madách okt. 3-án írt levele alapján csak annyit állíthatunk, hogy nyilván még előtte íródott a válaszelevel. De vajon teljesen biztosak lehetünk-e abban, hogy volt válaszelevel? (Más kérdés, de erre nem térnek ki, hogy ha volt, postára adta-e Madách, s megérkezett-e az a címzetthez?) Sajnos csak nagyon valószínű, de Madách levélírása szándéka ellenére sem biztos. Megtörténhetett pl., hogy Madáchnak váratlanul Pestre kellett utaznia, ezért aztán – eredeti szándékától eltérően – személyesen mondott köszönetet Aranynek. Azt, hogy ez nem is olyan valószínűtlen lehetőség, mint amilyenek az első pillanatban gondolnánk, azzal támasztanám alá, hogy elgondolkodtató: Madách, meg sem várva Arany levelét, okt. 3-án újabb levelet írt neki. Ebben az újabb levélben nincs semmi utalás arra, hogy Arany időközben levelet küldött volna neki, de nem sokkal korábban írt válaszelevelére sem utal Madách, pedig kellett volna meglepetőznie, hogy meg sem várva a másik fél levelét, újabbat ír, amelyben ráadásul kéréssel fordul Aranyhoz. Mindezek alapján az Arany kritikai kiadás eljárását elfogadhatatlannak tartom: a feltételezett levelekről helyesebb a jegyzetek között elmélkedni, mintsem sorszámmal ellátva felvenni azokat a kritikai kiadásba.

A régebbi nyomtatott munkák közül Radó György figyelmét (de mindenki másét is) elkerülte Harsányi Zsolt legfontosabb tanulmánya,

amely a Magyar Halhatatlanok sorozatban Singer és Wolfner által (keltezés nélkül) kiadott Tragédia után, *Madách életének eseményei* címmel jelent meg. Számos fontos információval kapcsolatosan ez az egyedüli – s éppen ezért felbecsülhetetlen értékű – forrásunk, annak ellenére, hogy pontatlanságoktól egyáltalán nem mentes.

Sajnálatos módon Leblancné Kelemen Mária két dokumentumköte is életrajzi szempontból hiányos, s ezen a tényen az sem változtat, hogy olyan hiányokról van szó, amelyeket az adott kötetek eleve nem vállaltak fel. Így pl. a Madách család levéltárában (Magyar Országos Levéltár P 481.) húsznál több olyan gyászjelentés található, amelyeket Madách Imrének címeztek; ezek kézhez vétele (és elolvasása) éppúgy része volt a költő életének, mint bármely más küldemény (pl. levél) átvétele.

Az elmúlt években számos tanulmány is bővítette vagy módosította Madách életével kapcsolatos ismereteinket, így mára az első kiadás jelentős mértékű kiegészítésre és pontosításra szorult. Radó György évekkel a halála előtt e sorok íróját bízta meg – mivel végrendeletén akkor már nem kívánt változtatni, ezért csak szóban – az új kiadás megjelentetésével.

A munka évekig elhúzódott, ami talán nem is olyan nagy baj, hiszen így egyre több kiegészítésre nyílt lehetőség. Mindazonáltal a jelen kiadás számos ponton elvileg is eltér az előzőtől: bizonyos – a mű gerincét alkotó szöveghez mérten másodlagos jelentőségűnek ítélt – részeket teljes egészében mellőztem.

Teljes egészében hiányoznak mind a szövegek képei, mind az első kiadás végén lévő táblák; ezek körében ugyanis nem vállalkoztam a teljessé tételre, annak pedig nem láttam értelmét, hogy változatlan formában köztegyem. Egyébként is: az életrajzi krónikának ez nem integráns része.

Ugyancsak kimaradt az 1864. 10. utáni események ismertetése. Az ok ugyanaz: ez sem része Madách életének, s itt is reménytelen vállalkozás lett volna a teljességre törekvés.

Végül elmaradtak az egyes évek elején szereplő, a világ, Magyarország és Nógrád megye főbb eseményeit ismertető információk, az előzőekkel azonos megfontolásból. Mindezeket az információkat az

érdeklődők megtalálják az első kiadásban, s annak sincs akadály, hogy azokat a későbbi kutatások teljesebbé tegyék.

Ma már Radó György defenzív álláspontjával sem értek egyet: Madách emberi és alkotói nagyságát nem szükséges ilyen módon (de más módon sem) igazolni; ezen véleményem szerint régen túl vagyunk már, mint ahogy az is világos, hogy annak a kisebbségnek is mindig lesznek majd képviselői, amelynek tagjai – Erdélyi János és Lukács György nyomán – a Tragédiát “túlértékelt”-nek tartják.

Ami a változtatásokat illeti, a régi és az új szöveg közti viszonyt szerettem volna egyértelművé, áttekinthetővé tenni, arra törekedtem tehát, hogy lehetőség szerint ne kelljen mindig az első kiadást is a második mellé tennie az olvasónak. Ennek megfelelően általában meghagytam azokat a szövegrészeket is, amelyeket valamilyen okból törölni kellett (pl. azért, mert az eseményre máskor került sor); az ilyen törölt szövegek mindenütt ékzárójelben – <> – szerepelnek, s utánuk kommentár tudatja a kihagyás okát.

Az életrajzi krónika első kiadására mindenütt az [1] jellel hivatkoztam, s minden olyan szövegrészt, amely [1]-ben nem szerepelt, a [2] jellel kezdtem. Így most, ha a fejléc (az esemény időpontja és helye) kezdődik [2] jellel, akkor az azt jelenti, hogy az adott időpont/hely nem szerepelt [1]-ben, s hasonlóképpen, ha az esemény leírása vagy a kommentár kezdődik [2] jellel, akkor azok újak [1]-hez képest. Leggyakrabban csak a kommentár egészült ki; ilyenkor a régi kommentár után, új sorban a [2] jellel kezdődik az új kommentár. Arra is van példa, hogy a fejlécben szerepel [2], de az esemény leírása előtt nem: ez annak a jele, hogy maga az esemény [1]-ben is szerepelt, csak éppen más időponttal. Úgy gondolom, hogy a későbbi kiadásoknál is segítséget nyújthat, ha egy ilyen jelöléstechnikával tesszük világossá azt, hogy az egyes szövegrészek pontosan melyik kiadásnak a szövegrészei.

A dátum írása az újabb szokást tükrözi: az év, a hó és a nap is arab számokkal szerepel, utóbbiak minden esetben kétjegyű számokként. A mutatók sem a könyv oldalaira, hanem az időpontokra mutatnak: elhagytam az évszám első két számjegyét, továbbá a pontokat és szóközöket: a 621020 tehát a mutatókban az 1862. október 20-i eseményt jelöli.

A legtöbb fejtörést az időrend egységesítése okozta, ez ugyanis nem volt minden részletében átgondolt és következetesen végigvitt az első kiadásban (talán még most sem az). Itt a következő elveket tartottam szem előtt:

1. Ahol szerepel az év, a hó és a nap is, ott értelemszerűen a korábbi dátum megelőzi a későbbit.

2. A *t* előtt, *t*, *t* körül, *t* után időmeghatározások ebben a sorrendben követik egymást.

3. A *t*, *t*-ig, *t* körül, *t*-től időmeghatározások ebben a sorrendben követik egymást.

4. Az *t*, *t*+1, *t*-*t'* időmeghatározások ebben a sorrendben követik egymást. Tehát pl.: 1855. 05. 05., 1855. 05. 06., 1855. 05. 05.–07. 03., vagyis ahol bizonytalan az esemény napja vagy hosszabb időtartamról van szó, ott a legkésőbbi lehetséges dátum szerint történt a besorolás. Ez azt jelenti, hogy időtartamok esetében a besorolásnál azt az időpontot tekintettem meghatározónak, amikor az esemény már *biztosan* bekövetkezett, mivel ez ésszerűbbnek látszott, mint a legkorábbi időpont elfogadása, amikor *lehetséges*, hogy már bekövetkezett az esemény.

5. A tavasz, nyár, őszi időmeghatározásokat a meteorológiai évszak vége után tettem, tehát a tavaszi esemény a 05. 31-i eseményt követi, a nyári a 08.31-it, az őszi a 11. 30-it. Téli események általában nem fordulnak elő, aminek az az oka, hogy ha egy eseményről csak annyit tudunk, hogy melyik télen történt, akkor ebből nem állapítható meg egyértelműen az év, márpedig azt az elvet nem kívántam feladni, hogy az eseményeket legalább hozzávetőlegesen évekhez lehessen kötni. (Csak a legkorábbi életszakaszánál – ahol túlzottan szórványosak az információk – fordulnak elő több éven átnyúló események.) Természetesen ott, ahol lehetett tudni, hogy melyik évről van szó, a 12. 31-i ill. 02. 28-i (29-i) esemény után szerepel a téli esemény.

6. Ahol csak a hónapot vagy csak az évet lehetett tudni, ott a hónap és az év utolsó napja utánra tettem az eseményt. Ez az első kiadásban felemás módon volt megoldva, amennyiben az év eseményei az év végén szerepeltek, ugyanakkor pl. a januári események a 01. 01-i események előtt; a tavaszi, nyári események pedig meglehetősen ad

hoc módon fordultak elő, többnyire nem az adott évszak első, de nem is feltétlenül az utolsó napjánál.

7. [1]-ben az egy napon történt eseményeknél, ha azok sorrendje egyértelmű volt, általában “az előbbieket után” megjegyzés állt a dátumot követően. [2]-ben ehelyett a dátum után az ábécé nagybetűi jelölik az események sorrendjét: pl. 1861. 02. 02. A-t követi 1861. 02. 02. B.

8. Igyekeztem elkerülni a szinonimákat: így pl. a “t-nél nem későbbben” és a “t-ig” egyenértékű időmeghatározások közül az utóbbit választottam.

9. Megkülönböztettem a két időpont közé eső eseményeket aszerint, hogy egy jól meghatározott napon vagy legalábbis a megadott időtartamhoz mérten elhanyagolhatóan rövid időszak alatt történt-e az esemény, vagy inkább arról van szó, hogy feltételezhetően hosszabb, folyamatos tevékenység történt, amely a megadott időhatárokkal összemérhető. Előbbi esetben gondolatjel szerepel az időpontok között, míg az utóbbi esetben három pont. Amikor pl. a *Nógrádi képcsarnok* c. versgyűjtemény keletkezésénél az 1847. 08. 23 ... 10. 12. időszakot találjuk, akkor ez azt jelenti, hogy a teljes gyűjtemény vélhetően nem egy vagy két nap, hanem hosszabb időszak alatt készülhetett, mindenestre a megadott időhatárok között.

Vegyük észre, hogy a fenti elvek követése mellett előfordulhat, hogy az események sorrendje nem felel meg az időbeli sorrendnek, sőt ami még furcsább: bizonyos esetekben szükségképpen megelőzi egy későbbi esemény leírása a korábbi. Ez történt pl. Madách Imrénél azzal a levelével, amelyet fogsága idején még Pozsonyból küldött a feleségének, s amelyben születendő gyermeküknek a Borbála nevet ajánlotta. Madách Imrét valamikor ez után szállították Pestre, ám az életrajzi krónika mostani kiadásában mégis a Pestre szállítás eseménye szerepel előbb. Hogy miként lehetséges ez? Nos, jelenleg nem tudjuk pontosan, hogy mikor, csupán azt tudjuk, hogy 1853. 01. 15. és 19. között szállították Pestre a költőt, így ez az esemény, a fentiek alapján a 01. 19-ét követi. De mit tudunk mondani a levélről? Csupán annyit, hogy az a Pestre szállítás előtt, vagyis mindenképpen 01. 19-e előtt íródott. De nem biztos, hogy 15-e előtt, ezért nem tehetjük az 1853. 01. 15.–01. 19. esemény elé. Ha jobban belegondolunk, hasonló

probléma akkor is előállna, ha ilyen esetekben nem a későbbi, hanem a korábbi időponthoz igazítanánk az esemény leírását. Ezt a temporális paradoxont – mint a temporális logikai paradoxonokat általában – csak olyan szigorú megkötésekkel lehetne kiküszöbölni, amelyek meglehetősen bonyolultak és önkényesek, s így gyakorlatilag használhatatlanok lennének. Szerencsére az ilyen komplikált esetek száma nem túlságosan nagy.

Radó György csupán a nyomtatott források maradéktalan számbavételére vállalkozott. Ennek ellenére bőségesen felhasznált soha nem publikált kéziratokat is, így pl. a Madách család tagjainak levelezését, Komjáthy Anzelm önéletrását stb. Ezt a hagyományt igyekeztem én is folytatni, annál is inkább, mivel a nyomtatott munkákban nem egy esetben a kézirat források torzult változataival ill. pontatlan közléseivel, feldolgozásaival találkozunk. Ezek közül a legfontosabb a költő unokaöccsének, ifj. Balogh Károlynak a visszaemlékezése volt, amely időközben meg is jelent. Legifj. Balogh Károly műve, a *Madách az ember és a költő* figyelemre méltó munka ugyan, s bőségesen felhasználja apja emlékiratait, ám az “eredeti” mű ebben az esetben nemcsak jobb, részletgazdagabb, de egyúttal hitelesebb, pontosabb is.

Ugyancsak a kéziratokhoz kellett visszanyúlnom a nevek pontosítása érdekében. Bagyinszky Borbála nevét pl. sokféleképpen írták már a Madách-irodalomban, több formában fordult elő [1]-ben is, csak éppen így nem, ahogyan a hivatkozott Madách-kéziraton (s mellesleg az anyakönyvekben is!) szerepel. [1]-ben a Csernyus családnév is következetesen Csernus alakban szerepelt, ami pedig a helységneveket illeti, azok sok esetben azonosíthatatlanok voltak. Így pl. Nagyszőlő szerepelt Nagyzellő helyett, Szalatnya Pusztaszalatnya helyett, Csalomja Nagycsalomja helyett stb. E téren arra törekedtem, hogy valamennyi földrajzi név egyértelműen azonosítható legyen.

Radó György az első kiadáshoz írt bevezetőjében a versek szakszerű kronológiáját hiányolta, s azt feltételezte, hogy a kéziratok elemzése majd közelebb visz a megoldáshoz. Nem így történt: a kézirati katalógus sem volt képes – néhány kivételtől eltekintve – támpontot adni a versek keletkezési időszakához. A gond ugyanis az, hogy a versek túlnyomó többsége csak abban a formában maradt fenn, aho-

gyan életének utolsó évében a szerző sajtó alá rendezte, s ahol több szövegváltozat van, azok is többségükben 1864-ben keletkeztek. Madách a jelek szerint ugyanúgy járt el verseinek kézírataival is, miként más művei (pl. *Az ember tragédiája*) esetében is tette: az új változat elkészültekor a korábbi megsemmisítette. Ugyanakkor Radó Györgynek azzal az érvelésével, amely szerint Madách Imre a vers-kézírataira eleve nem írt volna keltezést, nem érthetők feltétel nélkül egyet. 1864-ben nem feltétlenül a korábbi versvariánsok keltezetlen volta, hanem inkább az lehetett az oka a keltezés hiányának, hogy azokat a kötetben – tegyük hozzá: jogosan – szükségtelennek ítélte. Arra, hogy az “eredeti” (korai) vers-kéziratokon (eltekintve a fogalmazványoktól) igenis szerepelhetett, ha nem is minden esetben, de legalább bizonyos esetekben keltezés, tanúsítja közvetlenül a *Candida* c. korai verse, közvetve pedig a *Május 24-én* c. vers: vajon hogyan emlékezhetett Madách Imre 1864-ben arra, hogy éppen 1857. május 24-én vett részt Veres Pálnéval azon az emlékezetes kiránduláson, amely a szóban forgó verset ihlette, ha egyszer nem vezetett naplót (márpedig semmi jele annak, hogy vezetett volna)? Az egyetlen ésszerűnek látszó feltételezés mégis csak az, hogy a vers egykorú változatán szerepelt a dátum, s így volt képes arra, hogy a *Májusban* címet a kéziratban kijavítsa, pontosítsa.

Ugyanakkor az írásszakértői elemzések más területeken – pl. a fiataalkori drámák vagy az elbeszélések esetében – mégis csak közelebb vihetnének a művek keletkezési idejének pontosításához. Nagy kár, hogy az elmúlt években megkezdett grafológiai vizsgálatok éppen az ilyen kérdések megválaszolására eddig még nem vállalkoztak.

A jelen kiadás igyekezett egy kis lépéssel közelebb kerülni az értékmertes leíráshoz, legalább a legkirívóbb esetekben. (Lásd pl. az 1849. 02. 04-i eseményhez írt megjegyzés végén a “lázadás” és “szabadságharc” szavak részrehajló használatát!) Szerencsére Madách vallásosságáról az első kiadásban csak az 1864. 10. 04-i eseményekkel összefüggésben volt szó, ám ott elég szerencsétlen megfogalmazásban. Véleményem szerint egy korrekt deskripcióban ennyire általánosan nem is szabad használni az ilyen és hasonló fogalmakat. (Szerencsésebb külön-külön a túlvilágban való hitről, templomba járásról stb. beszélni.)

Radó György könyvének két lektora is volt, a mostaninak egy sincs. Már az első kiadás is túlságosan nagy lélegzetű volt ahhoz, hogy érdemi lektorálására – a kiadó számára is belátható határidőn belül – bárki is vállalkozhatott volna. Mivel az első kiadás első igazán informatív sorának, a Madách születését közlő dátumnak a lektorálása sem volt sikeres, jóllehet elegendő lett volna egy öröknaptárt segítségül hívni annak megállapítására, hogy 1823. 01. 20-a nem kedd volt, hanem hétfő, ez a kudarc végképp meggyőzött arról, hogy a hagyományos értelemben vett lektorálás az életrajzi krónikák esetében csődöt mond. Amennyire meg tudom ítélni, valójában csak egy kiút van: minden kiadás közreadója egyúttal a korábbiak lektorának tekinti önmagát. Így tettem én is, s remélem, hogy a harmadik kiadás közreadója is ebben a szellemben javítja majd hibáinkat.

Pest, 2006. január 1.

Andor Csaba

1823–1829

1823. 01. 20. – hétfő**Alsósztrégova**

MADÁCH IMRE születése. — Keresztlevelét közli: Beck 254. Születésének napját önmaga meghatározza: Gyul–III. 484., MÖM–II. 996., ÖL–II. 157.

MADÁCH IMRE 1863. 01. 20-i levele szerint születésnapja 01. 20., Fábián és Sebestyén védőszenek napja. Nyilván a keresztlevél keltezését tévesztette össze a születés napjával már BÉRCZY KÁROLY 1866. 02. 06-án tartott emlékbeszédében (Gyul–I. XVII.), s a téves dátum azóta került minden életrajzba és kézikönyvbe. A tévedés részletes elemzése: RADÓ GYÖRGY: *Tárgyszerű és tárgyilagossággal Madách-életrajzáért*. Palócföld 1980. 3. sz. 22. Társadalmi környezetrajz: SÓTÉR ISTVÁN: *Álom a történelemtől*. Bp., 1965. 9–19.

[2] A születésnap dátumát megerősíti nővérének, MADÁCH MÁRIÁNAK édesanyjához írott levele (OSZK Kézirattára. Levelestár: MADÁCH MARI – id. MADÁCH IMRÉNÉHEZ. 13. Keszeg, 1841. 01. 20.), továbbá mai ismereteink szerint valamennyi 1865 előtti publikáció, beleértve a nekrológokat is. [1]-ben a születésnap tévesen keddre esik. Mára tisztázódott, hogy MADÁCH IMRE előtt már volt egy fiúgyermek a házaspárnak: IFJ. MADÁCH SÁNDOR (Buda, 1811. dec. 30.–Buda, 1812. febr. 14.) HARSÁNYI ZSOLT utal is rá regényében. (Ember küzdj’–I. táblázat.)

1823. 01. 21. – kedd**Alsósztrégova**

MADÁCH IMRÉT megkereszteli HLINICZKY GÁSPÁR alsósztrégovai r. kat. plébános. Keresztzülei: BUKVA GYÖRGY és BR. CZETVICZ ANTALNÉ SIMONCHICH ANTÓNIA. — Keresztelési anyakönyvezésének szövegét közli: Beck 254. [2] Eredetiben: Matrika prím. kat. cirkovi v Dolnej Strehovej B–C–D 1812–1898. Štátny Archív Banskej Bystrici.

[2] BUKVA GYÖRGY Alsósztrégova evangélikus lelkésze. [1]-ben a keresztelés tévesen szerdára esik. Madách keresztanyjának neve [1]-ben, az anyakönyvi bejegyzésnek megfelelően Czetvicz Antónia. Andor–16. (22–31.) a halálozási bejegyzés (1939. 01. 04.) alapján közli a teljes nevét. (A keresztanyákat a latinul vezetett anyakönyvekben számos esetben férjük családnevével és saját keresztnevükkel jegyezték be; Majthényi Anna pl.

több unokájának is a keresztanyja volt, és sokszor Madách Anna néven szerepel a megke-
reszteltek anyakönyveiben.)

[2] 1823. 10. 11. – szombat

Dabas

[2] ID. MADÁCH IMRE és ID. MADÁCH IMRÉNÉ mint keresztszülő részt
vesz MADÁCH JÁNOS (a keresztapa bátyja) és KEOFEJEO KAROLINA
(annak második felesége) fiának, MADÁCH SÁNDOR LÁSZLÓ IMRÉnek
a keresztelőjén. — Sári katolikus keresztelési anyakönyve (MOL A
5196).

[2] Jóllehet MADÁCH IMRE jelenlétére nincs bizonyítékunk, mégis valószínűbbnek látszik,
hogy a házaspár magával vitte őt is Dabásra, mintsem az, hogy otthon hagyták volna, a
dajka gondjára bízva. A házaspár elsőszülött fiúgyermeké másfél hónapos korában, 1812
elején meghalt, újabb fiúk csak több mint tíz év után született. A már nem fiatal házaspár
(az anya 34, az apa 42 éves volt) valószínűleg nem hagyta “magára” MADÁCH IMRÉT.
Döntésüknél nyilván azt is számításba vették, hogy a gyermek megbetegedése esetén
ugyanolyan gyorsan eljuthatnak Pestre, mint Alsósztrégováról Losoncra, ráadásul Pesten
jobb orvosi ellátásra számíthatnak.

[2] 1825. 02. 17. – csütörtök

Alsósztrégova

[2] MADÁCH IMRE öccse, MADÁCH GYÖRGY SÁNDOR keresztelése. —
Forrás: Matrika prím. kat. cirkovi v Dolnej Strehovej B–C–D 1812–
1898. Štátny Archív Banskej Bystrici.

[2] 1825. 03. 11. – péntek

Alsósztrégova

[2] MADÁCH IMRE öccsének, MADÁCH SÁNDOR GYÖRGYnek a halála.
— Forrás: Matrika prím. kat. cirkovi v Dolnej Strehovej B–C–D
1812–1898. Štátny Archív Banskej Bystrici.

1826. 03. 26. – vasárnap

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE öccse, MADÁCH KÁROLY keresztelése. — Évszáma:
FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ (szerk.): *Magyar nemzetségi zsebkönyv. II.
rész: Nemes családok. I. k.* Bp., 1905. 416. [2] Eredetiben: Matrika
prím. kat. cirkovi v Dolnej Strehovej B–C–D 1812–1898. Štátny
Archív Banskej Bystrici.

[2] [1]-ben keresztelés helyett születés szerepel. Az eredeti anyakönyvi bejegyzés semmi-
ben sem különbözik MADÁCH IMRÉétől, így az abban szereplő dátum ugyanúgy a bejegy-
zésnek, vagyis a keresztelési szertartásnak a dátuma, mint MADÁCH IMRE esetében.

1827. 04. 23. – hétfő

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE öccse, MADÁCH PÁL keresztelése. — Madách Pálról
KERÉNYI FERENC: *Egy márciusi ifjú Nógrádban: Madách Pál.* Palóc-
föld 1971. 4. sz. 44–50. [2] Eredetiben: Matrika prím. kat. cirkovi v
Dolnej Strehovej B–C–D 1812–1898. Štátny Archív Banskej Bystrici.

[2] [1]-ben keresztelés helyett születés szerepel. A változtatás magyarázata ugyanaz, mint
1826. 03. 26-nál.

[2]	1827.	07.	20.	–	péntek
Csécse					

[2] MADÁCH IMRE leendő feleségének, FRÁTER ERZSÉBETnek a szüle-
tése.

[2] A születés pontos napjára az egy nappal későbbi keresztelőlől kívül abból következtet-
hetünk, hogy 07. 20-án lesz az esküvője. (Lásd: 1845. 07. 20.) Elterjedt szokás volt a
menyasszony születésnapján tartani az esküvőt.

1827. 07. 21. – szombat**Szirák**

MADÁCH IMRE leendő feleségének, FRÁTER ERZSÉBETnek a keresztlője. — FRÁTER ALADÁR levele L. KISS IBOLYÁhoz 1941. 06. 11-én. Közli: Kiss 69–70. Szirák evangélikus keresztelési anyakönyvének mikrofilmje: MOL A 2514.

Uo. FRÁTER ERZSÉBET szüleiről; apja ippi, érkeserüi és bélmezei FRÁTER JÓZSEF, anyja sarudi BATTIK LUCA, 1825-ben kötöttek házasságot, leányukat református hitre keresztek.

[2] [1]-ben születés szerepel. A sziráki evangélikus keresztelési anyakönyv tanúsága szerint ez a keresztelés dátuma; egyéb életrajzi tények mellett (lásd: 1827. 07. 20. és 1845. 07. 20.) Szirák és Csécse távolsága is valószínűtlenné teszi, hogy a születés napján lett volna a keresztelő. (Bár FRÁTER ERZSÉBET az anyakönyvi bejegyzés tanúsága szerint református vallású, mégis egy evangélikus anyakönyvbe jegyezték be a keresztelését. Ennek magyarázata az, hogy egész Nógrád megyében csupán két – Csécsétől rendkívül messze fekvő – településen: Losoncon és Diósjenőn kereszteltek reformátusokat.) [1]-ben az anya keresztnéve Luczia alakban szerepel, a házasságkötés évszáma 1826. Az előbbi a sziráki anyakönyvi bejegyzés, az utóbbit pedig a házasulandók losonci református anyakönyvének indexregisztere pontosítja.

1828. 11. 05. – szerda**Alsósztrégova**

MADÁCH IMRE rímes francia levelet ír apjának, id. MADÁCH IMRÉNEK. Rövid névnapj jókívánság. — Közli MÖM–II. 891. Kézirat: OSZK

1828

MADÁCH IMRE levelet ír anyjának, id. MADÁCH IMRÉNEK. Köszöni ajándékait. Budára készül anyjához. — Közli: Pal 386., MÖM–II. 891., ÖL–I. 9. Kézirat: OSZK

[2] Számos családi levél tanúsága szerint Budán ekkoriban a Császár-fürdőben tartózkodott (gyógyfürdési céllal) évente több héten át a család; MADÁCH IMRÉT is gyakran ott találjuk.

1829. 01. 01. csütörtök

MADÁCH IMRE öccseivel francia levelet ír anyjának, id. MADÁCH IMRÉNÉNEK. Újévi versike, aláírása: Imre, Károly, Pali. — Közli: Pal 386., MÖM–II. 891–892., ÖL–I. 10. Kézirat: OSZK

MADÁCH IMRE öccseivel francia verset ír nővéreinek, MADÁCH MÁRIÁNAK és MADÁCH ANNÁNAK. Rövid köszöntés, aláírása: Imre, Károly, Pali. — Közli: Pal 386., MÖM–II. 920., ÖL–I. 10. Kézirat: OSZK

Az évszám PALÁGYI MENYHÉRT feltételezése.

1829. 07. 26. – szerda**Alsósztrégova**

Madách Imre virágot rajzol, rövid köszöntéssel anyja neve napjára. — Közli: Vasárnapi Újság 1897. 51. sz., Pal 37., ÖL–I. 16–17., Nagyné 1. sz. Kézirat: OSZK.

1829. 08. 07. – péntek**Buda**

ID. MADÁCH IMRÉNÉ levelet ír férjének, id. MADÁCH IMRÉNEK valamint fiainak, MADÁCH KÁROLYNAK és MADÁCH PÁLNAK. A Császár-fürdőben van többi gyermekével, tehát MADÁCH IMRÉVEL is. — Kézirat: MOL.

HARSÁNYI ZSOLT az 1831. évi kolerajárvány utáni időre teszi a budai utazást. (Ember küzdj!–I. 137.)

[2] Valójában a járvány előtti és utáni években is levelek bizonyítják, hogy ID. MADÁCH IMRÉNÉ Budán, a Császár-fürdőben tartózkodott, sőt, a járvány ideje alatt is Budán volt. [1]-ben a tartózkodás helyszíne egy meg nem nevezett fürdőhely. Mivel az ún. új traktus 3-as lakosztályában vannak, ugyanott, ahonnan 1832. 08. 09-én ID. MADÁCH IMRE küldi a levelét feleségének, ezért az utóbbi levél utalása alapján teljesen bizonyos, hogy a Császár-fürdőben tartózkodnak.

1829. 08. 14. – péntek

Buda

MADÁCH MÁRIA levelet ír apjának, ID. MADÁCH IMRÉnek. Öccse, MADÁCH IMRE már jól van, önmaga nehezen lábadozik. — Kézirat MOL.

A levélen nincs évszám, feltehetően egy héttel későbbi, mint az előző.

[2] Évszám hiányában csaknem lehetetlenség megállapítani, hogy mikor íródhatott a levél. Éveken át rendszerint augusztusban időzött több hétig a család több tagja is a Császár-fürdőben.

1829 ősz ... 1830 ősz

MADÁCH IMRE az I. grammatikai (=I. gimnáziumi) osztályt végzi, magántanuló. — Pal 39.

1830–1836

1830. 11. 27. – szombat

Vác

MADÁCH IMRE az I. grammatikai (=I. gimnáziumi) osztályból vizsgázik a piaristáknál, tiszta eminens. — Mo 20., Pal 39. Bizonyítványát közli: Pal 377.

[2] 1830

[2] MADÁCH IMRE rajzos üdvözlét ír – a tegező formából és abból a tényből következtetve, hogy a rajz a Madách család tulajdonából került közgyűjteménybe – föltehetően valamelyik testvérének. — Nagyné 2. sz. Kézirat: OSZK.

1830–1831 körül

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE, MADÁCH KÁROLY és MADÁCH PÁL háziitanítója OSZTERMANN JÓZSEF evangélikus segédlelkész. — Pal 37., Bal. 22., MÖM–II. 1112., ÖL–I. 11.

[2] 1831. 05. 01. előtt

[2] MADÁCH IMRE betegeskedik. — OSZK Kézirattára. Levelestár: TIHANY MARI – ID. MADÁCH IMRÉNÉHEZ. (Ebeck, 1831. 05. 01.)

[2] 1831. 07. 21. – csütörtök

Pest

[2] DR. REISINGER JÁNOS tünetmentességet igazoló bizonyítványt állít ki MADÁCH IMRE, ID. MADÁCH IMRÉNÉ, MADÁCH MÁRIA, valamint a személyzethez tartozó BRENNER JÓZSEF és CSONKA ANNA részére. — Andor–13. Kézirat: MOL. P 481. Fasc. LXXIV. No. 1–78. 28. cs., OSZK Kézirattára. Levelestár: Ismeretlen – id. Madách Imrénéhez.

[2] HORVÁTH GYÖRGY, Pest vármegye alispánja bizonyáglevelet ad ki ID. MADÁCH IMRÉNÉnek és a vele együtt utazóknak, amelyben igazolja, hogy Pesten még nem észleltek kolerás megbetegedést.

[2] Az országban kolerajárvány tombol; ID. MADÁCH IMRÉNÉ Pest-Budáról (legvalószínűbben a Császár-fürdőben töltött gyógyüdülést megszakítva) szeretne visszatérni Alsósztrégovára, mivel azonban Nógrád megyét kordonnal lezárták, az orvosi igazolás segítségével véli elérni úti célját. REISINGER JÁNOS doktor igazolásában ugyan nem említi név szerint MADÁCH IMRÉT és MADÁCH MÁRIÁT, csupán annyi derül ki belőle, hogy ID. MADÁCH IMRÉNÉvel egy fia és egy lánya van együtt, ám egy ismeretlen levélírónak Alsósztrégováról 1831. 07. 23-ról keltezett, ID. MADÁCH IMRÉNÉnek szóló levelében ez állt: "Mari und Emi küsse ich ächtvoll", ami kétségtelenné teszi, hogy ők tartózkodtak anyjukkal Pest-Budán.

[2] 1831. 07. 23. – szombat Pest–Dunakeszi–Vác–Pest

[2] ID. MADÁCH IMRÉNÉ családtagjaival és a személyzet két tagjával elindul Alsósztrégovára, de nem engedik be Szendehelyre; vissza kell fordulnia Pestre. — Andor–13.

[2] Az 1831. 07. 21-én kapott bizonyáglevélen szereplő láttamozások igazolják az időpontot és a helyszíneket, de megerősíti a történeteket ID. MADÁCH IMRÉNÉ 1831. 07. 25-én férjének írt levele is.

**[2] 1831. 07. 25. – hétfő
Buda**

[2] ID. MADÁCH IMRÉNÉ és a kíséretében lévő négy személy, köztük MADÁCH IMRE is, Budán tartózkodnak, a Fortuna fogadóban. ID. MADÁCH IMRÉNÉ levélben kéri férjét, hogy azonnal utazzék értük. — Andor–13. Kézirat: MOL P 481. Fasc. LXX. No. 1–20. 26. cs.

[2] 1831. 07. 28–29. – csütörtök–péntek Buda

[2] ID. MADÁCH IMRE megérkezik Budára a családjáért, de nem tudja elintézni hazautazásukat, ezért visszatér többi gyermekéhez, Alsósztrégovára. — Andor–13.

[2] ID. MADÁCH IMRE GYURCSÁNYI GÁBOR első alispántól útlevelet kap, amellyel 1831. 07. 27–28-án Alsósztrégováról Pestre, majd 1831. 07. 29–30-án Pestről Alsósztrégovára utazik. Az útlevél bejegyzései alapján valószínűleg csak 28-áról 29-ére virradó éjszaka tartózkodott Pest-Budán, s így csaknem bizonyos, hogy dolga végezetlenül, vagyis a Pest-Budán rekedt családtagok nélkül tért haza.

1831 ősz Alsósztrégova

MADÁCH IMRE a II. grammatikai (=II. gimnáziumi) osztály első szemeszterét végzi, magántanuló. — Pal 39.

1831. 12. 29. – csütörtök Vác

MADÁCH IMRE a II. grammatikai (=II. gimnáziumi) osztályból vizgázik a piaristáknál, tiszta eminens. — Mo 20., Pal 39. Bizonyítványát közli: Pal 378.

1832 tavasz Alsósztrégova

MADÁCH IMRE a III. grammatikai (=III. gimnáziumi) osztály első szemeszterét végzi, magántanuló. — Pal 39.

1832. 02. 24. – péntek

OSZTERMANN JÓZSEF latin levelet ír MADÁCH IMRÉnek. Újra meg akarja látogatni. — Említi: Pal 38. Közli: MÖM–II. 1112–1113., ÖL–I. 11. Kézirat: OSZK.

A levelet PALÁGYI MENYHÉRT szerint a házitanító OSZTERMANN fia írta, HALÁSZ GÁBOR (MÖM–II. 1211) és STAUD GÉZA szerint maga a házitanító. A levél hangjából és “dilecte” megszólításából ítélve, az utóbbi feltételezés a valószínűbb.

[2] Grafológiai elemzés nélkül is megállapítható, hogy a levelet ugyanaz a személy írta, aki az 1831. 07. 23-i ID. MADÁCH IMRÉNÉnek szóló levél feladója volt (OSZK Kézirattára. Levelestár: OS[Z]TERMANN JÓZSEF – ID. MADÁCH IMRÉNÉhez), vagyis a házitanító. A levélben szerdai (1832. 02. 29.) vagy csütörtöki (1832. 03. 01.) látogatást helyez kilátásba a tanító.

1832. 04. 03. – kedd Vác

MADÁCH IMRE a III. grammatikai (=III. gimnáziumi) osztály első szemeszteréből vizsgázik a piaristáknál, tiszta eminens. — Mo 20., Pal 39. Bizonyítványát közli: Pal 379.

1832 tavasz–nyár Alsósztrégova

MADÁCH IMRE a III. grammatikai (=III. gimnáziumi) osztály második szemeszterét végzi, magántanuló. — Pal 39.

1832. 08. 06. – hétfő Vác

MADÁCH IMRE a III. grammatikai (=III. gimnáziumi) osztály második szemeszteréből vizsgázik a piaristáknál, tiszta eminens. — Mo 20., Pal 39. Bizonyítványát közli: Pal 380.

[2] 1832. 08. 09. – csütörtök**Buda**

[2] ID. MADÁCH IMRE levelet ír a Császár-fürdőből ID. MADÁCH IMRÉNÉnek, beszámol fiuk, MADÁCH IMRE sikeres vizsgáiról, jó egészségi állapotáról, s arról, hogy MADÁCH IMRE a Városmajorban találkozott DVORSÁKKal. — Kézirat: OSZK Kézirattára. Levelestár: Id Madách Imre – feleségéhez.

1832. 08. 15. – szerda Buda

ID. MADÁCH IMRÉNÉ levelet ír Alsósztrégováról férjének, ID. MADÁCH IMRÉnek. Köszöni a MADÁCH IMRE vizsgájáról küldött értesítést, óvja őket a még pusztító koleráról. — Közli: MT 318. Kézirat: MOL.

[2] Az [1]-ben szereplő téves hipotézis szerint “Apa és fia feltehetően még Vácott tartózkodnak”.

1832 ősz ... 1834 ősz Alsósztrégova

MADÁCH IMRE a IV. grammatikai (IV. gimnáziumi) osztályt végzi, magántanuló. — Pal 39–40.

PALÁGYI MENYHÉRT feltételezése szerint MADÁCH IMRE betegeskedése vagy apjáé vagy a nevelő változása volt az oka annak, hogy ezúttal egy tanév anyagát két év alatt tanulta meg.

[2] 1833. 02. 26. – kedd Alsósztrégova

[2] MADÁCH IMRE és MADÁCH MÁRIA VERNER SÁNDOR keresztszülei (szülők: VERNER BÁLINT és EGRI MÁRIA). — Forrás: Matrika prím. kat. cirkovi v Dolnej Strehovej B–C–D 1812–1898. Štátny Archív Banskej Bystrici.

[2] **1833.** **03.**
Vác

[2] MADÁCH IMRE félévi vizsgát tesz Vácon. Annyira rövidlátó, hogy szemüveget vesznek neki. Sokat betegeskedik, csúszos fájdalmai kiújulnak. Ez évben nem tanul, egy évet veszít. — Közli: Harsányi 199.

[2] 1833. 08. 01. – csütörtök **Alsósztrégova**

MADÁCH MÁRIA férjhez megy baráthi HUSZÁR JÓZSEFhez, Keszegre költözik. — Forrás: Matrika prím. kat. cirkovi v Dolnej Strehovej B–C–D 1812–1898. Štátny Archív Banskej Bystrici.

<1833. 12. 07. előtt

MADÁCH MÁRIA férjhez megy HUSZÁR JÓZSEFhez [...]>

[2] Az esküvő pontos időpontjának ismeretében az 1833. 12. 07-én írt levélre történő hivatkozás fölöslegessé vált.

1834-ig **Alsósztrégova**

MADÁCH IMRE megtanul németül és franciául, kitűnően tanul latinul és görögül, kedvvel és szorgalmasan tanul zongorázni. — Bal 22.

1834. 01. 03-ig **Alsósztrégova**

MADÁCH IMRE megkapja VICTOR HUGO *Ruy Blas* c. művének német fordítását. — Voi 75.

1834. 01. 03. – péntek **Alsósztrégova**

ID. MADÁCH IMRE halála. — Mo 5., LATKÓCZY MIHÁLY: *Madách Imre őseiről*. Bp., 1901. Nekrológ: Magyar Kurir 1834. 01. 17. Forrás: Matrika prím. kat. cirkovi v Dolnej Strehovej B–C–D 1812–1898. Štátny Archív Banskej Bystrici.

[2] 1834. 10. 03. – péntek **Alsósztrégova**

[2] MADÁCH IMRE unokaöccsének, IFJ. HUSZÁR JÓZSEFnek a születése. — Forrás: Bejegyzés édesanyjának, HUSZÁR JÓZSEFNÉnek az imakönyvében (MATZON FRIGYESNÉ tulajdonában), Harsányi 199.

[2] Mint az HUSZÁR JÓZSEFNÉnek ID. MADÁCH IMRÉNÉhez intézett leveleiből kitűnik, DR. LANCZINGER LÁSZLÓ orvos szakértelmében jobban megbízott, mint a lakóhelyén, Keszegen elérhető orvosában, ezért több alkalommal is Alsósztrégován szülte meg gyermekét.

[2] 1834. 10. 05. – vasárnap **Alsósztrégova**

[2] MADÁCH IMRE unokaöccsének, IFJ. HUSZÁR JÓZSEFnek a keresztlője. — Forrás: Matrika prím. kat. cirkovi v Dolnej Strehovej B–C–D 1812–1898. Štátny Archív Banskej Bystrici.

1834. 10. 09. – csütörtök **Vác**

MADÁCH IMRE a IV. grammatikai (=IV. gimnáziumi) osztályból bizonyítványt kap a piaristáktól, tiszta eminens. — Mo 20., Pal 40–41. Bizonyítványát közli: Pal 40–41. és 381.

1834. 12. 28. – vasárnap**Alsósztrégova**

MADÁCH IMRE levelet ír anyjának, ID. MADÁCH IMRÉNÉnek. Rajzpapírt kér öccsének, MADÁCH KÁROLYnak. – Közli Pal 386., MÖM–II. 892., ÖL–I. 12–13. Kézirat: OSZK

[2] MADÁCH KÁROLY [1]-ben tévesen MADÁCH IMRE bátyjaként szerepel.

[2] 1834

[2] MADÁCH IMRE cím nélküli gyermekkori rajzának (“Kereszt vas-macskával és virágfüzérrel”) keletkezési éve, ID. MADÁCH IMRÉNÉ datálása szerint. — Nagyné 9. sz. Kézirat: OSZK.

1834 tél ... 1835 tavasz**Alsósztrégova**

MADÁCH IMRE az I. humanitási (=V. gimnáziumi) osztály első szemeszterét végzi, magántanuló. — Pal 41.

PALÁGYI MENYHÉRT szövegében az évszám tévesen: 1835–1836.

1835. 03. 26. – csütörtök**Vác**

MADÁCH IMRE az I. humanitási (=V. gimnáziumi) osztály első szemeszteréből bizonyítványt kap a piaristáktól, tiszta eminens. — Mo 20. Bizonyítványát közli: Pal 382.

1835. tavasz ... nyár**Alsósztrégova**

MADÁCH IMRE az I. humanitási (=V. gimnáziumi) osztály második szemeszterét végzi, magántanuló. — Pal 41.

PALÁGYI MENYHÉRT szövegében az évszám tévesen 1836.

[2] 1835. 07. 12. – vasárnap**Alsósztrégova**

[2] MADÁCH IMRE és MADÁCH ANNA VERNER AMÁLIA keresztszülei (szülők VERNER BÁLINT és EGRI MÁRIA) — Forrás: Matrika prím. kat. cirkovi v Dolnej Strehovej B–C–D 1812–1898. Štátny Archív Banskej Bystrici.

1835. 08. 08. szombat**Vác**

MADÁCH IMRE az I. humanitási (=V. gimnáziumi) osztály második szemeszteréből bizonyítványt kap a piaristáktól, tiszta eminens. — Mo 20. Bizonyítványát közli: Pal 383.

MORVAY GYÖZŐ szövegében az évszám tévesen: 1838.

[2] 1835. 11. 08. – vasárnap**Alsósztrégova**

[2] MADÁCH IMRE és MADÁCH ANNA OLIVA PÁL keresztszülei. (Szülők: OLIVA JÁNOS és GÁSPÁR JÚLIA.) — Forrás: Matrika prím. kat. cirkovi v Dolnej Strehovej B–C–D 1812–1898. Štátny Archív Banskej Bystrici.

1835 körül**Alsósztrégova**

[2] MADÁCH IMRE és fivérei házitanítója: KOVÁCS IMRE. — Pal. 36., Bal 22.

HARSÁNYI ZSOLT szerint KOVÁCS LAJOS (Ember küzdj’–I. 20.)

[2] [1]-ben KOVÁCS JÓZSEF szerepelt. Minden korábbi feltételezést megdöntött NAGY CSABA felfedezése. Eszerint a házitanító valójában KOVÁCS IMRE volt – a gyász hír szerint vízépítő áll. mérnök –, aki 1891. 06-ban hunyt el Budapesten (Vasárnapi Újság 1891/23. 378.).

MADÁCH IMRE tollrajzot készít tanulószobájukról, a rajzon a házitanító, MADÁCH KÁROLY és MADÁCH PÁL. — Pal 36. Rajz: Pal 40/41.

PALÁGYI MENYHÉRT feltételezése szerint a házitanító KOVÁCS JÓZSEF.

1836. 03.

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE ágyban fekvő beteg. — Ritk 77–78., MÖM–II. 1099–1100., ÖL–I. 13–14., Harsányi 200.

1836. 03. 15. után

MADÁCH IMRE megkapja HUSZÁR JÓZSEFNÉ családi ügyekről 1836. 03. 15-én írt levelét. — Közli: Ritk 77–78., MÖM–II. 1099–1100., ÖL–I. 13–14. Kézirat: OSZK.

MORVAY GYÖZŐ szerint a levél id. Madách Imrénéhez szól (Mo 21). A *Magyar irodalmi ritkaságok* gyűjteményében a levélíró neve tévesen HUSZÁR SÁNDORNÉ.

[2] 1836. 04. 21. – csütörtök

[2] HUSZÁR JÓZSEFNÉ dr. REISINGER JÁNOS figyelmébe ajánlotta MADÁCH IMRÉT. — OSZK Kézirattára. Levelestár: MADÁCH MARI – ID. MADÁCH IMRÉNÉHEZ 31.

[2] 1836. 08. 23. – kedd

Alsósztrégova

[2] MADÁCH IMRE unokahúgának (HUSZÁR JÓZSEFNÉ lányának), HUSZÁR ETELKA TEKLÁNAK a keresztelése. — Forrás: Matrika prím. kat. cirkovi v Dolnej Strehovej B–C–D 1812–1898. Štátny Archív Banskej Bystrici.

[2] A gyermek, édesanyjának feljegyzése szerint, 1836. 09. 27-én hunyt el.

1836. ősz ... tél

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE a II. humanitási (=VI. gimnáziumi) osztály első szemeszterét végzi, magántanuló. — Pal 41.

[2] Keszeg?

1836-ig

[2] MADÁCH IMRE megismerkedik első szerelmével, CSERNY MÁRIÁVAL. — Andor–2.

[2] A források szerint (beleértve az alsósztrégovai anyakönyveket is) Alsósztrégován a CSERNY család ismeretlen volt. A legvalószínűbb helyszín, ahol MADÁCH IMRE megismerkedhetett első szerelmével, nővérének, HUSZÁR JÓZSEFNÉNEK a lakhelye, ahol az anyakönyvek tanúsága szerint valóban élt CSERNY MÁRIA nevű személy (1822–1877), s ahol Madách Imre is többször megfordult fiatal korában, de több (Madáchhoz korban illő) CSERNY MÁRIA is élt pl. a Nagycsalomjához közeli Leszenyén, ahol MAJTHÉNYI ANTAL, majd MAJTHÉNYI LÁSZLÓ (mindkettő Madách anyjának közeli rokona) lakott.

[2] 1836

[2] MADÁCH IMRE (ismeretlen személynek) üdvözlő sorokat ír egy akvarelljére. — Nagyné 11. sz. Lelőhely: Petőfi Irodalmi Múzeum.

1837

1837

eleje

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE és fivérei házitanítója SPÁNYIK ANTAL volt piarista. — Beck 279., Bal 22., MT 228.

BARANYI IMRE feltételezése szerint egy kollégiumból került Madáchékhoz, ismerte a diák-társaságok életét. (MT 228.)

[2] 1837. 01. 17. – kedd

Alsósztrégova

[2] MADÁCH IMRE és MADÁCH ANNA VERNER JÓZSEF keresztszülei (szülők: VERNER BÁLINT és EGRI MÁRIA). — Forrás: Matrika prím. kat. cirkovi v Dolnej Strehovej B–C–D 1812–1898. Štátny Archív Banskej Bystrici.

[2] 1837. 02. 14. – kedd

Alsósztrégova

[2] MADÁCH IMRE és MADÁCH ANNA OLIVA JÚLIA keresztszülei. (Szülők: OLIVA JÁNOS és GÁSPÁR JÚLIA.) — Forrás: Matrika prím. kat. cirkovi v Dolnej Strehovej B–C–D 1812–1898. Štátny Archív Banskej Bystrici.

1837. 03. 02. – csütörtök

Pest

MADÁCH IMRE a II. humanitási (=VI. gimnáziumi) osztály első szemeszteréből vizsgázik a piaristáknál, tiszta eminens, külön dicsérettel. — Mo 20. Bizonyítványát közli: Pal 384.

1837. 03. 02. után

MADÁCH IMRE olvassa az Athenaeum 1837. I. köt. 137–138. lapján megjelent *Az eszkimók* c. cikket. — Bar 62–64.

BARANYI IMRE következtetése, a cikket egybevetvén *Az ember tragédiája* XIV. színével.

1837. 03. 06. – hétfő

Keszeg

HUSZÁR JÓZSEF levelében jelzi anyósának, ID. MADÁCH IMRÉNÉnek, hogy a régóta náluk tartózkodó MADÁCH IMRE előreláthatólag másnap indul haza. — OSZK Kézirattára. Levelestár: HUSZÁR JÓZSEF – ID. MADÁCH IMRÉNÉhez 3.

[2] A levél feladójának Mo 21. alapján [1] tévesen HUSZÁR JÓZSEFNÉT feltételezi.

[2] 1837. 03. 07. – kedd

Keszeg–Alsósztrégova

[2] MADÁCH IMRE hazautazik nővérétől. — OSZK Kézirattára. Levelestár: HUSZÁR JÓZSEF – ID. MADÁCH IMRÉNÉhez 3.

[2] Feltételezés az 1837. 03. 06-i levél alapján: eszerint MADÁCH IMRE utazását az időközben megjavult időjárás késleltette.

1837. 04. 16. után

MADÁCH IMRE olvassa az Athenaeum 1837. I. köt. 241–246. lapján megjelent *A rögtön-ítéletről* c. cikket, írta: HETÉNYI JÁNOS. — Bar 100., 103–104.

BARANYI IMRE következtetése, a cikket egybevetvén *Az ember tragédiája* III. színével és egyéb helyeivel.

1837. 04 ... 07. 31.

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE és fivérei önképző jellegű, kézírásos hetilapot szerkesztenek *Litteraturai Kevercs* címmel. — Gyul–I. XX., Beck 267., Pal 38–39., Voi 14–15., MT 228–233.

BÉRCZY KÁROLY több számát látta és jellemzi (Gyul–I. XX.), BECKER HUGÓ részletesen ismerteti, PALÁGYI MENYHÉRT csak egyről tud, ezt részletesen ismerteti, VOINOVICH GÉZA játék-folyóiratnak tekinti, viszont BARANYI IMRE elemzi az Athenaeum addig megjelent cikkeinek kimutatható és SPÁNYIK ANTAL házitanító feltételezett befolyását, ámde 16. sz. jegyzetében tévesen jegyzi meg, hogy az a levél, melyben MADÁCH IMRE az Athenaeumra való előfizetését jelenti anyjának, 1837 (“ez év”) februárjában kelt; ezt a levelet küldője, a szöveg különféle összefüggéseiből következtetve, 1838. 12. 10. körül írhatta.

[2] Az 1838. 12. 25. előtt írt levél az első, amelyben MADÁCH IMRE a folyóiratot megemlíti. A *Litteraturai Kevercs*nek később nyoma veszett; MADÁCH ALADÁR már 1892-ben sem találta egyetlen példányát sem. (MADÁCH ALADÁR: Madách Imre kéziratának tartalma 1911 [!] OSZK Kézirattára. Analekta 10.401. Az évszám nyilvánvalóan elírás, a leltár 1892. jan. 28-án készült.)

1837. 07. 31. – hétfő

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE és MADÁCH PÁL erről a napról keltezi *Litteraturai Kevercs* című kéziratot folyóiratát, s terjeszti családi körben. — Gyul–I. XX., Beck 267., Pal 28., Voi 14–15., Praz 118–120.

A keltezés csak a hónapot és a napot adja meg; az évszámra abból következtethetünk, hogy 1837 őszén MADÁCH IMRE már elhagyja Alsósztrégovát, korábban pedig az 1827-ben született MADÁCH PÁL aligha szerepelt volna szerkesztőtársként.

[2] 1837. 08. 12. előtt

Balatonfüred

[2] MADÁCH IMRE megismerkedik ALMÁSY KÁROLYval. — OSZK Kézirattára. Levelestár: MADÁCH MARI – ID. MADÁCH IMRÉNÉHEZ 1. Keszeg, 1832.[!] 08. 12.

[2] Az utalások alapján bizonyos, hogy a keltezés téves, valójában 1837. 08. 12-én íródott a levél, amelynek alapján az sem kizárt, hogy akár évekkal korábban történt a balatonfüredi találkozás.

[2] 1837. 09. 19.–10. 01.

MADÁCH IMRE, MADÁCH KÁROLY, MADÁCH PÁL és SPÁNYIK ANTAL nevelő, valamint ISTVÁN szolga és egy szakácsné a Széna (ma: Kálvin) téri Szakal házban (1900-ban NÉMET SAMU tulajdona) bérelt lakásba költöznek. — Pal 41–42., Bal 22., MÖM–II. 892–893., ÖL–I. 15.

MADÁCH IMRE beiratkozik a pesti egyetemre, ahol két évig filozófiát, a harmadik évtől jogot tanul. Tanárai: HORVÁTH ISTVÁN (magyar nyelv és történelem), WOLFSTEIN JÓZSEF (matematika), VERNER JÓZSEF (metafizika), VIROZSIL ANTAL (természetjog és magyar közjog), STANOJOVICH LÁZÁR (fizika), DÉGEN JÁNOS (fizika) SCHEDEL-TOLDY FERENC (diétika), JURJEVICH JÓZSEF (államtudomány és bányajog), VEZERLE IGNÁC (történelem). — Pal 41–42., Bal 22., MÖM–II. 892–893., ÖL–I. 15., Andor–14. 188–192.

WOLFSTEIN neve PALÁGYInál tévesen WOLFSBEIN.

[2] Az időpont [1]-ben “1837. IX. körül”. Egy családi levél tanúsága szerint (OSZK Kézirattára. Levelestár: HUSZÁR JÓZSEF – ID. MADÁCH IMRÉNÉHEZ 6. Keszeg, 1837. 09. 16.) ISTVÁN szolgát HUSZÁR JÓZSEF Keszegről küldi ID. MADÁCH IMRÉNÉNEK. Egy későbbi levélben (OSZK Kézirattára. Levelestár: MADÁCH MARI – ID. MADÁCH IMRÉNÉHEZ 38. Keszeg, [1837.] 09. 19.) még mindig jövő időben kerül szóba a pesti utazás, sőt:

a levélíró, HUSZÁR JÓZSEFNÉ feltételezi, hogy 10. 01-én vagy 10. 02-án átutazóban találkozhat édesanyjával. Ez a várakozás azonban valószínűleg tévedésen vagy félreértésen alapul. A tanévkezdés időpontja ekkoriban 10. 01. Ez ugyan 1837-ben vasárnapra esett, tehát a tanév valószínűleg csak 10. 02-án kezdődött, mindazonáltal biztosra vehető, hogy legkésőbb a tanévkezdést közvetlenül megelőző napon, tehát 10. 01-jén a család Pestre érkezett. [1]-ben “beíratkozik a pesti egyetem filozófiai fakultására” szerepel, ami a tényeknek megfelel ugyan, mégis félrevezető, mivel – évfolyamtársaihoz hasonlóan – a harmadik évtől kezdődően MADÁCH IMRE is jogot tanul. A tanárok felsorolása előtt [1]-ben ez áll “Három éven át tanárai:”. Mivel a harmadik évtől változik a fakultás, így semmi okunk sincs feltételezni, hogy a felsorolt tanárok három éven át folyamatosan tanították volna MADÁCH IMRÉT. Az [1]-ben szereplő SCHEDEL-TOLDY FERENC egyébként sem volt hivatalosan a tanára, bár előadásait évfolyamtársaival együtt valóban hallgatta. MADÁCH IMRE első pesti lakhelye minden valószínűség szerint a mai Kálvin tér 6. (Királyi Pál utca 20.) helyén álló sarokház lehetett. Bár PALÁGYI MENYHÉRTHEZ hasonlóan BELIA GYÖRGY is a Kálvin tér 1-et adja meg [*Madách Imre pesti és budai lakásai*. In. HATVANY LAJOS (szerk.): *Beszélő házak*. Bp., 1957. 164–168.], ott NÉMET SAMU nevű tulajdonosról nincs tudomásunk. Igaz, a Kálvin tér többi épületében sincsen. Mivel azonban a Kálvin tér 6. tulajdonosa a múlt század végén DEUTSCH SAMU, ezért a legvalószínűbb lehetőség az, hogy NÉMET SAMU és DEUTSCH SAMU azonos személyek, s ilyenformán a Kálvin tér 6. egyik első emeleti lakása lehetett MADÁCH IMRE lakhelye egyetemi éve alatt. A lakás helyét elméletileg tovább pontosíthatjuk, ha elfogadjuk MADÁCH IMRE évfolyamtársának, KÁMÁNHÁZY BÉLÁnak a visszaemlékezését (B[ÉLA] K[ÁMÁNHÁZ]Y: *Erinnerungen an Emerich Madách*. Pester Lloyd 1880. 01. 24. 7.). Eszerint MADÁCH IMRE lakásából közvetlen rálátás nyílt LÓNYAY MENYHÉRTÉK lakására, akik akkoriban az egyetemi templommal és a Károlyi palotával szemközt sarokházban, tehát a mai Károlyi Mihály utca és Veres Pálné utca keresztezésénél lévő épület első emeletén laktak. (KÁMÁNHÁZY BÉLA visszaemlékezését és annak fordítását lásd Andor–14-ben!) VEZERLE IGNÁC [1]-ben nem szerepel, LÓNYAY MENYHÉRT visszaemlékezésében azonban igen, igaz, WESZERLE névalakban.

[2]	1837.	10.	02.	–	hétfő
Pest					

[2] Madách Imre megkezdí tanulmányait a pesti egyetemen.

[2] Bár közvetlen bizonyítékunk erre nézve nincsen, tény, hogy ebben a korban az iskolákban és az egyetemeken is egyöntetűen 10. 01-én kezdődött az oktatás; mivel azonban ez a nap éppen vasárnapra esett, föltehetően 10. 02. volt a tényleges tanévkezdés időpontja.

1837. 10. 15. – vasárnap

Pest

MADÁCH IMRE levelet ír anyjának, ID. MADÁCH IMRÉNÉnek, kinek ottlétére emlékezik, várja novemberi látogatását, francia szótárt kér, felsorolja új ismerőseit. A matézis tanulásához lornyettet kér. — Közli: Pal 387., MÖM–II. 892–893., ÖL–I. 15–16. Kézirat: OSZK.

[2] [1]-ben tévesen péntek szerepel.

1837. 11. 05. – vasárnap

Pest

MADÁCH IMRE levelet ír anyjának, ID. MADÁCH IMRÉNÉnek, elszámol a kapott pénzzel, lornyettet vett, mert rövidlátó, anyját várja 11.15-re. — Közli: Pal 387–388., MÖM–II. 893–894., ÖL–I. 16–17. Kézirat: OSZK.

PALÁGYI MENYHÉRT tévesen említi a keltezést (Pal 44.): XI. 15.

1837. 11. 11. – szombat

Pest

MADÁCH IMRE levelet ír anyjának, ID. MADÁCH IMRÉNÉnek, mentegőzik korábbi panaszai miatt, kéri WIELAND műveit. — Közli: Pal 388–389., MÖM–II. 894–895., ÖL–I. 18. Kézirat: OSZK.

1837. 11. 18. – szombat

Pest

MADÁCH IMRE levelet ír anyjának, ID. MADÁCH IMRÉNÉnek, aggódik, hogy anyja nem érkezett meg. — Közli: Pal 389., MÖM–II. 895., ÖL–I. 19. Kézirat: OSZK.

[2] 1837. 11. 12-én Alsósztrégován megkeresztelik HUSZÁR JÓZSEF és MADÁCH MÁRIA gyermekét, HUSZÁR ALBERTINÁT; minden bizonnyal ez az esemény késelteti ID. MADÁCH IMRÉNÉ elutazását. (Forrás: Matrika prím. kat. cirkovi v Dolnej Strehovej B–C–D 1812–1898. Štátny Archív Banskej Bystrici.) Az anya feljegyzése szerint a gyermek 1838. 02. 02-án halt meg; korai halála alapján nem kizárt, hogy már a születésekor olyan komplikációk léptek fel, amelyek szintén hozzájárulhattak az utazás elhalasztásához.

1837.

11.

21.

–

kedd

Pest

MADÁCH IMRE levelet ír anyjának, ID. MADÁCH IMRÉNÉnek. Még mindig várja, kéri rajzeszközeit, kottáit, KISFALUDY SÁNDOR és WIELAND műveit, hogy küldjék hozzájuk a szakácsnét. — Közli: Pal 389., MÖM–II. 895–896., ÖL–I. 20. Kézirat: OSZK.

MORVAY GYÖZŐ tévesen említi a keltezést (Mo 21.): 11. 27.

[2] Valójában a levélnek a szakácsnővel kapcsolatos részlete kétértelmű: “A’ szakácsnét is édes Mamám jó lesz el küldened”, amit – különösen a korábbi, súlyos kifogásokat megfogalmazó levél fényében – úgy is lehet értelmezni, hogy a szakácsnőt el kell küldeni a háztól. Mindazonáltal valószínűbb, hogy ez már korábban megtörtént, s itt az új szakácsnő sürgetéséről van szó, annál is inkább, mivel ugyanebben a mondatban egy könyv elküldését is sürgeti a levélíró. Bár a *szakácsné* szót maga a levélíró használja, az esemény leírásánál [1]-nek ez a kifejezése mégis vitatható, hiszen valójában nem egy szakács feleségéről, hanem női szakácsról van szó.

1837. 11. 23. után

Pest

MADÁCH IMRE olvassa az Athenaeum 1837. II. kötet 657–667. hasábján megjelent *Nőnembeliek neveltetésének nagy befolyásáról a férfiak erkölcsi és ízlési műveltségére* c. cikk első részét, írta: HETÉNYI JÁNOS. — Bar 43.

BARANYI IMRE következtetése, a cikket egybevetvén *Az ember tragédiája* VII. színével.

[2] A cikk II. része 11. 26-án a II. kötet 673–681. hasábján, III. része 11. 30-án a II. kötet 689–698. hasábján, IV. befejező része pedig 12. 03-án a II. kötet 713–717. hasábján jelent meg.

1837. 12. 14. előtt

Pest-Buda

MADÁCH IMRE a budai antikváriumban jár. — Pal 390., MÖM–II 896., ÖL–I. 21.

1837. 12. 17-i levele szerint 12. 14-én megszűnt a közlekedés Pest és Buda között.

1837. 12. 17. előtt

Pest

MADÁCH IMRE bolhacirkuszban jár. — Pal 390., MÖM–II 896., ÖL–I. 21.

1837. 12. 17. – vasárnap

Pest

MADÁCH IMRE levelet ír anyjának, ID. MADÁCH IMRÉNEK arról, hogy bolhacirkuszban és antikváriumban volt. — Közli: Pal 390., MÖM–II 896., ÖL–I. 21., Kézirat: OSZK.

1837. 12. 17.–12. 29.

Pest

MADÁCH IMRE AMBRÓZYNÁL ebédel. — Pal 390., MÖM–II 897., ÖL–I. 22.

1837. 12. 29. – péntek

Pest

MADÁCH IMRE levelet ír anyjának, ID. MADÁCH IMRÉNEK arról, hogy AMBRÓZYÉKNÁL ebédel, mentetgetőzik hanyag levélírása miatt, másnap defenzióra szándékozik jelentkezni. — Közli: Pal 390., MÖM–II 896., ÖL–I. 21–22., Kézirat: OSZK.

A “defenzió” feltehetően vizsgára vonatkozott.

[2] 1837. 11. 21.–1837. 12. 30.

Pest

[2] Új szakácsnő (gazdasszony) érkezik Pestre MADÁCH IMRÉHEZ és fivéreire. — MÖM–II 897–898., ÖL–I. 22–23.

[2] MADÁCH IMRE 1837. 11. 21-i levelében sürgette édesanyját, hogy küldje el a szakácsnőt, majd 1837. 12. 30-i levelében arról ír, hogy a gazdasszony, bár nem a legjobban főz, becsületes, amivel nyilván arra céloz, hogy a korábbi szakácsnővel ellentétben, akit lopáson kaptak rajta. Ez pedig azt jelenti, hogy időközben új szakácsnő, ill. ha a levél megfogalmazását szó szerint vesszük, akkor szakácsi teendőket (is) ellátó gazdasszony érkezett a pesti háztartásba.

1837. 12. 30. – szombat

Pest

MADÁCH IMRE levelet ír anyjának, ID. MADÁCH IMRÉNEK, megköszöni az aznap érkezett csomagot; a levél hátoldalán nővérének, MADÁCH ANNÁNAK írja, hogy hallott a “neográdi revolúciók”-ról, köszöni ajándékát, közli, hogy aznap kaszinó-koncerten volt és jogászbálba

készül. — Közli: Pal 390–391., MÖM–II 897–898., ÖL–I. 22–23.,
Kézirat: OSZK.

A “neográdi revolúciók” híre helyi, esetleg családi vonatkozású lehetett, mert a Nógrád megye történetét tárgyaló két monográfia [BOROVSKY SAMU (szerk.): *Nógrád vármegye*. Bp., 1911. és BELITZKY JÁNOS: *Nógrád vármegye története*. Salgótarján, 1972.] nem említ közéleti forrongást ez időből. Minthogy azonban a “revolúció” szót nálunk “leforgás” értelemben is használták, s a “revolutio annualis” az év leforgását jelentette (lásd: ANTONIUS BARTAL (cond.): *Glossarium Mediae et Infimae Latinitatis Regni Hungariae*. Lipsiae–Budapestini, 1901. 579.), valószínű, hogy a levélíró itt egyszerűen az év végének nógrádi társasági életére gondolt.

[2] Nem kizárt azonban, hogy MADÁCH ANNA viharos ifjúkori szerelmi életére célt, amelynek számos nyomát találjuk a családi levelezésben, s amelyről közvetlen formában ő maga is ír későbbi levelében (lásd: OSZK Kézirattára. Levelestár: MADÁCH MARI – ID. MADÁCH IMRÉNÉHEZ).

1838

1838. 01. 04. után

Pest

MADÁCH IMRE olvassa az Athenaeum 1838. I. köt. 1–11. hasábján megjelent *Philosophiai vázolatok* c. cikket, írta: TARCZY LAJOS. — Bar 129., 131., 133.

BARANYI IMRE következtetése, a cikket egybevetvén *Az ember tragédiája* XIII. színével.

1838. 01. 21. előtt

Pest

MADÁCH IMRE levelet kap anyjától, ID. MADÁCH IMRÉNÉTŐL, s ennek hatására visszaadja a jogászbálba szóló belépőjegyét. — Pal 45., 391., MÖM–II. 898., ÖL–I. 24.

1838. 01. 21. – vasárnap

Pest

MADÁCH IMRE levelet ír anyjának, ID. MADÁCH IMRÉNÉNEK arról, hogy hiába várta, lemondott a jogászbálról, egy professzorától kénytelen este 6 után hazajárni. — Közli: Pal 45., 391., MÖM–II. 898., ÖL–I. 24. Kézirat: OSZK.

[2] 1838. 03. 13–15.

Pest

[2] ID. MADÁCH IMRÉNÉ fiainál van látogatóban Pesten, itt éri őket a nagy árvíz. — Harsányi 201.

1838. 03. 30. – péntek

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE “úti kaland” után hazaérkezik. — Győr 73.

Az “úti kaland” nyilván a fárasztó út Pesttől Alsósztrégováig.

1838. 03. 31. – szombat**Alsósztrégova**

MADÁCH IMRE levelet ír LÓNYAY MENYHÉRTnek hazaérkezéséről; három hét múlva Pestre készül. — Közli: Győr 73. Kézirat: 1959-ben LÓNYAY SÁNDORNÁL.

[2] 1838. 04. 05. után

[2] MADÁCH IMRE olvassa az Athenaeum 1838. I. köt. 401–407. hasábján megjelent *Philosophiai nézetek* c. cikk első részét, írta: WARGA JÁNOS. — Bar 44.

[2] BARANYI IMRE következtetése, a cikket egybevetvén *Az ember tragédiája* IX. színével.

1838. 04. 19. után

MADÁCH IMRE olvassa az Athenaeum 1838. I. köt. 481–489. hasábján megjelent *A vezéreszmék felfogásáról a históriában* c. cikket, írta: DEZSÉRI. — Bar 45.

BARANYI IMRE következtetése, a cikket egybevetvén *Az ember tragédiája* IX. színével. A cikkíró keresztnévét a lexikonok és a szakkibibliográfiák sem közlik.

1838. 04. vége körül**Pest**

ID. MADÁCH IMRÉNÉ meglátogatja fiait. <Este 6-kor MADÁCH IMRÉT nem találja otthon, s ezért megpirongatja.> — Pal 393–394., MÖM–II. 901–902., ÖL–I. 27–29.

[2] A hivatkozott levélben nincs olyan utalás, amelynek értelmében ID. MADÁCH IMRÉNÉ este 6 után nem találta volna otthon fiát. MADÁCH IMRE az említett keltezetlen leve-

lében valóban visszautal ugyan édesanyjának arra a kifogására, hogy este hatkor sincs még otthon, ám nem olyan formában, hogy abból arra következtethetnénk: maga ID. MADÁCH IMRÉNÉ nem találta őt a lakásban. Mivel az 1838. 05. 05-i levél hasonló feszültségre egyáltalán nem utal, s mivel az sem valószínű, hogy ID. MADÁCH IMRÉNÉ rövid időn belül kétszer is látogatást tett volna Pesten, így inkább azt kell feltételeznünk, hogy másoktól értesülhetett arról, hogy fia későn jár haza. Ezzel együtt a hivatkozott levél minden bizonnyal később, az 1838. 05. 05-i, konfliktusra még nem utaló levél után íródott. Az áprilisi látogatás ténye azonban kétségtelen: MADÁCH IMRE 1838. 03. 31-én még Alsósztrégován volt, 05. 03-án viszont már megkapta édesanyja levelét Pesten, 05. 05-i levelében pedig visszautalt édesanyja pesti látogatására, következképpen ID. MADÁCH IMRÉNÉ látogatása áprilisra esett; valószínűleg a hónap végére.

**[2]
Pest****1838.****04.**

[2] MADÁCH IMRE és öccsei táncolni tanulnak. — Harsányi 201.

1838. 05. 03. – csütörtök**Pest**

MADÁCH IMRE levelet kap anyjától, ID. MADÁCH IMRÉNÉTől, aki ismét dorgálja. — Pal 393., MÖM–II. 900., ÖL–I. 29.

1838. 05. 05. – szombat**Pest**

MADÁCH IMRE levelet ír anyjának, ID. MADÁCH IMRÉNÉnek, egy pénzösszeg behajtásán fáradozik, pesti híreket közöl, mentegetőzik a költéségek miatt. — Közli: Pal 393., MÖM–II. 900., ÖL–I. 29–30. Kézirat: OSZK

MORVAY GYÓZŐ (Mo 21.), BARTA JÁNOS (IsmM 29.) és HALÁSZ GÁBOR (MÖM–II. 900.) szerint a dátum: 03. 05., PALÁGYI MENYHÉRT szerint (Pal 395): 03. 06., kétségkívül STAUD GÉZA (ÖL–I. 29.) megállapítása, hogy a dátum 05. 05., a helyes, hiszen a szövegben 05. 03-án érkezett levélre történik utalás.

[2] A kéziratban “Mar 5 – 1838” áll, a postai továbbítás azonban “6 maj”; MADÁCH IMRE keltezése téves, ez tévesztette meg az elemzőket: valóban 05. 05-én írta a levelet.

1838. 05. 12. után

Pest

MADÁCH IMRE elítélő bírálatot ír JÓSIKA MIKLÓS *Adorjánok és Jenők* c. színdarabjáról. — Közli: Képes Vasárnap 1938. 18. sz., Pester Lloyd 1938. 81. sz., Győr 79–80. Kézirat: 1959-ben LÓNYAY SÁNDORNÁL.

Bár GYÖRFFY MIKLÓS *Madách kiadatlan levelei* közt közli, valószínű, hogy nem levél, csak a levelek közé került, mint Madách-kézirat, és ott őrizték. GYÖRFFY MIKLÓS feltételezése szerint nem a színdarab előadásáról, hanem 1839-ben könyvben megjelent szövegről készült bírálat; ennek a feltevésnek látszik ellentmondani a bírálat e mondata: “Tsak borzalom fogja el a nézőt egész darab alatt”, ezért véljük úgy, hogy az 1838. 05. 12-én bemutatott színpadi előadásról még ugyanabban az évben készült bírálat.

[2] Ez a tétel [1]-ben az “1838. folyamán”-ban szerepel, holott a kommentár értelmében nem íródhatott bármikor, csupán 05. 12. után a bírálat, ezért ennek megfelelően előbbre soroltuk.

1838. 05. 26. – szombat

Pest

MADÁCH IMRE levelet ír anyjának, ID. MADÁCH IMRÉNÉNEK, az árvízvédelmi intézkedésekről, pesti és családi hírekről, Frideric vívómester tervezett felfogadásáról. — Közli: Pal 394–395., MÖM–II. 902., ÖL–I. 30–31. Kézirat: OSZK

[2] A vívómester valójában FRIEDRICH FERENC.

[2] Pest

1838

tavaszi?

MADÁCH IMRE levelet ír anyjának, ID. MADÁCH IMRÉNÉNEK, szerető alázatába maga elől is elrejtett daccal fogadja a pirongatást; napi-rendjéről: délelőtt 8-tól 11-ig, délután 2-től 4-ig iskola, este rövid idő baráti körben. — Közli: Pal 393–394., MÖM–II. 901–902., ÖL–I. 27–29. Facsimile: Pal 46/47.

Keltezetlen levél, HALÁSZ GÁBOR feltételezése szerint májusból, STAUD GÉZA szerint februárból. Ez utóbbi valószínű, mert a 6 óra utáni hazajárársra utal.

[2] [1]-ben a dátum: “1838. 05.”, ami az ugyancsak ott szereplő iménti kommentárnak ellentmond, eszerint ugyanis 1838. 02. lenne a valószínű dátum. Mindkét elgondolást elvetettük, mivel semmilyen megbízható támpontunk sincsen, így még 1838 tavaszát is csak feltételezen fogadhatjuk el. [1] szerint a levél eredetije az OSZK-ban van; ez tévedés, már 1913-ban sem szerepelt a megvásárolt hagyatékban, s azóta sem került elő. (Andor–1. 12., 242.)

1838. 06. 24. – vasárnap

Pest

MADÁCH IMRE levelet ír anyjának, ID. MADÁCH IMRÉNÉNEK, a küszöbön álló vizsgákról, ismerőseiről, az iskolaév kezdetére zongoratanár felfogadását javasolja, már mindkét fivérével vívni tanul, esztergályos szerszámok vásárlását, esztergályos felfogadását tervezi. — Közli: Pal 395., MÖM–II. 902–903., ÖL–I. 31–32. Kézirat: OSZK.

1838. 07. 22. után

Pest

MADÁCH IMRE olvassa az Athenaeum 1838. II. köt. 105–108. hasábján megjelent *Egy pillanat az emberiség fejlődésére egyenlőség tekintetében* c. cikket, írta: KÉRI. — Bar 44., 69.

BARANYI IMRE következtetése, a cikket egybevetve *Az ember tragédiája* IX. színével. A cikkíró keresztnévét a lexikonok és a szakbibliográfiák sem közlik.

1838. 07. 25-ig
Pest

MADÁCH IMRE gyengélkedik, melle fáj, köhög, sógorával, HUSZÁR JÓZSEFFel felkeresi REISINGER JÁNOS orvost, tőle orvosságot és hólyagokat okozó kenőcsöt kap, ettől jobban lesz. — Pal 395., MÖM–II. 903., ÖL–I. 32.

MADÁCH IMRE levelet ír anyjának, ID. MADÁCH IMRÉNÉnek, betegségről, gyógyulásáról, vizsgájáról, VIII. 10-re tervezett “szabadulásáról”, amin nyilván a vizsgák végét érti. Ezenap tette le második egyetemi vizsgáját. — Közli: Pal 395., MÖM–II. 903., ÖL–I. 32–33. Kézirat: OSZK.

REISINGER JÁNOS orvosprofesszor.

PALÁGYI MENYHÉRT (Pal 46.) VOINOVICH GÉZA megállapítása szerint (Voi 18.) tévesen állítja azt, hogy MADÁCH IMRE ez évben nem vizsgázott.

[2] A keltezetlen levélen a posta által rájegyzett “25 Juli” nyújt támpontot a levél írásához, így tehát az 25-én vagy esetleg korábban íródott, szemben [1]-nek határozott 1838. 07. 25-i datálásával.

1838. 07. 25. után **Pest**

MADÁCH IMRÉT meglátogatja REISINGER JÁNOS orvosprofesszor. — Pal 387., MÖM–II. 892., ÖL–I. 33., Győr 73.

1838. 07. 18.–08. 09.
Pest

MADÁCH IMRE egyetemi vizsgáira kitűzött idő. — Pal 395., MÖM–II. 902., ÖL–I. 31.

[2] 1838. 07. 26.–08. 10. Pest

MADÁCH IMRE levelet ír anyjának, ID. MADÁCH IMRÉNÉnek, utólagos névnapi jókívánságaival; ágyban fekvő beteg, aznap látogatta meg REISINGER JÁNOS orvosprofesszor. — Közli: Pal 386–387., MÖM–II. 892., ÖL–I. 33., Kézirat: OSZK.

A keltezetlen levelet kétségkívül STAUD GÉZA teszi helyesen 1838. július végére, ezt igazolja a levél tartalma, szemben PALÁGYI MENYHÉRT és HALÁSZ GÁBOR feltételezésével, akik a levelet évekkel későbbre sorolták. A téves besorolás tévesztette meg GYÖRFFY MIKLÓST, amikor azt írta, hogy e levél a HALÁSZ GÁBOR-féle kiadásból hiányzik (Győr 73.)

[2] A zavar magyarázata az, hogy az írásképmegtevesztő: maga a levélíró is mentegetőzik, mivel betegsége miatt kénytelen volt fekvő helyzetben megírni a levelét, s ez “gyerekesnek” mutatja írását. [1]-ben a dátum (az Anna napból következőtve): 1838. 07. 26. után. Arra, hogy 08. 10-nél nem későbbben íródott, abból következtethetünk, hogy a levélíró 07. 25-i levelében 08. 10-re teszi utolsó vizsgáját, s ez a levele sem utal arra, hogy az utolsó vizsgára s így a hazautazásra később kerülne sor, tehát még az utolsó vizsga tervezett időpontja előtt vagyunk.

<1838. 07. vége–08. eleje **Pest**

MADÁCH IMRE levelet ír LÓNYAY MENYHÉRTnek, lábadozásáról; aznap felkereste REISINGER JÁNOS orvosprofesszor, és közölte, hogy már látogatható. — Közli: Győr 73. Kézirat: 1959-ben LÓNYAY SÁNDORNÁL.>

[2] Az időpont biztosan téves. A hivatkozott forrás feltételezése azon alapult, hogy REISINGER JÁNOS éppen ezen a nyáron (lásd: 1838. 07. 26.–08. 10!) valóban kezelte MADÁCH IMRÉT. Véleményünk szerint azért zárható ki mégis a hipotézis, mert a levélben ez az orvosi vélemény olvasható: “félt, hogy hideg léggel telt ruhákkal bejőve meg fog ártani nekem” (ti.: a beteglátogatók fogadása), márpedig július végén, augusztus elején Pesten ilyesmitől nem lehetett tartani, a levél tehát nyilvánvalóan télen íródott, bár jelenleg nem tisztázott, hogy melyik télen.

1838. 08. 02. után

Pest

MADÁCH IMRE olvassa az Athenaeum 1838. II. köt. 157–162. hasábján megjelent *Az általános elszegényedés és a párisi szegény- és szegénybeteg-intézetek* c. cikket, írta: DR. CZILCHERT RÓBERT. — Bar 52–53., 56–57.

BARANYI IMRE következtetése, a cikket egybevetvén *Az ember tragédiája* V., XI. és XII. színével.

1838. 08. 26. után

MADÁCH IMRE olvassa az Athenaeum 1838. II. köt. 265–270. hasábján megjelent *Philosophiai nézetek* c. cikk második részét, írta: WAR-GA JÁNOS. — Bar 44.

BARANYI IMRE következtetése, a cikket egybevetvén *Az ember tragédiája* IX. színével.

[2] A cikk első része 04. 05-én jelent meg, az I. köt. 401–407. hasábján.

**1838.
Pest**

08.

körül

MADÁCH IMRE előfizet VÖRÖSMARTY MIHÁLY *Marót bán* c. művének első kiadására. — *Marót bán*. P. 1838. BAJZA JÓZSEF: *Végző*. Győr 105.

1838. 09. 01. előtt

Alsósztregova

MADÁCH IMRE már gyógyultan hazaérkezik. — Győr 74.

[2] [1] szerint a hazaérkezés Pestről történt volna, erre azonban a hivatkozott levélben nincs semmi utalás. Igaz ugyan, hogy már 07. végén fekvő beteg volt Pesten, ám a vizsgákat követően lehetséges, hogy elutazott, s máshonnan tért haza Alsósztregovára. MA-

DÁCH IMRÉT barátja két levele várta otthon; amennyiben a vizsgákat követően LÓNYAY MENYHÉRT hazautazott, MADÁCH IMRE viszont betegsége miatt változatlanul Pesten maradt, úgy nem valószínű, hogy LÓNYAY MENYHÉRT rövid időn belül két levelet is Alsósztregovára küld barátjának; nyilván úgy tudta, hogy MADÁCH IMRE már otthon van.

1838. 09. 01. – szombat

Alsósztregova

MADÁCH IMRE levelet ír LÓNYAY MENYHÉRTnek, mentegetőzik, hogy amannak csak második levelére válaszol, lassú gyógyulását említi, leírja Alsósztregovát és környékét; 09. 09-re Keszegre készül. — Közli: Győr 74., Hor 9. Kézirat: 1959-ben Lónyay Sándornál.

HORVÁTH KÁROLYnál az évszám tévesen 1839.

1838. 09. 13. után

MADÁCH IMRE olvassa az Athenaeum 1838. II. köt. 360. hasábján megjelent *A nép értelmessége* c. közleményt, írta: KÉRI. — Bar 126.

BARANYI IMRE következtetése, a cikket egybevetvén *Az ember tragédiája* V. és IX. színével. A cikkíró keresztnévét a lexikonok és a szakbibliográfiák sem közlik.

[2] 1838. 09. 28-ig

Alsósztregova

MADÁCH IMRE levelet ír LÓNYAY MENYHÉRTnek, Pestre készül; olvasmányairól. — Közli: Győr 74–75. Kézirat: 1959-ben LÓNYAY SÁNDORNÁL.

[2] A levél keletkezésének pontosítását a postai jelzés tette lehetővé (Andor–1. 229.)

1838. 09.

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE olvassa WALTER SCOTT, FRIEDRICH MATTHISON, JOHANN BENJAMIN MICHAELIS, CHRISTOPH AUGUST TIEDGE és mások műveit. Pestre készül vinni olvasmányának ALEXANDER POPE, AUGUST LUDWIG SCHLÖZER, CHRISTIAN FÜRCHTEGOTT GELLERT, EDWARD GEORGE BULWER, MOSES MENDELSSOHN és LARISSZAI POLÜKLEITOSZ műveit. — Győr 74.

A felsorolt művek közül az 1913-ban jegyzékbe vett könyvtári hagyatékban JOHANN BENJAMIN MICHAELIS (Szücsi 17–20. sz.), EDWARD GEORGE BULWER (Szücsi 136–207. sz.) és ALEXANDER POPE művei (Szücsi 400–412. sz.), mind német nyelven, szerepelnek.

[2] [1]-ben a dátum 1838. 09. körül; mivel az előző levél után, de még nyilván a 10. 01-i tanévkezdés előtt íródott, így a “körül” fölösleges. S minthogy pedig a naphoz nem, csak hónaphoz köthető események a hónap végén szerepelnek, ezért – ellentétben [1]-gyel – az 1838. 09. 13. utáni esemény utánra tettük. Megvoltak továbbá MADÁCH IMRE könyvtárában CHRISTIAN FÜRCHTEGOTT GELLERT (Szücsi 24–27. sz.) és MOSES MENDELSSOHN művei (Szücsi 902–903., XIV. sz.). ([1]-gyel ellentétben az azonosításhoz nem a hivatkozott tanulmány oldalszámát, hanem az abban szereplő tételszámokat adtuk meg.)

1838. 12. 10. után

Pest

MADÁCH IMRE megtekinti a Pesti Magyar Színházban ALEXANDRE DUMAS PČRE *Caligula* c. darabjának magyar nyelvű előadását. — MDN 20.

KAMARÁS BÉLA feltételezése, a darabot egybevetve Madách Imre *Commodus* c. drámájával.

[2] [1]-ben ez az esemény év végén, az “1838 folyamán” után szerepel.

74

1838. 12. 11. előtt

Pest

MADÁCH IMRE levelet kap nővérétől, HUSZÁR JÓZSEFNÉTŐL, ki férje betegségéről tudósítja. — Ember küzdj’–I. 57., Ritk 7., MÖM–II. 920., ÖL–I. 35.

**1838.
Pest**

12.

11.

–

kedd

MADÁCH IMRE levelet ír nővérének, HUSZÁR JÓZSEFNÉNAK kedveskedő tréfálkozással. — Közli: Ember küzdj’–I. 57–58., Ritk 7–8., MÖM–II. 920–921., ÖL–I. 35–36. Kézirat: OSZK.

BARANYI IMRÉNÉL (Bar 16.) a MÖM-re való hivatkozásnál a lapszám 920. helyett tévesen 904.

MADÁCH IMRE levelet ír anyjának, ID. MADÁCH IMRÉNÉNEK, ismerőseiről, kisebb anyagi ügyekről, öccseivel előfizettek újságokra. — Közli: Pal 396–397., MÖM–II. 904., ÖL–I. 34–35.

**1838.
Pest**

12.

25.

előtt

A

MADÁCH IMRE levelet ír anyjának, ID. MADÁCH IMRÉNÉNEK, keserűen említi, hogy anyja látogatásakor korholta; rajzolni tanul, egy fej képét mellékeli, éppen Calliopét festi; előfizetett az Athenaeumra. — Közli: Pal 391–392., MÖM–II. 898–899., ÖL–I. 25–26. Kézirat: OSZK.

A dátum nélküli levelet PALÁGYI MENYHÉRT, HALÁSZ GÁBOR és STAUD GÉZA egyaránt 1838 februárjához sorolja; ez a feltételezésük azonban téves, mert 1. ez a levél a 12. 25-én közölt tény (“az elékezett esztorgályos masina”) közvetlen előzményére utal (“az esztorgályos masina még el nem érkezett”), 2. az Athenaeumra való előfizetés jelentése előzetesen, általánosabb formában (“az újságokra prenumerált”) a 12. 11-i levélben szerepel, 3. “Már a hidat kivették és sok jég megy a Dunán” csak az 1838/39-es télre vonatkozhat, mert az 1837/38-as télre vonatkozóan az 1837. 12. 17-éről keltezett levélben ol-

75

vasható: “A hidat 14-ben kivették”, 4. “a kecskeméti” késedelmes fizetését említi, amit még az 1838. 12. 25-i levél közlése szerint sem teljesítettek.

[2] 1838. 12. 25. előtt B Pest

MADÁCH IMRE levelet ír LÓNYAY MENYHÉRTnek, a politikai kinevezések részleteit kérdezi; diáktársasági üzenetek fedőnevekkal. — Közli: Győr 75. Kézirat: 1959-ben LÓNYAY SÁNDORNÁL.

[2] Arra, hogy 1838. decemberének második felében íródott a levél, GYÖRFFY MIKLÓS következtetett abból, hogy a levélíró olyan kinevezések iránt érdeklődik barátjától, amelyekről majd 12. 25-i levelében édesanyjának beszámol. [1] ezt pontosította és 12. 15. és 12. 25. közé tette a levél keletkezését. Valójában semmi más információnk nincsen, mint amivel GYÖRFFY MIKLÓS érvel, s annak alapján csak azt állíthatjuk, hogy 12. 25. előtti a levél. Mivel minden valószínűség szerint MADÁCH IMRE is és LÓNYAY MENYHÉRT is Pesten tartózkodnak, így feltehető, hogy az 1838. 12. 25-e előtt édesanyjának írt levél ezt a levelet megelőzte, máskülönben barátja nyilván igen rövid időn belül megkapott választát megvárva, már abban a levélben megírta volna a kinevezésekkel kapcsolatos híreket.

1838. 12. 25. — kedd Pest

MADÁCH IMRE levelet ír anyjának, ID. MADÁCH IMRÉNÉnek, pénzügyeikről, az esztergályos masina megérkezéséről és hogy árát ki kell fizetni, színházban volt, zeneegyletbe jár LÓNYAY MENYHÉRTtel, hírek a politikai élet személyi változásairól. — Közli: Pal 397., MÖM–II. 905., ÖL–I. 37–38. Kézirat: OSZK.

1838. 12. 25. után A Pest

MADÁCH IMRE levelet ír anyjának, ID. MADÁCH IMRÉNÉnek, pénzügyeikről, politikai kinevezésekről, az esztergályos masina felállítását

másnapra tervezik, olykor színházba megy. Újévi jókívánságok. — Közli: Pal 398–399., MÖM–II. 906–907., ÖL–I. 40–41. Kézirat: OSZK.

[2] [1]-hez képes a két 1838. 12. 25. utáni levél sorrendjét felcseréltük. A másik levél ugyanis visszaul az előzőleg cím nélkül elküldött levélre, s mivel ez a levél nem tartalmaz címet, így csakis ez lehet a korábbi.

1838. 12. 25. után B Pest

MADÁCH IMRE levelet ír anyjának, ID. MADÁCH IMRÉNÉnek, pénzügyeikről, hogy kifizették az esztergályos masina árát, egy rajzot küld. — Közli: Pal 392–393., MÖM–II. 899–900., ÖL–I. 26–27. Kézirat: OSZK.

PALÁGYI MENYHÉRT, HALÁSZ GÁBOR és STAUD GÉZA ezt a dátum nélküli levelet is, mint az 1838 12. 25. előtti levelet, tévesen 1838 elejére sorolja; a helyes sorrendre utal az esztergályos masina sorsa: 1. meg nem érkezése, 2. megérkezés, 3. árának kifizetése és 4. – a következő levélben – felállítása.

[2] A sorrend csak részben logikus (1. és 2. pont); éppúgy elképzelhető az is, hogy csak a felállítás (üzembe helyezés) után történt a fizetés, s szerintünk valóban ez is történt. A “következő” levél valójában megelőző levél volt, ugyanis a jelen levélnek a visszaulása – “Tsodálom, hogy utolsó levelem megkaptad, mivel adresse nélkül vitte Istvány [...]” – az ismert levelek közül csakis a másik – s éppen ezért a jelen levelet megelőző – 12. 25. utáni levélre vonatkozhat; annak ugyanis a címezésében csupán ez állt: “A Madame Madame Anne de Madách / née Majthényi”. Valóban “csoda”, hogy a Vác–Rétáság–Nógrádszakál–Alsósztrégova útvonalra ill. úti célra (amely a postai úton elküldött levelekről nem hiányozhatott) emlékezett a postás.

1838. 12. 27. után Pest

MADÁCH IMRE olvassa az Athenaeum 1838. II. köt. 835–840. hasábján megjelent *Szükség és szabadság a földi életben* c. cikket, írta: WILHELM WASCHMUTH nyomán HORVÁTH MIHÁLY. — Bar 89–96.

BARANYI IMRE következtetése, a cikket egybevetvén *Az ember tragédiája* XV. színével és egyéb részleteivel.

1838

MADÁCH IMRE tollrajza *Wolff tántz órája 1838*. — Közli: Pal 36/37., ÖL–I. 183., Nagyné 3. sz. Kézirat: OSZK.

MADÁCH IMRE olvassa EDWARD GIBBON *History of the Decline and Fall of the Roman Empire* c. művét. — BpSzle 1885. 352., MDN 20.

MADÁCH IMRE könyvtárában megvolt e mű német fordítása: *Geschichte des Verfalles und Unterganges des römischen Weltreiches*, JOHANN SPORSCHILL fordítása (Leipzig, 1837); hogy MADÁCH IMRE éppen ekkor olvasta, ez KAMARÁS BÉLA következtetése, a művet egybevetve MADÁCH IMRE *Commodus* c. drámájával.

[2] [1]-ben a fejlécben “1838 folyamán” és “Pest” szerepelt; az előbbi egyszerűsítettük (egyöntetűen csak az évszám szerepel ott, ahol pontosabb időszakot nem tudunk megjelölni; ezzel összhangban azonban az “1838 folyamán” egyik tételét áttettük 1838. 05. 12. utánra), az utóbbit pedig elhagytuk, mert arra nézve semmilyen adatunk sincsen, hogy Gibbont kizárólag Pesten olvasta volna Madách (egyébként a rajz is készülhetett emlékezetből, pl. Alsósztrégován).

[2] MADÁCH IMRE megmutatja verseit BÉRCZY KÁROLYnak. — Gyul–I. XXI., Bal 23.

[2] [1]-ben az 1839-es év eseményeinél szerepelt, a következő indoklással: “BALOGH KÁROLY, hivatkozva BÉRCZY KÁROLYra, azt írja, hogy a versek bemutatása 1838-ban történt; ez a hivatkozás azonban téves, és valószínűbb, hogy csak 1839-ben került sor a versek bemutatására, mert csak ebből az évből van nyoma annak, hogy MADÁCH IMRE nyilvánosságra szánt verseket írt.” Ezt az érvelést nem fogadhatjuk el, mivel MADÁCH IMRE évtizedekkel később egyebek mellett azt írja ARANY JÁNOSnak, hogy írásait egy évig “pihenteti”, majd újra olvassa, s csak azután mutatja meg másoknak, azokat az írásait pedig, amelyekkel elégedetlen, megsemmisíti. BÉRCZY KÁROLY bírálata kedvezőt-

len volt, mire a szerző állítólag azt mondta: “tűzbe velők!” Abból tehát, hogy 1839 előtt semmit sem talált közlésre alkalmasnak MADÁCH IMRE – akár azért, mert ő maga elégedetlen volt a művel, akár azért, mert kedvezőtlen bírálatot kapott –, éppen technikájából adódóan nem szabad arra következtetnünk, hogy a korábbi írásait nem a nyilvánosságnak szánta. Természetesen nem kizárt, hogy BÉRCZY KÁROLY elvétette az évszámot, mindazonáltal egyéb adat híján ezt önkényes lenne feltételeznünk, így az eseményt a forrásközlésnek megfelelően 1838-ra datáltuk.

[2] MADÁCH IMRE festeni tanul: mestere SCHWINDT KÁROLY. — Nagyné 11–19.

[2] NAGYNÉ NEMES GYÖRGYI bebizonyítja, hogy a korábbi feltételezésekkel ellentétben nem GSCHWINDT JÁNOS volt az, aki a költőt az olajfestésre tanította, mint azt MADÁCH IMRE egyik levelének téves olvasata alapján sokan feltételezték, hanem SCHWINDT KÁROLY, akinek műveivel a költő festményei tematikai rokonságot is mutatnak.

1838 vége–1839 eleje

MADÁCH IMRE olvassa FESSLER IGNÁC AURÉL *Die geschichte der Ungern und ihrer Landsassen* c. könyvét. — Voi 33., MDN 29.

VOINOVICH GÉZA és KAMARÁS BÉLA következtetése a művet egybevetve MADÁCH IMRE *Nápolyi Endre* c. drámájával.

1839

1839 első hónapjai

MADÁCH IMRE megírja *Commodus*, *Sámson*, *Álszégyen*, *Verbőczy*, *Brutusok*, *Attila fiai vagy más az ótörténetből* és *András és Borics* címekkel tervezett színdarabjainak vázlatát. — MDN 16., MÖM–II. 1195–1196. Közli: MÖM–II. 713–740. Kézirat: OSZK.

A keltezés nélküli vázlatfüzet nyilván az első drámák, tehát az 1839-re feltételezett *Commodus* előtt készült. A *Verbőczy* c. dráma tervét VOINOVICH GÉZA 1842-nél nem előbbre teszi, minthogy PALUGYAY IMRE 1842-ben megjelent *Verbőczy István rövid életrajza* c. művének Madách Imre birtokában lévő példányán vázlatjegyzetek olvashatók (Voi 29.). Tehát vagy az történt, hogy MADÁCH IMRE már előbb tervezett WERBŐCZY ISTVÁN-ról szóló drámát és PALUGYAY IMRE könyvét pótlólag jegyzetelte, vagy a *Verbőczy* címmel írt vázlat utólag került a többi vázlat közé. Minthogy a vázlatfüzetben szereplő *Sámson* címet MADÁCH IMRE utóbb áthúzta, s ebből a vázlatból készült új címe alatt a *Nápolyi Endre*, márpedig MADÁCH IMRE 1839. 08. 03-i levelében már Endréről írandó drámáját említi, ebből nyilvánvaló, hogy a vázlatfüzet 1839. augusztusa előtt készült, s ha még ehhez hozzávesszük, hogy a *Commodus* c. dráma megírása korábbra feltételezhető, mint a *Nápolyi Endre*, akkor mindezekből arra lehet következtetnünk, hogy a vázlatfüzet elkészülésének, tehát MADÁCH IMRE első, s mindjárt sorozatos drámaírói tervének ideje 1839 eleje lehetett.

[2] Ez a tétel [1]-ben az 1839. 02. 10-i és az 1839. 03. 03-i esemény között szerepelt, véleményünk szerint esetlegesen. [1] Érvelése a kézirat alapján erősen vitatható. Mindenek előtt nem hagyományos értelemben vett vázlatfüzetről van szó: egy füzetben mint tartóban elhelyezett egyedi papírlapokra írt vázlatokból áll a szóban forgó analekta (OSZK Quart. Hung. 2070.). A füzetnek mint tartónak a szélét regiszterszerűen bevagdosta MADÁCH IMRE, s e széleken jelölte azt is, hogy az adott helyen felnyitva a füzetet, ott melyik művének a vázlatai találhatók. [1] érvelésével szemben a legfőbb kifogás az, hogy a felsorolás nem teljes; más drámák – köztük pl. a *Csák végnapjai*, sőt: a *Móses* (!) – címei is szerepelnek a tartón. (Andor–1. 381.) Ez azt jelenti, hogy az abban szereplő művek megírásának nem feltétlenül egy éven belül látott neki; lehetséges, hogy a tartót huzamosabb ideig használta, bár tagadhatatlanul azt a célt szolgálhatta, hogy a még el nem készült drámákkal kapcsolatos feljegyzéseket rendezze. Így tehát a tartó és az abban foglalt jegyzetek *egy részének* keletkezésével kapcsolatban nincs okunk kételkedni ab-

ban, hogy azok 1839 elejéről származhatnak, kétséges azonban hogy valamennyi abban szereplő dráma írásához vagy akár vázlatának elkészítéséhez már 1839-ben hozzálátott volna MADÁCH IMRE.

1839. 01. 08. – kedd
Pest

MADÁCH IMRE levelet kap nővérétől, MADÁCH ANNÁTÓL. AMBRÓZYEKNÁL járt majd a LÓNYAY JÁNOSNÉTÓL kapott meghívóval házitanítója és barátai társaságában részt vesz a nőegyleti bálon. — Pal 399–400., MÖM–II. 907–908., ÖL–I. 42–43.

1839. 01. 10. – csütörtök **Pest**

MADÁCH IMRE levelet ír anyjának, ID. MADÁCH IMRÉNÉNEK, beszámol a 01. 08-i bálról; megtekinteni készül a Régiposta utcai tót színházat, melyben néhány diáktársa is játszik. — Mo 20. Közli: Pal 399–400., MÖM–II. 907–908., ÖL–I. 42–43. Kézirat: OSZK.

MORVAY GYÖZŐ szerint a dátum 1837. 01. 10.: ez nyilvánvalóan téves, hiszen MADÁCH IMRE 1837 januárjában még Alsósztrégován lakott. A mindmáig azonos nevű Régiposta utca egyetlen színházat, a Rondellát 1815-ben lebontották, tehát valószínűleg egy lakásban működő műkedvelő csoportról lehetett szó, s a “tót” sem feltétlenül szlovákot jelentett, hanem jelenthetett eredeti értelmében szerint szlavónt vagy általában szlávot is. Pesti tót színházról sem Budapest történetére vonatkozó, sem színháztörténeti szakirodalmunk nem tesz említést.

[2] 1839. 01. 17. – csütörtök **Pest**

[2] MADÁCH IMRE elkezd olajfestést tanulni. — Harsányi 201.

1839. 01. 19. – szombat **Pest**

MADÁCH IMRE levelet ír anyjának, ID. MADÁCH IMRÉNÉNEK, vizsgáira készül. — Közli: Pal 400., MÖM–II. 908–909., ÖL–I. 43–44. Kézirat: OSZK.

1839. 01. 31. után **Pest**

MADÁCH IMRE olvassa az Athenaeum 1839. I. köt. 129–133. hasábján megjelent *Philosophiai nézetek* c. cikk harmadik részét, írta: WARGA JÁNOS. — Bar 44.

BARANYI IMRE következtetése, a cikket egybevetvén *Az ember tragédiája* IX. színével.

[2] 1839. 02. 03. körül **Pest?**

[2] MADÁCH IMRE és fivérei együtt vannak ID. MADÁCH IMRÉNÉVEL. — OSZK Kézirattára. Levelestár: HUSZÁR JÓZSEF levele ID. MADÁCH IMRÉNÉHEZ 8. (Keszeg, 1839. 02. 03.)

[2] HUSZÁR JÓZSEF 1839. 02. 03-án ID. MADÁCH IMRÉNÉHEZ írt levelében szerepel: “a fiukat ezerszer csokolom. nekik szép farsangot kívánnom felesleges volna, mert Edes anyam ott léte minden kivánságokat kimeríti –” Mivel a levelet Alsósztrégóvára címezték, logikus lenne ezt a helyszínt írni az esemény mellé, ennek azonban ellentmondani látszik, hogy az egyetemi szünet általában húsvét körül volt (ez évben 03. 31. és 04. 01.), s a nyári szünetről eltekintve általában csak olyankor tartózkodtak otthon MADÁCH IMRE és öccsei. Nem zárható ki annak a lehetősége – és talán ez a legvalószínűbb –, hogy ID. MADÁCH IMRÉNÉ még Alsósztrégován tartózkodik ugyan, de éppen Pestre készül meglátogatni a gyermekeit. Erre utal az “ott léte” kifejezés is, hiszen Alsósztrégován a címzett otthon van, így tehát inkább a fiúk ott létéről lehetne szó, ha valóban otthon tartózkodnának.

1839. 02. 10. után

Pest

MADÁCH IMRE olvassa az Athenaeum 1839. I. köt. 177–184. hasábján megjelent *A philosophia és történetírás összehasonlítása* c. cikket, írta: NAGY ELEK. — Bar 41.

BARANYI IMRE következtetése, a cikket egybevetvén *Az ember tragédiája* VII. színével.

1839. 03. 03. után

Pest

MADÁCH IMRE olvassa az Athenaeum 1839. I. köt. 273–280. hasábján megjelent *A vétkekről és orvoslatokról* c. cikket, franciából fordította: s–s. — Bar 51.

BARANYI IMRE következtetése, a cikket egybevetvén *Az ember tragédiája* XI. színével. A szerző nevét a betűjelből álnévlexikonunk (GULYÁS PÁL: *Magyar írói álnévlexikon*. Bp., 1956.) segítségével sem sikerült megállapítani.

1839. 03. 17. – vasárnap

Pest

MADÁCH IMRE levelet kap anyjától, ID. MADÁCH IMRÉNÉTŐL, s még aznap válaszol; levelében házitanítójáról és inasáról ír. — Közli: Pal 400., MÖM–II. 909., ÖL–I. 44–45. Kézirat: OSZK.

[2] 1839. 03. 30.

Keszeg

[2] MADÁCH MÁRIA gyermekének, HUSZÁR ANNÁNAK a születése. — Forrás: Bejegyzés édesanyjának, HUSZÁR JÓZSEFNÉNAK az imakönyvében (MATZON FRIGYESNÉ tulajdonában), Harsányi 201.

[2] A nézsai katolikus anyakönyvben csak a 03. 31-i kereszteleés olvasható.

**[2]
Pest**

1839.

03.

[2] MADÁCH IMRE megszerzi a Körner-féle német Shakespeare-fordítást, és annak tanulmányozásába merül. Maga is kedvet kap darabot írni. — Harsányi 201.

[2] A Madách Letéti Könyvtárban (OSZK) ma is megtalálható kötet címlapján valóban szerepel Madách Imre neve és az általa beírt 1839-es évszám, hónap megjelölés azonban nincsen.

1839. 04. 27. előtt

Pest

MADÁCH IMRE gyengélkedik. — Pal 401., MÖM–II. 910., ÖL–I. 45.

1839. 04. 27. – szombat

Pest

MADÁCH IMRE levelet ír anyjának, ID. MADÁCH IMRÉNÉNEK, gyógyulásáról, s hogy sok tanulással kell pótolnia a mulasztottakat; pénzügyeiről, rongyos nadrágja helyett újat kér. — Közli: Pal 401., MÖM–II. 909–910., ÖL–I. 45–46. Kézirat: OSZK.

**[2]
Pest**

1839.

05.

12.

után

MADÁCH IMRE olvassa az Athenaeumban VICTOR HUGO *Le roi s’amuse* c. drámájának V. felvonását KAZINCZY GÁBOR fordításában. — MDN 32.

KAMARÁS BÉLA következtetése, a dráma Triboulet-Blanche motívumát egybevetve a *Nápolyi Endre* III. felvonásával.

[2] [1]-ben 1839-nél szerepel az esemény és a dráma olvasásáról van szó; valójában csak az V. felvonás jelent meg 05. 12-én a 1839-es évfolyam I. köt. 630–639. hasábján.

1839. 06. 13. – csütörtök**Buda**

MADÁCH IMRE e napot a Zugligetben, LÓNYAY MENYHÉRT családjával tölti. — Pal 402., MÖM–II. 911., ÖL–I. 48.

1839. 06. 17. előtt**Pest**

MADÁCH IMRÉT barátai biztatják, hogy verseit ajánlja fel közlésre az Athenaeumnak, színdarabját pedig előadásra. Vizsgázik doktrínából, fizikából, históriából, metafizikából, és hungarikából, esztérgál piksziseket, srófokat, skatulyákat, tojástartókat stb. — Pal 402–403., MÖM–II. 911–912., ÖL–I. 48–50.

MADÁCH IMRE levelet ír anyjának, ID. MADÁCH IMRÉNÉnek, vizsgaeredményeiről, irodalmi ambícióiról, esztérgálásáról, LÓNYAY MENYHÉRTTől könyveket és német újságokat kap olvasásra. — Közli: Pal 402–403., MÖM–II. 911–912., ÖL–I. 48–50. Kézirat: OSZK.

HALÁSZ GÁBOR (MÖM–II. 912.) ugyan júliusra feltételezi a keltezés nélküli levél megírását, de valószínűbb, hogy a levél júniusban keletkezhetett: már a 06. 17-i levélben jelzett utolsó azévi vizsgák letétele után, de még akkor, amikor nem esik említés MADÁCH IMRE júliusi hazautazásáról.

[2][1]-ben ez a levél az 1839. 06. 17-i levél után szerepelt. Bár ennek a datálás szempontjából nincs túlzott jelentősége, MADÁCH IMRE korában bizonyos rendszeresség volt az oktatásban. Ebből következően gyakorlatilag kizárt, hogy már júniusban letette volna az utolsó vizsgáját is (előző évben pl. még augusztus elején is hátra volt vizsgája!), mint ahogy az a feltevés is illogikus, hogy az utolsó vizsga után még Pesten maradt volna. Mindennél fontosabb azonban, hogy ebben a levélben sajnálkozását fejezi ki, hogy nem tud faesztérgával készített tárgyat küldeni édesanyjának, mivel “ha valamit csinálok, mindjárt elviszik tőlem”, míg a 06. 17-i levélben jelzi egy borstartó elküldését; ebből következően ez a levél 06. 17. előtt íródott. Az is bizonyos azonban, hogy nem sokkal korábban, mivel az osztályozás (klasszifikáció) már megtörtént, tehát a tanév (szemeszter) véget ért. Véleményünk szerint a félreértések főként abból származtak, hogy az elemzők az osztályozást (klasszifi-

kációt) összekeverték a vizsgákkal (examen). Ebben a levélben az előbbiről van szó, az utóbbira nem történik utalás (bár az analógia kétségtől erőtlen, az előbbi napjaink “gyakorlati jegy”-ének felel meg). (Andor–1. 247. besorolása is téves.)

1839. 06. 17. – hétfő**Pest**

MADÁCH IMRE levelet ír anyjának, ID. MADÁCH IMRÉNÉnek: aznap kezdi az olajfestést, nehezen úszik, jelentkezett utolsó azévi vizsgáira. Anyjának maga esztérgálta borstartót küld. A levél végén verset küld nővérének, MADÁCH ANNÁnak. — Közli: Pal 401–402., MÖM–II. 910–911., ÖL–I. 47–48. Kézirat: OSZK.

GYÖRFFY MIKLÓS (Győr 82.) kifogásolja PALÁGYI MENYHÉRTnek az olajfestésről adott közlését (Pal 51.), ez utóbbi azonban nem ad alapot a kifogásra.

**1839. 07. 30. előtt
Keszeg****Pest–**

MADÁCH IMRE elbúcsúzik LÓNYAY MENYHÉRTTől, s mintegy kéthónapos vakációra utazik, másnap hajnali két óra előtt indul, nyolc óra után érkezik Keszegre, nővéréhez, HUSZÁR JÓZSEFNÉhez. — Győr 76.

**1839.
Keszeg****07.****30-ig**

MADÁCH IMRE szomszédokat látogat, ismerősei látogatják, verseit válogatja, csiszolja. — Győr 76.

1839. 07. 30. – kedd**Keszeg–Alsópetény–Romhány–****Balassagyarmat**

MADÁCH IMRE hírt kap, hogy anyja, ID. MADÁCH IMRÉNÉ hazaérkezett Alsósztrégovára. Este elindul Keszegről és Alsópetényben WER-

BŐCZY ISTVÁN hagyomány szerinti sírja mellett, valamint a romhányi síkon át éjfélkor Balassagyarmatra érkezik. — Győr 76.

[2] Nem tudunk ilyen hagyományról, s a levélben is említett obelisz felirata sem utal erre, annak ellenére, hogy MADÁCH IMRE valóban WERBŐCZY ISTVÁN sírjáról ír, s a leírása csakis az alsópetényi emlékhelyre illik. Valójában azonban a hagyomány szerint a hármaskönyvét írta Alsópetényben (ahol birtoka is volt) WERBŐCZY ISTVÁN, de nem ott halt meg.

1839. 07. 31. – szerda Balassagyarmat–Alsósztrégova

MADÁCH IMRE reggel 5 órakor érkezik Alsósztrégovára. — Győr 76.

1839. 08. 01. – csütörtök

A pesti tudományegyetemen kiállítják MADÁCH IMRE bizonyítványát az I. filozófiai (bölcészeti) évfolyam mindkét szemeszteréről: tanulmányait az 1837–1838-as tanévben végezte, a második szemeszter vizsgáit betegsége miatt később tette le. — Bizonyítványát közli: Pal 385.

MORVAY GYÖZŐ megállapítja, hogy a PALÁGYI MENYHÉRT által közölt bizonyítványban MADÁCH IMRE életkora tévesen, 16 éves helyett mint 15 éves, szerepel.

1839. 08. 03. – szombat Alsósztrégova

MADÁCH IMRE levelet ír LÓNYAY MENYHÉRTnek, 08. 30–31-i utazásáról, egy Rákóczi-képről és -idézetről, s hogy drámát inkább Endréről ír, mint Péterről. — Közli: Győr 76–77. (Töredékét: Képes vasárnap 1939. 17. sz., Pester Lloyd 1939. 81. sz., MÖM–II. 1205.) Kézirat: 1959-ben LÓNYAY SÁNDORNÁL.

[2] A kézirati katalógusban tévesen: 08. 08. (Andor–1. 230.) Nyilván a *Nápolyi Endre* c. drámáról van szó. A levélben közli továbbá, hogy Alsósztrégovát “két szempontból” festi. Valószínűleg e két festmény egyike az, amely LEGIFJ. BALOGH KÁROLY könyvében megtalálható (Bal 40. utáni számozatlan lapon).

1839. 08. 17. előtt Alsósztrégova

MADÁCH IMRE 18 oldalas levelet kap LÓNYAY MENYHÉRTTŐL. — Győr 76.

1839. 08. 03.–08. 17. Alsósztrégova

MADÁCH IMRE megírja *Egy anya, gyermeke sírján* c. versét. — Győr 77. Közli: Győr 77–79. Későbbi változatai: Honművész 1839. 12. 26., MÖM–II. 846–847.

MADÁCH IMRE megírja *Gyász* c. epigrammáját. — Győr 79. Közli: Győr 79.

MADÁCH IMRE lefesti az alsósztrégovai kastélyt és környezetét. — Pal 21., Győr 77.

1839. 08. 17. szombat Alsósztrégova

MADÁCH IMRE levelet ír LÓNYAY MENYHÉRTnek: közli, hogy a *Phaedon* elemzésén dolgozik, lovat hajtani tanul, egy foghúzó tanárt fest, verseket ír, az Endre színmű tervét készíti; visszakéri a Péter-színmű tervét; mellékeli *Egy anya, gyermeke sírján* és *Gyász* c. verseit. — Képes Vasárnap 1939. 17. sz., Pester Lloyd 1939. 81. sz., MÖM–II. 1205. Közli: Győr 77–79. Kézirat: 1959-ben LÓNYAY SÁNDORNÁL.

GYÖRFFY MIKLÓS megállapítása szerint a levélben említett *Phaedon* MOSES MENDELSSOHN műve.

[2] Ennél tovább mehetünk: a könyv megvolt MADÁCH IMRE könyvtárában, sőt személyes könyvei közé tartozott (Szücsi XIV. sz.).

1839. 08. 30. – péntek

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE levelet ír LÓNYAY MENYHÉRTnek; 09. 22-re remélt selmezbányai s a hónap végére várt huzamos, feltehetően egyetemi találkozásukról. — Közli: Győr 79. Kézirat: 1959-ben LÓNYAY SÁNDORNÁL.

1839. 08. után

MADÁCH IMRE elítélően bírálja LÓNYAY MENYHÉRT *Lucretia* c. drámáját. — BpSzele 1885. 352., Győr 76.

Feltételezhető, hogy az 1839 augusztusában emlegetett első drámai kísérletek után keletkezett a megírt mű.

1839. 09. 07. – szombat

MADÁCH IMRE levelet ír LÓNYAY MENYHÉRTnek, hogyan halad Endréről szóló színdarabja. — Képes Vasárnap 1939. 17. sz., Pester Lloyd 1939. 81. sz., MÖM–II. 1205., Győr 69. Kézirat: 1942-ben LÓNYAY ISTVÁNNÉNÁL.

Kétsoros töredékét idézték, azóta feltehetően elkallódott.

1839. 11. 10. után

Pest

MADÁCH IMRE olvassa az Athenaeum 1839. II. köt. 593–599. hasábján megjelent *Európa belviszonyai a francia forradalom idejétől fogva* c. cikk első részét, írta: HORVÁTH MIHÁLY. — Bar 46.

BARANYI IMRE következtetése, a cikket egybevetvén *Az ember tragédiája* IX. színével.

[2] 1839. 11. 14. után
Pest

[2] MADÁCH IMRE olvassa az Athenaeum 1839. II. köt. 609–617. hasábján megjelent *Európa belviszonyai a francia forradalom idejétől fogva* c. cikk második részét, írta: HORVÁTH MIHÁLY. — Bar 46.

[2] [1]-ben csak az első rész elolvasása szerepel.

[2] 1839. 11. 19. körül
Pest

MADÁCH IMRE levelet ír LÓNYAY MENYHÉRTnek, kéri tőle a *Budapesti Árvízkönyv* III. kötetét; egykor azt jóslták, hogy ő nem éri meg az 1840 évet, s ez még bekövetkezhet. — Közli: Győr 81. (Töredékét: Képes Vasárnap 1939. 16. sz., Pester Lloyd 1939. 81. sz., MÖM–II. 1204–1205., ÖL–I. 51.) Kézirat: 1959-ben LÓNYAY SÁNDORNÁL.

A dátum nélküli levélről a tán el nem ért 1840-es év említése teszi bizonyossá, hogy 1939-ben íródott, amikor a jelzett könyv megjelent.

[2] Az esemény [1]-ben az 1839-es évnél szerepel. Mivel 1839. 11. 19. előtt a *Budapesti Árvízkönyv* III. kötete már biztosan megjelent (A Figyelmező e napon megjelent 46. száma a 760. hasábon adott hírt róla), nem tudjuk azonban sem azt, hogy valójában hány nappal korábban jelent meg, sem azt, hogy a megjelenés után hány nappal később kérte Madách Imre a könyvet (de [1] érvelését elfogadva az utóbbi még mindenképpen újév előtt lehetett), ezért a fenti pontosítás tűnik indokoltnak.

A Honművész 1839. 103. számában megjelenik MADÁCH IMRE *Az anya – gyermeke sírján* c. verse. — Voi 19., MÖM–II. 1201., Győr 77. Kézirat: OSZK. Utolsó szövegváltozat: MÖM–II. 845–847.

[2] MADÁCH IMRE elküldi a Honművész megjelent számát egy levél kíséretében LÓNYAY MENYHÉRTnek. Nem ismer rá a saját versére, ezért SPÁNYIK ANTALLal szembeni tiltakozási szándékát jelzi, emellett felrója LÓNYAY MENYHÉRT (véltetően legutóbbi találkozásukori) viselkedését.

[2] [1] szerint az 1840. 05. 17-én (helyesen: 05. 10-én) megjelent vers után történt a levél elküldése. [1] érvelése a barátok közti konfliktus datálására épült, amelyet GYÖRFFY MIKLÓS 1840 első felére tett, s bizonyos leveleket ennek megfelelően 1840. 01–02-re datált. Ebben a levélben azonban még nincs szó olyan mély konfliktusról, mint amilyenre a többi datálatlan levélből következtethetünk, így tehát semmi sem zárja ki, hogy a levél 1839 utolsó napjaiban íródott. A versek egybevetése az eredeti kézirattal ugyanezt valószínűsíti: míg a *Templomban* c. versben csak egy-egy szó változott meg az eredeti kézirathoz (a *Lant-virágok* kéziratot füzethez) képest, addig itt az eredetileg 34 versszakos versből csupán 15 versszak maradt, és helyenként valóban a felismerhetetlenségig megváltozott a szöveg. Végül: a levélben a verssel kapcsolatban szerepel egy zárójeles utalás: “ha emlékszel rá”. Az *Egy anya, gyermeke sírján* c. versét 08. 17-én elküldte Madách Imre barátjának, az ekkor megjelent vers eredetijére tehát valóban emlékezhetett LÓNYAY MENYHÉRT, annak azonban semmi jele, hogy az 1840. 05. 10-én megjelent *Templomban* szövegét is ismerte volna a címzett. Mivel mai ismereteink szerint ez MADÁCH IMRE első publikációja, ezért joggal feltételezhetjük, hogy a szerző késlekedés nélkül, tehát még a megjelenés napján eljuttatta (lakóhelyeik elenyésző távolságát figyelembe véve, vélhetően küldönc révén) a lapszámot barátjának.

1839

MADÁCH IMRE baráti köre: LÓNYAY MENYHÉRT, LÓNYAY ALBERT, GR. ANDRÁSSY MANÓ, GR. ANDRÁSSY GYULA, BR. BALASSA ANTAL,

BENICZKY ÖDÖN, BORONKAY RUDOLF, utóbb még KAZINCZY ISTVÁN, LÓNYAY FERENC ÉS JEKELFALUSSY SÁNDOR. Szórakozásaik: vívás, úszás, lovaglás, séták, kirándulások a budai hegyekbe. Eljárnak a Vigadóban működő zeneegylet műkedvelői hangversenyeire és a Pesti Magyar Színházba. MADÁCH IMRE szerelme: LÓNYAY ETELKA. — Pal 48–52., MT 238–252.

MADÁCH IMRE drámát ír és baráti társaságával Mixtura c. kézírásos hetilapot szerkeszt. — Pal 55–56.

[2] [1]-ben még az év elején, “1839 körül” fejléccel szerepeltek ezek az információk; elhelyezésük esetleges volt, csakúgy, mint az “1839 folyamán” fejléc alatt közölteknek az év végére helyezése; “1839” alatt a két tételt egyesítettük. [1]-ben még LÓNYAY ETELKA mint MADÁCH IMRE első szerelme szerepelt; időközben ez a feltételezés megdőlt. (Andor–2.)

MADÁCH IMRE német nyelvű SHAKESPEARE kötethez jut. — Voi 76., Bal 24., Győr 80. Andor–1. 418.

MADÁCH IMRE olvassa VAJDA PÉTER *Időszakok. Dalhon* c. művét. — Bar 130.

BARANYI IMRE következtetése, a művet egybevetvén *Az ember tragédiája* XV. színével.

MADÁCH IMRE levelet ír LÓNYAY MENYHÉRTnek, pesszimistán ítéli meg saját verseinek értékét. — Közli: Győr 101. Kézirat: 1959-ben LÓNYAY SÁNDORNÁL.

GYÖRFFY MIKLÓS szerint esetleg 1838-ból származik; szerintünk az 1839-es év valószínűbb. MADÁCH IMRE ekkor lépett verseivel barátaival elé.

MADÁCH IMRE levelet ír LÓNYAY MENYHÉRTnek, egy SCHMIDT nevű szerző könyvét és a Honművész egy számát kéri tőle; olvasta WESSELENYI MIKLÓS *Balítéletekről* c. könyvét. — Közli: Győr 80–81.

GYÖRFFY MIKLÓS a levélbeli idézetekből valószínűnek tartja, hogy a levél 1839-ből származik. A címzésről: MT 323.

MADÁCH IMRE megírja *Commodus* c. drámáját. — Pal 83., Voi 25–28., MDN 20–26., MÖM–II. 1165–1166. Közli: MÖM–I. 819–914. Kézirat: OSZK.

A megírás évét KAMARÁS BÉLA valószínűsíti, hivatkozva LÓNYAY MENYHÉRT visszaemlékezésére, hogy 1839-ben olvasták a dráma forrásául szolgáló művet, EDWARD GIBBON *History of the Decline and Fall of the Roman Empire* c. könyvét és arra, hogy a kéziraton valahol 1839 áll stb.; VOINOVICH GÉZA szerint TELEKI LÁSZLÓ *Kegyencének* hatása alatt, tehát 1841-nél nem előbb készült, de KAMARÁS BÉLA megállapítja, hogy a két mű közös motívumai a közös forrásra, EDWARD GIBBON művére vezethetők vissza, ezenkívül MADÁCH IMRE stílusának és szerkesztőkészségének fejlődését vizsgálva tartja valószínűnek, hogy a *Commodus* volt az első drámája. KAMARÁS BÉLA feltételezését elfogadva, úgy vélhetjük, hogy MADÁCH IMRE reánk maradt levelezésében, ahol a *Nápolyi Endrével* való foglalkozását megemlíti, a *Commodus* említésével azért nem találkozunk, mert ezt az első művét ő maga sem szánta a nyilvánosságnak, de még barátainak sem, és csupán próbálkozásnak tartotta. Az 1839-es megírást valószínűsíti SCHÉDA MÁRIA is (*Madách első drámakísérletének lélektani tanulsága*. ItK 1978. 5–6. sz. 613–618.) PALÁGYI MENYHÉRT tévesen kb. 1843-ra teszi a *Commodus* megírását.

MADÁCH IMRE megírja *Candida* c. versét. — Közli: MÖM–II. 848–851. Kézirat: OSZK.

HALÁSZ GÁBOR 1942 évi közlése szerint akkoriban került az OSZK birtokába. A vers alcíme: *Énekelve M. Ninának Madách Imre által 1839*, csak a keltezés évéről ad tájékoztatást, de mint rajongó szerelmes vers, nem szólhat a MADÁCH IMRE akkori éveiből elöttünk egyedül ismeretes M. Ninához, nővéréhez, MADÁCH ANNÁHOZ; valószínűbb, hogy nem valóságos személyhez szól, hanem elképzelt leánykához írt költői gyakorlat, erre utal az is, hogy három részének mottói (egy-egy idézet TÓTH LŐRINCtől, VÖRÖSMARTY MIHÁLYtól és KISFALUDY KÁROLYtól) egy-egy választott témára utalnak.

[2] A vers egészen biztosan MADÁCH ANNÁHOZ íródott. Az érvelés egyébként sem áll meg a helyét, mivel az 1839. 06. 17-én ID. MADÁCH IMRÉNÉNEK küldött levélben szereplő *Kedves Nincsim!* kezdetű írás is bizonyos értelemben “szerelmes vers”, márpedig az nem szólhat másnak, csakis MADÁCH ANNÁNAK. De pozitív bizonyítékunk is van arra nézve, hogy a vers neki szól. 1942-ben ugyanis KLOBUSICZKY DÉNES egyetemi magán-

tanár (Rio de Janeiro) tulajdonából került az OSZK-ba a kézirat. KLOBUSICZKY DÉNES 1900. 07. 30-án Barátiban született, anyja OKOLICSÁNYI MÁRIA volt, anyai nagynyja pedig HUSZÁR IDA, végül az ő anyja MADÁCH ANNA. A kézirat tehát eredetileg MADÁCH ANNA tulajdonában volt, s így bizonyosra vehető, hogy ő M. Nina. (Andor–1-ben a provenienciája még nem teljes.)

MADÁCH IMRE megírja *A rokon érzet* c. versét. — Képes Vasárnap 1937. 17. sz., Pester Lloyd 1939. 81. sz., MÖM–II. 888., ÖL–I. 64., Győr 86.

ERDÉLYI JÁNOS pártfogolja MADÁCH IMRÉT mint egyetemi hallgatót. — MÖM II. 876., ÖL–II. 142.

[2] Az [1]-ben hivatkozott Madách-levél valóban visszaul az egyetemi időszakra, de évszám nélkül. Egyetlen konkrétuma az a lávadarab, amelyet ERDÉLYI JÁNOS itáliai útját követően ajándékozott MADÁCH IMRÉNEK.

MADÁCH IMRE olvassa EÖTVÖS JÓZSEF *A karthausi* c. regényét, [2] pontosabban annak első fejezeteit. — MT 243.

BARANYI IMRE ezt azzal bizonyítja, hogy a regényből vett, illetve arra utaló idézeteket mutat ki MADÁCH IMRÉNEK ez évben LÓNYAY MENYHÉRTHEZ írt leveleiben.

[2] A regénynek ekkor még csak az első fejezetei jelentek meg a Pesti Árvízkönyv első és harmadik kötetében. Az utolsó fejezeteket csak az 1841-ben megjelenő ötödik kötetben olvashatta MADÁCH IMRE.

[2] MADÁCH IMRE megrajzolja (valójában lemásolja) Sixtus pápa képét és Calliopét. — Nagyné 5., 6. sz.

1840

[2] 1840. 01. 01. – szerda

Pest

[2] Elkészül MADÁCH IMRE olajfestménye, az *Ámor*. — Nagyné 16., 66. sz.

**1840.
Pest**

01.

06.

körül

MADÁCH IMRE levelet ír LÓNYAY MENYHÉRTnek, egy festményét ajándékozta neki születésnapjára, MONTESQUIEU kétkötetes művét és a Honművész számait kéri tőle. — Közli: Győr 82. Kézirat: 1859-ben LÓNYAY SÁNDORNÁL.

A dátum nélküli levél keltezésének idejére GYÓRFFY MIKLÓS következtet LÓNYAY MENYHÉRT születésnapjának dátumából. Ugyanő utal PALÁGYI MENYHÉRT két állításának ellentmondására: hogy a festést már 1839. 06. 17-én megkezdte (Pal 401.), de első festményét LÓNYAY MENYHÉRTnek ajándékozta (Pal 51); szerintünk a két állítás közt azért nincs ellentmondás, mert elképzelhető, hogy csak félévi gyakorlás után készült ajándékozható festménye.

[2] A LÓNYAY MENYHÉRTnek ajándékozott kép csaknem bizonyosan az 1840. 01. 01-én készült *Ámor* volt. (Nagyné 15., 16., 95.) MADÁCH IMRE nyilatkozatai is ellentmondások. Már 1838. 12. 25. előtt édesanyjának írt levelében azt állítja, hogy Calliopét *festi*, s ennek nemcsak az 1839. 06. 17-én írt levél mond ellent, amely szerint a festést aznap kezdte meg, de az a tény is, hogy az 1995-ben előkerült (és 1839-es évszámot viselő) Calliope, amely kétségkívül MADÁCH IMRE fiatalkori műve, valójában ceruzarajz és nem festmény. (Nagyné 6. sz.)

1840. 01. 06. után

Pest

MADÁCH IMRE levelet ír LÓNYAY MENYHÉRTnek: a házitanító tréfája folytán nem találkoztak, látogatását kéri. — Közli: Győr 82. Kézirat: 1959-ben LÓNYAY SÁNDORNÁL.

A dátum nélküli levél keletkezésének idejére GYÖRFFY MIKLÓS abból a tényből következtetett, hogy ekkor a két barát viszonya még felhőtlen.

1840. 01. körül?
Pest

MADÁCH IMRE levelet ír LÓNYAY MENYHÉRTnek. — Töredékét közli: Képes Vasárnap 1939. 18. sz., Pester Lloyd 1939. 81. sz., ÖL–152., Győr 69. Kézirat: 1942-ben LÓNYAY ISTVÁNNÉNÁL.

A rövid sor annyit árul el, hogy télen íródott; HARSÁNYI ZSOLT szerint (Képes Vasárnap 1939. 18. sz.) LÓNYAY MENYHÉRT egy novellájáról volt a levélben szó.

MADÁCH IMRE levelet ír LÓNYAY MENYHÉRTnek; rövid üzenet, lakására várja. — Közli: Képes Vasárnap 1939. 16. sz., Pester Lloyd 1939. 81. sz., ÖL–152., Győr 80.

[2] [1]-ben az év elején szerepelnek ezek az események; az egyöntetűség kedvéért a “01. körül”-t a hónap végére tettük.

1840. 02. 06. után **Pest**

MADÁCH IMRE olvassa az Athenaeum 1840. I. köt. 161–167. hasábján megjelent *A néptömeg polgári élete* c. cikk első részét, írta: VAJDA PÉTER. — Bar 45., 83., 97.

BARANYI IMRE következtetése, a cikket egybevetvén *Az ember tragédiája* V., IX. és XV. színével. A cikkíró keresztnévét a folyóirat mutatója alapján állapítottuk meg.

[2] A cikk második része 02. 09-én jelent meg az I. köt. 177–182. hasábján.

1840. 02. 27. után **Pest**

MADÁCH IMRE olvassa az Athenaeum 1840. I. köt. 257–266. hasábján megjelent *Népegység Magyarországon* c. cikket, írta: IFJÚ. — Bar 41.

BARANYI IMRE következtetése, a cikket egybevetvén *Az ember tragédiája* VII. színével. Az álnévvel jelzett szerző neve a lexikonokból és a szakbibliográfiákból sem volt megállapítható.

1840. 02. körül? **A**
Pest

MADÁCH IMRE levelet ír LÓNYAY MENYHÉRTnek, fájó megbántódással rója fel amannak vádjait és elmaradását, s kéri, hogy legalább a látszat kedvéért látogassa meg. — Közli: Győr 82–83. Kézirat: 1959-ben LÓNYAY SÁNDORNÁL.

A dátum nélküli levél keletkezésének idejére GYÖRFFY MIKLÓS a két barát kapcsolatának a további levelekből is kitűnő alakulásából következtetett. A vádak és a vita jellegére nem következtethetünk.

[2] [1]-ben a 02. hónap naphoz köthető eseményei előtt állt, csakúgy, mint az ezt követő események.

1840. 02. körül? **B**
Pest

MADÁCH IMRE levelet kap LÓNYAY MENYHÉRTTŐL, aki cáfolja elhidegülését és változatlan barátságát hangoztatja, csupán elfoglaltsága akadályozta a hosszabb és gyakoribb látogatásban. — Közli: Győr 83. Kézirat: 1959-ben LÓNYAY SÁNDORNÁL.

Kétségkívül az előző levélre adott sürgős válasz.

[2] [1] fejlécében “1840. egy-két nappal az előző levél után” szerepel, amit azonban nemcsak a formai egyöntetőség kedvéért módosítottunk. Ez a levél ugyanis, akárcsak az előző és a következő, egyetemei előadás közben íródott, így csupán percek teltek a válasz és a viszonzválasz között. (Andor–3.)

1840. 02. körül? C
Pest

MADÁCH IMRE rövid békülő megjegyzést ír LÓNYAY MENYHÉRT előző levelére, s így küldi azt vissza. — Közli: Győr 83. Kézirat: 1959-ben LÓNYAY SÁNDORNÁL.

1840. 02. körül? D
Pest

MADÁCH IMRE levelet ír LÓNYAY MENYHÉRTnek, fájó sértődöttséggel, amiért az ostoba, csacsogó lúdnak titulálta. — Közli: Képes Vasárnap 1939. 16. sz., Pester Lloyd 1939. 81. sz., MÖM–II. 885., ÖL–I. 51–52. Győr 81–82. Kézirat: 1959-ben LÓNYAY SÁNDORNÁL.

A dátum nélküli levélről STAUD GÉZA feltételezi, hogy 1839-ből származik, szerintünk ez valószínűtlen, mert akkorról semmi egyéb jele sincs a barátok ellentétének. Inkább következtethetünk az ellentét fokozatos erősödésére: ez a levél nagyobb sértődöttséget árul el, mint a korábbi. A versszerűen tört sorokban írt levelet korábbi közlői – HARSÁNYI ZSOLT, HALÁSZ GÁBOR ÉS STAUD GÉZA – prózának tekintették és folyamatos sorokba szedették. GYÖRFFY MIKLÓS betűhív szövegközlésének kommentárja szerint szabadversről van szó.

1840. 02. körül? E
Pest

MADÁCH IMRE levelet ír LÓNYAY MENYHÉRTnek, fájó sértődöttsége odáig fokozódik, hogy bejelenti, többé nem vesz részt a Mixtura folyamatban; sértődöttségének oka az ellentmondást, sőt védekezést sem tűrő kritizálás. — Közli: Győr 83–84. Kézirat: 1959-ben LÓNYAY SÁNDORNÁL.

1840. 03. 10. előtt A
Pest

MADÁCH IMRE részt vesz LÓNYAYÉK bálján, végigtáncoltatja a leányokat, legtöbbet LÓNYAY ETELKÁT, hajnali négyig. — Pal 65–68., MÖM–II. 921–926., ÖL–I. 53–59., Győr 86.

[2] Az időpontot [1] abból következteti, hogy 03. 10-én volt húshagyókedd; nem kizárt azonban az sem, hogy a bálra februárban került sor.

1840. 03. 10. előtt B
Pest

MADÁCH IMRE a bál után négytől hét óráig barátaival leheveredve viraszt LÓNYAYÉKNÁL, hétkor hazakocsizik, lefekszik, három látogatót keresi, a negyedik fél egykor felkölti. — Pal 68., MÖM–II. 921–926., ÖL–I. 53–59.

1840. 03. 10. előtt C
Pest

MADÁCH IMRE levelet ír nővérének HUSZÁR JÓZSEFNÉNAK, beszámol LÓNYAYÉK báljáról. — Közli: Ember küzdj’–I. 80–82., MÖM–II. 921–926., ÖL–I. 53–59. Kézirat: OSZK.

1840. 03. 10. előtt D
Pest

MADÁCH IMRE levelet ír LÓNYAY MENYHÉRTnek, mentegetőzve tiltakozik egy itt meg nem nevezett vád ellen. — Közli: Képes Vasárnap 1939. 16. sz., Pester Lloyd 1939. 81. sz., MÖM–II. 885–887., ÖL–I. 60–61. Győr 84–85. Kézirat: 1959-ben LÓNYAY SÁNDORNÁL.

A levélben meg nem jelölt vádra a következő levél derít fényt.

1840. 03. 10. előtt E
Pest

MADÁCH IMRE levelet ír LÓNYAY MENYHÉRTnek, elmondja LÓNYAY ETELKA iránti szerelmének történetét első találkozásuktól a minapi LÓNYAY-bálig, majd addig az alaptalan pletykáig, mely ellen hasztalan tiltakozik. Kéri, hogy barátja némán őrizze meg vallomásának titkát. — Hor 16–17. Közli: Képes Vasárnap 1939. 17. sz., Pester Lloyd 1939. 81. sz., MÖM–II. 887–891., ÖL–I. 62–68. Győr 85–87. Kézirat: 1959-ben LÓNYAY SÁNDORNÁL.

GYÖRFFY MIKLÓS szerint a levél írásának valószínű időpontja: február vége. Minthogy a szóban forgó bál farsang idején zajlott le, s abban az évben március 10-ére esett a farsangot záró húshagyókedd, a levél keletkezésének valószínű időpontja valóban február vége vagy március eleje.

1840. 03. 10. előtt F
Pest

MADÁCH IMRE levelet ír LÓNYAY MENYHÉRTnek: arról, hogy az előző napi történet után írt levele megmagyarázza viselkedését. — Közli: Győr 87–88. Töredékét Képes Vasárnap 1939. 17. sz., Pester Lloyd 1939. 81. sz., MÖM–II. 1204., ÖL–I. 62. Kézirat: 1959-ben LÓNYAY SÁNDORNÁL.

SATUD GÉZA, minthogy csak a töredéket ismerte, korábbra teszi a levél megírásának idejét.

1840. 03. 29. – vasárnap **Pest**

MADÁCH IMRE *Lant-virágok* c. verseskötete a cenzor elé kerül (Pesten). — MÖM–II. 1201.

[2] Alsósztrégova

[2] MADÁCH IMRE és MADÁCH ANNA VERNER MÁRIA ANNA kereszt-szülei (szülők: VERNER BÁLINT és EGRİ MÁRIA) — Forrás: Matrika prím. kat. cirkovi v Dolnej Strehovej B–C–D 1812–1898. Štátny Archív Banskej Bystrici.

1840. 03. 31. – kedd
Pest

OTTMAYER ANTAL cenzor engedélyezi MADÁCH IMRE *Lant-virágok* c. verseskötetét, “omissis deletis” (a töröltek kihagyásával) megjegyzéssel. — MÖM–II. 1201.

1840. 03.
Pest

MADÁCH IMRE levelet ír LÓNYAY MENYHÉRTnek, két félreértésről, melyek közül az első, két héttel korábban, barátja távolmaradására vezetett. — Közli: Győr 88. Kézirat: 1959-ben LÓNYAY SÁNDORNÁL.

[2] 1840. 04. 16. után
Pest

MADÁCH IMRE olvassa az Athenaeum 1840. I. köt. 481–487. hasábján megjelent *Az elfoglalásokról a XIX. században* c. cikk első részét, írta: VAJDA. — Bar 48.

BARANYI IMRE következtetése, a cikket egybevetvén *Az ember tragédiája* XI. színével. A cikkíró: VAJDA PÉTER.

[2] A “Pest” helymegjelölést meghagytam: bár 1840. 04. 18-án MADÁCH IMRE Alsósztrégován tartózkodik, mindazonáltal a lapra Pesten fizetett elő, így azt minden valószínűség szerint Pesten kapja meg, s vélhetően ott is olvassa. [1]-ben “összevontan” 04. 23. után szerepel az esemény. Nincs okunk feltételezni, hogy a háromrészes cikk elolvasására csak a harmadik rész megjelenését követően került volna sor.

1840. 04. 18. – szombat

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE megírja *A hit szavai hozzá* c. versét. — MÖM–II. 1201. Közli: MÖM–II. 825. Kézirat: OSZK.

[2] [1] Pestet jelöli meg a vers keletkezési helyeként, jóllehet a kéziratban nemcsak a dátum, de a hely is szerepel. (Andor–1. 54.) Valószínűleg a (véltetően a húsvéthoz kapcsolódó) tavaszi szünetet töltötte otthon a költő.

[2] 1840. 04. 19. után
Pest

MADÁCH IMRE olvassa az Athenaeum 1840. I. köt. 497–502. hasábján megjelent *Az elfoglalásokról a XIX. században* c. cikk második részét, írta: VAJDA. — Bar 48.

BARANYI IMRE következtetése, a cikket egybevetvén *Az ember tragédiája* XI. színével. A cikkíró: VAJDA PÉTER.

[2] A “Pest” helymegjelölést, ugyanolyan megfontolásból, mint a 04. 16-i eseménynél, meghagytam. [1]-ben “összevontan” 04. 23. után szerepel az esemény. Nincs okunk feltételezni, hogy a háromrészes cikk elolvasására csak a harmadik rész megjelenését követően került volna sor.

1840. 04. 23. után **Pest**

MADÁCH IMRE olvassa az Athenaeum 1840. I. köt. 513–518. hasábján megjelent *Az elfoglalásokról a XIX. században* c. cikket, írta: VAJDA. — Bar 48.

BARANYI IMRE következtetése, a cikket egybevetvén *Az ember tragédiája* XI. színével. A cikkíró: VAJDA PÉTER.

[2] A “Pest” helymegjelölést, hasonló megfontolásból, mint a 04. 16-i eseménynél, meghagytam.

**<1840. 04. 27. után
Pest**

MADÁCH IMRE olvassa az Athenaeum 1840. I. köt. 401–402. hasábján megjelent *A nőnem emancipációja a kereszténység által* c. cikket, írta: HETÉNYI JÁNOS. — Bar 40.

BARANYI IMRE következtetése, a cikket egybevetvén *Az ember tragédiája* VI. színével.>

[2] Valójában a II. köt. 401–402. lapjaira hivatkozik BARANYI IMRE, amely 09. 27-én jelent meg, ezért ezt az eseményt töröltük.

1840. 05. 07. előtt Pest

MADÁCH IMRE megírja a *Lant-virágok* c. tervezett kötetnek a cenzor által kifogásolt három verse (*Hős nő, Anna sírján, Imám*) helyett a *Csalt remény* és *Kínkacaj* c. verseket, és ezeket *A hit szavai* hozzá c. verssel pótlásul elküldi a cenzornak. — MÖM–II. 1201., Győr 102. A *Hős nő* eredeti szövegét közli: Győr 102–103., kézirata: 1959-ben LÓNYAY SÁNDORNÁL.

1840. 05. 10. – vasárnap Pest

A Honművész 1840. 38. számában megjelenik MADÁCH IMRE *Temp-lomban* c. verse. — Voi 19., MÖM–II. 1201., Győr 102., Közli: MÖM–II. 830. Kézirat: OSZK.

[2] A helyszín [1]-ben nem szerepel, az időpont pedig tévesen 05. 17. Harsányi szerint (202.) a vers megjelenése BÉRCZY KÁROLY befolyásának köszönhető.

**1840. 05. 13. – szerda
Pest**

OTTMAYER ANTAL cenzor engedélyezi MADÁCH IMRE *Lant-virágok* c. verseskötetének módosított változatát. — MÖM–II. 1201.

[2] A helyszín [1]-ben nem szerepel, a nap tévesen péntek.

**<1840. 05. 17. után?
Pest**

MADÁCH IMRE levelet ír LÓNYAY MENYHÉRTnek, a Honművészből megjelent versének tudta nélkül elrontott szövege ellen tiltakozni készül. — Közli: Győr 102. Kézirat: 1959-ben LÓNYAY SÁNDORNÁL.

Egyetértünk GYÖRFFY MIKLÓS feltételezésével, mely szerint ez a dátum nélküli levél 1840 késő tavaszáról származhat, hiszen 1839-ben, első versének megjelenésekor még nem emlegethette barátjával való 1840. évi összejövetelét, mint ebben a levélben.>

[2] Túl azon, hogy a szóban forgó vers 05. 10-én jelent meg (lásd ott!), valójában az 1839. 12. 26-án megjelent *Az anya – gyermeke sírján* című versének a szövegét csorbították és változtatták meg olyan mértékben és módon, ami a szerző felháborodását kiválthatta. Lásd: 1839. 12. 26!

1840. 06. 28. – vasárnap Pest

MADÁCH IMRE üdvözlő beszéddel búcsúzik társai nevében is a tanév végeztével tanáruktól, VIROZSIL ANTALTÓL. — Pal 59., Voi 17. Közli: MÖM–II. 852–853. Kézirat: OSZK. VIROZSIL ANTALRÓL PAULER TIVADAR: *Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez*. Bp., 1878.

**1840. 06. 28.–
Pest**

MADÁCH IMRE levelet ír anyjának, ID. MADÁCH IMRÉNÉNEK, a tanítás befejeztéről, VIROZSIL ANTALHOZ szóló búcsúbeszédéről, melyet igen

szabadelvűnek jellemez, arról, hogy már csak egy vizsgálja van hátra és készül hazautazni Alsósztrégovára. — Közli: Pal 403–404., MÖM–II. 913., ÖL–I. 68–69.

[2] A levelet [1] “1840. VI. 29., vagy egy-két nappal később”-re teszi, Andor–1-ben pedig tévesen 1840. jún. 29. után szerepel. Valójában semmi sem zárja ki, hogy a búcsúbeszédet követően még aznap keletkezett a levél, vagyis 06. 28-nál nem korábban.

1840. 06. 29. – hétfő Pest

MADÁCH IMRE levelet ír LÓNYAY MENYHÉRTnek, búcsúvers elválásukra. — Közli: Képes Vasárnap 1939. 18. sz., Pester Lloyd 1939. 81. sz., MÖM–II. 1205., Győr 89. Kézirat: 1959-ben LÓNYAY SÁNDORNÁL.

1840. 07. előtt Pest

MADÁCH IMRE beküldi az Athenaeumnak *Még egy szó hozzá* c. versét, és ígéretet kap annak közlésére. — Győr 91.

GYÖRFFY MIKLÓS megállapítja, hogy a vers, melynek két sorát MADÁCH IMRE 1840. 07-i leveléből ismerjük, s mely az Athenaeumban végül is nem jelent meg, nem azonos az ilyen cím alatt később megjelent verssel és mindmáig ismeretlen.

[2] 1840. 07. 03.–07. 08. Pest

[2] MADÁCH IMRE vizsgálja.

[2] A 06. 28.– édesanyjának írt levél péntekre prognosztizálja a vizsgát. Ennek meg is kellett történnie, ha nem is feltétlenül 07. 03-án (bár egyéb információ híján kétséggel ez a legvalószínűbb), de 07. 08-ig mindenképpen, mivel 07. 09-én MADÁCH IMRE hosszú hónapokra elutazik Pestről.

[2] 1840. 07. 09. előtt Pest

Megjelenik MADÁCH IMRE *Lant-virágok* c. verseskötete. — Pal 69. Kézirat: OSZK.

[2] Ez a dátum több okból is eltér az [1]-ben szereplő “1840. VII. körül”-től. Mindenek előtt [1]-ből hiányzik a helymegjelölés, holott a könyv Pesten jelent meg. Azt is tudjuk, hogy a szerző hónapokra elutazik Pestről, tehát a példányokat csakis az elutazása előtt vehette át a nyomdától, ilyenformán [1]-ben “VII. 2. előtt”-nek kellett volna szerepelnie. Csakhogy véleményünk szerint az a bizonyos csütörtöki nap, amelyen MADÁCH IMRE útnak indul, nem lehetett 07. 02., mivel édesanyjának 06. 28-nál nem korábban azt írja, hogy vizsgálja pénteken lesz, márpedig a legközelebbi péntek 07. 03., így tehát ezt megelőzően nem kelhet útra. Az ezt követő csütörtök 07. 09.; ekkor viszont valóban el is utazik, amit bizonyít a LÓNYAY MENYHÉRTnek írt keltezetlen levelén a postai továbbítás dátuma: “13 Juli”. A könyv megjelenésének háttere mindmáig homályos. Mivel könyvárusi forgalomba nem került, s BÉRCZY KÁROLY visszaemlékezése szerint maga Madách Imre osztotta szét a példányokat barátai és ismerősei között, így nyilván ő volt a megrendelő, következésképpen neki kellett kiegyenlítenie a számlát is. Ennek azonban semmi nyoma, mint ahogyan annak sem, hogy édesanyjától vagy máshonnan pénzt kért volna ehhez a – személyes pénzügyi lehetőségeit vélhetően meghaladó – megrendeléshez.

[2] 1840. 07. 09. – csütörtök Pest–Balassagyarmat

MADÁCH IMRE elbúcsúzik LÓNYAY MENYHÉRTTŐL, és rögtön útnak indul, valószínűleg anyjával, ID. MADÁCH IMRÉNÉVEL együtt. — Győr 89–90.

GYÖRFFY MIKLÓS a levél postai és egyéb nyomaiból megállapította, hogy ez a levél július elejéről származik. A két, egymást követő vasárnapra eső bálók lehető dátumait a következő levél dátumával egybevetve, állapítottuk meg az itteni és a következő napok elmondott eseményeinek dátumai alapján.

[2] Az előző események alapján [1]-nek az egyébként logikus következtetését egy héttel el kellett csúsztatnunk; a hét napjaira való utalások miatt ugyanis egyfelől csak $n \times 7$ nappal későbbi időpont jöhet szóba, ámde másfelől az [1]-ben 07. 06-ra tett levélírássra legkésőbb 07. 13-án sor került, mivel a levélben lévő postai továbbításnak ez a dátuma, így tehát $n=1$ a megoldás. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy a levélben említett bálokat is egy héttel későbbre kell datálnunk. MADÁCH IMRE elutazását eddig szinte kivétel nélkül mindenki megromlott egészségi állapotával hozta összefüggésbe, s ezzel magyarázták azt is, hogy a későbbiekben magánúton folytatta tanulmányait. A másik (jóval ritkábban kifejtett) álláspont szerint a LÓNYAY ETELKA iránti viszonzatlan szerelem állt a távozás hátterében. Szerintünk mindkét álláspont téves következtetésen alapul. Egyfelől abból, hogy MADÁCH IMRE Pöstyénben és Trencsén-Teplicen, vagyis ismert gyógyfürdőhelyeken tartózkodik a későbbiekben, nem következik, hogy egészségi állapotában kedvezőtlen változás állt volna be. Ennek leveleiben semmi nyoma, a lovaglásokról, bálokról történő beszámolók pedig határozottan ellentmondanak a feltevésnek. (Logikusabb lett volna, ha 1838 nyarán hagyja ott Pestet, amikor fekvő beteg.) LÓNYAY ETELKA pedig azért nem lehetett oka a távozásnak, mert komolytalan ok, főképp a döntéshozó, ID. MADÁCH IMRÉNÉ szempontjából. Mindkét feltevésnek ellentmond az, hogy a pesti háztartást felszámolják, vagyis nemcsak MADÁCH IMRE, hanem öccsei is végleg hazaköltöznek. Véleményünk szerint részben gazdasági, részben “személyzeti” okok állhattak ID. MADÁCH IMRÉNÉ elhatározásának hátterében. A személyzettel való kapcsolat kezdettől fogva feszült volt. Már MADÁCH IMRE 1837. 10. 15-i levelének tanúsága szerint lopáson kapják a gazdasszonyt, 1840 nyarán azonban sokkal súlyosabb eset tartja lázban a családot. Az 1840. 06. 28-án írt levélből kitűnik, hogy a nevelő, SPÁNYIK ANTAL, kárt akar okozni a családnak (“Épp most olvastam el Spányik roppant levelét, mifelől szólni sem lehet, semmi lényegi, általa okozandó kártól félni nem lehet [...]”), a családi levelezésből pedig azt is tudjuk, hogy MADÁCH IMRÉVEL összefüggésben a nevelő – nem tudni, mivel – zsarolni próbálja a családot. Az anyagi okok mellett tehát az Alsósztregováról eleve nehezen kezelhető személyzeti problémák játszhattak szerepet abban, hogy a Madách fivérek megszakították pesti tanulányaikat. Nem zárhatjuk azonban ki azt a lehetőséget sem, hogy a további tanulmányok szempontjából egyszerűen szükségtelenné vált MADÁCH IMRE folyamatos pesti tartózkodása. Hiszen nemcsak ő, de pl. LÓNYAY MENYHÉRT is egészen biztosan elutazik Pestről, bizonyosság rá az 1841. 05. 18-i és 1841. 10. 25-i levél: mindkettőt Nagylónyára címezi MADÁCH IMRE, jóllehet ő maga az utóbbi esetben éppen vizsgái miatt (amelyek az előző években mindig nyárra estek!) Pesten tartózkodik.

[2] 1840. 07. 10. – péntek Balassagyarmat–Alsósztregova

MADÁCH IMRE viszontagságos utazás után zivatarban érkezik haza. — Győr 90.

[2] Az előzőek értelmében [1]-hez képest egy héttel későbbi az időpont.

[2] 1840. 07. 11.–12. – szombat–vasárnap Alsósztregova–Pöstyén

MADÁCH IMRE anyjával, ID. MADÁCH IMRÉNÉVEL a Nyitra–Vadna–Galgóc–Léva útvonalon utazik Pöstyénbe, aznap este bálba megy, későül a jövő vasárnapi bálra. — Bal 27., Győr 90–91.

BALOGH KÁROLY szerint betegen érkezik, a GYÖRFFY MIKLÓS által közölt levél egészségesnek, életvidámnak mutatja.

[2] Az előzőek értelmében [1]-hez képest egy héttel későbbi az időpont. [1] iménti megállapítása is cáfolja, hogy egészségi okok motiválták volna a tanulmányok magánúton történő folytatását.

[2] 1840. 07. 13. – hétfő Pöstyén

MADÁCH IMRE levelet ír LÓNYAY MENYHÉRTNEK, az előző négy napjáról, az Athenaeumnál közlésre váró verséről; mellékeli a *Megnyugvás* c. versét. — Közli: Győr 89–91. Töredékesen: Képes Vasárnap 1939. 17. sz., Pester Lloyd 1939. 81. sz., MÖM–II. 1205. Kézirat: 1959-ben LÓNYAY SÁNDORNÁL.

[2] Az előzőek értelmében [1]-hez képest egy héttel későbbi az időpont. [1]-ben a levélírást megelőző három napról van szó; a csütörtöki indulást figyelembe véve azonban négy nap előzte meg a levélírást.

1840. 07. 15. – szerda**Pöstyén–Trencsén–Teplic**

MADÁCH IMRE Trencsénen át, útközben megtekintve CSÁK MÁTÉ várának romjait, Trencsén-Teplicbe kirándul, az ottani bálba. [2] A bál résztvevői közül JÁNOSSY ANNÁT találja az ideáljához leghasonlatosabbnak, vele táncol és beszélget a legtöbbet. — Győr 92.

[2] Az esemény időpontját nem módosítottuk. Innentől kezdve ugyanis nincsen csúszás [1]-ben. Egy bállal ugyan kevesebb marad ([1] szerint 07. 05-én, 07. 12-én és 07. 19-én is bálban van MADÁCH IMRE), de ez nem mond ellent a leveleknek: a korábbi – véleményünk szerint 07. 13-i – levélben jelzett következő vasárnapi bál azonos a 07. 19-i levélben aznapra jelzett bállal; két és nem három egymást követő vasárnap volt tehát bálban MADÁCH IMRE (pontosabban szólva: ennyiről van tudomásunk). A második mondatot azért tartottuk szükségesnek beiktatni, mert bár a bál több résztvevőjéről is említést tesz (a többi esetben azonban keresztnév nélkül) 07. 19-i levelében MADÁCH IMRE, közülük azonban egyedül JÁNOSSY ANNA az, akit figyelemre méltat, s akiben egyedül azt kifogásolja, hogy ideáljával (vagyis nyilvánvalóan a kék szemű LÓNYAY ETELKÁVAL) ellentétben fekete szemű.

1840. 07. 16. – csütörtök**Trencsén–Teplic**

MADÁCH IMRE a fürdőhelyen szórakozik, este az arénában mulat. — Győr 92.

1840. 07. 17. – péntek**Trencsén–Teplic**

MADÁCH IMRE a fürdőhelyen szórakozik, este a társaságával kilovagol. — Győr 92.

1840. 07. 18. – szombat**Trencsén–Teplic**

MADÁCH IMRE visszalovagol Pöstyénbe, levágatja szakállát. — Győr 93.

1840. 07. 19. előtt

MADÁCH IMRE megírja *Ige a múltból* c. versét. — Győr 93.

GYÖRFFY MIKLÓS megállapítja, hogy a vers elkallódott.

[2] [1] nem fűz kommentárt a megállapításhoz, pedig valójában fennmaradt egy ilyen címet viselő vers, amelyet eredetileg CSERNY MÁRIÁHOZ ÍRT MADÁCH IMRE. (Andor–2. 189., Andor–11. 58.)

MADÁCH IMRE *Nápolyi Endre* c. drámáján dolgozik. — Győr 91–92.

1840. 07. 19. – vasárnap**Pöstyén**

MADÁCH IMRE levelet ír LÓNYAY MENYHÉRTNEK, trencsényi kirándulásáról, s hogy milyen nők tetszenek neki. Aznap este a megyei kórház javára rendezett bálba készül. — Közli: Győr 91–93. Töredékesen: Képes Vasárnap 1939. 18. sz., Pester Lloyd 1939. 81. sz., MÖM–II. 1206. ÖL–I. 70. Kézirat: 1959-ben LÓNYAY SÁNDORNÁL.

1840. 07. vége–08. eleje**Pöstyén**

MADÁCH IMRE levelet ír LÓNYAY MENYHÉRTNEK Beczkó váráról és egy viszontagságos vági tutajozásról. — Képes Vasárnap 1939. 18. sz., Győr 69. Kézirat: 1942-ben LÓNYAY ISTVÁNNÉNÁL, 1959-re elkallódott.

1840. 08. 08. előtt**Pöstyén**

MADÁCH IMRE megbetegszik. — Győr 93.

1840. 08. 08. – szombat

Keszeg

ID. MADÁCH IMRÉNÉnek levelet ír HUSZÁR JÓZSEFNÉ, öccse MADÁCH IMRE betegségével kapcsolatban. — Mo 21. Kézirat: OSZK.

[2] Bár [1]-ben csak feltételesen szerepel a levélíró neve, kétségtelen, hogy valóban HUSZÁR JÓZSEFNÉ a feladó, mint ahogy az is, hogy a levelét Keszegen írta. (OSZK Kézirat-tára. Levelestár: MADÁCH MARI – ID. MADÁCH IMRÉNÉhez. 11.) A levélben többek között ez áll: “De meglehet hogy annak a’ fürdésnek jövődre jó sikere lesz. Csak az a’ szerencsetlen uzsonna ne lett volna hát úgy ezen baj elmaradt volna.” Ez egyfelől azt jelenti, hogy az utazás célja valóban gyógyüdülés volt, másfelől viszont indirekt módon cáfolja, hogy Madách betegségével aktuálisan összefüggött volna, hiszen ezek szerint valamilyen táplálék (mérgezés?) okozta a – vélhetően heveny – megbetegedést. Mivel a levélíró “Nincsit”, vagyis nővérét is üdvözli a levele végén, ez azt jelenti, hogy MADÁCH ANNA is öccsével és édesanyjával együtt van.

1840. 08. 10. előtt

MADÁCH IMRE és ID. MADÁCH IMRÉNÉ a pesti énekiskola néhány részvényét jegyzi. — Honművész 1840. 08. 09.

A Honművész közli a részvényesek névsorát.

1840. 08. 13. – csütörtök

Pöstyén

MADÁCH IMRE levelet ír LÓNYAY MENYHÉRTnek, ágyban fekvő beteg, eznap képes már írni, Lónyára tervezett kirándulása füstbe ment. — Közli: Győr 93–94. Kézirat: 1959-ben LÓNYAY SÁNDORNÁL.

1840. 08. vége–09. eleje?

Keszeg

MADÁCH IMRE nővére, HUSZÁR JÓZSEFNÉ házába érkezik Keszegre, ahol huzamosabb ideig pihen. — Pal 77., Voi 23., Bal 27., ÖL–I. 70.

Minthogy 07. 13-i levelének tanúsága szerint MADÁCH IMRE Pestről egyenesen Alsósztrégovára s onnan rögtön másnap Pöstyénbe utazott, ezért valószínűleg PALÁGYI MENYHÉRTnek van igaza (Pal 77.), aki a keszegi látogatást a pöstyéni nyaralás után teszi, és nem VOINOVICH GÉZÁnak, aki szerint a keszegi találkozás megelőzte a pöstyéni utat (Voi 23.). Jól látja STAUD GÉZA is (ÖL–I. 70.).

[2] [1]-ben ez áll: “MADÁCH IMRE nővére HUSZÁR JÓZSEFNÉ házában pihen.” Ez megtévesztő, mivel azt sugallja, hogy 09. eleje után már nincsen ott, holott tudjuk, hogy még 09. 26-án is ott tartózkodik. A dátum tehát (a túl-ig határok ellenére) csak az odaérkezés becslési pontatlanságára, nem pedig az ott tartózkodás időtartamára vonatkozik.

[2] 1840. 09. 20. után

MADÁCH IMRE olvassa az Athenaeum 1840. II. köt. 369–378. hasábján megjelent *A nőnem emancipációja a kereszténység által* c. cikk első részét, írta: HETÉNYI JÁNOS. — Bar 42–44.

BARANYI IMRE következtetése, a cikket egybevetvén *Az ember tragédiája* VI. és VII. szí-
nével.

[2] [1]-ben a cikk első és második része 09. 24. után szerepel, harmadik része pedig téve-
sen 04. 27. után

1840. 09. 24. után

MADÁCH IMRE olvassa az Athenaeum 1840. II. köt. 385–392. hasábján megjelent *A nőnem emancipációja a kereszténység által* c. cikk második részét, írta: HETÉNYI JÁNOS. — Bar 42–44.

BARANYI IMRE következtetése, a cikket egybevetvén *Az ember tragédiája* VI. és VII. szí-
nével.

[2] [1]-ben a cikk első és második része 09. 24. után szerepel, harmadik része pedig téve-
sen 04. 27. után

[2] 1840. 09. 25. – péntek

Keszeg

[2] MADÁCH IMRÉNél és a szintén betegeskedő HUSZÁR JÓZSEFnél beteglátogatást tesz két váci orvos: ARGENTI DÖME (a hasonszenvi gyógy mód első magyar propagálója) és GÖRÖG JÁNOS. — MÖM–II. 914., ÖL–I. 70–71.

[2] Bár MADÁCH IMRE másnapi levelében egyértelmű utalás van az előző napi látogatásra, [1]-ben nem szerepel az esemény.

1840. 09. 26. – szombat

Keszeg

MADÁCH IMRE levelet ír anyjának, ID. MADÁCH IMRÉNÉnek, betegségében nővére és sógora, HUSZÁR JÓZSEF gondoskodnak róla, bár ez utóbbi is beteg. — Közli: Pal 404., MÖM–II. 914., ÖL–I. 70–71. Kézirat: OSZK.

PALÁGYI MENYHÉRTnél a dátum: 09. 24.

[2] 1840. 09. 27. után

MADÁCH IMRE olvassa az Athenaeum 1840. II. köt. 401–406. hasábján megjelent *A nőnem emancipációja a kereszténység által* c. cikk harmadik, befejező részét, írta: HETÉNYI JÁNOS. — Bar 42–44.

BARANYI IMRE következtetése, a cikket egybevetvén *Az ember tragédiája* VI. és VII. szí- nével.

[2] [1]-ben a cikk első és második része 09. 24. után szerepel, harmadik része pedig téve- sen 04. 27. után

1840. 10. 20. előtt

MADÁCH IMRE megírja *Vélemények egy népszerű újság lehető alapí- tásáról* c. tervezetét. — D. SZEMZŐ PIROSKA: *Madách Imre néplap- terve*. ItK 1965. 1. sz. 79–81. Közli: LUKÁCS JÓZSEF. Tükör 1941. 348–351., Győr 94–95. Facsimile: Tükör 1941. 349.

1840. 10. 20. – kedd

MADÁCH IMRE levelet ír LÓNYAY MENYHÉRTnek, rövid kísérőszöveg- gel megküldi *Vélemények egy népszerű újság lehető alapításáról* c. tervezetét. — Közli: LUKÁCS JÓZSEF. Tükör 1941. 348–351., Győr 94–95. Kézirat: 1941-ben LUKÁCS JÓZSEFnél.

[2] A kézirati katalógusban: 1840. 10. 2[?]; valószínűbb azonban, hogy [1] datálása a he- lyes.

1840. 10. 23. – péntek

MADÁCH IMRE megírja *Javaslatok egy nép-oktató egyesület tárgyá- ban* c. tervezetét. — Közli: Győr 95–97. Kézirat: 1959-ben LÓNYAY SÁNDORNÁL.

[2] A kézirati katalógusban tévesen: 1840. 10. 20. (Andor–1. 235.)

1840. 11. 02. előtt

MADÁCH IMRE családja fenyegető levelet kap SPÁNYIK ANTALTÓL. — OSZK Kézirattára. Levelestár: MADÁCH MARI – ID. MADÁCH IMRÉ- NÉHEZ. 12. [Keszeg,] 1840. 11. 03.

[2] [1]-ben a zsaroló nincs megnevezve. MADÁCH IMRE 1840. 06. 28.– írt levelében azonban szerepel a név a családnak okozott, közelebbről meg nem nevezett esetleges károkozással összefüggésben. HUSZÁR JÓZSEFNÉ egy másik levelében (OSZK Kézirattára. Levelestár: MADÁCH MARI – ID. MADÁCH IMRÉNÉHEZ. 61.) le is írja: “Spányik dolgát is mind elő adtuk neki, ő is azt mondja legg jobb ötlet meg vetni”.

1840. 11. 03. – kedd

HUSZÁR JÓZSEFNÉ levelet ír ID. MADÁCH IMRÉNÉNEK, SPÁNYIK ANTAL megrágalmazta MADÁCH IMRÉT. — Mo 21. Kézirat: OSZK Kézirattára. Levelestár: MADÁCH MARI – ID. MADÁCH IMRÉNÉHEZ. 12. [Keszeg,] 1840. 11. 03.

[2] SPÁNYIK ANTAL helyett [1]-ben HUSZÁR SÁNDOR áll. A félreértést nyilván HUSZÁR JÓZSEF levele okozta (OSZK Kézirattára. Levelestár: HUSZÁR JÓZSEF – ID. MADÁCH IMRÉNÉHEZ. 10. Keszeg, 1840. 11. 03.), akinek a levelében valóban előfordul HUSZÁR SÁNDOR neve, csakhogy éppen ellenkező előjellel! Ezt írja ugyanis: “feleletjét Eminek helyeslem azon meg jegyzéssel: hogy Huszár Sándorrul most említést nem tennék azon okból, hogy mindenkinek ezen kedvetlen tárgytul való inkább eltávolítását gondolnám”. Vagyis értelmezésünk szerint HUSZÁR JÓZSEF szavai így értelmezendők: MADÁCH IMRE SPÁNYIK ANTALnak adott feleletében ne tegyen említést HUSZÁR SÁNDORRÓL.

1840. 11. 04. után

Pest

MADÁCH IMRE megkapja HUSZÁR JÓZSEFNÉ 1840. 11. 04-én írt levelét HUSZÁR JÓZSEF utóiratával, névnapi jókívánság. — Közli: Ritk 78–79., MÖM–II. 1100–1101., ÖL–I. 71–72. Kézirat: OSZK.

KOMLÓS ALADÁRNÁL és HALÁSZ GÁBORNÁL a dátum: 1841. 11. 17., az utóirat aláírása az előbbinél “Sándor”, az utóbbinál “József”; STAUD GÉZA szövegét, ahol az aláírás “Pepi”, az is alátámasztja, hogy HUSZÁR JÓZSEF, aki 1841. 07. 06-án meghalt, nem írhatta alá 1841. 11. 17-én a levelet. Valószínűleg HALÁSZ GÁBOR átvette KOMLÓS ALADÁR téves olvasatát, ám tudva azt, hogy a “Sándor” aláírás csak tévedés lehet, “József”-re ja-

vította. A 11. 04. dátum helyességét a 11. 17-tel szemben az a tény támasztja alá, hogy az Imre névnap 11. 05-re esik.

[2] HUSZÁR JÓZSEFNÉ keltezése: Keszeg, 1840. 11. 04., a vitatott aláírás pedig “József”. (Andor–1. 275.) [1]-ben tévesen 1841. 07. 17-én, valójában azonban 07. 06-án halt meg HUSZÁR JÓZSEF. [1]-ben a helyszín hiányzik, pedig a levél címzése Pestre szól.

1840. őszétől

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE a második jogi évfolyamot végzi, magánúton, BORY LÁSZLÓ ügyvéd vezetésével. — Pal 60., Voi 23., Bal 27. BORY LÁSZLÓ jellemzése: Pal 75–79.

MADÁCH IMRE megírja *A hűtelen, Kertben Etelkéhez és Utóhang Etelkéhez* c. verseit. — Bal 27. Közli: Gyul–I. 6–7., 9–10., MÖM–II. 11., 14–15., 16. Kézirat: OSZK.

HALÁSZ GÁBOR megállapítása szerint MADÁCH IMRE a kéziraton az *Utóhang Etelkéhez* címből a nevet utólag törölte.

[2] Kétséges, hogy a vers az év utolsó harmadában keletkezett volna. Amint Pestet elhagyta (07. 09.), levelezésében többé semmi nyoma a lány iránt érzet vonzalomnak, ami az év első felében barátjához írt leveleinek fő motívuma. Valószínűbb tehát, hogy ezek a versek még nyár elején keletkeztek.

1840

MADÁCH IMRE levelet ír LÓNYAY MENYHÉRTNEK, kéri, hogy vegye meg neki BÖRNE műveit, érdeklődik BYRON *Az ördög sétája* c. műve iránt. — Győr 101. Kézirat: 1959-ben LÓNYAY SÁNDORNÁL.

A dátum nélküli levél megírásának ideje GYÓRFFY MIKLÓS következtetése, amire LUDWIG BÖRNE beszerzett műveinek kiadási idejéből jutott; GEORGE GORDON BYRON említett műve nyilván a *Cain*, ott van szó Lucifer útjáról.

MADÁCH IMRE levelet ír LÓNYAY MENYHÉRTnek, tréfás disztichon önmagáról Anonimus aláírással. — Közli: Győr 102. Töredékesen: Képes Vasárnap 1939. 17. sz., Pester Lloyd 1939. 81. sz., MÖM–II. 1205. Kézirat: 1959-ben LÓNYAY SÁNDORNÁL.

A dátum nélküli levél megírásának idejére a két barát kapcsolatával összefüggő hangnemből következtetünk, és összefügghet MADÁCH IMRE verseinek első, gyér közléseivel is.

MADÁCH IMRE romantikus bánattal lemond LÓNYAY ETELKA iránti szerelméről. — Gyul–I. XXII., Pal 74., Voi 20–23., Bal 26–27., Ember küzdj’–I. 88–95.

A *Lant-virágok* c. kötet és néhány más, 1840-ben írt vers, egybevetve BÉRCZY KÁROLY-nak a MADÁCH család életéről szerzett közvetlen ismereteivel (ebben az esetben: hogy MADÁCH IMRE anyja parancsára életkora, s főként a valláskülönbség miatt mondott le szerelméről) az életrajzírókat különféle magyarázatokra készítette. PALÁGYI MENYHÉRT visszafojtott drámának látja szakításukat, bár szerinte MADÁCH IMRE csalódását inkább a fővárostól való elszakadás okozta (Pal 75.), VOINOVICH GÉZA szerint ez az érzelem avatta költővé, és fájó emléke végigkísérte egész életén, BALOGH KÁROLY-nál e szerelem fellengzős, mesterkéltségekkel, de mélyreható emléket kelt, végül HARSÁNYI ZSOLT dramatizált elemzésében a testi betegség levertsége elég hamar feledtetni az ifjú szerelmi bánatát. Ha MADÁCH IMRÉnek ez időszakban írt verseit egybevetjük leveleivel és a bálókban, fürdőhelyeken tanúsított viselkedésével, szórakozásaival, nőkről alkotott véleményével, akkor úgy látjuk, hogy ifjúkori szerelmének kétségtelenül őszinte érzése inkább a kordivat diktálta romantikus pózból, mintsem belső motívumokból adódott, s ennek ő maga is hamarosan tudatára ébredt, ha ugyan nem gyanította már kezdettől fogva; választott költői magatartásának szüksége volt egy tárgyra, s erre a szerepre kiválóan alkalmas volt már csak közelségénél, de bájoságánál fogva is barátjának húga; e helyzet csiholt szívéből szerelmi-költői szikrákat. SCHÉDA MÁRIA és HORVÁTH KÁROLY szerint a kordivat és egy romantikus szenvedély ötvözete volt ez a szerelem (Hor 16.).

[2] Az [1]-beli értékelést, jóllehet véleményünk szerint túlmegy az életrajzi krónika témáján s ráadásul vitatható is, egy apró módosítástól eltekintve meghagytuk. Az [1]-ben szereplő “úgy látjuk, hogy első szerelmének” így módosult: “úgy látjuk, hogy ifjúkori

szerelmének”. RADÓ GYÖRGY élete végén maga is elfogadta, hogy nem LÓNYAY ETELKA, hanem CSERNY MÁRIA volt a költő első szerelme. A tényeknél maradva: PALÁGYI MENYHÉRT kivételével a hivatkozott szerzők egyike sem ismerte a szerelemmel kapcsolatos egyik legkorábbi közlést, KÁMÁNHÁZY BÉLA visszaemlékezését (újra közölve: Andor–14-ben). Azt a hamis adatot is kritika nélkül egyöntetűen átvette a szakirodalom, sőt nemcsak átvette, de olykor messzemenő következtetést is levont belőle, amely szerint LÓNYAY ETELKA 14 éves lett volna akkor, amikor MADÁCH IMRE 17 éves volt. (Ezek az életkorok LÓNYAY ALBERTnek PALÁGYI MENYHÉRT-hez írt leveléből származnak.) Valójában csak egy év különbség volt közöttük (ETELKA 1824. 03. elején született – egyes források szerint 02-án, más források szerint 03-án –; 14-én Nagylónyan keresztelték). Ami a valláskülönbséget illeti: Madách ismert szerelmeinek többsége nem katolikus vallású volt.

MADÁCH IMRE és barátai jegyzik a Pesti Művészeti Egyesület néhány részvényét. — Füzet a Művészeti Egyesület részvényeseinek névsorával. 1840. 30.

MADÁCH IMRE lemásolja BENJAMIN FRANKLIN sírfeliratának francia fordítását. — Közli: Győr 102. Kézirat: 1959-ben LÓNYAY SÁNDORNÁL.

GYÖRFFY MIKLÓS feltételezi, hogy 1840-ben, FRANKLIN halálának 50. évfordulóján írhatta ki MADÁCH IMRE egy francia folyóiratból.

1841

[2]	1841.	01.	20.	előtt
Pest				

[2] MADÁCH IMRE beteg. — OSZK Kézirattára. Levelestár: HUSZÁR JÓZSEF – ID. MADÁCH IMRÉNÉHEZ. 12. (Keltezés nélkül.)

[2] MADÁCH IMRE tartózkodási helyére a levél címzéséből következtethetünk: ID. MADÁCH IMRÉNÉ Pesten van, s a levélből ítélve vele együtt van MADÁCH IMRE is. A levél keletkezésének időpontjára abból következtethetünk, hogy HUSZÁR JÓZSEF a levél szerint szerződést kötött KANDEL ANDRÁSSal; erre a szerződésre pedig úgy utal vissza HUSZÁR JÓZSEFNÉ 01. 20-i levelében, mint amit ID. MADÁCH IMRÉNÉ jóváhagyólag tudomásul vett. MADÁCH IMRE magánúton folytatta egyetemi tanulmányait: legvalószínűbben ez tette szükségessé a pesti tartózkodást, de az sem zárható ki, hogy a pesti orvosokba vetett bizalom állt az utazás hátterében.

[2] 1841. 01. 20. – szerda **Pest**

[2] MADÁCH IMRE jobban van. — OSZK Kézirattára. Levelestár: MADÁCH MARI – ID. MADÁCH IMRÉNÉHEZ 13. Keszeg, 1841. 01. 20.

[2] A levél nem tartalmaz címezést, a következő levél azonban igen, s így minden bizonnyal Pesten tartózkodik a címzett és a fia is. A levélíró üdvözlését küldi MADÁCH IMRÉNEK aznapi születésnapja alkalmából. Ez újabb bizonyítéka annak, hogy 01. 20-én született.

1841. 01. 27. előtt **Pest**

MADÁCH IMRE beteg. — OSZK Kézirattára. Levelestár: MADÁCH
MARI – ID. MADÁCH IMRÉNÉHEZ 14. Keszeg, 1841. 01. 27.

[2] [1] szerint “MADACH IMRE beteges fekszik nővérénél, HUSZÁR JÓZSEFNÉNál.” Valójában a címmel, édesanyjával van, a legvalószínűbben még mindig Pesten, ahová egy héttel korábbi levelét küldte a feladó, s ahová a következő levelét is címezi.

[2] 1841. 02. 04. előtt
Pest

[2] MADÁCH IMRE beteg. — OSZK Kézirattára. Levelestár: MADÁCH MARI – ID. MADÁCH IMRÉNÉHEZ 54.

[2] Ismét egy keltezetlen levél: HUSZÁR JÓZSEF egy hete szedi az orvosságot, amelyet felesége a 01. 27-i levele szerint hétfőn, vagyis 01. 25-én kezdett el szedni, következésképpen ez a levél 02. 04-én íródhatott; a cím még mindig Pest.

1841. 04. 25. után

MADÁCH IMRE olvassa az Athenaeum 1841. I. köt. 768–773. hasábján megjelent *Természet és vallás befolyása az egyetemi polgárosodás fejletére* c. cikk első részét, írta: VAHOT IMRE. — Bar 75–76.

BARANYI IMRE következtetése, a cikket egybevetvén *Az ember tragédiája* VI. és VII. szí-
nével.

[2] [1] nem közli a cikk szerzőjét, és mindhárom rész elolvasása 04. 29. után szerepel.

MADÁCH IMRE olvassa az Athenaeum 1841. I. köt. 773–776. hasábján megjelent *Ötletek* c. cikk negyedik részét, VICTOR HUGO nyomán fordította KAZINCZY GÁBOR. — Bar 42.

BARANYI IMRE következtetése, a cikket egybevetvén *Az ember tragédiája* VII. színével.

[2] Az első rész 03. 02-án, az I. köt. 401–404. hasábján, a második rész 03. 23-án az I. köt. 545–547. hasábján, a harmadik rész 04. 11-én az I. köt. 684–686. hasábján, az ötödik, befejező rész 05. 09-én az I. köt. 868–870. hasábján jelent meg. BARANYI IMRE főszerkesztő hivatkozása következtében [1] tévesen KAZINCZY GÁBORnak tulajdonítja a cikket.

[2] 1841. 04. 27. után

MADÁCH IMRE olvassa az Athenaeum 1841. I. köt. 785–787. hasábján megjelent *Természet és vallás befolyása az egyetemi polgárosodás fejletére* c. cikk második részét, írta: VAHOT IMRE. — Bar 75–76.

BARANYI IMRE következtetése, a cikket egybevetvén *Az ember tragédiája* VI. és VII. szí-
nével.

[2] [1] nem közli a cikk szerzőjét, és mindhárom rész elolvasása 04. 29. után szerepel.

[2] 1841. 04. 28. előtt
Pest

[2] MADÁCH IMRE jobban van. — OSZK Kézirattára. Levelestár: MADÁCH ANNA – ID. MADÁCH IMRÉNÉHEZ 7. (Keltezetlen levél.), IFJ. HUSZÁR JÓZSEF – ID. MADÁCH IMRÉNÉHEZ 2. [Keszeg], 1841. 04. 28.

[2] Valószínűleg MADÁCH ANNA levele íródott előbb, s annak címzése még mindig Pestre szól.

1841. 04. 29. után

MADÁCH IMRE olvassa az Athenaeum 1841. I. köt. 768–773., 785–787. és 801–806. hasábján megjelent *Természet és vallás befolyása az egyetemi polgárosodás fejletére* c. cikk harmadik (befejező) részét, írta: VAHOT IMRE. — Bar 75–76.

BARANYI IMRE következtetése, a cikket egybevetvén *Az ember tragédiája* VI. és VII. szí-
nével.

[2] [1] nem közli a cikk szerzőjét, és mindhárom rész elolvasása 04. 29. után szerepel.

1841. 04. 29.–05. 18. A

Keszeg

MADÁCH IMRE meglátogatja súlyosan beteg sógorát, HUSZÁR JÓZSEF-et. — Győr 97.

[2] [1] nem indokolja, hogy miért 04. 29. a legkorábbi szóba jöhető időpont. Mivel 04. 28-án IFJ. HUSZÁR JÓZSEF még levelet ír nagyanyjának, s levelében MADÁCH IMRÉT is üdvözlí, ezért 04. 28-án még egészen biztosan nem várják MADÁCH IMRÉT Keszegre.

1841. 04. 29.–05. 18. B

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE betegsége kiújul. Meggyógyul. Tanulása, irodalmi munkája szünetel, olvassa és kivonatolja a *Bibliát*, a *Dya-Na-Sore* c. szanszkrit vers német fordítását olvassa. — Győr 97., Bal 27.

1841. 05. 18. – kedd

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE levelet ír LÓNYAY MENYHÉRTnek betegségéről, kesze-
gi látogatásáról, olvasmányairól. — Közli: Győr 97.

A MÖM–II. 1206. és ÖL–I. 72. lapon e dátum alatt közölt töredék valójában az 1842. 06. 23-i levélben található.

1841. 06. 13. előtt A

Alsósztrégova–Trencsén-Teplic

MADÁCH IMRE üdülni utazik. — Bal 27–28.

1841. 06. 13. előtt B

Trencsén-Teplic

MADÁCH IMRE a gyógyfürdőben lábadozik néhány hétig. Itt megismerkedik DACSÓ LUJZÁVAL, beleszeret. — Bal 27–28.

HARSÁNYI ZSOLT más körülmények közé helyezi ezt az ismeretséget (Ember küzdj’–I. 131–133.).

[2] Sem az ismeretség körülményeiről, sem annak időpontjáról nincs autentikus információ; HARSÁNYI ZSOLT ugyan a lány egy közelebbiről meg nem nevezett rokonától szerezte értesüléseit (szinte bizonyos, hogy ez a rokon ÖZV. PONGRÁCZ GYÖRGYNÉ, ill. nevelt lánya, DACSÓ KAMILLA volt, akik a keszihóci birtokot örökölték, s Pesten ismert szalont tartottak fenn, ahol sokan megfordultak), ám annak alapján csupán annyit lehet sejteni, hogy LUJZA 1843 tavaszán, föltehetően áprilisban halt meg. Mindmáig kérdéses a lány családnéve is. Az 1840-es években már csak DACSÓ ÁDÁM és gyermekei viselik ezt a nevet (fiával, DACSÓ PÁLlal férfi ágon ki is hal a család), valamennyien Keszihócon élnek és evangélikus vallásúak, ám az alsófehérikúti (Dolná Příbelce) anyakönyvekben – amelyekben a család ismert tagjai hiánytalanul megtalálhatók – sem a megkereszteltek, sem az elhunytak között nem sikerült megtalálni DACSÓ LUJZÁt. Sőt, a Lujza keresztnév sem fordult elő az 1818–1828 között megkereszteltek, ill. 1840–1844 között elhunytak között, de még az utóbbi időszak keresztanyái között sem. (Nem zárható azonban ki az a lehetőség, hogy örökbe fogadott gyermek volt, aki más nevet viselt, mint ahogy az sem, hogy máshol született és máshol halt meg, nem Keszihócon.) Pillanatnyilag minden okunk megvan tehát arra, hogy Lujzával kapcsolatban mind a DACSÓ családnévet, mind pedig Keszihócot mint helyszínt elvessük, s HARSÁNYI ZSOLT értesülésének hátterében olyan félreértést feltételezzünk, amely a Madách-kutatást is tévútra vezette.

1841. 06. 13. – vasárnap

A Regélő 1841. I. félévi 47. sz. 370–371. lapján megjelenik MADÁCH IMRE *Trencsini másként tepliczi fürdők* c. cikkének I. része. — Újra-közli: MÖM–II. 853–857. Jegyzet: MÖM–II. 1203. A cikk mellett MADÁCH IMRE tájrajza alapján készült metszet.

[2] [1] szerint “MADÁCH IMRE tájrajza.” Nincs okunk feltételezni, hogy magát a metszetet is sajátkezűleg a szerző készítette volna.

1841. 06. 17. – csütörtök

A Regélő 1841. I. félévi 48. sz. 380–381. lapján megjelenik MADÁCH IMRE előbb említett cikkének II. (befejező) része. — Lásd: fent.

1841. 06. 20. – vasárnap

A Honművész 1841. 49. számában megjelenik MADÁCH IMRE *Szemei* c. verse. — Voi 19., 580., MÖM–II. 1201., MT 227., MÖM–II. 820–821.

A vers korábban már a *Lant-virágok* c. kötetben megjelent, *A pár szem* címmel. A folyóirat száma VOINOVICH GÉZÁNál a főszövegben, valamint HALÁSZ GÁBORNál 49. helyett tévesen 39.

[2] 1841. 07. 06. kedd

Keszeg

MADÁCH IMRE sógorának, HUSZÁR JÓZSEFnek halála.

[2] Elhagytuk az [1]-ben szereplő kommentárt, mivel minden ismert forrás téves adatot közölt, s téves volt az [1]-ben szereplő 07. 17-i dátum is. (A 07. 06-i időpont a nézsai katolikus anyakönyvből származik.)

[2] 1841. 07. 10. szombat

Keszeg

[2] MADÁCH IMRE részt vesz sógorának, HUSZÁR JÓZSEFnek a temetésén, ahol megismerkedik SRÉTER JÁNossal, és megkedvelik egymást. — Nézsa katolikus halotti anyakönyve, Harsányi 202.

[2] Harsányi időpont megadása nélkül utal az eseményre, a temetés ideje azonban a hivatkozott anyakönyvből megállapítható. (Nem tudjuk, mi lehet az oka annak, hogy a korabeli szokáshoz és az évszakhoz mérten egyaránt hosszú idő telt el a halál és a temetés között.)

[2] 1841. 08. 06. – péntek

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE levelet ír LÓNYAY MENYHÉRTnek, levélváltásuk szüneteltetéséről, sógora haláláról, kifogásolja SZÉCHENYI ISTVÁN *Kelet népe* c. művét. — Képes Vasárnap 1939. 18. sz., Pester Lloyd 1939. 81. sz., MÖM–II. 1206. Közli: Győr 97–98. Kézirat: 1959-ben LÓNYAY SÁNDORNÁL.

Keltezése a MÖM–II. 1206. lapon tévesen (Nyárutó) 4. GYÖRFFY MIKLÓS megállapítása szerint egy lírai részlete feltűnően emlékeztet MADÁCH IMRE *Életünk korai* c. versére (közli: MÖM–II. 258–259.).

[2] Mivel a levél keltezésében “1841 Nyárutó 6” áll, így mind a szövegközlés dátumfeloldása, mind pedig [1] dátuma – és értelemszerűen minden hivatkozás is – téves, hiszen ez a szó mint hónapmegjelölés augusztust jelöli.

1841 nyara

MADÁCH IMRE több levelet ír LÓNYAY MENYHÉRTnek, de nem kap választ, csupán 07. 06., sógorának halála után, a korábbi hallgatás magyarázatával. — Győr 97.

[2] 1841. 08. 06.–09. 12.

Pest

MADÁCH IMRE vizsgázik váltójogból. — Győr 98.

[2] A lehetséges kezdő időpont az 1841. 08. 06-i időpont miatt módosult. (Az utóbbi módosításnak indoklását lásd ott!)

1841. 09. 12. – vasárnap

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE levelet ír LÓNYAY MENYHÉRTnek, gratulál táblabírói kinevezéséhez, közli, hogy novemberben Balassagyarmaton lesz jegyző, *Nápolyi Endre* c. színműve befejezés előtt áll, *Csák végnapjai* c. színműve, mellyel színpadon nem annyira hatást, mint inkább szépséget céloz, félig készült el. — Képes Vasárnap 1939. 18. sz., Pester Lloyd 1939. 81. sz., MÖM–II. 1206., ÖL–I. 75. Közli: Győr 98. Kézirat: 1959-ben LÓNYAY SÁNDORNÁL.

STAUD GÉZÁNÁL a dátum helyett: 1841. második fele.

1841. 09. 19. után

MADÁCH IMRE olvassa az Athenaeum 1841. II. köt. 545–551. hasábján megjelent *Embernagyság* c. cikket, németből fordította ORMÓS LÁSZLÓ. — Bar 107–120.

BARANYI IMRE következtetése, a cikket egybevetvén *Az ember tragédiája* IX. színével és egyéb részeivel.

[2] [1]-ben ORMÓS LÁSZLÓ szerzőként szerepel.

[2]	1841.	10.	18.	–	hétfő
Pest					

[2] MADÁCH IMRE Pesten van, vizsgára készül, amelyet édesanyja Pestre érkezéséig letenni szándékozik. — HAMZA ÁGOSTON levele ID. MADÁCH IMRÉNÉNEK 1841. 10. 18. MOL P 481. Fasc. LIII. N° I–VIII. 20. csomó.

1841. 10. 21. után

MADÁCH IMRE olvassa az Athenaeum 1841. II. köt. 783–784. hasábján megjelent *A rómaiak fényűzése s lakozása* c. cikket, írta –a–. — Bar 39–40.

BARANYI IMRE következtetése, a cikket egybevetvén *Az ember tragédiája* VI. színével.

1841. 10. 23. – szombat

Pest

MADÁCH IMRE vizsgázik közgazdaságtanból és pénzügytanból, igen jó eredménnyel. — Bal 30., MÖM–II. 914., ÖL–I. 73.

VOINOVICH GÉZÁNÁL a dátum tévesen 10. 25. (Voi 23.).

1841. 10. 25. előtt

Pest

MADÁCH IMRE levelet kap LÓNYAY MENYHÉRTTŐL. — Győr 98.

1841. 10. 25. – hétfő

Pest

MADÁCH IMRE levelet ír LÓNYAY MENYHÉRTnek, 11. 15-i vizsgájáig Pesten szándékozik maradni. SALAMIN francia nyelvtanárnál lakik, gyakorolja a francia nyelvet. — Közli: Győr 98–99. Kézirat 1959-ben LÓNYAY SÁNDORNÁL.

[2] A nyelvtanár teljes neve: SALAMIN MÁRTON mint az feleségének, Salamin-Rossier Máriának a gyászjelentéséből megállapítható. (OSZK Aprónyomtatványok Tára.)

MADÁCH IMRE levelet ír anyjának, ID. MADÁCH IMRÉNÉnek, letett és leteendő vizsgáiról, apró családi ügyekről, üdvözlí Cserny Máriát. — Közli: Pal 404–405., MÖM–II. 914–915., ÖL–I. 73. Kézirat: OSZK.

Cserny Mária, mint már volt róla szó, Madách Imre első szerelme volt, ID. Madách Imréné ifjú társalkodónője, a hozzá írt versek: *Kis leány, Hódolat Máriának, Fehér róza, Első csók, Emlékszel-e, Harangszó* (Pal 79–80., Bal 29., MÖM–II. 1172.) Közli: MÖM–II. 6–11., 310. Horváth Károly szerint Cserny Mária Madách Máriának volt a társalkodónője, és ez a szerelmi epizód már 1841 tavasza előtt lejátszott (Hor 34.); ez azért nem valószínű, mert Madách Mária már 1833-ban férjhez ment Huszár Józsefhez, és Keszegen lakott.

[2] [1]-ben ez áll: “feltehetően Madách Imre egyik szerelme volt”; miután tisztázódott, hogy biztosan s hogy az első szerelme volt, ezt az erősebb állítást tettük be a korábbi helyére. Valójában Madách Annának lehetett Cserny Mária a társalkodónője, aki 1842 tavaszáig Alsószéregován lakott, s aki édesanyjához írt későbbi leveleiben két helyen utal Cserny Máriára. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a családnál betöltött funkcióját inkább csak találgatták a kutatók: erről semmi biztosat nem tudunk. További Cserny Máriához írt versek: *A bokréta, Elváláskor, Mária* (az *Emléklapokra* ciklusban). Eredetileg hozzá íródott az *Ige a múltból* is. Végül két kései verse közül az *Emlékezés az első szerelemre* címűt bizonyosan, az *Egy látogatást* valószínűleg Cserny Máriához írta Madách Imre. (Andor–11.)

<1841. 11. 04. – csütörtök

Madách Imrének levelet ír nővére, ÖZV. Huszár Józsefné, szerencsekívánatát küldi. — Mo 21.>

[2] Mivel ezt a levelet Morvay Győzön kívül soha senki sem látta, s keltezése egyetlen számjegyen tér el egy ismert, azonos tartalmú levélétől, ezért egészen bizonyosnak látszik, hogy valójában az 1840. 11. 04-i levélről van szó.

1841.	11.	09.	–	kedd
Pest				

Madách Imre vizsgázik hazai váltójogból. — Pal 405., MÖM–II. 915., ÖL–I. 74.

1841. 11. 12. – péntek**Pilisvörösvár**

MADÁCH IMRE utat tesz HAMZA ÁGOSTONnal. — Pal 405., MÖM–II. 915., ÖL–I. 74.

[2] Az utazás célja nyilvánvalóan a birtokügyek intézése volt. HAMZA ÁGOSTON fiskális leveleinek tanúsága szerint a család pesti és Pest környéki ügyeit intézte; Pilisvörösváron is volt családi birtok.

1841. 11. 13. előtt**Pest**

MADÁCH IMRE egymásnak ellentmondó leveleket kap anyjától, ID. MADÁCH IMRÉNÉtől. — Pal 405., MÖM–II. 915., ÖL–I. 74.

1841. 11. 13. – szombat**Pest**

MADÁCH IMRE levelet ír anyjának, ID. MADÁCH IMRÉNÉnek, letett vizsgájáról, kirándulásáról, ismerőseikről. — Közli: Pal 405., MÖM–II. 915., ÖL–I. 74. Kézirat: OSZK.

1841. 11. 14. után

MADÁCH IMRE olvassa az Athenaeum 1841. II. köt. 881–885. hasábján megjelent *A polgár* c. cikk első részét, írta: KEMENESY MÁRTON. — Bar 49.

BARANYI IMRE következtetése, a cikket egybevetvén *Az ember tragédiája* XI. színével.

[2] [1]-ben tévesen Kemenczy Márton szerepel. A második rész 11. 16-án a II. köt. 943–947. hasábján jelent meg. Az Athenaeum lapszámozása hibás volt, ez a cikk az adott félén belül másodjára előforduló 881–885. hasábokon jelent meg, amely ténylegesen a 927–930. hasáboknak felelt meg.

1841. 11. 18. után

MADÁCH IMRE olvassa az Athenaeum 1841. II. köt. 961–965. hasábján megjelent *A forradalmi oppositio* c. cikket, írta: ROTTECK nyomán GABÁNYI. — Bar 49.

BARANYI IMRE következtetése, a cikket egybevetvén *Az ember tragédiája* XI. színével. KARL WENZESLAUS ROTTECK német történész.

1841. 11. második fele**Balassagyarmat**

MADÁCH IMRE hivatalvállalás végett a megyeszékhelyre érkezik, patvarista lesz SRÉTER JÁNOS alispán mellett. — Pal 82., Voi 23., Bal 30.

MORVAY GYÖZŐ tévesen állítja azt, hogy MADÁCH IMRE már ekkor aljegyző (MPal [?] 433.), kinevezése csak 1842. 01. 16-án történik meg.

[2] Sajnos [1] forrásaiból nem állapítható meg, hogy az MPal rövidítés mit jelent. Talán MORVAY GYÖZŐnek PALÁGYI MENYHÉRT könyvéről írt kritikájáról van szó.

1841. 11. 27. – szombat**Balassagyarmat**

MADÁCH IMRE levelet ír anyjának, ID. MADÁCH IMRÉNÉnek: bár még nem nevezték ki, de már dolgozik, éppen megyegyűlésre készül, felkereste az öregasszonyt, berendezkedik: meghozatta könyveit, növényrétől kézimunkát kapott. — Pal 405–406., MÖM–II. 916., ÖL–I. 75–76.

PALÁGYI MENYHÉRT és HALÁSZ GÁBOR feltételezése december, STAUD GÉZÁÉ november. A Nógrád megye levéltárában őrzött jegyzőkönyv tanúsága szerint a megyegyűlés 11. 22-től 12. 02-ig tartott, ez időre csak egy szombat esett, márpedig a levél datálása ennyi: “Szombat”.

[2] 1841. 12. 08.? – szerda

Balassagyarmat

MADÁCH IMRE levelet ír anyjának, ID. MADÁCH IMRÉNÉnek, kinevezése még mindig nem érkezett meg, a megyegyűlések befejeztével SRÉTER JÁNOS házába költözött, könyvtárszobájában lakik, dolgozik, ruhanevelőből a hiányzókat még karácsony előtt kéri, ügyeletet kell tartania, ezért nem mehet Alsósztrégovára. — Közli: Pal 406–407., MÖM–II. 917–918., ÖL–I. 77–78.

[2] [1] érvelése szerint “A levél datálása »Szerda«, s minthogy a megyegyűlés befejezte után két szerda – 12. 08. és 12. 15. – is számításba jöhet, a levelében említett jó néhány eseményt tekintve, a későbbi a valószínű.” Bár a kézirati katalógus (Andor–1 249.) nem foglalt állást a dilemma tekintetében, mindazonáltal éppen a levélbeli események alapján a 12. 08-i dátumot tartjuk valószínűbbnek. A levélíró ugyanis azt kéri, hogy “csak” karácsony előtt egy héttel menjenek érte, vagyis 12. 18-án. Egy 15-én írt levélnél a “csak” indokolatlan lett volna, a deskripció pedig mesterkélt bonyolult (kézenfekvőbb lett volna azt írni, hogy szombaton vagy hogy 18-án menjenek a levélíróért). Ilyen megfontolások alapján arra kell következtetnünk, hogy a karácsony még viszonylag messze van a levél írásakor. Elhagytuk az [1]-ben szereplő megjegyzést: “A levélben említett Mari, aki Alsósztrégováról hírt hozott, és ebédől hívatta ki MADÁCH IMRÉT, feltehetően CSERNY MÁRIA”. Erre semmi sem utal a levélben, sőt, a vezetéknev nélküli említés alapján biztosra vehetjük, hogy a család Marijáról, vagyis MADÁCH MÁRIÁról van szó. A családi levelezés ismeretében ezt teljesen bizonyosan állíthatjuk, mivel Mari MADÁCH IMRE levelében az “öreg asszony”-nyal összefüggésben kerül említésre: rossz viszonyuk MADÁCH MÁRIÁnak édesanyjához írt leveleiből egyértelműen kiviláglik.

[2] 1841. 12. 09. után

MADÁCH IMRE olvassa az Athenaeum 1841. II. köt. 1105–1112. hátsó oldalán megjelent *A jelenkor társas élete* c. cikk első részét, írta: KÉRI. — Bar 47–50., 55–56., 58–59.

BARANYI IMRE következtetése, a cikket egybevetvén *Az ember tragédiája* XI–XII. színével. A cikkíró keresztnévét a lexikonok és szakkönyvtáriak sem közlik.

[2] [1]-ben mindhárom rész elolvasása 12. 14. után szerepel.

[2] 1841. 12. 12. után

MADÁCH IMRE olvassa az Athenaeum 1841. II. köt. 1121–1125. hátsó oldalán megjelent *A jelenkor társas élete* c. cikk második részét, írta: KÉRI. — Bar 47–50., 55–56., 58–59.

BARANYI IMRE következtetése, a cikket egybevetvén *Az ember tragédiája* XI–XII. színével. A cikkíró keresztnévét a lexikonok és szakkönyvtáriak sem közlik.

[2] [1]-ben mindhárom rész elolvasása 12. 14. után szerepel.

1841. 12. 14. után

MADÁCH IMRE olvassa az Athenaeum 1841. II. köt. 1137–1141. hátsó oldalán megjelent *A jelenkor társas élete* c. cikk harmadik részét, írta: KÉRI. — Bar 47–50., 55–56., 58–59.

BARANYI IMRE következtetése, a cikket egybevetvén *Az ember tragédiája* XI–XII. színével. A cikkíró keresztnévét a lexikonok és szakkönyvtáriak sem közlik.

[2] [1]-ben mindhárom rész elolvasása 12. 14. után szerepel.

[2] 1841. 12. – péntek

Balassagyarmat

MADÁCH IMRE levelet ír anyjának, ID. MADÁCH IMRÉNÉnek, az előző vasárnapi bál a kisdédóvó intézet javára volt, ő torokfájása miatt nem ment el, de már meggyógyult. — Közli: Pal 406., MÖM–II. 916–917., ÖL–I. 76–77. Kézirat: OSZK.

[2] [1]-ben ez a levél az 1842. 01. közepe időpontnál szerepel, mivel a benne előforduló elmúlt bál utalásokból RADÓ GYÖRGY arra következtetett, hogy farsangi, s ilyenformán vízkereszt utáni bálokról van szó. Ezt a feltevést azonban megdönti a levél keltezése: “B. Gyarmaton 1841 Pénteken”. [1] szerint: “a levél az asztalost említi, aki kevesellte a pénzt: feltehetően egy asztal és tán szekrény elkészítéséről lehet szó, melyeknek hiányát MADÁCH IMRE még a december 4-re feltételezett levelében panaszkolt el”. Ez elírás: a szóban forgó levél hipotetikus dátuma már [1]-ben is 1841. 11. 27. volt. A következtetés azonban feltételeken alapul: amennyiben az asztalos munkánál utólagos fizetésről volt szó, úgy valóban arra következtethetünk, hogy a 11. 27-i levél után, legvalószínűbben tehát 1841. 12-ben íródott a levél. (Andor–1. 249–250.)

1841

MADÁCH IMRE befejezi *Nápolyi Endre* c. drámáját. — Bp Szle 1880. 44. Voi 29–34., MDN 26–32., MÖM–I. 1166., Győr 98. Közli: MÖM–II. 915–1009. Kézirat: OSZK.

KAMARÁS BÉLA szerint a mű megírásának idejére nincs külső adat (MDN 26.), ámde MADÁCH IMRE 1841. 09. 12-i levele támpontot ad az idő meghatározására. BALOGH KÁROLY tévesen 1844-re teszi e mű megírásának idejét (Bal 46.).

[2] MADÁCH IMRE leveléből, annál is inkább, mivel több művén dolgozott egyidejűleg, nem lehet egyértelműen arra következtetni, hogy a 09. 12-én befejezés előtt álló dráma még abban az évben el is készült.

<MADÁCH IMRE megírja *Lujzához* c. versét. — MÖM–II. 1173. Közli: Bal 313–314., MÖM–II. 17. kézirat: OSZK.

A vers félreérthetetlenül DACSÓ LUJZÁVAL való megismerkedésére utal.>

[2] MADÁCH IMRE és LUJZA megismerkedésének időpontja bizonytalan; az egyetlen támpont LUJZA halálának meg nem erősített (sőt, a grafológiai véleménynek ellentmondó, lásd: 1843. 03. 31. előtt?? A!) időszaka (1843 áprilisa), továbbá a versekben előforduló évszázok, amelyekből azonban csak annyi állapítható meg, hogy – elfogadva a ha-

lál időszakát – 1842 nyarán már ismerték egymást. Elméletileg is problematikus a LUJZA-szerelem, amennyiben a GYÜRKY AMÁLIA iránti vonzalom kezdete időben megelőzte azt, így tehát függetlenül attól, hogy mikorra datáljuk az eseményeket, a szerelmek időrendjét sem fogadhatjuk el. (V. ö.: *A “Fagyvirágok” felolvasása után* c., GYÜRKY AMÁLIÁHOZ ÍRT VERS: “Ha költőd ismét én vagyok” sorával. Andor–11.)

1842

1842. 01. 16.

Balassagyarmat

MADÁCH IMRÉT kinevezik tiszteletbeli megyei aljegyzőnek. — Pal 108., ÖL–177. A kinevezési okmány: Nógrád Megyei Levéltár.

HALÁSZ GÁBORNÁL téves, hogy főjegyzőnek választották (MÖM–II. 1180.), KAMARÁS BÉLÁNÁL a dátum tévesen 01. 17. (Kam 415.)

<1842. 01. közepe – péntek

Balassagyarmat

Lásd: 1841. 12. – péntek!>

<1842. 02. 27. – vasárnap

Lásd: 1842. 03. 27. – vasárnap>

1842. 03. 03. – csütörtök

MADÁCH IMRE cikket ír a Pesti Hírlap részére, a Világ c. lap 1842. 16. számában megjelent nógrádi tudósítással vitázik. — Praz 98.

A cikk nem jelent meg, csak kéziratát iktatták a szerkesztőségben, amint azt PRAZNOV-SZKY MIHÁLY a Pesti Hírlapnak az Országos Levéltárban őrzött levelezési könyvéből megállapította.

1842. 03. 26. – szombat

MADÁCH IMRE cikket ír a Pesti Hírlap részére, válaszol BALOGHY LÁSZLÓNAK a Világ c. lapban megjelent cikkére. — Praz 98.

A cikk nem jelent meg, csak kéziratát iktatták a szerkesztőségben, amint azt PRAZNOV-SZKY MIHÁLY a Pesti Hírlapnak az Országos Levéltárban őrzött levelezési könyvéből megállapította.

[2] 1842. 03. 27. – vasárnap

Balassagyarmat

MADÁCH IMRE hivatali főnöke, SRÉTER JÁNOS alispán meghal, utóda FRÁTER PÁL. — Pal 82., Bal 30., ÖL–I. 79.

[2] Az [1]-ben szereplő 02. 27-i dátum téves; a hivatkozott források is 03. 27-re ill. márciusra teszik az alispán halálát.

1842. 03. 31. – csütörtök

MADÁCH IMRE cikket ír a Pesti Hírlap részére; a cikk SRÉTER JÁNOS nekrológja. — Praz 99.

A cikk nem jelent meg, csak kéziratát iktatták a szerkesztőségben, amint azt PRAZNOV-SZKY MIHÁLY a Pesti Hírlapnak az Országos Levéltárban őrzött levelezési könyvéből megállapította.

[2] 1842. 04. 01. – péntek

Surány

[2] MADÁCH IMRE résztvesz SRÉTER JÁNOS alispán temetésén. — Forrás: OSZK Kézirattára. Levelestár: MADÁCH MARI levele ID. MADÁCH IMRÉNÉHEZ 16. 1842. 04. 04.

[2] Az OSZK-ban is megtalálható gyászjelentés szerint 04. 01-én szállították Balassagyarmatról Surányba, a temetés helyszínére a holttestet. MADÁCH Mária levele szerint a temetésen jelen volt MADÁCH IMRE is.

1842. 04. 14. után

MADÁCH IMRE olvassa az Athenaeum 1842. I. köt. 705–709. hasábján megjelent *A most fejlődő politikai világ főbb arcvonásai* c. cikket, írta: ALEXIS TOCQUEVILLE, fordította FÁBIÁN GÁBOR. — Bar 47.

BARANYI IMRE következtetése, a cikket egybevetvén *Az ember tragédiája* XI. színével.

[2] [1] névmutatójában tévesen FÁBIÁN GUSZTÁV szerepel.

[2] 1842. 04. 18. – hétfő**Alsósztrégova**

MADÁCH IMRE nővérét, MADÁCH ANNÁT feleségül veszi barátja HUSZÁR SÁNDOR; a Hont vármegyei Barátiba (ma: Bernecebaráti) költözik. — ÖL–I. 71. [2] Matrika prím. kat. cirkovi v Dolnej Strehovej B–C–D 1812–1898. Štátny Archív Banskej Bystrici.

[2] [1]-ben az esemény 1842-nél szerepel, mivel STAUD GÉZÁNál nincsen közelebbi időpont megadva.

1842. 04. 25. – hétfő**Balassagyarmat**

MADÁCH IMRE levelet ír anyjának, ID. MADÁCH IMRÉNÉnek, torka fáj, de már kezd elmúlni, lajstromot mellékel azzal a kéréssel, hogy az abban felsorolt nemeseket hívják össze, etessék, itassák meg, rakják kocsira BORY LAJOS kíséretében, aki útközben is itassa őket borral, úgy hozza oda estére a társaságot. — Közli: Pal 407., MÖM–II. 918–919., ÖL–I. 79. Kézirat: OSZK

STAUD GÉZA nyilván helyesen feltételezi, hogy a keltezés helye nélkül írt levél Balassagyarmaton kelt, és a megyei tisztújítással összefüggő kortesakcióról van szó. Ez utóbbira utal PALÁGYI MENYHÉRT is. (Pal 83.)

1842. 04. 27. – szerda**Balassagyarmat**

MADÁCH IMRÉT és a többi aljegyzőt GR. KEGLEVICH GÁBOR főispán a tisztújító megyegyűlésen megerősíti hivatalában. — Kam 415.

MADÁCH IMRE a tisztújításkor a másodalispán választásánál a szabad-elvű jelöltnek korteskedik, de ennek ellenfelét, a kormánypárti KÁROLYI JÁNOST választják meg. Mint szónok még nem lépett fel, ezt augusztusra tervezi, novemberben készül letenni az ügyvédi vizsgát, 1843 tavaszán pedig országjáró körutazásra készül. — Győr 99–100.

1842. 06. 01.–06. 23.**Balassagyarmat**

MADÁCH IMRE felesküszik. — Győr 99.

Feltehetően aljegyzői hivatalára.

1842. 06. 23. – csütörtök**Alsósztrégova**

MADÁCH IMRE levelet ír LÓNYAY MENYHÉRTnek, beszámol a nógrádi tisztújításról és terveiről. — Közli töredékesen: Képes Vasárnap 1939. 18. sz., Pester Lloyd 1939. 81. sz., MÖM–II. 1206., ÖL–I. 72. Teljesen: Győr 99–100. Kézirat: 1959-ben LÓNYAY SÁNDORNál.

Keltezése HALÁSZ GÁBORNál és STAUD GÉZÁNál: 1841. 05. 18., a tévedés nyilván HARSÁNYI ZSOLT közléséből ered, akinél a levélnek még csak töredéke állt rendelkezésre, s abból nem derült ki, hogy a levél már MADÁCH IMRE aljegyzői idejére vonatkozik; a valóban 1841. 05. 18-ról származó levél, melynek csak dátuma, de nem szövege merülhetett fel 1939-ben, csupán GYÓRFFY MIKLÓS publikációjában került nyilvánosságra. (Győr 97.)

1842. 06. 25. – szombat

Losonc

MADÁCH IMRÉT jelölik abba a küldöttségbe, mely Nógrád megyét fogja képviselni INKEI IMRE Zólyom megyei főispán ünnepélyes beiktatásán 1842. 07. 13-án. — Kam 415., MID 32. Jegyzőkönyv: Nógrád Megyei Levéltár.

1842. 08. 22.? – hétfő

Balassagyarmat

MADÁCH IMRE ezen a napon készül elmondani Nógrád megye közgyűlésén első nyilvános beszédét. — Kam 415.

A dátum KAMARÁS BÉLA feltételezése, MADÁCH IMRE 1842. 06. 23-i levele alapján, a megyegyűlés jegyzőkönyvében nem szerepel, tehát csak terv maradt.

[2] Mivel a megyegyűlés jegyzőkönyvében csak ügyek felsorolása, s az azokkal kapcsolatos döntések szerepelnek, felszólalások azonban egyáltalán nem, ezért az érvelés nem helytálló. Nem tudjuk tehát, hogy elhangzott-e a tervezett beszéd, vagy sem.

[2] 1842. 10. 01.

Buda

[2] Meghal MADÁCH IMRE nagynénje, MADÁCH KLEMENTIN apáca. — Harsányi 203.

1842. 11. 16. előtt

MADÁCH IMRE a Kisfaludy Társaság 1842. 02. 02-án meghirdetett Széptani Feladására benyújtja “A nemzeti költészetnek a nemzet kebelében lehet, s kell szárnyra kelnie. Kölcsey” jeligével pályaművét. — Pal 130–136., Voi 72–74., MÖM–II. 1177. Közli: III. fejezetét MÖM–II. 543–562., I., II. fejezetét és befejezését: ItK 1972. 5–6. sz. 685–692. Kézirat: a III–VI. fejezet OSZK, I–II. fejezet MTA kéziratára.

149

A korábbi említések és HALÁSZ GÁBOR közlése után a teljes szöveget SOLT ANDOR találta meg a Kisfaludy Társaságnak az MTA kéziratárában őrzött iratai közt (SOLT ANDOR: *Madách Imre ismeretlen pályaműve 1842-ből*. ItK 1972. 5–6. sz. 683–692.) *Művészeti értekezés* cím alatt ismeretes.

[2] [1]-ben a kéziratár helyett könyvtár szerepel. Mivel kézitről van szó, aligha kétséges, hogy a kéziratárban kell lennie, annak ellenére, hogy 1991-ben SOLT ANDOR tanulmánya alapján nem sikerült ott megtalálni. A kézirat tehát – föltehetően az MTA kéziratárában – ismét lappang. (A szerző nevének – mivel az értelemszerűen nem szerepel a pályaművön – nincs nyilvántartva, de más módon sem sikerült a nyomára bukkanni, ezért a kézirati katalógusból is kimaradt. Andor–1. 208.)

MADÁCH IMRE mint aljegyző két ízben részt vesz Nógrád megye közgyűlésén. — Kam 415.

1842. 12. 19. – hétfő

MADÁCH IMRE ügyvédi oklevelet kap, e napon állítja ki a királyi ki-sebb kancellária a bizonyítványát, kitűnő osztályzattal. — Mo 20., Pal 60., Kam 416.

Ez az oklevél kiállításának dátuma, a vizsga letétele KAMARÁS BÉLA feltételezése szerint decemberben történt.

1842

MADÁCH IMRE írni kezdi *Duló Zebedeus kalandjai* c. elbeszélését. — Közli: MÖM–II. 199–416.

[2] [1]-ben “megírja”, a cím pedig az 1842-es évszámmal egészül ki. Az elbeszélés befejezetlenül maradt, és semmit sem tudunk arról, hogy valóban csak 1842-ben íródott-e a töredék; az évszám szerepel ugyan a kéziraton, de külön sorban: így az nem a cím része, hanem az írás megkezdésének éve.

150

MADÁCH IMRE megismerkedik SZONTAGH PÁLLal és GYÜRKY AMÁLIÁval. — Ember küzdj’—I. 108., 139–140., Bal 32., 45., Praz 75–76.

HARSÁNYI ZSOLTnak az az állítása, hogy SZONTAGH PÁLLal ebben az évben még SRÉTER JÁNOS révén ismerkedett meg, valószínűnek látszik, mert 1843-ban már bizalmas barátokként leveleznek. A GYÜRKY AMÁLIÁval való megismerkedést és fellobbanó szerelmüket BALOGH KÁROLY teszi 1842-re, s ez valószínűbb, mint HARSÁNYI ZSOLT beállítása, mely szerint ez az ismeretség csak DACSÓ LUJZA halála után, 1843-ban kezdődött, a két leány ugyanis, mint BALOGH KÁROLY tanúsítja, egymás közeli barátnője volt. HORVÁTH KÁROLY szerint MADÁCH IMRE 1842-ben többször is meglátogatja DACSÓ LUJZÁT. (Hor 36.)

[2] SZONTAGH PÁLLal való megismerkedésével kapcsolatosan BECKER HUGÓt tekinthetjük a legautentikusabb forrásnak, mivel ő személyesen konzultált SZONTAGH PÁLLal. Eszerint (Beck 292.) Pesten ismerkedtek meg, legkésőbb nyilván 1842-ben, de mert Madách ekkoriban ismereteink szerint már csak vizsgázní és gyógykezelési céllal járt Pesten, nem kizárt, hogy esetleg évekkel korábbra tehető az ismeretség, amelynek ezek szerint nyilván nincs köze SRÉTER JÁNOShoz. Ami a két lányt illeti, mindez csak találgatás, eltekintve attól, hogy LUJZÁnak, ha nem is feltétlenül közeli barátnője, de – ahogy MADÁCH IMRE fogalmaz egy vers címében – “leánytársa” volt GYÜRKY AMÁLIA. Az azonban bizonyos, hogy GYÜRKY AMÁLIÁT előbb ismerte, mint LUJZÁT (ez a *Lujza leánytársához* c. vers tartalmából következtethető), s LUJZA halálának időpontjából következtetve valóban bizonyosra vehető, hogy *legkésőbb* 1842 nyaráig valóban megismerkedett GYÜRKY AMÁLIÁval MADÁCH IMRE.

[2] MADÁCH IMRE szerelme LUJZA.

[2] A lány halálának feltételezett időpontjából (1843 tavasza) kiindulva és az *Egy est emléke* c. nyarat idéző vers alapján, végül pedig a Lujza-szerelem folytonosságából (megszakítatlanságából) együttesen levonható a következtetés: az év második felében LUJZA volt a költő egyetlen szerelme. (Nem zárható azonban ki az sem, hogy már 1841 nyaratól is igaz az állítás; ebben az esetben GYÜRKY AMÁLIÁT még korábban kellett megismernie.)

<MADÁCH IMRE megírja *Könnyelműség varázsa*, *Beteg kedvesemhez*, *Csak el, csak el*, *Egy est emléke*, *A leány és a rózsza* c. verseit. — Bal 34., MÖM–II. 1173. Közli: Gyl–I. 15–18., MÖM–II. 18–22. Kézirat: OSZK.>

<Az 1843 tavaszán elhunyt DACSÓ LUJZA állapota feltehetően 1842 őszén lett okává a hozzá írt fájdalmas verseknek. A *Beteg kedvesemhez* c. vers GYULAI PÁL és HALÁSZ GÁBOR közlésében különböző változatokban szerepel. A *leány és a rózsza* 1842-es keletkezése BALOGH KÁROLY feltételezése. MADÁCH IMRE immár tudatosabban és tapasztaltabban keres tárgyat költői rajongásának, s egyben érzései mélyebbek és regényesebbek.>

[2] LUJZA már megismerkedésükkor halálos beteg volt, mint azt a *Lujzához* c. vers tanúsítja, az *Egy est emléke* c. versből pedig az a következtetés is levonható, hogy nyáron, vagyis legkésőbb 1842 nyarán gyógyíthatatlan beteg volt a lány. A különböző változatok magyarázata az, hogy két kézírata maradt fenn a szóban forgó versnek (Andor–1. 75.). A felsorolt versek közül a *Könnyelműség varázsa* egészen biztosan nem 1842-ben, hanem legvalószínűbben 1864-ben (!) keletkezett. A verseit kötetbe rendező költő kéziratának első változatában ugyanis még egyáltalán nem szerepelt, s valójában az történt, hogy a *Lujzához* első változata átdolgozásra került, s ennek során két vers született: a *Lujzához* második változata és a *Könnyelműség varázsa*. Mindez a kézirat felépítéséből és a szóban forgó versek tartalmából egyértelműen megállapítható. Önkényes és semmivel sem indokolható az a feltételezés, amely szerint a *Lujzához* 1841-ben, míg a többi Lujza-vers 1842-ben keletkezett. Az *Egy est emléke* c. vers kései visszaemlékezés, tartalma alapján bizonyos, hogy évekkel, ha ugyan nem évtizedekkel LUJZA halála után keletkezett (ez áll ugyanis benne: “Elváltunk. Sok év folyt / Már azóta el”). Mindezek alapján [1]-nek a megállapításait, noha a hivatkozások korrektek, a leghelyesebb elvetnünk.

MADÁCH IMRE olvassa SZOPHOKLÉSZ drámáit. — Pal 130., Voi 40., Bal 34., MDN 44.

Már PALÁGYI MENYHÉRT megállapítja, hogy MADÁCH IMRÉnek a Kisfaludy Társaság Széptani Feladására benyújtott pályaműve forrásul SZOPHOKLÉSZ művei szolgáltak, s hogy ezeket SRÉTER JÁNOS házában olvasta, VOINOVICH GÉZA arra hívja fel a figyelmet,

hogy MADÁCH IMRE saját könyvtárában is megvoltak SZOPHOKLÉSZ tragédiái német fordításban, s ennek alapján feltételezi, hogy ezt olvasta, s ebből is vette *Férfi és nő* c. ugyan-csak ekkortájt írt drámájának tárgyát. Ámde SZÜCSI JÓZSEF megállapítása szerint ezt a K. F. W. SOLGER által fordított és Berlinben 1837-ben megjelent kiadást a könyvtár rendezése után vásárolták, tehát 1842–1843-ban nem szolgálhatott forrásul. (Szücsi 12., 28.)

MADÁCH IMRE megírja *Jó név s erény* c. drámatörredékét. — Voi 34., MDN 68., MÖM–II. 116., Közli: MÖM–I. 1013–1043., MÖM II. 1166–1167. Kézirat: OSZK.

A keltezés nélküli drámatörredék a feltehetően 1839-ből származó vázlatfüzetben *Álszégyen* címmel lett tervbe véve. KAMARÁS BÉLA szerint keletkezésének ideje bizonytalan. Azért tartjuk valószínűnek, hogy 1842 körül keletkezhetett, mert míg a korábbi vázlat feltehetően az egykorú romantikus drámák hatása alatt állhatott, addig a drámatörredékben foglalt részleteket MADÁCH IMRÉben már társaságbeli tapasztalatai érlelték meg. Hogy nem később keletkezett, erre nézve támpontnak vehetjük, hogy a darabban szereplő pipogya férjnek a Petőfi nevet adta, feltehető, hogy 1843-ban, amikor PETŐFI SÁNDOR már kezd ismert költővé válni, ilyen nevet nem adott volna negatív hősének.

MADÁCH IMRE olvassa KISFALUDY KÁROLY *Csák Máté* c. drámatörredékét. — MDN 37.

KAMARÁS BÉLA következtetése, KISFALUDY KÁROLY drámatörredékét egybevetvén MADÁCH IMRE *Csák végnapjai* c. drámájával.

MADÁCH IMRE megírja *Csák végnapjai* c. drámáját. — Pal 144–146., 51–61., MÖM–II. 1161., MT 369., Közli: MT 389–496. Kézirat: MTA könyvtára.

A kézirat megírásának idejéről MADÁCH IMRE a mű 1861-es átdolgozására ezt írta: “Még 1843-ban készült”, feltételezhető azonban, hogy nem emlékezett egészen pontosan: hiszen már 1841. 09. 12-éről keltezett levelében azt írja, hogy a *Csák végnapjai* félig már elkészült. Minthogy pedig 1843 márciusában együtt nyújtja be terjedelmes *Férfi és nő* c. drámájával az akadémiai pályázatra, ezért feltételezzük, hogy a pályázati határi-

dőt megelőző időben már az utóbbi művén dolgozott, a korábban – valószínűleg már 1842 folyamán – elkészült *Csák végnapjai* c. drámájának csak csiszolása vagy lemásolása eshetett 1843-ra.

1843

[2] 1843. 01. 01. – vasárnap

Alsósztrégova

[2] MADÁCH IMRE levelet ír nővérének, HUSZÁR SÁNDORNÉnak Barátiba: a “cenzúrárt” (ügyvédi vizsga) letette, a következő gyűlésen kihirdetik a diplomáját. Sajnálja, hogy csak később találkozhatnak, BÓDI FERENC plébánossal együtt tervezi meglátogatni nővérét. — Andor–1. 227. A kézirat másolata: Nógrád Megyei Levéltár.

[2] A (csak másolatban ismert, publikálatlan) levélben csak Bódi szerepel; nyilvánvalóan arról a korosodó alsósztrégovai papról van szó, akit MADÁCH IMRE egy rajzán megörökített (Nagyné 48. sz.), s akinek a keresztnéve az anyakönyvekből megállapítható.

1843. 01. 09. – hétfő

MADÁCH IMRÉT a Nógrád megyei ügyvédek sorába iktatják. — Kam 416., Krizs 7., MID 54. Jegyzőkönyv: Nógrád Megyei Levéltár.

1843. 01. 15. után

MADÁCH IMRE olvassa az Athenaeum 1843. I. köt. 53–66. lapján megjelent *Néhány szó a socialismusról* c. cikket, írta LUKÁCS MÓRIC. — TOLNAI VILMOS: *Madách londoni falanstre-jelenetének egyik forrásáról*. EPhK 1911. 377–386., TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF: *A saint-simonizmus magyar visszhangja*. It 1949. 268–279., Bar 54–61.

BARANYI IMRE következtetése TOLNAI VILMOS és THURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF nyomán, a cikket egybevetvén *Az ember tragédiája* XI. és XII. színével.

1843. 01. körül

MADÁCH IMRE megírja *Férfi és nő* c. drámáját. — Pal 114–130., Voi 39–43., Bal 40–44., MÖM–II. 1160. Közli: Gyul–II. 1–83., MÖM–I. 23–93.

A megírás idejére irányadó tény, hogy MADÁCH IMRE március 18-án nyújtotta be az akadémiai pályázatra, tehát ez előtt fejezte be. HORVÁTH KÁROLY feltételezése szerint a mű már 1842 első felében elkészült. (Hor 40.)

1843. 02. 06. – hétfő

A Kisfaludy Társaság közgyűlésén előterjesztik a kiírt pályázatnak az 1843. 01. 28-i döntésből származó eredményét: a beérkezett két pályamű közül nem MADÁCH IMRE *Művészeti értekezés* c. műve nyerte a díjat. — SOLT ANDOR: *Madách Imre ismeretlen pályaműve 1842-ből*. ItK 1972. 5–6. sz. 683–692.

[2] 1843. 02. 08. – szerda

Alsósztrégova

[2] MADÁCH IMRE levelet ír GELLÉN JÓZSEFnek: a fábiánfalvai pusztaság és házhely ügyében azt javasolja, hogy a későbbi – Madách Jánossal történő – viták elkerülése érdekében a KASZABNÉval kötendő adásvételnél a vételárban válasszák külön a két tételt. — MID–2. 26. Irat: MOL.

1843. 02. 15. után

MADÁCH IMRE olvassa az Athenaeum 1843. I. köt. 162–173. lapján megjelent *Naplótöredék* c. cikket, írta IRINYI JÓZSEF. — Bar 133.

BARANYI IMRE következtetése, a cikket egybevetvén *Az ember tragédiája* XIII. színével.

1843. 03. 01. – szerda

Pest–Alsósztrégova

MADÁCH IMRE hazaérkezik. — Gyul–III. 457., MÖM–II. 949., ÖL–I. 80.

1843. 03. 02. – csütörtök

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE levelet ír SZONTAGH PÁLnak, hazaérkezéséről, báli terveiről, a nők jelleméről. — Közli: Gyul–III. 457–458., MÖM–II. 949–950., ÖL–I. 80–81. Kézirat: OSZK.

[2] 1843. 03. 05. – vasárnap

Losonc

[2] MADÁCH IMRE részt vesz KUBINYI FERENCNE bálján, ahol SZONTAGH PÁLLal találkozik. — Beck 290.

[2] A levélben említett szándékról BECKER HUGÓ mint tényről számol be, ami lehet ugyan önkényes következtetés, de az sem zárható ki, hogy az információhoz közvetlenül SZONTAGH PÁLTól jutott.

1843. 03. 18. – szombat

MADÁCH IMRE a Magyar Tudományos Akadémia drámapályázatára benyújtja *Férfi és nő* c. drámáját. — MÖM–II. 1160.

1843. 03. 19. – vasárnap

MADÁCH IMRE a Magyar Tudományos Akadémia drámapályázatára benyújtja *Csák végnapjai* c. drámáját. — MT 369.

1843. 03. 21. – kedd

A Magyar Tudományos Akadémia jegyzőkönyve szerint a drámapályázatra eddig a napig 13 pályamű érkezett, köztük a *Férfi és nő* (“A férfi nagy nő nélkül is. Hoffmann” jelígyével) és a *Csák végnapjai*

(“Verflucht vom Vater und geliebt vom Weibe, zuletzt ein Stern im wilden Meer versunken. Herwegh” jelígyével.) A *Csák végnapjai* dícséretben részesül. — Voi 42.

1843. 04. 21. – péntek

Balassagyarmat

MADÁCH IMRÉT bevasztják abba a küldöttségbe, amely Nógrád megyét fogja képviselni LUKA SÁNDOR Hont megyei helyettes főispán ünnepélyes beiktatásán. — Kam 416., MID 34–35. Jegyzőkönyv: Nógrád Megyei Levéltár.

[2] 1843. 04. 30. előtt?? A

MADÁCH IMRE szerelmének, LUJZÁnak a halála. — Bal 29., MÖM–II. 1173., Harsányi 204.

[2] [1]-ben az időpont: “1843. tavasz”, s kétségkívül ez szerepel BALOGH KÁROLY könyvében is, ezt pontosítja HARSÁNYI ZSOLT 1843 áprilisára, minden valószínűség szerint a lány rokonának, ÖZV. PONGRÁCZ GYÖRGYNÉnek vagy DACSÓ KAMILLÁnak a szóbeli közlése alapján (lásd: 410613 előtt B). Ennek ellenére valószínűbb, hogy LUJZA télen halt meg, vagy legkésőbb a tavasz kezdetén: az emléket idéző *Fagy-virágok* ciklus, amelynek *első változata* PALÁGYI MENYHÉRT kétségei dacára (Pal 220.) csakis közvetlenül a lány halála után keletkeztetett, ezt kétségtelenné teszi. Egy meg nem erősített (szóbeli) grafológiai vélemény szerint MADÁCH IMRE 1842. 04. 25-i levele egy nem sokkal korábban bekövetkezett lelki trauma jeleit mutatja; így az sem zárható ki, hogy Lujza egy évvel korábban halt meg, mint ahogyan azt HARSÁNYI ZSOLT bizonytalan értesülése – mint egyedüli forrás – alapján korábban gondoltuk. A grafológiai vélemény mellett szól, hogy a Lujza-versekben csak három évszak: a nyár, az ősz és a tél fordul elő; ha 41 nyaratól 42 tél végéig, tavasz elejéig tartott a kapcsolatuk, akkor a tavasz hiánya logikus magyarázatot nyer. Mint ahogyan az is elgondolkodtató, hogy PALÁGYI MENYHÉRT semmit sem tudott meg SZONTAGH PÁLTól a lányra vonatkozóan, jöllehet az 1843. 03. 02-i levél alapján világos, hogy már szoros barátságban állnak. Nehezen képzelhető el, hogy barátja életének ezt a katasztrófáját SZONTAGH PÁL egyszerűen elfelejt-

tette volna. Valószínűbb az a magyarázat, hogy LUIZA halálakor még nem álltak szoros kapcsolatban egymással, s ez ismét inkább az 1842-es év mellett szól. Mindezek alapján – mivel úgy gondoljuk, hogy ez MADÁCH életének egyik legbizonytalanabban datálható eseménye – két kérdőjel került az időpont mellé.

[2] 1843. 04. 30. előtt?? B

MADÁCH IMRE megírja *Fagy-virágok (Lujza sírján)* c. versciklusát. — MÖM–II. 1173. Közli: Gyul–I. 241–250., Bal 316–320., MÖM–II. 23–30. Kézirat: OSZK.

PALÁGYI MENYHÉRT és HALÁSZ GÁBOR szerint évekkel DACSÓ LUIZA halála után keletkezett a ciklus. Ennek ellentmond A *“Fagy-virágok” felolvasása után* c. vers, mert amennyiben feltevésünk, hogy ez a vers GYÜRKY AMÁLIÁhoz szól, aki közös ismerősük volt, akkor az utóbbival való kapcsolat megszakadását tekintve, a felolvasott versciklus nem keletkezhetett később.

[2] [1]-ben ez az esemény az 1843-as év történései között szerepel, ráadásul a GYÜRKY AMÁLIA iránti újbóli szerelem említése után, holott arról csak egy későbbi vers, A *“Fagy-virágok” felolvasása után* tudósít. [1] csak HALÁSZ GÁBORra hivatkozik az évekkel későbbi keletkezés hipotézisével kapcsolatban, holott azt PALÁGYI MENYHÉRT fejtette ki (Pal), s HALÁSZ GÁBOR csak átvette a logikusnak tűnő konklúziót. Valójában arról van szó, hogy a versciklusban fellelhető reminiscenciák magyarázata – amely PALÁGYI MENYHÉRT szerint perdöntő érv a versek kései keletkezésére nézve – a versek kései (1864-es) átdolgozás. Az eredeti, véleményünk szerint 1843-as versciklust nem ismerjük. RADÓ GYÖRGY érvelése azonban korrekt: valóban nem keletkezhetett a ciklus a GYÜRKY AMÁLIÁval való kapcsolat után. A *Fagy-virágok* első változata véleményünk szerint nem versciklus, hanem kötet cím volt: az élettől búcsúzó költő második s egyben utolsó könyvének szánta (erre utal a két cím sajátos ellentéte: *Lant-virágok* kontra *Fagy-virágok*). A kései átdolgozás eredményeként a terjedelem (sok más esetben is bizonyíthatóan ez történt) valószínűleg csökkent, míg nem egy versciklussá zsugorodott.

1843. 04.–05.?

Halászi

MADÁCH IMRE levelet ír SZONTAGH PÁLnak: Barsba és Nyitrába utazik. Hangulata borús, a nőkről rezignáltan ír. — Ritk 39–40., MÖM–II. 957–958., ÖL–I. 81–82.

A megírás ideje STAUD GÉZA feltételezése.

1843. 05. 15. után

MADÁCH IMRE olvassa az Athenaeum 1843. I. köt. 493–497. lapján megjelent *Az ember szellemi fejlődése s művelődése lépcsői* c. cikket, írta HEINRICH DANIEL ZSCHOKKE nyomán OSVÁT LAJOS. — Bar 138.

BARANYI IMRE következtetése, a cikket egybevetvén *Az ember tragédiája* III. színével.

1843. 05. 27. – szombat

Losonc

MADÁCH IMRE nógrádi tudósítást ír a Pesti Hírlap részére, a királyi leiratnak és a szólásszabadság érvényesülésének tárgyában folyt megyei közgyűlési vitáról. — Praz 99. Közli: Praz 105–108.

1843. 05. 16.–05. 28.

MADÁCH IMRE felhívást ír a dámákhoz, hogy csak magyarul társalognanak, csak magyar árut vásároljanak, ezt újságolta FRIDECZKY LAJOS. — OSZK Kézirattára. Levelestár: MADÁCH MARI levele ID. MADÁCH IMRÉNÉHEZ 20. 1843. 05. 31.

KAMARÁS BÉLA szerint (Kam 416.) a felhívást 1844-ben írta MADÁCH IMRE és PALÁGYI MENYHÉRT téved, amikor az időpontot 1843-ra teszi (Pal 87.), ÖZV. HUSZÁR JÓZSEFNÉ levele bizonyítja, hogy PALÁGYI MENYHÉRTnek volt igaza: a felhívás nyilván-

valóan nem az 1844. novemberében Nógrád megyében alapított iparvédegyelet kezdeményezéseinek támogatására íródott, mint KAMARÁS BÉLA feltételezi, hiszen hasonló mozgalom már 1843-ban volt.

[2] Az időpont [1]-ben: “1843. V. második felében”; a levél tartalma alapján FRIDECZKY LAJOSTól a vasárnapi ebédén, vagyis 1843. 05. 28-án szerzete értesülését a levélíró, az azonban csupán feltételezés, hogy magának a felhívásnak a megírására nem sokkal korábban került volna sor.

1843 tavasz

MADÁCH IMRE országjáró utazásra készül. — Győr 99–100.

1843. 06. 01. előtt

Érsekújvár

MADÁCH IMRE bálon vesz részt. JAROS BERTA anyja férjül szeretné megnyerni leányának. — OSZK Kézirattára. Levelestár: MADÁCH ANNA levele ID. MADÁCH IMRÉNÉhez 3. Baráti, 1843. 06. 01.

[2] A levélben semmi utalás sincs arra, hogy MADÁCH IMRE részt vett volna a bálon, jól lehet a másik információ valós: “Emiről Jarosné különösen tudakozódott gondolta magában, hogy ez volna leányának partia”. A tudakozódás inkább azt valószínűsíti, hogy az érintett nem volt jelen, s ezt erősíti meg az is, hogy a bál több résztvevőjét említi a levélíró, öccse részvételéről azonban nem számol be. Ha MADÁCH IMRE jelen van, úgy gyakorlatilag kizárt, hogy MADÁCH ANNA ne számolt volna be arról például, hogy kivel táncolt a testvére. Ami a személyeket illeti: a Református Levéltárban őrzött Daróczy-hagyatékból megállapítható, hogy valójában Berta nemesmiticzi JAROSS ALBERTINA, JAROSS ISTVÁN és SZABADHEGY LUDOVICA lánya (Kolta, 1825. márc. 5.–Kolta, 1878. nov. 24.), aki 1845. szeptemberében ment férjhez turchányi és terestyánfalvi TURCHÁNYI GYÖRGYHöz.

[2] 1843. 06. 08. – csütörtök

A Pesti Hírlapban megjelenik MADÁCH IMRE Nógrádi tudósítása. — Praz. 99., 105–108.

MADÁCH IMRE szerzősége PRAZNOVSZKY MIHÁLY következtetése.

[2] [1]-nek több adata is téves. Mindenek előtt az időpont 08-a és nem 03-a, a tudósítást nem SZONTAGH PÁLLal közösen, hanem egyedül írta MADÁCH IMRE, s nem (vagy nem elsősorban) a lap 1842-es levelezési jegyzőkönyvéből, hanem a név helyett használt \$ jelből lehet a szerzőre következtetni, mivel a következő – már valóban SZONTAGH PÁLLal közösen írt – tudósításban ez a jel együtt szerepel SZONTAGH PÁL (nap)szimbólumával.

1843. 06. 15. után

MADÁCH IMRE olvassa az Athenaeum 1843. I. köt. 541–543. lapján megjelent *Hatezer éves harcok* c. cikket, írta DEREGNYEI. — Bar 137.

BARANYI IMRE következtetése, a cikket egybevetvén *Az ember tragédiája* II. színével és egyéb részleteivel. A cikkíró keresztnévét a lexikonok és szakbibliográfiák sem közlik.

[2] 1843. 06. 27.

[2] MADÁCH IMRE sokat betegeskedik, tüdőbaj tör ki rajta. Képtelen hivatalát ellátni, közli SZONTAGH PÁLLal, hogy le fog mondani aljegyzői állásáról. — Harsányi 204.

[2] Nem tudjuk, milyen forrás állhatott Harsányi rendelkezésére; mivel e napon írt levél nem maradt fenn, nem kizárt, hogy SZONTAGH PÁL ekkor még talán létező naplója lehetett az információ forrása. (Azokat a SZONTAGH PÁLnál lévő leveleket, amelyek nem kerültek GYULAI PÁL birtokába, s ilyenformán nincsenek a publikált levelek között, a címzett halála után megsemmisítették, bár nem zárható ki, hogy maradt fenn róluk másolat.)

1843. 07. 07. – péntek

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE levelet ír SZONTAGH PÁLnak, találkozásuk tervét meg kellett változtatnia, hangulata keserű, 7–8 nap múlva Pestre, augusztusban Pozsonyba készül. — IsmM 10., 25., 48. Közli: Ritk 32–33., MÖM–II. 950–951., ÖL–I. 83–84. Kézirat: OSZK.

STAUD GÉZA szerint a terv megváltoztatása és a keserű hangulat MADÁCH IMRE megújuló betegeskedésére vezethető vissza, szerintünk mindez nem olvasható ki a levél szövegéből, bár nincs kizárva, hogy ez volt az alapvető ok.

1843. 07. 08.–08. 05. A

**Alsósztrégova–Keszeg–
Nagycsalomja–Csesztve–Alsósztrégova**

MADÁCH IMRE tervezett pesti útját elhalasztva, Nógrádban és Hontban utazik, Keszeg felé egyik nővérével. CSERNY MÁRIA eltávozott Alsósztrégováról. — Ritk 34., MÖM–II. 951., ÖL–I. 84–85.

[2] [1]-ben “Nógrádba utazik”; mivel lakóhelye is ott van, ez nyilván elírás, s nem is teljesen igaz: a felsorolt települések közül Nagycsalomja Hont vármegyében van. [1]-ben a település neve, a levélbeli utalásnak megfelelően “Csalomja”; valójban Nagycsalomjáról lehet szó, ahol a családnak voltak (ID. MADÁCH IMRÉNÉ révén) birtokai.

1843. 07. 08.–08. 05. B Alsósztrégova–[?]Petény–Alsósztrégova

MADÁCH IMRE kirándul, együtt van GR. FORGÁCH ERZSÉBETTEL. — Ritk 35., MÖM–II. 952., ÖL–I. 85.

[2] A levélből nem derül ki, hogy Alsó- vagy Felsőpetényről van-e szó.

1843. 08. 06. – vasárnap

Alsósztrégova–[Balassagyarmat?]

MADÁCH IMRE levelet ír SZONTAGH PÁLnak, előző kirándulásairól. Aznap délután indul Budára a Császárfürdőbe, ahol két hetet szándékozik eltölteni. — Közli: Ritk 34–35., MÖM–II. 951–952., ÖL–I. 84–86. Kézirat: OSZK.

[2] A levélírás helyszíne [1]-ben: Alsósztrégova–Pest; ezt teljességgel kizárhatjuk, a délutáni indulás alapján. Csaknem bizonyosan Balassagyarmaton fejezte be a levelét, mivel annak írása közben érkezett meg GELLÉN JÓZSEF főszolgabíró, s ez legvalószínűbben a megyeszékhelyen történhetett, mint ahogyan a levél “hivatalból” történő továbbítása is. Egyébként is az Alsósztrégova–Pest útvonalon az utazások során a családtagok egy helyen megálltak: leggyakrabban Csesztvén töltötték az éjszakát. [1]-ben MADÁCH IMRE *Pestre* indul a Császárfürdőbe; ez nyilván elírás.

1843. 08. 06. után

Buda

MADÁCH IMRE megkezdí gyógykezelését a Császárfürdőben. — Ritk 34., Bal 34., MÖM–II. 951., ÖL–I. 84.

1843. 08. 15. után

MADÁCH IMRE olvassa az Athenaeum 1843. II. köt. 176. lapján megjelent *Ifjú Anglia a gyárvárosokban* c. közleményt. — Bar 51.

BARANYI IMRE következtetése, a cikket egybevetvén *Az ember tragédiája* XI. színével.

1843. 08. 22. előtt

Buda–Balassagyarmat

MADÁCH IMRÉT csúsz, izületi fájdalmak és gyakori torokfájás ellen a Császárfürdőben gyógykezeltek, utána visszatér hivatalába. — Bal 35.

1843. 08. 22. – kedd

Balassagyarmat

MADÁCH IMRE torokbaja miatt lemond a tiszteletbeli aljegyzői hivataláról. — Pal 108., 150., 320., Bal 35., MÖM–II. 1180., 1193–1194., ÖL–I. 84. Lemondásának szövegét közli: MÖM–II. 659., MID 36. Jegyzőkönyv: Nógrád Megyei Levéltár.

MADÁCH IMRÉT Nógrád megye közgyűlése táblabírói kinevezésre ajánlja a főispánnak. — Kam 416.

1843. 08. 31. – csütörtök

Balassagyarmat

MADÁCH IMRE részt vesz Nógrád megye közgyűlésén, és SZONTAGH PÁLLal közösen tudósítást ír a Pesti Hírlap részére. — Praz 100. Közli: Praz 108–112.

MADÁCH IMRE szerzőségére PRAZNOVSZKY MIHÁLY következtet abból a tényből, hogy a tudósítás MADÁCH IMRE lemondását az ilyenkor harmadik személyek részéről szokásos formula nélkül említi.

[2] [1]-ben a társszerző nem szerepel. Madách szerzőségére még abból következtet PRAZNOVSZKY MIHÁLY, hogy SZONTAGH PÁL szimbóluma mellett (kör, közepén egy ponttal) ott van MADÁCH IMRE \$ szimbóluma is.

1843. tavasz–nyár

Balassagyarmat

MADÁCH IMRE megismerkedik FRÁTER ERZSÉBETtel. — Gyl–III. 460., Pal 152–153., Voi 85., Ember küzdj’ 184., Ritk 37., MÖM–II. 954. ÖL–I. 88.

A megismerkedésnek erre az idejére utal MADÁCH IMRE 1843. 10. 31-én SZONTAGH PÁLhoz intézett leveléből az a megjegyzés, hogy pozsonyi, 1843 szeptemberi udvarlásáról a név említése nélkül szóljanak FRÁTERNÉnek: ez a “hadicsel”-nek nevezett terv két-

séggkívül azzal állt összefüggésben, hogy FRÁTER ERZSÉBETet nagynénje, FRÁTER PÁLNÉ igyekezett férjhez adni, és MADÁCH IMRE a bizonytalanság megőrzésével a további udvarlás lehetőségét akarta fenntartani. Amióta kettejük megismerkedésének idejét PALÁGYI MENYHÉRT 1844 farsangjában jelölte meg (Pal 152.), azóta így szerepelt a későbbi művekben (Ember küzdj’–I. 184., Bal 47.). VOINOVICH GÉZÁNál az 1843. 10. 31-i levél tévesen 1844 éviként szerepel (Voi 84.), HARSÁNYI ZSOLT szerint pedig a FRÁTERNÉra vonatkozó megjegyzés azt célozta, hogy a pletykás asszony MADÁCH IMRE nemlétező fellángolásának híret kürtölje szét Nógrádban (Ember küzdj’–I. 168.): ez a feltételezés azért nem állja meg a helyét, mert MADÁCH IMRE valóban udvarolt Pozsonyban: MATKOVICH IDÁnak.

[2] Egyáltalán nem biztos, hogy a megismerkedés Balassagyarmaton történt, mint ahogy az sem, hogy nem ismerték-e egymást esetleg már évekkel korábban is. 1843 nyarán FRÁTER ERZSÉBET még csak 16 éves volt; lehetséges, hogy csupán arról van szó: korábban életkora miatt nem figyelt fel a félig még gyermek FRÁTER ERZSÉBETre MADÁCH IMRE. Nem tudjuk azonban azt sem, hogy miután a lány apja visszaszerezte a cséfteleki birtokot (1841), nem költözött-e vele együtt Biharba. Csupán az látszik bizonyosnak az 1843. 10. 31-i, de még inkább az 1844. 02. 29-i levél alapján, hogy nem az 1844-es farsangon ismerte meg későbbi feleségét a költő. (Az indoklást lásd 1844. 02. 29-nél!)

1843. 09. 01. után

MADÁCH IMRE olvassa az Athenaeum 1843. II. köt. 177–179. lapján megjelent *Owen észhitrendszere* c. cikket, németből fordította: BEÖTHY ZSIGMOND. — Bar 57–60.

BARANYI IMRE következtetése, a cikket egybevetvén *Az ember tragédiája* XII. színével.

MADÁCH IMRE olvassa az Athenaeum 1843. II. köt. 356–357. lapján megjelent *Népkegy* c. közleményt. — Bar 126.

BARANYI IMRE következtetése, a cikket egybevetvén *Az ember tragédiája* V. és IX. színével.

1843. 09. 24.

A Pesti Hírlapban megjelenik MADÁCH IMRE és SZONTAGH PÁL nógádi közgyűlési tudósítása. — Praz 108–112.

MADÁCH IMRE és SZONTAGH PÁL szerzősége PRAZNOVSZKY MIHÁLY következtetése a nevek helyett használt szimbólumok és tartalmi jegyek alapján.

[2] [1]-ben csak MADÁCH IMRE szerepel szerzőként, indoklasként pedig a Pesti Hírlap előző évi (!) levelezési jegyzőkönyve.

**1843.
Pozsony**

09.

MADÁCH IMRE megtekinti az országgyűlés ülését, SZONTAGH PÁL társaságában, elhunyt sógora fivérének, HUSZÁR KÁROLY nógádi követnek meghívására. Udvarol szemerei MATKOVICH IDÁNAK. — Pal 111–114., Ember küzdj’–I. 150–160., Bal 35–36.

VOINOVICH GÉZA tévesen 1844-re teszi a pozsonyi látogatást (Voi 82.). Bizonyára az tévesztette meg, hogy PALÁGYI MENYHÉRT, egyébként helyesen az 1843/44-es országgyűlést említi (Pal 108.). Az 1844-es évszámot HALÁSZ GÁBOR is átveszi (MÖM–II. 1173.).

[2] A tévedés forrása nem feltétlenül ez volt, sőt az sem biztos, hogy valóban tévedett VOINOVICH GÉZA, hiszen 1844. 03. 05-i levele szerint valóban Pozsonyba készült MADÁCH IMRE (lásd ott!).

<MADÁCH IMRE versei MATKOVICH IDÁHOZ: *Idához I. Templomban, II. Társaságban, Isten veled.* — Pal 113–114. MÖM–II. 1173. Kézirat: OSZK.

Az *Isten veled* c. versről csak PALÁGYI MENYHÉRT, aki töredékét közli, jegyzi meg, hogy MATKOVICH IDÁHOZ szól.>

[2] Teljesen elhagytuk a MADÁCH IMRÉRŐL GYULAI PÁL levelében történő említést, nem azért, mert a levélnek GYULAI PÁL a címzettje volt, hanem azért, mert 1843. 11. 01-én íródott. Arra nézve sincs semmi bizonyítékunk, hogy a MATKOVICH IDÁHOZ ÍRT VERSEK szeptemberben keletkeztek volna, így azok keletkezését az év eseményeihez soroltuk át.

1843. 10. 27. – péntek

Rudnó

A “csodadoktor” MADVA FERENC plébános “privigyei porokat” (Pulvis. privid.) és gyógyfőzetet rendel MADÁCH IMRE köszvényére és torokbajára, héthetes kúrával. — Gyl–III. 459., Pal 151., MIO 72., Bal 38–39., MÖM–II 953., ÖL–I. 87., TARJÁNYI ESZTER: *Madách Imre három orvosa.* In. I. Madách Szimpózium.Salgótarján–Bp., 1995. 109–114.

MADÁCH IMRE 10. 31-én írja, hogy három és fél nap előtt indult Rudnóról, MADVA FERENC keresztnéve HARSÁNYI ZSOLTNÁL JÓZSEF. (Ember küzdj’–I. 161.)

[2] [1]-ben még MADNA FERENC szerepelt; TARJÁNYI ESZTER azonban kimutatta, hogy általában MADVA néven említették a maga korában ismert és népszerű csodadoktort. Ugyanő közli a privigyei por összetételét, kimutatva, hogy az elnevezés a doktor lakhelyéhez közeli Privigye településnévből ered. [1] kéthetes kúráról említ; ezzel szemben az említett levél szerint a költőnek 7 hétig nem szabad elhagynia a szobát.

1843. 10. 31. előtt

MADÁCH IMRE olvassa EUGČNE SUE *Les Mystčres de Paris* c. műve I. kötetét. — Gyl–III. 459., MÖM–II. 953., ÖL–I. 88.

1843. 10. 31. – kedd

Ludány

MADÁCH IMRE levelet ír SZONTAGH PÁLNAK, rudnói látogatásáról, ahonnan hazautaztában állt meg: pozsonyi emlékükről, EUGČNE SUE

Les Mystères de Paris c. regényének alakjait bírálja, említi, hogy hét-hetes kúrája alatt ugyan tilos lenne gondolkodnia, de egy fontos alkotásra készül. — Közli: Gyul–III. 458–461., Ritk 35–38., MÖM–II. 952–954., ÖL–I. 86–89. Kézirat: OSZK.

A levél évszáma VOINOVICH GÉZÁNál tévesen: 1844. Egyébként ez a levél a legtöbb életrajzi vázlatban jelentős szerepet játszik (Pal 151., Voi 83–84., Ember küzdj’–I. 167–170., Bal 39.)

[2] [1]-ben még ez állt: “A levélben említett »kis barna lány«, akivel SZONTAGH PÁL együtt van MADÁCH IMRE emlékezetében, FRÁTER ERZSÉBET.” Ezt egyáltalán nem tartjuk valószínűnek, mivel véleményünk szerint semmi sem támasztja alá azt az egyébként sok forrásban inkább hipotézisként, mintsem tényként szereplő állítást, amely szerint SZONTAGH PÁL udvarolt volna FRÁTER ERZSÉBETnek, sőt: szerintünk az 1844. 02. 29-i levél ezt cáfolja (lásd ott!). [1]-ben kéthetes kúra szerepel; valójában a levélben 7 hétig tartó kúráról van szó.

[2] 1843. 11. 01. – szerda

[2] MATKOVICH IDA szerelmes MADÁCH IMRÉbe. — SOMOGYI SÁNDOR (szerk.): *Gyulai Pál levelezése I.* Bp., 1961. 10.

[2] SOMOGYI SÁNDOR ugyan úgy véli, hogy a szóban forgó hölgy, akire LISZNYAI KÁLMÁN utal GYULAI PÁLhoz írt levelében, s akit csak keresztnévén említ, KÖVÉR LAJOSNÉ KOMLÓSSY IDA lehetett, az egyéb életrajzi forrásokkal való egyezés alapján azonban kétségtelen, hogy valójában MATKOVICH IDÁról van szó. A költőt, keresztnéve említése nélkül “Madács”-nak írja LISZNYAI KÁLMÁN.

1843. 11. 14. – kedd

MADÁCH IMRÉT táblabírónak nevezi ki GR. KEGLEVICH GÁBOR főispán. — Kam 416., MID 27. Jegyzőkönyv: Nógrád Megyei Levéltár.

1843. 11. 20. – hétfő

Balassagyarmat

MADÁCH IMRE Nógrád megye közgyűlésén leteszi a táblabírói hivatali esküt, kijelölik 1844 első negyedére soros törvényszéki táblabírónak. — Kam 416., MID 37. Jegyzőkönyv: Nógrád Megyei Levéltár.

1843. 12. 01. előtt

MADÁCH IMRE levelet kap KALÓtól, s ennek jelleméről és magatartásáról töpreng. — Ritk 41–42., MÖM–II. 955–956., ÖL–I. 90–91.

KALÓ keresztnévére és kilétére az eddigi forrásokban nem találtunk tájékoztatást.

1843. 12. 01. – péntek

Alsósztrégova?

MADÁCH IMRE levelet ír SZONTAGH PÁLnak KALÓról, erkölcsi problémákról keserű aforizmák, megkezdte gyógyfőzetívó kúráját. — Voi 80., 305–306., IsmM 8., 22–24., 34., 37., 52. Közli: Ritk 40–44., MÖM–II. 955–957., ÖL–I. 89–93. Kézirat: OSZK.

VOINOVICH GÉZÁNál a dátum tévesen: 01. 12. (Voi 80.). Az alsósztrégovai keltezés STA-UD GÉZA feltételezése.

1843. 12. 31. előtt

H. K. felszólítja MADÁCH IMRÉT, hogy vállaljon hivatali, ugyanerre ösztökéli anyja, ID. MADÁCH IMRÉNÉ is. — Ritk 47., MÖM–II. 960., ÖL–I. 96.

BARTA JÁNOS feltételezése szerint H. K. mögött HUSZÁR KÁROLY nógrádi követ, MADÁCH IMRE elhunyt sógorának fivére rejlik (Barta 32.).

[2] Egészen bizonyos, hogy valóban HUSZÁR KÁROLYról van szó, ez kiderül az 1844. 02. 11-én írt leveléből (lásd ott!).

1843

<MADÁCH IMRE megírja CSERNY MÁRIÁhoz szóló *Kis leány, Hódolat Máriának, A bokréta, Fehér rózsá, Első csók, Elváláskor és Emlékszel-é* c. verseit. — MÖM–II. 1172. Közli: Gyul–I. 36., MÖM–II. 6–11. Kézirat: OSZK.

HALÁSZ GÁBOR szerint a CSERNY MÁRIÁhoz szóló versek ekkori keletkezését az a feltevés támasztja alá, hogy ID. MADÁCH IMRÉNÉ akkor küldhette el házától CSERNY MÁRIÁT, amikor MADÁCH IMRÉT már ilyen versek írására készítették a leány iránti érzelmei. BALOGH KÁROLY feltételezése szerint az *Első csók* 1842-ből származik. (Bal 34.)>

[2] Mindezek a téves elképzelések azon alapultak, hogy CSERNY MÁRIÁT nem MADÁCH IMRE első szerelmének tekintette a régebbi Madách-kutatás, bár senki sem vállalkozott annak meghatározására – s ez tovább növelte a versek datálása körüli zűrzavart –, hogy pontosan hányadik szerelme volt. Időközben azonban tisztázódott, hogy a költő első szerelmével állunk szemben (Andor–2), így a hozzá írt versek többségének első változatát 1840 előttinek kell tartanunk. Semmi alapja sincs annak a feltételezésnek, hogy CSERNY MÁRIÁT – bármilyen okból is – elküldte volna ID. MADÁCH IMRÉNÉ. Az *Emlékezés az első szerelemre* c. versből inkább arra következtethetünk, hogy férjhez ment, s ezért költözött el Alsószegedre. 1842 eleje után már csak azért sem keletkezhetek CSERNY MÁRIÁhoz szóló versek (kivéve két kései költeményt: *Emlékezés az első szerelemre* és *Egy látogatás*), mert az ezt követő időszakot gyakorlatilag teljesen kitöltik az ismert szerelmi kapcsolatok: GYÜRKY AMÁLIA (1842 nyara előtt), LUJZA (1841 vagy 1842 nyarától 1843 tavaszáig), GYÜRKY AMÁLIA (LUJZA után), MATKOVICH IDA (1843 őszétől).

MADÁCH IMRE újbóli szerelmi fellángolása GYÜRKY AMÁLIA iránt.

[2] [1]-ben az “újbóli” elmaradt, majd a mondatot a lányhoz írt versek felsorolása és a források követték. Valójában két versről, A “Fagy-virágok” felolvasása utánról és a

*Lujza leánytársához*ról állíthatjuk, hogy ekkoriban keletkezett, a többi vers keletkezhetett a LUJZA-szerelem előtt és után is. Ezek a versek a következők: *Mentség, Veszélyes játék, Búcsú, Egy lánykához, Hagyj el, Ha láttok is, Visszaveszem leányka*. (A versek egy részének azonban nem kizárólagosan ő a címzettje, vannak ún. átsorolt versek is, lásd: Andor–11.) Végül a *Viszontlátás* c., eredetileg szintén hozzá írt versről azt mondhatjuk, hogy az tartalma alapján egészen biztosan később, a lány első (kudarccal végződő) házasságkötése (1846. 11. 09.) után keletkezett. [1] feltételezése szerint GYÜRKY AMÁLIÁT ugyan már korábban ismerte MADÁCH IMRE, ám a szerelmi fellángolás csak LUJZA halála után következett. Véleményünk szerint az “Óh lány, ha költőd ismét én vagyok” utalás alapján bizonyos, hogy GYÜRKY AMÁLIA korábban is szerelmes volt MADÁCH IMRÉbe, és semmi okunk sincs feltételezni, hogy ez a korábbi vonzalom egyoldalú lett volna. [1] megállapítja, hogy VOINOVICH GÉZA szerint a *Veszélyes játék* c. verset MADÁCH IMRE később, már FRÁTER ERZSÉBETHhez írta (Voi 89.). Ennek a kéziratok, elsősorban a tartalomjegyzékek ellentmondanak. (Andor–11. 49.) HALÁSZ GÁBOR megállapítja, hogy a *Mentség, Búcsú* és *Viszontlátás* c. versek eredetileg GYÜRKY AMÁLIA nevét viselték, s a nevet később húzta át MADÁCH IMRE. BALOGH KÁROLYnál 1842 az évszám.

MADÁCH IMRE és GYÜRKY AMÁLIA kapcsolata megszakad. — Pal 112.

1844

1844. 01. 01. – hétfő**Alsósztrégova**

MADÁCH IMRE levelet ír SZONTAGH PÁLnak. Egy művének megtalálta az addig kettejük által közösen keresett címét, s a művet egy héten belül el fogja küldeni neki bírálatra. Még folytatja az előírt héthetes kúráját, eredmény nincs, ám miatta még nem utazhat a megyei gyűlésekre, pedig HUSZÁR KÁROLY sugalmazására és anyja kívánsága szerint jelöltetni készül magát a következő tisztújításon. — Közli: Ritk 44–48., MÖM–II. 958–961., ÖL–I. 94–97. Kézirat: OSZK.

Az említett mű STAUD GÉZA feltételezése szerint a *Férfi és nő, Csák végnapjai* és *Mária királynő* egyike. Ez nyilván téves, hiszen a *Férfi és nőt* valamint a *Csák végnapjait* már 1843-ban benyújtotta pályázatra, a *Mária királynő* címe pedig nem adhatott okot a levélben említett problémára, tehát kétségtelennek látszik, hogy a *Csak tréfa* c. darabról van szó, melynek hősére (Loránra) 1844. 02. 09-i levelében már hivatkozik is MADÁCH IMRE. A szövegben a rudnói kúrával kapcsolatban szereplő „dekoráció” szó KOMLÓS ALADÁRNÁL, s nyomán HALÁSZ GÁBORNÁL és STAUD GÉZÁNÁL nyilván téves olvasat, s helyette „dekortáció”-ról (főzetről) van szó.

[2] [1]-ben tévedésből itt is kéthetes kúráról van szó, holott a hivatkozott levélben – a korábbi levéllel összhangban – ötven nap (vagyis nagyjából hét hét) szerepel. [1] érvelése kiegészítésre szorul, arra ugyanis, hogy egyáltalán dráma s nem másfajta mű lehetett az elküldeni szándékozott írás, a „Magam meg itélni nem tudom, de hogy olyan valamit adjak ki ami »országgyűlési szálláslik« nem bírok elég elszántsággal” utalásból következtethetünk (az *Országgyűlési szállás* VAHOT IMRE drámája.)

1844. 01. 01.–01. 08.

MADÁCH IMRE benyújtatja SZONTAGH PÁLLal Balassagyarmaton pályázatát a szolgabíróságra. — Kam 416.

MADÁCH IMRE 01. 01-i levelében kérte fel SZONTAGH PÁLT a pályázat benyújtására, reá bízva, hogy kedvezőnek látja-e esélyeit.

1844. 01. 08. – hétfő

Nógrád megye kékkői járásának alszolgabírói állására a megyei közgyűlés négy jelölt közül MADÁCH IMRÉT az utolsó helyen terjeszti föl a főispánhoz kinevezésre, viszont a táblabírói cím elnyeréséről értesíti MADÁCH IMRÉT. — Pal 151., Kam 416., MID 38. Jegyzőkönyv: Nógrád Megyei Levéltár.

PALÁGYI MENYHÉRT csak a táblabírói cím jóváhagyásáról, KAMARÁS BÉLA csak az alszolgabíróságra való felterjesztésről tudósít.

1844. 01. 08.–02. 09. A**Alsósztrégova**

MADÁCH IMRE levelet ír SZONTAGH PÁLnak, mellékelve egy-egy levelet HUSZÁR KÁROLYhoz Pozsonyba való továbbításra és PRÓNAY GYÖRGYHöz: felterjesztése ellen, hogy szabaduljon a kellemetlenségtől. — Közli: Ritk 58., MÖM–II. 961–962., ÖL–I. 98. Kézirat: OSZK.

MADÁCH IMRE 1844. 01. 01-i levelében SZONTAGH PÁLra bízta, hogy bejelenti-e pályázását, vagy nem. Az 1844. 01. 08-i közgyűlési jegyzőkönyvből kitűnik, hogy a bejelentés megtörtént: most MADÁCH IMRE úgy találja, hogy a pályázásból sértődés származhat pártján, vagyis a szabadelvű párton belül, ezért magyarázkodik a továbbításra szánt levelekkel.

1844. 01. 08.–02. 09. B**Alsósztrégova**

MADÁCH IMRE levelet ír SZONTAGH PÁLnak. Sajnálja pályázását, de beletörődik, és csak magyarázkodni akar.

1844. 02. 09. előtt**Alsósztrégova**

MADÁCH IMRÉT meglátogatja WEIDINGER ANTAL seborvos, és kezének sebe miatt eltiltja az utazástól. — Ritk 60., MÖM–II. 963., ÖL–I. 100.

[2] A levélben és [1]-ben is csak a seborvos családneve szerepel; WEIDINGER ANTAL gácsi sebész mesterről, járási orvosról van szó (DÖRNYEY SÁNDOR szóbeli közlése).

[2] MADÁCH IMRE befejezi *Csak tréfa* c. drámáját. — Pal 84–97., Voi 35–37., MDN 50–61., MÖM–II. 1161. Közli: MÖM–I. 95–218. Részlete: EPhK–IV. 56–63. Kézirat: OSZK.

A keltezés nélküli mű megírásának ideje KAMARÁS BÉLA következtetése szerint 1843 második fele (MDN 50.). Ezt csak annyival kell kiegészítenünk, hogy a mű befejezése 1844 első felére maradhatott, amire MADÁCH IMRE 1844. május 8-i levele utal.

[2] A mű megírásának befejezését pontosíthatjuk. 1844. 02. 09-i levelében kommentár nélkül írja MADÁCH IMRE: “Minden nap úgy is inkább hasonlónak tesz mint egy látnoki ihlettel írt Loránomhoz”, amiből arra következtethetünk, hogy ekkor már a címzettnek ismernie kellett a *Csak tréfát*, hiszen az idézetben annak főhősére történik utalás.

1844. 02. 09. – péntek

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE levelet ír SZONTAGH PÁLnak. Betegségéről, mely farsang végéig is eltarthat. KÁROLYI JÁNOS alispán nem várt szívélyességgel meghívta házi mulatságára. Színdarabját szeretné SZONTAGH PÁL jóváhagyásával mielőbb Pestre küldeni. — Közli: Ritk 56–61., MÖM–II. 962–963., ÖL–I. 100–101. Kézirat: OSZK.

A színdarab nyilván a *Csak tréfa*. STAUD GÉZA feltételezése, hogy a *Férfi és nő* volna, azért látszik tévesnek, mert ezt a színdarabot MADÁCH IMRE még 1843-ban benyújtotta pályázatra.

1844. 02. 11. – vasárnap

Pozsony

[2] HUSZÁR KÁROLY levelet ír ÖZV. HUSZÁR JÓZSEFNÉnek: megkapta MADÁCH IMRE kategorikus levelét: kárhóztatja visszalépését az alszolgabíróaságtól, amelyre megítélése szerint okvetlen kinevezték vol-

na. Annak a véleményének ad hangot, hogy jó lenne, ha MADÁCH IMRE alaposabban kiismerné PRÓNAY GYÖRGYöt és pártolóit, mivel az utóbbiak, ahelyett, hogy méltányolták volna MADÁCH IMRE visszalépését, kikeltek ellene. Olvasta FRÁTER PÁL alispánnak a főispánhoz írt levelét, amelyben MADÁCH IMRÉT dicséretekkal halmozta el. A történetek ellenére úgy ítéli meg, hogy MADÁCH IMRÉnek szép jövője lesz Nógrádban. — OSZK Kézirattára. Levelestár: MADÁCH KÁROLY (?) levele MADÁCH MARIHOZ. Pozsony, 1843. 02. 11.

[2] A levél ismeretének hiányában [1]-ben zavaros utalás történik erre a forrásra, pontosabban MORVAY GYÖZÖNEK az erről szóló ismertetésére. A zavart MORVAY GYÖZÖN kívül főképp az OSZK okozta azzal, hogy feltételelesen bár, mégis abszurd módon MADÁCH KÁROLYT tartotta a feladójának, így a levélről az elmúlt száz év Madách-kutatása gyakorlatilag nem vett tudomást. Az ekkor még csak 18 éves MADÁCH KÁROLY azonban semmiképpen sem lehetett a levélíró, a levél tartalma alapján pedig az is egyértelmű, hogy valójában csakis HUSZÁR KÁROLY lehetett.

[2] 1844. 02. 11. után

[2] MADÁCH IMRE megkapja HUSZÁR KÁROLYnak ÖZV. HUSZÁR JÓZSEFNÉHOZ 1844. 02. 11-én írt levelét.

[2] A levél MADÁCH IMRÉT érintő részének szélére (ÖZV. HUSZÁR JÓZSEFNÉ kézírásával) ezt jegyezték: “Ezt Eminek.” A címzett tehát minden valószínűség szerint továbbította azt öccsének.

[2] 1844. 02. 14. előtt

Pozsony

[2] MATKOVICH IDA visszavárja Pozsonyba MADÁCH IMRÉT. — OSZK Kézirattára. Levelestár: MADÁCH ANNA levele ID. MADÁCH IMRÉNÉHEZ. Baráti, 1844. 02. 14.

[2] “HUSZÁR LAJOS beszéli, hogy Matkovics Ida nagyon szerelmes Emibe, és várja őtet.”

[1]-ben a levél megírásának időpontja tévesen 1844. 07. 14.

[2] 1844. 02. 27. előtt

Csesztve

[2] MADÁCH IMRE Csesztvén jár. — OSZK Kézirattára. Levelestár: MADÁCH MARI levele ID. MADÁCH IMRÉNÉHEZ 24. 1844. 02. 27.

[2] 1844. 02. 29. előtt

Alsósztrégova–Nógrádszakál–Losonc

MADÁCH IMRE multságba utazik, Nógrádszakálban leveleket ad postára, majd kocsija találkozik azzal, melyben FRÁTER PÁLNÉ és FRÁTER ERZSÉBET utazik ugyanoda. — Ritk 49–50., MÖM–II. 964., ÖL–I. 102.

MADÁCH IMRE egyik öcsével és OTTLIK ÁKOSSAL az úttól megtisztálkodva és átöltözve KUBINYI FERENCNÉHEZ megy táncos multságba, s ott találkozik FRÁTER PÁLNÉVAL és FRÁTER ERZSÉBETTEL, akivel az első füzértánc után a másodikat is táncolja. — Ritk 51–52., MÖM–II. 965–966., ÖL–I. 104–105.

MADÁCH IMRE szóban forgó öccse feltehetően MADÁCH KÁROLY, mert MADÁCH PÁL, mint az 1844. 01. 01-i levelében olvasható, betegeskedett.

[2] [1]-ben a két eseménysor elkülönül, a második “ugyanaznap” jelöléssel szerepel; véleményünk szerint éppen ezért nincs értelme a dátum megkettőzésének. Az “1844. II. második felében” időpontot is pontosítottuk, annál is inkább, mivel az élmények miatt feltelezhető: nem sokkal (valószínűleg legfeljebb egy nappal) a bál után írta az 1844. 02. 29-i levelét MADÁCH IMRE.

1844. 02. 29. – csütörtök

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE levelet ír SZONTAGH PÁLNAK. Visszaküldi EUGČNE SUE *Les Mystères de Paris* c. regényének utolsó füzeteit, bírálja a szereplők sorsának rajzát és a mű hosszadalmasságát, de egészében dicséri. Beszámol a KUBINYINÉNÁL lezajlott táncos multságról, főként FRÁ-

TER ERZSÉBETTEL való találkozásáról és táncáról. — Közli: részletét Voi 86–88., egészen Ritk 49–54., MÖM–II. 964–967., ÖL–I. 101–106. Kézirat: OSZK.

FRÁTER ERZSÉBET leírását és MADÁCH IMRÉNEK e levélben érzékeltetett fellobbanó szerelmét sokszor idézték, MOHÁCSI JENŐ e szavakból: “[...] hajzata en pretencion kis taréjával mint egy lidércke, melly éjel ég (de meg nem ég s a cipőt meg nem süti mint a hől világ) s bolyong – örvény fölibe csal és megfoghatatlan” merítette *Lidércke* c. életrajzi regényének címét. Kapcsolatuk előzményéről ellentmondóan ír PALÁGYI MENYHÉRT, aki szerint 1844 farsangján ismerkedtek meg (Pal 152.) – (jóllehet már 1843 első feléből van nyoma ismeretségüknek), és Csécsén találkoztak először (Pal 153.), míg VOINOVICH GÉZA, BALOGH KÁROLY és STAUD GÉZA szerint (Voi 85., Bal 47., ÖL–I. 101.) első találkozásuk helyszíne Balassagyarmat volt. HARSÁNYI ZSOLT szerint (Ember küzdj’–I. 185–188.) az ismeretség a losonci táncmultságon kezdődött. Ugyanő és BALOGH KÁROLY is (Bal 47.) a levélből arra következtetnek, hogy SZONTAGH PÁL is udvarolt FRÁTER ERZSÉBETNEK. SZONTAGH PÁLNAK a megismerkedés és az eljegyzés körüli szerepét részletesen elemzi PRAZNOVSZKY MIHÁLY (Praz 78–82.).

[2] Véleményünk szerint ebből a levélből éppen ellenkezőleg, arra következtethetünk, hogy SZONTAGH PÁL nem udvarolt FRÁTER ERZSÉBETNEK. “Mondtad egy lapot írjak róla, 100 lapot tudnék, de legyen meg lapod. Ide nem értve szíved lapjait.” Az idézet második mondata kétségkívül megtevésztő, de inkább “ugratásnak” tekinthető, mintsem SZONTAGH PÁL vonzalmára való komoly utalásnak. Ellentmond az udvarlás tényének már az is, hogy SZONTAGH PÁL nincs jelen a bálon. Abból pedig, hogy barátját arra kéri: írjon róla egy lapot, éppen arra lehet következtetni, hogy egyáltalán nem, felületesen vagy csak hallomásból ismerhette FRÁTER ERZSÉBETET. MADÁCH IMRE nem is titkolja vonzalmát barátja előtt (“Büky furfangos, és cselt kereső jelleménél fogva reá fogta, hogy valami hajláncocskát adott volna nekem, kívánnám úgy volna de – kevesek a’ választottak”), ami szintén cáfolja a hagyományos feltételezést. Végül ami a “külömben azt tartjuk meg magunknak, hogy egymás’ választottjainak soha sem udvaroljunk” megjegyzést illeti, ebből is a korábbiakkal ellentétes következtetésre kell jutnunk: miután MADÁCH IMRE e levelében félreérthetetlenül kifejezésre juttatta FRÁTER ERZSÉBET iránti vonzalmát, az idézetből az következik: elvárja barátjától, hogy ezt tiszteletben tartsa. [1] azt sem tartja szükségesnek megjegyezni, hogy ez az első (sőt egyetlen) levél, amelyben a “Csak tréfa” drámacím szerepel, s az utalásból az is sejthető, hogy kész mű-

ről van szó, még akkor is, ha esetleg a későbbiekben változtatott annak szövegén a szerző, hiszen minden magyarázat, kommentár nélkül idéz a műből, amiből arra következtethetünk, hogy barátjának már korábban eljuttathatta annak szövegét.

1844. 03. 05. előtt

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE elolvassa ERDÉLYI JÁNOS könyvének egyharmadát. — Ritk 55., MÖM–II. 968., ÖL–I. 108.

A könyvről és szerzőjéről feltételezhetjük, hogy ERDÉLYI JÁNOS *Nemzeti iparunk* c. 1843-ban megjelent műve.

1844. 03. 05. – kedd

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE levelet ír SZONTAGH PÁLnak. Arról, hogy Losoncon pletykákkal próbálnak éket verni közéje és FRÁTER PÁL közé. ERDÉLYI könyvéről. — Közli: Ritk 54–55., MÖM–II. 967–968., ÖL–I. 107–108. Kézirat: OSZK.

[2] 1844. 03. 08. – péntek

Szécsény

[2] MADÁCH IMRE úgy tervezi, hogy ezen a napon találkozik SZONTAGH PÁLLal. — MÖM–II. 967., ÖL–I. 106., 107.

[2] Nincs adatunk, hogy a találkozás megtörtént-e. [1]-ben ez a tervezett találkozás egyáltalán nem szerepel, holott véleményünk szerint szoros kapcsolatban áll a 03. 10-ére tervezett utazással, hiszen a 02. 29-i levél értelmében együttes utazást terveztek Pozsonyba, s MADÁCH már abban a levelében jelzi, hogy 8-án Szécsényben találkoznak, majd a 03. 05-i levelében szintén utal a 8-i találkozásra.

[2] 1844. 03. 10. – vasárnap

MADÁCH IMRE gőzössel Pozsonyba készült. — Ritk 54., MÖM–II. 966., ÖL–I. 106.

Nincs adatunk, hogy az utazás valóban megtörtént-e.

[2] [1]-ben 1844. 03. 05. után szerepel az esemény, holott a hivatkozott levélben arról van szó, hogy feltehetően 03. 10-én indul az első hajó Pozsonyba, amellyel SZONTAGH PÁL társaságában MADÁCH IMRE Pozsonyba készült. A 03. 05-i levélben jelzett 03. 08-i találkozó is amellet szól, hogy 10-én készültek Pozsonyba.

[2] 1844. 03. 31. előtt

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE megírja *Életünk korai*, *A gyermekgyilkos*, *Karácsonykor*, *Élet és halál* és *A Megváltó* c. verseit. — Bal 45. Közli: Gyl–I. 100–101., 102–105., 180–181. Bal 321. MÖM–II. 191–192., 247., 256–257., 258–262.

A megírás ideje BALOGH KÁROLY feltételezése.

[2] [1]-ben ez az esemény “1844 eleje körül” szerepelt; a meghatározás pontatlanságán túl az esemény elhelyezését is esetlegesnek tartottuk a 01. 08-i és 02. 09-i események között.

1844. 03. körül

MADÁCH IMRE megírja H. M.-hoz *Egy táncvigalomban*, P-hez *Szőke Ipoly* és FRÁTER ERZSÉBETHhez *Önmegtagadás* valamint *Ábránd* c. verseit. — Bal 47. Közli: Gyl–I. 29–33., MÖM–II. 48–50., 68., 72.

A megírás ideje BALOGH KÁROLY feltételezése. HALÁSZ GÁBOR kiadásában az *Ábránd* c. vers az *Ömlengés* címet viseli.

[2] Az *Önmeztagsadás* és az *Ömlengés* valójában VERES PÁLNÉHOZ írott versek. (Andor-11. 54.) Az *Egy táncvígvalomban* címzettje HUSZÁR MÁRIA (HUSZÁR KÁROLY lánya), aki az országgyűlés alatt apjával Pozsonyban tartózkodott, s ott (is) találkozhatott vele MADÁCH IMRE. “Huszár Mari leg szép leány Pozsonyba” – írja MADÁCH ANNA. (OSZK Kéz-írártára. Levelestár: MADÁCH ANNA levele ID. MADÁCH IMRÉNÉHEZ. Baráti, 1844. 02. 14., Andor-11. 51.)

1844. 04. 06. előtt

MADÁCH IMRE elkezdte a telekdíj elleni agitációt. — Ritk 56., MÖM-II. 969., ÖL-I. 109.

STAUD GÉZA olvasatában a telekdíj tévesen mint Telegdi szerepel.

MADÁCH IMRE levelet kap SZONTAGH PÁLTÓL, annak tevé elbúsítja. — Ritk 55., MÖM-II. 968., ÖL-I. 108.

MADÁCH IMRE válaszból ugyan nem világos, hogy mi volt a szóban forgó terv, de a szöveg alapján valószínű, hogy SZONTAGH PÁL meg akarta hívni magához az ünnepre (mely ebben az évben április 7-re esett), s e meghívást ő nem fogadhatta el, mert április 10-én egy küldöttség munkájában kellett részt vennie, előtte pedig, a húsvéti ünnepekre nővérei látogatták meg.

1844. 04. 06. – szombat

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE levelet ír SZONTAGH PÁLNAK, sajnálja, hogy annak terve nem valósult meg. Nála tartózkodik nővére, ÖZV. HUSZÁR JÓZSEFNÉ a gyermekeivel. A telekdíj ügyében kezdett agitációjáról, a vallás ügyében érkezett rezolúcióról. — Közli: Ritk 55–57., MÖM-II. 968–969., ÖL-I. 108–109. Kézirat: OSZK.

A vallás ügyében érkezett rezolúció nyilván az a királyi leirat, mely a vallásfelekezetek egyenjogúságára vonatkozó országgyűlési feliratra adott, s az országgyűlésen 1844. 03. 28-án kihirdetett elutasító válasz.

1844. 04. 10. – szerda

MADÁCH IMRE egy küldöttség munkájában készült részt venni. — Ritk 44., MÖM-II. 968., ÖL-I. 108.

1844. 04. 18. – csütörtök

A Társalkodó 1844. 30. számának 122–124. oldalán megjelenik MADÁCH IMRE *Szózat törvényhatóságainkhoz a Telekdíj ügyében* c. cikke. — VISZOTA GYULA: *Gróf Széchenyi István írói és hírlapi vitája Kossuth Lajossal*. Bp., 1930. II. 422., Képes Vasárnap 1939. 18. sz., Pester Lloyd 1939. 81. sz., MÖM-II. 1206., ÖL-I. 110. Győr 100. Közli: MKv 154–156.

GYÖRFFY MIKLÓS ismerteti a cikk előzményeit és hátterét. (MKv 152–154.)

1844. 04. 20. – szombat

A Nemzeti Újság 1844. 32. sz. 257. oldalán “Olivér” aláírással leki-csinylő glossza jelenik meg MADÁCH IMRE *Szózat törvényhatóságainkhoz a Telekdíj ügyében* c. cikkéről. — Közli: MKv 157.

A Nemzeti Újságba ILLUCZ OLÁH JÁNOS írt “Olivér” álnév alatt. (GULYÁS PÁL: *Magyar írói álnévlexikon*. Bp., 1956. 330.)

1844. 04. 22. – hétfő

Balassagyarmat

MADÁCH IMRÉT Nógrád megye közgyűlése beválasztja a JANKOVICH ANTAL Gömör megyei helyettes főispán beiktatására induló bizottságba. — Kam 416., MID 39–40. Jegyzőkönyv: Nógrád Megyei Levéltár.

MADÁCH IMRE felszólalást tervez erre a napra Nógrád megye közgyűlésére a vegyes házasságokra vonatkozó királyi leirat ügyében. — Pesti Hírlap 1844. 04. 28., Pal 315., MÖM–II. 1194., Kam 416. Közli: MÖM–II. 662–665. Kézirat: OSZK.

PALÁGYI MENYHÉRT tévesen 1844 márciusára teszi a felszólalást. MADÁCH IMRE felszólalásának a megyegyűlési jegyzőkönyvben nincs nyoma.

1844. 05. 02. – csütörtök

A Pesti Hírlap 1844. 348. sz. 291–292. oldalán megjelenik KOSSUTH LAJOS válasza MADÁCH IMRE *Szózat törvényhatóságainkhoz a Telekdíj ügyében* c. cikkére *Kivetés és kezelés* címmel, MADÁCH IMRE nevének említése nélkül. — VISZOTA GYULA: *Gróf Széchenyi István írói és hírlapi vitája Kossuth Lajossal*. Bp., 1930. II. XLII., MKv 157. Közli: VISZOTA GYULA, uo. 418–429.

1844. 05. 08. – csütörtök

Alsósztregova

MADÁCH IMRE levelet ír LÓNYAY MENYHÉRTnek. Levelezésük jó ideje megszakadt. Megyegyűlési felszólalásairól. Készül átköltözni Csesztvére. Elkészült egy olvasásra szánt drámája, melyet az év nyarán kiadatni akar, egy másik, melyet színpadra szánt, ugyanakkor kerül előadásra. A Társalkodóban megjelent cikkéről, a kapott válasza adandó cáfolatáról és arról, hogy a SZALAY LÁSZLÓ által szerkesztett Pesti Hírlapba szeretne kis cikkeket írni. A közteherviselés Nógrád megyei elfogadtatásához az ő rögtönzött felszólalása is hozzájárult. A szabadelvű párt még választási győzelme esetén sem fogja őt a tisztújításkor hivatalra jelölni. — Közli: Győr 100–101. Töredékesen: Képes Vasárnap 1939. 18. sz., Pester Lloyd 1939. 81. sz., MÖM–II. 1206., ÖL–I. 110–111. Kézirat: 1959-ben LÓNYAY SÁNDORNÁL.

Közlése, hogy Csesztvére készül költözni, arra utal, hogy ez a költözés nem egyedül a házasságkötés következménye volt. Az említett két színdarab közül GYÖRFFY MIKLÓS feltételezése szerint az olvasásra szánt a *Csák végnapjai* lehet. Ezt már azért sem tartjuk valószínűnek, mert ezt a darabját MADÁCH IMRE már 1843 márciusában pályázatra nyújtotta be. Ezek szerint az a valószínű, hogy a *Mária királynő* mint olvasásra szánt és a *Csak tréfa* mint előadásra szánt színdarabja ekkor közeledett a befejezéshez. Azzal a megállapításunkkal, hogy az 1844. 01. 01-én levelében említett darab a *Csak tréfa* volt, ez a következtetésünk úgy hozható összhangba, hogy a januárra befejezni tervezett darab befejezése MADÁCH IMRE közigazgatási elfoglaltsága miatt elhúzódhatott, vagy elkészült, de SZONTAGH PÁL megjegyzései szerint csiszolt még rajta. Hogy a közteherviselés elfogadtatásának ügyében mikor szólalt fel a megyei gyűlésen, arra forrásainkban nincs adat. PRAZNOVSZKY MIHÁLY szerint a levél megírásának napja: 1844. 05. 05.

[2] A drámák keletkezésének időszakával kapcsolatos zűrzavar véleményünk szerint összefüggésben állhat azzal is, hogy az 1861. 11. 02-án ARANY JÁNOSnak írt levélben foglaltakat bizonyos esetekben abszolutizálta, más esetekben figyelmen kívül hagyta a Madách-kutatás. Jelen esetben az utóbbról van szó. Madách, mint ahogyan említett levelében írja, korábban általában megsemmisítette azokat a műveit, amelyekkel elégedetlen volt, így tehát legalább néhány esetben fennáll a lehetősége annak, hogy teljesen ismeretlen drámákról szól a leveleiben, amelyeknek esetleg még a címük sem maradt fenn. Az a próbálkozás tehát, hogy a drámáira történő minden levélbeli utaláshoz az ismert drámák valamelyikét hozzárendeljük, véleményünk szerint csak részleges eredménnyel járhat, s teljes sikerre MADÁCH IMRE eljárása miatt sohasem vezethet. A *Csak tréfa* egyébként még az év elején elkészült (lásd 1844. 02. 29!). Az a körülmény, hogy MADÁCH IMRE nyáron egy olvasásra szánt drámáját megjelentetni tervezte, nem mond ellent GYÖRFFY MIKLÓS feltételezésének, vagyis annak, hogy esetleg a korábban pályázatra benyújtott *Csák végnapjairól* van szó, mivel a levél nem szól arról, hogy már elkészült vagy készüléfélben lévő művét kívánja-e a szerző megjelentetni. A *Csák végnapjai* ellen szóló legfőbb érv véleményünk szerint az, hogy Madách szigorát ismerve, a nyeresztelen pályamunkát nyilván nem kívánta változtatás nélkül megjelentetni, ugyanakkor arról sincs tudomásunk, hogy már ekkor fontolóra vette volna a *Csák végnapjai* átdolgozását. Ami a színpadra szánt művet illeti, az valószínűleg mégsem a *Csak tréfa* lehetett, mivel az 1844. 05. 08-i levélben ez áll: “most irok egyet hatásra számítva”, a *Csak tréfa* ezzel szemben már hónapokkal korábban elkészült. Elvileg fennáll ugyan a pontatlan fogalmazás lehetősége (ha a “most irok” kifejezésnek megengedjük azt az értelmezését,

hogy “most átírok”), ám valószínűbbnek látszik, hogy inkább másik darabba kezdett; az ismert művek esetében ugyanis általában jóval hosszabb idő telt az első kézirat megszületése és a mű átdolgozása között.

1844. 05. 16. – csütörtök

A Társalkodó 1844. 38. sz. 157. oldalán megjelenik MADÁCH IMRE *Még egyszer a telekdíjról* c. cikke. — Győr 101. Közli: MKv 157–159.

1844. 05. A

MADÁCH IMRE részt vesz abban a küldöttségben, amely FRÁTER PÁL alispán vezetése alatt Nógrád megyét képviseli JANKOVICH ANTAL Gömör megyei főispánhelyettes beiktatásán. — Kam 416. Jegyzőkönyv: Nógrád Megyei Levéltár.

KAMARÁS BÉLA megállapítása szerint májusban történt.

[2] [1]-ben 05. 20-a szerepel, helyszín és a hét napjának feltüntetése nélkül. A kommentár arra enged következtetni, hogy csak a hónapban lehetünk biztosak.

1844. 05. B Alsósztrégova

MADÁCH IMRE hurutban szenved, köhög, rekedt. Közben ismét olvasul tanul, és vendégeket fogad. — Gyul–III. 463–464., MÖM–II. 969–970., ÖL–I. 111–112.

1844. 06. 02. – vasárnap Alsósztrégova

MADÁCH IMRE levelet ír SZONTAGH PÁLnak. Betegségéről és egy mellékelt írásművéről. — Közli: Gyul–III. 463–464., MÖM–II. 969–970., ÖL–I. 111–112. Kézirat: OSZK.

Az 1844. 06. 12-i levél utalásából megállapíthatjuk, hogy az elküldött írásmű versek gyűjteménye volt.

1844. 06. 11. – kedd Alsósztrégova

MADÁCH IMRÉT meglátogatja GELLÉN JÓZSEF és EBECZKY FERENC. — Gyul–III. 461., MÖM–II. 971., ÖL–I. 113.

1844. 06. 12. előtt Alsósztrégova

MADÁCH IMRE levelet kap SZALAY LÁSZLÓtól, aki felkéri, hogy Nógrád megyei törvényhatósági tudósításokat írjon a Pesti Hírlapnak. — Gyul–III. 461., MÖM–II. 971., ÖL–I. 113.

MADÁCH IMRÉnek 1844. 05. 13-án LÓNYAY MENYHÉRthez írt levelében áll, hogy SZALAY LÁSZLÓ felszólította SZONTAGH PÁL levelező szerzésére, s ez szólt is MADÁCH IMRÉnek, ám ő ezt elhárította, s közölte, hogy közvetlen felszólítás nélkül nem küld tudósításokat.

[2] MADÁCH IMRE levelet ír SZONTAGH PÁLnak: *Falusi tilinkó* címmel ellátott versgyűjteményének feltételezett bírálóival vitázik, és bizalommal várja SZONTAGH PÁL véleményét. — Közli: MÖM–II. 948–949. A töredékes levélfogalmazvány kézirata: OSZK.

A keltezetlen levél csak HALÁSZ GÁBORNÁL szerepel, s ő az 1840-es évek elejére teszi feltételezett dátumát. Ez azért nem valószínű, mert PALÁGYI MENYHÉRT (Pal 98.) és BALOGH KÁROLY (Bal 45.) egybehangzó s nyilván helyes megállapítása szerint MADÁCH IMRE és SZONTAGH PÁL barátsága csak 1843–44-ben kezdődött. Sőt, a legnagyobb valószínűséggel datálhatjuk a levelet 1844 második feléből, azt véve alapul, hogy a levélben említett versgyűjtemény aligha lehet más, mint az, amire MADÁCH IMRE 1844. 06. 02-i levelében mint ahhoz mellékelt s nyilván lélektani értelemben “látletet”-nek nevezett küldeményére célzott, s amelyről 1844. 06. 12-i levelében világosan megírja, hogy “a múlt alkalommal elküldött versgyűjtemény”. E keltezetlen levélben pedig még a címét is közli: *Falusi tilinkó*.

[2] MADÁCH IMRÉnek ez a levele nem maradt fenn, a töredékes levélfogalmazvány egyéb írásai között található (Andor–1. 262.); még az is kétséges, hogy megszületett-e egyáltalán, s ha igen, azonos tartalmú volt-e az elküldött levél a piszkozattal. A barátság inkább 1842–1843-ben kezdődhetett, mintsem 1843–1844-ben, hiszen az 1843. 03. 02-i levél már a barátság fennállását tanúsítja. [1]-ben ez az esemény “1844 második felében” jelzéssel az év végére került. A levélfogalmazvány nem konkrét bírálatra adott válasz, hanem sokkal inkább olyan magyarázkodás, amely mintegy elébe megy a lehetséges bírálatoknak, ezért véleményünk szerint a *Falusi tilinkó*hoz mellékelt levél fogalmazványa lehetett. Az azonban nem bizonyos, hogy már az 1844. 06. 02-i levélben említett “látélet” is erre utal; ennek lehetősége ugyan nem zárható ki, mindazonáltal versgyűjteményre csak az 1844. 06. 12-i levélben található hivatkozás.

1844. 06. 12. – szerda

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE levelet ír SZONTAGH PÁLnak. SZALAY LÁSZLÓ leveléről, tudósítói felkészüléséről, unalmas látogatóiról, lassú jobbulásáról, csömöréről, egy versét küldi. Pisztolylövéssel szórakozik. — Közli: Gyl–III. 461–462., MÖM–II. 971–972., ÖL–I. 113–115. Kézirat: OSZK.

1844. 06. 24. előtt

Losonc

MADÁCH IMRE megyei közgyűlésen vesz részt. — MÖM–II. 607.

MADÁCH IMRE olvassa LOUISE-MARIE DE LA HAYE VICOMTE DE CORMENIN *Livre des Orateurs* c. 1838-ban megjelent művét (a szerző álneve: TIMON). — CZÓBEL ERNŐ: *Madách és Cormenin-Timon*. EphK 1912. 160., JUHÁSZ LÁSZLÓ: *Madách és a francia romanticizmus*. Szeged, 1912. 12., Bal 94., MÖM–II. 1180., Hor 51.

A *Livre des Orateurs* s ugyanannak a szerzőnek *De la centralisation* c. műve, az előbbinek 1844, az utóbbinak 1842 évi kiadása, megvolt MADÁCH IMRE könyvtárában (Szücsi 28.). Hogy MADÁCH IMRE éppen ebben az időben olvasta ezt a szerzőt, arra abból lehet

következtetni, hogy ön maga is TIMON álnéven publikálta a Pesti Hírlapban nógrádi tudósításait. CORMENIN álnévének (TIMON) semmi köze sincs ugyanennek a névnek ismert irodalmi elődeihez: a görög LUKIANOSZ egyik hőséhez és WILLIAM SHAKESPEARE *Athéni Timon*jához, akik a pazarló és pórul járt gazdag ember alakját mutatják be. CORMENIN-TIMON a központosított, erős államhatalom eszméjének szószólója.

[2] Losonc mint helyszín értelemszerűen csak az első eseményre vonatkozik.

1844. 06. 24. – hétfő

MADÁCH IMRE törvényhatósági tudósítást ír a Pesti Hírlap részére. — A hírlapi közlésből kimaradt, illetve ott átfogalmazott részeket közli: MÖM–II. 1180–1181.

1844. 06. 30-ig

MADÁCH IMRE megírja *Mária királynő* c. drámáját. — Pal 138–139., Voi 42–50., MDN 61–68., MÖM–II. 1161.

A műnek csupán az 1855-ben átdolgozott szövege ismert. A megírás idejére MADÁCH IMRE 1844. 05. 08-i leveléből következtethetünk.

[2] 1844. 06.

[2] MADÁCH IMRE Nógrád megye közgyűlésén beszédet mond, amelyben bírálja az 1843-as országgyűlésen a vegyes házasságok ügyében született határozatra érkezett királyi rezolúciót. — Harsányi 205.

[2] Ennek, csakúgy mint más beszédnek, nincsen nyoma a megye köz- és kisgyűléseinek jegyzőkönyveiben. Nógrád megyében még a beszédek vagy felszólalások tényét sem jelölték a jegyzőkönyvekben, kizárólag a tárgyalta ügyeket, s az azokban hozott határozatokat.

1844. 07. 07. – vasárnap

A Pesti Hírlap 1844. 367. számában megjelenik MADÁCH IMRE *Nógrádból. Losonc, jún. 24.* keltezésű tudósítása TIMON álnév alatt. — Voi 81. Közli: MÖM–II. 607–609. Kézirat a kísérlével: OSZK.

<1844. 07. 14. – vasárnap

MADÁCH IMRE nővére, HUSZÁR SÁNDORNÉ levelet ír anyjuknak, ID. MADÁCH IMRÉNÉnek arról, hogy HUSZÁR LAJOS közlése szerint MATKOVICH IDA nagyon szerelmes MADÁCH IMRÉbe. — Kézirat: OSZK.>

[2] Valójában a levél 1844. 02. 14-én íródott. Lásd ott!

1844. 08. 21–22. – szerda–csütörtök

Balassagyarmat

MADÁCH IMRE megyei közgyűlésen vesz részt, és megírja róla tudósítását a Pesti Hírlap részére. — Voi 81., MÖM–II. 609.

A tudósítás keltezése a jelek szerint, szemben az 1844. 07. 07-én megjelenttel, nem az utólagos megírás időpontjára, hanem a gyűlésre vonatkozik.

1844. 09. 08. – vasárnap

A Pesti Hírlap 1844. 385. számában megjelenik MADÁCH IMRE *Nógrádból. B.-Gyarmat, aug. 21.22* keltezésű tudósítása TIMON álnév alatt. — Voi 81. Közli: MÖM–II. 609–612.

1844. 09. 26. – csütörtök

Balassagyarmat

MADÁCH IMRE megyei közgyűlésen vesz részt, és megírja róla tudósítását a Pesti Hírlap részére. — MÖM–II. 612.

1844. 10. 10. – csütörtök

A Pesti Hírlap 1844. 394. számában megjelenik MADÁCH IMRE *Nógrádból. B.-Gyarmat, szept. 26-án* keltezésű tudósítása TIMON álnév alatt. — Voi 81. Közli: MÖM–II. 612–615.

1844. 11. 10. után

MADÁCH IMRE megkapja MADÁCH PÁLTól PETŐFI SÁNDOR első verseskötetét. — Voi 90.

Minthogy PETŐFI SÁNDOR első verseskötete 1844. 11. 10-én jelent meg, feltételezhető, hogy MADÁCH IMRE ekkoriban jutott hozzá.

1844. 11. 17. – vasárnap

A Pesti Hírlap 1844. 405. számában megjelenik MADÁCH IMRE *Iparvédegyesület* c. cikke. — MÖM–II. 1181. Közli: MÖM–II. 628–631. Kézirat: OSZK.

1844. 11. 19. – kedd

Balassagyarmat

MADÁCH IMRE megyei közgyűlésen vesz részt, és ott felszólalni készül védegyelet alakítása tárgyában. — Kam 416., MÖM–II. 1194. Felszólalásának fogalmazványát közli: MÖM–II. 659–662. Kézirat: OSZK.

MADÁCH IMRE felszólalásának a megyei közgyűlés jegyzőkönyvében nincs nyoma.

1844. 11. 22. – péntek

A Budapesti Híradó 1844. 83. számában megjelenik GR. DESSEWFFY EMIL széljegyzete, melyben KOSSUTH LAJossal vitázik az iparvédegy-

let ügyében, és támadja MADÁCH IMRÉNEK a Pesti Hírlap 1844. 405. számában megjelent cikkét is. — MÖM–II. 1181. Közli: MÖM–II. 1181–1182.

1844. 11. 23. – szombat

Nógrád megye közgyűlése MADÁCH IMRÉT bevásztja a SZERENCSEY ISTVÁN királyi személynök üdvözlésére alakított küldöttségbe. — Kam 416., MID 46. Jegyzőkönyv: Nógrád Megyei Levéltár.

Nincs adatunk arról, hogy MADÁCH IMRE valóban résztvett-e a küldöttségben.

1844. 11. 26. – kedd

MADÁCH IMRE törvényhatósági tudósítást ír a Pesti Hírlap részére. — MÖM–II. 615.

1844. 12. 01. – vasárnap

A Pesti Hírlap 1844. 409. számában megjelenik MADÁCH IMRE *Nógrádból. B.-Gyarmat, november 18–26.* c. tudósítása TIMON álnév alatt. — Voi 82. Közli: MÖM–II. 615–617. Kézirat: OSZK.

Ugyanott TÓTH LŐRINC védelmébe veszi MADÁCH IMRÉT GR. DESSEWFFY EMILNEK a Budapesti Híradó 1844. 83. számában megjelent széljegyzetével szemben. — Közli: MÖM–II. 1182.

1844. 12. 09. előtt A

FRÁTER ERZSÉBET Balassagyarmatról Cséhtelekre utazik. — Voi 90.

[2] A Cséhtelekre történő hazautazás (az ottani elzálogosított ősi birtokot 1841-ben váltotta ki FRÁTER JÓZSEF) logikusnak látszó feltételezés, amelyet az támaszt alá, hogy MADÁCH IMRÉHEZ ÍRT ELSŐ LEVELÉT 12. 09-ÉN ÍRTA CSÉHTELEKRŐL; NYILVÁN AZÉRT NINC KÖRÁBBI LEVEL, MERT EZT MEGELŐZŐEN SZEMÉLYESEN TALÁLKOZTAK. ENNEK ELLENÉRE KÉTSÉGES, HOGY BALASSAGYARMATRÓL UTAZOTT VOLNA HAZA; LOGIKUSABBNAK LÁTSZIK, HOGY A SZÜLŐFALUJÁBÓL, NAGYBÁTYJÁNAK LAKHELYÉRŐL, CSÉCSÉRŐL. [1]-BEN 1844. 12. ELEJE SZEREPELT; EZT A LEVELÍRÁS IDŐPONTJÁNAK ISMERETÉBEN PONTOSÍTOTTUK.

1844. 12. 09. előtt B

MADÁCH IMRE szerelmes levelet ír FRÁTER ERZSÉBETNEK Cséhtelekre. — Pal 159–160., Voi 91.

1844. 12. 09. után

MADÁCH IMRE MEGKAPJA FRÁTER ERZSÉBET LEVELÉT. BIZTATÓ VÁLASZ MADÁCH IMRE SZERELMES LEVELÉRE. — Beck 328., Pal 159–160., Voi 91. Közli: Pal 408., Ember küzdj’–I. 224–225., MÖM–II. 1031–1032. ÖL–I. 115–116. Kézirat: OSZK.

VOINOVICH GÉZA megjegyzése szerint PALÁGYI MENYHÉRT közlésében sok a téves olvasat. ENNEK ÉS FRÁTER ERZSÉBET TÖVÁBBI LEVELEINEK FELLENGZŐS STÍLUSA ARRÁ ENGED KÖVETKEZTETNI, HOGY AZ AKKOR DÍVÓ LEVELEZŐKÖNYVEK EGYIKÉT HASZNÁLTA.

[2] [1]-BEN 12. 09-I DÁTUM ÉS MAGA A LEVELÍRÁS SZEREPEL; MIVEL AZ NEM MADÁCH IMRE, HA-NEM FRÁTER ERZSÉBET ÉLETÉNEK AZ ESEMÉNYE, A LEÍRÁS LOGIKÁJÁT MEGVÁLTOZTATTUK.

1844. 12. 10. – kedd

Csesztve

MADÁCH IMRE MEGÍRJA *Nyilvános köszönet gr. D. E.-nek* c. cikkét. — Voi 82., MÖM–II. 1181. Közli: MÖM–II. 632–634. Kézirat: OSZK.

HALÁSZ GÁBOR megállapítása szerint e cikk válasz GR. DESSEWFFY EMILnek a Budapesti Híradó 1844. november 22-i számában megjelent cikkére.

1844. 12. 14. – szombat

Csesztve

MADÁCH IMRE *Nógrádból. Baculologia és még valami* címmel cikket ír a Pesti Hírlap részére. — MÖM–II. 1181.

1844. 12. 16. előtt

Alsósztrégova–Csesztve

MADÁCH IMRE Alsósztrégováról Csesztvére szállíttatja át a holmijait. — Voi 92., Ritk 58., MÖM–II. 972., ÖL–I. 118., Mik 10.

MADÁCH IMRE átköltözésének okáról VOINOVICH GÉZA állításával szemben, mely szerint az elsődlegesen az volt, hogy ID. MADÁCH IMRÉNÉ nem akart egy fedél alatt lakni MADÁCH IMRÉNÉVEL, valószínűbb MIKLÓS RÓBERT megállapítása, amely szerint ID. MADÁCH IMRÉNÉ egyfelől MADÁCH IMRE megyei karrierjének előmozdítása, másfelől törekény egészségének feltétele végett költöztette át a csesztvei birtokra, amely a megyeszékhely, Balassagyarmat közelében feküdt. Ezt a feltételezést támasztja alá az a tény, hogy MADÁCH IMRE csak négy hónappal később, 1845. március 16-án jegyezte el FRÁTER ERZSÉBETet.

[2] Az [1]-ben szereplő kommentárban, az utoljára említett eseményre vonatkozóan “három hónappal később, 1845. februárjában” szerepel: ekkor azonban még csak először utazik Cséhtelekre. Az eljegyzésre a második cséhteleki út során, 1845. március 16-án kerül sor. Az egészségi állapotnak véleményünk szerint nincs köze az átköltözéshez: Alsósztrégováról Losonc ugyanolyan gyorsan elérhető volt, mint Csesztvéről Balassagyarmat, arról nem is szólva, hogy súlyosabb esetekben a közvetlen környezet orvosi-egészségügyi felkészültsége volt a mérvadó, s e tekintetben ID. MADÁCH IMRÉNÉnek minden oka meglett volna arra, hogy fiát továbbra is a közelében tartsa. Véleményünk szerint részben a hivatali karrier, részben pedig FRÁTER ERZSÉBET lehetett az oka az átköltözésnek. Mint az FRÁTER ERZSÉBET leveleiből kitűnik, ID. MADÁCH IMRÉNÉVEL első pillanattól rossz volt a kapcsolata.

1844. 12. 16. – hétfő

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE levelet ír SZONTAGH PÁLnak, annak egy losonci beszámolójáról, feltehetően nőüggyel kapcsolatos afférjáról, célozva annak ezzel kapcsolatos feltehetően közeli nőülésére. Pártjuk esélyeiről. Csesztvére való költözésének költségei miatt kéri egy kis kölcsönének visszafizetését. — Közli: Ritk 57–58., MÖM–II. 972–973., ÖL–I. 117–118. Kézirat: OSZK.

A SZONTAGH PÁL esetleges közeli nőülésére és valószínű losonci afférjára való célzás feltehetővé teszi, hogy vagy SZONTAGH PÁL is udvarolt ebben az időben, de valaki másnak, <vagy HARSÁNYI ZSOLT feltételezése a helytálló, mely szerint SZONTAGH PÁL is udvarolt (Ember küzdj’–I. 203.) FRÁTER ERZSÉBETnek.>

[2] A diszjunkció második felét kell elvetnünk, mivel SZONTAGH PÁL egészen bizonyosan valaki másnak udvarolt. Éppen SZONTAGH PÁL nőülési tervei zárják ki ugyanis azt a lehetőséget, hogy FRÁTER ERZSÉBET volna a kiszemelt ara, hiszen ő ekkoriban már nem is tartózkodik Nógrádban, s 12. 09-i levelének tanúsága szerint rég elkötelezte magát MADÁCH IMRE mellett. Mint azt a 02. 29-i levél értelmezésénél kifejtettük: SZONTAGH PÁL valószínűleg sohasem udvarolt FRÁTER ERZSÉBETnek.

1844. 12. 22. – vasárnap

A Pesti Hírlap 1844. 415. számában megjelenik MADÁCH IMRE *Nógrádból. Baculologia és még valami* c. cikke TIMON álnév alatt. — Voi 81., MÖM–II. 1181. Közli: MÖM–II. 617., 620. Kézirat: OSZK.

1844. 12. 26. – csütörtök

A Pesti Hírlap 1844. 416. számában megjelenik MADÁCH IMRE *Nyilvános köszönet gr. D. E.-nek* c. cikke. — MÖM–II. 1181. Közli: MÖM–II. 632–634.

VOINOVICH GÉZA ezt a vitacikket tévesen felszólalásnak nevezi (Voi 82.), bár lehet, hogy ezt “véleménynyilvánítás”-nak érti.

1844. 12. 29. – vasárnap

MADÁCH IMRE úgy tervezte, hogy ezen a napon Csesztvére utazik. — Ritk 58., MÖM–II. 973., ÖL–I. 118.

Ez a közlése arra mutat, hogy nem egyszerre, hanem fokozatosan költözött át MADÁCH IMRE Alsósztrégováról Csesztvére.

1844

MADÁCH IMRE megírja *Romon és A rab utolsó útja* c. verseit. — Bal 46. Közli: Jelenkor 1896. 41. MÖM–II. 209., 264–266.

BALOGH KÁROLY feltételezése, hogy ebből az időből származnak.

MADÁCH IMRE megírja FRÁTER ERZSÉBETHhez *Vadrózsák* c. versciklusát. — Pal 156–157. Közli: Gyul–I. 20–28., Bal 323–327., MÖM–II. 39–45.

MADÁCH IMRE megírja *Az esküdszék mellett és A halálbüntetésről* elmondandó beszédek fogalmazványát. — MÖM–II. 1193. Közli: MÖM–II. 669–674. Kézirat: OSZK.

Ellentétben MADÁCH IMRÉNEK több más beszédével, melyeknek fogalmazványa ugyan csak fennmaradt, ezzel a két beszéddel kapcsolatban nincs adatunk arra vonatkozóan, hogy valóban sor került-e elmondásukra. A fogalmazványokon nincs dátum, az 1844-es évre abból a tényből következtethetünk, hogy az országgyűlés a büntetőtörvénykönyv témájának keretében ebben az évben tárgyalta az esküdszékek felállításáról és a halálbüntetés eltörléséről.

1845

1845. 01. 02. – csütörtök

MADÁCH IMRE úgy tervezte, hogy ezen a napon Szécsénybe utazik, és ott marad legalább egy hétig. — Ritk 58., MÖM–II. 973., ÖL–I. 118.

1845. 01. 13. – hétfő**Balassagyarmat**

MADÁCH IMRE megyei közgyűlésen vesz részt. Felszólalni készül a megye politikai szerepéről folyó vitában. — Fogalmazványát közli: MÖM–II. 665–669. Kézirat: OSZK.

A fogalmazványon olvasható január 13-i dátum arra utal, hogy MADÁCH IMRE beszédét ezen a napon készült elmondani.

[2] A dátum lehet a megírás dátuma is, annál is inkább, mivel a jelek szerint másnap valóban sor kerül a beszéd elmondására.

1845. 01. 14. – kedd**Balassagyarmat**

MADÁCH IMRE megyei közgyűlésen vesz részt. Felszólal a megye politikai szerepéről szóló vitában. — Kam 416.

KAMARÁS BÉLA szerint a beszéd elmondására e napon került sor.

[2] [1]-ben a helyszín hiányzik.

1845. 01. 15–16. – szerda–csütörtök**Balassagyarmat**

MADÁCH IMRE megyei közgyűlésen vesz részt. — MÖM–II. 665.

1845. 01. 17. – péntek**Balassagyarmat**

MADÁCH IMRE megyei közgyűlésen vesz részt. Kinevezik a nemesi birtokok összeírását végző bizottságba. — Kam 416., Krizs 7., MID 41. Jegyzőkönyv: Nógrád Megyei Levéltár.

1845. 01. 18. – szombat**Balassagyarmat**

MADÁCH IMRE közgyűlésen vesz részt, és megírja az 1845. 01. 13–18-i ülésről tudósítását a Pesti Hírlap részére. — Voi 82., MÖM–II. 620.

MADÁCH IMRÉT kinevezik évnegyedes törvényszéki táblabírónak. — MID 41. Jegyzőkönyv: Nógrád Megyei Levéltár.

1845. 02. 06. – csütörtök

A Pesti Hírlap 1845. 428. számában megjelenik MADÁCH IMRE *Nógrádból. B.-Gyarmat, jan. 13–18.* keltezésű tudósítása TIMON álnév alatt. — Voi 82. Közli: MÖM–II. 620–623.

1845. 02. 05.–02. 25.**Csesztve–Cséhtelek–
Nyíregyháza–Csesztve–****Alsósztrégova**

MADÁCH IMRE Cséhtelekre utazik. — Gyl–III. 464–466., Voi 90., Bal 52., MÖM–II. 973–974., ÖL–I. 118–121., Mik 11.

[2] [1]-ben így folytatódik az esemény leírása: “hogyan megkérje FRÁTER ERZSÉBET kezét apjától, FRÁTER JÓZSEFTŐL.” Majd arról olvashatunk, hogy az eljegyzés meg is történt, s hogy a vőlegény útítársa volt MATOLCSY GYÖRGY. Véleményünk szerint a februári cséhteleki utazás kétségtelen ugyan, de az eljegyzés mégsem ekkor volt, hanem a második cséhteleki út során, március 16-án (Beck 339., Pal 160. s e források felhasználásával

Fráter–I. 31–32.). [1]-ben az útvonal: Alsósztrégova–Cséhtelek–Nyíregyháza–Alsósztrégova. Mivel MADÁCH IMRE ekkor már Csesztvén lakott, ezért mindenképpen onnan kellett kiindulnia, s nem is lehetett rá oka, hogy az Alföld határán fekvő faluba kerülő úton, Alsósztrégován át utazzék. Valószínűleg visszafelé is útba ejtette Csesztvét, részint azért, mert nem is nagyon lehetett elkerülni, részint azért, mert SZONTAGH PÁL nyilván a lakóhelyére, Csesztvére címezte a levelét. Az ezzel ellentétes megállapodás lehetőségét azért zárhatjuk ki, mert ha SZONTAGH PÁL pontos előzetes tájékoztatást kapott volna barátja úttjáról, akkor nem küld két levelet is egy olyan időszakban, amikor a címzett csak egyszerre s jókora késéssel kaphatja meg azokat. MADÁCH IMRE véleményünk szerint azért nem Csesztvén válaszolt s írta le úti élményeit, mert sietve továbbutazott Alsósztrégovára, hogy édesanyja beleegyezését kieszközölje tervezett házasságához, ill. az azt megelőző eljegyzéshez. Nem egyértelmű, hogy Nyíregyháza útba ejtése oda- vagy visszajövet, esetleg mindkétyszer megtörtént-e, s a levélbeli utalások (továbbá földrajzi megfontolások) alapján az is valószínű, hogy Nagyváradot is érintette útja során.

1845. 02. 25. – kedd

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE levelet ír SZONTAGH PÁLnak. Bihari–nyíregyházi úti élményeiről, az ottani állapotokról. — Voi 90. Közli: Gyul–III. 464–466., MÖM–II. 973–975., ÖL–I. 118–121. Kézirat: OSZK.

1845. 02. 25.–03. 08.

MADÁCH IMRE levelet ír FRÁTER ERZSÉBETnek és FRÁTER JÓZSEFnek, hazaérkezéséről, családjáról. — Pal 409., MÖM–II. 1032–1033., ÖL–I. 121–122.

[2] [1]-ben “1845. II. 25. és III. 9. közt” szerepel. 03. 09-e véleményünk szerint már egyáltalán nem jöhet szóba a levélírás időpontjaként, hiszen (még ha esetleg személyesen vitték is levelét Cséhtelekre) egy 03. 09-én írt levélre nem válaszolhatott volna még aznap a címzett.

1845. 03. 09. után

MADÁCH IMRE megkapja FRÁTER ERZSÉBET 03. 09-én írt levelét, válaszol a 02. 25. után írt levelére. FRÁTER ERZSÉBET ígéretét megerősíti. — Pal 153–064., Voi 91. Közli: Pal 409., MÖM–II. 1032–1033., ÖL–I. 121–122. Kézirat: OSZK.

[2] [1]-ben 1845. 03. 09-i dátum, majd ezt követően FRÁTER ERZSÉBET tevékenységének leírása szerepel. Ezt a nézőpontot csak akkor fogadhatnánk el, ha FRÁTER ERZSÉBET életrajzi krónikájáról lenne szó. MADÁCH IMRE szempontjából a levél megkapása az esemény, s az életrajzi krónika egyöntetűsége is úgy kívánja, hogy más hozzá írt levelekkel analóg módon járjunk el.

[2] 1845. 03. 14. előtt

ID. MADÁCH IMRÉNÉ levelet ír FRÁTER ERZSÉBETnek. — Pal 410., MÖM–II. 1035., ÖL–I. 127.

[2] A levélíráshoz FRÁTER ERZSÉBET 03. 21-i levele utal, s ennek megfelelően [1]-ben mint “1845. III. 21. előtt”-i esemény szerepel. Úgy gondoljuk azonban, hogy a levelet még korábban, az eljegyzés előtt kellett írnia ID. MADÁCH IMRÉNÉnek, s mivel 03. 14-én már Cséhteleken van MADÁCH IMRE, így a levél szerintünk még ezt megelőzően keletkezett. Ezt véleményünk szerint kétségtelenné teszi az a levélbeli megjegyzés, hogy ha MADÁCH IMRE családjának jóindulatát nem sikerült volna elnyernie FRÁTER ERZSÉBETnek, akkor “szerelmem áldoztam volna fel”, magyarul szólva: nem lehetett volna eljegyzés. BECKER HUGÓ is azon a véleményen volt, hogy ID. MADÁCH IMRÉNÉ levelét az eljegyzés előtt kaphatta meg FRÁTER ERZSÉBET (Beck 339.).

[2] 1845. 03. 14.–03. 16.

Cséhtelek

[2] MADÁCH IMRE MATOLCSY GYÖRGY kíséretében három napot tölt Cséhteleken. — MÖM–II. 1034–1035., ÖL–I. 126.

[2] FRÁTER ERZSÉBET 03. 21-i levelében szerepel ez az utalás: “felhossa levelében: hogy birtam titkolni három nap szerelmemet?” Mivel 03. 16-án volt az eljegyzés, így elvben a 03. 14.–03. 16., 03. 15.–03. 17. és a 03. 16.–03. 18. időtartamok egyaránt szóba jöhetnek. Azért tartjuk legvalószínűbbnek az elsőt, mert 03. 21-én már vőlegénye levelére válaszol FRÁTER ERZSÉBET. Ha 03. 17-én hajnalban indult haza MADÁCH IMRE, akkor sem érhetett előbb Alsósztrégovára, mint 19-én hajnalban, s ha azonnal levélíráshoz fogott, még abban az esetben is csak 21-én érkezhett a levele Cséhtelekre. MADÁCH IMRÉT BECKER HUGÓ szerint MATOLCSY GYÖRGYön kívül SZONTAGH PÁL is elkísérte. (Beck 339.)

[2] 1845. 03. 16. – vasárnap

Cséhtelek

[2] MADÁCH IMRE és FRÁTER ERZSÉBET eljegyzése. — Beck 339., Pal 160., Fráter–I. 31–32.

[2] 1845. 03. 16. után

[2] MADÁCH IMRE levelet ír FRÁTER ERZSÉBETnek. — MÖM–II. 1034–1035., ÖL–I. 126.

[2] FRÁTER ERZSÉBET 03. 21-én írt levelében utal MADÁCH IMRE levelére, s minthogy 03. 16-án még együtt voltak, ezt követő levélről lehet csak szó.

[2] 1845. 03. 21. után

MADÁCH IMRE megkapja FRÁTER ERZSÉBET 03. 21-én írt levelét: a levélíró biztosítja őt szerelmének viszonzásáról, köszöni ID. MADÁCH IMRÉNÉ levelét. — Pal 164., Voi 91. Közli: Pal 409–410., MÖM–II. 1034–1035., ÖL–I. 126–127. Kézirat: OSZK.

FRÁTER ERZSÉBET 1845. 03. 09-i és 1845. 03. 21-i leveléből, ezeknek egy-egy kifejezéséből PALÁGYI MENYHÉRT (Pal 163–164.), VOINOVICH GÉZA (Voi 91.) és STAUD GÉZA

(ÖL–I. 122–123.) egyaránt arra következtet, hogy közte és ID. MADÁCH IMRÉNÉ között eleve feszültség volt, ehhez BALOGH KÁROLY hozzáteszi mint a MADÁCH-családban közkeletű mondást, hogy SZONTAGH PÁL is hozzájárult ehhez a feszültséghez, amikor az eljegyzés időszakában úgy nyilatkozott ID. MADÁCH IMRÉNÉ előtt, hogy “ilyenféle lányoknak udvarol az ember –, de nem veszi őket feleségül” (Bal 47.).

[2] [1]-ben itt is 03. 21-i dátum és FRÁTER ERZSÉBET-centrikus leírás szerepel.

[2] 1845. 03. 27. – csütörtök

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE levelet ír SZONTAGH PÁLnak. Utal korábbi összezőrdülésükre, és biztosítja barátságáról. — Pal 100. Közli: Gyl–III. 467–469., MÖM–II. 975–977., ÖL–I. 123–125.

A levél keltezése csak az évet, hónapot és a hét napját jelöli meg. STAUD GÉZA arra utal, hogy MADÁCH IMRE és SZONTAGH PÁL csak egyszer tűzött össze, mégpedig FRÁTER ERZSÉBET miatt; erre utal PRAZNOVSZKY MIHÁLY is (Praz 82.).

[2] [1]-ben a dátumnál még mind a négy csütörtök fel volt sorolva. Véleményünk szerint azonban a levél egyértelműen a második cséhteleti utat követően íródott. Az abban említett összezőrdülésnek, amely már-már veszélyeztette a barátságot is, s amely a levél szerint egy jól meghatározott személyhez kötődött, éppen ebben az időszakban valóban csak FRÁTER ERZSÉBET lehetett az oka; más kapcsolat – sem szerelmi, sem baráti – ebben a tudatbeszűkült állapotban nem érinthette a levélíró olyan mélyen, ahogyan arról a levelében beszámol, másrészt a források egyetértene abban (lásd az 1845. 03. 21. utáni A eseményhez fűzött megjegyzést!), hogy SZONTAGH PÁL valóban kedvezőtlenül vélekedett FRÁTER ERZSÉBETRől. (A vita “tárgyára” történő utalás alapján – “mellyet másképp mint költői szempontból látnom kellemetlen volna” – is ugyanerre a következtetésre kell jutnunk.) A levélből az is kiderül azonban, hogy az érintettnek, vagyis ezek szerint FRÁTER ERZSÉBETnek a tudomására jutott SZONTAGH PÁLnak róla alkotott és széles körben kinyilvánított véleménye. Mivel a leveleiben nincs ilyen értelmű utalás, így személyes találkozásukkor mondhatta el azt, vagyis a második cséhteleti út során értesülhetett MADÁCH IMRE arról, hogy barátja véleménye eljutott FRÁTER ERZSÉBET fülébe is, s ezt követően íródott a levél. A két szóba jöhető dátum, 03. 20. és 03. 27. közül az

utóbbi a valószínűbb. Míg MADÁCH IMRE alsósztrégovai tartózkodását 1845. 02. 25-én elsősorban az indokolhatta, hogy édesanyja beleegyezését meg kellett szereznie még az eljegyzés előtt, addig az eljegyzést követően – az eseményről történő beszámoló mellett – elsősorban a húsvét indokolhatta, hogy új lakóhelyét, Csesztvét elhagyva Alsósztrégován, családi körben töltsön néhány napot. 1845-ben 03. 23-ra és 03. 24-re esett az ünnep. A levélíró azonban szombaton meglátogatni készült barátját Szécsényben, s bár elvben megtehetette, hogy még az elutazás napján vissza is utazott, ismerve kapcsolatukat és más találkozásait, mégis valószínűbbnek kell tartanunk, hogy ott is aludt vagy legalábbis így tervezte az utazását, ellenkező esetben ugyanis a találkozás rövid időtartamát is prognosztizálta volna a levelében. Ez a szombati nap tehát valószínűleg nem 03. 22-e, a húsvétot közvetlenül megelőző szombat, hanem inkább 03. 29-e lehetett, s ebből adódóan a levélírás időpontja valószínűleg 03. 27-e volt. További érv a 03. 27-e mellett az, hogy MADÁCH IMRE 1845. 03. 16-a után – ugyanazon megfontolásból, mint az 1845. 02. 05.–02. 25. közötti első cséhteleki útja után (lásd ott!) – előbb Csesztvére utazott, s csak onnan indulhatott Alsósztrégovára. Mivel az eljegyzés napját még nyilván Cséhteleken töltötte, így legkorábban 03. 17-én reggel indulhatott hazafelé. Figyelembe véve, hogy a család az Alsósztrégova–Pest útvonalat is általában két nap alatt tette meg, továbbá, hogy a Cséhtelek–Csesztve útvonal az előbbinek több mint kétszerese, ezért nem túl valószínű, hogy már 03. 20-án eljutott volna Alsósztrégovára, még kevésbé az, hogy ott rögtön levélírásba fogott volna. A szombati napra kilátásba helyezett szécsényi látogatás és a cséhteleki út időpontja egyaránt amellel szólnak tehát, hogy a levél nagy valószínűséggel 03. 27-én íródott.

[2] 1845. 03. 21.–04. 04.

[2] MADÁCH IMRE megkapja FRÁTER ERZSÉBET 03. 21-e után írt levelét. — Fráter–I. 36. Kézirat: OSZK Kézirattára. Levelestár: FRÁTER ERZSÉBET levele FRÁTER JÓZSEFhez.

[2] Ez is egyike az OSZK által tévesen besorolt, s ezért korábban figyelemre nem méltatott leveleknek. Bár keltezetlen, FRÁTER JÓZSEF viszonyúdvözllete alapján a 03. 19-i József napra küldött jókívánságról lehet szó, s így az előző, 03. 21-i levélnél feltétlenül később íródott, másfelől ebben a levélíró még nem tegezi a címzettet, ellentétben a 04. 04-i levelével, amely ilyen formán későbbi.

[2] 1845. 04. 04. előtt

MADÁCH IMRE levelet ír FRÁTER ERZSÉBETnek. Beszámol, hogyan töltötte a húsvétot. Első ízben tegezi menyasszonyát. — Pal 410., MÖM–II. 1054., ÖL–I. 128.

[2] [1]-ben a dátum: “1845. IV. eleje körül”. A pontosítást nyilván az akadályozta, hogy a menyasszony következő levelének keltezése [1]-ben téves.

[2] 1845. 04. 04. után

MADÁCH IMRE megkapja FRÁTER ERZSÉBET 04. 04-én írt levelét, amelyben menyasszonya beszámol apja névnapjának (03. 19.) megünnepléséről, biztosítja szerelméről. — Közli: Pal 411–412., MÖM–II. 1036., ÖL–I. 130–131. Kézirat: OSZK.

[2] [1]-ben 04. 21-i időpont szerepel és FRÁTER ERZSÉBET-centrikus eseményleírás, a kommentárban pedig ez áll: “PALÁGYI MENYHÉRTNÉ egy helyen (Pal 156.) tévesen április 4. dátum szerepel.” Valójában éppen a tévesnek tartott dátum a helyes (Andor–1. 278., Fráter–I. 37.). A kézirat tüzetes elemzésén túl ezt támasztja alá a József napra történő utalás, amely [1] szerint a 04. 16-i József nap lehetett, valójában azonban az “igazi” József nap volt, vagyis a 03. 19-i, továbbá ebben a levélben még nem szól a levélíró közelgő találkozásukról, ugyanakkor a 04. 17-i levelében már igen.

[2] 1845. 04. 17. után

MADÁCH IMRE megkapja FRÁTER ERZSÉBET 04. 17-i levelét, amelyben beszámol: hogyan töltötte a húsvéti ünnepeket, pünkösdkor meglátogatni készül. — Pal 160–161. Közli: Pal 410–411., MÖM–II. 1034–1035., ÖL–I. 128–129. Kézirat: OSZK.

[2] [1]-ben a leírás FRÁTER ERZSÉBET-centrikus, a dátum: “1845. IV. közepe körül”. A lapon két keltezés szerepel: az egyik a levél szövege előtt: “Cséhtelken April 1845”, a

másik a lap verzőján, a címzés előtt: “17dik April / Madách Imre Urnak [...]” (lásd még: Andor–1. 278.).

1845. 05. 06. – kedd

MADÁCH IMRE helyett másnak a tudósítása jelenik meg a Pesti Hírlapban, azzal a hivatkozással, hogy ő, mint tudósításában jelezte, utazgat Nógrád megyében, hogy jelentést tehessen a pénztárak, tömlöcök stb. állapotáról. — MÖM–II. 622., 1181.

[2] 1845. 05. 11. körül

[2] FRÁTER ERZSÉBET találkozik MADÁCH IMRÉVEL.

[2] A 04. 17-i levelében a menyasszony azt írta, hogy valószínűleg az indulása előtti utolsó levelét küldte el, továbbá jelezte, hogy pünkösdkor (05. 11.) meglátogatja a vőlegényét. Véleményünk szerint abból, hogy a 04. 17-i levél után csaknem másfél hónap telik el az újabb levélig (06. 01.), az következik, hogy az utazást nem halasztották el, s hogy a találkozássra valóban sor került, függetlenül attól, hogy 05. 11-e körül milyen volt MADÁCH IMRE egészségi állapota (amit egyébként nem tudunk). Sőt, valószínűleg többször is találkoztak, miután FRÁTER ERZSÉBET visszatért Csécsére, s ezért nincsen levél ebből az időszakból. (Ugyanúgy, ahogyan 1844. 12. 09. előttről sincsen, vélhetően ugyanezért. Azt a lehetőséget, hogy FRÁTER ERZSÉBETnek lehetettek a későbbiekben elkallódott levelei is, elvethetjük. Az ismert levelek alapján bizonyos, hogy MADÁCH IMRE, legalábbis a hozzá eljutott FRÁTER ERZSÉBET-leveleket, hiánytalanul megőrizte, s ugyanezt tette fia is; márpedig az ő birtokában lévőkről PALÁGYI MENYHÉRT hiánytalanul beszámolt, jóllehet nem mindegyiknek közölte teljes egészében a szövegét. A megszorítást azért kellett tennünk, mert pl. a börtönbe írt leveleket nem feltétlenül kapta meg MADÁCH IMRE.)

**1845. 05. 15. után
Csesztve**

MADÁCH IMRE beteg, ezért nem látogathatja meg FRÁTER ERZSÉBETet. — Pal 413., MÖM–II. 1037., ÖL–I. 132.

[2] 1845. 06. 01. előtt

[2] MADÁCH IMRE verses levelet ír FRÁTER ERZSÉBETnek. — MÖM–II. 351–356.

[2] A *Távolból* —hez c. vers föltehetően még akkor keletkezett, amikor FRÁTER ERZSÉBET Cséhtelegen volt. A címzett ugyan nem utal rá leveleiben, de biztosra vehetjük, hogy a MADÁCH IMRE versei között a *Levelek* ciklusba felvett költeményt valóban meg is kapta.

[2] 1845. 06. 01. után

MADÁCH IMRE megkapja FRÁTER ERZSÉBET 06. 01-én írt levelét. Várta látogatását. Jobbulást kíván neki, június közepén Pestre készül. — Közli: Pal 412–413., MÖM–II. 1037., ÖL–I. 131–132. Kézirat: OSZK.

[2] [1]-ben 06. 01-i dátum és FRÁTER ERZSÉBET-centrikus leírás szerepel.

[2] 1845. 06. 10. előtt Csesztve

MADÁCH IMRE lábadozik, felkel az ágyból. — Pal 413., MÖM–II. 1037., ÖL–I. 133.

[2] [1]-ben “VI. elején”; mivel a 10-i levél tudósít az eseményről, ezért más hasonló esetekkel analóg módon datáltuk azt.

[2] 1845. 06. 10. után

MADÁCH IMRE megkapja FRÁTER ERZSÉBET 06. 10-én írt levelét: várja találkozásukat. — Közli: Pal 413., MÖM–II. 1037–1038., ÖL–I. 132–133. Kézirat: OSZK.

[2] [1]-ben 06. 10-i dátum és FRÁTER ERZSÉBET-centrikus leírás szerepel.

1845. 06. 12. – csütörtök**Csesztve**

MADÁCH IMRE levelet ír SZONTAGH PÁLnak, köszöni vigasztalását. — Közli: Gyl–III. 469–470., MÖM–II. 977., ÖL–I. 133–134. Kézirat: OSZK.

[2] 1845. 06. 13. előtt**Csesztve**

MADÁCH IMRE levelet ír FRÁTER ERZSÉBETnek, a leány családi címerének megküldését kéri. Egészsége lassan tér vissza. — Pal 414., MÖM–II. 1038., ÖL–I. 135.

[2] 1845. 06. 13. után

MADÁCH IMRE megkapja FRÁTER ERZSÉBET 06. 13-án írt levelét, aki közli, hogy elküldi családi címerét, jobbulást kíván neki. — Pal 161–162. Közli: Pal 413–414., MÖM–II. 1038., ÖL–I. 134–135. Facsimile: Pal 162/163.

Kézirata ismeretlen helyen, feltehetően PALÁGYI MENYHÉRT kapta meg a facsimile közléséhez.

[2] [1]-ben 06. 13-i dátum és FRÁTER ERZSÉBET-centrikus leírás szerepel.

1845. 06. 18. előtt

MADÁCH IMRE levelet ír FRÁTER ERZSÉBETnek, kérdi, mikor utazik Pestre. — Pal 414., MÖM–II. 1039., ÖL–I. 136.

[2] 1845. 06. 18. után

MADÁCH IMRE megkapja FRÁTER ERZSÉBET 06. 18-án írt levelét: várja találkozásukat, Pestre való indulását 06. 24-re tervezi. — Pal 166. Közli: Pal 414., MÖM–II. 1039., ÖL–I. 135–136. Kézirat: OSZK.

Nincs adatunk arra, hogy a tervezett találkozás Pesten valóban létrejött-e, tekintettel arra, hogy az előző napon MADÁCH IMRE Balassagyarmaton megyei közgyűlésen vett részt.

[2] Az érvelés illogikus: a levél szerint ugyanis FRÁTER PÁL is ott lesz 06. 23-án a közgyűlésen: ha ő el tud indulni 24-én délután Pestre, akkor vele együtt MADÁCH IMRE is elindulhat. [1]-ben 06. 18-i dátum és FRÁTER ERZSÉBET-centrikus leírás szerepel.

1845. 06. 23. – hétfő**Balassagyarmat**

MADÁCH IMRE rendkívüli megyei közgyűlésen vesz részt, és megírja tudósítását a Pesti Hírlap részére. — Voi 82., MÖM–II. 623.

[2] 1845. 06. 24. – kedd**Csécse–Pest?**

[2] MADÁCH IMRE meglátogatja menyasszonyát, akivel valószínűleg Pestre utazik. — Fráter–I. 43–44.

[2] Mivel FRÁTER ERZSÉBET tervezett pesti útjára csak délután indult, így semmi akadály sem lehetett annak, hogy a vőlegény eleget tegyen az invitálásnak. Korábban heteken át betegeskedett, s így nem találkozhatott a menyasszonyával; a közgyűlésen való részvétel bizonyítja, hogy ekkor már nem volt beteg, így semmi oka sem lehetett arra, hogy a látogatást tovább halogassa. Ám ha a csécsei látogatást nem is akadályozhatta meg semmi sem (a találkozás létrejöttének indirekt bizonyítéka, hogy 07. 20-ig már csak egy levelet ír a menyasszonynak), az már kérdéses, vajon MADÁCH IMRE teendői engedtek-e annyi időt, hogy Pestre is a menyasszonyával tartson. A pesti út valószínű ugyan, de egyáltalán nem biztos.

[2] 1845. 06. 24.–

? [2] MADÁCH IMRE megírja az *Alföldi utazás* c. versét. — Fráter–I. 44.

[2] ANDOR CSABA hipotézise szerint lehetséges, hogy a pesti út (vagy visszaút) során íródott a vers, mivel ez az egyetlen ismert eset MADÁCH IMRE életében, amikor az Alföldön hajadon szerelmével együtt utazik (a versben ugyanis lányról van szó s nem nőről, ahogyan feleségére utal a későbbi verseiben).

[2] 1845. 06. 27.

[2] MADÁCH IMRE jobban van. Ötezer forintot vesz fel a családi pénztárból esküvője költségeire. — Harsányi 206.

[2] Harsányi szövege így folytatódik: “Pár napra Pestre utazik FRÁTER ERZSÉBETtel és FRÁTER PÁLLal bevásárolni.” Nyilvánvaló, hogy ugyanarról a csécei látogatásról és azt követő közös pesti útról van szó, mint az 1845. 06. 24-i és az utáni eseményeknél. Jóllehet logikusnak látszik, hogy a pénzfelvételre az utazás előtt került sor – s ha valóban így volt, akkor ez azt jelenti, hogy a tervezett utazást FRÁTER ERZSÉBET elhalasztotta –, legalább ilyen valószínű azonban, hogy a pénzfelvétel (amely vélhetően a dátum egyedüli forrása) valójában csak a pesti út után történt. Ezt azzal indokolhatjuk, hogy ilyen nagy összegre az esküvő kapcsán szüksége lehetett ugyan a vőlegénynek, a pesti bevásárlásnál azonban ennek inkább csak egy elenyésző töredékére. Esetleg részben éppen a pesti túlköltekezés kívánta meg utóbb egy nagyobb családi kölcsön felvételét. Mindazonáltal nem zárható ki az sem, hogy FRÁTER PÁLLal a gyűlésen megállapodtak az utazás elhalasztásában, s MADÁCH IMRE előbb elutazott Balassagyarmatról Alsósztrégovára a kölcsön felvételére (esetleg ez előtt vagy után Csesztvére, otthonába), és csak ezután ment Csécsére, majd a FRÁTER családdal Pestre.

1845. 06. 30. után

ERDÉLYI JÁNOS egy darab lávát hoz ajándékba olaszországi útjáról MADÁCH IMRÉNEK. — Vasárnapi Újság 1884. 1. sz., Nemzet 1884. 5.

sz., Fővárosi Lapok 1886. 203. sz., ERDÉLYI JÁNOS: *Pályák és pálmák*. Bp., 1886. 500–503., Új Idők 1907. 2. sz., MÖM–II. 876., ÖL–II. 142.

Az 1845-ös év meghatározására MADÁCH IMRÉNEK 1862. 09. 13-án írt levele, annak egy megjegyzése és ERDÉLYI JÁNOS olaszországi utazásának éve szolgált; ERDÉLYI JÁNOS júliusban érkezett haza. [2] [1]-ben “1845 második felében” datálással az év végén szerepel ez az esemény és a 09. 13-i helyett tévesen 09. 16-i levél szerepel.

1845. 07. 04. – péntek

A Pesti Hírlap 1845. 497. számában megjelenik MADÁCH IMRE *Nógrádból. B.-Gyarmat* keltezésű tudósítása TIMON álnév alatt. — Voi 82. Közli: MÖM–II. 623.

1845. 07. 05. – szombat

Az Életképek 1845. II. köt. 13–18. oldalán megjelenik LISZNYAI KÁLMÁN *Az ősgyűrű* c. balladája, “FRÁTER PÁL nógrádi első alispánnak ajánlva”, MADÁCH IMRE közelgő esküvője alkalmából. — MT 325.

A vers arról a gyűrűről szól, melyet a Buda felszabadítására induló MADÁCH MIKLÓS hagyott 1686-ban búcsúzóul jegyesére, PERÉNYI ILKÁRA, majd amellyel, midőn halálos sebesüléssel érkezett haza, együtt temették el, hogy azután nemzedékek múltán az arra méltó közéleti férfiú, MADÁCH IMRE a családi sírból kiáshassa, és esküvőjén a kriptá feletti kápolnában menyasszonyának ujjára húzza.

[2] 1845. 07. 20. előtt

MADÁCH IMRE megkapja FRÁTER ERZSÉBET 07. 20-a előtt írt levelét: bocsánatát kéri, hogy az esküvőig nem lesz elrendezve minden holmija. — Közli: Pal 415., Ember küzdj’–I. 279–280., MÖM–II. 1039–1040., ÖL–I. 136–137.

[2] [1] STAUD GÉZA nyomán “1845. VII. első felében” dátummal közli a levelet. Véleményünk szerint semmit sem tudunk a levél keletkezési idejéről, azon túl, hogy minden jel szerint az esküvő előtti utolsó levél, s így 06. 18. után és 07. 20-a előtt íródott. Az esküvő közelsége miatt mégis az a legvalószínűbb, hogy 07. közepén keletkezett. [1]-ben az esemény leírása FRÁTER ERZSÉBET-centrikus.

1845. 07. 20. – vasárnap

Csécse

MADÁCH IMRE és FRÁTER ERZSÉBET esküvője. Színhely: a csécsei katolikus templom. Tanúk: MAJTHÉNYI PÁL és HUSZÁR KÁROLY. — Gyul–I. XXIV., Pal 166., Voi 92., Bal 52., MÖM–II. 1173., ÖL–I. 136., Mik 10–11., Kiss 28.

BALOGH KÁROLY és L. KISS IBOLYA közli, hogy FRÁTER ERZSÉBET reverzálist adott: ő megtartja protestáns vallását, de gyermekeit katolikus hitben fogják nevelni.

[2] [1]-ben a kommentár a menyasszony vallásával kapcsolatos, látszólag ellentmondó adatokkal folytatódik: az 1827. 07. 20-i esemény kommentárja alapján azonban világos, miért egy evangélikus anyakönyvbe jegyezték be a református hitben történő keresztelést.

[2] 1845. 07. 20. után

Csesztve

MADÁCH IMRE és MADÁCH IMRÉNÉ otthont alapít. — Bal 52–53., Mik 5–9.

1845. 11. 11. – kedd

Balassagyarmat

MADÁCH IMRE megyei közgyűlésen vesz részt, és megírja tudósítását a Pesti Hírlap részére. — Voi 82., MÖM–II. 623–626.

<[2] 1845. 11. közepe táján

Balassagyarmat

MADÁCH IMRE megyei közgyűlésen vesz részt, és megírja tudósítását a Pesti Hírlap részére. — MÖM–II. 626.>

[2] Valójában a 11. 11-i közgyűlésről van szó, amely két részletben ugyan, de a 11. 16-án jelent meg.

1845. 11. 16. – vasárnap

A Pesti Hírlap 1845. 574. számában megjelenik MADÁCH IMRE *Nógrádból, nov. 11-én* keltezésű tudósítása TIMON álnév alatt. — Voi 82. Közli: MÖM–II. 623–626.

1845. 11. 18. – kedd

Balassagyarmat

MADÁCH IMRE bekerül a közérő összeírására, közmunkák tervezésére alakult alispáni bizottságba, a losonci járásba delegálják. — MID 46., Jegyzőkönyv: Nógrád Megyei Levéltár.

1845. 12. 02. – kedd

A Pesti Hírlap 1845. 583. számában megjelenik MADÁCH IMRE *Nógrádból. (Közyűlés folytatása)* c. tudósítása TIMON álnév alatt. — Voi 81. Közli: MÖM–II. 626–628.

1845

MADÁCH IMRE megírja *Az Ecce Homo* c. elbeszélését. — MDN 72–76., MÖM–II. 1177., Mnk 192. Közli: MÖM–II. 417–448. Kézirat: OSZK.

Az 1845-ös év GYÖRFFY MIKLÓS feltételezése.

MADÁCH IMRE megírja *Választási rendszer, népképviselő és Szabad kereskedelem* c. beszédfogalmazvány töredékeit. — MÖM–II. 1193. Közli: MÖM–II. 675–676. Kézirat: OSZK.

Nincs rá adat, hogy MADÁCH IMRE e fogalmazványok alapján felszólalt volna, s arra sem tudunk következtetni, hogy mikor készítette töredékes fogalmazványait.

[2] MADÁCH IMRE (cím nélküli) tájrajzot készít (“Táj szökőkúttal”). — Nagyné 16. sz. Kézirat: OSZK.

1846

1846. 01. 01. körül

MADÁCH IMRE megírja *Válasz a nyílt levélre a centralizáció ügyében* c. cikkét. — MÖM–II. 1182. Közli: MÖM–II. 634–648.

HALÁSZ GÁBOR megállapítása szerint válasz KERESZTURY JÓZSEFnek a Jelenkor 1845. 12. 07-i és 11-i számában megjelent *A megye védelmében* c. nyílt levelére.

1846. 01. 11. – vasárnap

A Pesti Hírlap hírül adja, hogy addigi levelezője, TIMON – MADÁCH IMRE álneve – lemondott. — MÖM–II. 1181.

1846. 01. 18. – vasárnap

A Jelenkor 1846. 98. számában megjelenik MADÁCH IMRE *Válasz a nyílt levélre a centralizáció ügyében* c. cikkének első része. — MÖM–II. 634–648.

1846. 01. 22. – csütörtök

A Jelenkor 1846. 99. számában megjelenik MADÁCH IMRE *Válasz a nyílt levélre a centralizáció ügyében* c. cikkének második része. — MÖM–II. 634–648.

[2] 1846. 04. 30.

Szécsény

[2] PULSZKY FERENC megvásárolja a Szécsény határában fekvő FORGÁCH-birtokot. Szomszédja és jó barátja lesz SZONTAGH PÁLnak és MADÁCH IMRÉnek. — Harsányi 207.

1846. 07. 15. – szerda

Balassagyarmat

Nógrád megye tisztújító gyűlésén közfelkiáltással MADÁCH IMRÉT választják meg a megyei katonai főbiztosi tisztségre, évi 300 forint fizetéssel. — Pal 171., Voi 105., Bal 52., Krizs 7., Lebl 62., MID 48–51. Jegyzőkönyv: Nógrád Megyei Levéltár.

[2] [1] szerint havi 300 forint volt a főbiztosi fizetés; ez nyilván elírás, annál is inkább, mivel a kor szokásainak megfelelően a béreket éves szinten határozták meg.

1846. 07. 16. – csütörtök

MADÁCH IMRE főbiztosi megválasztásáról szóló végzés. — Krizs 7., Lebl 69., MID 49–50. jegyzőkönyv: Nógrád Megyei Levéltár.

1846. 08. 23. – vasárnap

Csesztve

MADÁCH IMRE mint főbiztos elnököl a megyei katonai számoltató szék ülésén, sérelmezi a császári ezred túlkapásait; kifogásait a számoltató szék magáévá teszi. — LEBLANC ZSOLTNÉ: *Iratok Madách Imre katonai főbiztos működésének történetéhez*. Levéltári Szemle 1973. 1. sz. 56–61., MID 52. Jegyzőkönyv: Nógrád Megyei Levéltár.

1846. 07. 16.–08. 24.

Balassagyarmat

MADÁCH IMRE csatlakozik az elégedetlen megyei tisztségviselők ekkoriban megalakuló *Szegénylegények* elnevezésű társaságához. — PRAZNOVSZKY MIHÁLY: *A Szegénylegények társaság*. A Nógrád Megyei Múzeumok évkönyve. Salgótarján, 1983. 56–58., Praz 164–167.

Ezzel a csoporttal függ össze MADÁCH IMRE 1847. 01. 28-ra datálható *Szegény-dal* c. verse.

1846. 08. 24. – hétfő

Balassagyarmat

Nógrád megye közgyűlése utasítja MADÁCH IMRE főbiztost, hogy a katonai összevonás folytán Zólyom vármegyéből Nógrád vármegyébe érkezett katonaság költségeit téríttesse meg. — MID 51. Jegyzőkönyv: Nógrád Megyei Levéltár.

MADÁCH IMRE meghatalmazott megbízást kap ID. MADÁCH IMRÉNÉ-től. [2] A meghatalmazást – amelynek értelmében MADÁCH IMRE minden ügyben jogosult ID. MADÁCH IMRÉNÉ képviselőjére – a balassagyarmati közgyűlés hitelesíti. — Mor 25., MID–2. 27. Irat: OSZK.

1846. 08. 25. – kedd

Balassagyarmat

MADÁCH IMRE a nógrádi megyegyűlés elé terjeszti az 1846. 08. 23-i csesztvei ülés jegyzőkönyvét. — LEBLANC ZSOLTNÉ: *Iratok Madách Imre katonai főbiztos működésének történetéhez*. Levéltári Szemle 1973. 1. sz. 56., MID 52–53. Jegyzőkönyv: Nógrád Megyei Levéltár.

1846. 08. 26. – szerda

Balassagyarmat

MADÁCH IMRE mint ID. MADÁCH IMRÉNÉ meghatalmazottja a szolgabíró előtt ügyvédjének jelenti ki BORY LÁSZLÓt. — Krizs 8., MID 55. Jegyzőkönyv: Nógrád Megyei Levéltár.

1846. 08. 29. – szombat

Balassagyarmat

MADÁCH IMRE mint főbiztos jelentést tesz a losonci katonai kórház rossz állapotáról. — MID 55. Jegyzőkönyv: Nógrád Megyei Levéltár.

1846. 08. 31. – hétfő

Csesztve

MADÁCH IMRE fia, LEGIFI. MADÁCH IMRE születése és rögtöni halála. Keresztszülők: MAJTHÉNYI PÁL és ID. MADÁCH IMRÉNÉ, ez utóbbi a keresztelő is. — A csesztvei katolikus plébánia anyakönyve, Ember küzdj’–II. 29–32.

Erről a gyermekről sem PALÁGYI MENYHÉRT, sem VOINOVICH GÉZA, sem BALOGH KÁROLY, sem MIKLÓS RÓBERT nem írt. Az újszülött haldokló állapota indokolhatta, hogy egyházi személy bevárása nélkül, a jelenlevő nagymama végezte a keresztelést.

1846. 09. 03. – csütörtök

Balassagyarmat

MADÁCH IMRE mint főbiztos jelentést tesz a Nagyorosziban levő tiszti szállások szükségessé vált tatarozásáról. — MID 56–57. Jegyzőkönyv: Nógrád Megyei Levéltár.

[2] 1846. 10. 25.–

[2] MADÁCH IMRE főbiztos javasolja KOVÁCS JÓZSEF érsekvadkerti lakos szénatartójának a vármegye részére történő megvételét. — MID–2. 28. Irat: MOL.

1846. 11. 10. – kedd

Csesztve

MADÁCH IMRE mint főbiztos elnököl a megyei hadi számvevőszék ülésén, beszámol a megyén átvonuló katonaság fogyasztásáról és túlkapásairól. Jelentését a számvevőszék magáévá teszi, és intézkedéseket határoz el az adózó nép érdekében. — LEBLANC ZSOLTNÉ: *Iratok Madách Imre katonai főbiztos működésének történetéhez*. Levéltári Szemle 1973. 1. sz. 58–59., MID 61–62. Jegyzőkönyv: Nógrád Megyei Levéltár.

MADÁCH IMRE levelet ír KÁROLYI JÁNOS alispánnak; bejelenti, hogy másnap főbiztosi elszámolás végett Budára utazik, ezért a megyei közgyűlésen nem vehet részt. — MID 59. Jegyzőkönyv: Nógrád Megyei Levéltár.

1846. 11. 11. – szerda

Csesztve–Buda

MADÁCH IMRE főbiztos elszámolás végett utazik. — MID 59.

1846. 11. 12. – csütörtök

Buda

MADÁCH IMRE mint főbiztos megjelenik a számoltató széknél. — MID 59.

MADÁCH IMRE 1846. 11. 10-én KÁROLYI JÁNOS alispánnak írt levelén alapuló következtetés.

1846. 11. 18. – szerda

MADÁCH IMRE levelet ír KOPÁCSY JÓZSEF hercegprímásnak; mint megyei katonai főbiztos pártolja beosztottjának, SZECSÖDY JÁNOS megyei biztosnak telekadományozási kérelmét. — KÖHEGYI MIHÁLY: *Két ismeretlen Madách-levél*. ItK 1963. 187. Közli: Ua. Uo. Kézirat: Prímási Levéltár, Esztergom.

KÖHEGYI MIHÁLY cikkének címe téves, mert csupán ez az egy Madách-levél volt e közlés előtt ismeretlen. Az egyidejűleg közölt másik, HAYNALD LAJOSnak írt levelet már előzőleg három ízben is közölték és kommentálták.

MADÁCH IMRE levelet ír HAYNALD LAJOS érseki titkárnak; felhívja figyelmét a KOPÁCSY JÓZSEF hercegprímásnak ugyanazon a napon írt levelére, és az ő pártfogását is kéri. — TIMÁR KÁLMÁN: *Madách leve-*

le Haynald Lajoshoz. ItK 1930. 228–229., MÖM–II. 1204., ÖL–I. 137., KÖHEGYI MIHÁLY: *Két ismeretlen Madách-levél*. ItK 1963. 188. Közli: ItK 1930. 228–229., MÖM–II. 883., ÖL–I. 137–138., ItK 1963. 188. Kézirat: Érseki Levéltár, Kalocsa.

A kézirat helye STAUD GÉZÁNÁL tévesen: Esztergom, Prímási Levéltár (ÖL–II. 209.).

MADÁCH IMRE 1846. 11. 10-i hadi számvevőszéki jelentését MADÁCH PÁL mint megyei aljegyző a megyegyűlés elé terjeszti. — LEBLANC ZSOLTNÉ: *Iratok Madách Imre katonai főbiztos működésének történetéhez*. Levéltári Szemle 1973. 1. sz. 58–59., MID 61–63. Jegyzőkönyv: Nógrád Megyei Levéltár.

1846. 11. 21. – szombat

Balassagyarmat

MADÁCH IMRE jótálló levelet ír DROBA JÁNOS várnagy javára, annak esetleges veszteségeiért leköti csesztvei birtokát 1000 pengő forint erejéig. — MID 81–82. Irat: Nógrád Megyei Levéltár.

1846. 11. 23. – hétfő

Buda

MADÁCH IMRE mint Nógrád megyei főbiztos megyei végzés alapján adószámolásban vesz részt. — Krizs 9.

[2] 1846. 11. 24. – kedd

Balassagyarmat

[2] A MADÁCH IMRE által megvételre javasolt szénatartó vételárának kifizetése KOVÁCS JÓZSEF részére. — MID–2. 29. Irat: MOL.

1846. 12. 04. – péntek

A Pesti Hírlapban M. I. monogrammal megemlíti és tartalmilag idézik MADÁCH IMRE megyegyűlési beszédét. — KERÉNYI FERENC szíves szóbeli közlése.

[2] 1846. 12. 21. – hétfő

[2] Nógrádban a rossz termés folytán éhínség fenyeget. Az ellenzék ezt az alkalmat is fel akarja használni, hogy a nemesek adómentességének elvén rést üssön. A politikai küzdelemben előljár MADÁCH IMRE, nagy beszédet tart a köznép mellett a közgyűlésen. — Harsányi 207.

[2] Ennek, miként általában a beszédeknek, nincs nyoma a megyegyűlés jegyzőkönyvében.

1847

[2] 1847. 01. 10. – vasárnap

Csesztve

[2] MADÁCH PÁL Csesztvén tartózkodik MADÁCH IMRÉNél. — MOL P 481. 2. cs. Fasc. III. N° 81.

[2] A családi levéltárban, MADÁCH PÁL: *Maria: A Duna' leánya* c. elbeszélésének 19. oldalán található a keltezés.

1847. 01. 11. – hétfő

Balassagyarmat

MADÁCH IMRE mint főbiztos jelentést tesz az 1841 évi katona-állítás költségeinek elszámolásáról. — Lebl 65., MID 64. Jegyzőkönyv: Nógrád Megyei Levéltár.

MADÁCH IMRE mint főbiztos jelentést tesz Nógrád megye egy korábbi követelésének az 1846 évi hadiadóiban való elszámolásáról. — Lebl 65., MID 64–65. Jegyzőkönyv: Nógrád Megyei Levéltár.

MADÁCH IMRE mint főbiztos jelentést tesz a CSÁNY JÓZSEF katonaszökevény elfogásáért járó díj kifizetéséről. — MID 65. Jegyzőkönyv: Nógrád Megyei Levéltár.

MADÁCH IMRE mint főbiztos a helytartótanácsához felterjesztendő jelentést tesz a megye útjainak állapotáról, katonai célokra való alkalmasságáról. — Lebl 66., MID 66. Jegyzőkönyv: Nógrád Megyei Levéltár.

MADÁCH IMRE mint főbiztos jelenti, hogy a katonaság által elégetett zab és széna pótlása lehetetlen, s erről ő idejében értesítette vadkert városát és Patak községét. — MID 66–67. Jegyzőkönyv: Nógrád Megyei Levéltár.

MADÁCH IMRE mint főbiztos jelenti, hogy Nagyoroszi városának kifizették a katonaság 1842 évi tartozását. — Lebl 66., MID 67–68. Jegyzőkönyv: Nógrád Megyei Levéltár.

MADÁCH IMRE mint főbiztos javasolja, hogy Nógrád megye milyen összeget térítsen meg Nagyoroszi és Érsekivadkert városoknak az átvonuló katonasággal kapcsolatos kiadásokért. — LEBLANC ZSOLTNÉ: *Iratok Madách Imre katonai főbiztos működésének történetéhez*. Levéltári Szemle 1973. 1. sz. 66–67., MID 68. Jegyzőkönyv: Nógrád Megyei Levéltár.

MADÁCH IMRE mint főbiztos javasolja a katonai szolgálat alatt megrokkant WAISZ DÁNIEL izraelita katona javadalmazását. — MID 69–70. Jegyzőkönyv: Nógrád Megyei Levéltár.

MADÁCH IMRE mint főbiztos jelenti, hogy Miksi helységnek az átvonuló katonaság által okozott terhek megtérítése iránti igény alaptalan, mert ott katonaság nem vonult át. — MID 70. Jegyzőkönyv: Nógrád Megyei Levéltár.

MADÁCH IMRE mint főbiztos egy előzmény nélküli ügyiratot terjeszt lezárás végett Nógrád megye kisgyűlése elé, mely azt így nem fogadja el, hanem visszaadja a hiány pótlása végett. — Krizs 8., MID 71. Jegyzőkönyv: Nógrád Megyei Levéltár.

MADÁCH IMRE javasolja a megyeháza tornácának olcsó kivilágítását. — MID 72. Jegyzőkönyv: Nógrád Megyei Levéltár.

MADÁCH IMRE mint főbiztos javasolja a BOLGÁR JÁNOS és CHIBA ANDRÁS szökött katonák elfogásáért járó díj kifizetését. — MID 72. Jegyzőkönyv: Nógrád Megyei Levéltár.

MADÁCH IMRE mint főbiztos jelentést tesz Nógrád megye kisgyűlésének arról, hogy RUMANSZKI JÁNOS szökött katona elfogásáért járó díj ügyében Szakal község hová forduljon. — Krizs 8–9., MID 74. Jegyzőkönyv: Nógrád Megyei Levéltár.

MADÁCH IMRE mint főbiztos jelenti két időszerűtlenné vált eljárás megszüntetését. — MID 75. Jegyzőkönyv: Nógrád Megyei Levéltár.

MADÁCH IMRE mint főbiztos előterjeszti a tiszti szállások tatarozására fordítandó költségek ügyét. — MID 75–76. Jegyzőkönyv: Nógrád Megyei Levéltár.

MADÁCH IMRE mint főbiztos jelenti a nagyorosi tiszti szállások tatarozásának megtörténtét. — MID 76–77. Jegyzőkönyv: Nógrád Megyei Levéltár.

[2] MADÁCH IMRE indítványára kimondja Nógrád, hogy szakít a köveknek adott merev utasítás eddigi rendszerével, és a diétán való szavazást lelkiismeretükre bízta. — Harsányi 207.

[2] Az indítványtevők nevét a megyei jegyzőkönyvek általában nem tartalmazzák, csak magukat az indítványokat.

1847. 01. 14. – csütörtök

Alsósztrégova

[2] MADÁCH IMRE mint tanú részt vesz nővére, ÖZV. HUSZÁR JÓZSEFNÉ és BALOGH KÁROLY esküvőjén. — Bal 54., ÖL–I. 35. Matrika prím. kat. cirkovi v Dolnej Strehovej B–C–D 1812–1898. Štátny Archív Banskej Bystrici.

MADÁCH IMRE mint ID. MADÁCH IMRÉNÉ meghatalmazottja Tótharthyán határának tagosítási eljárásához úriszék megtartását, tiszti főügyész kirendelését kérte. A 01. 14-én Balassagyarmaton született végzés értelmében GELLÉN JÓZSEF főszolgabíró és FARKAS KÁROLY főügyészt küldik ki az úriszék megtartására. — Krizs 9., MID 77–78. Jegyzőkönyv: Nógrád Megyei Levéltár.

[2] [1]-ben csak az első mondat szerepel, jelen időben ([...] kéri”), helyként pedig Balassagyarmat, holott MADÁCH IMRE ezen a napon nem lehetett Balassagyarmaton, mert Alsósztrégován nővére esküvőjén vett részt. (A kérés nyilván megelőzte néhány nappal a végzést; 01. 14-én Balassagyarmaton a végzés született meg.)

1847. 01. 16. – szombat

Balassagyarmat

MADÁCH IMRE mint főbiztos a megyegyűlésre betérjeszti jelentését arról, hogy a szállásoló és átvonuló katonasággal kapcsolatos költségeikért az 1845–1846. évekre milyen összegeket kapjanak az érintett községek; említi a katonaság részéről felmerült visszaéléseket is. — LEBLANC ZSOLTNÉ: *Iratok Madách Imre katonai főbiztos működésének történetéhez*. Levéltári Szemle 1973. 1. sz. 61., MID 79–80. Jegyzőkönyv: Nógrád Megyei Levéltár.

MADÁCH IMRE mint főbiztos közli Zólyom vármegye rendjeivel az 1846 augusztusában tartott fegyvergyakorlat rájuk háruló költségeinek megtérítésével kapcsolatos kötelezettségüket. — LEBLANC ZSOLTNÉ: *Iratok Madách Imre katonai főbiztos működésének történetéhez*. Levéltári Szemle 1973. 1. sz., MID 78–79. Jegyzőkönyv: Nógrád Megyei Levéltár.

A MID 79. lapján téves jegyzet az, hogy az irat eddig kiadatlan volt.

MADÁCH IMRE mint főbiztos 1846. 11. 23-i budai útjával kapcsolatos költségeinek megtérítését kéri. — Krizs 9., MID 78. Jegyzőkönyv: Nógrád Megyei Levéltár.

1847. 01. 28. – csütörtök

Csesztve

MADÁCH IMRE költői versenye SZONTAGH PÁLLal és MATOLCSY GYÖRGYgel, téma: a “szegénylegények” megéneklése: MADÁCH IMRE megírja a *Szegény-dal* c. verset. — Mik 16., ALEXA KÁROLY: *Szegény-dal. Egy Madách-vers kalandos története*. It 1970. 2. sz. 447–451., KERÉNYI FERENC: *Egy Madách-vers szellemi hátszaga: a Szegény-dal*. A Nógrád Megyei Múzeumok évkönyve- Salgótarján 1983. 41–45., PRAZNOVSZKY MIHÁLY: *A Szegénylegények társasága*. Uo. 56–58., Praz 164–167. Közli: Magyar Múzsza 1920. 177. Kézirat: Magyar Irodalmi Múzeum.

ALEXA KÁROLY szerint jellegzetes betyár témájú reformkori vers; KERÉNYI FERENC és PRAZNOVSZKY MIHÁLY bizonyítja, hogy a Szegénylegények elnevezésű, 1846. 07. 16. és 08. 24. közt alakult megyei ellenzéki csoportról szól.

[2] 1847. 01. 29. – péntek

Csesztve

[2] MADÁCH PÁL Csesztvén tartózkodik MADÁCH IMRÉNél. — MOL P 481. 2. cs. Fasc. III. N° 81.

[2] A családi levéltárban, MADÁCH PÁL: *Maria: A Duna' leánya* c. elbeszélésének címodalán található a keltezés. (Mivel az elbeszélésben csak két dátum: 01. 10. és 01. 29. szerepel, így nem tudjuk, vajon a két időpont között folyamatosan Csesztvén tartózkodott-e MADÁCH PÁL vagy sem.)

1847. 01.

MADÁCH IMRE és SZONTAGH PÁL belép az ellenzéki körbe. — Praz 70.

[2] 1847. 02.

[2] MADÁCH IMRE állandóan beteg. Tüdőbaja kiújult, váltóláz kínozza. — Harsányi 207.

1847. 04. 18. – vasárnap

Losonc

MADÁCH IMRE mint főbiztos javasolja a losonci katonai kórház megrongált berendezésének pótlására szolgáló összeg kifizetését. — MID 83. Jegyzőkönyv: Nógrád Megyei Levéltár.

1847. 05. 17. – hétfő

Úriszéki ítélet Tóthartyán határának tagosítási ügyében. MADÁCH IMRE mint ID. MADÁCH IMRÉNÉ meghatalmazottja jár el. — Krizs 27.

1847. 05. 20. – csütörtök

Buda

MADÁCH IMRE mint Nógrád megye katonai főbiztosa a hadi számoltató szék ülésén vesz részt. — Krizs 10–11.

1847. 06. 02. – szerda

MADÁCH IMRE mint főbiztos utasítást kap Nógrád megye főjegyzőjétől, hogy ezentúl katonatiszteknek csak nógrádi tartózkodásuk idejére szolgáltatson tűzifát. — Krizs 10., MID 87–88. Jegyzőkönyv: Nógrád Megyei Levéltár.

[2] 1847. 07. 17. után

[2] MADÁCH IMRE megkapja ID. MADÁCH IMRÉNÉ levelét, benne HAMZA ÁGOSTON 1847. 07. 17-i levelét is; a solymári és pilisvörösvári birtokokkal kapcsolatban, MADÁCH IMRÉNÉnek vásznat, törülközőt küld, csak 6 icce búzát tud küldeni. — Andor–1. 284. Kézirat: MOL.

1847. 08. 12. – csütörtök

Csesztve

MADÁCH IMRE verses levelet ír SZONTAGH PÁLnak, vele, valamint PULSZKY FERENCCEL folytatott irodalmi vitáikról, kölcsönös bírálataikról. Említi TOMPA MIHÁLYval fennálló kapcsolatukat. — Voi 84., Mik 15. Közli: Gyl–III. 470–472., MÖM–II. 978–980., ÖL–I. 140–143. Kézirat: OSZK.

Minden eddigi közlés csonka: GYULAI PÁL 8 sort indoklás nélkül, HALÁSZ GÁBOR 6 sort és STAUD GÉZA 4 sort azzal az indoklással, hogy obszcének, kihagyott. MADÁCH IMRE említi egyik, SZONTAGH PÁL által megbírált versét (*Estémet*), s minthogy pontos címét nem közli, nem tudjuk megállapítani, hogy melyik versről lehet szó, talán a *Nyári estén* című látszik valószínűnek. VOINOVICH GÉZÁNál a vers keletkezése tévesen: 1847. 08. 13. A még nem közölt négy sor: “Aki nem ismeri a görögök farkát, / Hogy mivel nekünk már másféle farkunk van, / Nem is gyönyörködünk a görög óságban; / És pedig hogy farkunk csakugyan másforma.”

1847. 08. 25. – szerda

Balassagyarmat

MADÁCH IMRE mint főbiztos javasolja a katonaszökevényeket és katonai rabokat fogva tartó tiszt szállásköltségeinek megtérítését. — MID 90–91. Jegyzőkönyv: Nógrád Megyei Levéltár.

A MADÁCH IMRE nevét is tartalmazó bírói névjegyzéket a megyei közgyűlés megküldi az alispánoknak. — MID 91–92. Jegyzőkönyv: Nógrád Megyei Levéltár.

1847. 08. 27. – péntek

Balassagyarmat

MADÁCH IMRE mint főbiztos 1847. 05. 20-i budai hivatalos útjával kapcsolatos költségeinek megtérítését kéri. — Krizs 10–11., MID 92. Jegyzőkönyv: Nógrád Megyei Levéltár 2047.

KRIZSÁN LÁSZLÓ közlésében tévesen 08. 17-e áll.

[2] 1847. 08. 23 ... 10. 12.

MADÁCH IMRE megírja SZONTAGH PÁLLal és PULSZKY FERENCCEL együtt a *Nógrádi képcsarnok* c. epigrama-gyűjteményt. — Pal 109., Voi 80., MÖM–II. 1184., MT 326., KERÉNYI FERENC: *Egy Madách-*

vers szellemi hátországa: a Szegény-dal. A Nógrád Megyei Múzeumok évkönyve. Salgótarján, 1983. 43–44. Közli: MÖM–II. 1184–1193., részben: Pal 103–105. Önálló kiadvány: PRAZNOVSZKY MIHÁLY elemző előszavával és jegyzeteivel: *Nógrádi képcsarnok*. Salgótarján, 1984., Andor–1. 187–190. Kézirat: OSZK.

A kéziron az évszám 1844-nek és 1847-nek is olvasható, de KERÉNYI FERENC bebizonyította (MT 326.), hogy a sorozat csak 1847-ből származhat (lásd még: Praz 193.). Így közölte már HARSÁNYI ZSOLT is (Ember küzdj’–II. 52–59.); a versek ama megyegyűlés előtt készültek, mely 1847. 11. 15-én kezdődött.

[2] [1]-ben még 47. 10. vége–11. eleje szerepelt, Andor–1 szerint azonban az országgyűlési követválasztásról döntő megyei közgyűlés a legkorábbi szóba jöhető időpont, BR. VAY MIKLÓS megérkezése Nógrád megyébe a legkésőbbi, hiszen neki ajánlották a versgyűjteményt a szerzők, így tehát a gyűjtemény a két időszak között keletkezhetett.

[2] 1847. 10. 13. – hétfő

Balassagyarmat

[2] ISTVÁN FŐHERCEG az országban tett körútja alkalmával meglátogatja Balassagyarmatot, megjelenik a megyei közgyűlésen, amelyen a felgyógyult MADÁCH IMRE is részt vesz. — Harsányi 208.

1847. 10. 19. – kedd

Balassagyarmat

MADÁCH IMRE a követválasztás kortes-erőszakoskodásainak láttán, ellenzéki létére helyesli rendfenntartó katonaság kivezénylését. — Pesti Hírlap 1010. sz. 1847., PRAZNOVSZKY MIHÁLY: *Politikai harcok Nógrád megyében Madách Imre részvételével 1846–1848*. A Nógrád Megyei Múzeumok évkönyve. Salgótarján, 1983. 61.

1847. 10. vége–11. eleje

MADÁCH IMRE levelet ír SZONTAGH PÁLnak, annak lezajlott párbajáról. Nem látogathatja meg, mert hideglelésben szenvedett, s utána még nem telt el a teljes gyógyuláshoz szükséges három hét. Közli: Ritk 61–62., MÖM–II. 980–981., ÖL–I. 138–140. Kézirat: OSZK.

Az 1847. október–novemberi keletkezésre az a megjegyzés utal, mely a küszöbönálló novemberi gyűléseket említi.

[2] 1847. 11. 15. – hétfő

Balassagyarmat

[2] MADÁCH IMRE mint főbiztos javasolja a Nagyoroszipban végzett tatározás költségeinek (82 Ft 24 xr) kiutalását. — MID–2. 32. Jegyzőkönyv: Nógrád Megyei Levéltár.

[2] MID-2. fejlécében “Nagyorszi, 1847. augusztus 26.” szerepel. Ez azonban a dokumentum szövege szerint az előterjesztés (kérelem) dátuma, amelyet SZABÓ LAJOS rendszertint biztos írt alá. MADÁCH IMRE az előterjesztés alapján tesz javaslatot az összeg kifizetésére, ez utóbbi keltezése azonban (a MADÁCH IMRE aláírása fölötti rész) eltérő.

1847. 11. 17. – szerda

Balassagyarmat

MADÁCH IMRE mint főbiztos javasolja a Nagyoroszipban végzett tatározás költségeinek (8 Ft 2 xr) kiutalását. — MID 93. Jegyzőkönyv: Nógrád Megyei Levéltár.

1847. 12.

MADÁCH IMRE üzen MADÁCH KÁROLYnak, hogy vegye át a Gyáralapító Társaság részvényét. — Mcsl 66.

Az időszak meghatározása KERÉNYI FERENC feltételezése.

1847 körül

MADÁCH IMRE csesztvei gazdaságát MATOLCSY GYÖRGY vezeti. MADÁCH IMRÉNÉ ápolja gyakran betegeskedő férjét, sűrűn érkeznek látogatóik. — Pal 166–174., Mik 16–18.

MADÁCH IMRE megírja *Boldogság és szenvedély, Borúra derű, Pusztai temetés, Nyári nap, téli éj, A vampir, A rom szelleme, Nabukodonozor álma, Legszebb költészet, Dalforrás* c. verseit. — Pal 168–172., Bal 54., Közli: Gyul–I. 28–29., 42–46., 53–55., 132–145., 159–163., MÖM–II. 46–48., 84., 120–122., 124–132., 145–148. Kézirat: OSZK.

VOINOVICH GÉZA számos MADÁCH IMRE által írt verset ismertet és elemez (Voi 93–102.), anélkül azonban, hogy valamennyit egyértelműen erre az időszakra vonatkoztatná. A feltehetően ezidőtájt keletkezett verseket HORVÁTH KÁROLY egyrészt a PETŐFI SÁNDOR költészete által gyakorolt hatás, másrészt a MADÁCH IMRE házaseletében gyakran előforduló összezőrdülések és szenvedélyes kibékülések tükröződéseként elemzi. (Hor 90–107.).

[2] MATOLCSY GYÖRGY, aki az eljegyzésre is elkísérte MADÁCH IMRÉT (s így 1845 elején már egészen biztosan közeli kapcsolatban állt vele), feltehetően MADÁCH IMRE Csesztvére költözésének időszaka óta ellátta a gazdatiszt szerepét, s nem csupán 1847 körül. MADÁCH IMRE gyakori betegeskedése csak feltételezés; amit egészségi állapotáról általában tudunk, annak alapján inkább azt feltételezhetjük, hogy ritkán (évente legfeljebb 1–2 alkalommal), de hosszan tartóan (több hétig) betegeskedett. A versek megírásának időpontjára nézve is önkényes az “1847 körül” meghatározás, amely olykor életének ismert eseményeivel is nehezen egyeztethető össze (pl. a *Pusztai temetés*, mivel semmi adatunk nincs arra nézve, hogy ebben az évben megfordult volna az Alföldön).

1848

1848. 01. 01. – szombat**Csesztve**

MADÁCH IMRE fia, MADÁCH ALADÁR születése ID. MADÁCH IMRÉNÉ otlélékor. — Ember küzdj’—II. 29–32., RUTTKAY TERÉZ MÁRIA: *Madách Aladár*. Bp., 1938. 3., Mik 19., Ker 223., Mcsl 38.

Az anyakönyvbe csak a keresztelést jegyezték be, nyilván ennek alapján jelöli meg RUTTKAY TERÉZ MÁRIA 01. 02-t mint születési dátumot. A tévedés alapja ugyanaz lehet, mint MADÁCH IMRE születésénél (lásd: 1823. 01. 20.), ezért inkább a MIKLÓS RÓBERT (Mik 19.) és KERÉNYI FERENC (Ker 233.) által megadott dátumot fogadhatjuk el. BALOGH KÁROLY (Bal 55.) és STAUD GÉZA kommentárja csak a hónapot jelöli meg.

1848. 01. 02. – vasárnap**Csesztve**

MADÁCH IMRE fiát, MADÁCH ALADÁR JÓZSEF IMRE névre keresztelek, keresztszülei: FRÁTER JÓZSEF és ID. MADÁCH IMRÉNÉ. — A csesztvei katolikus plébánia anyakönyve.

[2] Az anyakönyv, csakúgy, mint az 1846. 08. 31-i keresztlőnél, itt is MADÁCH ANNÁT ír, mindazonáltal biztosra vehető, hogy nem MADÁCH IMRE testvéréről, HUSZÁR SÁNDOR-NÉRŐL van szó, akivel a család kapcsolata ezidőtájt már megromlott, hanem ID. MADÁCH IMRÉNÉRŐL. (A család életében számos más esetben találunk rá példát, hogy a két nagyszülő – az apa anyja és az anya apja, ill. az apa apja és az anya anyja – a keresztszülő egyben, mint ahogy arra is, hogy ID. MADÁCH IMRÉNÉ MADÁCH ANNAKÉNT írja alá a nevét.)

1848. 01. 06. – csütörtök**Csesztve**

MADÁCH IMRE levelet ír MADÁCH KÁROLYNAK, válasz annak megsemmisíteni kért levelére, s egyben ennek is megsemmisítését kéri. Arról, hogy amaz milyen elővigyázatlanságokkal adott okot anyjuknak, ID. MADÁCH IMRÉNÉNEK anyagi indokú megsértődésére, s miként engesztelhetné ki. — Közli: Ker 232–233. Kézirat 1968-ban MATZON FRIGYESNÉNél.

[2] 1848. 01. 08. – szombat

[2] MADÁCH IMRE (cím nélküli) tájrajzot készít (“Táj, középen szigetként kiemelkedő hegyekkel”). — Nagyné 14. sz., Harsányi 208. Kézirat: OSZK.

[2] Harsányi leírása szerint: “Imre olajképet fest, amely tengerből kitörő vulkánt ábrázol.” Bár nem zárható ki, hogy a fennmaradt rajz csupán vázlata volt egy elveszett olajképnek, mégis valószínűbb, hogy Harsányinál elírásról van szó, annál is inkább, mivel egyetlen napon egy olajkép vázlatát és magát az olajképet is elkészíteni nem tűnik valószínűnek, ráadásul ilyen témájú olajképről a sok évtizeddel korábbi kutatók sem tesznek említést.

1848. 01. 10. – hétfő**Balassagyarmat**

MADÁCH IMRE mint főbiztos jelentést nyújt be az 1846 novemberében Budán átadott elszámolásról. — MID 94. Jegyzőkönyv: Nógrád Megyei Levéltár.

[2] Este, a vármegyei házában tartott táncmulatság után az 1847. 10. 19-i incidens során a DESSEWFFY JÓB mellé álló MADÁCH IMRE is macskazenét kap KUBINYI FERENC híveitől. — PRAZNOVSZKY MIHÁLY: *Politikai harcok Nógrád megyében Madách Imre részvételével 1846–1848*. A Nógrád Megyei Múzeumok évkönyve. Salgótarján, 1983. 61.

[2] Az 1848. 02. 02-án SZONTAGH PÁLNAK írt levélben szereplő utalás a macskazenére, nyilvánvalóan erre az eseményre vonatkozik.

1848. 01. 14. – péntek**Balassagyarmat**

Nógrád megye főjegyzője felhívja MADÁCH IMRÉT mint főbiztost a biztosok jelentésének felhasználására. — Krizs 11., MID 96. Jegyzőkönyv: Nógrád Megyei Levéltár.

Nógrád megye főjegyzője felhívja MADÁCH IMRÉT mint főbiztost állásfoglalásra arra vonatkozóan, hogy Szakal községnek egy szökött katona elfogásáért járó díj ügyében tett előterjesztése, mely MADÁCH IMRE 1847. 01. 11-i jelentése alapján készült, miként bíraltassék el. — Krizs 11., MID 97. Jegyzőkönyv: Nógrád Megyei Levéltár.

MADÁCH IMRE mint főbiztos a megyei közgyűlés elé terjeszti az 1846/1847. évi bevételek helységek szerint felosztott lajstromát. — MID 95. Jegyzőkönyv: Nógrád Megyei Levéltár.

MADÁCH IMRE mint főbiztos a megyei közgyűlés elé terjeszti a katonaság részére szükséges élelemnek 1847/1848. évre a rovások szerinti felosztását. — MID 96. Jegyzőkönyv: Nógrád Megyei Levéltár.

MADÁCH IMRE mint főbiztos a megyei közgyűlés elé terjeszt négy, 1847-i tudósításaira vonatkozó végzést. — Krizs 12., MID 97. Jegyzőkönyv: Nógrád Megyei Levéltár.

1848. 01. 15. – szombat

Balassagyarmat

MADÁCH IMRE mint főbiztos beterjeszti a katonai mérnökökkel kapcsolatos 1847 évi költségek bizonylatait, azok beváltása végett. — Pal 171., Krizs 115., MID 98. Jegyzőkönyv: Nógrád Megyei Levéltár.

[2] [1] szerint a jegyzőkönyv a Palóc Múzeumban (Balassagyarmat) található. Ez nyilván elírás, hiszen a közgyűlési jegyzőkönyveket a Nógrád Megyei Levéltárban őrzik, s onnan legfeljebb alkalmi kiállításokra kerülhettek máshová.

1848. eleje körül?

MADÁCH IMRE megírja *A Kolozsyak* c. elbeszélésének első változatát. — MÖM–II. 1177., Mnk 189–191., 195.

Az 1864-ben megjelent szöveg korai változata, eredeti címe: *A Kolozsy nemzetség, tört. elbeszélés a 17. századból*, később javítva: *Kolozsyak, elbeszélés a múlt századból*, a név y-ja utóbb javítva i-re. Az első változat keletkezési ideje GYÖRFFY MIKLÓS feltételezése.

[2] [1]-ben az esemény az 1848. 01. 02-i esemény után szerepel.

1848. 02. 02. előtt

MADÁCH IMRE levelet kap SZONTAGH PÁLTól. — Gyl–III. 473., MÖM–II. 982., ÖL–I. 144.

1848. 02. 02. – szerda

Csesztve

MADÁCH IMRE levelet ír SZONTAGH PÁLnak, késedelmes válaszát fia születésével menti. Továbbította SZONTAGH PÁL egy titkos levélkéjét. A megyei élet sivárságát panaszolja, a Balassagyarmaton történekről, nyilván az 1847-es őszi követválasztási kampánnyal összefüggő eseményekről számol be neki, erre utal a “Dessewffy párt” és “1847. okt. 19.” emlegetése. SZENTIVÁNYI ANZELMMal kapcsolatban ugyanúgy “kulcs”-ot említ, nyilván valami anekdotikus esettel kapcsolatban, mint az 1847 vége felé készült *Nógrádi képcsarnok*ban. Önmagáról említi, hogy macskazenét kapott, s hogy a kortesek működésének hatására ő maga is a konzervatívokhoz csatlakozott volna, ha olyan köpenyegforgató természete volna, mint sokaknak. — Közli: Gyl–III. 474–476. (hiányosan), MÖM–II. 982–984., ÖL–I. 144–147. Kézirat: OSZK.

1848. 03. 11. – szombat

Csesztve

MADÁCH IMRE és 11 társa levelet ír KUBINYI FERENCnek: a maguk részéről is hozzá kívánnak járulni ahhoz, hogy a megürült követi posztra

KUBINYI FERENC választassék meg. — KERÉNYI FERENC: *Egy Madách-vers szellem hátországa: a Szegény-dal*. Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve. Salgótarján, 1983., 44–45., Közli: MT 328. Kézirat: Magyar Országos Levéltár.

Az 1847. évi őszi követválasztáskor a szabadelvű párt vezető személyiségének ismert KUBINYI FERENC kisebbségben maradt, s így a konzervatív KÁROLYI JÁNOS mellett második követként DESSEWFFY JÓB képviselte Nógrád megyét az országgyűlésen. Amikor KÁROLYI JÁNOS 1848. 03. 11-én követi tisztéről lemondott, MADÁCH IMRE eszmétársaival még ugyanazon a napon saját birtokán fogalmazta meg a KUBINYI FERENC-nek szóló levelet, ami jelzi azt, hogy ekkor MADÁCH IMRE még igen cselekvően és közismerten vett részt a politikai életben, a szabadelvű irányzat érdekében. PRAZNOVSZKY MIHÁLY szerint 13 nemes volt jelen.

[2] 1848. 03. 16. – csütörtök

Csesztve

[2] MADÁCH IMRE Csesztvén értesül a pesti hírekről. — Harsányi 208.

<1848. 03. 18.–03. 20.

MADÁCH KÁROLY levelet ír MADÁCH IMRÉNEK Pestről, részletesen ismerteti PETŐFI SÁNDOR *Szabad sajtó* c. versét, az Ellenzéki Kör által kívánt kormány listáját, és tréfás politikai szövegeket is idézve számol be március 15–16–17. eseményeiről. — Közli: Ritk 79–85., MÖM–II. 1063–1067., ÖL–I. 147–153. Kézirat: OSZK.

MADÁCH KÁROLY, aki mint levelében megírja, maga is beállt már 03. 16-án nemzetőrnek, őszinte lelkesedéssel számol be az eseményekről, s arra kéri MADÁCH IMRÉT, olvasná el levelét anyjuknak, ID. MADÁCH IMRÉNEK is, “talán érdeklik ezen mozgalmak”. Nyilván sejtette, hogy levelének ez a fogadtatása nem lesz kedvező, s valóban ID. MADÁCH IMRÉNE válaszelevelében a leírt eseményeket mint “szörnyű dolgokat” említi. MADÁCH KÁROLY levelének időpontját meghatározza egyfelől, hogy még 03. 17-i eseményeket is leír benne, másfelől az, hogy ID. MADÁCH IMRÉNE válaszában keltezése: 03.

21. (MT 329.) Még megjegyezhetjük, hogy a “szörnyű” jelző ID. MADÁCH IMRÉNE részéről inkább csak a felfordulástól való rettegést, családjának féltését, mintsem a szabadelvű felfogás elutasítását jelenthette, hiszen eddig nem találtuk annak jelét, hogy fiának, ID. MADÁCH IMRÉNEK szabadelvű felfogását elutasította vagy akár bírálta volna.>

[2] A kisebbik baj az a levéllel, hogy a 03. 17-i eseményekre való utalások nem zárják ki annak a lehetőségét, hogy esetleg még 17-én este íródott. A nagyobb baj az, hogy már Andor–1-ben (285–286.) is csak feltételelesen szerepel a MADÁCH IMRÉNEK szóló levelek között. Valójában ma már bizonyosra vehető, hogy MADÁCH PÁLNAK SZÓLT. Erre következtethetünk egyrészt abból, hogy a levél így végződik: “bátyádtól, Madách Károlytól”; MADÁCH KÁROLY MADÁCH PÁLNAK VOLT A BÁTYJA, MADÁCH IMRÉNEK EZZEL SZEMBEN AZ ÖCCSE VOLT. Másodszor: ID. MADÁCH IMRÉNE 03. 21-i válaszelevelében ugyan a keltezés helye nem szerepel, ám abból, hogy 6 portörő ruhát küld MADÁCH KÁROLYNAK BUDÁRA, arra következtethetünk, hogy otthon, vagyis Alsósztrégován tartózkodik, így csupán abban az esetben nyílhatott alkalmá a levelet a kézbesítést követően rövid időn belül elolvasni, ha az MADÁCH PÁLNAK SZÓL (aki tudomásunk szerint valóban Alsósztrégován tartózkodott, szemben a Csesztvén tartózkodó MADÁCH IMRÉVEL); márpedig a levelet, válaszelevele tanúsága szerint, elolvasta. Harmadszor: a levél megszólítását és kezdősortát letépték (éppen ez okozta a címmel kapcsolatos félreértéseket), ami véleményünk szerint annak a jele, hogy házkutatástól tartottak. Mára pedig erre – MADÁCH PÁL 1848-as szerepe alapján – elsősorban Alsósztrégován lehetett számítani, ahol végül is 1849. 09. 30-én meghalt, mielőtt még elhurcolhatták volna. Mindezek alapján ez nem MADÁCH IMRE életének eseménye, s ehhez mérten elhanyagolható hiba az esemény MADÁCH KÁROLY-központú leírása. (Helyesen “1848. 03. 17. után” lett volna az esemény időpontja, a leírás pedig: “MADÁCH IMRE megkapja [...]”) Mindez természetesen nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy utóbb esetleg MADÁCH IMRE is megismerkedhetett a levél tartalmával.

1848. 03. 24. – péntek

Balassagyarmat

MADÁCH IMRÉT Nógrád megye választmánya tagnak javasolja abba a 12 tagú választmányba, melynek a rend fenntartása és biztosítása végett elnöke és legalább 6 tagja állandóan a megyeszékhelyen köteles

250

tartózkodni. — Krizs 115. Teljes szöveg: MID 99–100. Jegyzőkönyv: Nógrád Megyei Levéltár.

[2] [1] szerint a jegyzőkönyv a Palóc Múzeumban (Balassagyarmat) található. Ez nyilván elírás, hiszen a közgyűlési jegyzőkönyveket a Nógrád Megyei Levéltárban őrzik, s onnan legfeljebb alkalmi kiállításokra kerülhettek máshová.

1848. 03. 25. – szombat

Balassagyarmat

MADÁCH IMRE részt vesz Nógrád megye teljhatalmú választmányának ülésén, amely bizottságot küld ki a Csitár helységben történt zavargások kivizsgálására és az ottani népnek az úrbéri viszony megszűnéséről való felvilágosítására, a zavargók lecsillapítására, szükség esetén megbüntetésére. — MID 100–102. Jegyzőkönyv: Nógrád Megyei Levéltár.

1848. 03. 27. – hétfő

Balassagyarmat

MADÁCH IMRE részt vesz Nógrád megye teljhatalmú választmányának ülésén. — MID 101. Jegyzőkönyv: Nógrád Megyei Levéltár.

1848. 03. 29. – szerda

Balassagyarmat

MADÁCH IMRE részt vesz Nógrád megye teljhatalmú választmányának ülésén, amely a jelenléti (ügyeleti) sorrendre vonatkozóan úgy rendelkezik, hogy 1848. 04. 08., 09., 10. és 11-én MADÁCH IMRE fogja ellátni a választmány folyamatos munkáját.

[2] 1848. 03. 31–ig

MADÁCH IMRE megbetegedik. — MID–2. 35.

[2] [1]-ben 1848. 04. 07. előtt szerepel az esemény.

[2] 1848. 03. 31. – péntek

[2] A betegen fekvő MADÁCH IMRE helyett MADÁCH PÁL írja alá azt a kötelezvényt, amelynek értelmében 700 forint kölcsönt vesz fel RAMBERGER PÁLTól egy év időtartamra és negyedévenként fizetendő 6% kamat mellett. — MID–2. 35–36. Irat: MOL.

[2] Eszerint már legalább egy héttel a 04. 07-i választmányi ülés előtt megbetegedett MADÁCH IMRE, ami új adat az [1]-ben szereplő 1848. 04. 07. előtti időponthoz képest.

[2] 1848. 04. 07. – péntek

Nógrád megye választmányának ülésén az elnöklő alispán bejelenti, MADÁCH IMRE közbejött betegeskedése miatt nem működhet, s ezért helyettesítéséről intézkednek. — Pal 176–177., Voi 105., Bal 54., Krizs 117. Jegyzőkönyv: Nógrád Megyei Levéltár.

Amint SZABÓ BÉLA és KERÉNYI FERENC megállapítja, az újabb MADÁCH-kutatás szétoszlatta azt a korábbi nézetet, hogy MADÁCH IMRE betegsége miatt nem vett részt a közéletben a szabadságharc idején (MT 287., 328.). Megjegyezhetjük, hogy ez a nézet VOINOVICH GÉZÁNál kezdődik (Voi 105.), ráadásul azzal a téves adattal, hogy már 1847. 04-től helyettesítették, s ugyanez a téves évszám szerepel ezután BALOGH KÁROLYNál (Bal 54.) és BARTA JÁNOSNál (Barta 65.), holott már PALÁGYI MENYHÉRT is közölte (Pal 177.) azt a teljes jegyzőkönyvi szöveget, mely azután KRIZSÁN LÁSZLÓ dokumentumgyűjteményében jelent meg (Krizs 117.). Mindezekhez még külön hangsúlyozhatjuk, hogy a jegyzőkönyvben MADÁCH IMRÉnek nem pótlása, hanem az ideiglenes távollétre utaló helyettesítése szerepel. (V. ő. Hor 108.)

[2] Az időpont [1]-ben 04. 08-a.

1848. 04. 19. – szerda

Nógrád megye főjegyzője végrehajtás végett kiadja a hadkiegészítő csapatok irányítására és ellátására vonatkozó miniszterelnöki utasítást a megye két alispánjának és MADÁCH IMRE főbiztosnak a biztosi hivatal részére. — Krizs 12., MID 105. Jegyzőkönyv: Nógrád Megyei Levéltár.

Ez a jegyzőkönyvi adat, valamint az 1848–1849-ben utána következők egyaránt tanúsítják, hogy MADÁCH IMRE nem tartotta magát távol a politikai élettől.

1848. 04. 23. – vasárnap

Nógrád megye főjegyzője végrehajtás végett kiadja a hadiadó beszedésére és felhasználására vonatkozó pénzügyminiszteri utasítást a főszolgabíráknak, az adószedőknek és MADÁCH IMRE főbiztosnak. — MID 106–107. Jegyzőkönyv: Nógrád Megyei Levéltár.

1848. 04. 24. – hétfő

A Nógrád megyei számvevő jelenti, hogy MADÁCH IMRE 1846-ig visszanyúló főbiztosi elszámolását rendben találta. — MID 107. Jegyzőkönyv: Nógrád Megyei Levéltár.

[2] [1]-ben és a hivatkozott forrásban “1836-ig” szerepel; ez nyilván elírás, még akkor is, ha esetleg az eredeti dokumentumban is ez az évszám olvasható.

1848. 05. 02. – kedd**Balassagyarmat**

MADÁCH IMRE mint főbiztos Nógrád megyétől 1847 novemberi budai hivatalos útja költségeinek megtérítését kéri. — MID 108. Jegyzőkönyv: Nógrád Megyei Levéltár.

[2] 1848. 05. 03. – szerda

[2] A Madách-birtokok egyik bérlője felmondja a bérletet, mert a jobbágyok felszabadítása miatt a gazdálkodás szinte lehetetlenné vált. — Harsányi 209.

1848. 05. 04. – csütörtök**Csesztve**

MADÁCH IMRE jóváhagyólag véleményezi SZECSÓDY JÁNOS biztos elszámolását. — MID 108–109. Jegyzőkönyv: Nógrád Megyei Levéltár.

1848. 05. 20. előtt**Csesztve**

MADÁCH IMRE egy hétig betegen fekszik. — Mcsl 69.

1848. 05. 20. – szombat**Csesztve**

MADÁCH IMRE levelet ír MADÁCH KÁROLYnak, gyengélkedéséről; még írni is alig bír. — Mcsl. 70.

MADÁCH IMRÉNél tartózkodik ID. MADÁCH IMRÉNÉ. — Mcsl 69.

1848. 05. 21. – vasárnap**Csesztve**

MADÁCH IMRE mint főbiztos javasolja, hogy Nógrád megye térítse vissza az Érsekvadkerten 1844-ben pusztító tűzvész okozta kár SZECSÓDY JÁNOS által megállapított összegét, melyet a katonaság javára fizettek ki. — Lebl 67., MID 109–110. Jegyzőkönyv: Nógrád Megyei Levéltár.

MADÁCH IMRE mint főbiztos ismételten kéri Zólyom megyét az 1846 évben Nógrád megye által kifizetett, de Zólyomtól járó összeg megfizetésére. — MID 110. Jegyzőkönyv: Nógrád Megyei Levéltár.

1848. 05. 22. – hétfő **Csesztve**

MADÁCH IMRE mint főbiztos katonai mérnökök költségeinek megtérítését sürgeti. — MID 111. Jegyzőkönyv: Nógrád Megyei Levéltár.

1848. 05. 27. – szombat **Balassagyarmat**

MADÁCH IMRE mint főbiztos utasítást kap, hogy a hadipénztárnokkal együtt intézkedjék egy kétszeres kifizetésből eredő kár megtérítésére. — MID 111–112. Jegyzőkönyv: Nógrád Megyei Levéltár.

1848. 06. 07. – szerda **Balassagyarmat**

Nógrád megye választmánya elfogadja MADÁCH IMRÉNEK mint főbiztosnak a katonai lakásokkal kapcsolatos kiadásokra vonatkozó számadásait. — MID 113. Jegyzőkönyv: Nógrád Megyei Levéltár.

1848. 06. 19. előtt **Alsósztrégova**

MADÁCH IMRE jobban van. — OSZK Kézirattára. Levelestár: MADÁCH MARI levele ID. MADÁCH IMRÉNÉHEZ 25. Buda, 1848. 06. 19.

[2] [1]-ben “MADÁCH IMRE beteg, majd felépül” szerepel. Nem kizárt azonban, hogy nem újabb betegségről van szó, hanem arról, hogy a levélíró a 05. 20-án még fennálló betegsége utal, másfelől csak jobbulásról van szó, nem felépülésről. A levél szerint MADÁCH IMRE családjával Alsósztrégován tartózkodott, de hogy 06. 19-én is ott van-e még, azt a levélíró nem tudja.

1848. 06. 25. – vasárnap **Fülek**

MADÁCH IMRE a másnapi követválasztással kapcsolatban ingerültséget talál a lakosság körében, de szembeszáll azokkal, akik az ingerültség lecsillapítására Losoncról nemzetőröket akarnak odahívatni. — MID 117–119. Kézirat: Madách Múzeum, Csesztve.

1848. 06. 26. – hétfő **Fülek**

MADÁCH IMRE reggel 6-kor magához kéreti a három követjelölt: REPETZKY FERENC, OTTLIK ÁKOS és BAROSS MIKSA két-két kortesét, elveszi botjaikat, és becsületszavukat veszi, hogy tartózkodni fognak minden izgatástól, majd levezeti a választást, melynek során REPETZKY FERENC nagy többségének láttán OTTLIK ÁKOS és BAROSS MIKSA önként visszavonul. Jegyzőkönyvet vesz fel visszavonulásukról és REPETZKY FERENC követté való megválasztásáról, és jelentést ír a főispánnak, RÁDAY GEDEONNAK. — MID 117–120. Kézirat: Madách Múzeum, Csesztve.

PRAZNOVSZKY MIHÁLY elemzi a választás légkörét és eseményeit, kiemeli MADÁCH IMRE higgadságát, eszes magatartását (PRAZNOVSZKY MIHÁLY: *Az 1848-as választások*. A Nógrád Megyei Múzeumok évkönyve. Salgótarján, 1983. 69.)

[2] 1848. 07. 05-ig **Buda**

[2] MADÁCH IMRE öccse, MADÁCH PÁL és barátja, KOMJÁTHY ANZELM társaságában Budára érkezik, a képviselőház megnyitására. — OSZK Kézirattára. *Komjáthy Anzelm önéletírása*. Fol. Hung. 1522. 10. fólió rektó.

1848. 07. 06. – csütörtök **Buda**

MADÁCH IMRE elutazik Budáról. — OSZK Kézirattára. Levelestár: MADÁCH MARI levele ID. MADÁCH IMRÉNÉHEZ 26. Buda, 1848. 07. 08.

[2] [1]-ben csupán hipotézisként fogalmazódott meg, hogy MADÁCH IMRE a képviselőház megnyitására érkeztetett; ez KOMJÁTHY ANZELM önéletrajza alapján egyértelmű. A levélben “Emiék” csütörtöki elutazása szerepel: föltehetően nem FRÁTER ERZSÉBET, hanem inkább MADÁCH PÁL jelenléte, majd távozása adhatott okot a többes szám használatára, legalábbis KOMJÁTHY ANZELM önéletrajza alapján ez a valószínű.

[2] 1848. 07. 10. – hétfő
Buda

[2] MADÁCH MÁRIÁNAK és BALOGH KÁROLYNAK fia születik, IFJ. BALOGH KÁROLY, MADÁCH IMRE későbbi életrajzírója. — Harsányi 209.

[2] A kézikönyvek és más források, vélhetően a keresztlevél (vagyis nem a születés, hanem a keresztelés) dátuma alapján 07. 11-ére teszik az eseményt.

1848. 07. 12. – szerda

Nógrád megye választmányi ülése részéről VERES PÁL főjegyző továbbítja a budai katonai élelmetártól DÖBRENTÉI GÁBOR által visszaküldött két elszámolási iratot MADÁCH IMRÉNEK mint főbiztosnak, az árak pontosabb feltüntetése végett. — Krizs 13., MID 115. Jegyzőkönyv: Nógrád Megyei Levéltár.

1848. 07. 14. – péntek **Balassagyarmat**

MADÁCH IMRE mint főbiztos jelentést nyújt be a hadi számoló szék ülése alkalmából történt elszámolásról: egy átvonuló csapat élelmezési költségeinek a hadiadóba való betudásáról. — Krizs 13., MID 122. Jegyzőkönyv: Nógrád Megyei Levéltár.

MADÁCH IMRE mint főbiztos jelentést tesz RESITÁN JÁNOS katona állításának ügyében. — MID 121. Jegyzőkönyv: Nógrád Megyei Levéltár.

[2] 1848. 07. 20. – csütörtök **Csesztve**

[2] MADÁCH PÁL Csesztvén tartózkodik MADÁCH IMRÉNél. — GyőrU 107. Kézirat: Nógrádi Történeti Múzeum Salgótarján.

1848. 07. 21. – péntek

A megyei választmánynak a megyei közgyűlés elé terjesztett és egyúttal közhírré tenni rendelt intézkedése szerint MADÁCH IMRE főbiztos beteges állapota mellett is jelentkezik hadbavonulásra, de állapota folytán kénytelen mégis otthon maradni. — Krizs 17., 18., MT 290., MID 126–127. Jegyzőkönyv: Nógrád Megyei Levéltár.

Megjegyezzük, hogy MADÁCH IMRÉNEK a szabadságharc idején tanúsított állítólagos passzivitását ez a jelentkezése cáfolja a legékebben. Minthogy Nógrád megye bizottmánya a nógrádi nemzeti őrsereg felállítását 1848. 07. 20-án határozta el (Krizs 13–15.), azért feltételezhető, hogy MADÁCH IMRE jelentkezése valamint otthon maradásának elrendelése, akár csak az ezt tartalmazó intézkedés minden egyéb részlete is július 21-re esett.

MADÁCH IMRÉT hidegtelezés gyötri, és sömörje van: ezért kell otthon maradnia, holott a katonasággal szeretne indulni. — MADÁCH PÁL levele MADÁCH KÁROLYHOZ. 1848. 07. 29. Kézirat: Madách Múzeum, Csesztve.

1848. 07. 25. – kedd **Balassagyarmat**

Nógrád megye választmányi ülése MADÁCH IMRÉT mint főbiztost utasítja, hogy tegyen javaslatot a katonaságnál 1844-ben elégett ágynevelők árának megtérítéséről, minthogy a hadügyminiszter leirata szerint ez a költség az államkincstárra nem hárítható át. — Krizs 19–20., MID 122. Jegyzőkönyv: Nógrád Megyei Levéltár.

MADÁCH IMRE mint főbiztos javasolja, hogy a katonatisztek részére kiszolgáltatandó faanyag ügyében, minthogy a megyei intézkedés a jogszabályoknak megfelel, jelentését terjesszék fel a hadügyminiszterhez. — Krizs 20., MID 128. Jegyzőkönyv: Nógrád Megyei Levéltár.

MADÁCH IMRE mint főbiztos jelenti Nógrád megye választmányának, hogy egy újonc, kit betegsége miatt visszaküldeni terveztek, ezredénél gyógyulóban van, s ezért helyettesítése szükségtelen. — Krizs 20., MID 128. Jegyzőkönyv: Nógrád Megyei Levéltár.

[2] 1848. 07. 26. – szerda

Csesztve

[2] MADÁCH IMRE főbiztos levelet ír HORVÁTH ELEK első alispánnak: intézkedést sürget a Berkenyén és Szendehelyen örölt gabona Érsek-vadkertre történő viaszszállítása s a hasonló – a katonaság élelmi-szerellátását veszélyeztető – incidensek megakadályozása érdekében, továbbá kéri a losonci hadikórház ágyneműinek felét átszállíttatni Érsek-vadkertre. — MID–2. 37. Irat: 1992-ben KISS FERENC tulajdonában.

1848. 08. 02. után

MADÁCH IMRE megkapja SZONTAGH PÁLnak 1848. 08. 02-án Frankfurt am Mainban kelt levelét, melyben az beszámol részint vonaton, részint postakocsin megtett futárútjáról, találkozásairól, a frankfurti birodalmi gyűlés felszólalóiról és vitáiról, valamint arról, hogy a magyar ügy iránt inkább a konzervatívok, mintsem a magyarországi nemzetiségekkel rokonszenvező radikálisok viseltetnek jóindulattal. — Közli: MÖM–II. 1127–1130., ÖL–I. 153–157. Kézirat: OSZK,

[2] A levélben jelzett politikai dilemma ennél árnyaltabb. A radikálisok esetében “csupán” arról van szó, hogy ők minden népnek a szabadsághoz való jogát elismerik: a magyarokét éppúgy, mint a szlovákokét, románokét stb. Ez az, amit a levélíró – a maga részéről – elfogadhatatlannak tart.

1848. 08. 08. – kedd

Balassagyarmat

MADÁCH IMRE mint főbiztos négy főszolgabíróval együtt jelenti, hogy egy 1846. évi elszámolást még 1846-ban Budán átadtak, s erről 1847-ben jelentést tettek. Jelentésüket Nógrád megye választmánya tudomásul veszi. — Krizs 21., MID 129. Jegyzőkönyv: Nógrád Megyei Levéltár.

1848. 08. 21. – hétfő

MADÁCH IMRÉT kinevezik abba a teljhatalmú bizottságba, melynek feladata, egy miniszteri rendelet értelmében, Nógrád megyében az 1200 mozgó nemzetőrön kívül még 1830 honvéd újoncot gyorsan kiállítani és felszerelni, a veszélyben levő haza védelmére. — MT 291., MID 135. Jegyzőkönyv: Nógrád Megyei Levéltár.

Az adatot közlő SZABÓ BÉLA megállapítja, hogy a bizottság a gyakorlattól eltérő nagy energiával látott hozzá a mozgósítás végrehajtásához.

MADÁCH IMRE mint bizottmányi tag jelentést tesz egy erdőrészek szántófölddé való átalakításáról. — Lebl 68., MID 139. Jegyzőkönyv: Nógrád Megyei Levéltár.

[2] 1848. 09. 04. előtt

Csesztve

[2] MADÁCH PÁL Csesztvén tartózkodik MADÁCH IMRÉNél. — Ritk 88., MÖM–II. 1069., ÖL–I. 160.

[2] [1]-ben ugyan ez az esemény nem szerepel, ám MADÁCH KÁROLY levelében feltétele-sen öccsét is üdvözlí (“ha még Csesztvén mulat”), amiből következik, hogy legalábbis 09. 04. előtt ott tartózkodott.

1848. 09. 04. – hétfő

MADÁCH IMRÉT bírónak kéri fel PIATRIK MIHÁLYNÉ, akit veje el akar távolítani örökségéből. — Krizs 117., MID 120. Jegyzőkönyv: Nógrád Megyei Levéltár.

1848. 09. 04. után

MADÁCH IMRE megkapja öccse, MADÁCH KÁROLY 1848. 09. 04-én írt levelét a szerb táboron Perlasznál aratott győzelemről, a katonai vezetésben bekövetkezett változásokról, a 09. 05-én Bécsbe készülő küldöttségről, a fegyverszállításokról; kérés, hogy 09. 09-én Vácra kocsit küldjenek elébe, mert haza akar látogatni. — Közli: Ritk 85–88., MÖM–II. 1067–1069., ÖL–I. 157–160. Kézirat: OSZK.

[2] A Pesttől Alsósztrégovára vezető út szokásos módja az volt, hogy Vácig kocsin, hajón vagy (1846 után) vasúton utaztak, ahová Csesztvéről az érkező elé küldtek kocsit, majd Csesztvén töltötték az éjszakát, ahonnan másnap utaztak Balassagyarmaton, Szécsényen és a rárópusztai Ipoly-hídon át Alsósztrégovára. MADÁCH KÁROLY is így készült hazalátogatni. (Vácról Rétságon és Érsekvadkertén át – Balassagyarmat elkerülésével – közvetlen út vezetett Csesztvére, amely erdei út formájában ma is létezik, és száraz időben autóval is járható.)

1848. 09. 18. – hétfő

Nógrád megye választmánya, bár lelkesen tudomásul veszi GR. BATTHYÁNY LAJOS miniszterelnöknek toborzási rendeletét, mégis a rendeletnek a helyi körülményekhez alkalmazott végrehajtása ügyében küldöttséget indít Pestre a minisztériumhoz, közben pedig a rendelet végrehajtásának előkészítése végett MADÁCH IMRÉT és négy társát arra utasítja, hogy a másodalispán elnökle alatt végezzék el Nógrád megyének kerületekre való felosztását. — Krizs 117–118., LEBLANC ZSOLTNÉ: *Iratok Madách Imre katonai főbiztos működésének*

történetéhez. Levéltári Szemle 1973. 1. sz. 60–61. Jegyzőkönyv: Nógrád Megyei Levéltár.

A rendelet aláírója MADÁCH PÁL első aljegyző.

MADÁCH IMRE mint bizottmányi tag részt vesz az újonccallítással járó költségek megtárgyalásában. — MID 132–133. Jegyzőkönyv: Nógrád Megyei Levéltár.

1848. 09. 21. – csütörtök

MADÁCH IMRÉT megválasztják a megyei újonccallítást gyakorlatilag végrehajtó bizottság tagjának. — Krizs 119., MID 131–135. Jegyzőkönyv: Nógrád Megyei Levéltár.

[2] 1848. 09. 25. – hétfő

Balassagyarmat

MADÁCH IMRE mint főbiztos igazolja a gyalog őrsereg részére 1848. 08. 31-én, 1848. 09. 06-án, 1848. 09. 10-én és 1848. 09. 13-án megtörtént kenyérkiutalást. — MID–2. 39., MT 292. Nyugta: MOL.

[2] [1]-ben még MT alapján 1848. 09. 13. után szerepel, s a nyugta lelőhelyeként a Nógrád Megyei Levéltár.

1848. 10. 02. után

MADÁCH IMRE megkapja öccse, MADÁCH KÁROLY 1848. 10. 02-án írt levelét a JOSIP JELLAŠIĆON aratott győzelmekről, a nógrádi honvédtisztek haditetteiről, szlovák lázítók kiküszöböléséről, LAMBERG FERENC megöléséről, az országgyűlési követek hadbavonulásáról és arról, hogy Károly ugyan minisztériumi hivatalánál fogva fel van mentve, másnap indul táborba. — Közli: Ritk 88–93., MÖM–II. 1069–1072., ÖL–I. 161–164. Kézirat: OSZK.

1848. 10. 23. után

VERES PÁL Nógrád megyei főjegyző kiadja a hadiadó-szedőnek és MADÁCH IMRÉNEK mint főbiztosnak azt a DÖBRENTAI GÁBOR országos főbiztos által küldött felhívást, hogy a katonai adónak a nyári fél-évre vonatkozó elszámolását a mellékletekkel együtt mutassa be 1848. 11. 20-án Budán. — Krizs 21–22., LEBLANC ZSOLTNÉ: *Iratok Madách Imre katonai főbiztos működésének történetéhez*. Levéltári Szemle 1973. 1. sz. 61., MID 135–136. Jegyzőkönyv: Nógrád Megyei Levéltár.

[2] 1848. 11. 10. – péntek

Balassagyarmat

[2] MADÁCH IMRE főbiztos nyugtát ír alá az 1848. 11. és 12. havi tiszti illetménye felvételéről. — MID–2. 42.

[2] 1848. 11. 12.–11. 17.

Balassagyarmat

[2] MADÁCH IMRE főbiztos javasolja az Érsekvadkertén bérelt épületek 1847/48 második felére eső bérleti díjának a kifizetését. — MID–2. 43. Irat: MOL.

[2] SZECSEŐDY JÁNOS rendszerinti biztos 11. 12-én kérvényezi, majd MADÁCH IMRE igazolása alapján DUBRAVICZKY ZSIGMOND számvevő 11. 17-én kifizetni javasolja HORVÁTH ELEK alispánnak a bérleti díjat. MID–2-ben Érsekvadkert és 1848. 11. 12-i dátum szerepel; ez valójában az első irat keltezése; MADÁCH IMRE igazolása keltezetlen, nyilván az előbbi után s DUBRAVICZKY ZSIGMOND szintén keltezett javaslata előtt íródott, minden bizonnyal a megyeszékhelyen, Balassagyarmaton.

[2] 1848. 11. 14. – kedd

[2] MADÁCH IMRE főbiztos igazolja a honvéd újoncok számára 09. 15-én Balassagyarmaton természetben kiszolgáltatót kenyér nyugtáját. — MID–2. 39–40. Irat: MOL.

[2] 1848. 11. 20. körül

Buda

[2] MADÁCH IMRE főbiztos és SZERÉMY ANTAL hadi főpénztárnok hét napon át Budán tartózkodnak elszámoláson. — MID–2. 44.

[2] A dokumentum ugyan a 11. 20-án tartott “computus”-ról szól, ám az elszámolásból kitűnik, hogy hét napot tartózkodtak Budán a résztvevők, akik nyilván valamivel korábban érkezettek.

[2] 1848. 12. 01. – péntek

Balassagyarmat

[2] MADÁCH IMRE és SZERÉMY ANTAL budai útjuk költségeinek megtérítését kérik. — MID–2. 44. Irat: MOL.

1848. 12. 04. – hétfő

VERES PÁL Nógrád megyei főjegyző azzal rendeli el a megye lovas nemzetőrségének ellátását, hogy erről többek közt MADÁCH IMRÉT mint főbiztost is értesíteni kell.

1848. 12. 05. – kedd

VERES PÁL Nógrád megyei főjegyző elrendeli, hogy a megyei huszárok, csendbiztosok, hajdúk és hadnagyok kardjait 1849. 01. 07-ig át kell adni lovas nemzetőröknek, s hogy ennek végrehajtásában MADÁCH IMRE mint főbiztos működjek közre. — Krizs 23., MID 138. Jegyzőkönyv: Nógrád Megyei Levéltár.

Balassagyarmat

MADÁCH IMRE nyugtát ad az 1848. 11. és 12. havi írszer fejében felvett 2 Ft 36 xr-ről. — MID–2. 45. Irat: MOL.

[2] 1848. 12. 24. – vasárnap

Csesztve

[2] MADÁCH PÁL (huzamosabban) MADÁCH IMRÉNél tartózkodik Csesztvén. — GyőrU 110. Kézirat: Nógrádi Történeti Múzeum Salgótarján.

[2] 1848. 12. 27. – szerda

Nagycsalomja

[2] MADÁCH IMRE, MADÁCH IMRÉNÉ, MADÁCH PÁL és MATOLCSY GYÖRGY délután Csesztvéről Nagycsalomjára utaznak, majd visszatérnek Csesztvére. — GyőrU 114. Kézirat: Nógrádi Történeti Múzeum Salgótarján.

[2] MADÁCH PÁL levelében ugyan csak “Csalomia” szerepel, mindazonáltal a két település közül Nagycsalomja a valószínűbb helyszín, ahol ID. MADÁCH IMRÉNÉ révén birtokkal is rendelkezett a család.

1848. 12. 28. – csütörtök

Tereske

MADÁCH IMRE, MADÁCH IMRÉNÉ és MADÁCH PÁL Csesztvéről Tereskére utaznak HUSZÁR KÁROLYhoz, akit azonban nem találhatnak otthon (csak feleségét és lányait), majd visszatérnek Csesztvére. — GyőrU 114. Kézirat: Nógrádi Történeti Múzeum, Salgótarján.

1848. 12. 29. után

MADÁCH IMRE megkapja anyja, ID. MADÁCH IMRÉNÉ 1848. 12. 29-én Budáról írt levelét arról, hogy félti családját a háborús veszedelmektől, ostromra készülnek, a pincéket rendezik be lakásul, fiait mégis Budán tudná nagyobb biztonságban, mint falun; BALOGH KÁROLY harci lelkesedése másokban is elkelne és akkor már újra régen béke volna; az alsósztrigovai régi kastélyt fel kellene ajánlani katonaneve-

lésre. — Voi 105. Közli: Pal 426., MÖM–II. 1057–1058., ÖL–I. 165–167. Kézirat: OSZK.

A levél tartalma alátámasztja azt a gondolatot, hogy ID. MADÁCH IMRÉNÉ minden ridegsége, haragtartása, elfogultsága mellett a politikában nem a konzervativizmus híve volt, hanem családja érdekeinek valódi vagy vélt védelmétől vezettetett, s amikor családját és a nemzetet ugyanaz a veszély fenyegette, ő szívvel-lélekkel a nemzet ügye mellé állott, el-lenszenvvel szólt azokról, akik “nagyon fekete-sárgák”, és önmaga gondolt rá, hogy egy épületét honvédek kiképzésére ajánlja fel. A levél első, aggódó mondatához (“Itten már ma ismét sorshúzás van, Istenem, talán nálunk is”) megjegyzendő, hogy a honvédseregbe az önkéntes jelentkezőkön kívül sorshúzás útján kijelölteket is besoroztak. (SZABÓ BÉLA–HORVÁTH ISTVÁN: *Nógrád megye története 1848–1919*. Salgótarján, 1969. 14.)

1849

1849. 01. 01. után

MADÁCH IMRE megkapja öccse, MADÁCH KÁROLY 1849. 01. 01-én Budán írt, neki és fivérüknek, MADÁCH PÁLnak címzett levelét, a Győr és Pest közt lezajlott hadműveletek részletes leírásával; a rossz hatásról, amit a kormánynak Debrecenbe való átköltözése a közönségben keltett; közli, hogy a hadügyminisztérium hivatalával ő is költözni készül. — Közli: Ritk 93–97. (hiányosan), MÖM–II. 1072–1075., ÖL–I. 167–171. Kézirat: OSZK.

MADÁCH IMRE megkapja anyja, ID. MADÁCH IMRÉNÉ 1849. 01. 01-én Budán írt levelét Buda és Pest kiürítéséről, a forradalmi szervek utolsó intézkedéseiről; aggódik fiaiért, jelzi, hogy MADÁCH KÁROLY boldog, mert Debrecenbe távozhat, MADÁCH IMRE és MADÁCH PÁL nehogy elhagyják otthonukat, MADÁCH IMRE 1848 tavaszi betegségét kívánja vissza a helyzetre való tekintettel. — Közli: Ember küzdj’–II. 106–107., Ritk 67–68., MÖM–II. 1058–1059., ÖL–I. 175. Kézirat: OSZK.

Dátum tekintetében megjegyzendő, hogy ID. MADÁCH IMRÉNÉ levele HARSÁNYI ZSOLT és HALÁSZ GÁBOR közlésében 01. 01-i, míg KOMLÓS ALADÁRNÁL és STAUD GÉZÁNÁL 01. 29. áll. Nem lehet vitás, hogy az előbbi a helyes, hiszen a levél a forradalmi hatóságok 01. 04-i távozása előtti helyzetről szól. Tartalmilag MADÁCH KÁROLY és ID. MADÁCH IMRÉNÉ levele azt bizonyítja, hogy MADÁCH KÁROLYnak 1848. 10. 02-i levelében írt terve, hogy másnap hadba vonul, nem valósult meg; hogy ennek mi volt az oka, vajon hivatali felettesei tartották-e vissza, vagy egyéb akadály merült fel, erre nézve nincs adatunk. HARSÁNYI ZSOLT azt feltételezi, hogy a Budán tartózkodó anyjuk, ID. MADÁCH IMRÉNÉ tartotta vissza (Ember küzdj’–II. 101.), ez azonban csak írói fantázia, mert az 1848. 10. 02-i levél végén olvasható üdvözlésekből látjuk, hogy ID. MADÁCH IMRÉNÉ akkor még Nógrád megyében tartózkodott.

1849. 01. 06. után

MADÁCH IMRE megkapja öccse, MADÁCH KÁROLY 1849. 01. 06-án Budán írt levelét, a császári csapatok Budára történt bevonulásának

részletes leírásával, arról, hogy a lakosság egykedvűen fogadta a bevonulókat, akik csak BATTHYÁNY LAJOST és még két vezető személyt fogtak el, s végül csend és rend lett; hívja is Budára családját azzal, hogy a békés és hű polgárok most ott vannak a legnagyobb biztonságban. — Közli: Ember küzdj’–II. 104–106., Ritk 97–101., MÖM–II. 1075–1077., ÖL–I. 172175. Kézirat: OSZK.

[2] 1849. 01. 08. – hétfő

Balassagyarmat

[2] MADÁCH IMRE főbiztos nyugtát állít ki az 1849 első negyedévére felvett tiszti illetményéről. — MID–2. 47. Irat: MOL.

1849. 01. 15. – hétfő

VERES PÁL Nógrád megyei főjegyző megbízza MADÁCH IMRÉT mint főbiztost az orosz magtárból elvitt termények mennyiségének kipuhatolásával, miután bebizonyosodott, hogy azokat a csapatmozdulatok során a lakosság hordta szét. — Krizs 24–25., Bel 52., MID 138–140. Jegyzőkönyv: Nógrád Megyei Levéltár.

MADÁCH IMRE panaszt emel JANKOVITS LÁSZLÓ szolgabíró ellen, hogy veszély idején nem tartózkodott a helyén. — MT 296.

SZABÓ BÉLA megállapítja, hogy ugyanezt a JANKOVITS LÁSZLÓt a császári csapatok bevonulása után tanúsított magatartásáért utóbb a forradalmi hatóság mint árulót felelősségre vonta.

1849. 01. 23. – kedd

Balassagyarmat

MADÁCH IMRE részt vesz a megyei választmánynak azon az ülésén, melyen a császári csapatok 1849. 01. 18-án történt bevonulása ellenére a forradalmi hatóságok rendelkezéseinek végrehajtásáról is tárgyal-

nak, de elrendelik a császári csapatok ellátását is, ami MADÁCH IMRE főbiztosi hatáskörébe tartozik. — Bel 52., BELITZKY JÁNOS: *Nógrád megye története 896–1849*. Salgótarján, 1972. 342–343., MT 296.

[2] 1849. 01. 26. – péntek

[2] MADÁCH IMRE aláírja azt a RAMBERGER PÁL részére 1848. 03. 31-én kiállított kötelezvényt, amelyet akkori betegsége idején helyette MADÁCH PÁL írt alá. — MID–2. 35–36. Irat: MOL.

[2] 1849. 02. 02. – péntek

Balassagyarmat

[2] JANKOVICH LÁSZLÓ másodalispán levelet ír MADÁCH IMRE főbiztosnak, mellékelve MAJTHÉNYI LÁSZLÓ királyi biztos levelének másolatát, s 02. 04-ig megjelenésre szólítja fel a címzettet. — MID–2. 48. Irat: MOL.

1849. 02. 03. – szombat

Balassagyarmat

MADÁCH IMRÉT Nógrád megye többi tisztségviselőjével együtt BR. MAJTHÉNYI LÁSZLÓ főispáni teendőket ellátó királyi biztos maga elé rendeli, és érvekkel ráveszi a másnapi eskütételre. — Bel 53.

MAJTHÉNYI LÁSZLÓ királyi biztos MADÁCH IMRÉnek anyja révén távoli, a MAJTHÉNYI család bárói ágából származó rokona és régi ismerőse volt: 1837. 10. 15-i levelében (MÖM–II. 893., ÖL–I. 15.) pesti ismerősei közt említi. Megkockáztathatjuk azt a feltevést, hogy a MADÁCH IMRE feldolgozatlan novellatémái közt található jegyzetben a negatív jellemű „Majthényi L.” szerepeltetése (MÖM–II. 743.) tudatosan vagy tudat alatt a királyi biztos iránti ellenszenv hatása.

1849. 02. 04. – vasárnap

Balassagyarmat

MADÁCH IMRE Nógrád megye többi tisztségviselőjével együtt, az egyetlen MADÁCH PÁL kivételével, esküt tesz I. FERENC JÓZSEF-re BR. MAJTHÉNYI LÁSZLÓ főispáni teendőket ellátó királyi biztos kezébe. — Pal 178., It 1934. 5–6., MÖM–II. 1211., Bel 53., BELITZKY JÁNOS: *Nógrád megye története 896–1849*. Salgótarján, 1972. 344., MT 296. Az eskü szövege: Bel 53.

Erről az eskütételről MADÁCH IMRE minden életrajzírója (BECKER HUGÓ, PALÁGYI MENYHÉRT, VOINOVICH GÉZA, BALOGH KÁROLY, BARTA JÁNOS, HORVÁTH KÁROLY) hallgat, a regényíró HARSÁNYI ZSOLT családi eszmecsere-re redukálja (Ember küzdj’–II. 117–118.), mely így végződik: „Arra akarlak kérni, hogy segíts itt nekem fenntartani a rendet. – Szívesen, míg olyat nem követelsz tőlem, ami lelkiismeretemmel ellenkezik”. BALOGH KÁROLY hangsúlyozza MADÁCH IMRE 1848–1849 évi teljes passzivitását (Bal 54.), eleve kizárja az 1849. 02. 04-i eskütétel lehetőségét. Tudomásunk szerint először 1971-ben tárta fel az eseményt, az eskü szövegét is közölve, Nógrád megye történetírója, BELITZKY JÁNOS (Bel 63.). A következetes elhallgatás oka nyilvánvalóan az volt, hogy MADÁCH IMRE eskütételét jellemhibának – megalkuvásnak vagy éppen árulásnak – tekintették. Erkölcsei megítélése már a maga korában ellentmondó volt, hogy csak az alábbi 04. 14-i és 04. 21-i adatra utaljunk. (Balassagyarmat visszafoglalása után a 02. 04-én felesküdt megyei tisztségviselőket előbb hazaárulóknak nevezték, majd egy hét múlva legtöbbjüket, köztük MADÁCH IMRÉT megerősítették hivatalukban.) Maga MADÁCH IMRE is ellentmondó érzésekkel, lelki tusa után tette le az esküt, amit bizonyít az, hogy öccséhez, MADÁCH PÁLhoz ugyanekkor intézett levelében (mely elveszett s csak néhány sora ismeretes a címzett feljegyzéseiből) a forradalom ügyét szent ügynek nevezi (Pal 178.) és ugyanebben a levéltöredékben öccsét, aki a megye alispánja volt, e szavakkal próbálja rábírni az eskütételre: „a szent ügyért áldozni szép, de magadat bolondságból felakasztatni gyerekség”. Ugyancsak MADÁCH IMRE ekkori tépelődéseit tükrözi az 1849. 04. 14. utáni időből származó jegyzete, mely szerint „az ápr. 14-e márc. 4 következménye” vagyis, hogy a 04. 14-i debreceni függetlenségi nyilatkozat a 03. 04-i, Magyarországnak Ausztriába való beolvasztását kimondó olasz birodalmi alkotmányra volt a válasz, amit megerősít az ugyanott (MÖM–II. 762.) kettővel előbb olvasható jegyzetben: „mi egy kalitkában vagyunk a fenevaddal, mely minden percben el akar nyelni”, ahol kétségtávol a „fenevad” Ausztria, a „kalitka” a Habsburg-birodalom és az elnye-

tés a beolvasztást, az olmtüzi alkotmányt jelenti – ámdé 02. 04-én sem a beolvasztási kísérlet, sem az arra válaszoló függetlenségi nyilatkozat és trónfosztás még nem következett be, tehát MADÁCH IMRE itt vázolt logikájának megfelelően az alkotmányjogi helyzet ez volt: a közös “kalitkában” még együtt voltunk “mi” (a pesti országgyűlés által képviselt, forradalmi szellemű Magyarország) és az “elnyelésünkkel” még nem próbálkozó “fenevad”; a dicsőségesen vértelennek indult forradalmi fejlődés csak a nemzetiségek fellázadása után vált fegyveres, de még mindig belső küzdelemmé, pártok harcává, melyből csupán 04. 14. után lett külellenség ellen folyó függetlenségi harc; I. FERENC JÓZSEF pedig, akire a nógrádi tisztviselők 02. 04-én felesküdték, akkor még Magyarországnak trónjától meg nem fosztott, tehát törvényes, bár még koronázatlan királya volt. Tehát eszerint az eskütétel nem volt hazaárulás. És hogy még a forradalmi mozgalom elárulását sem foglalta magában, csupán a megyei igazgatás folytonosságának, a közrendnek a fenntartását, azt bizonyítja az a tény, hogy ez a törvényes királyra esküt tett nógrádi tisztviselői kar még a császári csapatok megszállása alatt is végrehajtotta a debreceni – törvényes – kormány rendelkezéseit (lásd az 1849. 03. 20-i adatot). Politikailag különös, de MADÁCH IMRÉnek fent idézett levele és feljegyzései szerint a törvényességnek megfelelő helyzet volt. Szerintünk MADÁCH IMRE idézett logikája nem vet árnyékot jellemére, s a történetek, beleértve a 02. 04-i eskütételt, feltárást és elemzést, nem pedig elutasítást kívánnak; az elemzést már BELITZKY JÁNOS úttörése után SZABÓ BÉLA is megkísérelte (MT 296–297.). (Hor 110.) Megjegyzendő, hogy a forradalmi kormány Közlönyében 1849. 01. 26-án megjelent Honvédelmi Bizottmányi rendelet szerint az a megyei tisztviselő, aki korábban vállalt hivatalát a császári csapatok megszállása alatt folytatja, csak akkor tekintendő hazaárulónak, ha tevékenysége sérti a nemzet érdekét.

[2] [1] logikus, ám a tárgyhöz csak lazán kapcsolódó észrevételeit meghagytuk. A helyzet jobb megértése érdekében azonban meg kell jegyeznünk, hogy az eskütételnek nem az eskütétel megtagadása, hanem a lemondás volt az alternatívája (jogilag és emberileg is képtelen helyzet lett volna hivatalban maradni, de az államfőre történő eskütételt megtagadni). Mindazonáltal az eskütétel következményeiben igen messzire vezetett: véleményünk szerint MADÁCH IMRE nem szegte meg az esküjét, ám ennek az volt az ára, hogy politikai aktivitása a szabadságharc hátralévő részében gyakorlatilag megszűnt, egy esetet kivéve: 1849. 06. 06-án fegyveres felkelésre szólítja fel több település lakóit, de nem a császári, hanem a cári csapatok ellen: ez utóbbit nyilván összeegyeztethetőnek tartotta esküjével. Nem véletlen az sem, hogy a dokumentum-kötetekben (Krizs, MID) az eskütétel mint dokumentum nem szerepel. Valójában nem maradt fenn olyan doku-

mentum, amelyen MADÁCH IMRE sajátkezű aláírása is szerepelne. Ez nem jelenti azt, hogy ilyen dokumentum nem is volt, mindazonáltal az eskü szövegét ún. hirdető könyvek alapján idézi BELITZKY JÁNOS. Ez a körülmény azt valószínűsíti, hogy az életrajzírók nem feltétlenül MADÁCH IMRÉre való tekintettel hallgattak az eskütételről, hanem mert nem volt erről pontos tudomásuk; már 100 évvel ezelőtt sem sikerült fellelni az eskünek azt a szövegét, amelyen MADÁCH IMRE aláírása is szerepelt volna. Meghagytuk a “nemzetiségek fellázadását”-t is, bár véleményünk szerint egy tárgyilagos leírásban vagy a magyar fél is lázadó (a Habsburgokkal szemben), vagy a nemzetiségek is szabadságharcukat vívják (Magyarországgal szemben).

1849. 02. 04. vagy 05.

Balassagyarmat

MADÁCH IMRE levelet ír MADÁCH PÁLnak Alsósztrégovára, hívja, jöjjön Balassagyarmatra, mert ő az egyetlen a tisztikarból, aki nem hódolt be, a történetek iszonyúak, ne kockáztassa életét. — Pal 178., It 1934. 5–6., MÖM–II. 1211., Bel 53.

Amint MORVAY GYÖZŐ megállapította (*Madách ismeretlen leveléből*. It 1934. 5–6. sz.), MADÁCH PÁL 1849. 02. 05-én írt naplófeljegyzésében idézi MADÁCH IMRÉnek ezt az egyébként eddig elő nem került levelét (MÖM–II. 1211.). Minthogy ez a naplófeljegyzés 02. 05-én kelt, a benne idézett levél vagy mindjárt az eskütétel napján (04-én), vagy a feljegyzés napján (05-én) íródott.

1849. 02. 05. után

Balassagyarmat

MADÁCH IMRE megkapja öccse, MADÁCH PÁL Balassagyarmatra címzett levelét, melyben az közli, hogy nem megy Balassagyarmatra, hanem máshova távozik, de nem teszi ki magát mégsem veszélynek; 02. 02. óta nem tekinti magát megyei jegyzőnek, visszaküldi a hivatali pecsétet, hosszú útra indul, csak azt kéri, hogy esetleges üldözőit MADÁCH IMRE egy napig tartóztassa fel valamiképp. Utóiratban: SOMOSKÖY JÁNOS alatt nem hajlandó szolgálni. — Pal 427–428., Ember küzdj’–II. 118–119., MÖM–II. 1101–1102., ÖL–I. 176–177., Bel 53.

MADÁCH PÁL a forradalmi kormány által ellenőrzött területre távozott.

1849. 02. 11. – vasárnap

Balassagyarmat

BR. MAJTHÉNYI LÁSZLÓ főispáni teendőket ellátó királyi biztos MADÁCH IMRÉT kinevezi a megyei árvaügyek egyik kezelőjének. — Bel 54., BELITZKY JÁNOS: *Nógrád megye története 896–1849*. Salgótarján, 1972. 344. A kinevezés szövegét közli: Lebl 69., MID 140–141. Irat: Nógrád Megyei Levéltár.

1849. 02. 11. után

MADÁCH IMRE megkapja öccse, MADÁCH PÁL 02. 09-én Eperjesen, a főhadiszálláson kezdett és 02. 11-én Kassán folytatott levelét: beszámolóját a forradalmi sereghez vezető útról, fogadtatásáról, a branyiszkói csatáról, a kassai bevonulásról s arról, hogy lám, kár volt aggodniuk érte. — Közli: Ritk 135–142., MÖM-II. 1102–1107., ÖL-I. 178–185. Kézirat: OSZK.

1849. 02. 14. – szerda

VERES PÁL Nógrád megye másodalispánja megküldi MADÁCH IMRÉnek mint főbiztosnak a háziadó kivetésére, beszédésére és tisztí fuvarok igénybevitelére vonatkozó utasítását. — MID 142–143. Irat: Nógrád Megyei Levéltár.

1849. 02. 14. után

MADÁCH IMRE megkapja MADÁCH PÁL 02. 14-én Debrecenben írt levelét, útról, KOSSUTH LAJOSnál tett látogatásáról, futárszolgálatáról. Erdélybe készül, postáját Debrecenbe kéri. — Közli: Ritk 134–135., MÖM-II. 1107–1108., ÖL-I. 186. Kézirat: OSZK.

[2] 1849. 02. 15. – csütörtök

Csesztve

[2] ID. MADÁCH IMRÉNÉ és MADÁCH MÁRIA Alsósztrégován tartózkodnak, MADÁCH IMRE és FRÁTER ERZSÉBET Csesztvén. — Harsányi 211.

1849. 02. 20. – kedd

Balassagyarmat

MADÁCH IMRE mint főbiztos beterjeszti az 1848 évi hadiadó elszámolást VERES PÁLnak mint Nógrád megye alispánjának. — Krizs 25., Bel 54., MT 296., MID 143–144. Jegyzőkönyv: Nógrád Megyei levéltár.

[2] Az [1]-ben szereplő kommentár nyomdhiba következtében nem rekonstruálható. Kb. 3–4 sornyi kihagyott rész után így folytatódik: “ta a császári hatóságok eljárását; említ továbbá, hogy KERÉNYI FERENC szerint MADÁCH IMRE feltételezett illetően magatartása még további kutatást igényel; egyetértünk LEBLANC ZSOLTNÉval, aki szerint ez utóbbi vélemény a helytálló (It 1973. 4. sz. 976–981., KERÉNYI FERENC: *Madách Imre politikai tevékenysége az újabb kutatások alapján*. Kézirat). SZABÓ BÉLA szerint abból a tényből, hogy a császári csapatok alatti megszállás idején 1848-as gazdasági kérdéseket tárgyaltak, a megszállókkal szembeni ellenállásra lehet következtetni (MT 296.).”

1849. 03. 25. – vasárnap

Balassagyarmat

MADÁCH IMRE mint főbiztos beterjeszti a megyei pénztár által beváltott és általa észrevételezett tisztifuvar-nyugták jegyzékét. — Krizs 26., Bel 54., MID 144. Jegyzőkönyv: Nógrád Megyei Levéltár.

<1849. 04. 11. – szerda

Balassagyarmat–Csesztve

MADÁCH IMRE a honvédek és gerillák eznap bevonulása után Balassagyarmatról Csesztvére húzódik vissza. — Bel 54.

BELITZKY JÁNOSnak ehhez a megállapításához, melynek alapja nyilván az, hogy a megyei levéltárban őrzött főbiztosi ügyek sorozata megszakad, hozzáfűzhetjük, hogy Csesztve közelsége folytán MADÁCH IMRE valószínűleg már addig is Csesztvéről alkalmanként bejárva, netán Balassagyarmaton nem is töltve éjszakát, intézte hivatali ügyeit. Lemondásáról vagy akár szándékos passzivitásáról nincs adatunk; hogy a levéltárban a további hetekből nincsenek főbiztosi iratai, annak oka elkallódásuk lehetett.>

[2] Nem valószínű, hogy a főbiztosi iratok elkallódtak volna, s mivel megsemmisülésükre vagy megsemmisítésükre nézve sincsenek információink, ezért ésszerűbb azt feltételeznünk, hogy nem is léteztek. Ennek mélyebb oka az lehetett, hogy MADÁCH IMRE nem kívánt olyan tevékenységet folytatni, amely a 02. 04-i esküvel összeegyeztethetetlen lett volna, ugyanakkor azonban olyasmit sem kívánt tenni, ami a meggyőződésével ellentétes volt: véleményünk szerint ez a kettős kööttség a magyarázata a passzivitásának. Ezzel együtt nem ismerünk olyan tényt, amely BELITZKY JÁNOS állítását alátámasztaná, arról nem is szólva, hogy a “visszahúzóds” fogalmának egy tárgyilagoss leírásban nincs helye. MADÁCH IMRE sűrűn utazott (pl. hivatali teendői végeztével) Balassagyarmatról Csesztvére, de egyfelől ezeknek az utaknak az időpontját, néhány eset kivételével nem ismerjük, másfelől az utazás visszahúzódsként való értelmezése önkényes, éppen ezért az “eseménynek” – egyelőre – nincs helye az életrajzi krónikában.

1849. 04. 14. – szombat

REPETZKY FERENC mint KOSSUTH LAJOS által kinevezett, főispáni teendőket ellátó Nógrád megyei kormánybiztos, kiáltványában hazaárulónak minősíti s állásából felfüggeszti a megyének mindegyik, BR. MAJTHÉNYI LÁSZLÓ irányításával működő tisztviselőjét, tehát MADÁCH IMRÉT is. — Bel 54., MT 295.

1849. 04. 14. után

MADÁCH IMRE papírra veti három gondolatát jegyzetei közé. A Magyarországnak Ausztriába való beolvasztását célzó olmtüzi oktrojált alkotmányról azt írja: “Egy kalitkában vagyunk a fenevaddal, mely

minden percben el akar nyelni” és a debreceni országgyűlés függetlenségi nyilatkozatát az olmtüzi alkotmány következményének mondja. — MÖM–II. 762.

Az időpontra nézve a harmadik jegyzetben álló dátumokból már SZABÓ BÉLA következtetett (MT 297.). Ennél tovább menve, azt feltételezzük, hogy az egyébként rendszertelenül vezetett jegyzetek közt az itt egymás után álló három gondolat összefügg egymással: szerintünk ez a kulcsa MADÁCH IMRE 1849 februárja és áprilisa közti magatartásának és elvi álláspontjának. (Lásd az 1849 02. 04-éhez fűzött elemzést.)

[2] MADÁCH IMRE jegyzetei különálló papírszeleteken találhatók, s bár olykor előfordult, hogy egy lapra több jegyzet is került, itt nem ez történt (Andor–1. 321–322.).

1849. 04. 21. – szombat

Nógrád megye választmánya úgy intézkedik, hogy a 04. 14-i kiáltványban hazaárulónak minősített és felfüggesztett tisztviselők többsége, köztük MADÁCH IMRE, megmarad hivatalában. — BELITZKY JÁNOS: *Nógrád megye története 896–1849*. Salgótarján, 1972. 350.

1849. 05. 22. – kedd

REPETZKY FERENC mint főispáni teendőket ellátó kormánybiztos kihirdeti az általa kinevezett tisztikar és választmányi tagok névsorát. MADÁCH IMRE árvaszéki ülnök és választmányi tag. — BELITZKY JÁNOS: *Nógrád megye története 896–1849*. Salgótarján, 1972. 350.

[2] Kérdéses, vajon BELITZKY JÁNOS könyvének ez a része (továbbá a 05. 31-i esemény) dokumentumon alapult-e? LEBLANCNE KELEMEN MÁRIA két Madách-dokumentum kötetében ugyanis nem szerepel az esemény, annak ellenére, hogy a MID–2 már [1] ismeretében készült és a Nógrád megyén kívüli dokumentumokat is igyekezett teljes körűen feltárni.

1849. 05. 30. után

MADÁCH IMRE levelet kap öccsétől, MADÁCH KÁROLYTól, Debrecenből, ahová az egy héttel korábban érkezett Pestről; beszámol arról, hogy igazoltatni akarja magát, amiért Budán a császári csapatok bevonulása után is megmaradt hivatalában a hadügyminisztériumban, ám annak ellenére, hogy pénzügyminisztériumi ismerőseit hasonló körülmények között igazolták, őt mindaddig elutasították. — Közli: Ritk. 101–105., MÖM–II. 1078–1080., ÖL–I. 187–190. Kézirat: OSZK.

A levél végén álló üdvözletekből, melyek MADÁCH PÁLnak is szólnak, arra következtethetünk, hogy MADÁCH PÁL ekkor már betegen feküdt Alsósztrégován.

[2] [1]-ben a dátum 1849. 05. körül. Valójában 05. 30-ig íródott a levél, amire a "DEBRECZEN 30/5." feliratú hosszúbélyegzőből következtethetünk (Andor–1. 287.)

1849. 05. 31. – csütörtök

REPETZKY FERENC mint főispáni teendőket ellátó kormánybiztos népfelkelési rendeletet ad ki, s a fegyveres felkelést előkészítő választmányok egyikének elnöke MADÁCH IMRE. — BELITZKY JÁNOS: *Nógrád megye története 896–1849*. Salgótarján, 1972. 353.

1849. 06. 06. – szerda

Csesztve

MADÁCH IMRE mint a fegyveres felkelést előkészítő választmányok egyikének elnöke, az orosz cár intervenciója elleni általános népfelkelés végett Hírlelőt intéz Nagyoroszi, Horpács, Berinke, Berki és Tereske község bíráihoz. Közli, hogy az összeíró küldöttség 06. 11-én Nagyorosziban, Horpácson és Berinkén, 06. 12-én pedig Berkin és Tereskén fog működni. — KISPARTI JÁNOS (szerk.): *A Váci Múzeum-egyesület évkönyve az 1911 esztendőre*. Vác, 1912. 135–137., SZABÓ JÓZSEF: *Madách Hírlelője*. It 1979. 2. sz. 427–432.

Hogy a meghirdetett összeírás valóban megtörtént-e, annak nem akadtunk nyomára.

[2] [1] szerint a kézirat lelőhelye a váci Vak Bottyán Múzeum; 1990-ben azonban a múzeumban semmit sem tudtak a kézitról, annak lelőhelye tehát jelenleg ismeretlen; az eredeti kézirat fénymásolata a győri Xántus János Múzeumban található.

1849. 06. 30-ig

MADÁCH IMRE megírja *Tábori képek* c. versciklusát. — Bal 54–55. Közli: MÖM–II. 197–206. Kézirat: OSZK.

1849. 08. 16. után

MADÁCH IMRE hírt kap arról, hogy nővérét, BALOGH KÁROLYNÉT, annak férjét, BALOGH KÁROLYT és első házasságából született fiát, IFJ. HUSZÁR JÓZSEFet Marosszlatinánál román parasztok meggyilkolták és kifosztották. — Pal 181., Voi 106., Ember küzdj’–II. 149–154., MÖM–II. 1174., ÖL–I. 35., 185., MT 332. CZEGLÉDI IMRE: *Adalékok a Madách-család tragédiájához*. Békési Élet 1977. 90–97.

A CZEGLÉDI IMRE által feldolgozott adatok szerint a gyilkosság időpontja: 1849. 08. 15–16.

1849. 09. 29. – szombat

Alsósztrégova–Újvilágpuszta

A Nógrád megyei felkelők fegyvereket rejtenek el MADÁCH IMRE alsósztrégovai birtokán egy csőszkunyhóban. — MT 298. MID 156., 161.

Elfogott gerillák utóbb, 1850. 04. 11-én és 29-én tett vallomásai szerint csapatjuk 1849 Szent Mihály napján (09. 29-én) Salgótarjánban történt fegyverletételekor a fegyverek egy részét elrejtés végett az alsósztrégovai birtokhoz tartozó Újvilágpusztára szállított.

ták. SZABÓ BÉLA feltételezése szerint a fegyverek elrejtése MADÁCH IMRE tudtával történt.

1849. 09. 30. – vasárnap

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE jelen van öccse, MADÁCH PÁL halálánál, aki futárszolgálat közben tüdőgyulladást kapott. — Pal 179–180., Voi 106., Ember küzdj’–II. 157., MÖM–II. 1174., ÖL–I. 185., Mik 24., MT 332.

1849. 10. 01. – hétfő

Alsósztrégova

MADÁCH PÁL temetése. — Matrika prím. kat. cirkovi v Dolnej Strehovej B–C–D 1812–1898. Štátny Archív Banskej Bystrici.

Losonc

MADÁCH IMRE mint ID. MADÁCH IMRÉNÉ meghatalmazottja kötelezvényt ad KOSSUCH ANTALNÉNAK, hogy amennyiben a neki birtokbavételért magyar pénzjegyekben fizetett összeg a pénz kötelező beváltásakor értékéből veszítene, ő méltányosságból a veszteség felét magára vállalja. — Közli: MÖM–II. 1139–1140., MID–2. 49. Kézirat: OSZK.

1849. 10. 01. után

MADÁCH IMRE megírja *Mária testvérem emlékezete, Pál öcsém sírjánál, Nem féltelek hazám, A magyar forradalom és Petőfi sírján* c. verseit. — Bal 55. Közli: Gyul–I. 208–209., 229–235., 268., 272., Bal 331–332., MÖM–II. 322–323., 339–344., 386., 390.

A magyar forradalom c. vers címe HALÁSZ GÁBOR kiadásában: *A szabadságharc*.

[2] A fennmaradt kéziratok között az utoljára említett két cím nem fordul elő; a vers címe helyesen: *A szabadságháború* (Andor–1. 64.).

1849. 10. 14. után

MADÁCH IMRE megkapja PRÓNAY FERENCNÉ Romhányban 10. 14-én kelt levelét: MADÁCH PÁL menyasszonyának, PRÓNAY EMMÁNAK anyja megírja, hogy leánya belebetegedett vőlegényének halálhírébe: kéri, számoljon be fivére utolsó óráiról, és küldje el leányának hozzá írt leveleit, néhány tőle kapott emléktárgyat és néhány hajszálát. — Közli: MÖM–II. 1114–1116., ÖL–I. 191–194. Kézirat: OSZK.

1849. 11. 21. – szerda

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE fegyverviselési engedélyt kér. — MID 151–152.

1849 Csesztve

ősz

MADÁCH IMRE bújtatja GRACZA ANTAL és ZÁHONY ISTVÁN nógrádi és honti gerillavezéreket, amíg tovább nem indulnak dél felé KOSSUTH LAJOS után. — MIKSZÁTH KÁLMÁN: *Az apám ismerősei – Nemzetes uraimék*. Bp., 1956. 2. köt. 398–399., Bel 54–55.

[2] Az esettel kapcsolatos egyetlen autentikus forrás: BRANKOVICS GYÖRGY: *A mi hőseink*. Bp., 1883. 77–78. (Lásd még: Andor–9.) A bújtatás időpontjára csupán a gerillák halálának időpontjából következtethetünk, akikkel 1849. 12. 01-ről 12. 02-ra virradó éjszaka rablógyilkosok végeztek a mérgesi határban (Szeged). [1]-ben az esemény a 09. 30. és 10. 01. időpontok között szerepel.

[2] 1849. 12. 30. előtt?

Csesztve

[2] MADÁCH IMRE KUBICZA PÁLT bújtatja birtokán. — Ember küzdj’–II. 162–164., SZINNYEI JÓZSEF: *Magyar írók élete és munkái VII*. Bp., 1900. 364., Andor–9.

[2] A bűjtatásról csak HARSÁNYI ZSOLT tud, ő azonban 1850 nyarára teszi az eseményt. Mivel SZINNYEI JÓZSEF szerint KUBICZA PÁL 1849. 12. 30-án feladja magát Pesten (később kegyelemben részesül), így csak azt megelőzően bűjtathatta őt MADÁCH IMRE. Nem zárható azonban ki annak a lehetősége sem, hogy SZINNYEI JÓZSEF téved; rokonáról, KUBICZA JÁNOSról ugyanis autentikus forrásból tudjuk, hogy 1849. 12-ben Pesten, a Terézvárosban tartják fogva. (Hadtörténelmi Levéltár. Az 1848/49. évi szabadságharc után haditörvényszéktől elítélt egyének névsora. 59. old. 1112. bejegyzés.)

[2] 1849

[2] MADÁCH IMRE megírja *Otthon* c. versét. — Vasárnapi Újság 1864. 08. 21. 342., Andor–1. 148.

[2] Ez az egyetlen vers, amelyről biztosan tudjuk – mivel még a szerző életében évszámmal együtt jelent meg –, hogy valóban 1849-ben keletkezett.

1849 körül

MADÁCH IMRE megírja *Chronica két pénzdarab sorsáról* c. novelláját. — Voi 188., MÖM–II. 1177., Mnk 192–193., 195. Közli: MÖM–II. 449–474.

A megírás ideje GYÖRFFY MIKLÓS feltételezése.

1850

1850. 01. 05. – szombat

MADÁCH IMRE megkapja 1849. 11. 21-én kérelmezett fegyverviselési engedélyét. — MID 151–152. Irat: Nógrád Megyei Levéltár.

1850. 01.

A Nógrád megyei kerületi főbiztos megkapja Békés–Csongrád–Csanád megyék és Szeged város kerületi főbiztosa helyettesének átiratát, hogy hallgassa ki tanúként MADÁCH IMRÉnek azt a szolgáját, aki jelen volt BALOGH KÁROLYNÉ meggyilkolásánál. Az átirat kelte: 1850. 01. 21. — Lebl 69–70., MID 147–151. Átirat: Nógrád Megyei Levéltár.

[2] A gyilkosságot túlélő egyetlen szemtanú: PAULIK PÁL.

MADÁCH IMRE és MADÁCH KÁROLY értesítést kap, hogy utazzék Szegedre felismerni és átvenni meggyilkolt nővérük, BALOGH KÁROLYNÉ hagyatékát. — K. G.: *Madách és Haynau. Ismeretlen epizód Madách Imre életéből*. Alkotmány 1908. 297. sz. 1–3.

A cikkíró KACZIÁNY GÉZA (GULYÁS PÁL: *Magyar írói álnévlexikon*. Bp., 1956. 251.)

[2] 1850. 02. 20. előtt

[2] MADÁCH IMRE útlevelért folyamodik a megyefőnökhöz. — Andor–9.

[2] MADÁCH KÁROLY részére, akivel együtt utazik majd Szegedre, meggyilkolt nővére hagyatékának ügyében, 02. 20-án állítják ki az útlevelet. MADÁCH KÁROLY útlevele GROSSCHMID PÉTER tulajdonában.

[2] 1850. 02. 20. körül

[2] MADÁCH IMRE megkapja az útlevelet. — Andor–9.

[2] Mivel 02. 22-én MADÁCH KÁROLYlyal együtt indul Szegedre, nagyjából ugyanakkor kellett megkapnia az útlevelét, mint öccsének. MADÁCH KÁROLY útlevele GROSSCHMID PÉTER tulajdonában.

MADÁCH IMRE menedéket ad UDVARDI (IMHOFF) PÉTER volt honvéd őrnagynak. — K. G.: *Madách és Haynau. Ismeretlen epizód Madách Imre életéből*. Alkotmány 1908. 297. sz. 1–3., Andor–9.

KACZIÁNY GÉZA feltételezése szerint ez 1850 közepén történt, ámde bemutatja, hogy UDVARDI PÉTER csesztvei távozása egybekapcsolódik MADÁCH IMRE és MADÁCH KÁROLY szegedi útjával, amely viszont MADÁCH IMRE 1850. 09. 16-i hiteles közlése szerint februárban történt, ezért KACZIÁNY GÉZA közlésének feltételezett időmegjelölését módosítani kell, az egész szegedi útra vonatkozóan.

[2] KACZIÁNY GÉZA többek között arról is ír, hogy UDVARDI PÉTER három hónapot töltött Csesztvén. Véleményünk szerint a szegedi út körüli érkezése nagyon valószínű, de az is biztos, hogy nem ekkor, hanem csak 07. 04-én utazik MADÁCH IMRÉvel és MADÁCH KÁROLYlyal Pestre. Mivel a hagyatéki ügynek nem minden részletét ismerjük, lehetséges, hogy a fivérek, akik – mint a 03. 01. előtti eseményből kitűnik – nem vehették át az időközben Pestre küldött hagyatékot Szegeden, néhány hónappal később ugyanebben az ügyben (esetleg csak ürügyként használva nővérük hagyatékát) ismét Pestre utaztak, s ekkor menekítették UDVARDI PÉTERt.

[2] 1850. 02. 22.

Csesztve–Pest

[2] MADÁCH IMRE öccsével és GAAL IMRE kocsisal együtt Pestre érkezik. — Andor–9.

[2] Következtetés, amelyet MADÁCH KÁROLY útlevelének bejegyzése valószínűsít, továbbá az a körülmény, hogy az Alsósztrégováról Pestre tartó családtagok minden eset-

ben Csesztvén töltötték az éjszakát, ahonnan másnap indultak (és érkeztek) Pestre. [1]-ben Csesztve–Balassagyarmat–Rétság–Vác–Pest útvonal szerepel. Véleményünk szerint a fivéreknél semmi okuk sem lehetett arra, hogy ilyen kerülőt tegyenek, és az akkoriban szokásos útvonalon közlekedtek, vagyis Csesztvéről közvetlenül Érsekvadkertre át jutottak Rétságra, s onnan a ma ismert útvonalon Pestre. MADÁCH KÁROLY útlevele GROSSCHMID PÉTER tulajdonában.

[2] 1850. 02. 26.
Szeged

[2] MADÁCH IMRE és MADÁCH KÁROLY Szegedre érkezik. — Andor–9.

[2] Következtetés, amelyet MADÁCH KÁROLY útlevelének bejegyzése valószínűsít, továbbá az a körülmény, hogy utóbb MADÁCH IMRE is nyilatkozik arról, hogy Szegeden járt nővére hagyatékának ügyében. Az útlevél GROSSCHMID PÉTER tulajdonában.

[2] 1850. 03. 01. előtt **Szeged**

[2] MADÁCH IMRE a szegedi kormánybiztosságon értesül róla, hogy nővére, BALOGH KÁROLYNÉ hagyatékát Pestre szállították. — CZEGLÉDI IMRE: *Adalékok a Madách család tragédiájához*. Békési Élet 1977. 1. sz. 90–97.

[2] [1] szerint Szegeden vették volna át a fivére a hagyatékot; a CZEGLÉDI IMRE által felhasznált dokumentumok szerint a hagyatékot ekkor már továbbküldték Pestre, így azt nem vehették át Szegeden.

[2] 1850. 03. 01. **Szeged–Pest**

[2] MADÁCH IMRE és MADÁCH KÁROLY visszatérnek Pestre.

[2] A Pestre érkezés időpontja MADÁCH KÁROLY útleveléből állapítható meg. Az útlevél GROSSCHMID PÉTER tulajdonában.

[2] 1850. 03. 13. előtt

[2] MADÁCH IMRE a törvényszéken nyilatkozik arról, hogy öccse, MADÁCH PÁL törvényszéki jegyző 1849. 02-án – hivatala megszűnővén – minden jegyzőkönyvet az akkori jegyzői hivatalnak adott át. — MID–2. 50–51.

[2] Maga a nyilatkozat nem ismert, csupán KACSKOVICS DÉNES felterjesztése, amelyben MADÁCH IMRE nyilatkozata alapján sürgözt SOMOSKÖY JÁNOS, a MADÁCH PÁL utáni törvényszéki jegyző nyilatkozattételét a jegyzőkönyvek hollétéről.

1850. 04. 09. – kedd **Balassagyarmat**

MADÁCH IMRE és PONGRÁCZ KÁROLY az alsósztrégovai határ összesítését kéri. — MID 153. Irat: Nógrád Megyei Levéltár.

1850. 04. 16. – kedd

MADÁCH IMRE mint ID. MADÁCH IMRÉNÉ meghatalmazottja, tagosztályos perben hitelesítő választmány kiküldését kéri a Nógrád megyei törvényszéktől. — Krizs 27., MID 159. Irat: Nógrád Megyei Levéltár.

1850. 04. 22. – hétfő

A Nógrád megyei törvényszék tagosztályos perben elrendeli a tótharthyáni tagosztályos per iratainak MADÁCH IMRE címére való visszaküldését. — MID 159. Irat: Nógrád Megyei Levéltár.

1850. 05?

MADÁCH IMRE meglátogatja KOMJÁTHY ANZELMOT, és lemásolja nála TOMPA MIHÁLY *A gólyához* c. versét. — Mo 11–12., SZABÓ JÓZSEF:

A csesztvei gólyához. Magyar Nemzet 1978. 08. 18., KERÉNYI FERENC: *Tompa-vers – Madách-másolatban.* A Nógrád Megyei Múzeumok évkönyve. Salgótarján, 1983. 46–48., Beck 400. Kézirat: Madách Múzeum, Csesztve.

KERÉNYI FERENC megállapítása szerint MADÁCH IMRE sajátkezű (pontatlan) másolata TOMPA MIHÁLYnak akkoriban kézírásos másolatokban terjesztett verséről, ám az, hogy KOMJÁTHY ANZELMnél 1850-ben másolta le, anekdotikus adat.

[2] A grafológiai elemzés cáfolta, hogy a kézirat Madách autográf lenne. [1] megfogalmazása pontosításra szorul, amennyiben nem saját maga számára, hanem otthon nem lévő barátjának, az asztal lapjára másolta le a verset, legalábbis BECKER HUGÓ ezt állította, s ezt a hagyományt említette KERÉNYI FERENC is. Végül kérdőjelet kellett írunk a dátum után, mivel semmiféle valóságos támpont nincs az eseménnyel kapcsolatban. Maga BECKER HUGÓ az 1862-es év eseményeinek sorában említi, de minden időmeghatározás nélkül, s mivel a történetet, mint arra KERÉNYI FERENC is rámutatott, más autentikus forrásból nem ismerjük, így kétséges az 1850. 05-i datálás.

[2] 1850. 06. 25. után

[2] MADÁCH IMRE megkapja BALOGH JÓZSEF Királyfalván (Königsdorf) 1850. 06. 25-én kelt levelét. A levélíró MATOLCSY GYÖRGYTől kapott levelet, az abban foglaltakkal szemben azonban kétségeit fejezi ki: nem hiszi, hogy öccse, BALOGH KÁROLY és családja valóban úgy halt meg, ahogyan MATOLCSY GYÖRGY leírta, és hiteles tájékoztatást vár a címzettől öccse és családtagjai sorsáról. — Kézirat: MATZON FRIGYESNÉ tulajdonában (1998).

[2] A publikálatlan német nyelvű levél “Euer Wohlgeboren!” megszólítása alapján nem egyértelmű, hogy MADÁCH IMRE vagy MADÁCH KÁROLY-e a címzett; a levél tartalma minden más lehetőséget kizár. Csaknem bizonyos azonban, hogy a levélíró (aki a címzettet személyesen nem ismeri) a család “fejéhez”, vagyis MADÁCH IMRÉhez fordul felvilágosításért. A levél részben alátámasztja HARSÁNYI ZSOLT koncepcióját, aki vélhetően a családi hagyomány alapján úgy számol be a gyilkosság utótörténetéről, hogy MADÁCH IMRE és

MADÁCH KÁROLY – édesanyjukra való tekintettel – megesketik a szemtanút, PAULIK PÁLT, hogy soha senkinek sem mondja el az igazságot, hanem helyette egy másik történetet ad elő. (Ember küzdj’–II. 154–155.) HARSÁNYI ZSOLT szerint a kitalált történet az volt, hogy a család Törökországba menekült, BALOGH JÓZSEF azonban MATOLCSY GYÖRGYTől úgy értesült, hogy a harctéren estek el a családtagok: kétségeit fejezi ki azzal szemben, hogy BALOGH KÁROLY felesége és annak fia a harctéren haltak volna meg.

[2] 1850. 07. 04. – csütörtök

Csesztve–Pest

MADÁCH IMRE, MADÁCH KÁROLY és UDVARDI PÉTER Pestre utazik, UDVARDI PÉTER csellel átjut a pesti városi vámon. Az Újvilág utcai Arany Sas fogadóban szállnak meg. — K. G.: *Madách és Haynau. Ismeretlen epizód Madách Imre életéből.* Alkotmány 1908. 297. sz. 1–3.

Az Újvilág utca a mai Semmelweis utca.

[2][1]-ben 1850. 02-i eseményként szerepel a történet, ám KACZIÁNY GÉZA szerint UDVARDI PÉTER csak háromhavi tartózkodás után menekítik Pestre. [1] a fivérekkal kapcsolatban a “náluk rejtőző” UDVARDI PÉTERről ír; ennek nincs értelme, mivel MADÁCH KÁROLY ekkor még Alsósztrégován él, MADÁCH IMRE pedig Csesztvén: egyértelműen az utóbbi ad menedéket a bujdosónak. KACZIÁNY szerint 07. 04-én érkeznek a városba (az új törvényszékek életbe lépésekor!), és 07. 05-én amnesztiát kap UDVARDI PÉTER. Mivel az új törvényszékek életbe lépésének s a másnapi amnesztiának a napját (igaz, UDVARDI PÉTER nevének említése nélkül) a napi sajtó is megerősíti, ezért nincs okunk kételkedni abban, hogy valóban ekkor került sor a menekítésre. (Lásd: Andor–9.) Nem kizárt, hogy a fivérek nővérük hagyatékának ürügyével utaztak ismét Pestre, mivel ehhez változatlanul útlevele volt szükség. (MADÁCH KÁROLY 02. 20-án kiállított útlevelében csak a 02. 22-én kezdődő út szerepel, ami arra vall, hogy új útlevelet kellett kérniük az újabb utazáshoz.)

1850. 07. 14. – vasárnap

Alsósztrégova

ID. MADÁCH IMRÉNÉ osztályegyezséget köt vagyonának sorsáról MADÁCH IMRÉVEL, MADÁCH KÁROLYLYAL és HUSZÁR SÁNDORNÉVAL. MA-

DÁCH IMRÉT illeti meg Alsósztrégova és Kisfalu határában MADÁCH SÁNDOR, ID. MADÁCH IMRE és ID. MADÁCH IMRÉNÉ minden szerzeménye, az alsósztrégovai és kislelui apai ősi részjavak, az anyai ősi javak negyedrésze és ID. MADÁCH IMRÉNÉ szerzeményi javainak egy része. — KERÉNYI FERENC: *A Madách-család osztályegyezsége*. A Nógrád Megyei Múzeumok évkönyve. Salgótárján, 1979. 181–198., MID–2. 51–61. Irat: Magyar Irodalmi Múzeum.

Feltételezhető, hogy egyrészt a forradalmi események következtében bekövetkezett társadalmi-jogrendi változások, másrészt a két testvér, MADÁCH PÁL és BALOGH KÁROLYNÉ tragikus halála készítette ID. MADÁCH IMRÉNÉT, hogy saját hátralevő éveire és megmaradt gyermekei vagyoni bizonyosságára való tekintettel hajtsa végre ezt a jogi rendelkezést.

[2] [1]-ben a helyszín nem szerepel. Az sem bizonyos, hogy ezen a napon valóban Alsósztrégován tartózkodik MADÁCH IMRE, az osztályegyezséget ugyanis 07. 16-án írja alá.

1850. 07. 16. – kedd

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE aláírja az ID. MADÁCH IMRÉNÉ és gyermekei közt kötött osztályegyezséget. — KERÉNYI FERENC: *A Madách-család osztályegyezsége*. A Nógrád Megyei Múzeumok évkönyve. Salgótárján, 1979. 181–198., MID–2. 51–61. Irat: Magyar Irodalmi Múzeum.

[2] [1]-ben a helyszín nem szerepel, holott az az aláírás előtt szereplő keltezés alapján egyértelmű.

1850. 07. 20. – szombat

[2] Baráti

MADÁCH IMRE, MADÁCH KÁROLY és HUSZÁR SÁNDORNÉ közös záradékkal látják el az osztályegyezséget. — KERÉNYI FERENC: *A Madách-család osztályegyezsége*. A Nógrád Megyei Múzeumok évkönyve. Salgótárján, 1979. 181–198., MID–2. 59. Irat: Magyar Irodalmi Múzeum.

293

[2] 1850. 08. 04. – vasárnap

[2] MADÁCH IMRÉT perbe fogják mint ERŐS MIHÁLY volt losonci polgármester, politikai üzelmekkel vádolt fogoly cinkostársát. — Harsányi 212.

[2] Harsányi regényében is szerepel az ott 1850 nyarára tett esemény, de abban a losonci gerillaakcióval összefüggésben idézik be MADÁCH IMRÉT.

[2] **1850. 08. 05. – hétfő**
Pest

[2] MADÁCH IMRÉT a Pesti Haditörvényszék kihallgatja. Nincs ellene bizonyíték. Szabadlábra helyezik. — Harsányi 212.

1850 nyár

Csesztve, Buda

MADÁCH IMRE tragédiát ír MARTINUZZIRÓL (FRÁTER GYÖRGYRŐL), és részleteket olvas fel belőle barátainak. — K. G.: *Madách és Haynau. Ismeretlen epizód Madách Imre életéből*. Alkotmány 1908. 297. sz. 1–3.

Hogy MADÁCH IMRÉT foglalkoztatta FRÁTER GYÖRGY alakja s annak színpadra vitele, azt bizonyítja színdarabterveinek feltételezésünk szerint 1839-ben készült vázlata, amelyben a *Verbőczy* cím alatt FRÁTER GYÖRGYre vonatkozó motívumok, gondolatok elég sűrűn szerepelnek. KACZIÁNY GÉZA közlése szerint az elkészült kézirat utóbb, valószínűleg a MADÁCH IMRE letartóztatásával kapcsolatos házkutatás alkalmával (tehát 1852 augusztusában) elveszett.

[2] Az esetről csak HARSÁNYI ZSOLT számol be a regényében.

[2] MADÁCH IMRE néhány órára menedéket ad egy zsandárok által üldözött, név szerint nem ismert bujdosónak. — Ember küzdj’–II. 165–169., Andor–9.

294

1850. 09. 16. – hétfő

Csesztve

MADÁCH IMRE kérvényt intéz BORY PÁL nógrádi megyefőnökhöz, hogy járjon el Csongrád megye kormánybiztosánál: BALOGH KÁROLY és BALOGH KÁROLYNÉ ingóságai közül a még meg nem került ékszerek előkerítését és a hagyatéki tárgyakért tévesen a nagyváradi sóhivatalhoz átutalt összeget, a meggyilkoltak fogatának árát, valamint a gyilkosok megbüntetésére irányuló vizsgálat eredményének közlését kéri. — Lebl 70–71., MID–2. 61–62. Kérvény: Csongrád Megyei Levéltár.

[2] [1]-ben az irat úgy szerepelt, mint amelyet MADÁCH IMRE közvetlenül Csongrád megye kormánybiztosához intézett, holott a hátirat szerint a folyamodvány címzettje BORY PÁL megyefőnök volt.

1850. 09. 23. előtt

MADÁCH IMRE német nyelvű levélben jelenti a nógrádi megyefőnöknek BALOGH KÁROLY, BALOGH KÁROLYNÉ és IFJ. HUSZÁR JÓZSEF meggyilkolásának általa ismert körülményeit. — Közli: MID 164. Kézirat: Nógrád Megyei Levéltár.

1850. 09. 23. – hétfő

MADÁCH IMRE 1850. 09. 16-i kérvényét támogató átirat Nógrád megye főnökétől Csongrád–Csanád megye biztosához. — Krizs 28–29., MID 163–164. Irat: Nógrád Megyei Levéltár.

[2] 1850. 09.

[2] SZONTAGH PÁL kiszabadul olmützi fogságából, hazajön testvérbátyja nógrádi birtokára, Lapujtóre. — Harsányi 213.

[2] 1850. 10. 06. – vasárnap

[2] MADÁCH IMRE (cím nélküli) tájrajzot készít (“Árvíz”). — Nagyné 23. sz. Kézirat: OSZK.

1850. 11. 18. – hétfő

A kékkői járás főszolgabírájához Nógrád megyefőnökétől MADÁCH IMRE nevére címzett s a császári és királyi 6. sz. csendőrezredtől származó levél érkezik kézbesítés végett. — Krizs 30., MID 164–165. Irat: Nógrád Megyei Levéltár.

1850

MADÁCH IMRE anyagiakban és érzelmeiben nehéz, levert hónapokat él át. — Ember küzdj’–II. 160–186.

Ebből az évből igen kevés adatunk van MADÁCH IMRE életének eseményeiről, aminek oka bizonyára a szabadságharc leverése, két testvérének halála, a magyar forradalmárok és szabadelvűek elleni megtorlások, néhány közeli ismerősenek, barátjának elfogatása vagy éppen kivégeztetése, családjának hirtelen nehézzé vált anyagi helyzete, az ország általános hangulata. Kétségkívül csesztvei házába visszahúzódva élt családjával, s ezért van az, hogy sem fennmaradt levelezésében, sem PALÁGYI MENYHÉRT, VOINOVICH GÉZA, BALOGH KÁROLY könyvében nincs szó erről az esztendőről. HARSÁNYI ZSOLT feltevésekkel tud bőven írni róla: az ország általános hangulatáról, az arra vonatkozó adatszerű forrásokból következtet MADÁCH IMRE akkori életére, ír arról, hogy rejtegette KUBICZA PÁL volt honvédtisztet, hogy a szabadságharc idején részt vett gerillacsoport szervezésében, hogy zsoldárok tartottak nála házkutatást, s kis híján felfedeztek egy, a pincéjében rejtőzött bujdosót, s végül, hogy az olmützi börtönből kiszabaduló SZONTAGH PÁLLal miként beszélte meg annak élményeit.

[2] Véleményünk szerint mindez nem hozható közvetlen kapcsolatba az adatok szegénységével. MADÁCH IMRE közéleti tevékenységének megszűnésével értelemszerűen

megszűntek a korábban ahhoz kapcsolódó információk (főbizosi iratok, gyűlési jegyzőkönyvek stb.), másfelől a levelezésében is törés állhatott be, aminek vélhető oka az volt, hogy a legfontosabb kérdéseket ebben az időben nem volt tanácsos levélben megvitatni. A visszahúzódó élet szerintünk ugyanolyan misztifikáció, mint az 1848–49-es tevékenységének régebbi megítélése. A szegedi út, majd UDVARDI PÉTER menekítése, a haditörvényszék elé történő beidézése eleve nem tették lehetővé, hogy Csesztvére visszahúzódva éljen, arról nem is szólva, hogy nyilván sokkal gyakrabban látogatta meg barátait, mint korábban: a személyes kommunikációnak hirtelen megnőtt a jelentősége, s így talán éppen fordítva: a túl sok mozgás miatt hiányoznak az írásos információk. Feltételezhetjük továbbá, hogy a családtagok vagy más közeli ismerősök révén esetleg elküldött leveleket a címzett az olvasás után megsemmisítette. Különösen így lehetett ez MADÁCH IMRE esetében, aki joggal tarthatott újabb házkutatástól, s így nemcsak az őt terhelő, de a másokat kompromittáló írásokat is megsemmisítette.

1851

1851. 02. 23. – vasárnap

Csesztve

MADÁCH IMRE levelet ír PACZOLAY JÁNOSnak, az esztergomi főkáptalan ügyészének, hivatkozva e tárgyban írt korábbi, feltehetően elvesztett levelére, kéri korábbi adósságainak megfizetése céljából 1600 forint kölcsön megadását a káptalan vagy más hasonló intézmény részéről. — MÖM–II. 1207. Közli: MÖM–II. 938–939.

HALÁSZ GÁBOR egy, HARSÁNYI ZSOLT által meg nem nevezett helyről, feltehetően az esztergomi főkáptalani irattárból lemásolt szöveget közöl.

[2] [1]-ben tévesen 11600 forint szerepelt.

1851. 02. 27. előtt

MADÁCH IMRE átveszi a 6. sz. csendőrezrednek azt a levelét, amelyet az 1850. 11. 15-én küldtek meg kézbesítésre. — Krizs 30., MID 167. Irat: Nógrád Megyei Levéltár.

KRIZSÁN LÁSZLÓ az iratok megjelenésénél az 1850. 11. 15-i adatra vonatkozóan a kékkői járás főszolgabíróját, az 1851. 02. 27-i iratra vonatkozóan a balassagyarmati főszolgabíró említi.

1851. 03. 22. – szombat

MADÁCH IMRE megtudja, hogy nővérének, BALOGH KÁROLYNÉnak gyilkosait, MAXIMU MÁRKOT, SZTANYILA JÁNOST és ILLE JÁNOST halálra ítélték. A vádlottak a tárgyaláson román népi felkelőknek mondták magukat. — HARSÁNYI ZSOLT: *Tragédia Madách családjában*. Új Idők 1932. I. k. 373–374., Hor 111.

[2] A nevek nem pontosak. Az ügy kapcsán elítéltek névsora LEGIFJ. BALOGH KÁROLY szerint a következő: 1. Ille Juan (25 éves) 1851. szept. 19. Aradon felakasztatott, 2.

Sztanyila Onne (27 éves) 16 évi börtönre ítéltetett, 3. Szulicsán Gyorgye (25 éves) 12 évre, 4. Ille Gyorgye (30 éves) 8 évre, 5. Prundan Petru (25 éves) 8 évre, 6. Sztanyila Gyorgye (20 éves) 8 évre, 7. Ille Jozsif (30 éves) 5 évre, 8. Maximan Togyer (25 éves) 5 évre, 9. Maximan Jorga még a vizsgálati fogságban meghalt. (Balogh 19.)

1851. 03. 30. – vasárnap

Balassagyarmat

MADÁCH IMRE belföldi utazásra jogosító útlevelet kap. Személyleírása: termete középszerű, haja szőke, szeme fekete. — PÁL F. JÁNOS: *Madách hazai útlevelei*. Magyar Nemzet 1964. 08. 30., MID–2. 62–63. Útlevel: Magyar Irodalmi Múzeum.

[2] 1851. 03. 30. után

Csesztve–Pest

[2] MADÁCH IMRE unokahúgát, HUSZÁR ANNÁT Pestre kíséri egy leánynevelő intézetbe. — Andor–9.

[2] [1] szerint 04. 01-én történik az utazás; erre nézve nincs adatunk, az útlevel bejegyzése azt valószínűsíti, hogy 04. 02-án történt a visszautazás. [1] eseményei itt és a továbbiakban szöges ellentétben állnak az újabb kutatási eredményekkel, s helyenként a józan ésszel is. Ami az utóbbit illeti, az [1]-ben szereplő Csesztve–Pest–Vác–Tereske–Csesztve utat nem lehetett egy nap alatt megtenni, főképp nem 04. 01-én, mivel az útlevelben történő pesti hivatalos bejegyzés 04. 02-i. Ma már az is bizonyos, hogy nem ekkor, hanem csak év végén találkozik MADÁCH IMRE egy pesti útja során RÁKÓCZY JÁNOSsal. (ZÓLYOMI JÓZSEF: *Tanúvallomások a Madách-birtokon rejtőzködő Rákóczy Jánosról*. In. *I. Madách Szimpózium*. Salgótarján–Bp., 1995. 143–164., Andor–9.) [1] szerint az utazást BALOGH KÁROLYNÉ hagyatékának átvétele indokolta volna; erről nem tudunk, KACZIÁNY GÉZA sem nyújt pontos információt arról, hogy az 1850. 09. 16-i levél szerint még meg nem került ékszerek, ill. az elárverezett tárgyak ellenértéke ügyében pontosan mikor kerülhetett sor újabb pesti utazásra. Az viszont logikusnak látszik, hogy HUSZÁR ANNÁT, aki éppen ekkor kezdte meg tanulmányait egy pesti leánynevelő intézetben, nagyanja s legalább egy férfi – legvalószínűbben MADÁCH IMRE – elkísérte Pestre, így ez lehetett az utazás egyik, bár nem feltétlenül egyetlen célja. [1] szerint MA-

DÁCH IMRE pesti útjai motiválatlanok: “mindez arra látszik utalni, hogy MADÁCH IMRE ellenállási szövetkezésben vett részt.” Véleményünk szerint a gerillaszervezkedésben való részvétel valószínűtlen. MADÁCH IMRE a nála bujdosókat aligha tette ki ilyen kockázatnak, hiszen megfigyelése vagy lebukása esetén ők is súlyos következményekkel számolhattak volna. Igaz, hogy a hadbíróági pere során ezzel is vádolták, de ő maga később így számolt be erről: “A vád hazugság volt, s ennél fogva világos, hogy számtalan kikérésre semmit se feleltem. Azt gondolhatod, hogy nem rajtam múlt, ha sereget nem teremtettem a földből annak az átkos rendszernek megbuktatására.” (TÚRI MÉSZÁROS ISTVÁN: *Hogy született meg az “Ember tragédiája?”* Ország-Világ 1888. 12. 01.) Másfelől ugyanúgy, mint a korábbi vagy a későbbi években, több oka is lehetett rá, hogy Pestre utazzék: pl. a Pesthez közeli birtokok (Pilisvörösvár), Pesten élő barátai, ismerősei, HUSZÁR ANNA meglátogatása, ruhaneműk beszerzése (lásd felesége 1853-ban írt leveleit!) stb.

[2] 1851. 06. 07. – szombat

Csesztve

[2] MADÁCH IMRE leányának, MADÁCH JOLÁNNAK a születése. — OSZK Kézirattára: MADÁCH IMRE levele MADÁCH ANNÁHOZ.

[2] A levél szerint pünkösöd szombatján született a gyermek.

1851. 06. 11. – szerda

Csesztve

MADÁCH IMRE leányát MADÁCH JOLÁN ANNA ÖRZSÉBET névre keresztelik, keresztszülei: FRÁTER JÓZSEF és ID. MADÁCH IMRÉNÉ. — A csesztvei katolikus plébánia anyakönyve.

[2] [1] szerint csak a keresztelésről van tudomásunk; valójában az [1]-ben is hivatkozott 06. 12-i levél egyértelműen szól a születés napjáról. A meglehetősen távol, Cséhteleken élő keresztapa értesítése és utazása lehet a magyarázata annak, hogy a kor szokásától eltérően csak négy nappal a születés után történt a keresztelés.

1851. 06. 12. – csütörtök

Csesztve

MADÁCH IMRE levelet ír nővérének, HUSZÁR SÁNDORNÉNAK, tudósítja leánya születéséről, várja látogatását, egy félreértést szeretne tisztázni. — OSZK Kézirattára: MADÁCH IMRE levele MADÁCH ANNÁHOZ.

A levélben említett félreértés feltehetően az a többéves harag, mely ID. MADÁCH IMRÉNÉ és leánya, HUSZÁR SÁNDORNÉ szül. MADÁCH ANNA, valamint férje, HUSZÁR SÁNDOR közt támadt (Ember küzdj’–II. 28.), s mely akaratlan éket verhetett MADÁCH IMRE és HUSZÁR SÁNDOR közé is.

[2] [1] szerint a levél 1844. 06. 12-i (téves) keltezésű; a kéziraton ennek nincsen nyoma, az évszám 1851. Az ellentét összetettebb: MADÁCH MÁRIA és ID. MADÁCH IMRÉNÉ is összeveszett MADÁCH ANNÁVAL; utóbbi még 1864-ben készült végrendelet-töredékében is minden örökségből ki akarta zárni a lányát. Arról azonban semmit sem tudunk, hogy ez a viszály érintette-e, s ha igen, milyen módon MADÁCH IMRE és nővére kapcsolatát.

1851. 06. 29. – vasárnap

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE és MADÁCH KÁROLY kérelmet intéz a katonai parancsnoksághoz, hogy 9 szegődményesük (erdőmester, vadász, erdőkerülők, pásztorok és erdőőrök) részére a birtokmegosztás folytán a kérelmezőknek jutott birtokokon a farkasok ellen fegyverhasználati engedély adassék ki, amelyet szomszédságukban már több földesúr meg is kapott. — Lebl 76., Spá 92., MID 169–170. Irat: Nógrád Megyei Levéltár.

MADÁCH IMRE és MADÁCH KÁROLY ugyanilyen értelmű kérelmet intéz Nógrád megye kormánybiztosához. — MID 168–169. Irat: Nógrád Megyei Levéltár.

1851. 07. 04. – péntek

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE kérelmet intéz GR. PONGRÁCZ ARNOLD Nógrád megyei kormánybiztoshoz, hogy tűzzenek ki 1851. 09. 01-re árverést, melyen

az alsósztrigovai és kislelvi kocsmát és mészárszéket 1852. 01. 01-től 3 évre hasznóbérbe adják. — Lebl 77., MID 172. Irat: Nógrád Megyei Levéltár.

[2] 1851. 07. 06. – vasárnap

Csesztve

[2] MADÁCH IMRE szakácsa, SZTODOLA MÁTYÁS és kulcsárnéja, RADI (CSINCSIK) MÁRIA házasságot kötnek. — A csesztvei katolikus plébánia anyakönyve.

1851. 07. 08. – kedd

Nógrád megyefőnöke utasítja a sztrigovai főszolgabírókat MADÁCH IMRE királyi hasznóbérletének hasznóbérbe adására. — MID 172. Irat: Nógrád Megyei Levéltár.

1851. 07. 12. – szombat

A sztrigovai főszolgabíró jelenti, hogy az 1851. 07. 08-án kelt, MADÁCH IMRÉRE vonatkozó utasítás végrehajtása iránt intézkedett. — MID 172. Irat: Nógrád Megyei Levéltár.

1851. 07. 14. – hétfő

A füleki kerületi főszolgabíró kitűzi a MADÁCH IMRE által kért árverést 1851. 09. 01-re Alsósztrigovára. — MID 173–174. Irat: Nógrád Megyei Levéltár.

1851. 08. 16. – szombat

A sztrigovai kerületi főszolgabíró azt javasolja Nógrád megye megyefőnökének, hogy a MADÁCH IMRE és MADÁCH KÁROLY által szegődményeseik részére kérelmezett fegyvertartási engedélyekből csupán ötöt hagyjon jóvá. — MID 174. Irat: Nógrád Megyei Levéltár.

1851. 08. 28. – csütörtök

A Nógrád megyei hatóság a Pozsonyi Kerületi Katonai Parancsnoksághoz továbbítja MADÁCH IMRE és MADÁCH KÁROLY kérelmét, melyben 9 szegődményesük részére fegyvertartási engedélyt kértek; a megyei hatóság csak 2 személy részére javasolja az engedély megadását. — Lebl 77., MID 175–176. Irat: Nógrád Megyei Levéltár.

[2] [1]-ben a dátum tévesen 08. 26., a hét napja azonban helyes.

1851. 09. 01. – hétfő

Erre a napra tűzték ki az árverést, hogy MADÁCH IMRE 1852. 01. 01-től kezdődően hasznóbérbe adja az alsósztrigovai és kislelvi kocsmát és mészárszéket. — Lebl 77., MID 172. Irat: Nógrád Megyei Levéltár.

1851. 09. 16. – kedd

A Pozsonyi Kerületi Katonai Parancsnokság MADÁCH IMRE és MADÁCH KÁROLY kérelmére fegyvertartási engedélyt ad két szegődményesük részére. — MID 176–177. Irat: Nógrád Megyei Levéltár.

1851. 09. 23. – kedd

Nógrád megyefőnöke utasítja Balassagyarmat kerületi biztosát, hogy a MADÁCH IMRE és MADÁCH KÁROLY által erdőmesterük részére kérelmezett fegyvertartásra az engedélyt adja ki két személyre. — Spá 92., MID 177.

1851. 09. 25. – csütörtök

ID. MADÁCH IMRÉNÉ a kékkői járásbírószágon meghatalmazza MADÁCH IMRÉT a megszűnt úrbéri jövedelem kárpótlásáért járó összeg felvételére. — Krizs 31., MID 178. Irat: Nógrád Megyei Levéltár.

1851. 10. 09. – csütörtök

Pest

MADÁCH IMRE Pesten jár. Hazaindul. — PÁL F. JÁNOS: *Madách hazai útlevelei*. Magyar Nemzet 1964. 08. 30. Útlevel: Magyar Irodalmi Múzeum.

1851. 12. 01. – hétfő

Csesztve

MADÁCH IMRE és örökösstársai együttes állásfoglalása az osztályegyezséghez. — KERÉNYI FERENC: *A Madách-család osztályegyezsége*. A Nógrád Megyei Múzeumok évkönyve. Salgótarján, 1979. 194., MID–2. 64–67. Irat: Magyar Irodalmi Múzeum.

1851. 12. 27. – szombat

MADÁCH IMRE mint ID. MADÁCH IMRÉNÉ meghatalmazottja úrbéri kártalanítási előleget vesz fel. — KERÉNYI FERENC: *A Madách-család osztályegyezsége*. A Nógrád Megyei Múzeumok évkönyve. Salgótarján, 1979. 196.

1851. 12. 28. – vasárnap

Csesztve

MADÁCH IMRE és MADÁCH IMRÉNÉ kötelezvényt ír alá 280 ezüst forint kölcsön visszafizetéséről PAPP FERENC [ipoly]varbói plébános javára. — MID 179–181. Irat: Nógrád Megyei Levéltár.

**1851.
Pest**

12.

30.

–

kedd

MADÁCH IMRE Pesten jár. [2] Találkozik a bujdosó RÁKÓCZY JÁNossal. — PÁL F. JÁNOS: *Madách hazai útlevelei*. Magyar Nemzet 1964. 08. 30., ZÓLYOMI JÓZSEF: *Tanúvallomások a Madách-birtokon rejtőzködő Rákóczy Jánosról*. In. *I. Madách Szimpózium*. Salgótarján–Bp., 1995. 143–164., Andor–9.

[2] ZÓLYOMI JÓZSEF minden kétséget kizáróan bizonyította azt az Andor–9-ben megfogalmazott sejtést, hogy MADÁCH IMRE útlevelében – minden korábbi, ennek ellentmondó feltételezés ellenére – ez volt az a pesti út, amikor RÁKÓCZY JÁNossal találkozott.

[2] 1851. 12. 30. vagy 31.

Pest–Vác–Tereske–Csesztve

[2] MADÁCH IMRE RÁKÓCZY JÁNossal hajón vagy vonaton Vácra utazik, ott kocsit fogadnak és Tereskére mennek FRIDECZKY LAJOShoz, majd sötétedés után FRIDECZKY LAJOS kocsiján, vele együtt Csesztvére hajtanak. — ZÓLYOMI JÓZSEF: *Tanúvallomások a Madách-birtokon rejtőzködő Rákóczy Jánosról*. In. *I. Madách Szimpózium*. Salgótarján–Bp., 1995. 149–150., Andor–9., VARGA JÁNOS (szerk.): *Frideczky Lajos memoárja*. Salgótarján, 1988. 54–56.

[2] ZÓLYOMI JÓZSEF ugyan elvben nem zárja ki azt, hogy az esemény 1852. 01. 01-én történt, ezt azonban mégsem tartjuk valószínűnek, mivel az 1852. 03. 03-tól Csesztvén szolgáló SZABÓ SÁNDOR már nem találkozott vele, másfelől a tanúk szerint legalább 2–3 napot töltött ott: 1852. 01. 01. estétől 01. 03. reggeléig azonban csak másfél nap te-

lik el. Másrészt VICZIÁN JÓZSEF és MRIVIK MÁRIA vallomása szerint is újév előtt érkezett. Az utazás részleteivel kapcsolatban elsősorban FRIDECZKY LAJOS emlékirata nyújt eligazítást.

[2] 1851

[2] MADÁCH IMRE megfesti *Női fej* c. képét. — Nagyné 63. sz. Festmény: Magyar Nemzeti Múzeum.

[2] Az olajkép jobb felső sarkában, MADÁCH IMRE szignója alatt az 1851-es évszám olvasható.

1851 körül

Csesztve

MADÁCH IMRE megírja *Gyermekimhez* c. versét. — Bal 56., Mik 26. Közli: Gylul–I. 235–239., MÖM–II. 344–347. Kézirat: OSZK.

[2] [1] szerint az *Otthon* c. vers is ekkor keletkezett. Ezt cáfolja, hogy még a szerző életében 1849-es évszámmal jelent meg. (Lásd: 1849!)

1852

[2] 1852. 01. 01. – csütörtök

Csesztve

[2] MADÁCH IMRE REITER IGNÁC néven felfogadja KOSSUTH LAJOS titkárát, RÁKÓCZY JÁNOST mint erdőkerülőt parócai birtokára. — MID 197.

[2] Ez az esemény [1]-ben nem szerepel, pedig a Pozsonyi Kerületi Katonai Parancsnokság 1852. 09. 01-i leirata szerint MADÁCH IMRE azt vallotta, hogy ekkor fogadta fel a bujdosót. A Madách-életrajzokban leggyakrabban a RAKOVECZ álnév fordul elő; ez a név azonban egyetlen hivatalos iratban sem szerepel. Ami a felfogadott foglalkozását illeti: hol cseh vadásznak, hol pedig kertésznek írták.

[2] 1852. 01. 02-ig

MADÁCH IMRE SZONTAGH PÁL segítségével, annak útleveléről lefejtett pecséttel látja el a KOMÁROMY IMRE szolgabírótól csellel megszerzett s hamis névre kiállított útlevél-úrlapot, majd átadja RÁKÓCZY JÁNOSNAK. — Pal 183., Voi 110.

A hamis névre vonatkozóan tájékoztatást nyújt a haditörvényszéknek 1853. 04. 14-én a nógrádi megyehatóságához küldött átirata (lásd: Lebl 72., Spá 93., MID 213.), mely szerint a MADÁCH IMRÉNÉL és BORY ISTVÁNNÁL tartott házkutatás során előkerült annak a REITER IGNÁCNAK egy igazolása, akinek neve alatt RÁKÓCZY JÁNOS rejtőzködött.

[2] [1]-ben az esemény az 1851. 04. 01-i esemény után következik; mivel azonban nem akkor érkezett, s nem akkor, hanem csak 1852 elején utazott tovább Csesztvéről Alsósztrégovára, majd Parócára RÁKÓCZY JÁNOS, így értelemszerűen ezt az eseményt is későbbre kellett tennünk.

[2] 1852. 01. 02. vagy 03.

Csesztve

[2] RÁKÓCZY JÁNOS elhagyja Csesztvét; ezután néhány napot Alsósztrégován tölt, majd továbbmegy “munkahelyére”, Parócára. — ZÓ-

LYOMI JÓZSEF: *Tanúvallomások a Madách-birtokon rejtőzködő Rákóczy Jánosról.* In. *I. Madách Szimpózium.* Salgótarján–Bp., 1995. 149–151.

1852. 01. 07. – szerda

A balassagyarmati törvényszék betáblázza MADÁCH IMRE és MADÁCH IMRÉNÉ ingatlan vagyonára az 1851. 12. 28-án adott kötelezvény összegét. — Krizs 31., MID 179. Jegyzőkönyv: Nógrád Megyei Levéltár.

[2] 1852. 01. 15? – csütörtök Csesztve–Vác–Pest–Vác–Csesztve?

[2] MADÁCH IMRÉT és BENDE ISTVÁN ügyvédet VICZIÁN JÓZSEF kocsis Vácra viszi, ahonnan az előbbiek Pestre utaznak, majd még aznap visszatérnek Vácra, és a kocsis visszaviszi őket Csesztvére. — ZÓLYOMI JÓZSEF: *Tanúvallomások a Madách-birtokon rejtőzködő Rákóczy Jánosról.* In. *I. Madách Szimpózium.* Salgótarján–Bp., 1995. 150.

[2] Az esemény után 8 hónappal, szeptember 13–14-én felvett tanúvallomásokat, különösen az időpontok tekintetében, fenntartással kell kezelnünk. MADÁCH IMRE útlevelében ilyen utazás nem szerepel, így fennáll a lehetősége annak, hogy a tanú rosszul emlékezett, s valójában a 02. 07-i utazásról számolt be. Elképzelhető azonban az is, hogy valóban illegális volt az utazás, ám ebben az esetben fennáll a lehetősége annak is, hogy Vácról nem Pestre utazott MADÁCH IMRE és BENDE ISTVÁN.

? [2] 1852. 01. 18. – vasárnap

Csesztve

? [2] Holdszivárványt látnak Csesztvén. — Harsányi 213.

[2] Jóllehet Harsányi nem szól arról, hogy kik a jelenség szemtanúi, semmi okunk sincs feltételezni, hogy MADÁCH IMRE máshol tartózkodott volna ezen a napon. Az informá-

ció forrása is legvalószínűbben valamelyik családtag feljegyzése vagy levele lehetett. Ugyanakkor kétségeket ébreszthet az a tény, hogy regényében HARSÁNYI ZSOLT Balassagyarmatot említi a jelenség megfigyelésének helyszínéként, szintén nevek, sőt időpont említése nélkül (Ember küzdj'–II. 203.), bár a két település közelsége (kb. 8 km) nem zárja ki azt, hogy a ritka természeti jelenség mindkét településen megfigyelhető volt. A ritka természeti jelenség magyarázata, BENE ZOLTÁNNak köszönhetően megoldódott. Eszerint teliholdkor, ha a Hold legfeljebb 42 fokkal áll a horizont fölött, különösen borult, esős időt követően, a téli időszakban is megfigyelhető a napszivárványnál értelemeszerűen jóval gyengébb (mert visszavert) fényű holdszivárvány. A rendkívül ritka természeti jelenség magyar irodalmi vonatkozására ugyancsak BENE ZOLTÁN hívta fel a figyelmet: a holdszivárvány szó ERDÉLYI JÓZSEF *Álom* c. versében is előfordul (Nyugat 1923. 7. sz.).

[2] 1852. 01. 23. után

Csesztve

[2] MADÁCH IMRÉNÉ és MADÁCH IMRE megkapja Budáról a GR. DE LA MOTTE KÁROLY 01. 23-i haláláról tudósító gyászjelentést. — MOL P 481. 28. cs. LXXV. N° 1–55.

[2] A gyászjelentésen postai kézbesítés nyoma nem található, alján azonban a “Madách-Fráter Erzsébeth” rájegyzés alapján egyértelmű, hogy a házaspár részére valamilyen módon eljuttatták a partecédulát.

[2] Paróca

1852.

01.

vége

[2] RÁKÓCZY JÁNOST arról értesítik, hogy meghalt a felesége; elhagyja Parócat. — ZÓLYOMI JÓZSEF: *Tanúvallomások a Madách-birtokon rejtőzködő Rákóczy Jánosról*. In. *I. Madách Szimpózium*. Salgótarján–Bp., 1995. 152.

[2] ZÓLYOMI JÓZSEF szerint a MADÁCH IMRE, BORY ISTVÁN és RÁKÓCZY JÁNOS közti konspiráció értelmében a bujdosó feleségének halálhíre annak a jele volt, hogy el kell hagynia a MADÁCH-birtokot. Ez együtt jó ürügy is volt a sietős és mégis feltűnés nél-

küli távozásra. Az esemény hitelét növelendő, RÁKÓCZY JÁNOS – a tanúvallomások szerint – már Parócára érkezésekor beszélt felesége betegeskedéséről.

1852. 02. 07. – szombat

Pest

MADÁCH IMRE Pestre utazik. — OSZK Kézirattára. Levelestár: ID. MADÁCH IMRÉNÉ levele KÁROLYINÉ HUSZÁR ANNÁHOZ. 1852. 02. 15., PÁL F. JÁNOS: *Madách hazai útlevelei*. Magyar Nemzet 1964. 08. 30.

[2] ID. MADÁCH IMRÉNÉ levele azt valószínűsíti, hogy MADÁCH IMRE az unokahúgánál is járhatott, mivel fia útját csak indirekt módon említi: “Emit nem látam miolta Pesten volt” (ami feltételezi, hogy a címzett tudja, mikor is járt Pesten MADÁCH IMRE). [1]-ben a nap tévesen csütörtök.

1852. 02. 11. – szerda

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE kérelmezi a borosznoki pusztá házhely ügyében 1851. 10. 20-án hozott végzés végrehajtását. — MID 181–182. Irat: Nógrád Megyei Levéltár.

[2] [1]-ben tévesen hétfői nap szerepel.

[2] 1852. 02. 16. – hétfő

Csesztve

[2] Kisebb földrengést éreznek Csesztvén. — Harsányi 213.

[2] Harsányi a regényében általánosságban Nógrád megyét említi a földrengéssel kapcsolatban, konkrét időpont nélkül (Ember küzdj'–II. 203.).

1852. 02. 18. – szerda

Csesztve

MADÁCH IMRE és MADÁCH IMRÉNÉ kötelezvényt ír alá 2000 pengő forintról az esztergomi főkáptalantól felvett kölcsön visszafizetéséről. — MID 183. Irat: Nógrád Megyei Levéltár.

1852. 02. 24. – kedd

MADÁCH IMRE betáblázást kér saját és MADÁCH IMRÉNÉ ingatlanára az esztergomi főkáptalan javára. A balassagyarmati törvényszék MADÁCH IMRE és MADÁCH IMRÉNÉ ingatlan vagyonára betáblázza az 1852. 02. 18-i kötelezvény alapján visszafizetendő kölcsön összegét. — Krizs 31., MID 183. Irat: Nógrád Megyei Levéltár.

1852. 03. 12. előtt

MADÁCH IMRE megszűnt úrbéri jövedelmének kárpótlásáért folyomodik. — Krizs 32., MID 184.

1852. 03. 12. – péntek

Nógrád megyefőnöke felvilágosítást kér a kerületi hatóságtól MADÁCH IMRE és MADÁCH KÁROLY vagyoni állapotáról, adófizetéséről a vesztett úrbéri jövedelem kárpótlásának tárgyában. — Krizs 32., MID 184. Irat: Nógrád Megyei Levéltár.

1852. 03. 12.–03. 29.

MADÁCH IMRE és MADÁCH KÁROLY a balassagyarmati főszolgabíró felszólítására nyilatkozatot ad birtokörökös mivoltáról, és kérelmezi, hogy adóigazolását később nyújthassa be. — Krizs 33., MID 188.

1852. 03. 20. előtt

MADÁCH IMRE és MADÁCH KÁROLY kérelmezi, hogy az elhunyt BLASSÓ MIHÁLY szegődményesük fegyvertartási engedélye VÉGH JÓZSEFre írássék át. — MID 184–185.

1852. 03. 20. szombat

MADÁCH IMRE és MADÁCH KÁROLY fegyvertartási engedély átírása tárgyában benyújtott kérelmét a szegregovai főszolgabíró felterjeszti a nógrádi megyefőnökhöz. — MID 184–185. Irat: Nógrád Megyei Levéltár.

1852. 03. 24. – szerda

ID. MADÁCH IMRÉNÉ, MADÁCH IMRE és MADÁCH KÁROLY úrbéri kárpótlási ügyében a gácsi főszolgabíró jelentést terjeszt fel a nógrádi megyefőnökhöz. — MID 187. Irat: Nógrád Megyei Levéltár.

1852. 03. 29. előtt

Balassagyarmat

A balassagyarmati főszolgabíró kihallgatja MADÁCH IMRÉT és MADÁCH KÁROLYT amaz ingatlan vagyonuk tulajdonviszonyaira vonatkozóan, amelyre kárpótlást kértek. — MID 187–188.

1852. 05. 15. – szombat

Balassagyarmat

MADÁCH IMRE újabb, belföldi utazásra jogosító útlevelet kap. — PÁL F. JÁNOS: *Madách hazai útlevelei*. Magyar Nemzet 1964. 08. 30., MID–2. 68–69. Útlevel: Magyar Irodalmi Múzeum.

[2] [1]-ben az esemény a *Pótlások* között szerepel.

1852. 05. 18. – kedd
Pest

MADÁCH IMRE Pesten jár, hazaindul Csesztvére. — PÁL F. JÁNOS: *Madách hazai útlevelei*. Magyar Nemzet 1964. 08. 30.

[2] [1]-ben az esemény a *Pótlások* között szerepel.

1852. 06. 19. – szombat **Alsósztrégova**

MADÁCH IMRE anyjánál, ID. MADÁCH IMRÉNÉNél tartózkodik családjával együtt. — OSZK Kézirattára. Levelestár: ID. MADÁCH IMRÉNÉ levele KÁROLYINÉ HUSZÁR ANNÁHOZ. 1852. 06. 19.

[2] [1]-ben tévesen 1852. 07. 19-e szerepel a levél keltezéséeként.

[2] 1852. 06. 29. – kedd **Alsósztrégova**

[2] MADÁCH IMRE elismervényt ad arról, hogy a borosznoki telek eladásából ID. MADÁCH IMRÉNÉnek járó 600 váltó forintból 450-et átvett. — MID–2. 67–68. Irat: MOL.

1852. 06. 30. – szerda **Alsósztrégova**

MADÁCH IMRE anyjánál, ID. MADÁCH IMRÉNÉNél tartózkodik fivérével, MADÁCH KÁROLYlyal együtt. — OSZK Kézirattára. Levelestár: ID. MADÁCH IMRÉNÉ levele KÁROLYINÉ HUSZÁR ANNÁHOZ. 1852. 06. 30.

[2] 1852. 06. 31.? – csütörtök **Losonc**

[2] MADÁCH IMRE több családtaggal együtt a losonci vásárba utazik. — OSZK Kézirattára. Levelestár: ID. MADÁCH IMRÉNÉ levele KÁROLYINÉ HUSZÁR ANNÁHOZ. 1852. 06. 30.

[2] A 06. 30-i levélben szerepel a másnapra tervezett utazás; nem tudunk róla, hogy bármi is megakadályozta volna MADÁCH IMRÉT abban, hogy a családtagokkal tartson.

[2] 1852. 07. 15. – csütörtök **Csesztve**

[2] ID. MADÁCH IMRÉNÉ unokájával, IFJ. BALOGH KÁROLYlyal, szolgálójával, PASS ANDRÁSSal és társalkodónőjével, ITÉ ANNÁval Csesztvére érkezik. — Balogh 64–66., 195.

[2] ID. MADÁCH IMRÉNÉ 06. 30-i levelében jelzi unokájának, hogy annak 07. 17-i vizsgája előtt egy nappal, vagyis 07. 16-án fog Pestre érkezni. IFJ. BALOGH KÁROLY visszaemlékszik egy ilyen útra, amikor féltestvéréért mentek nagyanyjával Pestre, s úgy véli, hogy arra öt éves korában, tehát 1853-ban került sor. Csesztvén MADÁCH IMRÉNél töltöttek nagyanyjával egy napot, s csak azután utaztak tovább. Csakhogy MADÁCH IMRE a fogsága után 1853. 08. 20-án térhetett csak haza, márpedig unokaöccse visszaemlékezése szerint az utak mentén még pipacsok nyíltak az utazáskor. A későbbi évek sem jöhetnek szóba, mivel akkor már MADÁCH KÁROLY lakik Csesztvén, így az egyetlen lehetőség az, hogy a levélben jelzett útra valóban sor került, s arra emlékezett vissza IFJ. BALOGH KÁROLY.

[2] 1852. 07. 16. – péntek **Csesztve**

[2] ID. MADÁCH IMRÉNÉ egynapi tartózkodás után továbbutazik unokájával és a személyzettel Pestre. — Balogh 66.

[2] 1852. 07. 17. után? **Csesztve**

[2] ID. MADÁCH IMRÉNÉ HUSZÁR ANNÁval, IFJ. BALOGH KÁROLYlyal és a személyzettel visszaindul Pestről Alsósztrégovára, s útközben Csesztvén töltenek egy vagy több éjszakát.

[2] Azzal a batárral, amellyel ID. MADÁCH IMRÉNÉ utazott, nem lehetett megtenni egy nap alatt az utat; a család mindig Csesztvén töltött egy éjszakát, mielőtt továbbutaztak volna.

[2] 1852. 08. 18.? – szerda

Balassagyarmat, Csesztve

[2] MADÁCH IMRE Balassagyarmaton találkozik SZONTAGH PÁLlal, aki arra figyelmezteti őt, hogy HOITSY MIKSA fel fogja jelenteni RÁKÓCZY JÁNOS bűjtatása miatt. — Ember küzdj’–II. 210.

[2] A regénybeli adatot a konkrét dátum ellenére fenntartással kell kezelnünk, mivel HARSÁNYI ZSOLT szerint ekkor még mindig MADÁCH IMRÉnél tartózkodott RÁKÓCZY JÁNOS, ami ellentmond minden tanúvallomásnak.

MADÁCH IMRÉT csendőrök a lakásán letartóztatják RÁKÓCZY JÁNOS bűjtatásáért. — Ember küzdj’–II. 211–212., Gyl–I. XXVIII., Pal 183., Voi 110., Bal 57., ÖL–I. 200., Kiss 32., Harsányi 213.

[2] [1] szerint a letartóztatás napját egyik életrajz sem közli; ez tévedés, hiszen a regény szerint a figyelmeztetés napjának estéjén, tehát 08. 18-án történik a letartóztatás, s ugyanezt az időpontot közli Harsányi Madách életének eseményei sorában. Egyébként a 08. 20-i dátum is előfordul egyes tanulmányokban (KERÉNYI FERENC: *Madách Imre: "...írtam egy költeményt..."* Bp., 1983. 61., HORVÁTH KÁROLY–KERÉNYI FERENC: *Madách Imre válogatott művei*. Bp., 1989. 523.), ami véleményünk szerint elírás (a Csesztvére történő visszatérés egy évvel későbbi napja valóban 08. 20-a). [1] RÁKÓCZY JÁNOS "könnyelmű viselkedését" említi a letartóztatás okaként. A későbbi tanúvallomások ezt cáfolják, sőt azokból megállapítható: RÁKÓCZY JÁNOS maximálisan elővigyázatos volt: viselkedése, beszédmódja, öltözete semmiben sem különbözött a cselédségétől. Magatartása már csak azért sem hozható összefüggésbe MADÁCH IMRE és BORY ISTVÁN letartóztatásával, mivel – ugyancsak egybehangzó tanúvallomások szerint – több mint fél évvel korábban, 1852. 01. végén elhagyta a MADÁCH-birtokot, s többé nem tért oda vissza. (RÁKÓCZYt egyébként sokéves bujdosása alatt nem fogták el.)

[2] 1852. 08. 19.? – csütörtök

Vác–Pozsony

[2] MADÁCH IMRÉT és BORY ISTVÁNT a Pozsonyi Vízikaszárnyába szállítják. — Harsányi 213.

[2] Az esemény napját egyedül Harsányi közli. A hivatalos iratokból csak annyi állapítható meg, hogy a 09. 01-i pozsonyi leirat már MADÁCH IMRE kihallgatásáról tudósít, így tehát az eseményre még augusztusban került sor. Az életrajzok általában azt feltételezik, hogy Csesztvéről egyenesen Pozsonyba szállították MADÁCH IMRÉT; ez nem kizárt ugyan, sőt nagyon is valószínű, mindazonáltal nem bizonyított. Két érv ellene szól. Az egyik: este történt a letartóztatás: Balassagyarmatra egy-két óra alatt eljuthattak MADÁCH IMRÉvel, Pozsonyba azonban nem. A másik: az Alsósztrégován tartózkodó BORY ISTVÁNT is letartóztatták ugyanekkor. A katonai erőforrások racionális allokációját ismerve nehezen képzelhető el, hogy külön-külön szállították volna őket Pozsonyba; nyilván előbb egy közös helyre vitték őket, s aztán együtt (bár elkülönítve) szállították tovább Pozsonyba. Az azonnali Pozsonyba szállításról szóló életrajzi források véleményünk szerint nem adatokon, hanem éppen ellenkezőleg, adathiányon alapulnak; az életrajzírók nem tudták, hogyan került MADÁCH IMRE Csesztvéről Pozsonyba, így a legegyszerűbb feltételezésnél maradtak, annál, hogy egyenesen oda vitték őt. Ennek ellenére azt tartjuk a legvalószínűbbnek, hogy mégiscsak így történhetett az eset, csak éppen a szállítás nem Balassagyarmaton keresztül történt. Szerintünk ugyanis – a későbbi információk alapján – a megyének semmi szerepe sem volt a letartóztatásban, azt Pozsony rendelte el és hajtotta végre (a 09. 01-i leirat ezt erősíti meg). A katonai parancsnokság nyilván a leggyorsabb és a legkisebb személyi és anyagi ráfordítással járó megoldást választotta, ez pedig a következő volt. MADÁCH IMRÉT is és BORY ISTVÁNT is egyenesen Vádra szállították (ez Csesztvéről, Balassagyarmat elkerülésével néhány óra alatt megtehető), majd Vácról vonaton Pozsonyba. Ez nem mond ellent annak a hagyománynak, amely szerint este történt a letartóztatás; a későbbiekben, BORY ISTVÁNT egy éjszakai vonattal szállítják Pozsonyból Pestre (lásd: 1853. 01. 26.). Arra, hogy a letartóztatást nem a megye rendelte el, indirekte abból is következtethetünk, hogy a Nógrád Megyei Levéltárban nem sikerült ezzel kapcsolatosan semmiféle dokumentumot fellelni; ugyanez egyúttal azt is valószínűsíti, hogy a végrehajtásban sem volt szerepe a megyének. A megyei törvényszéknek eleve nem is lehetett! Véleményünk szerint jogilag valószínűtlen feltételezés, hogy egy katonai szervezet egy polgári szervezetet utasítson a végrehajtásra egy olyan kényes ügyben, mint MADÁCH IMRE és BORY ISTVÁN letartóztatása.

1852. 09. 01. – szerda

[2] A Pozsonyi Kerületi Katonai Parancsnokság elrendeli MADÁCH IMRE és BORY ISTVÁN cselédeinek, továbbá a RÁKÓCZY JÁNOS rejte-

getésének ügyével kapcsolatban állóknak a kihallgatását. — MID 194–202. Irat: Nógrád Megyei Levéltár.

Ezt az iratot, mely a MADÁCH IMRE elleni, s mind ez ideig több tekintetben homályos indítékú eljárás igen jelentős dokumentuma, csupán 1984-ben publikálta LEBLANC ZSOLTNÉ, a jelen munka zárószakaszában, közvetlenül a nyomdai munkálatok megkezdése előtt. Az irat adatai fontosságuknál fogva tüzetes elemzést kívánnának, amire a fentiek miatt már nincs időnk. A tüzetes elemzés annál is kívánatosabb, minthogy az eredeti német szövegnek a MID-ben közölt magyar fordításában olyan, árnyalatnyinak tűnő pontatlanságot pillantottunk meg, amely a per előzményeinek motiválását téves irányba terelheti. A MID 195. lapjának 11–15. sorában közölt német szöveg így hangzik: “Zur Begründung des Objektiven und Subjectiven Thatbestandes der gegen DEmerich Madáts und Stefan Bory vorgekommenen Anschuldigungen wird das k. k. Landesgericht mit nachsehenden Erhebungen vertraut, wo bey man in Rücksicht der Wichtigkeit des Gegenstandes dem k. k. landesgerichte die Sorgfältigste Umsicht anempfehlen muss.” Ennek magyar fordítása a MID 197. lapjának utolsó sorától a 198. lap 3. soráig a következő: “Madách Imre és a Bory István elleni vádak állítólag objektív és szubjektív tényállásának megállapításához a cs és k. tartományi bíróság az alábbi vizsgálattal bízatik meg, melynek során a tárgy fontosságát tekintve véve a cs. és k. tartománynak a leggondosabb körültekintést kell javasolnunk.” A német szövegben a “des Objectiven und Subjectiven Thatbestandes” szavaknak további jelzője nincs, és az egész mondatban nem található olyan szó, amely az előadott tényállás (Thatbestand) valódiságát kétségbe vonná; ezzel szemben a magyar fordításban “állítólag” objektív és szubjektív tényállás szerepel, tehát a mondat fordítása téves. Az “állítólag” szó a következő mondatban fordul elő (“angeblich”) többször is, mintegy bizonytalanná téve a MADÁCH IMRE ellen felhozott vád részleteinek hitelét. A fent németül és magyar fordításban idézett mondat azonban eredetileg nem a felhozott vádrészletek hitelét vonja kétségbe, hanem azt az utasítást adja, hogy a bíróságnak a legnagyobb gondossággal kell az ügy objektív és szubjektív (vagyis tárgyszerűen bizonyítható, illetve személyes indítékoknak betudható) állításokat kivizsgálni; tehát az eredeti szöveg azt feltételezi, hogy a tárgyszerűen megállapítható tényeken kívül a bevádolásban személyes indulati elemek (talán intrika, irigység, bosszú, vagy – ez a legvalószínűbb – az a szándék, hogy a feljelentő a hatóságnál érdemet szerezzen magának) ugyancsak közrejátszhatott: a denunciálással való érdemszerzés jól ismert motiválás. Nos, hogy a bujkáló RÁKÓCZY JÁNOS egy ideig MADÁCH IMRE birtokán rejtőzött: ez többszörösen bizonyított tény –, hogy azonban ez

mennyiben volt MADÁCH IMRE részéről tudatos ellenállási magatartás, ez éppen annyira még további elemzést igényel, mint az, hogy az 1852-es “cs. k.” hatóságok elfogulatlanul láttak-e hozzá a vizsgálathoz, amire az itt idézett német szöveg utal. A látszólag csak árnyalatnyi fordítási tévedés hamis irányba vezetheti az elemzést – ezért kell ez utóbbit tüzetesen végrehajtani, amire itt idő hiányában csupán utalhatunk. Itt csak annyit jegyzünk meg meg, hogy a MID 195. lapjának alulról számított 9. sorában álló, “der Reisepass des Herrn Emerich von Madách – welcher sich in seiner Reisetasche befinden soll” szavak egy, MADÁCH IMRE közvetlen környezetéhez tartozó denunciánsra utalnak.

[2] [1]-ben az esemény leírása téves! [1] szerint ugyanis MADÁCH IMRE és BORY ISTVÁN kihallgatását rendelik el, nem a cselédségét, ami képtelenség, hiszen a leirat első mondatában ez áll: “MADÁCH ezt a vádat kétségbe vonja és hangoztatja [...]”, vagyis éppen ellenkezőleg, Pozsony tájékoztatja Balassagyarmatot arról, hogy mit vallott MADÁCH IMRE, amiből logikusan következik az – ami egyébként a kérdőpontok megfogalmazásából is kitűnik –, hogy nem a letartóztatottakat (akik ezek szerint Pozsonyban vannak), hanem a velük kapcsolatban állókat kell kikérdezni.

1852. 09. 07. – kedd

A balassagyarmati törvényszéken bejegyzik, hogy a Pozsonyi Kerületi Katonai Parancsnokság megküldte azokat a kérdőpontokat, melyek a MADÁCH IMRE és BORY ISTVÁN letartóztatottakkal kapcsolatban állóknak a kihallgatása során felteendő, és kérte a házmozgást. A törvényszék ANGYAL LAJOS ülnököt bízta meg az intézkedéssel. — Lebl 71., MID 202. Irat: Nógrád Megyei Levéltár.

<A bejegyzés 09. 07-i dátumát egybevetve a letartóztatás idejére vonatkozó közlésekkel, melyeknek forrása nyilván BÉRCZY KÁROLY dátum nélküli közlése (1852. 08.) és BALOGH KÁROLYnak az azonnali Pozsonyba való szállításra vonatkozó kiegészítő megjegyzése volt, több lehetőség áll fenn: 1. valóban augusztus egy meghatározatlan napján történt a letartóztatás s a nyombani elszállítás, s a bejegyzés az ügyintézés lassúsága folytán utólag történt meg, 2. a letartóztatás augusztusban történt, de az elszállítás csak 09. 07-e után, vagyis minekutána a Pozsonyból megküldött kérdőpontokra vonatkozóan a kihallgatás megtörtént. Ez utóbbi a valószínű, s BALOGH KÁROLY nyilván téved, hiszen a pozsonyi

átírat nem a letartóztatást kéri Nógrádtól, hanem a már letartóztatottak kihallgatását (és a ház-motozást), márpedig, ha a letartóztatottakat még aznap éjjel Pozsonyba szállították volna, akkor a pozsonyi hatóság nem kérné a nógráditól a kihallgatásukat.>

[2] Az [1]-ben szereplő főszöveg szerint nem a letartóztatottakkal kapcsolatban állóknak, hanem maguknak a letartóztatottaknak a kihallgatásáról lett volna szó, ami véleményünk szerint félreértés. A kétértelmű szövegben “illetők” szerepelnek. Ami kétségtelenné teszi, hogy MADÁCH IMRE és BORY ISTVÁN ekkor már Pozsonyban raboskodik az az, hogy már a 09. 01-i pozsonyi leirat is arról tudósít, hogy MADÁCH IMRE kétségbe vonja az ellene felhozott vádat, vagyis ekkor már Pozsonyban kihallgatták őt. Egyébként ANGYAL LAJOS törvényszéki ülnöknek [1] megjelenésekor még nem ismert, mára azonban tisztázódott tevékenysége is igazolja (lásd: a hónap során következő eseményeit!), hogy a kérdőpontokat nem MADÁCH IMRÉNEK és BORY ISTVÁNNAK, hanem másoknak kellett feltenni.

[2] 1852. 09. 09. – csütörtök

Alsósztrégova

[2] ANGYAL LAJOS törvényszéki ülnök BORY ISTVÁNNÉ, MADÁCH KÁROLY és BORY KÁROLY jelenlétében házkutatást tart BORY ISTVÁN házában; BORY ISTVÁNNÉ szerint korábban már tartottak náluk házkutatást a csendőrök. Előkerül a REITER IGNÁC nevére kiállított cseledekönyv. — ZÓLYOMI JÓZSEF: *Tanúvallomások a Madách-birtokon rejtőzködő Rákóczy Jánosról*. In. *I. Madách Szimpózium*. Salgótarján–Bp., 1995. 144.

[2] A 09. 09. és 09. 14. közötti események szigorúan véve nem MADÁCH IMRE életének eseményei, azokon ugyanis nincs jelen. Mindazonáltal olyan szoros összefüggésben állnak vele, ami véleményünk szerint feltétlenül indokolja az életrajzi krónikába történő felvételüket.

[2] 1852. 09. 10. – péntek

Alsósztrégova

[2] ANGYAL LAJOS törvényszéki ülnök kihallgatja LUTTER JÁNOST (GR. ZICHY KÁROLY kiskelecsényi uradalmának kasznárját), LUTTER

KÁROLYT (a kasznár öccsét), UHRIN PÁL bérest és KALÁSZ PÁL kocist (a kiskelecsényi uradalom alkalmazottjait), továbbá az alsósztrégovai lakosok közül GAÁL IGNÁC plébánost, KINDERNAY MIHÁLY csizmadiát, a falu éjjeliőrét, az evangélikus templom harangozóját, KISS JÁNOST és OLÁH FERENCET (a Madách-kastélyban szolgáló inasokat), SZILÁGYI MIHÁLY igáskocsist és FEHÉR KATALINT (BORY ISTVÁN pásztói származású szolgálóját). Senki sem közöl olyan információt, amely bármely félre nézve is terhelő volna. — ZÓLYOMI JÓZSEF: *Tanúvallomások a Madách-birtokon rejtőzködő Rákóczy Jánosról*. In. *I. Madách Szimpózium*. Salgótarján–Bp., 1995. 144.

[2] MID-ben az éjjeliőr neve tévesen: Kindetney (MID 196., 199.).

[2] 1852. 09. 11. – szombat

Paróca?

[2] ANGYAL LAJOS törvényszéki ülnök kihallgatja RUTTKAY SÁMUEL parócai jegyzőt és tanítót, KADANCZ MIHÁLY bírót, továbbá NOVÁK JÁNOS telkes gazdát és annak három fiát. Senki sem közöl olyan információt, amely bármely félre nézve is terhelő volna. — ZÓLYOMI JÓZSEF: *Tanúvallomások a Madách-birtokon rejtőzködő Rákóczy Jánosról*. In. *I. Madách Szimpózium*. Salgótarján–Bp., 1995. 145.

[2] 1852. 09. 12. – vasárnap

Kiszellő

[2] ANGYAL LAJOS törvényszéki ülnök kihallgatja IVÁNKA IMRE föld-birtokost, aki nem közöl vele olyan információt, amely bármely félre nézve is terhelő volna. — ZÓLYOMI JÓZSEF: *Tanúvallomások a Madách-birtokon rejtőzködő Rákóczy Jánosról*. In. *I. Madách Szimpózium*. Salgótarján–Bp., 1995. 145.

[2] 1852. 09. 13–09. 14. – hétfő–kedd

Csesztve

[2] ANGYAL LAJOS törvényszéki ülnök kihallgatja SZABÓ SÁNDOR inast, TUCSEK PÁL faragó bérest, VICZIÁN JÓZSEF kocsist, VARGA BORIS és MRIVIK MÁRIA szolgálóleányokat, valamint a RÁKÓCZY JÁNOST Csesztvéről Alsósztrégovára fuvarozó BACSA ANDRÁS telkes gazdát. Senki sem közöl olyan információt, amely bármely félre nézve is terhelő volna. — ZÓLYOMI JÓZSEF: *Tanúvallomások a Madách-birtokon rejtőzködő Rákóczy Jánosról*. In. *I. Madách Szimpózium*. Salgótarján–Bp., 1995. 145.

[2] 1852. 09. 15.–09. 16. – szerda–csütörtök

Balassagyarmat

[2] Hitelesítik a tanúvallomásokról felvett jegyzőkönyvet. — ZÓLYOMI JÓZSEF: *Tanúvallomások a Madách-birtokon rejtőzködő Rákóczy Jánosról*. In. *I. Madách Szimpózium*. Salgótarján–Bp., 1995. 145.

1852. 09. 22. – szerda

ANGYAL LAJOS ülnöknek a MADÁCH IMRE és BORY ISTVÁN elleni vizsgálatról tett jelentését Nógrád vármegye megküldi a Pozsonyi Kerületi Katonai Parancsnokságnak. — Lebl 71., MID 203.

[2] 1852. 10. 11. – hétfő

Gyula

[2] Kihallgatják KAPU ANDRÁST, aki azt állítja, hogy STARK MIHÁLY révén tudomására jutott: MADÁCH IMRE is részt vesz a gerilla szervezkedésben. — MID–2. 100.

[2] Valójában egy jóval későbbi iratban, a Pesti Haditörvényszék 1852. 11. 13-i jelentésében szerepel ez a dátum. A magyar fordításban tévesen 10. 01. áll.

1852. 10. 12.–10. 13. – kedd–szerda

Gyula

BONYHÁDY GYULA békési előljáró jelenti a Katonai és Polgári Kormányzóságnak, hogy ott elfogott rablók kapcsolatban állhatnak fegyveres felkelés szervezőivel, majd 10. 13-án kiegészíti előző napi jelentését azzal, hogy KAPU ANDRÁS letartóztatott vallomást tett; vallomásában a politikai szervezkedés résztvevőit megnevezte, köztük van MADÁCH IMRE. — Spá 95–96., MID–2. 69–71. Irat: MOL, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien.

1852. 10. 15. – péntek

Gyula

TUZINGER gyulai csendőr lovaskapitány ezrede részéről jelenti a Katonai és Polgári Kormányzóságnak, hogy nyomozással kiterjedt felkelő szervezkedést leplezett le: a résztvevők között MADÁCH IMRÉT is megnevezi. — Spá 79–80., MID–2. 76–80. Irat: Hadtörténelmi Levéltár.

Buda

GR. DE LA MOTTE ANTAL KÁROLY felterjeszti ALBRECHT főhercegnek BONYHÁDI GYULA 1852. 10. 12–13-i jelentését, s ebben a MADÁCH IMRE elleni gyanút. — Spá 86–87., MID–2. 69–73. Irat: MOL.

[2] [1]-ben GR. DE LA MOTTE ANTAL KÁROLY keresztnéve nem szerepel. NAGY IVÁN könyve alapján azonban aligha lehet kétséges, hogy csakis ő (belügyminisztériumi osztályfőnök, császári és királyi valóságos belső titkos tanácsos) lehetett a felterjesztő (*Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal* 3. Pest, 1858. 273.).

[2] A Császári-Királyi Katonai és Polgári Kormányzóság utasítja a nagyváradi Császári-Királyi Kerületi Parancsnokságot, hogy a békési megyefőnök által beszállíttatott politikai foglyokat – köztük a MADÁCH IMRE ellen valló KAPU ANDRÁST – fegyveres kísérettel juttassa el a szolnoki parancsnokságra, a Pesti Haditörvényszékre történő továbbszállítás céljából; a fegyveres kíséret megerősítése érdekében lépjen érintkezésbe a 7. csendőrezred parancsnokságával. — MID–2. 73–76.

[2] A Császári-Királyi Katonai és Polgári Kormányzóság értesíti a Pesti Haditörvényszéket, hogy politikailag veszélyes személyek beszállításáról intézkedett, s egyúttal utasítást ad azok elkülönített, „legcélszerűbb” elhelyezésére. — MID–2. 73–76.

[2] A Császári-Királyi Katonai és Polgári Kormányzóság értesíti a rendőrminisztert a politikailag veszélyesnek ítélt személyeknek a Pesti Haditörvényszékre történő beszállíttatásáról, azzal a megjegyzéssel, hogy MADÁCH IMRÉT a Pozsonyi Haditörvényszékre vitték. — MID–2. 73–76.

[2] MID–2-ben “H. Chef der k. k. Oberst. Poliz. Behörde etc.” szerepel címzettként. Az irat MADÁCH IMRÉT illető részének szövegekzlése: “mit dem Beisatze, daß Emerich Madacs sicher wegen Verhehlung des Hochverrätters Rakoczy an das Preßburger Kriegsgerichte verhaftet”; a magyar fordítás: “azzal a kiegészítéssel, hogy a letartóztatott Madách Imrét a felségáruló Rákóczy János rejtegetése miatt a Pozsonyi Haditörvényszékre vigyk”; valójában felszólító mód helyett egyszerű múlt időről van szó, vagyis *vitték*. (Az akciót ugyanis véleményem szerint nem a Császári-Királyi Katonai és Polgári Kormányzóság rendelte el, hanem a Pozsonyi Haditörvényszék, pontosabban a Pozsonyi Kerületi Katonai Parancsnokság, mivel az iratokban – e hely kivételével – kizárólag az utóbbi szerepel.)

[2] 1852. 10. 17. – vasárnap

Buda

[2] A Császári-Királyi Katonai és Polgári Kormányzóság értesíti a Szolnoki Császári-Királyi Katonai Állomásparancsnokságot, hogy a Nagyváradi Császári-Királyi Katonai Parancsnokság utasítást kapott politikai foglyoknak Szolnokon át a Pesti Haditörvényszékre történő szállítására, egyúttal utasítást ad, hogy ha a csendőrkíséret elégtelennek bizonyulna, akkor gondoskodjanak annak fegyveres katonai kísérettel való kiegészítéséről. — MID–2. 73–76.

[2] Az eredeti szöveg szerint: “für den Fall als die Gendarmerie-Begleitung nicht hinreichend sein sollte, durch Beigabe einer Militär-Escorte für die sichere abgesonderte Wei-

terbeförderung überwählter Individuen Sorge zu tragen.” A fordítás: “abban az esetben, ha a csendőrkíséret elégtelennek bizonyulna, a fentnevezett egyének biztonságos, elkülönített továbbszállítása érdekében gondoskodjon a fegyveres katonai kíséret kiegészítéséről”. Valójában nem a már meglévő fegyveres katonai kíséret kiegészítéséről, hanem a csendőrkíséretnek fegyveres katonai kísérettel való kiegészítéséről van szó az eredeti szövegben.

1852. 10. 18. – hétfő

A Katonai és Polgári Kormányzóság felterjeszti a bécsi rendőrminiszternek BONYHÁDY GYULA 1852. 10. 12–13-i jelentéseit, bennük a MADÁCH IMRE ellen fegyveres szervezkedés miatt felmerült gyanúval, hozzátéve, hogy MADÁCH IMRÉT a pozsonyi hadbíróság már letartóztatta. — Spá 95. Irat: Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien.

[2] Ez a dokumentum alighanem azonos az 1852. 10. 15-i utolsó eseményben szereplő dokumentummal.

[2] 1852. 10. 25. – hétfő

Gyula

[2] A Császári-Királyi Katonai és Polgári Kormányzóság értesíti a Pozsonyi Kerületi Katonai Parancsnokságot a Kondorosi-pusztán elfogott fegyveres rablók politikai szervezkedéséről és az egész országban megtalálható politikai szövetségeikről: köztük említve MADÁCH IMRÉT és HINKÓ JÁNOST. Egyúttal kilátásba helyezi a gerillacsoportba tartozó és már előállított egyéneknek a Pesti Haditörvényszékhez való átszállítását. — MID–2. 80–83.

[2] MID–2-ben az irat mint TUZINGER százados jelentése szerepel; ilyesmiről szó sincs; az “A. h. B.” aláírás, amely “Legmagasabb utasításra” formában szerepel a fordításban (valójában – katonai szervezetről lévén szó – “Legfelső parancsra” a rövidítés pontos értelme), kétségtelenné teszi, hogy a kormányzóság az irat feladója (TUZINGER százados egyébként sem adhatt utasítást a Pozsonyi Kerületi Katonai Parancsnokságnak!) Az

irat elvileg értelmezhető úgy is (és a magyar fordítás ezt sugalmazza), mintha MADÁCH IMRE és HINKÓ JÁNOS Pestre történő átszállítására utasítanak Pozsonyt. Véleményem szerint mégsem erről van szó, mivel ebben az esetben a foglyok átszállítása haladéktalanul megtörtént volna, tudjuk azonban, hogy erre csak hónapokkal később került sor. Ugyanekkor a kormányzóság a felkelés (gerillacsapatok) feltételezett szervezőivel szembeni eljárásra szólítja fel a pesti 6. csendőrezredet, a Pesti Haditörvényszéket, és értesíti a nagyváradi katonai kerületi parancsnokságot.

[2] 1852. 10. 31. – vasárnap

[2] GR. PONGRÁCZ ARNOLD, Nógrád megyefőnöke utasítja KOMÁROMY IMRÉT, hogy MADÁCH IMRÉRŐL és mindazokról a “gyanús és gyanútlan” személyekről, akikkel ő vagy MAJTHÉNYI PÁL egy társaságban szokott lenni, eskü alatt tegyen jelentést.

[2] Az eseményre a 11. 02-i jelentéstétel első bekezdése hivatkozik.

1852. 11. 02. – kedd

KOMÁROMY IMRE kerületi biztos felterjeszti GR. PONGRÁCZ ARNOLD nógrádi megyefőnökhöz azoknak a jegyzékét, akik MADÁCH IMRE ill. MAJTHÉNYI PÁL csesztvei házában megfordultak: FRIDECZKY LAJOS, FRÁTER PÁL, RAKOVSKY KÁLMÁN, HUSZÁR KÁROLY, LISZNYAI KÁLMÁN, HUSZÁR ISTVÁN, HUSZÁR LÁSZLÓ, PACZOLAY NÁRCISZ, BALOGHY ISTVÁN, BLASKOVICS PÁL, BEKÉNY JÁNOS, TRAJTLER MIHÁLY, SZILASSY MIKLÓS, PACZOLAY IMRE, RUSKAI ANDRÁS, HANZÉLY FERENC, MADÁCH KÁROLY. — Spá 87–88., MID–2. 86–91. Irat: MOL.

[2] [1]-ben azoknak a jegyzékéről van szó: “akikkel MADÁCH IMRE és családja rendszeresen érintkezik, és akik ezért megfigyelés alatt állnak”. Ez félreértés, amennyiben nemcsak MADÁCH IMRE, hanem MAJTHÉNYI PÁL otthonáról is szó van. [1]-ben a balassagyarmati járás felterjesztése szerepel; ezt pontosítottam, mivel MID–2 alapján megállapítható a felterjesztő személye.

A nagyváradi csendőrezred felterjeszti a bécsi főparancsnokságnak – saját jelentése mellett – a kassai csendőrezred 1852. 10. 28-án kelt jelentését, mely szerint a gyanúsított MADÁCH IMRÉNél nem tartanak házkutatást, mert ő már a pozsonyi hadbíróóság foglya. — Spá 97–98. Irat: Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien.

1852. 11. 08. – hétfő

A Pozsonyi Kerületi Katonai Parancsnokság közli a Katonai és Polgári Kormányzósággal, hogy a MADÁCH IMRÉNél FÖLKEK kerületi titkár által tartott házkutatás nem járt eredménnyel, nem találtak kompromittáló anyagot. Megküldik a 11. 02-i felterjesztés másolatát, egyúttal kérdezik, hogy Pestre szállítsák-e MADÁCH IMRÉT és HINKÓ JÁNOST? — Spá 87., MID–2. 95–98. Irat: MOL.

[2] Ez az egyetlen irat, amely egyértelműen arról tudósít, hogy MADÁCH IMRÉNél is volt házkutatás, de hogy pontosan mikor – a letartóztatásával egyidejűleg vagy később –, azt nem tudjuk.

[2] 1852. 11. 13. – szombat

Pest

[2] A Pesti Haditörvényszék BILKOM hadbíró aláírásával jelentést küld a kormányzóságnak, amelyben úgy érvel, hogy MADÁCH IMRE és HINKÓ JÁNOS börtönbe zárása nem indokolt, ehelyett – a börtön túlszűfoltására is hivatkozva – fokozott megfigyelésüket javasolja. — MID–2. 100–102.

[2] A Pesti Haditörvényszék ekkor még nyilván nem tudott arról, hogy MADÁCH IMRÉT és HINKÓ JÁNOST – más ügyek miatt – már letartóztatták.

[2] 1852. 11. 14. után

A Katonai és Polgári Kormányzóság a Pesti Haditörvényszék 1852. 11. 13-i jelentése alapján értesíti a Pozsonyi Kerületi Katonai Parancsnokságot, hogy MADÁCH IMRÉT és társait fegyveres politikai szervezkedésben való részvétellel gyanúsítják, de nincs ellenük elég bizonyíték. — Spá 89., MID–2. 98–100. Irat: MOL.

[2] [1]-ben az állt, hogy “bűnösnek tartják” MADÁCH IMRÉT: a MID–2-ben közzétett irat korrekt, csupán gyanúsításról szól, de nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy a gyanúsítás esetleg megalapozatlannak bizonyulhat. Az esemény időpontját MID–2 alapján pontosítottam; abból ugyanis megállapítható, hogy 11. 13-a a Pesti Haditörvényszék jelentésének dátuma, s már csak azért sem íródhatott a kormányzósági leirat ugyanazon a napon, mivel utalás történik benne a Pozsonyi Kerületi Katonai Parancsnokság 10. 14-i jelentésére. (Ez utóbbi szövege is megtalálható MID–2-ben, mivel azonban nem MADÁCH IMRÉVEL, hanem kimondottan HINKÓ JÁNossal kapcsolatos, ezért az eseményt nem vettük fel az életrajzi krónikába.)

[2] 1852. 12. 18. – szombat

Buda

[2] A kormányzóság tájékoztatja a Pozsonyi Kerületi Katonai Parancsnokságot azokról a körülményekről, amelyek arra engednek következtetni, hogy MADÁCH IMRE és HINKÓ JÁNOS egy magyarországi felkelés szervezésében vesznek részt, s egyúttal utasítást ad a foglyokkal kapcsolatos bánásmódra. — MID–2. 105–106.

[2] A kormányzóság leiratát nem ismerjük, így azt sem tudjuk, hogy a bánásmóddal kapcsolatban mit tartalmazott; a Pozsonyi Kerületi Katonai Parancsnokság utal a leíratra az 1852. 12. 27-i jelentésében. Jelzete: 9181/3301 res. (MID–2. 106. a magyar fordításban téves számot ad meg.)

1852. 12. 27. – hétfő

Pozsony

A Pozsonyi Kerületi Katonai Parancsnokság értesíti a Katonai és Polgári Kormányzóságot, hogy MADÁCH IMRE ellen a RÁKÓCZY JÁNOS rejtegetésének vádja “újabb felfedezések nyomán jelentősen súlyosbodott”, ugyanakkor HINKÓ JÁNossal szemben a Kossuth-bankók rejtegetésén kívül más vádat nem tudnak felhozni. A Pozsonyi Kerületi Katonai Parancsnokság annak a véleményének ad hangot, hogy a HINKÓ JÁNOS elleni szervezkedési gyanú, az érintett gyenge szellemi képességei miatt sem látszik megalapozottnak, ugyanakkor a MADÁCH IMRE elleni vizsgálat megszakítás nélküli folytatásáról biztosítja a kormányzóságot. — Spá 90. MID–2. 103–106. Irat: MOL.

[2] MID–2-ben a jelentés és annak kísérő levele két külön iratként szerepel (50-es és 51-es sorszámmal), ráadásul az utóbbi fejlécében 12. 31-i dátum szerepel, holott ez utóbbi a kormányzóság kísérő levelének a dátuma, amellyel véleményezésre megküldi az iratot a Pesti Haditörvényszéknek. A pozsonyiak jelentésének kísérő levele egy hiányos mondatdal, a német eredetiben kis betűvel kezdődik; vélhetően a levél eleje elkallódott.

1852. 09. 01.–12. 31.

Pozsony

MADÁCH IMRÉT a börtönben meglátogatja FRIDECZKY LAJOS, továbbá VERES PÁL és VERES PÁLNÉ, aki virágot visz a fogolynak. Erről írja MADÁCH IMRE *A rab, virágaihoz* c. versét. — Pal 184–185., RUDNAY JÓZSEFNÉ VERES SZILÁRDA: *Emlékeim 1847–1917*. Bp., 1922. 22–23. A verset közli: MÖM–II. 70–72.

PALÁGYI MENYHÉRT és nyomán RUDNAY JÓZSEFNÉ *A fogoly bokréája* c. versről szól, ilyen című verséről MADÁCH IMRÉNEK nem tudunk, bizonyosra vehető, hogy *A rab, virágaihoz* c. versről van szó. VOINOVICH GÉZA feltételezésnek ható megjegyzése szerint ez a vers a felesége, MADÁCH IMRÉNÉ által küldött virágokról szól. HARSÁNYI ZSOLT átveszi RUDNAY JÓZSEFNÉ leírását (Ember küzdj’–II. 225–226.)

[2] Az összefüggés természetesen éppen fordított: VERES PÁLNÉ tájékoztatta a lányát, aki informálta PALÁGYI MENYHÉRTET, és nem megfordítva! Nyilván a vers korai, VERES PÁLNÉ, majd RUDNAY JÓZSEFNÉ VERES SZILÁRDA tulajdonában lévő változata *A fogoly bokréája* címet viselte, s az 1864-es átíráskor született az új verscím. Feleségéhez már csak azért sem írhatta, mert olyan versek között szerepeltette egyik tartalomjegyzékében, amelyeknek a szövegéből kiderül, hogy férjezett asszonyról van szó, de nem a feleségéről (Andor–11).

MADÁCH IMRÉT a pozsonyi börtönben sanyargatják, állítólag meg is botozzák. — Beck 351., Voi 114., Bal 58.

A megbotozásról VOINOVICH GÉZA és BALOGH KÁROLY azt írja, hogy nem hiteles szájhagyomány, MADÁCH IMRE egyik fogolytársától származik. HARSÁNYI ZSOLT a többi életrajznál jóval bővebben ír a pozsonyi börtönhónapokról, a kihallgatásokról, FRÁTER PÁL, ID. MADÁCH IMRÉNÉ és MADÁCH IMRÉNÉ látogatásáról.

[2] FRIDECZKY LAJOS emlékirataiból egészen más kép bontakozik ki a pozsonyi börtönről, ahol egyébként MADÁCH IMRE előtt ő maga is raboskodott. Szerinte az inkorrekt vagy törvénytelen eszközök a polgári bíróságokra voltak jellemzőek, a hadbírósság sokkal emberségesebb volt. [VARGA JÁNOS (szerk.): *Frideczky Lajos memoárja*. Salgótarján, 1988.]

A lengyel SKRZETULSKI KÁZMÉR, volt magyar honvédtiszt által irányított gerillatoborzásban való részvétel vádjával letartóztatási parancsot adnak ki a már letartóztatott MADÁCH IMRE ellen. — LUKÁCS LAJOS: *Magyar függetlenségi és alkotmányos mozgalmak 1849–1867*. Bp., 1955. 118. Irat: Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien és MOL.

Mind LUKÁCS LAJOS, mind pedig SPÁCZAY HEDVIG (Spá 75–110.) megállapítja, hogy MADÁCH IMRE hadbíróssági iratainak híján, csupán a rendőri és csendőri iratváltások alapján valószínű ugyan, hogy MADÁCH IMRE valamiféle kapcsolatban állhatott olyanokkal, akik KOSSUTH LAJOS zászlaját külföldi segítség reményében fegyveres felkeléssel akarták újra kibontani, de azt, hogy MADÁCH IMRE milyen formában és milyen mértékben vett részt ilyen szervezkedésben, ma még éppúgy nem tudjuk megállapítani, mint ahogy az ellene nyomozó szervek sem tudták.

[2] Véleményünk szerint inkább csak arról lehet szó, hogy MADÁCH IMRÉT mindkét fél számon tartotta: a Katonai és Polgári Kormányzóság főbiztosi múltja miatt s mert bizonyítva látta a bűjtatást, a gerillaszervezet emellett azért is, mert tudomást szerezhettek róla, hogy a salgótarjáni fegyverletétel után nagymennyiségű fegyvert rejtettek el a birtokán, s így nemcsak a személyével, de a fegyverekkel is számolhattak mindazok, akik ebben közreműködtek, illetve akik a közreműködők révén az esetről értesültek. Mindazonáltal megismételjük: a bujdosóknak menedéket adó MADÁCH IMRE nem kockáztathatta mások lebukását, ezért véleményünk szerint a gerillaszervezettől távol tartotta magát.

[2] [1]-ben a teljes eseménysor az év végén szerepel “1852. IX. és XII. közt” datálással. Az időtartam pontosítására mi sem vállalkoztunk, azon túl, hogy úgy véljük, 09. 01. után MADÁCH IMRE már Pozsonyban volt, így tehát nagyjából attól kezdve látogathatták őt, bár a kihallgatások már azt megelőzően elkezdődtek.

[2] 1852. 12. 31. – péntek

[2] A kormányzóság a Pesti Haditörvényszéknek megküldi véleményezésre a Pozsonyi Kerületi Katonai Kerületi Parancsnokság MADÁCH IMRÉRŐL és HINKÓ JÁNOSRÓL szóló jelentését. — MID–2. 104–106.

[2] MID–2-ben az irat fejléce tévesen a pozsonyi jelentés időpontjaként szerepelteti ezt a dátumot, holott a hivatkozások alapján egyértelmű, hogy a 9181/3301-es számú rendelkezésre adott választ 12. 27-én küldi el a Pozsonyi Kerületi Katonai Parancsnokság a kormányzóságnak, s utóbbi (nyilván a kísérő levél nélkül) 12. 31-én továbbítja azt a Pesti Haditörvényszéknek.

1853

1853. 01. 05. – szerda

A Pesti Haditörvényszék jelenti a Katonai és Polgári Kormányzóságnak, hogy MADÁCH IMRE ellen a vizsgálat során a fegyveres szervezkedés miatti gyanú megerősítést nyert. Mivel a 12. 27-i pozsonyi jelentésből kitűnt, hogy MADÁCH IMRÉT s az ügy másik gyanúsítottját, HINKÓ JÁNOST letartóztatták, kéri, hogy a foglyokat szállíttassák át a Pestre az Újépületbe. — Spá 90., MID–2. 107–109. Irat: MOL.

[2] A Katonai és Polgári Kormányzóság utasítja a Pozsonyi Kerületi Katonai Parancsnokságot a két fogolynak az Újépület V. pavilonjába történő (elkülönített) átszállíttatására. — MID–2. 107–109., Irat: MOL.

[2] Bár a Pestre történő átszállítással kapcsolatban nem fogalmazódtak meg hipotézisek, az események és az azokban közreműködő hatóságok szerkezetét vizsgálva, a következőt mondhatjuk. A RÁKÓCZY JÁNOS bűjtatásával kapcsolatos vád “helyi” ügy volt: MADÁCH IMRE és BORY ISTVÁN letartóztatását Pozsonyban rendelték el, azt minden valószínűség szerint az ottani katonai parancsnokság hajtotta végre, s az ügyet föltehetően ott is tárgyalták volna, ha időközben egy súlyosabb vád fel nem merül: a gerillamozgalomban való részvétel vádja. Ám nemcsak az ügy súlyossága, hanem technikai okok is a pesti tárgyalás mellett szóltak, hiszen egy országos hálózatról volt szó, amelynek egyik gyanúsítottját, a MADÁCH IMRE elleni vád valószínűsíthető “koronatanúját”, KAPU ANDRÁST az ország másik felében fogták el, s onnan szállították – más gyanúsítottakkal együtt – Pestre. Azt, hogy csakis ez állt az átszállítás hátterében, s hogy az semmilyen módon nem függhetett össze RÁKÓCZY JÁNOS bűjtatásával, véleményünk szerint az bizonyítja, hogy BORY ISTVÁNról nem esik szó a Pozsonyi Kerületi Katonai Parancsnokság és a Pesti Haditörvényszék, ill. a Pesti Haditörvényszék és a Katonai és Polgári Kormányzóság közötti levélváltásokban, “helyette” az egykori losonci polgármester, HINKÓ JÁNOS az, akinek ügyét összekapcsolják MADÁCH IMRÉével. SPÁCZAY HEDVIG dokumentumleírása (Spá 90.) önellentmondásos: szerinte a k. k. Kriegsgericht in Pesth (vagyis a Pesti Haditörvényszék) a haditörvényszékhez fordul az átszállítás érdekében; a címzett természetesen a kormányzóság. Az iratok keltezése bizonytalan; nem kizárt, hogy valójában 01. 08. a kormányzóság utasításának dátuma. A száma azonban a MID–2-ben közölt több dokumentumban is azonos: 294 G/83 res. Míg az eredeti dokumentum

közlésében és annak fordításában is 01. 05. szerepel, addig a Pozsonyi Kerületi Katonai Parancsnokság 01. 12-i jelentésében ugyanerre az utasításra mint 01. 08-i rendeletre hivatkozik.

1853. 01. 12. – szerda

A Pozsonyi Kerületi Katonai Parancsnokság jelenti a Katonai és Polgári Kormányzóságnak, hogy MADÁCH IMRÉT 01. 15-én, HINKÓ JÁNOST 01. 13-án a legszigorúbb felügyelet alatt vonaton Pestre szállítják. Egyúttal kérdezi, hogy BORY ISTVÁNT is Pestre szállítsák-e. — Spá 90., MID–2. 109–110.

[2] 1853. 01. 14. – péntek

[2] A Katonai és Polgári Kormányzóság értesíti a Pesti Haditörvényszéket MADÁCH IMRE és HINKÓ JÁNOS átszállításáról, egyúttal továbbítja a BORY ISTVÁNNal kapcsolatos kérdést. — MID–2. 111.

[2] A MID–2. leírása az érthetlenségig zavaros, sőt félrevezető. A magyar fordítás szerint múlt időben van szó MADÁCH IMRE 01. 15-i átszállításáról, ami ellentmond a keltezésnek. Emellett a dokumentum fejléce szerint a Pozsonyi Kerületi Katonai Parancsnokság küldi az értesítést, pedig annak keltezésében Ofen (Buda) szerepel, ami egyértelművé teszi, hogy a Katonai és Polgári Kormányzóság a feladó. Véleményünk szerint a MADÁCH IMRE hadbíróági perével kapcsolatos tisztánlátás hiánya nemcsak a hiányos dokumentációval magyarázható, hanem az esettel kapcsolatosan eddig nyilvánosságra hozott dokumentumok felületes olvasatával, a hivatalok működési rendjének súlyos félreértésével is. Jelen esetben arról van szó, hogy a Pozsonyi Kerületi Katonai Parancsnokság és a Pesti Haditörvényszék között nincs közvetlen kapcsolat: a hivatalos út a (budai) Katonai és Polgári Kormányzóságon át vezet egyik féltől a másikig; a két alárendelt fél csupán kérhet vagy javaslatot tehet a kormányzóságnak, de csak a kormányzóság utasíthatja őket. (A Pesti Haditörvényszéknek nem volt alárendelve a Pozsonyi Kerületi Katonai Parancsnokság.)

[2] 1853. 01. 18. – kedd

[2] A Pesti Haditörvényszék értesíti a Katonai és Polgári Kormányzóságot arról, hogy BORY ISTVÁN Pestre szállítását – mivel ellene a Pesti Haditörvényszék semmilyen bizonyítékkal nem rendelkezik – csak akkor tartja indokoltnak, ha ügye szorosan összefügg MADÁCH IMRE ügyével; ellenkező esetben az ottani (vagyis a pozsonyi) haditörvényszéknek kell ügyében ítélnie. — MID–2. 112–114.

[2] 1853. 01. 15.–01. 19.

Pozsony–Pest

MADÁCH IMRÉT a pozsonyi börtönből átszállítják a pesti Újépület börtönébe (V. pavilon). — Pal 185., KAMARÁS BÉLA: *Adat Madách Imre hadbírósi ügyében*. ItK 1965. 1. sz. 77., Harsányi 213–214.

[2] KAMARÁS BÉLA a Pesti Haditörvényszék Strafprotocolljára hivatkozik, amely szerint 01. 19-én érkezett volna MADÁCH IMRE az újépületbe. Mivel kizárt dolognak tartjuk, hogy négy napig tartott volna az út Pozsonytól Pestig, ezért vagy fel kell tételeznünk, hogy a 01. 15-re tervezett indulást a Pozsonyi Kerületi Katonai Parancsnokság valamilyen elhalasztotta, vagy a Strafprotocoll bejegyzése pontatlan. Ami az előbbi illeti, nehezen képzelhető el, hogy egy katonai szervezet a felettes hatóságnak jelzett időponthoz képest késlekedett volna; valószínűbb, hogy a fogoly megérkezése után csak napokkal később, s ezért pontatlanul került sor érkezésének és személyi adatainak a bejegyzésére. (Ha pl. 01. 15-e volt az indulás napja, s 01. 16-án, tehát vasárnap történt az érkezés, úgy ez látszik a legésszerűbb magyarázatnak. Mivel BORY ISTVÁNT néhány nappal később éjszakai vonattal szállítják Pestre, így véleményünk szerint ez a legvalószínűbb lehetőség.) A 01. 16-i érkezést azért is kell valószínűbbnek tartanunk, mert Harsányi, külön említve a két eseményt (“vonatra teszik” ill. “megérkezik Pestre”), határozottan 01. 16-át jelöli meg MADÁCH IMRE Pestre érkezésének napjaként.

1853.
Pozsony

01.

19.

előtt

MADÁCH IMRE levelet ír MADÁCH IMRÉNÉnek, születendő gyermekük elnevezésére egy leánynevet javasol. — Pal 416., MÖM–II., ÖL–I. 202., WALLENTINYI DEZSŐ: *Az élők a halottakról*. Prágai Magyar Hírlap 1923. 21. sz. 2–3.

[2] Az egyetlen autentikus forrás (mivel a levél nem maradt fenn) WALLENTINYI DEZSŐ riportja, akinek MADÁCH JOLÁN nyilatkozott, s ő világította meg a névválasztás hátterét is. Eszerint MADÁCH IMRE levelében olyan nevet ajánlott, amelyben van *bor* is, meg *bál* is, így lett az újszülött neve Borbála.

[2]
Pest

1853.

01.

19.

után

[2] MADÁCH IMRE magánzárkában van, rövid délutáni sétáin a megtévelyodott VACHOTT SÁNDORT látja, akit korábbról jól ismert, ő maga is fél, hogy megőrül. Egy krétadarabot talál a cellájában. Előbb barátai emlékkönyveibe szánt verseket ír – amelyeket törlés előtt memorizál –, majd egy drámával készül el, aztán egy regénybe fog, amelyet félbe hagy, végül a *Lucifer* c. művén kezd dolgozni, amelynek átdolgozása később *Az ember tragédiája* címen válik ismertté. — TÚRI MÉSÁROS ISTVÁN: *Hogy született meg az “Ember tragédiája”?* Ország-Világ 1888. 12. 01. 771–773., BÁRDOS JÓZSEF: *Lucifer*. In. *X. Madách Szimpózium*. Bp.–Balassagyarmat, 2003. 95–113.

[2] A mű keletkezésének történetét képviselőtársának, PÉTERY KÁROLYnak meséli el MADÁCH IMRE 1861. 07. 20-án (lásd ott!), az ő emlékiratának vonatkozó részét tette közzé unokaöccse, TÚRI MÉSÁROS ISTVÁN. BÁRDOS JÓZSEF szerint a *Lucifer*, a memorizálást is könnyítendő, rímes mű lehetett. Éppen ezért a rímes és rímetlen részeket – más művektől eltérően – vegyesen tartalmazó *Tragédiából* a rímes részek alapján következtethetünk vissza arra, hogy milyen lehetett az “Őstragédia”, a börtönben írt *Lucifer*. Ennek alapján BÁRDOS JÓZSEF többek között arra a következtetésre jutott, hogy a *Lucifer* még nem tartalmazta az emberiség történelmét, s a történeti rész Londonban, a haláltáncsal érhetett véget, ami után közvetlenül a befejezés következhetett.

[2] 1853. 01. 21. – péntek**Buda**

[2] A kormányzóság továbbítja a Pozsonyi Kerületi Katonai Parancsnokság felé a Pesti Haditörvényszéknek azt az álláspontját, hogy BORY ISTVÁN Pestre szállítását – mivel ellene a Pesti Haditörvényszék semmilyen bizonyítékkal nem rendelkezik – csak akkor tartja indokoltnak, ha ügye szorosan összefügg MADÁCH IMRE ügyével; ellenkező esetben az ottani haditörvényszéknek kell ügyében ítélnie. — MID–2. 112–115.

[2] Az iratban ugyan nem szerepel ez a dátum, csupán a Pesti Haditörvényszék iratának 01. 18-i dátuma, sőt az irat fejléce arra enged következtetni, hogy ebben az esetben is 01. 18-i eseményről van szó, ám a Pozsonyi Kerületi Katonai Parancsnokság a 612 G/159 res. sz. rendeletre mint 01. 21-i keltezésűre hivatkozik a 01. 26-i levelében.

[2] 1853. 01. 26. – szerda

[2] A Pozsonyi Kerületi Katonai Parancsnokság a 01. 21-i leiratra válaszolva értesíti a polgári kormányzóságot, hogy BORY ISTVÁN ügye olyan szoros kapcsolatban áll a már Pestre átszállított MADÁCH IMRE ügyével, hogy az eredményesség érdekében mindkettőt ugyanannál a bíróságnál kell lefolytatni, éppen ezért BORY ISTVÁNT az éjszakai vonattal Pestre szállítják, és erről az ottani katonai kerületi parancsnokságot is tájékoztatják. — MID–2. 114–115. Irat: MOL.

1853. 02. 09. – szerda

A Pozsonyi Kerületi Katonai Parancsnokság felhívja a nógrádi megyefőnököt, hogy MADÁCH IMRÉVEL írasson alá nyilatkozatot, és azt küldje meg. — MID 230.

A pozsonyi parancsnokság tehát bizonyosra vette, hogy a pesti börtönbe átszállított MADÁCH IMRE ügye hamarosan lezárul, s ő visszatér birtokára.

1853. 02. 24. – csütörtök**Pest**

MADÁCH IMRE az Újépület börtönből levelet ír ügyvédjének, JÁMBOR LÁSZLÓNAK, sürgősen pénzt, pipát, dohányt kér, csizmát rendeltet. — Közli: Ritk 14., MÖM–II. 884–885., ÖL–I. 200–201. Kézirat: OSZK.

[2] 1853. 03. 02. előtt
Pest

[2] ID. MADÁCH IMRÉNÉ meglátogatja az Újépületben raboskodó MADÁCH IMRÉT, aki “egészséges és víg kedélyű”. — OSZK Kézírtattára. Levelestár: GAÁL IGNÁC levele LEHOCZKY JÁNOSHOZ. 1852. 03. 02.

[2] A levél keltezése nyilvánvalóan téves; mint az a tartalom alapján egyértelműen megállapítható, valószínűleg 1853. 03. 02-án íródott a levél.

1853. 03. 06. után**Pest**

MADÁCH IMRE megkapja MADÁCH IMRÉNÉ 1853. 03. 06-án írt levelét (az előzőt, amelyet amaz még Pozsonyba címzett, átszállíttatása folytán nem kapta meg). Végzettségére hivatkozva 600 pengőről szóló kötelezvényt kér, minthogy saját vagyonuk nincs, csak ID. MADÁCH IMRÉNÉTŐL szokott pénzt kapni, s az bizonytalan. Férfinev megjelölését kéri, mert férje Pozsonyból írt levelében csak leánynevet jelölt meg. Egyéb célzást is tesz áldott állapotára. — Pal 185–187., Voi 112., Kiss 35. Közli: Pal 416., MÖM–II. 1040–1041., ÖL–I. 201–202. Kézirat: OSZK.

[2] 1853. 03. 21. – hétfő
Pest

[2] MADÁCH IMRE meghatalmazást állít ki MADÁCH IMRÉNÉ részére 600 pengő forint kölcsön felvételére. — MID–2. 126. Hasonmását közli: PALÁGYI MENYHÉRT: *Madách Imre neje*. IV. rész. A Hét 1890. 42. sz. 247.

[2] Igen fontos dokumentum, amelyről azonban nem könnyű eldönteni, hogy pontosan mit is bizonyít. Véleményünk szerint a kölcsönfelvétel nem járt sikerrel, s ez lehet a magyarázata egyfelől annak, hogy MADÁCH IMRÉNÉ a későbbi leveleiben is visszatér anyagi gondjaira, másfelől pedig annak, hogy a dokumentum 1890-ben még létezett. Sikeres hitelügylet esetén ugyanis, a tartozás kiegyenlítését követően meg kellett volna semmisíteni.

1853. 04. 03. – vasárnap

Csesztve

MADÁCH IMRE leánya, MADÁCH BORBÁLA (becenevén: Ára) születése. — A csesztvei katolikus plébánia anyakönyve., Pal 417., Bal 58., MÖM–II. 1052., ÖL–I. 143., 202–203., Mik 28.

A születés dátuma pontosan megállapítható az 1853. 04. 07-i levél közléséből: “múlt vasárnap”. BALOGH KÁROLY tévesen a levél keltezését veszi a születés napjának.

[2] Az anyakönyvben 04. 02-i dátum szerepel, kivételesen azonban úgy gondoljuk, hogy a levélíró visszaemlékezésében jobban megbízhatunk. A keresztlőre s ezzel együtt az anyakönyvi bejegyzésre ugyanis csak hetekkel később, 04. 28-án került sor, s mivel a születés beírása ugyanúgy az emlékezet alapján történhetett, miként a levélírás, a korábbi időpont s a hét napjára való utalás miatt a 04. 03-i dátumot tartjuk valószínűbbnek.

1853. 04. 07. után

Pest

MADÁCH IMRE megkapja FRÁTER PÁLNÉ 1853. 04. 07-én írt levelét, melyben az értesíti leányának születéséről, családjáról, közli, hogy FRÁTER PÁL 04. 19-én Pestre utazik, hogy eljárjon MADÁCH IMRE érdekében. — Közli: Pal 417., MÖM–II. 1052–1053., ÖL–I. 203–204. Kézirat: OSZK.

1853. 04. 14. – csütörtök

A Pesti Haditörvényszék közli a nógrádi megyefőnökkel, hogy a Katonai és Polgári Kormányzóság rendeletére a MADÁCH IMRE ellen RÁ-

KÓCZY JÁNOS rejtegetése miatt indított eljárás iratait küldje meg a Pozsonyi Kerületi Katonai Parancsnokságnak. — Lebl 73–74., Spá 92–93., MID 211–213.

1853. 04. 20. – szerda

A Nógrád megyei előjáróság MADÁCH IMRE és BORY ISTVÁN ügyében jelenti a Pesti Haditörvényszéknek, hogy az 1853. 04. 14-én kért nyomozást folyamatba tette. — MID 214–215. Irat: Nógrád Megyei Levéltár.

1853. 04. 25. – hétfő

Pest

MADÁCH IMRÉT kihallgatják hadbíróági ügyében. — KAMARÁS BÉLA: *Adat Madách Imre hadbíróági ügyéhez.* ItK 1965. I. sz. 77.

1853. 04. 26. – kedd

MADÁCH IMRÉNÉ levelet ír MADÁCH KÁROLYNAK: ha MADÁCH IMRÉT elítélnék, vagy ha sorsa bizonytalan marad, akkor ő azonnal elköltözik az apjához, noha igen sajnálja, mert MADÁCH IMRE még legutóbbi levelében is őt mondta egyetlen reménységének. — Mcsi 72–73.

[2] A levél írására föltehetően az unokája keresztlőjére érkező FRÁTER JÓZSEF készíthette MADÁCH IMRÉNÉT. Körülményeit látva ajánlhatta fel mint végső lehetőséget a Cséhtelekre való költözést.

1853. 04. 28. – csütörtök

MADÁCH IMRE leányát, MADÁCH BORBÁLÁT ANNA PAULA HELENA névre keresztelik, keresztszülei: FRÁTER JÓZSEF és ID. MADÁCH IMRÉNÉ. — A csesztvei katolikus plébánia anyakönyve.

Hogy a keresztelés ezúttal csaknem négy héttel a gyermek születése után történt, abban nyilván az apa távolléte is közrejátszott, hiszen MADÁCH IMRE még börtönben volt. Lehet, hogy egy ideig még hazaérkezésében reménykedett a család, talán el is jártak érdekében azzal az indokkal, hogy gyermeke született, minthogy azonban ügye még elhúzódott, a kereszteléssel nem akartak tovább várni. A csesztvei katolikus anyakönyvbe csak 1852. 09. 08-tól jegyezték be a keresztelés dátumán kívül a születését is. Itt a születés dátuma tévesen 04. 02. (04. 03. helyett): e tévedés a közben eltelt viszonylag hosszú idővel magyarázható, a 04. 03. dátum azért fogadható el hitelesnek, mert FRÁTER PÁLNÉ négy nappal utóbb (04. 07-én) kelt levelében aligha tévedhetett, amikor a születést “múlt vasárnap”-ban, vagyis 04. 03-ban jelölte meg.

1853. 05. 02. előtt

MADÁCH IMRE megírja *Fogságomból* c. versét. — Pal 187–188., Voi 111. Közli: Gyul–I. 183–190., 335–337., MÖM–II. 361–366.

1853. 05. 02. – hétfő

MADÁCH IMRE szabadul az Újépület börtönből, és az Új tér 12. sz. alatti Burgmann-házban lakik (a mai Erzsébet tér 2. helyén álló egykori épület). — Pal 189., Bal 59., ÖL–I. 204., Kiss 38., KAMARÁS BÉLA: *Adat Madách Imre hadbírószági ügyéhez*. ItK 1965. 1. sz. 78.

A körülbelüli megjelölések után a pontos dátum KAMARÁS BÉLA megállapítása. PALÁGYI MENYHÉRTNÉL, BALOGH KÁROLYNÁL, STAUD GÉZÁNÁL és KISS IBOLYÁNÁL 1853. 05. 07.

1853. 05. 02.–08. 19.
Pest

MADÁCH IMRE nem hagyhatja el Pestet. — Pal 190., Bal 59., ÖL–I. 204., Kiss 38., KAMARÁS BÉLA: *Adat Madách Imre hadbírószági ügyéhez*. ItK 1965. 1. sz. 78.

[2] Az internálás vége [1]-ben 08. 20. Mivel akkor már hazatér MADÁCH IMRE, így 08. 19-e az utolsó nap, amikor az állítás igaz.

1853. 05. 05. – csütörtök

A Pozsonyi Kerületi Katonai Parancsnokság utasítja a nógrádi megyehatóságot, hogy MADÁCH IMRÉT és HINKÓ JÁNOST, akiket szabadlábba helyezésük után lakóhelyükre visszabocsátottak, helyezze rendőri felügyelet alá. — Lebl 74–75., Spá 94., MID 220–221. Irat: Nógrád Megyei Levéltár.

A Pozsonyi Kerületi Katonai Parancsnokság nyilván tévesen vagy hiányosan értesült a MADÁCH IMRE ügyében a Pesti Haditörvényszéknél hozott ítéletről, mely szerint szabadlábba való helyezése után tilos volt Pestet elhagynia, tehát Nógrád megyében nem helyezhették rendőri felügyelet alá.

1853. 05. 09. után Pest

MADÁCH IMRE megkapja FRÁTER PÁL 1853. 05. 09-én kelt levelét: arról, hogy családja mennyire örvend MADÁCH IMRE szabadulásának, és hogy 05. 12-ére Pestre készül, esetleg MADÁCH IMRÉNÉVEL, figyelmezteti, hogy a hatóságnak adott szavát híven tartsa be. — MÖM–II. 1052., ÖL–I. 205. Kézirat: OSZK.

A levélnek az a mondata, hogy már pár napot együtt töltött a kiszabadult MADÁCH IMRÉVEL, alátámasztja, hogy a szabadulás nem 05. 07-én történt, ahogyan az összes korábbi közlésben, nyilván PALÁGYI MENYHÉRT téves adatának átvételével, szerepelt. A levél száma HALÁSZ GÁBORNÁL: 88.

1853. 05. 11. – szerda

A nógrádi megyefőnök utasítja a balassagyarmati és losonci főszolgabírókat, hogy MADÁCH IMRÉT és HINKÓ JÁNOST helyezték rendőri felügyelet alá. — MID 222–223. Irat: Nógrád Megyei Levéltár.

[2] 1853. 05. 15. után
Pest

MADÁCH IMRE megkapja MADÁCH IMRÉNÉ 1853. 05. 12-én írt levelét, melyben az túlradó örömet fejezi ki MADÁCH IMRE szabadulása miatt, beszámol nehéz anyagi helyzetéről és arról, hogy a szülés után két ízben vérömlése volt, kéri számláinak kiegyenlítését, ír lovaik állapotáról. — Beck 352., Voi 114., Bal 59., Kiss 35. Közli: Pal 418–419., MÖM–II. 1041–1042., ÖL–I. 206–208. Kézirat: OSZK.

Ennek a levélnek különféle értelmezése lett az alapja azoknak az ellentétes nézeteknek, melyeket a MADÁCH IMRE életrajzával adatszerűen vagy belletrisztikusan foglalkozó szerzők MADÁCH IMRÉNÉ jelleméről és viselkedéséről, valamint ID. MADÁCH IMRÉNÉhez való viszonyáról alkottak. Ezek végleteiként megemlíthetjük BALOGH KÁROLY elítélő (Bal 59–63.) és STAUD GÉZA megértő (ÖL–I. 206.) álláspontját: az életrajzírók ennek a levélnek az alapjára építették fel a továbbiakban egyre inkább polarizálódó felfogásukat.

[2] A dátum [1]-ben 1853. 05. 12. után; csak hogy a levél keltezése mellett a postai jelzete-
ket is figyelembe véve, a “PESTH 15/5” körbélyegző értelmében 15-énél korábban sem-
miképpen sem vehette át a levelet a címzett.

[2] 1853. 05. 27. után
Pest

MADÁCH IMRE megkapja MADÁCH IMRÉNÉ 1853. 05. 25-én írt levelét, melyben kétségbeejtő pénztelenségére és ID. MADÁCH IMRÉNÉ meg nem értő, sőt ellenséges magatartására panaszkodik, közli, hogy ő és két leánya himlőben megbetegedett, még orvosra sincs pénze, ezért nem küldheti el a kért holmikat, és MADÁCH KÁROLY is ellenségesen viselkedik irányában. — Pal 190–191., Voi 114–115. Közli: Pal 419–420., Ember küzdj’–III. 17–18., MÖM–II. 1043., ÖL–I. 209–210. Kézirat: OSZK.

Az, hogy e levélben tiltakozik az Alsósztrégovára való elköltözés terve ellen, s inkább ap-
jához menne, arra mutat, hogy Csesztvének MADÁCH KÁROLY részére való átadása már
akkor konkrét formában felmerült a családban.

[2] Továbbá felmerül annak a gyanúja, hogy MADÁCH IMRÉNÉ csak ekkor értesült a MA-
DÁCH család korábbi osztályegyezségéről, pontosabban annak azokról a konzekvenciáiról,
amelyek ekkortájt “lépnek hatályba”, s amelyek következményeként MADÁCH IMRÉNÉ és
családjának át kell engednie Csesztvét MADÁCH KÁROLY számára. [1]-ben a keltezés
alapján a dátum 1853. 05. 25. után; a “PESTH 27/5” körbélyegző értelmében azonban
semmiképpen sem kaphatta meg a levelet a címzett 27-e előtt.

1853. 05. 29. után **Pest**

MADÁCH IMRE megkapja MADÁCH KÁROLY 1853. 05. 29-én írt leve-
lét, beszámoló jelentéktelen telekcseré, háztatarozási,
takarmányozási, haszonbérleti, gátjavítási és egyéb gazdálkodási
dolgokról, részben véleményét kéri. — Közli: Ritk 108–113., MÖM–
II. 1082–1085., ÖL–I. 210–214. Kézirat: OSZK.

1853. 06. 03. előtt **Pest**

MADÁCH IMRE levelet ír MADÁCH KÁROLYnak. — Ritk 113., MÖM–
II. 1085., ÖL–I. 217.

[2] A levelet csak MADÁCH KÁROLY 06. 05-én írt levelének utalásából ismerjük.

1853. 06. 04. után **Pest**

MADÁCH IMRE megkapja MADÁCH IMRÉNÉ 1853. 06. 04-én írt levelét,
aki küldi a megjavított fuszekliket, panaszkodik pénztelenségére,
hogy semmit sem kap ID. MADÁCH IMRÉNÉTől, betegnek érzi magát,
idegei kimerültek, életunt, ír a maga és MADÁCH IMRE ruházkodási,
javítási dolgairól. — Pal 191–192., Voi 115–116., Bal 60. Közli: Pal
420–421., MÖM–II. 1044–1045., ÖL–I. 215–217., Kiss 35–36. Kézi-
rat: OSZK.

A levél tartalmából arra lehet következtetni, hogy MADÁCH IMRÉNÉ ekkor, férje szabadulása óta még nem járt Pesten, tehát ha PALÁGYI MENYHÉRT (Pal 190) és BALOGH KÁROLY (Bal 59) szerint Pesten járt, ez a közlés nyilván téves.

[2] A levél tartalmában nem sikerült megtalálnunk a pesti utat kizáró vagy valószínűtlenné tevő célzást, mindazonáltal nagyon valószínű, hogy a szülést követő betegségek s magának az újszülöttnak az ellátása nem tették lehetővé azt, hogy MADÁCH IMRÉNÉ meglátogassa MADÁCH IMRÉT.

**[2] 1853. 06. 05. után
Pest**

MADÁCH IMRE megkapja MADÁCH KÁROLY 1853. 06. 05-én írt levelét, kisebb jelentőségű telek- és haszonbérleti, valamint juhtenyésztési ügyeiről. Közli, hogy MADÁCH IMRÉNÉnek adott volna pénzt, ha kér tőle, de javasolja, hogy intse takarékosagra. Anyjukkal, ID. MADÁCH IMRÉNÉvel kapcsolatban közbenjárását, sürgetését kéri és ír sógorukról, HUSZÁR SÁNDORRól, akivel ID. MADÁCH IMRÉNÉ teljesen összeveszett. — Közli: Ritk 113–117., MÖM–II. 1085–1088., ÖL–I. 217–221. Kézirat: OSZK.

[2] A levél keltezésében 06. 04. áll, és ennek megfelelően szerepel [1]-ben is. A levélben azonban szerepel a “holnap az az hétfőn” kitétel, s mivel 06. 04. szombat volt, ezért valószínűleg csak másnap, 06. 05-én vasárnap íródott a levél. Ezt megerősíti a levélíró azon közlése is, hogy másnap kíván zsákokért Losoncra küldeni; minden valószínűség szerint a beszerzés is inkább hétfőn, mintsem vasárnap történhetett. Mivel a keltezés nem a levél elején, hanem a végén áll, ezért az a lehetőség is elvethető, hogy 06. 04-én kezdődött és 06. 05-én végződött a levélírás.

1853. 06. 08. után Pest

MADÁCH IMRE megkapja MADÁCH IMRÉNÉ 1853. 06. 08-án írt levelét arról, hogy küldi a kért ruhadarabokat, panaszolja házuk lerombolását és pénztelenségét. — Közli: Pal 422–423., MÖM–II. 1046–1047., ÖL–I. 222. Kézirat: OSZK.

STAUD GÉZA ehhez a levélhez fűzi megjegyzését, hogy MADÁCH IMRÉNÉ terhesége, betegségei és súlyos gondjai valószínűtlenné teszik, hogy közben titkon mulatni járt és megcsalta a férjét, amint azt a családi hagyomány állítja. Ehhez hozzáfűzzük, hogy a családi hagyomány eredete kétségkívül a kissé egzaltált, spiritizmussal is foglalkozó MADÁCH ALADÁRnak az őt felnevelő, gondozó ID. MADÁCH IMRÉNÉ iránti kegyeletes hálája, hiszen az ő információi alapján írta meg alapvető Madách-életrajzát PALÁGYI MENYHÉRT, majd később, a másik közvetlen emlékből, családi hagyományból eredő Madách-életrajz szerzője, BALOGH KÁROLY is hasonló motívumok alapján vádolta MADÁCH IMRÉNÉT, hiszen az ő apját is közös nagyanyjuk, a MADÁCH IMRÉNÉ iránt leplezetlenül ellenségesen elfogult ID. MADÁCH IMRÉNÉ nevelte és gondozta. S azt még STAUD GÉZA sem emeli ki ebből és a többi levélből – jóllehet az ő nézetét támasztja alá –, hogy MADÁCH IMRÉNÉ a maga vidéki elhagyatottságában nemcsak beszerzési segítséget kért a városban lakó MADÁCH IMRÉTől, hanem egyben gondoskodott is férje ruhadarabjainak javításáról, rendben tartásáról.

[2] A vélhetően valóban ID. MADÁCH IMRÉNÉ hatása alatt álló MADÁCH ALADÁR és IFJ. BALOGH KÁROLYon kívül MADÁCH KÁROLY is rossz véleményrel volt sógornőjéről (lásd: 1853. 05. 25!). Ugyanakkor világosan látnunk kell, hogy ID. MADÁCH IMRÉNÉ több gyermekével is összekülönbözött anyagi okok miatt (lányát, HUSZÁR SÁNDORNÉT még 1864-ben készült végrendelet-töredékében is minden örökségből ki akarta zárni).

1853. 06. 09. után Pest

MADÁCH IMRE megkapja MADÁCH IMRÉNÉ 1853. 06. 09-én írt levelét: rövid tudósítás kisebb balesetéről, üzenet a Pesten tartózkodó FRÁTER PÁLnak. — Közli: Pal 423., MÖM–II. 1047., ÖL–I. 223. Kézirat: OSZK.

Ehhez a levélhez még a MADÁCH IMRÉNÉ mellett érveket felhozó STAUD GÉZA is elmarasztaló megjegyzést fűz, holott az érzelmnyilvánítások kifogásolt hiánya ilyen sűrű és gyakorlati kérdésekre vonatkozó levelezésben aligha róható fel.

1853. 06. 13. – hétfő

MADÁCH IMRE, ID. MADÁCH IMRÉNÉ és MADÁCH KÁROLY balassagyarmati ügyvédjük, BENDE ISTVÁN útján alperesi fellebbezést nyújt be a balassagyarmati törvényszékhez a PACZOLAY NÁRCISZ által ellenük indított birtokperben. — Krizs 33–34., MID 224–227. Irat: Nógrád Megyei Levéltár.

1853. 06. 15. után**Pest**

MADÁCH IMRE megkapja MADÁCH KÁROLY 1853. 06. 15-én írt levelét; beszámoló juhtenyésztési dolgaikról, birtokuk karbantartásáról, egy részecske tulajdoni kérdéséről, lovaik ellátásáról, és arról, hogy 100 forintot küldött MADÁCH IMRÉNÉnek. — Közli: Ritk 117–121., MÖM–II. 1088–1090., ÖL–II. 5–8. Kézirat: OSZK.

1853. 06. 22. után**Pest**

MADÁCH IMRE megkapja MADÁCH KÁROLY 1853. 06. 22-én írt levelét; beszámoló több, részint a XVIII. századba visszanyúló birtoktulajdoni ügyről, családi pénzügyletekről, megbízás hírlap-előfizetésre. — Ker 233. Közli: Ritk 121–125., MÖM–II. 1090–1093., ÖL–I. 9–12. Kézirat: OSZK.

STAUD GÉZA ezzel a levéllel kapcsolatban jelzi az ID. MADÁCH IMRÉNÉ által gyermekeivel megkötött osztályegyezséget; KERÉNYI FERENC e levél és az 1853. 08. 20.–10. 26. közt írt levél közti összefüggésre mutat rá.

[2] [1]-ben a “gyermekei közt tervezett” osztályegyezség szerepel, holott azt már 1850-ben megkötötték, csak a végrehajtása húzódott el.

1853. 06. 25. után**Pest**

MADÁCH IMRE megkapja MADÁCH IMRÉNÉ 1853. 06. 25-én írt levelét, aki közli, hogy 100 forintot kapott, ez nem elegendő a háztartása fenntartásához; mindkettőjük ruházkodási ügyeiről. — Pal 192., Voi 115., Bal 61–62. Közli: Pal 423–424., MÖM–II. 1048., ÖL–II. 13–14. Kézirat: OSZK.

1853. 06. 28. után**Pest**

MADÁCH IMRE megkapja ID. MADÁCH IMRÉNÉ 1853. 06. 28-án írt levelét; a családi vagyonfelosztás kérdéseiről, kéri, hogy MADÁCH IMRE járjon el a HUSZÁR SÁNDORNak juttatott vagyonrész visszaszerzéséért. — Közli: Ritk 68–69., MÖM–II. 1059–1060., ÖL–II. 15–16. Kézirat: OSZK.

1853. 07. 04. – hétfő

A Pozsonyi Kerületi Katonai Parancsnokság felhívja Nógrád megye előjáróságát, hogy azonnal idézze be MADÁCH IMRÉT. — Spá 94. Irat: Nógrád Megyei Levéltár.

A Pozsonyi Kerületi Katonai Parancsnokság tehát nem tudja, hogy MADÁCH IMRE rendőri felügyelet alatt Pesten tartózkodik, s onnét tilos távoznia.

1853. 07. 15. után**Pest**

MADÁCH IMRE megkapja MADÁCH KÁROLY 1853. 07. 15-én írt levelét; juhtenyésztésük és gyapjúeladásuk kérdéseiről, birtokügyekről és egyéb gazdasági kérdésekről. Az alsósztrégovai gazdaságot 1852. 11. óta vezeti, problémáit teljesen megismerte, majd közli a problémákat, ha MADÁCH IMRE hazaérkezett, mert az általa javasolt reformokat

csak az hajthatja végre, aki független. ID. MADÁCH IMRÉNÉ Pesten tartózkodik. — Közli: Ritk 105–108., MÖM–II. 1080–1082., ÖL–II. 18–21. Kézirat: OSZK.

A keltezetlen levél ideje a tartalmából megállapítható.

1853. 07. eleje?
Pest

MADÁCH IMRE megkapja MADÁCH IMRÉNÉ keltezés nélküli levelét; férje kívánsága szerint megírja, milyen ruhaneműkre volna szüksége, gyenge és fáradt, 600 forintot kapott ID. MADÁCH IMRÉNÉTŐL, de ez alig elég a háztartásra, helyzeténél fogva nem tudja meglátogatni, kéri hogy írjon SZONTAGH PÁLnak, vidítaná fel látogatásával. — Közli: Pal 421–422., MÖM–II. 1045–1046., ÖL–II. 16–18. Kézirat: OSZK.

A keltezés nélküli levél PALÁGYI MENYHÉRT feltételezése szerint 1853. 06-ból, HALÁSZ GÁBOR szerint meg éppenséggel 06. 05–07-ről származik. STAUD GÉZA feltételezését igazolja az a tény, hogy MADÁCH IMRÉNÉ június 25-ről keltezett levélben ez áll: “Ha teheted, Nanettől váltsd ki a két paplankendőt”, a keltezés nélküli levélben pedig azoknak a paplankendőknek, “mik Nanettnél voltak” az elküldéséről ír, tehát kétségtelen, hogy a keltezés nélküli levél a 06. 25-i után íródott.

[2] [1]-ben ez az esemény a 07. 15-i előtt szerepel.

[2] 1853. 07. 29. – péntek
Pest

[2] MADÁCH IMRE kérvényt intéz a hatósághoz, hogy ne Pesten, hanem Csesztvén és Sztregován internálják. — Harsányi 214.

1853. 08. 04. – csütörtök **Pest**

FRANZ GROHMANN haditörvényszéki auditor másnapra beidézi MADÁCH IMRÉT az Újépület haditörvényszéki irodájába. — Közli: Pal 428., MÖM–II. 1140., ÖL–II. 221–223., MID–2. 117. Irat: OSZK.

Az auditor neve PALÁGYI MENYHÉRTnél Grossmann, STAUD GÉZÁNál Grossmann, HALÁSZ GÁBORNál, aki a többitől eltérően az auditor aláírása alatti rangját is betűhíven közli: GROHMANN.

[2] Feltételezhetően ekkor közölték Madách Imrével, hogy 08. 20-án hazatérhet Csesztvére.

1853. 08. 10. után **Pest**

MADÁCH IMRE megkapja MADÁCH KÁROLY 1853. 08. 10-én írt levelét: gyapjúárusítási és egyéb gazdasági, részben bérleti ügyeikről számol be. — Közli: Ritk 125–130., MÖM–II. 1093–1096., ÖL–II. 22–27.

1853. 08. 20. előtt **Pest**

MADÁCH IMRÉNÉ megérkezik MADÁCH IMRÉHEZ, hogy együtt induljanak haza Csesztvére. — Ember küzdj’–III. 20., ÖL–II. 22.

Bár nincs kizárva és valószínűnek is látszik, de életrajzi forrásainkban nem találjuk nyomát, s így lehetséges, hogy HARSÁNYI ZSOLT elképzelése, melyet azután STAUD GÉZA innen vett át.

[2] MADÁCH KÁROLY 08. 10-i levelében jelezte, hogy Szent István napján Pestre utazna a vásárra. Mivel MADÁCH IMRE véleményünk szerint a 08. 05-i hadbírószéki idézés alkalmával tudta meg, hogy 08. 20-án haza utazhat, a hírt először feleségével tudathatta, s ez lehet az oka annak, hogy MADÁCH KÁROLY említett levelében még semmi utalás sincsen a hazatérésre, sőt a levél implicate feltételezi, hogy 08. 20-án a testvérek Pesten találkoznak majd. Ugyancsak MADÁCH KÁROLY említett leveléből tudjuk, hogy BORY ISTVÁN tisztartó is Pesten tartózkodott még, tehát minden valószínűség szerint az ő internálása is Szent István napján ért véget. Mindezek alapján, figyelembe véve MADÁCH IMRÉNÉ anyagi helyzetét és a család utazási szokásait is (azt ti., hogy Alsósztrégováról Pestre legfeljebb lóháton lehetett megtenni egy nap alatt az utat, éppen ezért minden is-

mert esetben egy éjszakát Csesztvén töltöttek az utazók), a következő lehetőséget tartjuk a legvalószínűbbnek. MADÁCH KÁROLY legkésőbb 08. 18-án elindult Alsósztrégováról, Csesztvén csatlakozott hozzá MADÁCH IMRÉNÉ, majd Pestről a vásárt követően közösen indultak vissza MADÁCH IMRÉVEL és BORY ISTVÁNNAL, ismét Csesztvén keresztül Alsósztrégovára. Ez annál is inkább valószínűnek látszik, mivel a család anyagai helyzete ekkoriban nem engedte meg, hogy a két szabadult a hazautazás költséges formáit válassza, s egyébként is, a családi levelezés tanúsága szerint, különösen ha több személyről volt szó, a Pesten tartózkodókért kocsit küldtek Alsósztrégováról. Nem zárható ki, hogy az utazáson részt vett a három közelebbről érintett személy mindegyike, vagyis MADÁCH IMRÉNÉ, ID. MADÁCH IMRÉNÉ és BORY ISTVÁNNÉ (KEMÉNY KRISZTINA).

1853. 08. 20. – szombat

Pest–Csesztve

MADÁCH IMRE hazatérése. — Gyl–I. XXIX., Voi 116., Bal 62., ÖL–II. 22., Mik 28., Kiss 38., Ker 233.

BÉRCZY KÁROLY szerint rendőri felügyelet alá helyezett utazhatott haza MADÁCH IMRE.

1853. 08. 26. előtt

Csesztve

MADÁCH IMRE a balassagyarmati főszolgabíró részére nyilatkozatot tesz a Pozsonyi Kerületi Katonai Parancsnokságnak. — MID 230.

A nyilatkozatról csak a főszolgabíró 1853. 08. 26-i jelentéséből van tudomásunk, amellyel azt továbbítás végett a nógrádi megyefőnököknek felterjesztette. A nyilatkozat szövegét nem ismerjük.

1853. 08. 26. péntek

A balassagyarmati főszolgabíró felterjeszti MADÁCH IMRE nyilatkozatát a nógrádi megyefőnökhöz a Pozsonyi Kerületi Katonai Parancsnoksághoz való továbbítás végett. — MID 230.

Vö. az 1853. 02. 09-i adattal.

[2] 1853. 09. 25-ig

Csesztve–Alsósztrégova

MADÁCH IMRE feleségével és gyermekeivel, valamint egész háztartásával átköltözik Csesztvéről az alsósztrégovai ún. új kastélyba, ID. MADÁCH IMRÉNÉ pedig átköltözik az új kastélyból az ún. régi kastélyba. — Pal 196., Voi 117. ÖL–II. 29., Mik 28., Harsányi 214.

Az átköltözés dátumára vonatkozóan az életrajzi források nem közölnek adatot. Annyi bizonyos, hogy ID. MADÁCH IMRÉNÉ és esetleg MADÁCH KÁROLY részéről is ez a terv már 1853. 05. 20. körül felmerült, mert MADÁCH IMRÉNÉ, aki 05. 12-i levelében még nem említi, 05. 25-i levelében elkeseredetten tiltakozik ellene. Annak, hogy Csesztvét MADÁCH KÁROLY vette át, valószínűleg nem a tervezett házassága volt közvetlen oka, az csupán mint járulékos motívum játszhatott közre, hiszen csupán 1854. 05. 31-én perfektuálódott; a közvetlen ok az osztályegyezség volt (Pal 196., ÖL–II. 9., 14., KERÉNYI FERENC: *A Madách-család osztályegyezsége*. A Nógrád Megyei Múzeumok évkönyve 1979. 181–188.), amelynek értelmében ID. MADÁCH IMRÉNÉ életjáradék ellenében az addig általa kezelt családi ingatlanvagyont átadta fiainak és felosztotta közöttük; MADÁCH IMRÉNÉ, akit házaseletének boldog és férje fogságidejének boldogtalan emlékei Csesztvéhez kötöttek, ezért s leveléből kivehetően az ID. MADÁCH IMRÉNÉhez való nem kívánatos közelség miatt nem szívesen vállalta a nélküle elhatározott átköltözést. Minthogy MADÁCH KÁROLY 1853. 09. 23-án kezdi vezetni csesztvei gazdasági naplóját (I. KERÉNYI FERENC: i. m. 195.), valószínű, hogy az átköltözés néhány nappal ez előtt történt.

[2] [1] eseményleírásában csak a család sztrégovai átköltözéséről van szó. Szükségesnek tartottuk azonban a pontosítást, mivel MADÁCH IMRÉNÉ és ID. MADÁCH IMRÉNÉ egymás közelében ugyan, ám mégsem egy fedél alatt laktak. Az utolsó következtetés nem teljesen állja meg a helyét. A családi levelezésből ugyanis, közelebbről egy keltezetlen, ám 09. 26-i (pesti) postai bélyegzőt tartalmazó levélből kiderül (OSZK Kézirattára. Levelestár: ID. MADÁCH IMRÉNÉ levele KÁROLYINÉ HUSZÁR ANNÁHOZ 8.), hogy “Erzsi”, vagyis MADÁCH IMRÉNÉ, továbbá a három gyermek “az utolsó transzportal” a levélírás napján érkeztek Alsósztrégovára. Ugyanezen levél szerint: “Károly talán Hefőn megy

egészen Csesztvére”, amiből egyfelől az következik, hogy MADÁCH KÁROLY végleges átköltözésére 09. 26-ánál nem korábban került sor (annak ellenére, hogy a csesztvei gazdasági naplójának címolaján valóban 09. 23-a szerepel), másfelől a levél nem írható ezen a hétfői napon, hiszen akkor hétfő helyett “má”-nak kellene állnia az idézett szövegrészben, így tehát 09. 25-e a legkésőbbi dátum, amikor a Sztregovára költözés befejeződött. Ugyanebben a levélben ID. MADÁCH IMRÉNÉ azt írja, hogy “Már két hete hogy ide által lakom”, ami félreérthetetlen célzás arra, hogy átköltözött a régi kastélyba.

1853. 09. körül

<MADÁCH IMRE megírja *Hazaérkezés*kor c. versét. — Pal 18., Voi 116., Bal 37–38. Közli: BpSzele 1878. 35. sz., MÖM–II. 239–241. kézirát: OSZK.

PALÁGYI MENYHÉRTtel szemben, aki 1853-ra teszi a vers keletkezését, BALOGH KÁROLY határozottan állítja, hogy a keletkezés éve 1843, mert a vers arra vall, hogy MADÁCH IMRE első ízben tér haza gyermekora óta; e vitában, úgy véljük, inkább PALÁGYI MENYHÉRTnek lehet igaza, mert bár MADÁCH IMRÉnek húszéves korában írt verseit romantikus fellengzősség jellemzi, még legalább ez az egy rész: “...itt, hol sírba egy világ dőlt, s oltárának elporlott zománca”, inkább az 1848 óta reáúduló csapásokat, mintsem ifjúkorának szerelmi hullámszását idézi.>

[2] Az érvelést is és a következtetést is el kell vetnünk, s csupán azért nem soroltuk más-hová a verset, mert a pontos évszámot annak szövege alapján kideríthetetlennek tartjuk, más információval pedig változatlanul nem rendelkezünk. A költő csaknem valamennyi verse 1864-ben, a kötetbe rendezés tervekor nyerte el ma ismert formáját (a korábbi változatokat néhány kivételtől eltekintve nem ismerjük), s ez az oka annak, hogy néhány korai versben kései reminiscenciát találunk. Így pl. a *Fagy-virágok* ciklus, PALÁGYI MENYHÉRT kétségei ellenére (Pal 220.), mégiscsak közvetlenül LUIZA halála után keletkezett, s nem több mint tíz évvel később: az abban fellelhető reminiscenciák az 1864-es átdolgozás eredményei. Hasonlóképpen a *Hazaérkezés*kor is az egyetemi tanulmányairól tavasszal vagy nyáron hazatérő ifjú élményeit tükrözik, a serdülőkor és ifjúkor határán (a vers véleményünk szerint éppen arról szól, hogy az utolsó otthon töltött napok óta vált írója felnőtté), s ennek megfelelően – az 1864-es átdolgozás ellenére – 1838-ban vagy 1839-ben, de legkésőbb 1840-ben keletkezhetett.

[2] 1853. 10. 16. – vasárnap

Balassagyarmat

[2] HUSZÁR SÁNDORNÉ MADÁCH ANNA nyugtát ad MADÁCH IMRE és MADÁCH KÁROLY részére arról, hogy az 1851. 12. 01-én ingóságok fejében lekötött 1000 pengőforint tartozásukat megfizették, továbbá arról, hogy MADÁCH IMRE 1500 forintról váltót adott nővérének, továbbá a KEINERNÉL MADÁCH IMRE helyett MADÁCH ANNA által kifizetett 268 forint visszafizetéséről, végül pedig MADÁCH IMRE kötelezi magát, hogy azt az összeget, amelyet MADÁCH ANNA helyett ID. MADÁCH IMRÉNÉ fizetett, s amelyet most MADÁCH ANNától megkapott, ID. MADÁCH IMRÉNÉnek átadja. — MID–2. 118–119.

[2] Bár a négy dokumentum kommentárja nem utal rá, a hivatkozott időpont (és helyenként a szöveg utalása) alapján egyértelmű, hogy a család osztályegyezségével összefüggő tartozásokról van szó, amelyek részben a természetbeni osztozkodással, részben a MADÁCH ANNÁnak járó földterületek megváltásával függtek össze.

1853. 10. 19. után

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE megkapja DESSEWFFY JÓB levelét kölcsönügyben. — Kézirat: OSZK Kézirattára. Levelestár: MADÁCH IMRE levele DESSEWFFY JÓBhoz. 1853. 10. 29.

[2] 1853. 09. 25.–10. 25.

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE levelet ír MADÁCH KÁROLYnak, kölcsönügyletekről, köztük olyan kölcsönről, mely majd 10. 26-án lesz felelhető. — Ker 233. Közli: Ker 233–234. Kézirat: Xántus János Múzeum, Győr.

[2] KERÉNYI FERENC datálási kísérletét pontosítottuk annak alapján, hogy a levél a sztrégovai átköltözés után íródott; mivel a 10. 26-i kölcsönről jövő időben van szó, így 10. 25. a legkésőbbi szóba jöhető dátum.

1853. 10. 29. – szombat

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE levelet ír DESSEWFFY JÓBNak, kölcsönügyben. — Kézirat: OSZK Kézirattára. Levelestár: MADÁCH IMRE levele DESSEWFFY JÓBhoz. 1853. 10. 29.

1853. 12. 03. – szombat

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE meglátogatja ID. MADÁCH IMRÉNÉT. — Kézirat: OSZK Kézirattára. Levelestár: ID. MADÁCH IMRÉNÉ levele KÁROLYINÉ HUSZÁR ANNÁHOZ.

[2] [1]-ben “felkeresi” szerepel. Mivel az új kastélytól csupán kb. 100 méterre fekvő régi kastélyba történő átrándulásról volt szó, helyesebbnek tartottuk a “meglátogatja” szó alkalmazását.

1853

MADÁCH IMRE és MADÁCH IMRÉNÉ közt a korábbi harmónia megbomlik. — Gyul–I. XXIX., Beck 351–353., 363–365., 374–377., Pal 184–199., Voi 116–117., Ember küzdj’–III. 6–31., Bal 62–68., Kiss 33–40.

A házastársak viszonyának megromlását dokumentálja az 1854. 07. 25-én aláírt válási okirat. E tény előzményeire, indokaira nézve az életrajzok írói alapvetően MADÁCH ALADÁRTól és IFJ. BALOGH KÁROLYTól kapták felvilágosításait, akik mindketten őket gondos szigorúsággal nevelő nagyanyjuk, ID. MADÁCH IMRÉNÉ nézeteit továbbították, s hogy őt milyen gyűlölet érzése fűtötte menyével szemben, azt leveleinek egy-egy kitétele bizonyítja. Az ilyen, kétségkívül elfogult forrásból, az ezt igazolni látszó s tán ugyancsak ettől befolyásolt környékbeli mendemondákból, MADÁCH IMRÉNÉ válás utáni lezüllésének s megzavarodásának gyökereivel nem feltétlenül 1853-ig visszanyúló tényéből állították össze az életrajzírók a házaspár elhidegülésének indokait és elképzelt történetét, s ehhez kerestek adatokat, nem mindig elfogulatlanul, magának MADÁCH IMRÉ-

NÉnek 1853-ban Csesztvéről férjéhez Pestre írt leveleiben. BÉRCZY KÁROLY még részletezés nélkül állapítja meg, hogy MADÁCH IMRE elvesztette családi boldogságát, PALÁGYI MENYHÉRT már emleget egy H. F. nevű gavallért, aki eredményesen udvarolt a magára maradt asszonynak, míg a férj még akkor sem sejt semmit, amikor Alsósztrégovára való átköltözésük után is eljár hozzájuk a széptevő, VOINOVICH GÉZA szerint MADÁCH IMRE már Pesten hallott neje viselt dolgairól, s ekkor írta a gyanakvását igazoló *Hozzá mint nőhöz* c. verset (szerintünk ez a vers inkább későbből származhat), HARSÁNYI ZSOLT a regényíró jogán erősen dramatizálja a szerelmi háromszög kifejlődését, s már az udvarló nevét is kiírja: HANZÉLY FERENC; BALOGH KÁROLY teljesen ID. MADÁCH IMRÉNÉ nézetei alapján, bár nem minden részvét nélkül, lélektanilag elemzi a könnyelműnek megrajzolt asszony befejezett tényként említett botlását. L. KISS IBOLYA viszont logikus bizonyítással cáfolja és pletykának nevezi a MADÁCH IMRÉNÉ elleni gyanút és vádakát, csak annyit ismer el tényként, hogy egy aratóünnepségen a parasztok közt táncolt, és hangoztatja labilis idegállapotát. A családi kapcsolatok egyik fontos tanújának, HENRICI ÁGOSTON alsósztrégovai evangélikus lelkésznek, a család barátjának fia, HENRICZY BÉLA lelkész, a HARSÁNYI ZSOLTHoz intézett levelében MADÁCH IMRÉNÉ mellett nyilatkozik (LEBLANC ZSOLTNÉ: *Madách-életrajzi adalékok a Harsányi-hagyaték alapján*. Palócföld 1974. 4. sz. 20–21.). A házastársi viszony megromlásának okaira az életrajz elemzői *Az ember tragédiájából* vett néhány idézettel próbálnak élesebb fényt deríteni. “Mi okból költötte Madách a családi tragédiát?” – kérdi a Kepler-színt elemezve ALEXANDER BERNÁT (AB 112.), és ezt feleli: “A feleletet a költő élete adja meg.” (Uo.) Valóban: “János, nekem szükségem volna pénzre” (8. szín), mintha MADÁCH IMRÉNÉ 1853 első felében írt leveleiből volna, és “Rajongó férfi és idegbeteg nő korcs nemzedéket szül” (12. szín), mintha önnön házasságának volna bírálata (pedig még nem is tudja, hogy gyermekei közül MADÁCH ALADÁR a spiritiszta hóbortnak lesz megszállottja, MADÁCH BORBÁLA pedig mint nimfomániás az elmeógyógyintézetben végzi majd életét). Kétségtelen önéletrajzi, tulajdon házasságára utaló motívumok, de csak egy-egy mondas erejéig, s nem tárják fel MADÁCH IMRE házassági válságának okát – ugyanis nem szabad megfélekezni a szöveggörnyezetről: Keplerné a fényűző császári udvar legfényűzőbb hölgyeként mondja idézett szavait, míg MADÁCH IMRÉNÉ bebörtönzött férje nélkül, falusi elhagyatottságban nyomorogva ír pénzért; a rajongó férfi és idegbeteg nő kapcsolatát pedig az elgápi esedett falanszter beszűkült agyú (mai szóval: szakbarbár) tudósa mondja, akivel szemben MADÁCH IMRE Ádámja azt a gyönyörű monológot szegzi, mely így kezdődik: “Ne szánjatok. Miénk ez örülés...” Igaz tehát, hogy a költő házasságának megromlására gyorsan villanó fényeket vet *Az ember tragédiájának* egy-egy

mondata, de a teljes kép, sőt a lényeg feltárásához MORVAY GYÖZŐnek már a századforduló évében leírt felismerése (MORVAY GYÖZŐ: *Madách életrajzáról és költészetéről*. BpSzele 1900. 438.) vezet, melyet SZÉKELY JÚLIA szépirodalmilag dramatizált (SZÉKELY JÚLIA: *A két Madáchné*. Jelenkor 1964. 9. sz. 823–826., 10. sz. 915–927.) és amelyet a legalaposabban L. KISS IBOLYA dokumentált, munkáját így summázva: “Majthényi Anna szerepe hatalmas láncszem a Madách-család végzetes útjában.” (Kiss 46.) Lélektani törvény, hogy a gyermekkor óta rögződött emlékek erősebben hatnak, mint a későbbiek; amikor a kiéleződött helyzetben MADÁCH IMRÉnek választania kellett anyja (s az életének első két évtizedéhez fűződő alsósztrégovai világ) és másfelől felesége között, ő az előbbi választotta. A végleges szakítást kiváltó losonci báli eset (1854 farsangján) s hogy utána MADÁCH IMRE visszavonult barátaival, csupán a döntés tudatosulását jelentették az érzelmileg tudat alatt már érlelődő folyamatban.

[2] Az eset tárgyilagos elemzésének kísérletére alig találunk példát. Tény, hogy MADÁCH ALADÁR és IFJ. BALOGH KÁROLY véleményét meghatározhatta ID. MADÁCH IMRÉNÉ véleménye, vitatható azonban, hogy utóbbi gyűlölte volna MADÁCH IMRÉNÉT, s az is, hogy a levelei gyűlöletet tükröznének. Ami az utóbbit illeti, teljes levelezésében egyetlen kitétel utal erre, ahol “Megérá”-nak nevezi MADÁCH IMRÉNÉT (OSZK Kézirattára. Levelestár: ID. MADÁCH IMRÉNÉ levele KÁROLYINÉ HUSZÁR ANNÁHOZ. 1854. 06. 16.). Ám ha írásaiból mégis ellenszenvre következtetünk, akkor meg kell állapítanunk, hogy saját lányával, HUSZÁR SÁNDORNÉval szemben még elmarasztalóbb lehetett az ítélete, hiszen ez az ítélet nemcsak véleményként nyilvánult meg, de sokkal határozottabb módon abban a szándékban, amellyel – végrendelet-törődékének tanúsága szerint – ki akarta zárni a lányát minden örökségből. Feltétlenül hangsúlyoznunk kell, hogy a család teljes (s mindmáig csak szórványosan publikált) levelezésében mind az öt gyermekével való (jobbára pénzügyi természetű) konfliktusra találunk példát. ID. MADÁCH IMRÉNÉ végig sértette MADÁCH PÁLT éppúgy, mint MADÁCH MÁRIÁT; mégsem valószínű, hogy a “gyűlölet” szó alkalmas volna a gyermekeivel kapcsolatos konfliktus jellemzésére. Ám éppígy önkényesnek tartjuk a MADÁCH IMRÉNÉvel való kapcsolattal összefüggésben ennek a szónak a használatát, annak ellenére, hogy a “gyűlölet” lehetősége (jóllehet a fogalom meglehetősen körvonalazatlan, mondhatni: tudománytalan) valóban fennáll. Azt is tudjuk azonban, hogy pl. MADÁCH ALADÁR nézete alapvetően eltér BÉRCZY KÁROLYétól, s éppen ezért GYULAI PÁLTól pontosan annak a szövegrésznek a kihagyását kérte BÉRCZY KÁROLY emlékbeszédéből, amelyben ez állt: “s ő haza Csesztvére sietett, repült, hogy ott a boldogságnak – már csak romjait találja.” MADÁCH ALADÁR indoklása szerint: “az alá húzott sorokat kihagyni

kérem, annál is inkább, mert azon kívül hogy a helyzetet nem is egészen correct illusztrálják, még mint ilyenek is t. i. csupán a helyzet illusztrálására valók egy kissé világosak, egyszerű életrajzi adatoknak pedig homályosak. Ha valaki talán Madach Imre életrajzát mint önálló művet feldolgozná egészen más tekintet alá esnék ezen dolog is és az illető tetszésétől fog függni minden adatot felhasználni.” (OSZK Kézirattára. Levelestár: MADÁCH ALADÁR levele GYULAI PÁLhoz. Alsósztrégova, 1875. jún. 4.) A kép tehát minden érintett szempontjából (beleértve a későbbi adatközlőket is) árnyaltabb, ha szabad ezt a szót használnunk, “ellentmondásosabb”, mint ahogyan az [1]-ben szerepel, nem is szólva a Madách-irodalomról. VOINOVICH GÉZA feltételezése a *Hozzá mint nőhöz* c. vers keletkezéséről már csak azért is valószínűtlen, mivel ha a kiszabadulást követően olyan végletesen megromlott volna a kapcsolat a házastársak között, mint ahogyan azt a vers tükrözi, úgy MADÁCH IMRE nem vitte volna feleségét Alsósztrégovára, hanem már Pesten lépéseket tesz a válás érdekében, Csesztvén pedig végleg elválnak; MADÁCH ALADÁR idézett levélrészlete azonban azt sejteti, hogy ekkor még nem romlott meg a kapcsolatuk, így [1] álláspontját a vers későbbi keletkezéséről megerősíthetjük. Ami az (első) udvarló nevét illeti: HANZÉLY FERENC ugyan rajta van azon a listán, amely az 1852-ben Csesztvén megforduló személyeket felsorolta (lásd: 1852. 11. 02!), ám ennek ellenére kétséges, hogy valóban ő volt-e az udvarló. Véleményünk szerint az *Egy vetélytárhoz* c. versnek sokkal inkább LISZ-NYAI KÁLMÁN lehetett a címzettje, aki kalandjairól volt híres [ANDOR CSABA (szerk.): *Fráter Erzsébet emlékezete I*. Csécse–Balassagyarmat–Budapest, 1996. 118.], s akiről tudjuk, hogy pl. SZONTAGH PÁL választottját “elszerette”. A versben főlemlített költőietlenség olyan vád, amely csakis egy neves költőt érinthetett érzékenyen, márpedig LISZ-NYAI KÁLMÁN, ellentétben HANZÉLY FERENCCEL, valóban híres költő volt ekkoriban. LEG-IFJ. BALOGH KÁROLY elemzése nem annyira ID. MADÁCH IMRÉNÉnek, hanem sokkal inkább IFJ. BALOGH KÁROLYnak – [1] keletkezésekor még csak kéziratban rendelkezésre álló – nézeteit tükrözi (Balogh 20–23.), így a hatás közvetett. L. KISS IBOLYA mint orvos, a labilis idegállapotnál többet feltételez, s úgy véli, hogy egy ismert jelenséggel, a szülés után (többnyire nem közvetlenül, hanem inkább néhány héttel később) fellépő időszakos pszichózissal állunk szemben, s ez a magyarázata az 1853. 05. 25-i levél “cinizmusának”. Az aratőünnepségen történő részvételtől még hitelt nem érdemlő adatok sem állnak rendelkezésünkre. Közvetlenül férjének letartóztatása után, 1852. 08-ban nem valószínű, hogy ilyesmin részt vett volna MADÁCH IMRÉNÉ, 1852. 06. 29. és 08. 20-a között azonban nincs kizárva ennek a lehetősége sem. Mivel azonban egyfelől 08. 20-án már megérkezett MADÁCH IMRE Csesztvére, másfelől az ilyen ünnepek szokásos ideje az aratás kezdete és vége volt, így marad az 1853. 06. 29-e (szerda), mint gyakorlatilag az egyetlen elvileg

szóba jöhető dátum. (Meg kell azonban jegyeznünk, hogy régen inkább a munka végén ünnepeltek, mintsem a kezdetén!) ALEXANDER BERNÁT észrevételei véleményünk szerint a tárgy pontatlan ismeretére vallanak. A 8. szín elsősorban JOHANNES KEPLER első, BARBARA MÜLLERrel kötött házasságáról szól (v. ö.: “Együtt kell túrnunk, míg a sír felold”: KEPLER házasságát valóban a sír oldotta fel, hiszen ismét megházasodott, MADÁCH IMRÉÉ azonban nem). Az persze nyilván nem véletlen, hogy MADÁCH IMRE éppen KEPLERT állította műve középpontjába, ám ebben életútjaik rokon vonásai mellett szerepet játszhattak egyéb, pl. a szabadkőművességgel, s így közvetve nagypapjával, MADÁCH SÁNDORral összefüggő szempontok is. Ami a “Rajongó férfi és idegbeteg nő korcs nemzedéket szül” idézet esetleges életrajzi hátterét illeti, véleményünk szerint nem annyira jövőbelátásról van szó, mint inkább az 1846. 08. 31-i eseményről, amikor – legalábbis egy bizonyos forrás szerint – valóban torzszülött gyermeket hozott világra MADÁCH IMRÉNÉ (Nógrád Megyei Levéltár XIII. 1. A Bory–Madách család iratai. Harsányi Zsolt levelezése 4. levél: KAPITÁNYNÉ levele HARSÁNYI ZSOLTHOZ. Sukoró, 1932. 04. 18.). MADÁCH BORBÁLA (egyébként két független forrás: HENRICZY BÉLA és az Országos Ideg- és Elmegyógyászati Intézet által is alátámasztott) nimfomániájához nem tudunk mit hozzátenni, azon túl, hogy véleményünk szerint enyhén szólva nem ad kimerítő magyarázatot arra, miért élt a hölgy 1878-tól 1914-ben bekövetkezett haláláig elmeorvosezetenben. Ami ID. MADÁCH IMRÉNÉ szerepét illeti, nem szabad megfélekezünk arról, hogy az ő “feladata” (az, amit vélhetően élete céljának vagy értelmének tartott) nem MADÁCH IMRE családi boldogságának elősegítése, hanem a már akkoriban kihalófélben lévő Madách család (genetikai, anyagi, erkölcsi stb.) fennmaradásának biztosítása volt, s ehhez mérten csaknem elhanyagolható – saját szempontjából és értékrendszeréből nézve –, hogy milyen volt a viszonya MADÁCH IMRÉNÉVEL vagy akár MADÁCH IMRÉVEL. Végül ami a döntés tudatosulását illeti, a tények legalábbis amellett szólnak, hogy nem MADÁCH IMRE, hanem sokkal inkább ID. MADÁCH IMRÉNÉ dönthetett. Ismerjük ugyanis a válási egyezség után ID. MADÁCH IMRÉNÉHEZ ÍRT levelét, s a levél tartalmából, továbbá abból a tényből, hogy hasonló levelet a férjének nem írt, arra kell következtetnünk, hogy a válás kérdésében (a paradoxon lélektani elemzése nem lehet célja az életrajzi krónikának) nem MADÁCH IMRÉÉ, hanem ID. MADÁCH IMRÉNÉÉ lehetett a végső szó.

[2] A “pesti úrbéri kármentesítés”-ből a Madách családnak járó összeg egyénenkénti felosztását MADÁCH IMRE végzi el. — MID–2. 120–121.

1854

1854. 02. 28. – kedd

A Pesti Haditörvényszék ítéletet hoz MADÁCH IMRE felségárulási ügyében: bizonyítékok hiányában beszünteti az eljárást. — Pal 42., MÖM–II. 1140., ÖL–II. 29., KAMARÁS BÉLA: *Adat Madách Imre hadbírószági ügyéhez*. ItK 1965. 1. sz. 77.

VOINOVICH GÉZA és RUDNAY JÓZSEFNÉ VERES SZILÁRDA (RUDNAY JÓZSEFNÉ VERES SZILÁRDA: *Emlékeim 1847–1917.*, Bp., 1922. 23.) 1853-ra teszik az ítélet kihirdetésének napját. Ez az adat ellentmond a történeteknek. VOINOVICH GÉZA állítása, hogy MADÁCH IMRE 1853. 03-ban szabadul, amihez azt a lábjegyzetet fűzi, hogy “erről megvan a Certificat”, nyilván abból ered, hogy az 1854. 03. 31-én kelt Certificatnak, mely MADÁCH IMRE ellen beszünteti az eljárást, keltezését egy évvel elnézte. RUDNAY JÓZSEFNÉ viszont arra alapozza állítását, hogy édesanyja naplójában név feltüntetése nélkül áll egy idevonatkozó bejegyzés, s ő feltételezi, hogy MADÁCH IMRÉre vonatkozott; a feltételezés nyilvánvalóan téves. Másfelől azonban, ellentétben az összes korábban ismert adattal, 1983 óta (amióta SPÁCZAY HEDVIG publikálta kutatásainak eredményét) tudjuk, hogy MADÁCH IMRE ellen RÁKÓCZY JÁNOS rejtegetésének vádján kívül fegyveres szervezkedésben való részvétel vádjával is folyt egyidejűleg eljárás. Lehetséges tehát, hogy a két vád közül az egyikben már 1853-ban megszüntették az eljárást (és lehetséges, hogy ezzel függ össze a Pozsonyból Pestre történt átszállítás). E kérdésben tehát további kutatás szükséges, s ez akkor válik lehetővé, amikor a ma még ismeretlen hadbírószági iratok hozzáférhetővé lesznek. A MADÁCH IMRE ellen szabadcsapatok szervezéséért felmerült gyanút futólag már BECKER HUGÓ is említi.

[2] Az 1854. 02. 28.–03. 31. eseményekkel kapcsolatos zavart valóban téves olvasatok okozzák, nemcsak VOINOVICH GÉZÁNál, de RUDNAY JÓZSEFNÉ VERES SZILÁRDÁNál is. Ami az évszámot illeti: véleményünk szerint az első, a német eredetű tartalmazó VERES PÁLNÉ-féle naplóközlés a hiteles, s abban 1854. 03. 30-i dátummal a következő áll: “Abends las ich wieder; übrigens war meine Phantasie viel beschäftigt wegen eines Freundes, der heute sein Urtheil zu Pesth hören soll, dessen Schicksal Freiheit oder Gefangenschaft, von diesem Machtsprüche abhängt. Gebe Gott, er werde frei!!!” (RUDNAY JÓZSEFNÉ–SZIGETHY GYULÁNÉ: *Veres Pálné Beniczky Hermin élete és működése*. Bp., 1902. 546.; maga a napló minden valószínűség szerint megsemmisült.) Mivel a dátum ennél a közlésnél egyezik MADÁCH IMRE és BORY ISTVÁN beidézésének dátumával,

ezért véleményünk szerint a szövegben szereplő barát, akire a naplóbejegyzés napján ítéletet mondanak, csakis MADÁCH IMRE lehet. Ami a Pestre szállítást illeti, annak oka, mint láttuk, a MADÁCH IMRE ellen letartóztatása után felmerült újabb vád volt: a gerillaszervezkedés ügyében – országos hálózatról lévén szó – nem járhatott el a Pozsonyi Kerületi Katonai Parancsnokság. Végül BECKER HUGÓ közlésének háttérben éppen ellentétes információ áll. Az általa felhasznált forrás ugyanis TURI MÉSZÁROS ISTVÁN: *Hogy születte meg az “Ember tragédiája?”* Ország-Világ 1888. dec. 1. 771–773., az utóbbi pedig MADÁCH IMRE képviselőtársának, PÉTERY KÁROLYnak a visszaemlékezését idézi. Eszerint MADÁCH IMRE ezt mondta képviselőtársának 1861. 07. 20-án: “Tudod – beszélte el ő maga egyik meghitt barátjának –, hogy 1852-ben a bécsi kormány azon gyanúsításból, hogy én szabad csapatokat szervezek, elfogattam... A vád hazugság volt, s ennél fogva világos, hogy számtalan kikérdésre semmit sem feleltem. Azt gondolhatod, hogy nem rajtam múlt, ha sereget nem teremtettem a földből annak az átkos rendszernek megbuktatására.” Ami a közelebbi időpontokat illeti: az ítélet meghozatala (02. 28.) után csak egy hónappal került sor az idéző levelek kiküldésére, és 03. 30-án az ítélet kihirdetésére.

[2] 1854. 03. 05. – vasárnap

Buda

[2] A SKRZETULSKI KÁZMÉR-féle perben érintett személyek között MADÁCH IMRE neve is szerepel. — MID–2. 121–124.

[2] A Pesti Haditörvényszék leirata a 02. 28-i jelentésre és aktákra hivatkozik; ezek föltehetően a szóban forgó napon született ítéletek, ill. az azok alapjául szolgáló iratok lehetnek. A leirat elrendeli MADÁCH IMRE és BORY ISTVÁN megerősített felügyeletét Alsósztrégován.

1854. 03. 07. előtt A

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE megtiltotta MADÁCH IMRÉNÉnek, hogy elmenjen a londoni bálba, ám ez mégis elmegy, MESKÓ MIKLÓSSal. — Pal 201., Voi 118., Bal 69., ÖL–II. 30., Kiss 44–45., Andor–6.

[2] A botrányt elkerülendő, a család felkéri HENRICI ÁGOSTON evangélikus lelkészt, hogy menjen MADÁCH IMRÉNÉ után, aki eleget is tesz a kérésnek. — Kiss 45.

Az időpontokra vonatkozóan pontosabb meghatározást a források nem közölnek, csak annyit, hogy az eset farsang idején történt (ezévben 03. 07-én volt húshagyókedd); a losonci bál színhelye a Fekete Sas vendéglő volt (ma: Ulica Červenej Armády 5.).

[2] Bár igen valószínű, mégsem teljesen bizonyos, hogy valóban farsangi bálról volt szó, s nem később történt az esemény. HARSÁNYI ZSOLT a regényében jóval az ítélethozatal utánra teszi a bál időpontját (Ember küzdj'—III. 34–37.).

1854. 03. 07. előtt B

Alsósztrégova

Miután MADÁCH IMRÉNÉ visszatért a losonci bálból MESKÓ MIKLÓS kíséretében, MADÁCH IMRE a birtokához tartozó Bikóc-pusztára távozik SZONTAGH PÁL és VERES GYULA társaságában, majd visszatérve kastélyába közli MADÁCH IMRÉNÉVEL, hogy elhatározta elválásukat. — Pal 201., Praz 83.

**[2] 1854. 03. 10. – péntek
Pest**

[2] A Pesti Haditörvényszék BILKOM hadbíró aláírásával felterjeszti a Katonai és Polgári Kormányzóságnak a SKRZETULSKI KÁZMÉR-féle perben érintett személyek jegyzékét, egyúttal jelzi, hogy a szabadlábbon lévőeknek az ítélet ismertetése céljából történő behívását megkezdte. — MID–2. 125–129.

[2] A 03. 05-i leirattól eltérően ez az irat MADÁCH IMRE és BORY ISTVÁN egyszerű rendőri megfigyelés alá helyezéséről intézkedik.

**[2] 1854. 03. 14. – kedd
Pest**

[2] A Katonai és Polgári Kormányzóság igazságügyi osztálya, NEDELKOVICS őrnagy aláírásával, a 03. 10-i iratokat továbbítja a rendőri osztálynak, további rendelkezések meghozatalára. — MID–2. 125.

[2] 1854. 03. 19. – vasárnap

Buda

[2] A Katonai és Polgári Kormányzóság igazságügyi osztálya elküldi a SKRZETULSKI KÁZMÉR-féle perben érintett személyekkel kapcsolatos utasításait az illetékes katonai kerületi parancsnokságoknak (Pest, Pozsony, Nagyvárad), valamint a temesvári Katonai és Polgári Helytartóságnak. — MID–2. 134–135.

[2] Bár a fennmaradt iratban MADÁCH IMRE neve nem szerepel, az abban hivatkozott mellékletben, amely a fennmaradt szöveg szerint a vádlott-társak jegyzékét tartalmazta, minden valószínűség szerint róla is szó volt.

[2] 1854. 03. 22. – szerda

Pozsony

[2] A Pozsonyi Kerületi Katonai Parancsnokság feliratban értesíti a Katonai és Polgári Kormányzóságot, hogy a 03. 19-i utasításoknak megfelelően intézkedett: a pozsonyi kormányzati osztályt felkérték MADÁCH IMRE és BORY ISTVÁN rendőri felügyeletének bevezetésére, egyúttal utasították az 5. csendőrezred parancsnokságát az érintettek megfigyelésére. — MID–2. 136–137.

[2] 1854. 03. 28-ig

Alsósztrégova

[2] MADÁCH IMRE és BORY ISTVÁN idéző levelet kap a Pesti Haditörvényszéktől 1854. 03. 30-ra. — OSZK Kézirattára. Levelestár: GAÁL IGNÁC levele CSERNYUS EMMÁHOZ. Alsósztrégova, 1854. 03. 28.

[2] A levélíró három lehetőséget említ az idézés okaként; az ítélethozatal nincs közöttük.

1854. 03. 30. – csütörtök

Pest

A MADÁCH IMRE és BORY ISTVÁN ügyében hozott hadbírószági ítélet kihirdetése. — Pal 201., MID–2. 138. Irat: OSZK Kézirattára. Analekta 3844.

[2] Az ítélet, a felségárulással vádolt személy rejtegetésének ügyében, hiányos tényállásra és elégtelen bizonyítékokra való hivatkozással, a vizsgálat felfüggesztését rendelte el. Az ítélet nem szólt a gerillaszervezkedésben való részvétellel kapcsolatos gyanúsításról.

1854. 03. 31. – péntek

Pest

[2] A BILKOM hadbíró-örnagytól által aláírt ítéletet és a hátoldalán lévő, HLAVATHY aláírással ellátott útlevélt MADÁCH IMRE átveszi. — Közli: Pal 429., MÖM–II. 1140–1141., ÖL–II. 27–28., MID–2. 138., Andor–6. Irat: OSZK Kézirattára. Analekta 3844.

[2] [1] Feltételezése, hogy tudniillik MADÁCH IMRE nem vett volna részt az ítélet kihirdetésén, s hogy az ítéletet Alsósztrégovára kézbesítették volna, abszurd, s a GAÁL IGNÁC-levél egyértelműen cáfolja. Az ítélet hátoldalán lévő személyleírásnak sincs értelme kézbesítés esetén. A megyehatárt ekkor még nem lehetett útlevél nélkül átlépni. A Pestre utazáshoz nyilván maga az idéző levél szolgált útlevélként, míg a visszaúthoz az ítélet hátoldalán lévő irat.

1854. 04. 15. – szombat

GYÜRKY PÁL birtokperben keresetet intéz a Nógrád megyei törvényszékhez ID. MADÁCH IMRÉNÉ, MADÁCH IMRE és MADÁCH KÁROLY

ellen, és kéri őket beidéztetni. — Krizs 39–40., MID 232–235. Irat: Nógrád Megyei Levéltár.

[2] 1854. 04. 18. – kedd

[2] PLACHY SÁMUEL keresetet nyújt be a megyei törvényszéknél ID. MADÁCH IMRÉNÉ, MADÁCH IMRE és MADÁCH KÁROLY ellen a Pest megyei Káposztásmegyer, Sikátorpuszta stb. helységekért 1792-ben indított tabuláris per befejezéséért. — MID–2. 212.

[2] Csak MID–2. jegyzeteiben, utalásként szerepel, Madách-gyűjt. 272 t. hivatkozással!

1854. 04. 20. – csütörtök

A GYÜRKY PÁL által ID. MADÁCH IMRÉNÉ, MADÁCH IMRE és MADÁCH KÁROLY ellen indított kereset benyújtása. — Krizs 41., MID 235–239. Irat: Nógrád Megyei Levéltár.

[2] 1854. 04. 21. – péntek

[2] PLACHY SÁMUEL keresetet nyújt be a megyei törvényszéknél ID. MADÁCH IMRÉNÉ, MADÁCH IMRE és MADÁCH KÁROLY ellen. — MID–2. 212.

[2] Csak MID–2. jegyzeteiben, utalásként szerepel, Madách-gyűjt. 274 t. hivatkozással! Nem világos, hogy a kereset miben különbözik a három nappal korábbi, 04. 18-ai keresettől.

1854. 04. 23. – vasárnap

JANKOVICH VINCE birtokelzálogosítási ügyben keresetet intéz a Nógrád megyei törvényszékhez MADÁCH IMRE ellen. — Krizs 62–63., MID 239–241. Irat: Nógrád Megyei Levéltár.

1854. 04. 24. – hétfő

A JANKOVICH VINCE által MADÁCH IMRE ellen indított kereset benyújtása. — Krizs 64.

1854. 04. 27. – csütörtök

PACZOLAY NÁRCISZ zálogperben keresetet intéz a Nógrád megyei törvényszékhez ID. MADÁCH IMRÉNÉ, MADÁCH IMRE és MADÁCH KÁROLY ellen. — Krizs 34–35., MID 241–243. Irat: Nógrád Megyei Levéltár.

1854. 04. 29. – szombat

A PACZOLAY NÁRCISZ által ID. MADÁCH IMRÉNÉ, MADÁCH IMRE és MADÁCH KÁROLY elleni kereset benyújtása. — Krizs 36.

1854. 04. 30. – vasárnap

A GYÜRKY PÁL által ID. MADÁCH IMRÉNÉ, MADÁCH IMRE és MADÁCH KÁROLY ellen benyújtott kereset alapján a per megindítása. — Krizs 50.

1854. 05. 22. – hétfő**Alsósztrégova**

MADÁCH IMRE általános ügyvédi meghatalmazást ad BENDE ISTVÁNNAK. — Krizs 36., MID 244. Irat: Nógrád Megyei Levéltár.

KRIZSÁN LÁSZLÓNÁL a tanúk közt téves olvasat: HENRICI ÁGOSTON evangélikus lelkész vezetékeve helyett Hemici.

1854. 05. 30. – kedd**Alsósztrégova–Pusztaszalatnya**

MADÁCH IMRE öccse, MADÁCH KÁROLY esküvőjére utazik. — OSZK Kézirattára. Levelestár: ID. MADÁCH IMRÉNÉ levele KÁROLYINÉ HUSZÁR ANNÁHOZ. 1854. 06. 16., Bal 70.

[2] [1]-ben csak Szalatnya szerepel; mivel ez a helynév még Nógrád megyén belül is több helyen megtalálható, szükségesnek tartjuk a pontosítást: a Nógrádszentpéter (Pôtor) melletti (egykor népes) pusztáról van szó, MADÁCH KÁROLY menyasszonyának, CSERNYUS EMMÁNAK a lakhelyéről.

1854. 05. 31. – szerda Pusztaszalatnya–Felsőzellő–Pusztaszalatnya

MADÁCH IMRE részt vesz MADÁCH KÁROLY és CSERNYUS EMMA esküvőjén Felsőzellőn, majd az esküvői ebédén Pusztaszalatnyán. — OSZK Kézirattára. Levelestár: ID. MADÁCH IMRÉNÉ levele KÁROLYINÉ HUSZÁR ANNÁHOZ.

[2] A településnév [1]-ben Nagyszőlő; valójában az esküvő idején Nagyszőlő, majd 1905-től Felsőzellő a hivatalos neve (Vel'ké Zlievce).

1854. 06. 01. – csütörtök**Pusztaszalatnya–Alsósztrégova**

MADÁCH IMRE hazautazik öccse, MADÁCH KÁROLY esküvőjéről. — OSZK Kézirattára. Levelestár: ID. MADÁCH IMRÉNÉ levele KÁROLYINÉ HUSZÁR ANNÁHOZ.

1854. 06. 03. – szombat**Alsósztrégova**

MADÁCH IMRE anyjával, ID. MADÁCH IMRÉNÉVEL együtt várja ifjú házasa öccsét, MADÁCH KÁROLYT, s annak nejét. — OSZK Kézirattára. Levelestár: ID. MADÁCH IMRÉNÉ levele KÁROLYINÉ HUSZÁR ANNÁHOZ.

1854. 06. 06. – kedd

MADÁCH IMRE a JANKOVICH VINCE által ellene indított birtokperben kérelmet nyújt be Nógrád megye törvényszékéhez GR. PONGRÁCZ KÁROLY és neje beidéztetése iránt. — Krizs 67., MID 345–246. Irat: Nógrád Megyei Levéltár.

1854. 06. 08. – csütörtök

Balassagyarmat

Láttamozzák MADÁCH IMRE felmentő ítéletét és személyleírását. — MÖM-II. 1141.

1854. 06. 11. – vasárnap

ID. MADÁCH IMRÉNÉ és hozzá csatlakozó fiai, MADÁCH IMRE és MADÁCH KÁROLY fellebbezést intéznek Nógrád megye törvényszékéhez a JANKOVICH VINCE által ellenük indított birtokperben. — Krizs 50. Közli: Krizs 41–46., MID 246–249. Irat: Nógrád Megyei Levéltár.

1854. 06. 13. – kedd

Balassagyarmat

ID. MADÁCH IMRÉNÉ, MADÁCH IMRE és MADÁCH KÁROLY ellenbeszédet nyújtanak be a GYÜRKY PÁL elleni zálogváltó perben. — MID 250. Irat: Nógrád Megyei Levéltár.

<1854. 06. 16. – péntek

ID. MADÁCH IMRÉNÉ a HUSZÁR ANNÁHOZ írt levelében, melyben beszámol MADÁCH KÁROLY esküvőjéről, MADÁCH IMRE feleségét megérának mondja. — OSZK Kézirattára. Levelestár: ID. MADÁCH IMRÉNÉ levele KÁROLYINÉ HUSZÁR ANNÁHOZ. Közli: MORVAY GYÖZÖ:

Adalékok Madách Imre életéhez. Beöthy- emlékkönyv. Bp., 1908. 371. Töredék: Bal 70.>

[2] Mivel az esemény még közvetve sem áll kapcsolatban MADÁCH IMRE életével, csupán minősíti azt, ezért véleményünk szerint nincs helye az életrajzi krónikában.

1854. 06. 30. – péntek

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE meghatalmazást ad BORY LÁSZLÓ ügyvédnek kölcsön felvételére. — Krizs 61., MID 251. Irat: Nógrád Megyei Levéltár.

1854. 07. 01. – szombat

MADÁCH IMRE részére BORY LÁSZLÓ kölcsönt vesz fel a BALOGHY MIHÁLY csődtömeg választmánytól. — Krizs 61., 62. MID 251. Irat: Nógrád Megyei Levéltár.

1854. 07. 02. – vasárnap

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE meghatalmazást ad BORY LÁSZLÓ ügyvédnek kölcsön felvételére. — Krizs 62. Irat: Nógrád Megyei Levéltár.

A 06. 30-án adott meghatalmazás 500 forint, a 07. 02-án adott meghatalmazás 300 forint felvételére jogosította fel BORY LÁSZLÓT, ő azonban a kötelezvény tanúsága szerint már 07. 01-én felvette az egész 800 forintos összeget.

[2] 1854. 07. 04. – kedd

[2] MADÁCH IMRE engedélyt kap a hatóságtól, hogy utazhassék válási ügye miatt. — Harsányi 215.

1854. 07. 05. – szerda

ID. MADÁCH IMRÉNÉ, MADÁCH IMRE és MADÁCH KÁROLY ellenbeszédet nyújt be a DUBRAVICZKY THERESIA elleni zálogos perben. — MID 253–254. Irat: Nógrád Megyei Levéltár.

[2] 1854. 07. 18. után

[2] A PLACHY SÁMUEL kontra ID. MADÁCH IMRÉNÉ, MADÁCH IMRE, MADÁCH KÁROLY per 1854. 04. 21.–07. 18-i időszakának összefoglalása. — MID–2. 212.

[2] Csak MID–2. jegyzeteiben, utalásként szerepel!

1854. 07. 25. – kedd
Ecséd

MADÁCH IMRE és MADÁCH IMRÉNÉ válási okiratot írnak alá. — Pal 205., Voi 118., Bal 71., Kiss 46–47. Közli: Pal 205–207., MÖM–II. 1141–1143., ÖL–II. 30–33., MID 254–255. Az irat egykorú hiteles másolata: Petőfi Irodalmi Múzeum.

A helységnév a MID hiteles megállapítása; az összes többi forrásban: Ecseg.

[2] Ecséd FRÁTER PÁL lakhelye (erre következtethetünk abból, hogy MADÁCH IMRÉNEK 1853. 05. 09-én írt levelének keltezésében ez a helységnév szerepel). MADÁCH IMRÉNÉ Alsósztrégováról először nem édesapjához, a meglehetősen távol fekvő Cséhtelekre költözött, hanem nagybátyjához, Ecsédre. Az irat eredeti példányát minden valószínűség szerint MADÁCH IMRÉNÉ kapta meg, az egykorú másolat pedig föltehetően MADÁCH IMRE, majd az ő halála után örököseinek gyámja, VERES GYULA birtokában lehetett; egy publikálatlan rájegyzés ugyanis VERES GYULÁtól származik. (Maga a másolati példány is a MADÁCH család leszármazottjától került közgyűjteménybe.)

1854. 07. 25. után A

MADÁCH IMRÉNÉ Pestre utazik, hogy a közjegyzőtől a lepecsételéstől visszaszerezze a válási okiratot, elkészik, mert az iraton már rajta a pecsét. — Bal 72., Kiss 47–48.

1854. 07. 25. után B

MADÁCH IMRÉNÉ levelet ír ID. MADÁCH IMRÉNÉNEK mint utolsó kísérletét a MADÁCH IMRÉVEL való kibékülésre. — Voi 119–120. Közli: Pal 201–204., 424–425., Ember küzdj’–III. 61–62., Bal 72–74., Kiss 48–50. Facsimile: Pal 204–205., Kiss 51–54.

PALÁGYI MENYHÉRTNEK az a közlése, hogy e levél 1854 tavasz elejéről származik (Pal 201.) nyilvánvalóan téves, hiszen a levél a válási okiratról szól.

1854. nyár

Vanyarc

MADÁCH IMRE VERES SZILÁRDÁVAL együtt olvassa GYÖRY VILMOS verseit. — Pal 282., RUDNAY JÓZSEFNÉ VERES SZILÁRDA: *Emlékeim 1847–1917*. Bp., 1922. 77.

[2] [1]-ben “14 éves VERES SZILÁRDA” szerepel. Mivel a hölgy SZINNYEI JÓZSEF szerint 1841. 09. 14-én született, így 1854 nyarán nem egészen 13 éves volt.

1854. 09. 07. után

ID. MADÁCH IMRÉNÉ, MADÁCH IMRE és MADÁCH KÁROLY megkapja az ellenük indított zálogváltó perben ellenbeszédükre PACZOLAY NÁRCISZ 1854. 09. 07-én benyújtott válaszát. — MID 258. Irat: Nógrád Megyei Levéltár.

[2] 1854. 09. 22. – péntek

MADÁCH IMRE szerződést köt Halászi helység elöljáróságával a bikóci erdő makktermésének eladásáról. — MID 259. Irat: Nógrád Megyei Levéltár.

[2] [1]-ben a dátum tévesen: 1854. 09. 27.

1854. 09. 23. – szombat

ID. MADÁCH IMRÉNÉ, MADÁCH IMRE és MADÁCH KÁROLY viszontválaszt nyújt be PACZOLAY NÁRCISZ válaszára az ellene folyó zálogváltó perben. — MID 260–263. Irat: Nógrád Megyei Levéltár.

[2] 1854. 09. 30. után

[2] Számadás készül az 1853. 09. 30. és 1854. 09. 30. közötti időszakról ID. MADÁCH IMRÉNÉ és gyermekei között. — MID–2. 140–144.

1854. 09. körül

Alsósztrégova

MADÁCH IMRÉNÉ föltehetően Ecsédről Alsósztrégovára utazik, ahonnan elhozza leányát, MADÁCH JOLÁNT, akivel Cséhtelekre utazik édesapjához. — Bal 114., Kiss 57.

[2] [1] szerint “MADÁCH IMRÉNÉ és leánya, MADÁCH JOLÁN eltávoznak [...]”, ami azt sugallja, mintha MADÁCH IMRÉNÉ még a válást követően is Alsósztrégován élt volna. A források azonban egyöntetűen arról szólnak, hogy a losonci bált követően rövid időn belül és végérvényesen elköltözött onnan. Véleményünk szerint a válási egyezség, majd az annak érvénytelenítésére tett sikertelen kísérlet idején mindvégig nagybátyjánál tartózkodhatott Ecséden, ahol a válási egyezséget is aláírták, miután azonban sorsa végérvényesen eldőlt, a szerződésnek megfelelően elvitte Alsósztrégováról MADÁCH JOLÁNT.

[1]-ben az esemény 1854. 07. 25. után szerepel. Valójában IFJ. BALOGH KÁROLY emlékirata szerint ősszel, a leírásból következően legvalószínűbben 09-ben lehetett az esemény (Balogh 23., 190.).

[2] 1854. 10. 05. után

Alsósztrégova

[2] MADÁCH IMRE megkapja Bécsből a GR. DE LA MOTTE KÁROLYNÉ GR. SZAPÁRY LÚJZA 10. 05-i haláláról tudósító gyászjelentést. — MOL P 481. 28. cs. LXXV. N° 1–55.

[2] MADÁCH IMRE megírja a *D. I. M. Grnő sírjára* című verset. — BALGA LÁSZLÓ–ANDOR CSABA: Egy Madách-vers címzettje és kőirata. In. V. Madách Szimpózium. Bp.–Balassagyarmat, 1998. 160–165.

1854. 10. 06. – péntek

MADÁCH IMRE kérvényezi Halászi helység elöljáróságának beidéztetését a szécsényi főszolgabíróhoz. — MID 205–206. Irat: Nógrád Megyei Levéltár.

[2] 1854. 10. 24. kedd

[2] PLACHY SÁMUEL az ID. MADÁCH IMRÉNÉ, MADÁCH IMRE, MADÁCH KÁROLY elleni perben a tárgyalási határidő módosítását kéri. — MID–2. 212.

[2] Csak MID–2. jegyzeteiben, utalásként szerepel!

[2] 1854. 10. 24. után

[2] A PLACHY SÁMUEL kontra ID. MADÁCH IMRÉNÉ, MADÁCH IMRE, MADÁCH KÁROLY perben a felperes 10. 24-ei beadványával kapcsolatban végzés születik. — MID–2. 212.

[2] Csak MID–2. jegyzeteiben, utalásként szerepel!

[2] 1854. 11. 05. – vasárnap

Alsósztrégova

[2] MADÁCH IMRE (cím nélküli) rajzot készít (“Imre-napi köszöntés az oroslánbarlangban”). — Nagyné 32. sz. Kézirat: OSZK.

[2] 1854. 11. 07. – kedd

[2] MADÁCH IMRE rendőri felügyelet alá helyezésének kezdete. — MID–2. 232–233.

[2] 1854. 11. 12. – vasárnap

[2] A PLACHY SÁMUEL kontra ID. MADÁCH IMRÉNÉ, MADÁCH IMRE, MADÁCH KÁROLY perben a felperes 10. 24-ei beadványával kapcsolatos végzésre válaszol, iratokat csatol.

[2] Csak MID–2. jegyzeteiben, utalásként szerepel!

[2] 1854. 11. 17. – péntek

[2] A PLACHY SÁMUEL kontra ID. MADÁCH IMRÉNÉ, MADÁCH IMRE, MADÁCH KÁROLY perben a felperes választ nyújt be. [?]

[2] Csak MID–2. jegyzeteiben, utalásként szerepel! A per eseményeinek leírása zavaros, sőt ezen a ponton egészen biztosan hibás. MID–2-ben ugyanis ez áll: “PLACHY SÁMUEL válasza a DIVÉKÚJFALUSSY IMRE és örökösei elleni perben...” holott a – szintén zavaros – iratból annyi azért megállapítható, hogy éppen ellenkezőleg, maga a felperes, PLACHY SÁMUEL az örököse DIVÉKÚJFALUSSY IMRÉNÉnek.

1854. 12. 30. – szombat

Balassagyarmat

A PACZOLAY NÁRCISZ által indított zálogperben Nógrád megye törvényszéke marasztaló ítéletet hoz MADÁCH IMRE ellen. — Krizs 36.

[2] Tárgyalást tartanak Balassagyarmaton a HUDOBAY JÁNOS és örökösei mint felperesek kontra MADÁCH IMRE, MADÁCH KÁROLY és ID. MADÁCH IMRÉNÉ mint alperesek között folyó, a parócai birtokkal kapcsolatos zálogos perben. — MID–2. 145–146.

[2] A PLACHY SÁMUEL kontra ID. MADÁCH IMRÉNÉ, MADÁCH IMRE, MADÁCH KÁROLY perben az alperesek ellenbeszéde. — MID–2. 212.

[2] Csak MID–2. jegyzeteiben, utalásként szerepel!

[2] 1854. 12.

Alsósztrégova

Az új kastélyban lakó MADÁCH IMRE naponta meglátogatja a régi kastélyban lakó, betegeskedő anyját, ID. MADÁCH IMRÉNÉT, és magával viszi fiát, MADÁCH ALADÁRT. — Bal 114.

[2] [1]-ben “1854 tél” szerepel, ami elfogadhatatlan meghatározás, mivel nem egymásra következő hónapokból áll (01, 02 ill. 12.). Nem is egyezik a hivatkozott monográfiával, amely szerint a választ követő télről, vagyis 1854. 12., 1855. 01., 1855. 02.-ről van szó.

1854

MADÁCH IMRE, családja és FEKETE LÁSZLÓ ügyvéd óvást nyújt be MAJTHÉNYI PÁLNÉ ellen. — MÖM–II. 879.

MADÁCH IMRE megírja *Egy vetélytárshoz és Lélekerő* c. verseit. — Pal 194–195., 201., Voi 120., Bal 75–76., Kiss 57. Közli: Gyl–I. 47., MÖM–II. 356–357.

PALÁGYI MENYHÉRT szerint az *Egy vetélytárshoz* c. vers H[ANZÉLY] F[ERENC]hez szól. [2] Egy másik feltételezés szerint a címzett LISZNYAI KÁLMÁN. (Lásd: az 1853-as évhez írt kommentárt!) [1] szerint a versek 1854. 07. 25. után íródtak. Véleményünk szerint ezt semmi sem támasztja alá, mivel a házaspár kapcsolata már jóval korábban, a losonci bált követően megromlott. Mivel azonban azt sincs okunk feltételezni – s ilyen feltételezés soha nem is fogalmazódott meg –, hogy az *Egy vetélytárshoz* MESKÓ MIKLÓSnak szólna, így ez a vers közvetlenül a losonci bállal sem állhat összefüggésben. Mindent egybevetve: csupán az évszámot valószínűsíthetjük.

1854 körül

MADÁCH IMRE megkapja anyja, ID. MADÁCH IMRÉNÉ keltezetlen levelét, melyben az évjáradékának pontos folyósítását kéri, pontos elszámolást ígér, HUSZÁR SÁNDOR elleni bosszúvágáról ír. — Közli: Ritk 69–70., MÖM–II. 1060–1061., ÖL–II. 34–35.

A dátum nélküli levél STAUD GÉZA következtetése szerint 1854–1855-ből származik, a levélben emlegetett 1852-es és 1853-as dátumokból arra következtetünk, hogy a levél 1854-ben íródott.

1855

1855. 01. 01. – hétfő**Alsósztrégova**

MADÁCH IMRE megkezdi a *Mária királynő* c. dráma átdolgozását. (Vö. 1844. 06. 30-ig.) — MÖM–II. 1161.

[2] 1855. 01. 01. ... 02. 28.**Alsósztrégova**

Az új kastélyban lakó MADÁCH IMRE naponta meglátogatja a régi kastélyban lakó, betegeskedő anyját, ID. MADÁCH IMRÉNÉT, és magával viszi fiát, MADÁCH ALADÁRT. — Bal 114.

[2] Mivel az esemény a válást követő tél folyamán történt, ezért részben az 1854. 12., részben az 1855. 01. és 02. hónapokhoz soroltuk.

1855. 01. 08. – hétfő

JANKOVICH VINCE benyújtja Nógrád megye törvényszékéhez választát MADÁCH IMRE ellenbeszédére a kettejük közti birtokperben. — Krizs 70. Közli: Krizs 68–69., MID 267–269. Irat: Nógrád Megyei Levéltár.

[2] 1855. 01. 14. – vasárnap

[2] JANKOVICH VINCE választát megküldik MADÁCH IMRÉNEK. — MID–2. 147–148.

[2] A PLACHY SÁMUEL kontra ID. MADÁCH IMRÉNÉ, MADÁCH IMRE, MADÁCH KÁROLY perben a felperes visszahelyezését folyamodik. — MID–2. 212.

[2] Csak MID–2. jegyzeteiben, utalásként szerepel!

1855. 02. 01. – csütörtök

MADÁCH IMRE újabb viszonzválaszt nyújt be Nógrád megye törvényszékéhez JANKOVICH VINCE válaszára a köztük folyó perben. — Krizs 70–73., MID 269–273. Irat: Nógrád Megyei Levéltár.

[2] 1855. 02. 02. – péntek

[2] A PLACHY SÁMUEL kontra ID. MADÁCH IMRÉNÉ, MADÁCH IMRE, MADÁCH KÁROLY perben az alperesek az előző állapotba való visszahelyezését kérik keresetlevelükben. Az irat záradékában a megyei törvényszék 02. 26-ára írja ki a tárgyalást. — MID–2. 212.

[2] Csak MID–2. jegyzeteiben, utalásként szerepel!

[2] 1855. 02. 06.? – kedd

[2] MADÁCH IMRE viszonzválaszt megküldik JANKOVICH VINCÉNEK. — MID–2. 148–149.

[2] MID–2-ben a kísérszöveg keltezése (a német eredetiben is!) 01. 06, ami képtelenség, hiszen a választ, amelyre a viszonzválasz érkezett, csak 01. 14-én küldik el alperesnek. Elírásról vagy téves olvasatról lehet szó, s 02. 01-jei esemény alapján azt tartjuk a legvalószínűbbnek, hogy az időpont 02. 06-a lehetett.

[2] 1855. 02. 06. után**Alsósztrégova**

[2] MADÁCH IMRE megkapja a 01. 30-án Szécsénykovácsiban elhunyt és Kiszellőn eltemetett PRÓNAY ELEKNÉ ZERDAHELYI MÁRIA haláláról tudósító gyászjelentést. — MOL P 481. 28. cs. LXXV. N° 1–55.

[2] A dátum a gyászjelentés keltezésének dátuma.

[2] 1855. 02. 26. – hétfő

Balassagyarmat

[2] A PLACHY SÁMUEL kontra ID. MADÁCH IMRÉNÉ, MADÁCH IMRE, MADÁCH KÁROLY per tárgyalása. — MID–2. 212.

[2] Csak MID–2. jegyzeteiben, utalásként szerepel; éspedig valójában nem is a tárgyalás (amelynek lefolyásáról semmit sem tudunk), hanem csupán az a jegyzőkönyv, amely a per-költséget taglalja!

[2] 1855. 03. 06. – kedd

Balassagyarmat

[2] A megyei törvényszék ítéletet hirdet a PLACHY SÁMUEL kontra ID. MADÁCH IMRÉNÉ, MADÁCH IMRE, MADÁCH KÁROLY perben. — MID–2. 212.

[2] Csak MID–2. jegyzeteiben, utalásként szerepel; az ítélet tartalma nélkül!

1855. 03. 27. előtt

MADÁCH IMRE lóháton kirándul. — Gyul–III. 476., MÖM–II. 985., ÖL–II. 35.

1855. 03. 27. – kedd

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE levelet ír SZONTAGH PÁLnak: kirándulásáról, üzenet-váltásaikról, lelki lehangolásairól. — Voi 144. Közli: Gyul–III. 476–477., MÖM–II. 985–986., ÖL–II. 35–37. Kézirat: OSZK.

[2] 1855. 04. 01. – vasárnap

Balassagyarmat

[2] Az alperesek ellenbeszéde a PLACHY SÁMUEL kontra ID. MADÁCH IMRÉNÉ, MADÁCH IMRE, MADÁCH KÁROLY perben. — MID–2. 212.

391

[2] Csak MID–2. jegyzeteiben, utalásként szerepel!

[2] 1855. 04. 09. után

Alsósztrégova

[2] MADÁCH IMRE megkapja Kiszellőről az IVÁNKA IMRÉNÉ PRÓNAY AMÁLIA 04. 02-i haláláról tudósító gyászjelentést. — MOL P 481. 28. cs. LXXV. N° 1–55.

[2] A dátum a gyászjelentés keletkezésének dátuma.

[2] 1855. 04. 17. – kedd

Balassagyarmat

[2] A megyei törvényszék rendkívüli tárgyalást ír ki 05. 14-re a PLACHY SÁMUEL kontra ID. MADÁCH IMRÉNÉ, MADÁCH IMRE, MADÁCH KÁROLY perben. — MID–2. 213.

[2] Csak MID–2. jegyzeteiben, utalásként szerepel!

1855. 04. 24. után

MADÁCH IMRE megkapja meggyilkolt nővére, BALOGH KÁROLYNÉ ingóságait az aradi törvényszéktől. — Krizs 29., MID 274–275. Kísérő irat: Nógrád Megyei Levéltár.

[2] 1855. 04. 25. – szerda

Balassagyarmat

[2] A megyei törvényszék ítéletet hoz a HUDOBAY JÁNOS örökösei kontra ID. MADÁCH IMRÉNÉ, MADÁCH IMRE és MADÁCH KÁROLY-féle zálogos perben. — MID–2. 149–154.

392

1855. 04. 27. – péntek

Alsósztrégova, Csesztve

MADÁCH IMRE befejezi a *Mária királynő* c. dráma átdolgozását. — Pal 138., Voi 141., MÖM–II. 1161. Közli: Gyul–III. 85–254., MÖM–II. 219–364. Kézirat: OSZK.

MADÁCH IMRE öccsének, MADÁCH KÁROLYnak fia, MADÁCH EMÁNU-EL születése. — [2] A csesztvei katolikus plébánia anyakönyve.

1855. 04. körül A

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE átalakíttatja az új kastélyt: a biliárdszoba melletti folyosóból hálófülkét készített magának, ez meg a biliárdszoba lesz az ő lakosztálya. — Bal 114.

1855. 04. körül B

Alsósztrégova

ID. MADÁCH IMRÉNÉ, ITÉ ANNA társalkodónő és IFJ. BALOGH KÁROLY átköltözik MADÁCH IMRÉNÉhez és fiához, MADÁCH ALADÁRhoz, az új kastélyba. — Bal 114.

1855. 05. 03. – csütörtök

Csesztve

MADÁCH IMRE mint keresztapa részt vesz MADÁCH KÁROLY 04. 27-én született MADÁCH EMÁNUEL PAULUS ALEXANDER EMERICUS nevű fia keresztelésén. — A csesztvei katolikus plébánia anyakönyve.

1855. 05. 11. előtt

Losonc

MADÁCH IMRE találkozik BAKÓ ISTVÁNNAL. — MÖM–II. 1130., ÖL–II. 38.

1855. 05. 11. körül

Alsósztrégova–Patak–Gyiva

MADÁCH IMRE kocsin utazik. — MÖM–II. 1132., ÖL–II. 41.

? [2] 1855. 05. 14. – hétfő

Balassagyarmat

? [2] A megyei törvényszék rendkívüli tárgyalása a PLACHY SÁMUEL kontra ID. MADÁCH IMRÉNÉ, MADÁCH IMRE, MADÁCH KÁROLY perben. — MID–2. 213.

[2] Csak MID–2. jegyzeteiben, utalásként szerepel, ott is csupán a 04. 17-i eseménynél, amikor is a tárgyalás időpontját kitűzik! Ezzel ellentétes információ híján valószínűnek látszik, hogy a kitűzött tárgyalásra valóban sor került.

1855. 05. 15. után

MADÁCH IMRE megkapja SZONTAGH PÁL 1855. 05. 11-én kezdett, 12-én folytatott és 15-én befejezett levelét: MADÁCH IMRE várt látogatásáról, amikor is át akarta adni BR. EÖTVÖS JÓZSEF levelét, melyet, a találkozás elmaradván, leveléhez mellékel. Egri és pesti útvjáról, LISZ- NYAI KÁLMÁNról, obszcén megjegyzés az asszonyok és férfiak megö- regedésének különbözőségéről. — Közli: MÖM–II. 1130–1133., ÖL–II. 38–42. Kézirat: OSZK.

[2] 1855. 06. 19. – kedd

Balassagyarmat

[2] PLACHY SÁMUEL végrehajtási keresetet nyújt be a megyei törvényszéknél ID. MADÁCH IMRÉNÉ, MADÁCH IMRE, MADÁCH KÁROLY perben, visszahelyezési eljárási költségek címen. — MID–2. 213.

[2] Csak MID–2. jegyzeteiben, utalásként szerepel!

[2] 1855. 06. 26. – kedd

Balassagyarmat

[2] A PLACHY SÁMUEL kontra ID. MADÁCH IMRÉNÉ, MADÁCH IMRE, MADÁCH KÁROLY és mások (a felperes örökösstársai) perben az alperesek ellenbeszédet nyújtanak be a megyei törvényszéken. — MID–2. 213.

[2] Csak MID–2. jegyzeteiben, utalásként szerepel!

1855. 06. 28. – csütörtök

Balassagyarmat

MADÁCH IMRE Nógrád megye törvényszékénél fellebbezést nyújt be a PACZOLAY NÁRCISZ ellen folyó birtokperében 1854. 12. 30-én hozott ítélet ellen a pozsonyi főtörvényszékhez. — Közli: Krizs 36–38., MID 275–278. Irat: Nógrád Megyei Levéltár.

[2] 1855. 06. körül

Alsósztrégova

A pesti nevelőintézetből végleg hazaérkezik HUSZÁR ANNA. — Balogh 64., 195., Bal 135–136.

[2] [1]-ben 1856. 06. körüli dátum szerepel, az esemény leírásában pedig az áll, hogy MADÁCH IMRE “magához veszi” a lányt. Valójában HUSZÁR ANNA szülei halálától kezdve Alsósztrégován élt 1851 tavaszáig, vagyis ID. MADÁCH IMRÉNÉ vette magához még 1849 őszén, mielőtt lánya utolsó útjára indult volna a férje után.

1855. 07. 12. – csütörtök

HAMAR MIKLÓS mint a BALOGHY MIHÁLY csődtömeg gondnoka, adóssági keresetet nyújt be MADÁCH IMRE ellen Nógrád megye törvényszékéhez. — Közli: Krizs 61., MID 278–280. Irat: Nógrád Megyei Levéltár.

[2] A keresetlevél egyik példányát továbbítják az alperesnek, MADÁCH IMRÉNEK. — Közli: MID–2. 156–157.

[2] MID–2 nem utal vissza MID-re, jóllehet ugyanannak az ügynek két egymást követő lépéséről van szó.

[2] 1855. 07. 16. – hétfő

Balassagyarmat

[2] A PLACHY SÁMUEL kontra ID. MADÁCH IMRÉNÉ, MADÁCH IMRE, MADÁCH KÁROLY és mások (a felperes örökösstársai) perben a felperesek válasza az alperesek ellenbeszédére. — MID–2. 213.

[2] Csak MID–2. jegyzeteiben, utalásként szerepel!

[2] 1855. 07. 25. – szerda

Balassagyarmat

[2] A PLACHY SÁMUEL kontra ID. MADÁCH IMRÉNÉ, MADÁCH IMRE, MADÁCH KÁROLY perben a megyei törvényszék végrehajtást rendel el az alperesek ellen 26 váltóforint 21 krajcár behajtására, amelyet a felperes 06. 19-én visszahelyezési eljárási költségek címen követelt. — MID–2. 213.

[2] Csak MID–2. jegyzeteiben, utalásként szerepel!

[2] 1855. 08. 17. – péntek

Balassagyarmat

[2] A megyei törvényszék ítéletet hoz a HAMAR MIKLÓS mint BALOGHY MIHÁLY csődtömeggondnoka kontra MADÁCH IMRE perben, amelyen az alperes (ill. meghatalmazottja) nincsen jelen. — MID–2. 160–163.

[2] MID–2. következetesen BALOGH MIHÁLYnak nevezi a MID-ben BALOGHY MIHÁLY néven szereplő személyt.

1855. 08. 20. előtt

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE megküldi Pestre ügyvédjének, FEKETE LÁSZLÓnak *Mária királynő* c. drámájának pályázatát azzal, hogy adja át TOLDY FERENCnek a Tomory-pályázaton való részvételre. — Vasárnapi Újság 1906. 7. sz., Voi 142–143., MÖM–II. 878., ÖL–II. 42.

1855. 08. 28. – kedd

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE olvassa az 1855. 08. 28-i pesti lapokat és látja, hogy a Tomory-pályázatra beadott színművek között van ugyan *Mária királynő* című, de nem az ő jeliséje alatt. — Vasárnapi Újság 1906. 7. sz., Voi 142–143., MÖM–II. 878., ÖL–II. 42.

[2] Pozsony

[2] A pozsonyi főtörvényszék ítéletet hoz a HUDOBAY JÁNOS örökösei kontra ID. MADÁCH IMRÉNÉ, MADÁCH IMRE, MADÁCH KÁROLY-perben. Helyben hagyják a Nógrád megyei törvényszék 04. 25-i ítéletét. — MID–2. 163–166.

1855. 08. 29. – szerda

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE levelet ír FEKETE LÁSZLÓnak: arról, hogy színműve nem lett idejében beadva a pályázatra, fél, hogy egy hasonló című fércmű az övét a jövőben is lehetetlenné teszi, kéri, hogy most már mielőbb nyújtsa be a színházi színműbíró választmánynak, MAJTHÉNYI PÁLNÉ elleni peres ügyükről, a HUSZÁR SÁNDOR által ID. MADÁCH IMRÉNÉ részére fizetendő életjáradékról, kölcsön felvételéről. — Vasárnapi Újság 1906. 7. sz., Voi 142–143., MÖM–II. 878., ÖL–II. 42. Közli: Ritk 8–13., MÖM–II. 878–879., ÖL–II. 42–44. Kézirat: OSZK.

[2] A mű benyújtásával kapcsolatban [1]-ben nem szerepel “a színházi színműbíró választmánynak” megszorítás, sőt az 1855. 10. 01-i esemény leírása világossá teszi, hogy [1] szerint MADÁCH IMRE változatlanul a Tomory-pályázatra történő benyújtást szorgalmazza. Ezzel szemben a hivatkozott levélből kiderül, hogy a Tomory-pályázat határideje már lejárt, s MADÁCH IMRE azért sürgeti a *Mária királynő* színházhoz történő benyújtását, hogy lehetőleg még a Tomory-pályázat eredményhirdetése előtt (amelyre egy ugyanilyen című színművet valaki benyújtott), annak eredményétől nem befolyásolva objektív véleményt kapjon munkájáról.

[2] 1855. 09. 11. – kedd

Alsósztrégova

[2] MADÁCH IMRE átveszi ALGÖVER SOMA kézbesítőtől a HAMAR MIKLÓS-féle per ítéletét és indoklását. — MID–2. 167–168.

1855. 09. 17. – hétfő

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE megkezdi *II. Lajos* c., végül be nem fejezett drámájának írását. — Voi 144., MÖM–II. 1168. Közli: MÖM–I. 1045–1051. Kézirat: OSZK.

VOINOVICH GÉZÁNál a dátum: 1855. 09. 14.

[2] 1855. 09. 23. – vasárnap

Balassagyarmat

[2] HAMAR MIKLÓS mint BALOGHY MIHÁLY csődtömeggondnok végrehajtási keresetet nyújt be MADÁCH IMRE ellen. — MID–2. 168–169.

<1855. 10. 01. – hétfő

A Tomory-pályázat határideje, amelyre MADÁCH IMRE a *Mária királynő* c. drámáját benyújtotta. — Vasárnapi Újság 1906. 7. sz., Voi 142–143., MÖM–II. 878., ÖL–II. 42.

[2] A Tomory-pályázat határideje jóval korábban, valószínűleg 08. 20-án volt, legalábbis MADÁCH IMRE hivatkozott leveléből ez derül ki, mint ahogyan az is bizonyos, hogy 08. 28-án a benyújtott munkák listáját közzétették, így tehát addigra már mindenképpen lezárult a pályázat. A 10. 01-i dátum Madách levele szerint a pályázat eredményhirdetésének időpontja.>

[2] 1855. 10. vége

MADÁCH IMRE felfogadja BORSODY MIKLÓS volt piarista teológust, majd honvédet MADÁCH ALADÁR és IFJ. BALOGH KÁROLY nevelőjéül. — Balogh 95.

[2] [1]-ben kevésbé autentikus források alapján 1856. elejénél szerepel az esemény. Meg kell jegyeznünk, hogy még az IFJ. BALOGH KÁROLYnál szereplő “késő októberi nap”-ot is fenntartással kell kezelnünk. Ebben a korban nemcsak a köz- és felsőoktatás kezdődött 10. 01-én, de több adatunk van rá a MADÁCH család történetéből, hogy a nevelőket is 10. 01-től fogadták fel.

[2] 1855. 11. 01. – csütörtök

Pozsony

[2] A Császári-Királyi Urbéri Kártalanítási Bizottság határozatot hoz MADÁCH IMRE, MADÁCH KÁROLY, HUSZÁR SÁNDORNÉ MADÁCH ANNA, HUSZÁR ANNA és IFJ. BALOGH KÁROLY kártalanításáról. — MID–2. 259–262.

[2] MID–2. szerint a dátum 1858. 10. 28. Ugyanakkor az általa közölt szövegben ilyen dátum nem fordul elő, sőt az 1858-as évszám sem szerepel! További bizonytalanság forrása, hogy az irat, önminősítése szerint egy hivatalos másolatnak a másolata (lehetséges, hogy a másodszori másolat készítése történt 1858-ban), amelyen három dátum szerepel: 1855. 11. 01., 1855. 10. 27. és 1857. 12. 23. Mivel az utolsó balassagyarmati keltezés, a határozat viszont Pozsonyban született, így ez a két évvel későbbi időpont lehet az elsőleges vagy másodlagos másolat készítésének időpontja, s a két előbbi valamelyike az eredeti határozaté.

<1855. 11. 02. – péntek

A Pesti Napló közli a Tomory-pályázat eredményét: MADÁCH IMRE *Mária királynő* c. drámája nem szerepel a nyertesek között.

[2] Minthogy a mű beadása nem történt meg (lásd: 1855. 08. 28. és 10. 01.), ez nem eseménye MADÁCH IMRE életének; számára – miután lekészte a beadási határidőt – a továbbiakban legfeljebb az lehetett érdekes, hogy az arra valaki más által benyújtott *Mária királynő* nyert-e vagy sem, mivel úgy gondolta, hogy ez – a címek azonossága miatt – (kedvezőtlenül) befolyásolhatja az ő darabjának további sorsát is.>

[2] 1855. 11. 14. – szerda

Balassagyarmat

[2] PLACHY SÁMUEL mint felperes az ID. MADÁCH IMRÉNÉ, MADÁCH IMRE, MADÁCH KÁROLY elleni per becsomózásáért folyamodik a megyei törvényszékhez, hivatkozva arra, hogy az alperesek nem nyújtották be ellenbeszédüket a megszabott határidőig. — MID–2. 213.

[2] Csak MID–2. jegyzeteiben, utalásként szerepel!

[2] 1855. 11. 14. után

Alsósztrégova

[2] MADÁCH IMRE megkapja Versegről a BALOGHY IMRE 11. 14-i haláláról tudósító gyászjelentést. — MOL P 481. 28. cs. LXXV. N° 1–55.

1855. 11. 17. után

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE megkapja MADÁCH KÁROLY 1855. 11. 17-én írt levelét: a ZOLTÁN-családdal kapcsolatos birtokügyekről, arról, hogy veszteségek érték és meglopták. — Közli: Ritk 130–132., MÖM–II. 1096–1097., ÖL–II. 45–46. Kézirat: OSZK.

[2] 1855. 11. 20. – kedd

Balassagyarmat

[2] A PLACHY SÁMUEL kontra ID. MADÁCH IMRÉNÉ, MADÁCH IMRE, MADÁCH KÁROLY perben a felperes visszahelyezési keresetére a megyei törvényszék 12. 29-ére tűzi ki a tárgyalást. — MID–2. 213.

[2] Csak MID–2. jegyzeteiben, utalásként szerepel!

[2] 1855. 11. 30. – péntek

Pozsony

[2] A cs. k. Országos Földkártalanítási Bizottság értesítést küld MADÁCH IMRE címére a nagycsalomjai birtokrésszel kapcsolatos úrbéri kártalanítás ügyében. — MID–2. 170–173.

1855. 12. 20. – csütörtök

[2] A Pozsonyi Főtörvényszék ítélete elutasítja JANKOVICH VINCÉT felperes keresetét a MADÁCH IMRE ellen indított zálogváltó perben. — Krizs 73., MID–2. 179.

[2] [1]-ben a Nógrád Megyei Törvényszék szerepelt; MID–2. alapján azonban világos, hogy az ítélet Pozsonyban született.

[2] 1855. 12. 20. után

[2] JANKOVICH VINCE fellebbez a MADÁCH IMRE elleni zálogváltó perben hozott 12. 20-ai ítélet ellen. — MID–2. 179.

[2] 1855. 12. 27. – csütörtök

[2] A Nógrád Megyei Törvényszék, hivatkozva a cs. k. Országos Földkártalanítási Bizottság 11. 30-án kelt jegyzékére, a nagycsalomjai

birtokkal kapcsolatos kártalanítás tárgyalására 1856. 05. 19-ére meghívja MADÁCH IMRÉT, azzal a kiegészítéssel, hogy egy nappal a tárgyalás előtt köteles a törvényszéken jelentkezni. — MID–2. 174–175.

[2] Az ügygel kapcsolatos későbbi dokumentumban (MID–2. 187–188.) 1856. 03. 19-e szerepel, mind a német eredetiben, mind a magyar fordításban. A két dátum egyike valószínűleg téves olvasat, amely a hónapnevek hasonló rövidítéseivel magyarázható. Az ügygel kapcsolatba hozható egyéb dátumok azt valószínűsítik, hogy valójában 1856. 03. 19-e a helyes dátum, mivel, hivatkozva arra, hogy eddig az időpontig egyetlen hitelező sem jelentkezett, 1856. 05. 01-jén BENDE ISTVÁN ügyvéd mint meghatalmazott kérelmet ad be a kártalanítás kifizetésére.

[2] 1855. 12. 29. – szombat

Balassagyarmat

[2] A PLACHY SÁMUEL kontra ID. MADÁCH IMRÉNÉ, MADÁCH IMRE, MADÁCH KÁROLY per becsomózási tárgyalása. — MID–2. 213.

[2] Csak MID–2. jegyzeteiben, utalásként szerepel, s ott sem maga a tárgyalás! Előbb a tárgyalás kitűzése, majd 12. 29-i dátummal a per iratjegyzéke; ez utóbbiból viszont az következik, hogy a tárgyalást megtartották.

1855 körül

MADÁCH IMRE megkapja anyja, ID. MADÁCH IMRÉNÉ keltezés nélküli levelét: elégedetlen a vagyonfelosztással, mert akiket szeret: MADÁCH IMRE, MADÁCH KÁROLY, MADÁCH ALADÁR és IFJ. BALOGH KÁROLY keveset kaptak, MADÁCH ANNÁT és férjét, HUSZÁR SÁNDORT mindenképp ki akarja zárni, végrendeletet akar készíteni. — Közli: Ritk 70–72., MÖM–II. 1061–1062., ÖL–II. 47–49. Kézirat: OSZK.

STAUD GÉZA feltételezését, hogy e levél 1855-ből származhat, alátámasztja az a tény, hogy utóiratában az 1854-es évszám szerepel, mint elintézetlen nyugta dátuma.

MADÁCH IMRE megírja *Hétköznapi történet* c. elbeszélését. — Mnk 193–195. Közli: MÖM–II. 475–512. Kézirat: OSZK.

A megírás ideje GYÖRFFY MIKLÓS feltételezése.

<MADÁCH IMRE megírja *Eszmék Léliáról* c. tanulmányát. — Voi 571., MÖM–II. 1177. Közli: *Az Országos Nőképző Egyesület évkönyve 1912/13. évre*. Bp., 1914. 7–14., MÖM–II. 563–568. Kézirat: 1914-ben RUDNAY JÓZSEFNÉ VERES SZILÁRDÁNÁL.

GEORGE SAND *Lélia* c., RÉCSI EMIL fordításában magyarul 1842-ben megjelent regényéről. A megírás idejének feltételezésére az ad alapot, hogy a kézirat VERES PÁL családjához került, márpedig őket MADÁCH IMRE az 1855 körüli években látogatta gyakran.>

[2] Véleményünk szerint: 1. a vanyarci látogatásokból nem a keletkezés idejére, csupán az ajándékozás időszakára következtethetünk, 2. már 1854 nyarán is látogatásokat tesz MADÁCH IMRE Vanyarcra (lásd ott!), VERES PÁLNÉ 1854. 03. 30-i naplóbejegyzése (lásd: 1854. 02. 28!) pedig arra enged következtetni, hogy kapcsolatuk már akkoriban bensőséges volt. De még tovább mehetünk: mivel a házaspár 1852 őszén meglátogatja a Pozsonyban raboskodó költőt, ezért kapcsolatuk még korábbi. Mindez teljesen bizonytalanná teszi az *Eszmék Léliáról* keletkezését.

<MADÁCH IMRE képrejtvényt küld levélben VERES PÁLNÉNAK.>

[2] Az eseményt és annak forrásait, kommentárját lásd: 1857. 08. 03-nál!

MADÁCH IMRE gyakran látogat Vanyarcra. — RUDNAY JÓZSEFNÉ VERES SZILÁRDA: *Emlékeim 1847–1917*. Bp., 1922. 77.

[2] [1]-ben úgy folytatódik a mondat, hogy “VERES PÁLhoz és családjához, érdeklődik VERES SZILÁRDA iránt.” Az ekkor 14 éves lány iránti esetleges érdeklődése nem szexuális természetű volt, továbbá nem annyira VERES PÁLhoz, mint inkább élete nagy szerelméhez, VERES PÁLNÉhoz járt. (Andor–11., VP 9–11.)

1856

1856. eleje

MADÁCH IMRE úrbéri kártalanítási és egyéb hasonló ügyekben utazgat. — Vasárnapi Újság 1906. 7. sz., Ritk 11., MÖM–II. 880., ÖL–II. 49.

1856. 01. 05. – szombat

Szécsény

MADÁCH IMRE mint keresztapa részt vesz KOMJÁTHY ANZELM fiának, KOMJÁTHY IMRÉnek a keresztelőjén. — Praz 85.

Az anekdotát, melyet MORVAY GYÖZÖ ehhez az eseményhez fűz (Mo) – hogy MADÁCH IMRE szemrehányást tett volna KOMJÁTHY ANZELMnak, amiért előző gyermeke születésekor nem őt, hanem a luteránus SZONTAGH PÁLT kérte fel keresztapának, valamint hogy MADÁCH IMRE keresztfia KOMJÁTHY JENŐ lett volna – PRAZNOVSZKY MIHÁLY adatokkal megcáfolja. (Praz 84–85.)

1856. 02. 10. – vasárnap

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE levelet ír FEKETE LÁSZLÓnak, közli, hogy talált alkalmas nevelőt, sürgeti HUSZÁR SÁNDOR tartozásának behajtását, vásárlási megbízást ad. — Vasárnapi Újság 1906. 7. sz., Ritk 11–12., MÖM–II. 880–881., ÖL–II. 49–50. kézirat: OSZK.

1856. 02. 13. – szerda

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE levelet ír FEKETE LÁSZLÓnak, a HUSZÁR SÁNDORTól behajtandó és BR. MAJTHÉNYI ANTALnak megfizetendő összeg tárgyában. — Vasárnapi Újság 1906. 7. sz., Ritk 13., MÖM–II. 881., ÖL–II. 51. kézirat: OSZK.

1856. 02. 16. – szombat

JANKOVICH VINCE fellebbezést nyújt be a MADÁCH IMRE elleni zálogváltó perben sérelmes ítélet címén. — MID 280–282. Irat: Nógrád Megyei Levéltár.

<1856. 02. 22. előtt

Alsósztrégova–Ludány

MADÁCH IMRE és SZONTAGH PÁL Szécsény felé utazva, az úton találkozik a losonci bálba tartó VERES család kocsjával és VERES SZILÁRDA kedvéért visszafordulnak Ludányba. — Pal 281., RUDNAY JÓZSEFNÉ VERES SZILÁRDA: *Emlékeim 1847–1917*. Bp., 1922. 77.>

[2] A dátum mindenképpen rossz! Először is az érintett szerint 16 éves korában történt az eset, vagyis ezek szerint 1858 végén, esetleg 1859 elején. Másodszor: a 02. 22. előttnek nincs semmi értelme: 1856-ban 03. 23-án volt húsvét, következésképpen a farsang már jóval korábban véget ért. Mivel eldönthetetlen kérdésnek tartjuk, hogy a két említett év közül melyikben volt a bál, ezért az eseményt elhagytuk. Egyébként nem VERES SZILÁRDA, hanem csaknem bizonyosan VERES PÁLNÉ kedvéért fordult vissza MADÁCH IMRE, ám az asszony iránti szerelmét még barátjának sem árulta el, inkább azt füllentette, hogy VERES SZILÁRDA érdekli őt. (VP 9–11.)

[2] 1856. 03. 08. – szombat

Balassagyarmat

[2] MADÁCH IMRE keresetét benyújtják Kisfalu úrbéresei ellen. — MID–2. 175–177.

[2] MID–2. megfogalmazása szerint MADÁCH IMRE és BAROSS DÉNES közös keresetéről lenne szó; szerintünk a szöveg alapján egyértelmű, hogy utóbbi az alperesek egyike. A keresetet valószínűleg a felperes ügyvédje, BENDE ISTVÁN nyújtotta be.

[2] 1856. 03. 15. – szombat**Balassagyarmat**

[2] A megyei törvényszék értesíti BENDE ISTVÁN ügyvédet mint MADÁCH IMRE meghatalmazottját, hogy a 03. 08-ai kereset alapján 07. 08-ára tűzte ki a tárgyalást, amelyre az alpereseket berendelte. — MID–2. 176–177.

[2] 1856. 04. 02. után**Alsósztrégova**

[2] MADÁCH IMRE megkapja Bécsből a MAJTHÉNYI LÁSZLÓNÉ MUSLAY ETELKA 03. 25-i haláláról tudósító gyászjelentést. — MOL P 481. 28. cs. LXXV. N° 1–55.

[2] A dátum a szakali (Nógrádszakál) postabélyegző dátuma.

[2] 1856. 05. 01. – csütörtök**Balassagyarmat**

[2] BENDE ISTVÁN ügyvéd mint MADÁCH IMRE, MADÁCH KÁROLY és HUSZÁR SÁNDORNÉ meghatalmazottja, kérelmet nyújt be a nagycsalomjai kártalanítás ügyében. — MID–2. 187–188.

[2] Magát a beadványt nem ismerjük, csupán hivatkozás történik rá az említett iratban.

[2] 1856. 05. 14. – szerda**Pozsony**

[2] A Pozsonyi Főtörvényszék is elutasítja a fellebbező JANKOVICH VINCE keresetét MADÁCH IMRE ellen. — MID–2. 178–179.

1856. 06. 21. – szombat

ID. MADÁCH IMRÉNÉ, MADÁCH KÁROLY és MADÁCH IMRE a GYÜRKY PÁL elleni birtokperükben kiegészítőleg újabb folyamodványt nyújtanak be Nógrád megye törvényszékéhez. — Krizs 50.

[2] Balassagyarmat

[2] MADÁCH IMRE kötelezvényt ír alá 800 pengőforintról PONGRÁCZ KÁROLY számára. — MID–2. 180.

[2] 1856. 07. 31. – csütörtök**Balassagyarmat**

[2] A PLACHY SÁMUEL kontra ID. MADÁCH IMRÉNÉ, MADÁCH IMRE, MADÁCH KÁROLY per ítélethirdetése. — MID–2. 213.

[2] Csak MID–2. jegyzeteiben, utalásként szerepel, és pedig az adott napnál csupán a per összefoglalása és aktakivonatok állnak! A 09. 08-i esemény leírása azonban visszaul a 07. 31-én született ítéletre.

[2] 1856. 07. 07. – hétfő**Alsósztrégova**

[2] MADÁCH IMRE meghatalmazást ad BENDE ISTVÁN ügyvédnek a kislelvi tagosítás ügyében. — MID–2. 181.

[2] 1856. 07. 08. – kedd**Balassagyarmat**

[2] Megkezdődik a tárgyalás a MADÁCH IMRE kontra Kislelvi úrbéresei perben. — MID–2. 182–183.

[2] 1856. 07. 10. – csütörtök**Balassagyarmat**

[2] Az úrbéri törvényszék ítélete helyt ad MADÁCH IMRE keresetének Kislelvi úrbéresei ellen. — MID–2. 183–184.

[2] 1856. 07. 26. – szombat**Alsósztrégova**

MADÁCH IMRE kettős szobájában Anna napon megrendezi MADÁCH ALADÁR és IFJ. BALOGH KÁROLY ünnepélyes vizsgáztatását házitánítójuk, BORSODY MIKLÓS által, majd lovacsát ajándékoz nekik. — Bal 139–140., Balogh 117–118.

[2] [1]-ben az esemény 1857. 07. 26-nál szerepel. Két körülmény is amellet szól azonban, hogy 1856 Anna napján lehetett a vizsga. Az egyik: IFJ. BALOGH KÁROLY nyilván az első vizsgájára emlékezett vissza, s minthogy BORSODY MIKLÓS felfogadása 1855. 10-ben történt, ez 1856 nyarán lehetett. Másrészt IFJ. BALOGH KÁROLY szerint közvetlenül ezután Vácott vizsgáztak, majd beírták őket a gimnázium I. osztályába (Balogh 119.). Mivel MADÁCH IMRE már 8. életének betöltése előtt ugyancsak Vácott az I. gimnáziumi osztály vizsgáit letette, így semmi okunk sincs feltételezni, hogy 1848-ban született fia és unokaöccse több mint két évvel később tették volna le ugyanazokat a vizsgákat; márpedig, ha 1857-ben kezdték volna váci tanulmányaikat, akkor az első vizsgára csak 1858 őszén, tehát már 10. életévük betöltése után került volna sor.

1856. 08. 11. – hétfő**Alsósztrégova**

MADÁCH IMRE verses levelet ír SZONTAGH PÁLnak, óda a házasság ellen. — Voi 214–215. Közli: Gyul–III. 478–480., MÖM–II. 986–988., ÖL–II. 52–55. Kézirat: OSZK.

[2] 1856. 08. 15. – péntek**Balassagyarmat**

[2] MADÁCH IMRE eljuttatja a JANKOVICH ANTALNÉ VÉCSEY ELEONÓRA hagyatékával kapcsolatos véleményét a megyei törvényszékhez. Helyesli a hagyaték előző gondnokának, KÁROLYI JÁNOSnak, az elhunyt Gömör megyei javainak árverés útján történő bérbe adását. — MID–2. 223.

[2] MADÁCH IMRE szorgalmazza JANKOVICH ANTALNÉ VÉCSEY ELEONÓRA hagyatékával kapcsolatosan a Nógrádban található ingó és ingatlan vagyon összeírását.

[2] Az iratok tartalmát és benyújtásuk dátumát csupán Madách Imre későbbi (1857. 11. 28-ai) hivatkozásából ismerjük, hasonlóképpen a hivatkozásból derül ki az is, hogy két különböző irat egyidejű benyújtásáról van szó.

1856. 08. 16. – szombat

GYÜRKY PÁL az ID. MADÁCH IMRÉNÉ, MADÁCH KÁROLY és MADÁCH IMRE ellen folyó birtokperben folyamodványukra választ nyújt be Nógrád megye törvényszékéhez. — Krizs 50., MID 282–286. Közli: Krizs 46–50. Irat: Nógrád Megyei Levéltár.

[2] 1856. 09. 08. – hétfő**Balassagyarmat**

[2] A PLACHY SÁMUEL kontra ID. MADÁCH IMRÉNÉ, MADÁCH IMRE, MADÁCH KÁROLY perben a felperes folyamodványát elfogadva, a megyei törvényszék elrendeli a 07. 31-i ítélet végrehajtását. — MID–2. 213.

[2] Csak MID–2. jegyzeteiben, utalásként szerepel! Az ítélet szövegét nem ismerjük. Az sem világos, hogy ha a felperes szorgalmazza az ítélet végrehajtását, akkor miért nyújt be a későbbiekben (1957. 03. 06.) fellebbezést az ítélet ellen.

[2] 1856. 09. 13. – szombat**Alsósztrégova**

[2] ID. MADÁCH IMRÉNÉ meghatalmazza MADÁCH IMRÉT a pilisvörös-vári és solymári birtokok kártalanításából származó készpénz és államkötvények átvételével. — MID–2. 184–186.

1856. 10. 06. – [2] hétfő

ID. MADÁCH IMRÉNÉ, MADÁCH KÁROLY és MADÁCH IMRE viszontválaszt nyújt be Nógrád megye törvényszékéhez a GYÜRKY PÁL elleni birtokperben. — Krizs 50–54., MID 287–291. Irat: Nógrád Megyei Levéltár.

[2] [1]-ben tévesen vasárnap szerepel.

[2] 1856. 10. 07. – kedd

Balassagyarmat

[2] BENDE ISTVÁN ügyvéd mint MADÁCH IMRE, MADÁCH KÁROLY és HUSZÁR SÁNDORNÉ meghatalmazottja, keresetet nyújt be a nagycsalomjai kártalanítás ügyében, hivatkozva arra, hogy a hirdetményi határidőig, 1856. 03. 19-ig egyetlen hitelező sem jelentkezett, s így a kifizetésnek nem lehet akadályja. — MID–2. 187–188.

[2] 1856. 10. 10. – péntek

Balassagyarmat

[2] A Nógrád megyei Úrbéri Törvényszék utasítást ad a gácsi szolgabírói hivatal megkeresésére, hivatkozva a kislelki tagosítás ügyében 07. 10-én hozott, s azóta jogerőre emelkedett ítéletére, nyomozásra és előmunkálatokra utasítva a hivatalt. — MID–2. 189–190.

[2] 1856. 10. 19. – vasárnap

Csesztve

MADÁCH IMRE mint keresztapa részt vesz MADÁCH KÁROLY 10. 15-én született MADÁCH LÁSZLÓ (Ladislaus Carolus) nevű fia keresztelésén. — A csesztvei katolikus plébánia anyakönyve.

[2] [1]-ben tévesen a születés és a keresztelés dátuma is 10. 13.

[2] 1856. 10. 24. – péntek

Balassagyarmat

[2] A GYÜRKY PÁL kontra ID. MADÁCH IMRÉNÉ, MADÁCH IMRE, MADÁCH KÁROLY-féle csereszerződési per becsomózási tárgyalása. — MID–2. 190–191.

[2] 1856. 10. 27. – hétfő

Alsósztrégova

[2] MADÁCH IMRE szolgálója, PASS ANDRÁS feleségül veszi KUPECZ MÁRIÁT. (Mindkettőjük lakóhelye Alsósztrégova 1., vagyis a Madách-kastély.) — Forrás: Matrika prím. kat. cirkovi v Dolnej Strehovej B–C–D 1812–1898. Štátny Archív Banskej Bystrici.

[2] 1856. 11. 03. – hétfő

Alsósztrégova

[2] MADÁCH IMRE 11. 10-ére szakértők és hivatalnok kirendelését kéri Alsósztrégovára a megyefőnöktől, az ott felállított szeszgyár kazánjának megvizsgálására és kipróbálására. — MID–2. 192.

[2] A szeszgyárral kapcsolatosan semmilyen további információval nem rendelkezünk.

[2] 1856. 11. 05. – szerda

[2] MADÁCH IMRE megkapja M. K. verses névnap iudvözetét. — Andor–1. 289. Kézirat: MOL.

[2] A kézirati katalógus feltételezésével ellentétben egészen bizonyos, hogy nem MADÁCH KÁROLY jegyezte le a verset.

1856. 11. 22. – szombat

JANKOVICH VINCE a MADÁCH IMRE ellen folyó zálogváltó perben keresetet nyújt be Nógrád megye törvényszékéhez. — Krizs 73., MID 291–294. Irat: Nógrád Megyei Levéltár.

1856. 12. 14.–

MADÁCH IMRE a Nagy Tükör c. élclapból kimásolja a *Spanyol románcok* c. verset, és karikatúrát készít hozzá. — MÖM–II. 1212., Nagyné 38–39. Kézirat: OSZK.

A Nagy Tükör JÓKAI MÓR lapja volt, a szabadságharc után az első élclap; első száma, melynek 46. lapján a lemásolt vers megjelent, 1856. 12 14-én jelent meg. NAGYNÉ NEMES GYÖRGYI szerint a karikatúra 1858 első felében keletkezhetett, s HUSZÁR ANNA két udvarlójának, SZENTIVÁNYI FARKASnak vagy KÁROLYI MIHÁLYnak (későbbi férjének) valamelyikét ábrázolhatja (Nagyné 38–39.).

1856. 12. 24. – szerda

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE megkapja karácsonyi ajándékul BORY LÁSZLÓ *A bolhák eredete* c. tréfás hőskölteményét. — Pal 78., Andor–10.

[2] Az ajándék a MADÁCH család levéltárából (MOL P 481.) előkerült, s a rajta lévő dátum megerősíti, hogy 12. 24-i ajándékról van szó.

<MADÁCH IMRE családias karácsonyestét rendez, HUSZÁR ANNÁval karácsonyfát díszít MADÁCH ALADÁR és IFJ. BALOGH KÁROLY részére. Vendégeik: MADÁCH KÁROLY, MADÁCH KÁROLYNÉ, GR. FORGÁCH JÓZSEF, GR. FORGÁCH JENŐ, SZONTAGH PÁL, SRÉTER MIKLÓS, MATOLCSY GYÖRGY kasznár, DIVALD GUSZTÁV plébános és HENRICI ÁGOSTON evangélikus lelkész. — Bal 137–138.>

[2] Az esemény időpontjára nézve nincs semmiféle adatunk, a hivatkozott szerző is csak édesapja emlékirataira támaszkodhatott, ám abban év megjelölés nem szerepel (Balogh 106., 202.). Az egyetlen támpont az, hogy a leírás értelmében HUSZÁR ANNA már otthon van, de még nem ment férjhez, s így csakis 1855, 1856 vagy 1857 karácsonyáról lehet szó, de a leírás ennél többre nem enged következtetni. [1]-ben tévesen hétfői nap szerepel.

1856

MADÁCH IMRE összeállítja a GYÜRKY PÁL elleni birtokper költségeinek jegyzékét. — Közli: Krizs 54–55. Irat: Nógrád Megyei Levéltár.

MADÁCH IMRE szkeptikus megjegyzést tesz TÓTH KÁLMÁN és MAJTHÉNYI FLÓRA házasságára. — RUDNAY JÓZSEFNÉ VERES SZILÁRDA: *Emlékeim 1847–1917*. Bp., 1922. 26.

1856 körül

MADÁCH IMRE megírja *Az első halott, Angyal és leány, Lót, Az angyal útja, A nő teremtetése, Síri dal és Hit és tudás* c. verseit. — Bal 134. Közli: Gyl–I. 156–159., 168–180., 269–270., MÖM–II. 140–145., 171–177., 188–191., 301–303., 348–350.

[2] Valójában semmilyen biztos támpontunk sincs az említett versek keletkezésére nézve; fennmaradt kéziratvariánsaik 1864-ből származnak.

1857

<1857 eleje

MADÁCH IMRE többször szánkirándulásra viszi MADÁCH ALADÁRT, IFJ. BALOGH KÁROLYT és HUSZÁR ANNÁT, valamint DIVALD GUSZTÁV plébánost. — Bal 138.

MADÁCH IMRE meglátogatja Felsősztrégován SRÉTER MIKLÓST. — Bal 138–139.>

[2] Az események időpontjára nézve a forrás nem árul el semmit (Balogh 99–102.). Így az első eseménynél HUSZÁR ANNA jelenlétéből csupán arra következtethetünk, hogy az 1855/56-os, 1856/57-es vagy 1857/58-as telek valamelyikéről lehetett szó, de nem feltétlenül a karácsonyfa állítását követőről. A második esetben van ugyan támpontunk, de az időpont azonosítása eddig még nem történt meg. (A felsősztrégovai látogatást megelőző ősszel egy AMBRUS nevű 13–14 év körüli fiú tüdőgyulladást követő halála Felsősztrégován. Balogh 102.)

[2] 1857. 01. 10. – szombat

[2] MADÁCH IMRE rendőri felügyeletét megszüntették, egyúttal feltűnés nélküli megfigyelését elrendelték. — MID–2. 232–233.

1857. 01. 23. – péntek

MADÁCH IMRE fellebbezést nyújt be a JANKOVICH VINCE elleni zálogváltó perben Nógrád megye törvényszékéhez. — Krizs 77. Közli: Krizs 73–77., MID 297–301. Kézirat: Nógrád Megyei Levéltár.

1857. 02. 07. – szombat

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE verses levelet ír SZONTAGH PÁLnak; keserű vers arról, hogy minden csak kacagnivaló képmutatás, az is, amit nagynak, szent-

nek vélünk. — Bal 143. Közli II. változatát: Gyul–I. XXX–XXXI., MÖM–II. 989–990., ÖL–II. 55–57., III. változatát: Gyul–I. 205–206., Bal 338–339., MÖM–II. 370–371. Kéziratok: OSZK.

A II. változat a SZONTAGH PÁLnak elküldött levél, a III. változat némileg átalakítva a költemények kéziratcsomójába került; a II. változat címe: *Üdvözet Pál barátomnak!*, a III. változaté GYULAI PÁLnál és BALOGH KÁROLYnál (tévesen) *Szontagh Pál barátomhoz*, HALÁSZ GÁBORNál (helyesen): *P. barátomhoz* (Andor–1. 152).

[2] [1]-ben I. ill. II. változatról van szó. Egészen bizonyos azonban, hogy az I. változat az a fogalmazvány volt, amelynek szélére BÉRCZY KÁROLY emlékbeszéde szerint az “Ismét elolvastam e Pálnak töltött mérget [...]” kezdetű jegyzet került; ezt a változatot azonban BÉRCZY KÁROLY látta utoljára. (Andor–1. 8.)

[2] 1857. 02. 07. után

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE jegyzetet ír a SZONTAGH PÁLhoz 1857. 02. 07-én írt vers nála maradt példányára. — Közli: Gyul–I. XXXII., Barta 100–101., MÖM–II. 1196. Andor–1. 8.

A jegyzet, mely kétségkívül *Az ember tragédiájának* felépítésére utal, BÉRCZY KÁROLY emlékbeszédében szerepel, kéziratát HALÁSZ GÁBOR már nem találta.

[2] [1] az “1859-nél nem korábban” időszaknál szerepeltette az eseményt, majd a kommentárban azt fejtegette, hogy a jegyzet “Ádámot és Évát itt gyarlóbbnak minősíti, mint amilyenekké a kész műben alakultak ki.” Ez azonban véleményünk szerint nem amellett szól, hogy a mű írásának kezdetén, hanem sokkal inkább amellett, hogy egy korábbi változat keletkezésének idején íródhatott. Emellett szól az is, hogy ismereteink szerint ekkor tájt (lásd: TURI MÉSZÁROS ISTVÁN: *Hogy született meg az “Ember tragédiája?”* Ország-Világ 1888. 12. 01.) fejezi be *Az ember tragédiája* második – ezek szerint a végső változatnál pesszimistább – változatát. A pesszimizmus–optimizmus skálán történő egyirányú elmozdulásra enged következtetni az I. változat *Lucifer* címe is.

[2] 1857. 03. 06. – péntek

Balassagyarmat

[2] A PLACHY SÁMUEL kontra ID. MADÁCH IMRÉNÉ, MADÁCH IMRE, MADÁCH KÁROLY perben a felperes fellebbez. — MID–2. 213.

[2] Csak MID–2. jegyzeteiben, utalásként szerepel! Az eseményt nem időponthoz, hanem időszakhoz köti MID–2.: 1857. 03. 06.–1857. 05. 19. Ennek értelmezése nem világos.

1857. 03. 12. – csütörtök

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE levelet ír TOLDY FERENCnek: ismerteti a család levéltárában talált, nagyapja által másoltatott kéziratot, THÖKÖLY IMRE naplóját, WESZPRÉMI ISTVÁN orvostörténeti életrajzgyűjteményének MADÁCH GÁSPÁRra vonatkozó, ugyancsak nagyapja által másoltatott részletét, és felhívja figyelmét levéltárának több történelmi érdekességű darabjára. — MÖM–II. 996–998., ÖL–I. 197–200. Kézirat: MTA Kézirattára.

A levél keltezése STAUD GÉZÁNál: 1851. 03. 12.; ez téves olvasat; egyébként is MADÁCH IMRE 1851-ben Csesztvén lakott a családjával, s ha ellátogatott is gyakran Alsósztrégovára, a látogatásait aligha a családi levéltárban való böngészésre, s ezzel kapcsolatos levélírással használta fel; a levélben a címzett neve nem szerepel, csak a “titoknok” címzés, s 1835-től 1861-ig az Akadémia titoknoka TOLDY FERENC volt; az MTA Kézirattárának katalógusában ugyan mint ARANY JÁNOSnak szóló levél szerepel, de ez tévedés, mert ő csak 1865-ben lett az Akadémia titoknoka.

[2] 1857. 05. 19. – kedd

Balassagyarmat

[2] A GYÜRKY PÁL kontra ID. MADÁCH IMRÉNÉ, MADÁCH IMRE, MADÁCH KÁROLY csereszerződéses perben ítéletet hirdet a megyei törvényszék. — MID–2. 192–203.

[2] MID–2. érthetetlen módon a per “összefoglalásáról” szól, jóllehet a felperes fellebbezését követően másodfokon 10. 06-án Pozsonyban kihirdetett ítélet alapján világos, hogy 05. 19-én ítéletet hirdettek. Sajnos a közölt dokumentumokból nem állapítható meg pontosan az ítélet tartalma.

[2] 1857. 05. 19. után

[2] A GYÜRKY PÁL kontra ID. MADÁCH IMRÉNÉ, MADÁCH IMRE, MADÁCH KÁROLY csereszerződéses per ítélete ellen a felperes fellebbez. — MID–2. 219.

[2] A fellebbezés tárgyaláson született ítélet bevezető szakasza utal a fellebbezésre.

[2] 1857. 05. 24. – vasárnap

[2] MADÁCH IMRE kiránduláson vesz részt, melynek során kettesben marad VERES PÁLNÉval: szeretné megvallani az asszony iránt érzett szerelmét, de végül is nem meri megtenni. — MÖM–II. 66–67. VP 26–28.

[2] Bár sok érv szól amellett, hogy a *Május 24-én* c. vers, amely az eseményre vonatkozóan az egyetlen forrásunk, 1863-ban keletkezett (a kérdéses nap akkor nemcsak vasárnap, de egyúttal pünkösd vasárnapja is volt), mindazonáltal az a körülmény, hogy a költő versének tanúsága szerint ekkor még nem meri megvallani a szerelmét, míg később ezt megteszi, sőt az *Atlas* c. vers tanúsága szerint utóbb VERES PÁNÉ is megvallja, hogy szereti MADÁCH IMRÉT, nos ezek a későbbi események gyakorlatilag kizárják az 1863-as keletkezést. 1857 azért valószínű, mert MADÁCH IMRE életének második felében csak 1857-ben és 1863-ban esett vasárnapra 05. 24-e, márpedig a társasággal történő kirándulásra legvalószínűbben vasárnap kerülhetett sor. Ugyancsak az 1857-es év mellett szól az a körülmény, hogy a néhány hónappal később, 08. 03-án küldött levél, de még inkább az ahhoz mellékelte HEINRICH HEINE kötetek azt a gyanút erősítik, hogy éppen ekkor vált a baráti ill. mester–tanítvány kapcsolat szenvedélyes szerelemmé.

[2] 1857. 05. 24. után

[2] MADÁCH IMRE megírja *Május 24-én* c. versét. — VP 26–28.

[2] 1857. 06. 03. – szerda

Pozsony

[2] A PLACHY SÁMUEL kontra ID. MADÁCH IMRÉNÉ, MADÁCH IMRE, MADÁCH KÁROLY perben a Pozsonyi Főtörvényszék elutasítja a fellebbbevezését, és helyben hagyja a megyei bíróság ítéletét. — MID–2. 213.

[2] Csak MID–2. jegyzeteiben, utalásként szerepel!

[2] 1857. 06. 06.–06. 10.

Pest

[2] MADÁCH IMRE őszi búzájával részt vesz a Magyar Gazdasági Egyesület kiállításán. — Morócz István (szerk.): *Jegyzéke a Magyar Gazdasági Egyesület köztelkén 1857. június 6–10 napjain rendezett általános gazdasági kiállítás tárgyainak*. Pest, 1857. 31.

[2] 1857. 06. 27. – szombat

Balassagyarmat

[2] A megyei törvényszék kinevezi MADÁCH IMRÉT JANKOVICH ANTAL és JANKOVICH ELEONÓRA [JANKOVICH ANTALNÉ] hagyatékának gondnokává. — MID–2. 203–204.

[2] 1857. 06. 30-ig

Alsósztrégova–Pinc–Deresk

[2] MADÁCH IMRE, ID. MADÁCH IMRÉNÉ, HUSZÁR ANNA, MADÁCH ALADÁR, IFJ. BALOGH KÁROLY és BORSODY MIKLÓS meglátogatja a Dereskre áthelyezett GAÁL IGNÁC plébánost. Útközben Pincen feltű-

nik nekik HUSZÁR ANNA későbbi férjének, KÁROLYI MIKSÁNAK a kastélya. — Balogh 124., 203.

[2] Az emlékirat jegyzetében (Balogh 203.) tévesen 1859 szerepel. Mint a szövegből kitűnik (Balogh 124.), hogy a HUSZÁR ANNA és KÁROLYI MIKSA megismerkedése előtti évben történt az eset; bár nem világos, hogy pontosan melyik esemény (megismerkedés, eljegyzés, házasságkötés) az, amire alig egy évvel később sor került, azt mégis nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy 1857 első felében lehetett az utazás.

[2] 1857. 07. 16. – csütörtök

Fülek

[2] KOMÁROMY IMRE füleki szolgabíró hivatalos levelet ír MADÁCH IMRÉNEK mint JANKOVICH ANTAL hagyatéki gondnokának, amelyben 07. 28-ra Kőkeszibe invitálja, s egyúttal Rét [?] birtokával kapcsolatos hiteles kimutatást kér tőle vagy megbízottjától. — MID–2. 205.

[2] 1857. 07. 26. – vasárnap

Alsósztrégova

[2] ID. MADÁCH IMRÉNÉ neve napján kisebb ünnepséget tartanak Alsósztrégován; ennek részeként MADÁCH ALADÁR és IFJ. BALOGH KÁROLY sikeres vizsgált tesznek, és jutalmul egy MORZSA névre hallgató fakó pónilovat kapnak. MADÁCH IMRE tanítja őket lovagolni. — Balogh 117–118., Harsányi 216.

[2] 1857. 08. 03. – hétfő

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE képrejtvényt küld levélben VERES PÁLNAK. — Közli: tisztázatát: SCARRON. Pesti Hírlap 1884. 248. sz., piszkozatát: MÖM–II. 1209–1210., mindkettőt: VP 67–69.

A képrejtvény megfejtője: MIKSZÁTH KÁLMÁN (az ő álneve volt Scarron, lásd GULYÁS PÁL: *Magyar írói álnévlexikon*. Bp., 1956. 388.)

[2] A tisztázatlan szereplő kalendárium adja a pontos dátumot; a levél egyébként egy névnap ajándéknak – mint a levél szövegéből kiderül –, HEINRICH HEINE kétkötetes versgyűjteményének a kísérőirata (08. 03. Hermina napja).

[2] 1857. 08. 04. – kedd

Balassagyarmat

[2] A PLACHY SÁMUEL kontra ID. MADÁCH IMRÉNÉ, MADÁCH IMRE, MADÁCH KÁROLY perben a felperes visszahelyezési keresetet nyújt be a megyei bírósághoz. — MID–2. 206–214.

[2] MADÁCH IMRE mint JANKOVICH ANTALNÉ VÉCSEY ELEONÓRA hagyatéki gondnoka egyezséget ír alá a “bíróság” előtt BODY EDÉVEL az elhunyt tartozásának 10. 01-ig történő kifizetésére. — MID–2. 220.

[2] Az iratban csupán utalás van az egyezségre.

[2] 1857. 08. 06. után

[2] MIKLONICZ FERENC 08. 06-i rimaszombati keltezéssel levelet ír MADÁCH IMRÉNEK mint JANKOVICH ANTAL és JANKOVICH ELEONÓRA hagyatéka gondnokának, amelyben az elhunytak tartozásainak kiegyenlítését kéri. — MID–2. 214–215.

[2] 1857. 08. 24. előtt

[2] MADÁCH IMRE mint JANKOVICH ANTALNÉ VÉCSEY ELEONÓRA hagyatéki gondnoka a megyei törvényszékhez folyamodik, hogy a hagyatéki javak bérbeadásának ügyében tartsanak tárgyalást. — MID–2. 215–216.

[2] 1857. 08. 24. – hétfő

Balassagyarmat

[2] MADÁCH IMRÉT mint JANKOVICH ANTALNÉ VÉCSEY ELEONÓRA hagyatéki gondnokát a megyei törvényszék értesíti, hogy a hagyatéki leltár és becslés még nem érkezett meg, egyben utasítja, hogy annak elkészülte után tegye meg indítványát a bérbeadással kapcsolatban. — MID–2. 215–216.

[2] A megyei törvényszék utasítja MADÁCH IMRÉT mint JANKOVICH ANTALNÉ VÉCSEY ELEONÓRA hagyatéki gondnokát a hagyatéki leltár és becslés elkészítésére.

[2] Különös, hogy a két intézkedésre ugyanaznap került sor; jelzetük alapján azonban (Z 3990/857, ill. Z 3991/857) mégis egymást követő intézkedéseknek kell tekintenünk; előbb tehát arra intik a gondnokot, hogy várja meg, amíg Rimaszombatból megérkezik az irat, majd (még hozzá ismételt!) arra, hogy miután nem érkezett meg, készítse el ő maga.

1857. 09. 09. után

MADÁCH IMRE megkapja GALGÓCZI KÁROLY akadémikus, közgazdász 1857. 09. 09-én kelt levelét, ki mint kiválóan vezetett gazdaság tulajdonosához fordul, és sok konkrét kérdést tesz fel a gazdaság vezetését illetően a Falusi Gazda c. lap részére. — MÖM–II. 1054–1055., ÖL–II. 57–59. Kézirat: OSZK.

A Falusi Gazda c. folyóirat 1857. 07. 07-től 1859. 04. 30-ig ÉRKÖVY ADOLF, majd 1860. 11. 20-ig, megszűnéséig GALGÓCZI KÁROLY szerkesztésében jelent meg, aki már kezdettől fogva a lap egyik főmunkatársa volt. MADÁCH IMRÉTől a lapban nem jelent meg cikk. A felkérő levél arra utal, hogy MADÁCH IMRE híre mint gazdálkodóé, Nógrád megye határán túl is eljutott, bár lehet, hogy GALGÓCZI KÁROLY sok földbirtokosnak küldött hasonló levelet.

1857. 10. 06. – kedd

Balassagyarmat

MADÁCH IMRE kérelmezi az ingatlanára 1852. 01. 07-én történt betáblázás törlését. — MID 306–308. Irat: Nógrád Megyei Levéltár.

[2] [1]-ben tévesen szerda szerepel.

Pozsony

[2] A Pozsonyi Főtörvényszék ítéletet hirdet a GYÜRKY PÁL kontra ID. MADÁCH IMRÉNÉ, MADÁCH IMRE, MADÁCH KÁROLY-féle csereszerződéses perben. — MID–2. 217–219.

[2] Sajnos a MID–2-ben közzétett részleges információk alapján nem világos az ítélet.

[2] 1857. 10. 12. – hétfő

[2] BODY EDE végrehajtást kér MADÁCH IMRE mint JANKOVICH ANTALNÉ VÉCSEY ELEONÓRA hagyatéki gondnoka ellen, mivel a 08. 04-én kötött megállapodás ellenére tartozását 10. 01-ig nem fizette meg. — MID–2. 220–221.

1857. 10. 13. – kedd

A Nógrád megyei törvényszék törli a MADÁCH IMRE és MADÁCH KÁROLY ingatlanára 1852. 01. 17-én bejegyzett betáblázást. — MID 179–180. Irat: Nógrád Megyei Levéltár.

[2] [1]-ben tévesen szerda szerepel.

1857. 11. 25. – szerda

GYÜRKY PÁL az ID. MADÁCH IMRÉNÉ, MADÁCH KÁROLY és MADÁCH IMRE elleni zálogperben a másodfokú bíróság ítélete ellen felülvizsgá-

lati kérelmet nyújt be Nógrád megye törvényszékénél. — Krizs 55–58. MID 308–312. Irat: Nógrád Megyei Levéltár.

[2] 1857. 11. 27-ig

[2] MADÁCH IMRE válaszol BODY EDE végrehajtási kérelmére a JANKOVICH ANTALNÉ VÉCSEY ELEONÓRA-féle hagyatékkal kapcsolatban. — MID–2. 221–223.

[2] MID–2-ben 11. 27-e szerepel ugyan dátumként, magának Madách Imrének a szövegéből azonban kiderül, hogy ez a nap a megyei törvényszék előtti megjelenés napja, így lehetséges, hogy a válasz már korábban elkészült.

[2] 1857. 11. 27. – péntek

Balassagyarmat

[2] MADÁCH IMRÉNEK és KÁROLYI JÁNOSNAK, mint a JANKOVICH ANTALNÉ VÉCSEY ELEONÓRA-féle hagyatékek korábbi és jelenlegi gondnokának, meg kell jelennie a megyei törvényszék előtt. — MID–2. 222.

[2] MID–2. csupán Madách válaszeleveléről tudósít a hagyatékkal kapcsolatos konkrét ügyben, a levél szövegéből azonban a fenti eseményre következtethetünk.

[2] 1857. 11. 28. – szombat

Balassagyarmat

[2] MADÁCH IMRE a megyei törvényszéknél sürgeti a JANKOVICH ANTALNÉ VÉCSEY ELEONÓRA-féle hagyatékek Gömör megyei javainak árverés útján történő beadvadását, továbbá a Nógrád megyei ingó és ingatlan vagyoni összeírását; ezeket már 1856. 08. 15-ei beadványaiban is javasolta. — MID–2. 223–224.

[2] 1857. 12. 01. – kedd

Balassagyarmat

[2] A megyei törvényszék megbízza MADÁCH IMRÉT mint JANKOVICH ANTALNÉ VÉCSEY ELEONÓRA hagyatékának gondnokát, hogy a bérleti feltételeket a törvényszékhez mielőbb nyújtsa be. — MID–2. 224.

[2] Értelemszerűen az elhunyt Gömör megyei javaival kapcsolatos bérletről van szó, amelyet MADÁCH IMRE 11. 28-ai beadványában ismételten sürgetett.

[2] 1857. 12. 03. után

Alsósztrégova

[2] MADÁCH IMRE mint JANKOVICH ANTALNÉ VÉCSEY ELEONÓRA hagyatékának gondnoka megkapja a JANKOVICH testvéreknek a megyei törvényszékhez benyújtott kérelmét. — MID–2. 231.

[2] MID–2. csak jegyzetben tudósít az eseményről; az, hogy Madách Imre kezében megfordult a kérelem vagy annak másolata, abból állapítható meg, hogy az iratra jegyzett dátum MID–2. szerint Madách autográf.

[2] 1857. 12. 09. – szerda

Balassagyarmat

[2] ID. MADÁCH IMRÉNÉ, MADÁCH IMRE és MADÁCH KÁROLY a megyei törvényszéknél végrehajtási keresetet nyújt be GYÜRKY PÁL ellen a perköltség behajtására. — MID–2. 226–227.

[2] 1857. 12. 09. után

Alsósztrégova

[2] MADÁCH IMRE mint JANKOVICH ANTALNÉ VÉCSEY ELEONÓRA hagyatéki gondnoka megkapja a megyei törvényszék 12. 09-én kelt felszólítását egy (az elhunyt illetékbecfizetésével kapcsolatos) elismervénynek a 14 napon belül történő bemutatására. — MID–2. 225–226.

[2] 1857. 12. 13. – vasárnap

Balassagyarmat

[2] A megyei törvényszék helyt ad ID. MADÁCH IMRÉNÉ, MADÁCH IMRE és MADÁCH KÁROLY végrehajtási keresetének GYÜRKY PÁL ellen. — MID–2. 225–226.

[2] 1857. 12. 17. – csütörtök

Balassagyarmat

[2] A megyei törvényszéken, MADÁCH IMRE mint JANKOVICH ANTALNÉ VÉCSEY ELEONÓRA hagyatéki gondnoka és más érintettek jelenlétében, jegyzék készül a Szőröspusztá után járó letéti zálogösszeg ügyében, amelyet MADÁCH IMRE átvesz. — MID–2. 228–230.

1857. 12. 19. – szombat

ID. MADÁCH IMRÉNÉ, MADÁCH IMRE és MADÁCH KÁROLY észrevételeket nyújt be a GYÜRKY PÁL elleni perben Nógrád megye törvényszékéhez. — Krizs 58–60., MID 312–315. Irat: Nógrád Megyei Levéltár.

[2] 1857. 12. 22. – kedd

Balassagyarmat

[2] A megyei törvényszék kéri a szécsényi szolgabírói hivatalt, hogy – ID. MADÁCH IMRÉNÉ, MADÁCH IMRE és MADÁCH KÁROLY keresetének helyt adva – rendeljen el végrehajtást GYÜRKY PÁL ellen. — MID–2. 236–237.

[2] A megyei törvényszék megküldi a 12. 17-i jegyzék másolatát az érintett feleknek, egyben megbízza MADÁCH IMRÉT mint JANKOVICH ANTALNÉ VÉCSEY ELEONÓRA hagyatéki gondnokát az átvett összeg elosztásával, és az ezzel kapcsolatos jelentéssel. — MID–2. 229–230.

430

[2] 1857. 12. 22. után

Alsósztregova

[2] MADÁCH IMRE megkapja Csontorokpusztáról a kishindi LACZAY KÁROLY 12. 21-i haláláról tudósító gyászjelentést. — MOL P 481. 28. cs. LXXV. N° 1–55.

[2] A dátum a gyászjelentés keletkezésének dátuma.

[2] 1857. 12. 23. után

Alsósztregova

[2] MADÁCH IMRE mint JANKOVICH ANTALNÉ VÉCSEY ELEONÓRA hagyatéki gondnoka megkapja az úrbéri törvényszék levelét, amelyben okmányok bemutatására szólítják fel. — MID–2. 230–232.

1857 körül

TÓTH KÁLMÁNNÉ levelet ír MADÁCH IMRÉNEK: MADÁCH PÁL arcképét kéri lemásoltatásra. — MÖM–II. 1135–1136., ÖL–II. 59–60.

A keletzetlen levél időpontja STAUD GÉZA feltételezése: korábról semmiképpen sem származhat, mert a levélíró, szül. MAJTHÉNYI FLÓRA 1856-ban lett TÓTH KÁLMÁN felesége. A szöveget HALÁSZ GÁBOR az OSZK-ban található kézirat alapján, STAUD GÉZA pedig a BABITS MIHÁLYNÉ birtokában levő másolat alapján közölte.

[2] [1] szerint a kézirat az OSZK-ban található. Tény, hogy ott volt, s jelenleg is ott kell(e) lennie, mivel a Levelestár katalógusában (és az 1913-as leltárkönyvben is) szerepel a tétel, ám több éven át tartó kísérletezés ellenére sem sikerült azt megtalálnom (A. Cs.), ellentétben a BABITS MIHÁLYNÉ-féle másolattal.

MADÁCH IMRE megírja *Kőkeblet adj, Örüljek meg, Zsibvásáron, Számoltam magammal, Sírom, Az aggastyán, Éjfél gondolatok, A halál költészete, Őszi érzés, Sárga lomb, Megnyugvás a sorsban, Szélhárfa (A költő keble)* és *Betelt kívánságok* c. verseit. — Bal 141–142., 152–

155. Közli: Gyl–I. 61–64., 209–213., 215–227., MÖM–II. 222–223., 249–253., 283–284., 304–306., 307–310., 324–338. Kézirat: OSZK.

[2] A versek keletkezésének időpontjára nézve nincs megbízható támpontunk: valamennyi említett vers fennmaradt lejegyzése 1864-ben készült (lásd: Andor–1).

MADÁCH IMRE elhanyagolja gazdaságát, rossz lovainak híre megy. — Voi 124.

VOINOVICH GÉZA megállapítását, mellyel kategorikusan egybehangzó adata a többi életrajzi forrásban nem találunk, csupán KRIZSÁN LÁSZLÓ dokumentumgyűjteményének (Krizs) egybevetett adatai támasztják alá; de ellentmond GALGÓCZI KÁROLY 1857. 09. 09-én kelt levelének, amely mellett látszik szólni az, hogy a gazdaságot, főként MADÁCH IMRE fogsága idején, MADÁCH KÁROLY vezette, és leveleiben igen gazdag szakismeretről tett tanúságot, viszont az is tény, hogy ugyanezekben a leveleiben MADÁCH IMRÉNEK nemcsak jóváhagyását, hanem tanácsait is kérte.

[2] VOINOVICH GÉZA állítása véleményünk szerint egészen más okokból problematikus. Mindenek előtt azért, mert a két tagmondat között, a látszat ellenére, alig van összefüggés. Lótenyésztéssel ugyanis nem foglalkoztak Alsósztregován, így kérdéses, hogy a megállapítást a GYILKOSRA (MADÁCH IMRE hátsólova élete vége felé), a négyesfogatra vagy a sztregovai gazdaságban is vélhetően fellelhető néhány igáslóra kell-e értenünk. Másrészt a gazdaság elhanyagolását cáfolják azok az 1850-es évek végéről származó feljegyzések, amelyek kimondottan gazdasági természetűek (pl. vetésforgó-tervek). Más kérdés, hogy MADÁCH IMRE nem volt jó (eredményes) gazdálkodó: kudarcát mi sem bizonyítja jobban, mint hogy halála után, 1865-ben gyermekeinek gyámja, VERES GYULA 52 éves időtartamra (!) kénytelen közel 40.000 Ft hitelt felvenni az elhunyt adósságainak törlesztésére (MID–2. 320.). Mint ahogy az is bizonyos, hogy jóval kevesebb időt szentelhetett a gazdasági kérdéseknek, mint öccse, hiszen az irodalmi tevékenység idejének egy jelentős részét lekötötte. Ettől azonban megint csak független GALGÓCZI KÁROLY érdeklődése. Az 1850-es évek második felében megélénkült gazdasági egyesületek, amelyeknek egyik fontos szócsöve volt a Falusi Gazda, inkább jószándékú, aktív társadalmi életet élő, de nem minden esetben hozzáértő személyekből álltak (ez persze éppen GALGÓCZI KÁROLYra nem vonatkozik). A nógrádi gazdasági egyesületnek MADÁCH IMRE egyik alapítója és éveken át vezető tisztséget betöltő tagja volt, míg a való-

ban jól gazdálkodó MADÁCH KÁROLY abban tudomásunk szerint nem vett részt. A rossz lovakkal kapcsolatos híresztelésnek egyébként sem szabad hitelt adnunk, hiszen a lovakhoz való érték társadalmi presztízse kb. úgy viszonyult a mezőgazdaság egyéb területeihez, mint száz évvel később a labdarúgás egyéb sportokhoz. (Más szóval: a lovakhoz mindeki – értsd: minden férfi – értett, vagy legalábbis ezt gondolta magáról.) Az egyetlen mérce: a versenyeredmények; MADÁCH IMRE lovai azonban versenyen sohasem vettek részt.

MADÁCH IMRE idejének legnagyobb részét kastélyába visszavonultan tölti. Családi köre: ID. MADÁCH IMRÉNÉ, MADÁCH ALADÁR, IFJ. BALOGH KÁROLY, MADÁCH BORBÁLA és átmenetileg HUSZÁR ANNA. A család alkalmazottai: BORY ISTVÁN gazdatiszt, BORSODY MIKLÓS nevelő, ITÉ ANNA társalkodónő, PASS ANDRÁS szolga, MIHÁLY szakács. Gyakori vendégek: DIVALD GUSZTÁV katolikus és HENRICI ÁGOSTON evangélikus lelkész, SRÉTER MIKLÓS, SZONTAGH PÁL, SZENTIVÁNYI BOGOMÉR, LUTTER JÁNOS, MATOLCSY GYÖRGY. — Pal 225–230., Bal 113., 123., 131., 135., 150–151., Balogh 71–87.

[2] MADÁCH IMRE visszavonultságának jellegét és mértékét az életrajzok indokolatlanul (adatokkal alá nem támasztva) eltúlozzák. Tény, hogy a szabadságharc után sokan éltek – korábbi életformájukhoz mérten – visszavonultan, részint azért, mert nem vállaltak közösséget a Bach-rendszerrel, s így a közszereplésben, főképp a politikai jellegű közszereplésben nem vettek részt, részint pedig azért, mert a politikai rendőrségtől tartottak; MADÁCH IMRE esetében, akit legalábbis 1857-ig bizonyíthatóan megfigyeltek (ezt rendőri megfigyelő lapja tanúsítja), ez a félelem különösen megalapozott volt. Ugyanakkor a szűkebb baráti köréhez tartozó személyek nemcsak Alsószéregován látogatták meg őt, de ő is viszonzta a látogatásokat, mint arról IFJ. BALOGH KÁROLY – igaz, évszám nélkül – tudósít. A visszavonultság bizonyos (a válásával összefüggő) lélektani motívumainak ellentmond az a körülmény, hogy VERES PÁLNÉ iránti szerelmének éppen ebben az évben két tanúbizonyságát is adja (lásd: 1857. 05. 24. és 1857. 08. 03.), amelyek alapján bizonyosra vehetjük, hogy Vanyarcon is sűrűn megfordult.

1858

[2] 1858. 01. 19. körül**Alsósztrégova**

[2] MADÁCH IMRÉT mint JANKOVICH ANTALNÉ VÉCSEY ELEONÓRA hagyatéki gondnokát, DAPSY VILMOS ügyvéd beadványával összefüggésben, iratok megkeresésére szólítják fel. — MID–2. 231.

[2] MID–2-ben csak utalásként szerepel az esemény, s valójában az sem dönthető el, hogy az ügyvéd beadványa előtt vagy után történt-e a felszólítás.

[2] 1858. 01. 26. – kedd**Balassagyarmat**

[2] KÁLMÁN KÁROLY füleki gyógyszerész keresetet nyújt be a megyei törvényszéken MADÁCH IMRE mint JANKOVICH ANTALNÉ VÉCSEY ELEONÓRA hagyatéki gondnoka ellen gyógyszerár követelése tárgyában. — MID–2. 231.

[2] MID–2-ben csak utalásként szerepel az esemény.

[2] 1858. 01. 27. – szerda**Balassagyarmat**

[2] A megyei törvényszék engedélyezi, hogy MADÁCH IMRE mint JANKOVICH ANTALNÉ VÉCSEY ELEONÓRA hagyatéki gondnoka a hagyatékából kifizesse JANKOVICH ANTÓNIA (a házaspár egyik lánya) adósságát. — MID–2. 231.

[2] MID–2-ben csak utalásként szerepel az esemény.

[2] 1858. 02. 05. – péntek**Balassagyarmat**

[2] A megyei törvényszék utasítja MADÁCH IMRÉT mint JANKOVICH ANTALNÉ VÉCSEY ELEONÓRA hagyatéki gondnokát, hogy Szöröspusztának a JANKOVICH ISTVÁNra eső részét, 2593 forint 18 krajcárt emelje ki a csődtömegből. [?!] — MID–2. 231.

[2] MID–2-ben csak utalásként szerepel ez a zavaros esemény. Mivel az utalás szerint az eredeti irat német nyelvű, így fel kell tételeznünk, hogy téves lehetett a fordítása, ill. értelmezése, s valójában hagyatékotömegről s nem csődtömegről van szó.

[2] 1858. 02. 16. – kedd**Bécs**

[2] A GYÜRKY PÁL kontra ID. MADÁCH IMRÉNÉ, MADÁCH IMRE, MADÁCH KÁROLY-féle csereszerződési perben a Császári-Királyi Országos Főtörvényszék ítéletet hoz, amelyben a felperes perújítási kérelmét elutasítja, s egyben a perújítási költség megfizetésére kötelezi. Erről az Országos Főtörvényszék értesítést küld az ügyet korábban másodfokon tárgyaló Pozsonyi Főtörvényszéknek. — MID–2. 233–235.

[2] MID–2-ben valójában nem ez a (véltetően a Pozsonyi Levéltárban lévő) dokumentum-együttes szerepel, hanem csupán annak bizonyos másolatai és kommentárjai, amelyeket a Pozsonyi Főtörvényszék továbbküldött az ügyet első fokon tárgyaló megyei törvényszéknek.

[2] 1858. 02. 19. – péntek**Balassagyarmat**

[2] MADÁCH IMRE mint JANKOVICH ANTALNÉ VÉCSEY ELEONÓRA hagyatéki gondnoka közli a megyei törvényszékkel, hogy Szöröspusztának a JANKOVICH ISTVÁNra eső $\frac{1}{7}$ -ed része valójában nem 2593 forint 18 krajcár, hanem (váltóadósság és adók miatt) kevesebb. — MID–2. 231.

[2] MID–2-ben csak utalásként szerepel az esemény. Jankovich István, csakúgy mint a 01. 27-i eseményben szereplő JANKOVICH ANTÓNIA, JANKOVICH ANTALnak és feleségének, VÉCSEY ELEONÓRÁnak a gyermeke. Mivel hét felnőtt kort megért gyermekük volt, valószínűsíthető, hogy a hagyatékon, vagy legalábbis a szöröspusztai hagyatékra egyenlő arányban osztottak az utódok.

1858. 01. 07.–02. 23.

Losonc

MADÁCH IMRE bálba kíséri unokahúgát, HUSZÁR ANNÁT. — Bal 143–144.

[2] [1] megengedi a 02. 24-i dátumot is, mivel azonban az már hamvazó szerda volt, így az eseménynek előbb kellett bekövetkeznie.

[2] 1858. 02. 23. – kedd

Balassagyarmat

[2] MADÁCH IMRE mint JANKOVICH ANTALNÉ VÉCSEY ELEONÓRA hagyatéki gondnoka kifizeti az elhunyt recept és egyéb adósságait, és kéri, hogy a végrehajtástól tekintsenek el. BODNÁR ISTVÁN keresetét rendezi elrendezi a hagyatékból. — MID–2. 231.

[2] MID–2-ben csak utalásként szerepel az esemény.

[2] 1858. 03. 03. – szerda

Pozsony

[2] A GYÜRKY PÁL kontra ID. MADÁCH IMRÉNÉ, MADÁCH IMRE, MADÁCH KÁROLY-féle csereszerződési perben a Császári-Királyi Országos Főtörvényszék (harmadfokon hozott) ítéletét (a felperes perújítási kérelmének elutasítását) ismerteti a Pozsonyi Főtörvényszék (mint az ügyet másodfokon tárgyaló bíróság), amelyhez a 02. 16-án Bécsben hozott ítéletnek 03. 03-án Pozsonyban hitelesített másolatát melléke-li, s mindkettőt továbbküldi az ügyet korábban első fokon tárgyaló megyei törvényszéknek. — MID–2. 233–235.

[2] Maga az ítélet és annak indoklása vélhetően a Bécsi Levéltárban, másolata pedig a Pozsonyi Levéltárban van, s csupán a másolat másolatai vannak a Nógrád Megyei Levéltárban. A MID–2-ben közölt szövegegyüttesben szereplő eltérő dátumok is az iratok sa-játos keletkezésével magyarázhatók. Az a szöveg, amelyben a Pozsonyi Főtörvényszék ismerteti a perújítási kérelem előzményét és az Országos Főtörvényszék ítéletét,

Pozsonyban, 03. 01-én született. Az ezt követő indoklás a bécsi 02. 16-i ítélet indoklásá-nak másolata, így értelemszerűen ez a hely és kelet szerepel utána. Majd ezt követően az indoklás másolatának hitelesítése történt 03. 03-án, értelemszerűen Pozsonyban. Az érin-tetteket nyilván valamikor később, a megyei törvényszék értesítette az ítéletről.

[2] 1858. 03. 16. – kedd

Balassagyarmat

[2] A PLACHY SÁMUEL kontra ID. MADÁCH IMRÉNÉ, MADÁCH IMRE, MADÁCH KÁROLY perben a felperesnek a korábbi állapotba történő visszahelyezési keresetével szemben az alperes ellenbeszédet terjeszt elő. — MID–2. 236–245.

[2] MID–2. szövegében a felperes kérelmének időpontjaként az alperesek 08. 09-ét említik, ezzel szemben annak dátuma 08. 04-ei.

[2] 1858. 03. 24. – szerda

Balassagyarmat

[2] MADÁCH IMRE mint felperes a Kisfalu határának birtokállására vonatkozó térkép és telekkönyv hitelesítése céljából bizottság kiküldését kéri. — MID–2. 245–246.

[2] 1858. 03. 31. – szerda

Balassagyarmat

[2] A balassagyarmati tanácsülés 07. 15-i határidővel elrendeli a Kisfalu határának birtokállására vonatkozó térkép és telekkönyv hitelesítése céljából bizottság kiküldését. — MID–2. 246.

[2] 1858. 03. 31. után

[2] MADÁCH IMRE mint JANKOVICH ANTALNÉ VÉCSEY ELEONÓRA hagyatéki gondnoka megkapja a gácsi szolgabíróság 03. 31-én kelt fel-

szólítását, hogy a hagyaték leltározásának költségét 8 napon belül fizesse be a rimaszombati törvényhatóságnak. — MID–2. 231.

[2] MID–2-ben csak utalásként szerepel az esemény.

[2] 1858. 04. 24. – szombat

Balassagyarmat

[2] A GYÜRKY PÁL kontra ID. MADÁCH IMRÉNÉ, MADÁCH IMRE, MADÁCH KÁROLY-féle csereszerződési per érintettjeit értesítik, hogy miután a felperes a 20 ezüstforint büntetést a határidőig nem fizette meg, ellene a szécsényi szolgabíróságnál végrehajtással történő beszédést rendeltek el. — MID–2. 246–247.

[2] 1858. 04. 28. – szerda

[2] BAROSS MIKSA gácsi szolgabíró tanúk kihallgatásához kapcsolódó költségek megtérítését kéri MADÁCH IMRE mint JANKOVICH ANTALNÉ VÉCSEY ELEONÓRA hagyatéki gondnokától. — MID–2. 248.

1858. 05. 04. után A

MADÁCH IMRE megkapja IPOLYI ARNOLD 1858. 05. 04-én kelt levelét, aki visszaküldi a MADÁCH család levéltárának jegyzékét, melyet ki-merítőnek minősít azzal, hogy később még egyéb vonatkozásban is fel fogja használni, egyelőre a RIMAY JÁNOSsal kapcsolatos három iratnak eredetiben vagy hű másolatban való megküldését kéri. — Közli: Pal 429–430., MÖM–II. 1056–1057., ÖL–II. 60–62. Kézirat: OSZK.

A keltezés évszáma HALÁSZ GÁBORNál tévesen 1838, ami feltehetően MORVAY GYÖZÖ nyilvánvaló tévedésére (Mo 22.) vezethető vissza. HALÁSZ GÁBOR közli MADÁCH ALADÁR 1871-ből származó, a levélre írt megjegyzését, mely szerint a kért okmányokat IPOLYI ARNOLD utóbb visszaküldte, STAUD GÉZA pedig a levélhez megjegyzi, hogy IPOLYI

ARNOLD 1863-ban meglátogatta MADÁCH IMRÉT, a kért okmányokat pedig az 1887-ben megjelent *Alsó-Sztrégovai Rimai Rimay János államiratai s levelezése* c. művében közölte.

1858. 05. 04. után B

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE megküldi IPOLYI ARNOLDnak az utóbbi által kért, RIMAY JÁNOSsal kapcsolatos három okmányt. — MÖM–II. 1057.

1858. 05. 08. – szombat

Csesztve

MADÁCH IMRE mint keresztapa részt vesz MADÁCH KÁROLY 1858. 04. 25-én született IFJ. MADÁCH PÁL (Paulus Petrus Casparus) nevű fia keresztelésén. — A csesztvei katolikus plébánia anyakönyve.

[2] [1]-ben tévesen 05. 02.

1858. 05. 18. – kedd

MADÁCH IMRÉNÉ keresetet nyújt be a Nógrád megyei törvényszékhez, hogy ítélettel kötelezzék MADÁCH IMRÉT: a válási okirat rendelkezéseinek megfelelően fizesse meg az évi 800 forint tartásdíj hátralékos összegét: 1200 forintot, minthogy a felhívások ellenére két és fél éven át csupán egy évi tartásdíjat folyósított, s az elmaradt összegnek késedelmi kamatai is esedékesek. — MID 309–310. Irat: Nógrád Megyei Levéltár.

[2] A szécsényi szolgabíróság átutalja a Megyei Törvényszéknek a GYÜRKY PÁL kontra ID. MADÁCH IMRÉNÉ, MADÁCH IMRE, MADÁCH KÁROLY-féle csereszerződési perben a felperesre kirótt 20 váltóforint büntetést. — MID–2. 249–250.

1858. 05. 25. – kedd

A balassagyarmati törvényszék MADÁCH IMRÉNÉ tartásdíj-fizetés iránti keresetének ügyében a tárgyalást 1858. 07. 08-ra tűzi ki. — MID 317–318. Irat: Nógrád Megyei Levéltár.

1858. 05. 26. – szerda

A balassagyarmati törvényszék MADÁCH IMRÉNÉ tartásdíj-fizetés iránti keresetének ügyében a tárgyalásra idézést küld MADÁCH IMRÉNEK. — MID 317–318.

[2] 1858. 06. 01. előtt

Alsósztrégova

[2] MADÁCH IMRE részt vesz unokahúga, HUSZÁR ANNA és KÁROLYI MIKSA eljegyzésén. — Bal 144.

[2] [1]-ben “04. körül” szerepel, az esemény leírása pedig csak az eljegyzés megtörténtéről tudósít. Ami az előbbi illeti, semmi sem utal arra, hogy éppen áprilisban vagy akörül lett volna az eljegyzés, ami az utóbbi illeti: maga az eljegyzés nem MADÁCH IMRE életének eseménye, hanem két másik személyé. Azonban MADÁCH IMRE részvételét az eljegyzésen, annak ellenére, hogy egyik forrás sem állítja, biztosnak tekinthetjük. Mint a ház ura, semmiképpen sem maradhatott – a botrány kockáztatása nélkül – távol az eseménytől, s nem is lehetett rá oka, hogy távol maradjon, hiszen az esküvőn a két tanú egyikeként részt, s különben is jó volt a viszonya mindkettőjükkel.

[2] 1858. 06. 01. – kedd

Alsósztrégova

[2] MADÁCH IMRE mint tanú részt vesz HUSZÁR ANNA és KÁROLYI MIKSA esküvőjén. — Matrika prím. kat. cirkovi v Dolnej Strehovej B–C–D 1812–1898. Štátny Archív Banskej Bystrici.

[2] [1]-ben “06 körül” szerepel, s a leírás csak az esküvőről tudósít, ami önmagában nem része MADÁCH IMRE életének.

[2] 1858. 07. 05. – hétfő

[2] A gácsi szolgabíróság a Kisfalu tagosításával kapcsolatos ügy iratait átteszi a Nógrád Megyei Urbéri Törvényszékhez. — MID–2. 250–251.

1858. 07. 08. – csütörtök

Balassagyarmat

MADÁCH IMRÉNÉ mindennemű ügyletre és jogügyleti kezdeményezésre is kiterjedő ügyvédi meghatalmazást ad VLADÁR BERTALANNAK. — MID 321. Irat: Nógrád Megyei Levéltár.

MADÁCH IMRE ügyvédje, BENDE ISTVÁN a bírósági tárgyaláson elismeri MADÁCH IMRÉNÉ tartásdíj megfizetése iránti követelésének jogosságát, és MADÁCH IMRE részéről kötelezettséget vállal, hogy a tartozást, annak késedelmi kamatait és a perköltségeket 1858. 09. 28-án megfizeti. — MID 319–322. Irat: Nógrád Megyei Levéltár.

[2] 1858. 07. 10. – szombat

Balassagyarmat

[2] A 03. 31-i tanácsülés döntésének megfelelően a Nógrád Megyei Urbéri Törvényszék 07. 15-i határidővel elrendeli hitelesítő bizottság kiküldését Kisfaluba. — MID–2. 251–252.

[2] 1858. 07. 13. – kedd

[2] MADÁCH IMRE egyezséget köt MADÁCH IMRÉNÉ FRÁTER ERZSÉBETTEL, amelyben vállalja, hogy a késedelmes fizetés (véltetően tartás-

díj) után 4%-os kamatot, továbbá 18 ezüstforint perköltséget fizet el-vált feleségének 09. 29-ig. — MID–2. 257.

[2] A közölt szövegben csupán hivatkozás történik az említett irat csatolására, de annak szövegét nem ismerjük.

[2] 1858. 07. 23. – péntek

[2] MADÁCH IMRE váltót ír alá 2240 pengő forint felvételéről SCHENK MÓRIC losonci orvos részére. — MID–2. 262.

[2] Magát a váltót nem ismerjük, csupán hivatkozik rá Madách Imre az 1858. 11. 16-án benyújtott kifogásában.

[2] 1858. 08. 27. – péntek

[2] MADÁCH IMRE, BORY LÁSZLÓ ügyvéd útján, Nógrád megyei birtokainak telekkönyvi bejegyzéséért folyamodik. — MID–2. 275., 280.

[2] Az iratra csupán utalás történik az említett dokumentumokban.

1858. 08. 30. – hétfő

Balassagyarmat

MADÁCH IMRE mindennemű ügyletre és jogügyleti kezdeményezésre is kiterjedő ügyvédi meghatalmazást ad BENDE ISTVÁNNAK a MADÁCH IMRÉNÉ által tartásdíj nem fizetéséért ellene indított perben. — MID 337–338. Irat: Nógrád Megyei Levéltár.

A MID közlésében az évszám 1859, de ezt a kézirat os eredeti szöveg elírásának vagy téves olvasatának vagy pedig a MID-be csúszott sajtóhibának tartjuk, mert ha 1858. 07. 08-án BENDE ISTVÁN csak szóbeli meghatalmazás alapján képviselte volna MADÁCH IMRÉT, ami ugyancsak teljesen valószínűtlen, az végleg lehetetlennek látszik, hogy hó-

napokon át írásbeli meghatalmazás nélkül folytatta volna az eljárást, és csak az ügy 1859. 02. 01-i lezárása után kapta volna meg az említett meghatalmazást, Kétségtelen, hogy az 1859-es évszám sorozatos elírás, hiszen az irat iktatószámában a dokumentum-gyűjtemény is 1858-at tüntet fel. (MID 338.).

[2] 1858. 09. 07. – kedd

[2] Hitelesített telekkönyvi kivonat készül MADÁCH IMRE és MADÁCH IMRÉNÉ FRÁTER ERZSÉBET fábiánkapusztai házáról és kertjéről. — MID–2. 252–254.

[2] 1858. 09. 29. – szerda

Alsósztrégova

[2] MADÁCH IMRE igazolást ad BORY ISTVÁN tiszttartónak arról, hogy 1826-tól 1858 végéig előbb szüleit, majd őt magát szolgálta becsületesen, szolgálatától csak idős kora és betegsége miatt vált meg; minden számadás alól felmenti őt. — MID–2. 254–255. Az okmány gépiratú másolata: Nógrád Megyei Levéltár XIII. 1. A Bory–Madách család iratai.

? [2] BORY ISTVÁN tiszttartó helyét MATOLCSY GYÖRGY foglalja el. — Harsányi 216.

[2] MATOLCSY GYÖRGY felfogadásáról Harsányin kívül senki sem tud, így nagy a valószínűsége a tévedésnek. A korábban Csesztvén, MADÁCH IMRE mellett tevékenykedő MATOLCSY GYÖRGY MADÁCH KÁROLY Csesztvére költözését követően Nagycsalomján élt, bár nem zárható ki annak a lehetősége, hogy rövid ideig, még mielőtt PHILIPP KÁROLYT felfogadták volna, ő volt a sztrégovai gazdaság tiszttartója. A lehetséges időtartam rövidsége miatt azonban valószínűbb, hogy a PHILIPP KÁROLY felfogadásáig eltelt idő alatt – ha ugyan nem zérus volt ez az időszak – változatlanul BORY ISTVÁN látta el a tiszttartói teendőket.

[2] 1858. 09. 30. – csütörtök

[2] MADÁCH IMRÉNÉ FRÁTER ERZSÉBET, hivatkozva a férjével 07. 13-án kötött megállapodásra, végrehajtó elzálogosítás és becslés elrendelését kéri MADÁCH IMRE ingóságaira, mivel az abban foglalt 09. 29-i határidőig a fizetés nem történt meg. — MID–2. 255–258.

[2] [1]-ben az esemény a 10. 08-ai dátumnál szerepel, MID 322–324-re való hivatkozással. Valójában abban a dokumentumban is 09. 30-ai dátum szerepel a végrehajtási kérelem dátumaként. A 10. 08-ai időpont a kérelem Nógrád Megyei Törvényszék által történő jóváhagyásának időpontja!

1858. 10. 08. – péntek

[2] A Nógrád Megyei Törvényszék MADÁCH IMRÉNÉ 09. 30-i kérelmének helyt adva engedélyezi a végrehajtó elzálogosítást és becslést MADÁCH IMRE ellen, a bíróilag megítélt és meg nem fizetett tartásdíj és járulékaik összegének megfelelő értékű ingóságok lefoglalására. — MID 322–324., MID–2. 257–258. Irat: Nógrád Megyei Levéltár.

1858. 10. 09. – szombat

Alsósztrégova

MALLY FERENC a balassagyarmati bíróság részéről a MADÁCH IMRÉNÉnek járó tartásdíj összegének megfelelő végrehajtás során lefoglal 8 lovat, 8 tehenet és 20 ökröt; MADÁCH IMRE kijelenti, hogy pénze nem lévén, fizetni nem tud, a lefoglalást jogosnak ismeri el. — MID 324–327. Irat: Nógrád Megyei Levéltár.

1858. 10. 10. – vasárnap

A MADÁCH IMRE ingóságait lefoglaló MALLY FERENC jelenti hivatalának az eljárás megtörténtét. — MID 327–328. Irat: Nógrád Megyei levéltár.

[2] 1858. 10. 15. – péntek

Balassagyarmat

[2] BORY LÁSZLÓ kötelezvényt ír alá MADÁCH IMRE részére 3000 pengő forint kölcsön felvételéről. — MID–2. 259.

[2] A dokumentum ellentmond a kölcsönadó hat nappal korábbi (10. 09-i) nyilatkozatának, amelyben fizetéseképtelennek nyilvánította magát.

[2] 1858. 10. 30. – szombat

[2] MADÁCH IMRE kötelezvényt állít ki DOMBROVSZKY KAROLINA részére. — Krizsán 113.

[2] Az eseményre [1] is utal, de csak az 1863. 11. 26. utáni eseménnyel összefüggésben. Feltételezhető, hogy a család osztályegyezségében is szereplő, a DOMBROVSZKY árváknak fizetendő 400 forinttal állhatott összefüggésben a kötelezvény; az osztályegyezség értelmében ezt a kötelezettséget MADÁCH IMRE ID. MADÁCH IMRÉNÉ-től átvállalta.

[2] BORY LÁSZLÓ-t felszólítja a Nógrád Megyei Törvényszék, hogy MADÁCH IMRE birtokainak telekkönyvi bejegyzési kérelmét, amelyet 1858. 08. 27-én nyújtott be, egészítse ki. — MID–2. 274–275., 280.

[2] Az iratra csupán utalás történik az említett dokumentumokban.

[2] 1858. 11. 11. után

[2] MADÁCH IMRE megkapja RÁKÓCZY JÁNOS 1858. 11. 11-én Rákócson kelt levelét: halálos ítéletét érvénytelenítették, köszönetet mond megmentőinek, köztük MADÁCH IMRÉNEK. — MÖM–II. 1117–1119. Kézirat: OSZK.

[2] [1]-ből véletlenül kimaradt az esemény.

1858. 11. 15. – hétfő

MADÁCH IMRE a JANKOVICH VINCE elleni zálogügyben kérelmezi ellenfele beidéztetését a Nógrád megyei törvényszékre. — Krizs 77., MID 329–330. Irat: Nógrád Megyei Levéltár.

[2] 1858. 11. 16. – kedd

[2] MADÁCH IMRE a Nógrád Megyei Törvényszéknél kifogást nyújt be MANDL ÁDÁM váltókeresetével szemben. — MID–2. 262–264.

[2] MADÁCH IMRE ügyvédi megbízást ad BORY LÁSZLÓNAK, akit minden ügyének képviselőjére felhatalmaz. — MID–2. 264.

[2] 1858. 11. 30. – kedd

[2] A PLACHY SÁMUEL kontra ID. MADÁCH IMRÉNÉ, MADÁCH IMRE, MADÁCH KÁROLY perben az alperesek nevében BENDE ISTVÁN ügyvéd viszonzólevelet nyújt be. — MID–2. 265–272.

[2] MID–2. szövegek közlésének csak a fejlécében szerepel dátum, a dokumentum ott közölt szövegéből azonban nem derül ki, hogy pontosan mikor nyújtották be a viszonzólevelet.

1858. ősz

MADÁCH IMRE elmélyed olvasmányokban, elmélkedik, esténként pásztiánszozik családi körben, vagy hallgatja DIVALD GUSZTÁV katolikus és HENRICI ÁGOSTON evangélikus lelkész csendes vitáit. — Bal 148.

MADÁCH ALADÁRNAK és IFJ. BALOGH KÁROLYNAK MADÁCH IMRE a Pfennig Magazin illusztrációiból magyarázza a történelmi fejlődést,

együtt olvassák PUBLIUS OVIDIUS NASO *Metamorphoses* c. művét. — Bal 149., Balogh 79–82.

1858. 12. 06. – hétfő

MADÁCH IMRÉNÉ kérelmezi MADÁCH IMRE tartásdíj és járulékaik fejében lefoglalt ingóságainak elárverezését, minthogy a tartozásra csak 990 forintot fizetett meg. — MID 331–332. Irat: Nógrád Megyei Levéltár.

[2] 1858. 12. 07. – kedd

[2] A Nógrád Megyei Törvényszék 12. 23-ára tűzi ki a tárgyalást a MANDL ÁDÁM kontra MADÁCH IMRE váltókereseti perben, amelyre mindkét felet megidézi. — MID–2. 263.

[2] A Nógrád Megyei Törvényszék 1859. 02. 08-ára tűzi ki a tárgyalást a PLACHY SÁMUEL kontra ID. MADÁCH IMRÉNÉ, MADÁCH IMRE, MADÁCH KÁROLY perben, amelyre mindkét felet megidézi. — MID–2. 271.

1858. 12. 10. – péntek

A balassagyarmati megyei bíróság MADÁCH IMRÉNÉ kérelmére 1859. 02. 10-re árverést tűz ki MADÁCH IMRE lefoglalt ingóságaira a hátralékos 210 forint tartásdíj-tartozásért. — MID 332–334. Irat: Nógrád Megyei Levéltár.

[2] 1858 vége

[2] MADÁCH IMRE új tisztartója a sziléziai származású PHILIPP KÁROLY. — Balogh 170.

[2] Közvetlen bizonyítékunk ugyan nincs rá, hogy már ekkor ő volna az új tisztartó, mégis ez a legvalószínűbb következtetés egyfelől abból a tényből kiindulva, hogy MADÁCH IMRE unokaöccse szerint a későbbiekben egészen bizonyosan ő a tisztartó (Balogh 170.), másfelől azt is számításba véve, hogy BORY ISTVÁN megbízatása csak 1858 végéig tartott (lásd 1858. 09. 29!). Elvileg ugyan elképzelhető volna, hogy az 1858–1864-es időszakban más gazdatiszt(ek) szolgálnak Alsósztrégován, ennek azonban ellentmond, hogy 1860. 07. 14-én MADÁCH IMRE PHILIPP KÁROLY gyermekének keresztaapja lesz, vagyis már ekkor szoros kapcsolatban áll vele. A BORY ISTVÁNT középpontba állító drámában, *A civilisatorban* (Nagyné 45–49.) már megjelenik alakja a drámában olasz nemzetiségűként szereplő Carlo személyében (Nagyné 48), s mivel ezt a művét feltételezésünk szerint 1858-ban kezdte el írni MADÁCH IMRE, ezért arra következtethetünk, hogy PHILIPP KÁROLYlyal való szoros kapcsolata már ekkor fennállt.

[2] 1858

[2] MADÁCH IMRE megkezdi *A civilisator* c. színművének írását.

[2] Ezt az új feltételezést azzal támaszthatjuk alá, hogy a mű megírása nem történhetett meg egyetlen hónap vagy akár másfél hónap alatt, így azok a megfontolások, amelyek szerint 1859-ben látott volna a mű megírásához, s azt még a *Tragédia* új változatának megkezdése, 1859. 02. 17. előtt befejezte volna, valószínűtlenek. A színmű elején álló 1859-es szám évszám ugyan, de nem a mű keletkezésének, hanem befejezésének éve, csakúgy, mint *Az ember tragédiája* címdalán szereplő (áthúzott) 1860-as évszám.

1858 körül

Alsósztrégova, Balassagyarmat

MADÁCH IMRE megírja *Kórágyn* c. versét. — Bal 160.

MADÁCH IMRÉT anyagi gondok terhelik. — Bal 148.

MADÁCH IMRE ebédre hivatalos CSÖRFÖLY IMRE ügyvéd balassagyarmati házába; BODNÁR ISTVÁN, BORY LÁSZLÓ és JESZENSZKY DANÓ jelenlétében felveti, hogy lehetne-e az emberiség egész történetét egy

drámába foglalni; az ellenvetésekkel szemben kitart álláspontjánál, hogy lehetne. — Pal 338–339., Voi 151.

PALÁGYI MENYHÉRT e történetet JESZENSZKY DANÓtól hallotta.

1859

[2] 1859. 01. 14. – péntek

Balassagyarmat

[2] A JANKOVICH VINCE kontra MADÁCH IMRE zálogosperben, a Nógrád Megyei Törvényszéken az alperes képviselője részéről megtörténik az iratok visszahelyezése. — MID–2. 273–274.

[2] 1859. 01. 21. után

Alsósztrégova

[2] MADÁCH IMRE megkapja Nógrádszakálból a KEBERICS PÁL (VERES GYULA apósa) 01. 21-i haláláról tudósító gyászjelentést. — MOL P 481. 28. cs. LXXV. N° 1–55.

[2] Lánya, Etelka gyászjelentésétől és a genealógiai munkáktól eltérően KHEBERICH helyett KEBERICSként szerepel az elhunyt neve a nyomtatványon.

1859. 01. körül

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE befejezi *A civilisator* c. színművét. — Pal 236–245., Voi 197–198., Bal 161–162., Barta 160., MÖM–II. 1160., 1161. Közli: Gyl–III. 261–316., *A civilizátor*, kiadta VOINOVICH GÉZA. Bp., 1938. Magyar Munkaközösség., MÖM–I. 463–508. Kézirat: OSZK.

Az évszámot maga MADÁCH IMRE írta kéziratára a cím után, BALOGH KÁROLY szerint a mű januárban, BARTA JÁNOS szerint februárban keletkezett; abban mindketten egyetértettek, hogy megírása igen gyorsan történt. Azt mindenesetre bizonyosnak vehetjük, hogy *Az ember tragédiájának* MADÁCH IMRE által február 17-ére keltezett megkezdése előtt *A civilisator* már befejezte, mert két ennnyire eltérő témájú és hangvételű mű megírása egymást még kis részletében sem igen fedhette. BARTA JÁNOS feltételezése esetleg VOINOVICH GÉZÁnak következő szavain alapul: “A civilisator 1859-ből való, midőn februárban »Az ember tragédiájá«-ba fog”, de a februári keletkezés mellett szól az ugyanott (Voi 198.) olvasható megállapítás is, mely szerint MADÁCH IMRE ez időben szakadatlanul színműveken dolgozott, tehát *A civilisator* megírását szinte azonnal, legfeljebb néhány nap múlva követte *Az ember tragédiájának* megkezdése; ha viszont úgy

véljük, hogy a két igen eltérő mű között nem volt elég egy-két nap “átváltás”, akkor inkább a januári megírás látszik valószínűnek.

[2] [1]-ben “befejezi” helyett “megírja” áll. Az alkotáslélektani megfontolásoknak ellentmond a kvantitatív becslés. Eszerint még az átdolgozott darabokkal is (ilyen egyébként *Az ember tragédiája* is, ellentétben *A civilisatorral*, amelynek fennmaradt kézírata csaknem bizonyosan az első s egyben utolsó változata a műnek) jóval tovább dolgozott a szerző: terjedelme alapján kb. három hónapot kellett szánnia *A civilisator* megírására. Ám éppen *Az ember tragédiája* példája mutatja, hogy a mű elején lévő évszámot nem helyes annak keletkezési idejeként elfogadnunk. Pontosabban szólva, amikor két (napra pontos) dátumot közöl a szerző, olyankor elfogadhatjuk, hogy valóban a megadott időhatárok között született a munka (nem maga a mű, csupán annak adott kézírata!), ezzel szemben a csak évszámokkal jelölt műveknél ilyen összefüggés nincsen. A *Tragédiának* ugyanis csak a vázlatán szerepel a kezdés és befejezés napja, magának a műnek a kéziratán (áthúzva) az 1860-as évszám, vagyis a befejezés éve áll. Mindent egybevetve az a véleményünk, hogy *A civilisator* írását valószínűleg 1858-ban kezdte meg a szerző, s 1859 elején fejezte be a művet.

1859. 02. 01. előtt

MADÁCH IMRE megfizeti a 210 forint tartásdíj tartozását MADÁCH IMRÉNÉnek. — MID 336–337.

1859. 02. 01. – kedd

MADÁCH IMRÉNÉ kérelmezi a Nógrád megyei törvényszéktől, hogy szüntessék meg a MADÁCH IMRE elleni árverési eljárást, minthogy amaz megfizette tartozását. — MID 336–337. Irat: Nógrád Megyei Levéltár.

[2] [1]-ben tévesen hétfő szerepel.

[2] 1859. 02. 05. – szombat

[2] A Telekkönyvi Bizottság BORY LÁSZLÓ ügyvéd útján értesíti MADÁCH IMRÉT, hogy ingatlanainak a megyei telekkönyvbe való bejegyztetését visszautasítja, mivel a folyamodó ügyvédje a Telekkönyvi Hivatal kiegészítési felszólításának nem tett eleget. — MID–2. 274–275.

1859. 02. 17. – csütörtök

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE megkezdi *Az ember tragédiája* harmadik változatának írását. — Gyul–I. VII., Pal 5., 314., Voi 152., Bal 162., Barta 160., MÖM–II. 740/741., 1162., ÖL–II. 69., HORVÁTH KÁROLY: *Madách Imre Az ember tragédiája facsimile kiadásáról*. Bp. 1975. 3., KERÉNYI FERENC: *Madách Imre: „...írtam egy költeményt...”*. Bp., 1983. melléklet, Lemeztár–1. SZOVEG/WINDOWS/ETUTO.DOC.

A keltezés maga MADÁCH IMRE írta a személyek beosztását feltüntető lapra (MÖM–II. 740/741.) az egyes színek sormennyiségének kiszámolása alá. Többben e dátumot tévesen tüntették fel: GYULAI PÁLnál 02. 17., PALÁGYI MENYHÉRTnél: 02. 07. (Pal 5.) illetve 02. 17. (Pal 314.), VOINOVICH GÉZÁNál egyenesen hivatkozva GYULAI PÁLra: 02. 17., BALOGH KÁROLYnál: 02. 17., BARTA JÁNOSnál: 02. 17. és STAUD GÉZÁNál is 02. 17., feltehetően mind GYULAI PÁLTól vették át az adatot és csak HALÁSZ GÁBORNál 02. 14. PALÁGYI MENYHÉRT még a mű megírásának napjait is eszerint számolta: 13 hónap és 9 nap (Pal 5.), jóllehet ott 02. 17. helyett 02. 07. áll. PRAZNOVSZKY MIHÁLY szerint a helyes dátum: 02. 17. (Praz 193.)

[2] [1] eseményleírásában a “harmadik változatának” nem szerepel. Véleményünk szerint a visszaemlékezések alapján bizonyítottnak tekinthetjük, hogy a mű első változata a börtönben (lásd: 1853. 01. 19. után!), második változata 1856–57-ben (lásd: 1857. 02. 07. után) keletkezett. Annak pedig, hogy a második változat kézírata sem maradt fenn, az lehet az oka, hogy művei korábbi változatait megsemmisítette a szerző, s így csupán azok a drámái maradtak fenn két változatban, amelyeket pályázatra is benyújtott. (Lásd: Lemeztár–1. SZOVEG/WINDOWS/ETUTO.DOC.)

[2] 1859. 03. 01. – kedd

[2] A Nógrád Megyei Törvényszék a JANKOVICH VINCE kontra MADÁCH IMRE zálogosperben jogerőre emeli a korábbi (a felperes kérelmét elutasító 1855. 12. 20-ai, ill. a fellebbezést elutasító 1856. 05. 14-ei) ítéletet. — MID–2. 275–279.

1859. 03. 27. után

MADÁCH IMRE megkapja BR. BALASSA ANTAL 1859. 03. 27-én kelt levelét, melyben az meghívja a Nógrád megyei gazdasági egyesület megalakítását előkészítő tanácskozásra 1859. 04. 12-re Kékkőre. — MÖM–II. 1024., ÖL–II. 66. Kézirat: OSZK.

[2] 1859. 04. 09. – szombat

Balassagyarmat

[2] MADÁCH IMRE és MADÁCH KÁROLY a Nógrád Megyei Törvényszéknél bejelenti, hogy kéri birtokaiknak a megyei telekkönyvbe történő bejegyzését. — MID–2. 279–280.

[2]	1859.	04.	12.	–	kedd
Kékkő					

[2] MADÁCH IMRE részt vesz a Nógrád megyei gazdasági egyesület megalakítását előkészítő tanácskozáson BR. BALASSA ANTAL kékkői várában. Beválasztják őt abban az ideiglenes bizottmányba, amelynek feladata az alapszabály tervezetének kidolgozása. — Gazdasági Lapok 1859. 17. sz. (04. 28.) 268. l., Andor–12. 87–88.)

[2] 1859. 05. 18. – szerda

Balassagyarmat

[2] MADÁCH IMRE 1600 forint kölcsönt vesz fel BRAIDSVÉR FRANCISKÁTÓL és BRAIDSVÉR JOHANNÁTÓL. — MID–2. 280–281.

1859. 07. 08. – péntek**Felsősztrégova**

MADÁCH IMRE Felsősztrégován tartózkodik, föltehetően SRÉTER MIKLÓSNÁL; FORGÁCH JÓZSEFFEL Szécsénybe készül. — ID. MADÁCH IMRÉNÉ levele KÁROLYI MIKSÁNÉHOZ. 1859. 07. 08. Kézirat: OSZK

[2] [1] szerint: “MADÁCH IMRE Felsősztrégováról FORGÁCH JÓZSEFFEL Szécsénybe készül.” Mivel egyfelől a felsősztrégovai tartózkodás a levél utóiratából, míg a tervezett szécsényi út a levél szövegéből derül ki, másfelől pedig GR. FORGÁCH JÓZSEF lakhelye Gács volt, ezért nincs okunk feltételezni, hogy közvetlenül Felsősztrégováról kívánt volna útnak indulni MADÁCH IMRE. Már csak a viszonylag kis távolság miatt is valószínűbb, hogy előbb visszatért Alsósztrégovára, s onnan indult – ha egyáltalán valóban oda készült! – Szécsénybe: nem is nagyon történhetett másként, hiszen Felsősztrégováról ugyanúgy a ráros-pusztai kőhídon át vezetett az út Szécsénybe, mint Alsósztrégováról. Egyébként MADÁCH IMRÉNEK és GR. FORGÁCH JÓZSEFNEK ekkor tudomásunk szerint semmi “keresni valójuk” nem volt Szécsényben (ellentétben a 08. 11-i eseménnyel, amelyre mindketten hivatalosak voltak). Nem kizárt, hogy MADÁCH IMRE nem is oda, hanem Kőbölkútra utazott, amit a 07. 09-i és 07. 10-i események indokolhattak, amelyek egyúttal arra is rávilágítanak, miért nem árulta el édesanyjának igazi úticélját.

1859. 07. 09. – szombat**Kőbölkút**

SCHÖNBAUER KAROLINÁNAK, MADÁCH IMRE feltételezett szerelmének házasságon kívüli gyermeke születik Kőbölkúton (Gbelce) a 15-ös sz. házban, a családi hagyomány szerint MADÁCH IMRÉTŐL. — Andor–7. Irat: keresztelési anyakönyvi kivonat, 1990-ben VARJÚ VINCÉNÉ (Hunya) tulajdonában.

1859. 07. 10. – vasárnap**Kőbölkút**

SCHÖNBAUER KAROLINA gyermekét ANNA névre keresztelik (mivel házasságon kívül született, teljes neve: SCHÖNBAUER ANNA). — Andor–7. Irat: keresztelési anyakönyvi kivonat, 1990-ben VARJÚ VINCÉNÉ (Hunya) tulajdonában.

1859. 08. 11. – csütörtök**Szécsény**

MADÁCH IMRE részt vesz a Nógrád megyei gazdasági egyesület alakuló ülésén, beválasztják az egyesület ideiglenes választmányába. — Falusi Gazda 1859. 09. 06. 281., 1860. 07. 31. 190.

[2] [1] szerint az eredetileg 04. 12-re Kékkőre tervezett alakuló ülést négy hónappal később Szécsényben tartották meg. Ez félreértés: Kékkőn nem alakuló ülés, hanem csak előkészítő tanácskozás volt, amelyet valóban meg is tartottak, ezt követte az alakuló ülés, majd több mint egy évvel később (1860. 11. 05.) az alakuló közgyűlés.

1859. 09. 03. – szombat**Balassagyarmat**

MADÁCH IMRE a JANKOVICH VINCE elleni perben ügyvédi meghatalmazást ad BENDE ISTVÁNNAK. — Krizs 78., MID 338–339. Irat: Nógrád Megyei Levéltár.

[2] 1859. 09.

[2] VERES GYULA és felesége, KHEBERICH ETELKA Szarvasgedéről a Sztregovához közelebb eső Szakalba (Nógrádszakál) költöznek. MADÁCH IMRE lesz a ház legjobb barátja. — Harsányi 217.

[2] 1859. 10. 03. – hétfő**Nógrádszakál**

[2] Megszületik VERES GYULA és KHEBERICH ETELKA lánya, VERES MÁRIA, akinek MADÁCH IMRE a keresztapja. A kislány nemsokára meghal. — Bal 165., Harsányi 218.

[2] [1]-ben 1859-nél szerepel az esemény; egyedül Harsányi ad konkrét dátumot, bár leírása alapján nem világos: a születés, a keresztelés vagy esetleg mindkét esemény időpontjáról van-e szó.

1859. 10. 14. – péntek**Nagycsalomja**

MADÁCH IMRE levelet ír SZONTAGH PÁLnak: baráti élcélődések az egymás iránti szeretetükről, testsúlyukról, BORY PÁLról és MATOLCSY GYÖRGYről. A levélhez csatolt tréfás bizonyítvány aláírói: MADÁCH IMRE és MADÁCH KÁROLY. — Közli: Ritk 63–64., MÖM–II. 990–991., ÖL–II. 67–68. Kézirat: OSZK.

STAUD GÉZA közli: a levél MATOLCSY GYÖRGYNél, MADÁCH IMRE barátjánál, MADÁCH KÁROLY (korábban MADÁCH IMRE) intézőjénél íródott, akit ők Csalomján többször is meglátogattak.

[2] [1]-ben tévesen Matolcsy Károly szerepel, helyként pedig Csalomja. MATOLCSY GYÖRGY ekkortájt valóban ott lakott, és pedig minden valószínűség szerint a két település közül Nagycsalomján, ahol ID. MADÁCH IMRÉNÉ révén birtokai voltak a családnak. E látogatásokra nézve lásd még: Balogh 74–75.

1859. 10. 15. – szombat**Nagycsalomja**

MADÁCH IMRE és MADÁCH KÁROLY keltezik a MATOLCSY GYÖRGYről szóló tréfás bizonyítványt, és az 1859. 10. 14-én kelt levélhez csatolják. — Közli: Ritk 64., 66., MÖM–II. 992., ÖL–II. 68–69. Kézirat: OSZK.

[2] 1859. 10. 16. után**Alsósztregova**

[2] MADÁCH IMRE megkapja a GYÜRKY PÁL 10. 16-i haláláról tudósító gyászjelentést. — MOL P 481. 28. cs. LXXV. N° 1–55.

[2] 1859. 10.**Alsósztregova**

MADÁCH IMRE a sztregovai szüretet követő esti beszélgetésen PLICHTA SOMA, JESZENSZKY DANÓ, SZONTAGH PÁL és VERES GYULA jelen-

létében a JOHANN WOLFGANG GOETHE *Faust*járól folytatott beszélgetés során kijelenti, hogy az ember igazi tragédiája még megíratlan, de ő megpróbálja. — Voi 151., OSZK Kézirattára. Levelestár: PLICHTA SOMA levele JESZENSZKY ISTVÁNhoz. 1911. 06. 12.

[2] [1] VOINOVICH GÉZÁra hivatkozva “1858 körül”-re datálja az eseményt: a levélben határozottan 1859-es évszám szerepel, a következő évi szüretet pedig 1860-ra teszi PLICHTA SOMA, aki már csak azért sem tévedhetett, mivel egy évvel később már készen volt a mű (lásd: 1860. 10!)

[2] 1859. 11. 19. – szombat

[2] BORY LÁSZLÓ mint MADÁCH IMRE megbízottja átad BRAIDSVÉR FRANCISKA és BRAIDSVÉR JOHANNA képviselőjének, CSÖRFÖLY IMRE ügyvédnek ezer osztrák forintot, a 05. 18-án felvett kölcsön után. — MID–2. 281.

[2] 1859. 12. 03. – szombat**Balassagyarmat**

[2] A Nógrád Megyei Törvényszék mint Telekkönyvi Tanács utasítja a telekkönyvi bejegyzésért folyamodó MADÁCH IMRÉT és MADÁCH KÁROLYT, hogy a szükséges igazolást 30 napon belül nyújtsák be. — MID–2. 279–280.

1859. 12. 24. után**Losonc?**

MADÁCH IMRE készült rá, hogy részt vesz a KAZINCZY FERENC emlékünnepen. — ID. MADÁCH IMRÉNÉ levele KÁROLYINÉ HUSZÁR ANNÁhoz. 1859. 12. 24. Kézirat: OSZK.

Nincs rá adatunk, hogy valóban részt vett volna a 12. 30-án Széphalmon tartott nemzeti tüntetésen.

1859

Az ember tragédiája megírásának idején környezete, mellyel beszélget: DIVALD GUSZTÁV katolikus, HENRICI ÁGOSTON evangélikus lelkész, BORSODY MIKLÓS nevelő, s mint látogatók: SZONTAGH PÁL, VERES GYULA, GR. CEBRIAN LÁSZLÓ, GR. FORGÁCH JÓZSEF, GR. FORGÁCH JENŐ, SRÉTER MIKLÓS, BORY LÁSZLÓ (Beck 387., Pal 225–236., Bal 150–151.). BECKER HUGÓ tévesen Sréter helyett Fráter, Veres Gyula helyett Pált ír.

[2] A környezetet pontosítottuk: “Czebrián grófék” valójában egy személyt jelent (Balogh 140–142.), “Forgách grófék” pedig főképp Józsefet, de részben Jenőt is. Véleményünk szerint sokan mások: pl. LUTTER JÁNOS, MATOLCSY GYÖRGY, a nógrád megyei gazdasági egyesület bizonyos tagjai, sógornőjének, MADÁCH KÁROLYNÉnak a rokonsága stb. ott voltak a környezetében, sőt annak a lehetőségét sem zárhatjuk ki, hogy kései szerelmei is abba a környezetbe tartoztak, akikkel több-kevesebb rendszerességgel beszélgetett, ennek ellenére úgy véljük, hogy a környezetből azok kiemelése, akik komolyabb hatást gyakorolhattak a költőre, nemigen lehetséges. Mindazonáltal valószínűnek látszik, hogy tágabb környezetében SZONTAGH PÁL, lakóhelyi környezetében pedig elsősorban BORSODY MIKLÓS lehetett az, akinek véleményét különösen fontosnak tartotta.

<1859-nél nem korábban

MADÁCH IMRE megírja *Összel* c. versét. — Pal 234–236., Bal 163. Közli: Gyl–I. 90–93., MÖM–II. 236–238.

A költemény keletkezési idejére tájékoztatást ad ajánlása: “Veres Gyula komámhoz”, tehát komaságuk előtt nem jöhetett létre.>

[2] Mivel más esetekben sem közöltünk olyan eseményeket, amelyeknek évszáma kétséges volt, úgy gondoljuk, hogy itt sem helyénvaló kivételt tenni.

1860

1860. 02. 23. – csütörtök

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE levelet ír SZONTAGH PÁLnak: hogy nagyon várja látogatását, már hódol a magyaros ruha divatjának, utalás *Az ember tragédiájából* DANTONnak ROBESPIERRE-hez intézett felhívására. — Közli: Ritk 66–67., MÖM–II. 992–993., ÖL–II. 69–70. Kézirat: OSZK.

1860. 03. 02. – péntek

A gácsi szolgabíró bizonyáglevelet állít ki MADÁCH IMRE és MADÁCH KÁROLY részére az 1848 előtti birtokaikról, hogy azokon teljesen úrijogot gyakorolhatnak. — Lebl 80., MID 339. Irat: Nógrád Megyei Levéltár.

1860. 03. 26. előtt

Alsósztrégova

Anekdotikus esetek *Az ember tragédiája* megírásának időszakából: MADÁCH IMRE sokat érdeklődik bibliai tárgyokról HENRICI ÁGOSTON evangélikus lelkésztől, sűrűn forgatja EDWARD GIBBON *History of the Decline and Fall of the Roman Empire* c. művét, az ebédre hívó csemetéskor *Az ember tragédiája* XII. színéből idéz, ismételteti a LUDWIG BÖRNRÉnek tulajdonított anekdotát, hogy miért fél minden ökor az új felfedezésektől. — Mo 15., MIO 43–44., Bal 163.

Vanyarc

Anekdotikus eset, hogy VERES PÁLNÉNál csónakázva MADÁCH IMRE összesározódott, és SZONTAGH PÁLnak erre tett megjegyzése adta az ötletet *Az ember tragédiája* címéhez. — Voi 152.

1860. 03. 26. – hétfő

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE befejezi *Az ember tragédiája* írását. — Gyl–I. VII., Pal 5., 314., Voi 152., 198., Bal 162., Barta 160., MÖM–II. 1162., ÖL–II. 69. Közli: MADÁCH IMRE: *Az ember tragédiája*. Pest, 1861 [1862]., II., tetemesen javított kiadás: Pest, 1863. A kézirat facsimiléje: Bp., Akadémiai Kiadó, 1973. Kézirat: MTA Kézirattára.

A MADÁCH IMRE életében megjelent első kiadás az ARANY JÁNOS által módosított, míg a második kiadás ezen felül a SZÁSZ KÁROLY ill. a szerző által módosított szöveggel jelent meg, a későbbi kiadások pedig (melyek gyakori szövegromlásnak is ki voltak téve) részben a második kiadás szövegét közzélték – így az “összes művek” kiadásai: GYULAI PÁLÉ (Gyl–II. 255–485.) valamint HALÁSZ GÁBORÉ (MÖM–I. 509–699.) –, részben MADÁCH IMRE eredeti sorait is közzélték jegyzet formájában.

[2] Az [1]-ben szereplő leírás és kommentár vitatható. A leírás végén egyetlen nyomtatott változatról, az 1972-ben SZABÓ JÓZSEF által gondozott szövegváltozatról esik szó, jóllehet véleményünk szerint ez már a mű – filológiai kalandoktól egyáltalán nem mentes – utóéletéhez tartozik. Másrészt az [1]-ben szereplő kommentár egybenmosta a szerző életében megjelent két kiadást, ill. ARANY JÁNOSnak és SZÁSZ KÁROLYnak azokban való közreműködését, holott ARANY JÁNOS javításai már az első kiadásban is szerepeltek, míg SZÁSZ KÁROLY javaslatait csak a II. kiadásban tudta figyelembe venni a szerző.

[2] 1860. 03. 27. – kedd

Balassagyarmat

[2] A HUDOBAY JÁNOS örökösei kontra ID. MADÁCH IMRÉNÉ, MADÁCH IMRE és MADÁCH KÁROLY-féle zálogos per ítélete alapján végrehajtást rendelnek el az alperessel szemben. — MID–2. 281–282.

[2] 1860. 03. 29. – csütörtök

Alsósztrégova

[2] MADÁCH IMRE rajzot készít, amelyre (MADÁCH ALADÁR szerint) KÁROLYINÉ HUSZÁR ANNA írta a címet: Czigány Misa a táncz-leczkén

1860 Marczius 29-én Veinberger tánczóráján. — Nagyné 40. sz. Kézirat: OSZK.

[2] 1860. 03. 31. – szombat

Balassagyarmat

[2] A Telekkönyvi Tanács engedélyezi MADÁCH IMRE és MADÁCH KÁROLY Nógrád megyei birtokainak telekkönyvi bejegyzését, egyúttal annak végrehajtásra utasítja a Telekkönyvi Hivatalt. — MID–2. 283–284.

[2] 1860. 04. 02. után

[2] MADÁCH IMRE megkapja DEÁK FERENC 1860. 04. 02-án írt levelét. — Andor–1. 273. Kézirat: Magyar Irodalmi Múzeum.

[2] A levél tartalmából nem állapítható meg a címzett kiléte: kizárólag a levél eredete (IFJ. BALOGH KÁROLY leszármazottjának tulajdonából került közgyűjteménybe) valószínűsíti azt.

[2] 1860. 04. 20. után

Alsósztrégova

[2] MADÁCH IMRE megkapja a GR. SZÉCHENYI ISTVÁN emlékére, 04. 26-án Balassagyarmaton rendezendő gyászistentiszteletre szóló meghívót. — MOL P 481. 28. cs. LXXV. N° 1–55.

[2] A dátum a postabélyegző dátuma. Nem tudjuk, hogy részt vett-e a megemlékezésen MADÁCH IMRE.

<1860. 04. körül

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE felolvassa *Az ember tragédiáját* SZONTAGH PÁLnak, s ez több, főként az idegen nevek és szavak írását illető, bíráló meg-

jegyzést tesz, amit a szerző el is fogad. — Mo 15–16., Voi 162–163., Ritk 17., MÖM–II. 929., ÖL–II. 99.>

[2] Az esemény leírása több szempontból is pontatlan. Először: nem fogadhatjuk el, hogy éppen 1860. 04-ben ismerkedett volna meg SZONTAGH PÁL a Tragédiával. A NAGY IVÁNNak írt 1861. 11. 02-i levél “Végre múlt tavasszal Szontagh Pál barátunknak felolvasám” megjegyzése véleményünk szerint nem az egy évvel korábbi, hanem az éppen elmúlt, vagyis az 1861-es tavaszra utal. Az állítást mint következtetést sem fogadhatjuk el, hiszen a szerző 1861. 10. 03-án ARANY JÁNOSnak írt levele szerint egy évig “pihentette” munkáit, mielőtt másoknak megmutatta volna. Másodszor arra sem utal semmi, hogy éppen Alsósztrégován történt volna meg a felolvasás s nem SZONTAGH PÁL lakóhelyén, Horpácson. Harmadszor: az esemény leírása önellentmondó: a szerző felolvasásából az idegen nevek írásmódjára aligha következtethetett SZONTAGH PÁL: ilyesféle hibákat csakis akkor korrigálhatott, ha nem (csak) hallgatta, hanem olvasta (is) a művet. Mindezek alapján az esemény leírásának ezt az időpontját és formáját elhagytuk.

[2] 1860. 05. 15. – kedd

Balassagyarmat

[2] A Nógrád Megyei Törvényszék a felperes képviselőjének kérése alapján módosítja a HUDOBAY JÁNOS örökösei kontra ID. MADÁCH IMRÉNÉ, MADÁCH IMRE és MADÁCH KÁROLY-féle zálogos perben a felperesnek megítélt fél telek helyszínen elrendelt átadásának időpontját; az eredetileg 05. 09-re kitűzött időpont helyett az új időpont 08. 22-e. — MID–2. 285–286.

1860. 06. 09. – szombat

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE megkezdí a *Mózes* c. színmű írását. — Gyul–I. VII., Voi 198., Bal 171., MÖM–II. 1165., ÖL–II. 82.

A keltezést maga MADÁCH IMRE írta a személyek névsorát feltüntető lapra.

[2] 1860. 06. 11. – hétfő

Balassagyarmat

[2] Az 1860. 03. 31-ei határozatnak megfelelően MADÁCH IMRE és MADÁCH KÁROLY Nógrád megyei birtokait bejegyzik a telekkönyvbe. — MID–2. 283–284.

[2] 1860. 07. 14. – szombat

Alsósztrégova

[2] MADÁCH IMRE keresztapaként részt vesz PHILIPP KÁROLY és PHILIPP MÁRIA PHILIPP ANNA nevű lányának keresztelőjén. — Forrás: Matrika prím. kat. cirkovi v Dolnej Strehovej B–C–D 1812–1898. Štátny Archív Banskej Bystrici.

1860. 07. 31. – kedd

A Nógrád megyei gazdasági egyesület választmányi ülésén Szécsényben MADÁCH IMRÉT megválasztják az 1861 tavaszára, Losoncra tervezett gazdasági kiállítás bizottságába, valamint az egyesületet 1860. 08. 20-án Budán, a Szent István napi körmenetben képviselő küldöttségbe. — Falusi Gazda 1860. VIII. 14. 201–202.

[2] 1860. 10.

Alsósztrégova

[2] MADÁCH IMRE a sztrégovai szüretet követő esti beszélgetésen PLICHTA SOMÁT kéri fel az elkészült mű, *Az ember tragédiája* felolvasására, aki este fél 11 és hajnali 4 óra között JESZENSZKY DANÓ, SZONTAGH PÁL és VERES GYULA társaságában, a szerző magyarázataitól kísérve eleget tesz a felkérésnek. — OSZK Kézirattára. Leveletár: PLICHTA SOMA levele JESZENSZKY ISTVÁNHOZ. 1911. 06. 12.

[2] Kétséges, vajon ezen a szüreten is ott volt-e SZONTAGH PÁL, hiszen MADÁCH IMRE NAGY IVÁNNAK írt levelében (1861. 11. 02.) azt állítja: “Említettem több ösmerősöm

előtt, hogy írtam egy költeményt melyben az isten, az ördög Ádám Luther Dantón, Aphrodite, boszorkányok s tudj isten mi minden játszik; hogy kezdődik a’ teremtetel, játszik az égben az egész földön az ürben – mosolyogtak rá, de olvasni nem akarta senki. – Végre múlt tavasszal Szontagh Pál barátunknak fel olvasám”. Véleményünk szerint nem lehetett ott, hiszen az újbóli felolvasást semmi sem indokolhatta. Lehetséges azonban az is, hogy két esemény keveredése, valamint MADÁCH IMRE és PLICHTA SOMA pontatlan közlése okozza a zavart. Az ellentmondások egy lehetséges feloldása a következő. A szüret alkalmával nem “discuragatott” a mű felolvasása közben a szerző, mint ahogyan arra a levélíró 51 év múltán visszaemlékezik, hanem felváltva olvasták fel azt, amit a mű terjedelme és a késői időpont mindenképpen indokoltta is tehetett. SZONTAGH PÁL tehát ekkor, részben valóban MADÁCH IMRE felolvasása révén ismerkedett meg a Tragédiával, majd miután elolvasásra is megkapta a művet, 1861 tavaszán beszéltek meg annak helyesírási javításait. Az öt órás felolvasási idő egyébként reális (a mű teljes előadása szünetekkel együtt általában öt és fél óra).

1860. 11. 05. – hétfő

Szécsény

MADÁCH IMRE részt vesz a Nógrád megyei gazdasági egyesület alakuló közgyűlésén, s ott az egyesület egyik alelnökének választják meg. — BOROVSKY SAMU: *Nógrád vármegye*. Bp., 1911. 182., MÖM–II. 1194.

MADÁCH IMRE beszédet mond a Nógrád megyei gazdasági egyesület alakuló közgyűlésén, méltatja az egyesület gondolatát, székhelyül Losoncot ajánlja. — MÖM–II. 1194. Közli: MÖM–II. 677–680. Kézirat: OSZK.

MADÁCH IMRE a Nógrád megyei gazdasági egyesület alakuló közgyűlésén beszédének szlovák fordítását is megtanulta és el akarja mondani, de erről a gyűlés résztvevői lebeszélnek. — Mo 15.

[2] [1]-ben a dátum tévesen vasárnap.

1860. 11. 05. után

MADÁCH IMRE megírja azt az üdvözlő beszédet, amelyben SCITOV-SZKY JÁNOS hercegprímással küldöttség nevében ünnepélyesen közli, hogy az egyesület megválasztotta tiszteletbeli tagjának. — MÖM–II. 1194. Közli: MÖM–II. 681–682.

[2] 1860. 11. 23. után

Alsósztrégova

[2] MADÁCH IMRE megkapja Felsőszelényből a PLACHY FERENC 11. 13-i haláláról tudósító gyászjelentést. — MOL P 481. 28. cs. LXXV. N° 1–55.

[2] A dátum a szakali (nógrádszakáli) postabélyegző dátuma.

1860. 12. 04. – kedd

MADÁCH IMRE részt vesz a Nógrád megyei politikusoknak azon az ún. magánértekezletén, melyen – az Októberi diploma után kialakult helyzetben – meghatározzák követendő politikájuk alapelveit: hogy az 1849–1860-as időszakot törvénytelennek tekintik, ragaszkodva az 1848-as törvények betűihez és szelleméhez. — MT 299.

SZABÓ BÉLA véleménye szerint a megfogalmazott alapelvek MADÁCH IMRÉre utalnak.

[2] 1860. 12. 15. – szombat

Balassagyarmat

[2] Egy közelebbről meg nem határozott aznapi értekezlet javaslata alapján ZICHY FERENC főispán személyeket bíz meg azzal, hogy az 1861. 01. 07-i megyei ösgyűlésen (ösközgyűlésen) részt vegyenek; köztük van (Alsósztrégova, Nagylibercse, Kisfalu, Kislibercse, Kelecsény, Závoda, Tóthartyán és Paróca képviselőjeként) MADÁCH IMRE is. — MID–2. 286–289.

[2] Jóllehet az a lista, amelyet MID–2. közöl, számozott, mégis bizonyos kétségek merülnek fel hitelességét illetően. Az pl. biztos, hogy a 21. sorszámmal szereplő, Szécsénkét és Becskét képviselő, Becskén lakó HANZÉLY FERENC azonos a 60. sorszámmal szereplő, de ott csak Becskét képviselő és ugyancsak Becskén lakó HANZÉLY FERENCCEL.

1860 körül

Anekdotikus eset: MADÁCH IMRE megjegyzést tesz, hogy ID. MADÁCH IMRÉNÉ jellemének milyen szerepe volt *Az ember tragédiája* Évjáának kialakításában. — Gyul–I. XXXIII.

Anekdotikus esetek MADÁCH IMRE megjegyzéseiről, melyek elárulják, hogy nem volt tájékozva a napi politikáról. — Mo 14.

1861

1861. 01. 07. – hétfő

Balassagyarmat

MADÁCH IMRE részt vesz Nógrád Megye Bizottmányának első közgyűlésén, melyen GR. ZICHY FERENC főispán leteszi az esküt és a megye tiltakozik az Októberi diploma ellen. Bevásztják az 1861. évi megyei tisztújítás szavazatszedő küldöttségébe. — Krizs 79., 81., MID 344. Jegyzőkönyv: Nógrád Megyei Levéltár.

MADÁCH IMRÉT bevásztják Nógrád megye választmányába. — Krizs 88., MID 344. Jegyzőkönyv: Nógrád Megyei Levéltár.

[2] 1861. 01. 08. – kedd

Balassagyarmat

[2] MADÁCH IMRE részt vesz a megyegyűlésen.

[2] A 01. 07-én kezdődő megyegyűlés (ösközgyűlés) a jegyzőkönyv tanúsága szerint ezen a napon is folytatódott, ezért csaknem bizonyos, hogy a több vonatkozásban is érintett MADÁCH IMRE folyamatosan jelen volt azon.

1861. 01. 09. – szerda

Balassagyarmat

MADÁCH IMRE a megyegyűlésen felszólal a megyei tisztikar fizetése-melése ellen. — Pal 250.

A nógrádi megyegyűlés ARANY JÁNOST és LISZNYAI KÁLMÁNT tiszteletbeli főjegyzővé választja (FKV 182., MID 360.). SZABAD GYÖRGY valószínűnek tartja, hogy e választás MADÁCH IMRE indítványára történt. jegyzőkönyv: Nógrád Megyei Levéltár.

[2] LISZNYAI KÁLMÁN esetében ezt a feltételezést gyakorlatilag kizárhatjuk: SZONTAGH PÁL 1855. 05. 15-én befejezett levele nem hagy kétséget afelől, hogy MADÁCH IMRE is súlyos averzióval viseltetett egykori barátja iránt. LISZNYAI KÁLMÁN megválasztására egyébként sem ekkor, hanem 01. 10-én kerül sor. A jegyzőkönyvben egyik választással összefüggésben sem fordul elő MADÁCH IMRE neve.

1861. 01. 10. – csütörtök

Balassagyarmat

MADÁCH IMRÉT a megyegyűlés Nógrád megye törvényszéki táblabírái közé, a Nógrád megye új közigazgatási rendszerének kidolgozására alakított bizottság tagjává, a megszűnt császári hivatalok iratanyagának a gácsi járás területén való átvételére alakított bizottság elnökévé, a megyei költségvetést kidolgozó választmány tagjává választják, és részt vesz a Nógrád megye népeihez intézett ama felhívás megszövegezésében, amely az 1843–1848. évi törvényekre való hivatkozással kihirdeti a teljes jogegyenlőséget, a robot, dézsma és paraszti tized eltörlését, a községek önkéntes újrászervezését, az egyenlő köztelhiviselést s a mindezek végrehajtásáért vállalandó felelősséget. — Krizs 94–99. FKV 327–328., MID 360–362., Magyarország 1861. 01. 20. Jegyzőkönyvek: Nógrád Megyei Levéltár.

A Nógrád megye új közigazgatási rendszerének kidolgozására alakítandó bizottság megválasztásának KRIZSÁN LÁSZLÓ által közölt 01. 19-i dátuma (Krizs 95.) feltehetően sajtóhiba, amire a jegyzőkönyvek sorszámból következtethetünk: ez a 12. sz. jegyzőkönyv nyilván az egyaránt 01. 10-ről származó 11. és 19. jegyzőkönyvek között készült.

[2] 1861. 01. 11. – péntek

Balassagyarmat

[2] MADÁCH IMRE részt vesz a megyegyűlésen.

[2] A 01. 07-én kezdődő megyegyűlés (ösközgyűlés) a jegyzőkönyv tanúsága szerint ezen a napon is folytatódott, ezért csaknem bizonyos, hogy a több vonatkozásban is érintett MADÁCH IMRE folyamatosan jelen volt azon.

1861. 01. 12. – szombat

Balassagyarmat

Nógrád Megye Bizottmánya megválasztja MADÁCH IMRÉT az 1848-as törvények alapján tartandó képviselőválasztás rendezőbizottsága tagjává. — Krizs 99., MID 367–368. Jegyzőkönyv: Nógrád Megyei Levéltár.

1861. 01. 17. után

MADÁCH IMRE megkapja NAGY IVÁN 01. 17-én kelt levelét, melyben amaz készülő genealógiai munkájához a Madách család sűrű megküldését kéri. — Közli: MÖM–II. 1109–1110., ÖL–II. 71.

[2] NAGY IVÁN genealógiai művének az M betűvel kezdődő neveket is tartalmazó 7. kötet már 1860-ban megjelent, így csak arról lehetett szó, hogy a tervezett pótlék kötethez vagy más célból kért további információkat. (Az 1868-ban megjelent pótlék kötetben egyébként nincsen kiegészítő információ a családdal kapcsolatban, ennek azonban föltehetően az az oka, hogy válaszlevelében MADÁCH IMRE nem adott új információt NAGY IVÁN könyvéhez képest.)

1861. 01. 21. előtt

MADÁCH IMRE korteskörutat tesz választókerületének néhány nagyobb községében, [2] a korteskörút során fő segítője (“kampányfőnöke”): FRENYÓ NÁNDOR, az Alsósztrégova közelében fekvő Nógrád-szentpéter evangélikus lelkésze. — Gyul–II. 481., MÖM–II. 993., ÖL–II. 72., Andor–8.

1861. 01. 21. – hétfő

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE levelet ír a Karancslapujtőn tartózkodó SZONTAGH PÁLnak: minthogy ő maga BORY KÁROLYlyal korteskörútra indul Nagysztrácín felé, ami már második ilyen útja lesz, maga helyett HUSZÁR ISTVÁNNak küldi a szécsényi választókerület közsegeinek jegyzékét azzal, hogy SZONTAGH PÁL személyesen induljon korteskörútra; kéri a Pestről meghozatott Bibliát neki megküldeni, kijelölve PÁL apostolnak a szeretetről szóló mondatait. — Közli: Gyul–III. 481–482., MÖM–II. 993–994., ÖL–II. 92–93.

[2] [1]-ben a levélbeli közlésnek megfelelően Sztrácín szerepel; véleményünk szerint az ilyen nevű települések közül legvalószínűbben Nagysztrácínról lehet szó. A levél utalásai alapján megállapítható, hogy a küldönc által eljuttatott levelet nem SZONTAGH PÁL lakhelyére, Horpácsra vitték, hanem Karancslapujtőre, ahol ágyának, SZONTAGH FERENCNE DARVAS ÁGNESnek a névnapját ünnepelte a család, s ahová MADÁCH IMRÉT is várták.

1861. 01. 22. – kedd

MADÁCH IMRÉT bevéleasztyák a Nógrád megyei törvényeszyéki bírák köze. — Lebl 80., MID 369–370. Irat: Nógrád Megyei Levéltár.

[2] 1861. 01. 25. után

[2] MADÁCH IMRE megkapja RÉVAY GUSZTÁV főjegyző levelét arról, hogy a “követvéleasztyási ügy vezérletére” (valózyában: képviselevéleasztyás) a losonci kerületben Nógrád Megye Közgyűlése őt véleasztyotta meg (33. számú határozat). — Kézirat: OSZK Kézirattára. Analekta 3851. (Madách Imrét illető Nógrád megyei hivatalos iratok.)

[2] A keltezetlen levélben a 01. 10-én kezdődött gyűlésre történik hivatkozás; a postabélyegző 01. 25-i.

[2] 1861. 01. 26. után

[2] MADÁCH IMRE megkapja DESSEWFFY OTTÓ első alispán levelét arról, hogy a képviselevéleasztyással kapcsolatos véleasztymányi ülés (amelyre a címzett mint a véleasztymány tagja is hivatalos) 02. 04-én délelőtt 10 órakor a balassagyarmati vármegyezháza kistermében kezdődik. — MID–2. 289.

1861. 01. 28. – hétfő
Gács

A MADÁCH IMRE elnöklete alatt működő bizottság megkezdi a volt császári szolgabírói hivatal iratainak átvételét. — Krizs 103., MID 370. Irat: Nógrád Megyei Levéltár.

1861. 01. 31. – csütörtök **Gács**

A MADÁCH IMRE elnöklete alatt működő bizottság befejezi a volt császári szolgabírói hivatal iratainak átvételét, majd jelentést nyújt be a megyéhez az átvétel megtörténtéről. — Krizs 103., MID 370. Irat: Nógrád Megyei Levéltár.

1861. 02. 11. – hétfő **Balassagyarmat**

Nógrád megye gyűlése válaszol a kormány leiratára; feliratot szerkeszt a törvényesség védelmében, feltehetően MADÁCH IMRE tollából. — Pal 251–253., MT 300.

MADÁCH IMRE szerzősége PALÁGYI MENYHÉRT feltevése, de megerősíti SZABÓ BÉLA is (MT 300.).

1861. 02. 12. – kedd

MADÁCH IMRÉT kinevezik abba a bizottságba, mely véleményt fog közölni a megyei önkormányzatról, az azzal kapcsolatos jogokról és a felelős minisztériumról. — MID 371. Irat: Nógrád Megyei Levéltár.

1861. 02. 13. – szerda **Balassagyarmat**

Nógrád megye közgyűlése kiküldi MADÁCH IMRÉT a közmunkák cél-szerű felhasználását véleményező bizottságba. — Krizs 101., MID 371–372. Irat: Nógrád Megyei Levéltár.

1861. 02. 14. – csütörtök **Balassagyarmat**

Nógrád megye közgyűlése megválasztja MADÁCH IMRÉT az 1861. 02. 14-én összeülő törvényszék tagjának. — Krizs 102., MID 372. Irat: Nógrád Megyei Levéltár.

1861. 02. 15. – péntek **Alsósztrégova**

MADÁCH IMRE levelet ír NAGY IVÁNNak, megküldi családfáját, és jelzi, hogy a Libercsey naplót és a Madách levéltár lajstromát szekérpostával küldi. — Közli: Ritk 14–15., MÖM–II. 927., ÖL–II. 74–75. Kézirat: OSZK.

STAUD GÉZA megállapítása szerint a családtörténész NAGY IVÁN készülő művéhez forrásul kérte MADÁCH JULIANNA férjének, LIBERCSEY PÁLnak 1560 körül készült naplóját és Madáchék családi levéltárának jegyzékét.

1861. 02. 16. – szombat **Balassagyarmat**

MADÁCH IMRE mint a gácsi volt császári szolgabíró hivatal iratainak átvételét intéző bizottság elnöke, jelentést tesz Nógrád megyének, hogy az átvett iratok lajstromozása megtörtént, s azok Balassagyarmatra lesznek küldendőek. — Krizs 103–104., MID 373. Irat: Nógrád Megyei Levéltár.

[2] 1861. 02. 22. után **Alsósztrégova**

[2] MADÁCH IMRE megkapja Losoncról a SZENT-IVÁNYI ANTALNÉ SZENT-IVÁNYI ANTÓNIA 02. 12-i haláláról és 02. 16-i berzencei temetéséről tudósító gyászjelentést. — MOL P 481. 28. cs. LXXV. N° 1–55.

[2] A dátum a szakali (nógrádszakáli) postabélyegző dátuma.

1861. 03. 11. – hétfő

Balassagyarmat

A megyei önkormányzat újjászervezésére alakult bizottság MADÁCH IMRE részvételével állásfoglalásában arra figyelmeztet, hogy az 1848-as törvények értelmében a megyei önkormányzatnak érintetlenül kell maradnia. — Krizs 107., MID 379–380. Irat: Nógrád Megyei Levéltár.

1861. 03. 12. – kedd

Balassagyarmat

MADÁCH IMRE részt vesz Nógrád megye közgyűlésén, amely tiltakozik több törvénytelenség ellen, és elfogadja az ő részvételével 1861. 03. 11-én megfogalmazott, az 1848-as törvényekre hivatkozó állásfoglalását azzal, hogy végzését közli a kormánnyal. Indítványára szabad távozást engednek azoknak, akik a végzéssel nem értenek egyet, s miután senki sem távozik, azt egyhangúan elfogadják. A végzést, mely mind az 1860. 10. 20-i diplomát, mind az 1861. 02. 26-i pátenst törvénytelennek nyilvánítja, MADÁCH IMRE is aláírja. — Pal 253–254., Krizs 104–107., FKV 272., MID 374–379. Irat: Nógrád Megyei Levéltár.

MADÁCH IMRE kiadja választási röpiratát *Politikai hitvallomás* címmel, KOSSUTH LAJOSra hivatkozva, s a “szabadság” jelszó alatt a történelmi magyar alkotmány sértetlenségét, Magyarország bármilyen beolvasztásának elutasítását (vö. az 1849. 04. 14. utáni adatot), az “egyenlőség” jelszó alatt a törvény előtti egyenlőséget, a hűbéri csökevények megszüntetését, a “testvériség” jelszó alatt a különböző ajkú magyarok eggyéolvadását hirdetve. — Pal 255–256., MÖM–II. 1194., MT 267–277. Közli: Gyul–III. 422–424., MÖM–II. 683–684., FKV 423–425.

[2] [1] szerint a választási rölpap “két lapra nyomtatott”; valójában egy kétfólióssá hajtogatott lap első fóliójának rektójáról és verzójáról van szó; a második fólió üres. [1]

szerint a kézirat az OSZK-ban található; valójában soha nem volt ott, lelőhelye ismeretlen. Az OSZK Kézirattárában magának az aprónyomtatványnak az öt példánya található meg. (Az OSZK Aprónyomtatványok Tárából viszont hiányzik a választási rölpap!)

[2] MADÁCH IMRE nevét megemlíti a Magyarország egyik közleményében. — Prazno2, Magyarország 1861. 59. sz. 2.

1861. 03. 20. – szerda

Balassagyarmat

MADÁCH IMRÉT egyhangúlag megválasztják a balassagyarmati választókerület országgyűlési képviselőjének. — Mo 24., Pal 256., Bal 169., MÖM–II. 1212., ÖL–II. 72., MID 378., jegyzőkönyvét közli: Pal 433–434., MÖM–II. 1143–1144., MID–2. 291–293.

A dátum PALÁGYI MENYHÉRTnél (Pal 256.) az általa később közölt jegyzőkönyvvel ellentétben tévesen 03. 21. HALÁSZ GÁBOR a jegyzőkönyvet PALÁGYI MENYHÉRT szövege alapján közli. SZINNYEI JÓZSEF szerint MADÁCH IMRE a mandátumot 1861. 03. 21-én fogadta el (SZINNYEI JÓZSEF: *Magyar írók élete és munkái VIII. k.* Bp., 1908. 203.). Lehetőséges, hogy formális, írásbeli elfogadásra csak ezen a napon került sor, de annyi bizonyos, mert a 03. 20-án elhangzott beszéd szövegéből kitűnik, hogy MADÁCH IMRE még “azon melegében”, szabad ég alatt, választóihoz intézett beszédében fejtette ki leendő képviselői működésének elveit.

[2] [1] LEBLANCNÉ KELEMEN MÁRIA szövegközlése alapján (MID 379.) a kérdés eldőlt: valóban 03. 20-a a helyes időpont.

MADÁCH IMRE beszédet mond választói előtt: röviden összefoglalt képviselői programját ismerteti, külön köszönettel illeti tótajkú választóit. — MÖM–II. 1194. Közli: MÖM–II. 684–686. Kézirat: OSZK.

HALÁSZ GÁBOR szerint a megválasztásnak és a beszéd elmondásának dátuma 1861. 03. 23., ez nyilván téves, mert ellentmond a választási jegyzőkönyvben közölt dátumnak.

Anekdotikus közlés: MADÁCH IMRE azzal kapcsolatban, hogy képviselő lett, tréfásan így nevezi magát: “pofaviseelő”. — RUDNAY JÓZSEF-NÉ VERES SZILÁRDA: *Emlékeim 1847–1917*. Bp., 1922. 72.

[2] 1861. 03. 23. – szombat

[2] MADÁCH IMRE nevét megemlíti a Magyarország, valamint a Magyar Sajtó egy-egy közleményében. — Praz2, Magyarország 1861. 69. sz. 1., Magyar Sajtó 1861. 69. sz. 1.

[2] 1861. 03. 26. után

[2] MADÁCH IMRE megkapja a Helytartótanács által 03. 22-én Nógrád megyének küldött levél DESSEWFFY OTTÓ alispán által hozzá továbbított másolatát, amelyben az országgyűlési képviselők költségeinek térítési módjáról értesítik, ill. az elszámoláshoz a megye által kifizetett összeg iránt érdeklődnek. — MID–2. 292.

[2] 1861. 03.

Alsósztrégova

[2] MADÁCH IMRE odaadja BORSODY MIKLÓSNak *Az ember tragédiája* kéziratát. — Balogh 147., BÁRDOS JÓZSEF: *A famulus* (kézirat).

[2] IFJ. BALOGH KÁROLY szerint az esemény pár héttel MADÁCH IMRE Pestre utazása előtt történt, az átadás céljáról azonban az emlékiró nem közöl semmit. Szerintünk nem zárható ki annak a lehetősége, hogy a (megjelent filozófiatörténeti művének tanúsága szerint) nagyműveltségű nevelő véleményét is kikérte a szerző, sőt elképzelhető, hogy bizonyos helyesírási kérdésekben nem is SZONTAGH PÁL, hanem esetleg BORSODY MIKLÓS tanácsaira hagyatkozott. BÁRDOS JÓZSEF még tovább megy: feltételezése szerint ezen túlmenően MADÁCH IMRE valószínűleg egy tisztázatot készítésére is felkérte BORSODY MIKLÓST, aki azonban késlekedett, így kénytelen-kelletlen az eredeti kéziratot vitte magával Pestre. Ez hozzájárulhatott kapcsolatuk megromlásához, amelynek kései

következményeként BORSODY MIKLÓS az Alsósztrégováról való távozás után soha többé, sem írásban, sem szóban nem említette, hogy valaha – és éppen a Tragédia születésének idején! – MADÁCH IMRE legközvetlenebb környezetéhez tartozott, jóllehet még a Tragédia színrevitelének sikerét is megírta. BÁRDOS JÓZSEF érvelése szerint ugyanis valószínűtlen, hogy a számos javítást tartalmazó kéziratot, amelyből hiányzott a szereplők felsorolása is, ebben a formában kívánta volna ARANY JÁNOSHOZ eljuttatni a szerző. Valószínűbb, hogy a ma ismert kézirat és a Vázlatlap alapján BORSODY MIKLÓST bízta meg egy tisztázatot elkészítésével, amelyben más drámai műveihez hasonlóan a szereplők felsorolása is szerepelt volna.

[2] 1861. 04. 02-ig A

[2] SZONTAGH PÁL elolvassa *Az ember tragédiáját*, kisebb helyesírási kérdésekben tanácsokat ad MADÁCH IMRÉNEK, és azt javasolja: mutassa meg a művet ARANY JÁNOSNAK. — Voi 162–163.

[2] [1]-ben ez az esemény “1860. 04. körül” szerepel, ami egy kettős félreértésen alapul: MADÁCH IMRE NAGY IVÁNNAK ÍRT 1861. 11. 02-i levelén, amely szerint “múlt tavasszal” felolvasta a művet SZONTAGH PÁLNAK. Mivel a meghallgatás nem teszi lehetővé a helyesírási tanácsadást, ezért a VOINOVICH GÉZÁNÁL szereplő elolvasás és a változtatási javaslatok megtétele egy másik eseményt írnak le. Másrészt a “múlt tavasszal” nem az előző évi, hanem az éppen elmúlt tavaszt jelenti. Lehetséges, hogy mind a felolvasás, mind az (értelemszerűen azt követő) elolvasás 1861 tavaszán történt, nem zárható azonban ki annak a lehetősége sem, hogy a felolvasásra rosszul emlékezett MADÁCH IMRE, s az valójában korábban, 1860. 10-ben történt (lásd ott!).

[2] 1861. 04. 02-ig B

Alsósztrégova–Pest

MADÁCH IMRE Pestre utazik az országgyűlés előkészületeire, itt az Arany Sas fogadó 33-as szobájában vesz szállást. (Vö.: 1850. 02.) Magával viszi *Az ember tragédiája* kéziratát. — Voi 163., Bal 169.

[2] [1]-ben “1861. III. 21. és III. 31. között?” szerepel; véleményünk szerint 04. 02-ig kellett Pestre érkeznie, s bár 03. 21-e előtt nyilván nem indulhatott el, az sem valószínű (már csak a pesti tartózkodás pénzügyi konzekvenciái miatt sem), hogy sokkal előbb indult volna, mint ahogyan azt képviselővé választása feltétlenül indokolta.

[2] 1861. 04. 03. – szerda

[2] A Priateľ Ľuduban híradás jelenik meg MADÁCH IMRE szlovák nyelven elmondott választási beszédéről. — Prazno2, Priateľ Ľudu 1861. 6. sz. 45.

? 1861. 04. 06. – szombat délelőtt

Buda

MADÁCH IMRE jelen van az országgyűlés megnyitásán. — Mo 14., OSZK Kézirattára. *Komjáthy Anzelm önéletírása*. Fol. Hung. 1522. 31.

[2] Pest

Délután

[2] MADÁCH IMRE jelen van az országgyűlés megnyitásán a képviselőház üléstermében. Anekdotikus eset: barátja, a Nógrád megyei KOMJÁTHY ANZELM szintén szeretne elmenni az országgyűlés nyitó ülésére, MADÁCH IMRE magával viszi, s őt is, mintha képviselő volna, beviszi a terembe, ott pedig leülteti Nógrád megye távollevő képviselője, PULSZKY FERENC helyére. — Mo 14., OSZK Kézirattára. *Komjáthy Anzelm önéletírása*. Fol. Hung. 1522. 31.

[2][1] szerint az eseménysor Budán történt volna. Jóllehet, Komjáthy Anzelm valóban ott volt a budai várban tartott hivatalos megnyitón, kétséges, hogy Madách Imre is ott lett volna; erről nincs szó sem az önéletírásában, sem más forrásban, ráadásul ellentmond annak, hogy MADÁCH IMRE a radikális vonalhoz (a későbbi Határozati Párt) tartozott, a “tigrisek”-hez, akik 04. 01-jén a Tigris vendéglőben úgy döntöttek, hogy nem vesznek részt a Budán tartandó hivatalos megnyitón. (Lásd ezzel kapcsolatban: Andor–

17. 153–154.). Az anekdota, amelynek előzménye az volt, hogy Madách Imre képviselőtársa, FRIDECZKY LAJOS elmulasztott karzatjegyet venni közös barátjuknak, a délutáni képviselőházi nyitóülésre vonatkozik. PULSZKY FERENCCEL szemben, megválasztása ellenére, érvényben volt az elfogató parancs, így nem térhetett haza.

MADÁCH IMRÉT meghagyják a Nógrád megyei törvényszéki bírák között. — MID 380–383. Irat: Nógrád Megyei Levéltár.

1861. 04. 09. – kedd Pest

MADÁCH IMRE nevét kinyomtatják az országgyűlési képviselők osztály szerinti névjegyzékében, a II. osztály 23. szám alatt. — Az országgyűlés képviselőházának naplója 1861. 4. sz. jegyzőkönyv az országgyűlés képviselőházának 2. üléséről.

1861. 04. 13. Pest

MADÁCH IMRE levelet ír NAGY IVÁNNAK, genealógiai iratokat és rajzot küld neki, és ígéri, hogy többször meglátogatja az Egyetemi Könyvtárban. — Voi 9., MÖM–II. 1207. Közli: Ritk 15–16., MÖM–II. 928., ÖL–II. 75–76. Kézirat: OSZK.

Pest–Buda

MADÁCH IMRE Pestről átmegy Budára. — Ritk 15., MÖM–II. 928., ÖL–II. 75.

1861. 04. 15. után

[2] MADÁCH IMRE megkapja a megyei bizottmányi közgyűlés határozatát a képviselők napidíjának és szállásköltségének térítési módjáról. — MID–2. 293–294.

[2] [1]-ben ez állt: “MADÁCH IMRE megkapja a balassagyarmati bizottmányi közgyűlés 1861. 04. 15-én kelt levelét, melyben felszólítják, hogy vegye fel képviselői járandóságát. — Mo 23.” A dokumentum az idézett felszólítás nem szerepel, sőt: kifejezetten utólagos, havi részletekben történő kifizetésről van szó, s mivel az országgyűlés nem egészen két héttel korábban kezdődött, így az első kifizetés még nem aktuális.

1861. 04. 17. – szerda

KEGLEVICH BÉLA képviselőházi körjegyző igazolja MADÁCH IMRE megválasztásának Nógrád megyei jegyzőkönyvét. — Pal 433., MÖM-II. 1143.

1861. 04. 20. körül
Pest

MADÁCH IMRE köszvényben szenved, KOVÁCS SEBESTÉNY ENDRE orvos kétheti ágybanfekvést rendel neki. — Ker 234.

[2] [1]-ben csak “Kovács orvos” szerepel; nyilván a kor híres sebészéről van szó, amit megerősít, hogy a haldokló MADÁCH IMRÉhez is őt hívják.

1861. 04. 29. – hétfő **Pest**

MADÁCH IMRE levelet ír MADÁCH KÁROLYnak, betegségéről, az országgyűlés és FERENC JÓZSEF ellentétéről, DEÁK FERENC felirati és GR. TELEKI LÁSZLÓ határozati álláspontjáról, melyek közül ő maga az utóbbi mellett tart. Kéri, hogy MADÁCH KÁROLY Balassagyarmaton adja hírül, mikor lesz a vita. Érdeklődik, hogy MADÁCH KÁROLYNÉ megszülte-e már gyermekét. — Ker 234. Kézirat: Nógrádi Történeti Múzeum.

<1861. 04. körül?

MADÁCH IMRE szabadkőműves páholy tagja lesz. — BARCSAY ADORJÁN: *A szabadkőművesség bűnei*. Bp., 1921. 37., Vida 25–26.

VIDA IMRE szabadkőműves almanachok helyeslő és BARCSAY ADORJÁN elítélő álláspontjával szemben úgy véli, hogy MADÁCH IMRE egyáltalán nem volt szabadkőműves páholy tagja. Úgy véljük, hogy eme – helyeslő vagy elítélő, állító vagy tagadó – vélemények nem tényeken, hanem a szabadkőműves mozgalom körül összezsapó ellentétes indulatokon alapulnak.>

[2] Osztjuk [1] álláspontját, s ennek megfelelően elhagytuk az információt. Az újabb kutatások során sem került elő olyan hitelt érdemlő információ, amely MADÁCH IMRE szabadkőműves tagságát igazolná. Véleményünk szerint félreértés történt: több MADÁCH nevű tagja is volt a mozgalomnak, közülük a legismertebb és legaktívabb a költő nagyapja, MADÁCH SÁNDOR, mint ahogyan az is tény, hogy szabadkőműves páholyt is elneveztek róla, ám ennek ellenére a mozgalomhoz közel állók sem tudták mind a mai napig megerősíteni az állítást, jóllehet éppen MADÁCH IMRE tagsága aligha maradhatott volna ilyen hosszú ideig titokban.

1861. 05. 08. – szerda
Pest

A köszvényétől még mindig fájdalmakat érző MADÁCH IMRE elindul az országgyűlésre, hogy részt vegyen az aznapra kitűzött felirati-határozati vitában. A Múzeum-kertben értesül GR. TELEKI LÁSZLÓ “öngyilkosságáról”, az országgyűlésben pedig az ülés emiatti elnapolásáról és arról a szóbeszédről, hogy osztrák felbujtásra “gyilkosság” történt. — Ker 235.

MADÁCH IMRE levelet ír MADÁCH KÁROLYnak: GR. TELEKI LÁSZLÓ “öngyilkosságáról”; kéri, hogy a hírt MAJTHÉNYI PÉTERrel is közölje. — Közli: Ker 235. Kézirat: Nógrádi Történeti Múzeum.

[2] A minősítéseket idéző jelbe tettük, mivel véleményünk szerint csak GR. TELEKI LÁSZLÓ halálát tekinthetjük bizonyosnak, körülményei azonban mindmáig tisztázatlanok. [FRIDECZY LAJOS pl. "szemtanúként" arról ír a visszaemlékezésében, hogy amikor rátaláltak GR. TELEKI LÁSZLÓRA, a kezében pisztoly volt, ami – ha valóban így volt – gyakorlatilag kizárja az öngyilkosság lehetőségét. Ugyancsak ő említi, hogy a helyszín földszinti lakója éjszaka hallotta a test zuhanását, az ennél nyilván sokkal hangosabb lövésről azonban nem tesz említést. VARGA JÁNOS (szerk.): *Frideczky Lajos memoárja*. Salgótarján, 1988. 58.]

[2] MADÁCH IMRE megkapja a GR. TELEKI LÁSZLÓ haláláról tudósító gyászjelentést, amelynek értelmében a koporsó lezárására 05. 10-én délután 4 órakor a Magyar Nemzeti Múzeum előcsarnokában kerül sor, ahonnan Szirákra szállítják a halottat. — MOL P 481. 28. cs. LXXV. N° 1–55.

[2] Jóllehet a gyászjelentésen nincsen címzés, mindazonáltal biztosra vehető, hogy Madách Imre még a keltezés napján kézhez kapta a család levéltárban őrzött példányt.

1861. 05. 11. – szombat

Csesztve

MADÁCH IMRE mint keresztapa részt vesz MADÁCH KÁROLY 05. 01-én született MADÁCH IZABELLA (Margaréta Izabella Anna) nevű leánya keresztelésén. — A csesztvei katolikus plébánia anyakönyve.

MADÁCH IMRE, aki eddig MADÁCH KÁROLY minden gyermekének keresztapja lett, nyilván betegsége és országgyűlési elfoglaltsága miatt nem utazhatott mindjárt a leány születése után Csesztvére, és így feltehető, hogy a keresztelést emiatt halasztották el addig, amíg MADÁCH IMRE jobban lett.

[2] **1861.** **05.** **16.** **előtt**
Pest

[2] MADÁCH IMRE eljuttatja a Szépirodalmi Figyelőnek *Az Alföldön* c. versét. — Szépirodalmi Figyelő I. évf. 28. sz. 448.

[2] BÁRDOS JÓZSEF feltételezése és következtetése, a 05. 16-án megjelent szerkesztői üzenet alapján. (Szóbeli közlés.) Bár valószínű, hogy a verset a szerző elküldte, de mert ebben az időszakban huzamosabban Pesten tartózkodott, így az sem zárható ki, hogy személyesen vitte el.

[2] 1861. 05. 16. – csütörtök

Pest

[2] A Szépirodalmi Figyelőben megjelenik ARANY JÁNOS szerkesztői üzenete *Az Alföldön* c. vers szerzőjének, föltehetően MADÁCH IMRÉNEK. — Szépirodalmi Figyelő I. évf. 28. sz. 448.

[2] Az üzenet szövege: "**Az alföldön...** Könnyű megismerni *ex ungve...* de bizony most egyszer nem *leonem*. Petőfi-reminiscenciák." Azt, hogy az üzenet szerzője ARANY JÁNOS, a kritikai kiadás állítja azzal, hogy a szerzőséget meg nem kérdőjelező módon közli annak szövegét. (*Arany János összes művei. XII. k Bp., 1963. 202., 540.*) Azt pedig, hogy MADÁCH IMRÉNEK szól, BÁRDOS JÓZSEF fedezte fel. Értelme szerint: azon túl, hogy van ilyen verse MADÁCH IMRÉNEK, s arra valóban áll ARANY JÁNOS kritikája (e két feltétel elvben más szerzőkre is érvényes lehet), a döntő érv az, hogy rövidesen *Az ember tragédiája* végére írja majd ARANY JÁNOS a régebbi elemzők által talányosnak tartott "Ex leone leonem" megjegyzését. A talány megoldása az, hogy valójában visszaul MADÁCH IMRÉNEK szóló korábbi kritikájára, elismerve, hogy az újabb mű szerzője már valóban "oroszlán". [BÁRDOS JÓZSEF : *Ex ungve...* (kézirat)]

[2] 1861. 05. 22. előtt

Alsósztrégova

[2] MADÁCH IMRE megkezdi, majd IFJ. BALOGH KÁROLY befejezi az alsósztrégovai katolikus templom mellékoltára *Szent Anna*-képének festését. BALOGH KÁROLY nekikezd a *Szent Imre*-kép festésének. MADÁCH IMRE mindkét képre ráfesti a B. K. monogramot. MADÁCH IMRÉT meglátogatja TIHANYI, majd közösen utaznak Sztrácínba, ahol 1–2 napot töltenek. — Nagyné 97., Balogh 112., OSZK Kézirattára. Levelestár: [IFJ.] BALOGH KÁROLY levele KÁROLYINÉ HUSZÁR ANNÁHOZ. Alsósztrégova, 1861. 05. 22.

[2] [1]-ben “1861. III. 21. és III. 31. között?” egy másik eseményről, a *Mária mennybe-menetele* c. kép átfestéséről olvashatunk, s természetesen más hivatkozásokról (Bal 175., ÖL–II. 160–161.). Az információ hiteles ugyan, mivel azonban annak a végső forrása is IFJ. BALOGH KÁROLY, akinek emlékiratából éppen a kép átfestésének időszaka nem állapítható meg (csupán az, hogy arra “valamikor” korábban kerülhetett sor), ezért ezt az eseményt elhagytuk. A *Szent Anna* és *Szent Imre* képek esetében azonban nem az emlékirat az egyedüli forrásunk, hanem emellett egy levél is. Azt, hogy MADÁCH IMRE mikor kezddte el a képek készítését, nem tudjuk, nagyon valószínű azonban, hogy még az országgyűlés előtt. Ám a monogram festésére véleményünk szerint nem sokkal 05. 22. előtt kerülhetett sor, mivel IFJ. BALOGH KÁROLY aligha várt hónapokig azzal, hogy féltéstvérenek az eseménnyel eldicsekedjék. Nem kizárt, hogy MADÁCH IMRE a 05. 11-i csesztvei út során egyúttal haza is látogatott, s ekkor történt a monogram ráfestése a képekre. Még valószínűbb azonban, hogy később történt a hazalátogatás, hiszen a levélben szereplő TIHANYI látogatásáról IFJ. BALOGH KÁROLY azt írja, hogy “e napokban” történt. A legvalószínűbben egyébként 05. 19. és 05. 21. között történhetett mind a hazalátogatás, mind pedig a föltehetően Nagysztráciban (CSEMICZKY EDÉHEZ) történő utazás, mivel e három egymást követő napon nem ülésezett az országgyűlés.

1861. 05. 28. – kedd Pest

MADÁCH IMRE délelőtt 10 órától beszédet mond az országgyűlésen *A felirat vagy határozat kérdésében*, a határozati álláspont mellett, történelmi áttekintéssel bizonyítva a magyar nemzet értékeit, önállását és elhivatottságát, úgy utal BACH SÁNDOR *Rückblick* c. röpiratának állítólagos civilizációs érveire, hogy logikai kapcsolatot teremt e röpirat, *A civilisator* c. színműve s e beszédének fonala között. — Pal 256–261., 436., Voi 167., 196–197., Bal 169–170., Barta 161., *Az Országgyűlés Képviselőházának naplója 1861. I. k.* 309–312., MÖM–II. 1026., 1194., ÖL–78., 106. Közli: Magyarország 1861. 05. 29., Gyul–III. 424–434., MÖM–II 686–693., FKV 438., 482., 487., 490., 506., 514. Kézirat: OSZK.

MADÁCH IMRE beszéde nagy tetszést, tapsot arat az országgyűlésen, városszerte is közérdeklődést kelt. — *Ember küzdj’*–III. 177., MÖM–II. 919., ÖL–II. 78.

[2] MADÁCH IMRE megkapja PALÓCZY LÁSZLÓnak, az országgyűlés korelnökének (05. 27-i?) haláláról, valamint a 05. 29-én délután 3-kor a Magyar Nemzeti Múzeum előcsarnokában tartandó gyászisten-tisztelettről tudósító gyászjelentést. — MOL P 481. 28. cs. LXXV. N° 1–55.

[2] A címzés nélküli gyászjelentést nyilván a keltezés napján, 05. 28-án kapta meg MADÁCH IMRE. A szöveg szerint 27-én éjjel után fél egykor hunyt el a korelnök; a talányos megfogalmazás alapján nem világos, hogy a 27-e a fél egyre vagy az éjjelre vonatkozik-e, vagyis hogy valójában 27-én vagy 28-án következett-e be a haláleset.

1861. 05. 29. – szerda Pest

MADÁCH IMRE levelet ír anyjának, ID. MADÁCH IMRÉNÉnek: beszámol 1861. 05. 28-i beszédének sikeréről és arról, hogy a beszéd három külföldi német lapban, valamint a magyar és német nyelvű röpirat formájában is meg fog jelenni. A beszéd elmondásával járó izgalom megviselte gyenge egészségét, KOVÁCS SEBESTÉNY ENDRE orvos nyugtató cseppeket és két napi pihenést rendelt neki. Elküldi az aznapi fővárosi lapokat, és kéri, hogy mutassák meg SRÉTER MIKLÓSNak. — Közli: *Ember küzdj’*–III. 177–178., MÖM–II. 919., ÖL–II. 78–79.

HALÁSZ GÁBOR és STAUD GÉZA kézirat hiányában HARSÁNYI ZSOLT közléséből vette át a szöveget.

MADÁCH IMRE 1861. 05. 28-i országgyűlési beszéde megjelenik a Magyarország 125. számának külön mellékleteként. — Voi 569., MÖM–II. 1194.

SZABAD GYÖRGY megállapítása szerint az országgyűlési napló és e kiadvány egy helyen eltér egymástól: MADÁCH IMRE a beszédében, a kiadványtól eltérően, részben magáévá tette DEÁK FERENC javaslatát. — FKV 514.

[2] MADÁCH IMRE nevét megemlíti a Sürgöny c. lapban. — Praz2, Sürgöny 1861. 122. sz. 1.

[2] 1861. 05. 30. – csütörtök **Pest**

[2] MADÁCH IMRE 1861. 05. 28-i országgyűlési beszéde megjelenik a Magyar Sajtó c. lapban. — Praz2, Magyar Sajtó 1861. 124. sz., melléklet.

1861. 05. 31. után **Pest**

MADÁCH IMRE megkapja SZONTAGH PÁL 1861. 05. 31-én kelt levelét: rövid verses magasztalás az 1861. 05. 28-i országgyűlési beszédéért. — Pal 434., Voi 167., MÖM–II. 1133., ÖL–II. 79. Kézirat: OSZK.

[2] 1861. 06. 01. – szombat **Pest**

[2] MADÁCH IMRE 1861. 05. 28-i országgyűlési beszéde megjelenik a Sürgöny c. lapban. — Praz2, Sürgöny 1861. 124. sz. 1–2.

[2] 1861. 06. 02. – vasárnap **Pest**

[2] A Családi Kör c. lapban megemlíti MADÁCH IMRÉT, a Magyarország c. lapban hirdetés jelenik meg országgyűlési beszédének megjelenésével kapcsolatban. Megjelenik a TISZA LÁSZLÓ, GR. SZÉCHENYI DÉNES és MADÁCH IMRE beszédét tartalmazó önálló kiadvány. — Praz2, Családi Kör 1861. 22. sz. 349.

1861. 06. 05. előtt **Pest**

MADÁCH IMRE levelet ír ID. MADÁCH IMRÉNÉNEK, panaszolja, hogy nem kap hírt KÁROLYINÉ HUSZÁR ANNÁRÓL. — OSZK Kézirattára. Levelestár: ID. MADÁCH IMRÉNÉ levele KÁROLYINÉ HUSZÁR ANNÁHOZ. 1861. 06. 05.

495

1861. 06. 05. – szerda
Pest

MADÁCH IMRE részt vesz az országgyűlés ülésén, ahol név szerinti nyilvános szavazással döntenek el, hogy az országgyűlés határozatot vagy feliratot intézzen-e az uralkodóhoz; a kérdésre “A hazának első felszólalása fölírás legyen-e vagy nem?”, MADÁCH IMRE szavazata: “nem!” — *Az Országgyűlés Képviselőházának naplója 1861. II. k. 54.*

DEÁK FERENC felirati javaslatát 155 igen szavazattal elfogadják 152 ellenében.

1861. 06. 07. – péntek **Pest**

MADÁCH IMRE felszólal az országgyűlésen, pártolja BÓNIS SÁMUEL indítványát, hogy az uralkodóhoz intézendő felirat szövegében a birodalom népeinek boldogsága helyett a népek boldogságát említsék ki-tűzött cél gyanánt, minthogy nem e népek iránti rokonszenvről, hanem közjogi kapcsolatról van szó, amely kapcsolat Magyarország és a birodalom népei közt nem létezik. — *Az Országgyűlés Képviselőházának naplója 1861. II. k. 77.*

1861. 06. 09. – vasárnap

A Sürgöny c. lap tárcarovatában *Országgyűlési kitünőségek* c. sorozatában KÁKAY ARANYOS [=KECSKEMÉTHY AURÉL] elismerő jellemzést közöl MADÁCH IMRÉRŐL. — Ritk 132., MÖM–II. 1098., ÖL–II. 80.

[2] 1861. 06. 14. – péntek
Pest

[2] MADÁCH IMRE befizet 23 Ft-ot az elhunyt képviselőtárs és korelnök, PALÓCZY LÁSZLÓ temetési költségeinek fedezésére. — MOL K 2. 7. cs.

496

[2] Az országgyűlés jegyzőkönyve után elhelyezett pénztárkönyv tanúsága szerint minden képviselő – eltérő időpontokban – ugyanekkora összeggel járult hozzá a temetéshez.

1861. 06. 17. – hétfő

Pest

MADÁCH IMRÉT beválasztják abba a LÓNYAY MENYHÉRT elnöklete alatt működő 9-tagú bizottságba, mely az országgyűlés teendőiről szerkesztendő javaslatot dolgozza ki. — FKV 594.

1861. 06. 19. után

Pest

MADÁCH IMRE megkapja MADÁCH KÁROLY 1861. 06. 19-én kelt levelét: 1861. 05. 28-i beszédének Nógrád megyében keltett hatásáról, a Sörgöny 1861. 06. 09-i cikkéről, nehezményezve, hogy az őt szlávnak sejteti; MADÁCH KÁROLYNÉ betegségéről. — Közli: Ritk 132–134., MÖM–II. 1098–1099., ÖL–II. 80–81. Kézirat: OSZK.

1861. 06. 20. után

Pest

MADÁCH IMRE megkapja ALK ÁDÁM balassagyarmati városbíró levelét, aki a városi választmány nevében kéri: eszközölje ki az országgyűlésben, hogy Balassagyarmat mezőváros önkormányzati jogot kapjon. — Közli: MÖM–II. 1144–1146., MID–2. 294–295. Kézirat: OSZK.

[2] [1]-ben ÁCH ÁDÁM szerepel; mint az pl. az érintett balassagyarmati sírfeliratából megállapítható, valójában ALK ÁDÁMnak hívták, bár családneve egyes esetekben ÁLK alakban is előfordul.

1861. 06. 21. – péntek

Pest

MADÁCH IMRE részt vesz az országgyűlés ülésén, ahol név szerinti nyilvános szavazással döntenek az 1848 előtti magánjogi törvények

ideiglenes visszaállításáról; arra a kérdésre, hogy a bizottmány javaslatát elvben elfogadják-e, MADÁCH IMRE szavazata “Igen!” — *Az Országgyűlés Képviselőházának naplója 1861.* II. k. 198.

1861.

06.

26.

–

szerda

Pest

MADÁCH IMRÉT beválasztják a nemzetiségi kérdéssel foglalkozó 27-tagú országgyűlési bizottságba. — FKV 552–553.

[2] 1861. 06. 27. – csütörtök

Pest

[2] MADÁCH IMRÉT nevét megemlíti a Magyar Sajtó c. lapban. — Praz2, Magyar Sajtó 1861. 147. sz. 611.

[2] 1861. 06. 28. előtt

MADÁCH IMRE megkapja anyja, ID. MADÁCH IMRÉNÉ keltezés nélküli levelét, ki örömmel értesül egészségének javulásáról, hosszan panasolja BORSODY MIKLÓS nevelő viselkedését, részegeskedését, MADÁCH ALADÁR és IFJ. BALOGH KÁROLY iránti türelmetlen magatartását; anyagi problémáiról. — Közli: Pal 427., Bal 179., MÖM–II. 1062–1063., ÖL–II. 76–77. Kézirat: OSZK.

[2] [1]-ben 1861. 06. 20. körül szerepelt az esemény. Véleményünk szerint csak annyi állapítható meg, hogy még MADÁCH IMRE 4-napos hazalátogatása előtt íródhatott a levél, [1]-nek azt a kommentárját pedig, hogy “alig hihető, hogy ID. MADÁCH IMRÉNÉ 06. 20-i kifakadása után a nevelő még hetekig Alsósztrégován maradhatott volna”, el kell vetnünk, mivel BORSODY MIKLÓS bizonyíthatóan csak 1861. 09-ben hagyta el végleg Alsósztrégovát.

1861. 06. 28. után

MADÁCH IMRE megkapja Balassagyarmat város közönségének 1861. 06. 28-án kelt levelét: kéri, hogy indítványozza az országgyűlésben a szőlődézsma eltörlését. — Közli: MÖM–II. 1146–1147., MID–2. 295–296. Kézirat: OSZK.

1861. 07. 02. előtt Alsósztrégova

MADÁCH IMRE négy napig otthon tartózkodik a barátaival: HERKOVICS SÁNDORral, GR. FORGÁCH JÓZSEffel, VERES GYULÁval és SRÉTER MIKLÓSSal. — OSZK Kézirattára. Levelestár: ID. MADÁCH IMRÉNÉ levele KÁROLYINÉ HUSZÁR ANNÁhoz 1861. 07. 03.

Alsósztrégova–Pest

MADÁCH IMRE magával viszi BORSODY MIKLÓS nevelőt, hogy tanári állást keressen neki. — OSZK Kézirattára. Levelestár: ID. MADÁCH IMRÉNÉ levele KÁROLYINÉ HUSZÁR ANNÁhoz 1861. 07. 03.

BORSODY MIKLÓS végül is KÁROLYINÉ HUSZÁR ANNA közbenjárásával a lőcsei gimnáziumban kapott helyettes tanári állást (Bal 180.).

[2] [1] szerint az esemény 08. 12-én volt; véleményünk szerint valószínűtlen, hogy néhány hét leforgása alatt kétszer vitte volna magával MADÁCH IMRE BORSODY MIKLÓSt, s mivel ezt az időpontot ID. MADÁCH IMRÉNÉ levele alapján nincs okunk kétségbe vonni, ezért az [1]-ben a 08. 12-i – nyomtatott forrásokon alapuló – eseményleírás időpontját tévedésnek tartjuk. A 07. 02-i esemény szerint MADÁCH IMRE legkésőbb ezen a napon már Pesten volt.

[2] 1861. 07. 02. – hétfő Pest

[2] MADÁCH IMRE befizet 2 Ft 82 krajcárt az elhunyt képviselőtárs, PALÓCZY LÁSZLÓ “képére és emlékéjére”. — MOL K 2. 7. cs.

[2] Az országgyűlés jegyzőkönyve után elhelyezett pénztárkönyv tanúsága szerint minden képviselő – eltérő időpontokban – ugyanekkora összeggel járult hozzá a temetéshez.

1861. 07. 06? – szombat Balatonfüred

MADÁCH IMRE unokahúgának, KÁROLYINÉ HUSZÁR ANNÁnak a meglátogatását tervezi Balatonfüreden. — OSZK Kézirattára. Levelestár: ID. MADÁCH IMRÉNÉ levele KÁROLYINÉ HUSZÁR ANNÁhoz 1861. 07. 03.

[2] A levél szerint: “Emi meg ígérte hogy 6dikán az az szombaton meg látogat Füreden, ha csak valami különös elő nem adja magát.” Nem tudunk róla, hogy bármi is akadályozta volna MADÁCH IMRÉt, de arról sincs biztos adatunk, hogy elment-e Füredre.

[2] 1861. 07. 20. előtt Pest

[2] MADÁCH IMRE elolvasásra odaadja képviselőtársának, PÉTERY KÁROLYnak *Az ember tragédiáját*. — TÚRI MÉSZÁROS ISTVÁN: *Hogy született meg az “Ember tragédiája?”* Ország-Világ 1888. 12. 01. 771–773.

[2] 1861. 07. 20. – szombat Pest–Nagycsalomja–Horpács

[2] MADÁCH IMRE képviselőtársával, PÉTERY KÁROLYlyal Nagycsalomjára, majd onnan késő este Horpácsra utazik SZONTAGH PÁLhoz. A hosszú kocsúton elmeséli börtönmélységeit és *Az ember tragédiája* első változatának a keletkezését. — TÚRI MÉSZÁROS ISTVÁN: *Hogy született meg az “Ember tragédiája?”* Ország-Világ 1888. 12. 01. 771–773.

[2] PÉTERY KÁROLY – unokaöccse által közzétett – visszaemlékezésének dátumát hitelesíteni látszik, hogy az elbeszélés szerint MADÁCH IMRE mindvégig rossz hangulatban

volt: PÉTERY KÁROLY föltehetően nem tudta, hogy ez a nap éppen MADÁCH IMRÉNÉ születésnapja, egyúttal a költő házassági évfordulója is.

[2] 1861. 07. 20. után A Pest

[2] MADÁCH IMRE PÉTERY KÁROLY társaságában felkeresi az Üllői út és Hárompipa utca sarkán lévő otthonában ARANY JÁNOST, hogy átadja neki *Az ember tragédiáját* elolvasásra, de nem találják őt otthon. — TÚRI MÉSZÁROS ISTVÁN: *Hogy született meg az “Ember tragédiája?”* Ország-Világ 1888. 12. 01.

[2] Gyakorlatilag minden más forrás, beleértve [1]-et is, azt feltételezi, hogy ARANY JÁNOS megkeresésére már jóval korábban, [1] szerint 1861. 05. körül sor került. Mivel más közvetlen információ nem áll rendelkezésünkre, mint az, hogy PÉTERY KÁROLY szerint a 07. 20-i utazásuk után tették az első közös és sikertelen kísérletet ARANY JÁNOS megkeresésére, ezért a korábbi elképzeléseket el kell vetnünk. Ezek a korábbi elképzelések két – a köznap nyelvhasználat alapján egymásnak bizonyos mértékig ellentmondó – indirekt közlésen: MADÁCH IMRE és ARANY JÁNOS közlésén alapultak. Előbbi szerint ARANY JÁNOS, miután elolvasta a mű első sorait, hónapokra félretette a kéziratot (MADÁCH IMRE levele NAGY IVÁNNAK, 1861. 11. 02.), míg az utóbbi szerint csak “hetek töltök el” (Koszorú 1864. 10. 16. 380–381.: a nekrológ szerzője, “—U” GULYÁS PÁL álnévlexikona szerint ARANY JÁNOS).

[2] 1861. 07. 20. után B Pest

[2] MADÁCH IMRE JÁMBOR PÁL képviselő társaságában felkeresi az Üllői út és Hárompipa utca sarkán lévő otthonában ARANY JÁNOST. JÁMBOR PÁL bemutatja MADÁCH IMRÉT ARANY JÁNOSNAK, akinek átadja MADÁCH *Az ember tragédiáját* elolvasásra; a látogatás alatt keveset beszél. — —U [=ARANY JÁNOS]: *Madách Imre*. Koszorú II. évf. 2. félév 16. sz. 381–382. (1864. 10. 16.), Gyul–I. XXXIV., Beck 399., Pal 262., Voi 163–165., RUDNAY JÓZSEFNÉ VERES SZILÁRDA: *Emlékeim 1847–1917*. Bp., 1922. 75., Ritk 17., Bal 176., MÖM–II 929–930., 1162., ÖL–II. 78., 99–100.

A bemutatás, az óhajtott személyes kézirat-átadás nyilvánvalóan meg is történik. *Az ember tragédiája* sorsának erre az egyik döntő tényére vonatkozóan forrásműveink egyértelműen adják elő a történeteket; VOINOVICH GÉZA, majd nyomán BALOGH KÁROLY mégis utal, cáfolólag, olyan állításokra, melyek szerint MADÁCH IMRE nem személyesen adta volna át, hanem SZONTAGH PÁLLAL vagy JÁMBOR PÁLLAL küldte volna ARANY JÁNOSHOZ kéziratát: az efféle állítások nyilván nem hiteles forrásokon, hanem híreszteléseken alapultak. A VOINOVICH GÉZA által koronatanúként idézett, Koszorú-beli cikkíró —U betűjele álnévlexikonunk szerint ARANY JÁNOST takarta (GULYÁS PÁL: *Magyar írói álnévlexikon*. Bp., 1956. 450.). JÁMBOR PÁL halk szavú, finom stílusú papköltő volt, aki műveivel feltehetően jelentősebb helyet foglalna el irodalmunk történetében, ha szabadságharc előtti munkássága nem éppen arra az időszakra esett volna, amikor a reformkor és az érlelődő forradalom az ő stílusától homlokegyenest eltérő hangnemet kívánt, a népi elem meghonosításával, a szabadságeszme kiemelésével, s ha ennek jegyében a PETŐFI SÁNDORRAL szembenálló irodalmi tábor nem éppen az ő műveit emlegette volna példaképként: az ő, Hiador álnéven írt költeményeit; a szabadságharc elbukása után Párizsba emigrált, s a magyar–francia irodalmi kapcsolatok egyik előmozdítója lett [vö.: ZOLTÁN TAKÁCS: *Un écrivain hongrois francophile: Paul Jámboir (Hiador)*. Pécs, 1939.], PETŐFI SÁNDOR *Szabadság, szerelem* c. programadó versének első francia fordítását készítette, 1859-ben tért haza, 1861-ben országgyűlési képviselővé választották, s ő is, mint MADÁCH IMRE, a határozati párthoz tartozott. Korábbi ismeretségüknek nincs nyoma.

[2] [1]-ben a kommentár további része indokolja, hogy miért éppen 1861. 05. a legvalószínűbb időpontja az eseménynek. Ezt a részt, mivel több információnak is ellentmondani látszik, elhagytuk. Ami a kézirat személyes átadását illeti, az említett nekrológon kívül maga MADÁCH IMRE is egyértelművé teszi, hogy nem elküldte, hanem személyesen átadta a kéziratot, amikor ARANY JÁNOSNAK írt levelében (1861. 11. 02-ai) ezt írja: “így hoztam az hozzád”. Ami az —U jelet illeti, Voinovich (163.) az egyetlen, aki kétségbe vonja, hogy az ARANY JÁNOST jelölne, pontosabban határozottan állítja, hogy azt GYULAI PÁL használta. A MADÁCH IMRE életrajzában szempontjából egyáltalán nem mellékes kérdést, hogy ti. valójában ki volt a Koszorúban megjelent, fontos életrajzi vonatkozásokat is tartalmazó nekrológ szerzője, BÁRDOS JÓZSEF döntötte el (levélbeli közlés), amennyiben rámutatott arra, hogy a VOINOVICH GÉZÁNÁL feltétlenül autentikusabb TOLDY FERENC is ARANY JÁNOSNAK tulajdonította a nekrológot, és pedig mindkét érintett életében, amikor az esetleges tévedés még tisztázható és korrigálható lett volna. (TOLDY FERENC: *A magyar költészet kézikönyve*. Bp., 1876. V. k. 350.)

[2] 1861. 07. 20. után C
Pest

ARANY JÁNOS olvasni kezdi MADÁCH IMRE *Az ember tragédiája* c. művét, és már az első jelenetnél félreteszi. — U [=ARANY JÁNOS]: *Madách Imre*. Koszorú II. évf. 2. félév 16. sz. 381–382. (1864. 10. 16.), Gyl–I. XXXV., Pal 262., Voi 163–164., Ritk 17–18., MÖM–II 929–930., ÖL–II. 99–100.

ARANY JÁNOS elkedvetlenedésének oka, a Koszorúban megjelent cikke szerint: hogy JOHANN WOLFGANG GOETHE *Faustjának* gyöngye utánzatát látta a műben; MADÁCH IMRÉnek 1861. 11. 02-án NAGY IVÁNHoz címzett levele szerint: a mű első lapján az Úr szövegének első négy során botránkozott meg ARANY JÁNOS: MADÁCH IMRÉnek ezt az állítását támasztja alá ARANY JÁNOSnak az a megjegyzése, melyet javítási javaslatainak az 1861. 10. 27-én kelt leveléhez csatolt jegyzékében közölt: hogy e négy sor hatása alatt tette félre a művet; feltételezésünk szerint ARANY JÁNOS elkedvetlenedésében mindkét körülmény közrejátszott, s egyszer egyiket, másszor másikat emelte ki.

[2] 1861. 07. 23. – kedd Buda

[2] MADÁCH IMRE levelet ír unokahúgának, KÁROLYINÉ HUSZÁR ANNÁnak, mellékeli MADÁCH KÁROLY levelét, amelyben utóbbi KOSETZKYNÉnak javítani küldött szalmakalapját reklamálja KÁROLYINÉ HUSZÁR ANNÁTÓL. — Balogh 148–149.

1861. 08. 02. – péntek Pest

MADÁCH IMRE levelet ír NAGY IVÁNNak: két elzászi vagy lotaringiai születésű francia híres ember nevét kéri. — Közli: Ritk 16., MÖM–II. 928–929., ÖL–II. 82. Kézirat: OSZK.

MADÁCH IMRÉnek *A nemzetiségek ügyében* megírt felszólalása tartalmaz hivatkozást elzászi és lotaringiai német származású francia hazafiakra, de nevet csak egyet tartalmaz, JEAN-BAPTISTE KLÉBERÉt, nyilván ezt sikerült megtudnia.

[2] 1861. 08. 06. előtt
Pest

Miután MADÁCH ALADÁR és IFJ. BALOGH KÁROLY sikerrel vizsgáztak a váci piaristáknál, BORSODY MIKLÓSSal és az alsósztrégovai gazdasízzal, PHILIPP KÁROLYlyal Pestre érkeznek MADÁCH IMRÉhez, aki azután megmutatja nekik a Margitszigetet, a Hajógyári-szigetet és a Városligetet. — OSZK Kézirattára. Levelestár: [IFJ.] BALOGH KÁROLY levele KÁROLYINÉ HUSZÁR ANNÁhoz. 1861. 08. 07., Bal 176–177., Balogh 151–152.

[2] Az időpontot BALOGH KÁROLY levele alapján pontosítottuk: abból ugyanis kiderül, hogy már a levélírás előtti napon 08. 06-án kedden hazatértek Alsósztrégovára. Ugyancsak a levél tartalmazza azt az [1]-ben nem szereplő állítást, hogy PHILIPP KÁROLY “mindenütt velünk volt”.

1861. 08. 10. körül A
Pest

MADÁCH IMRE megkéri JÁMBOR PÁLT, sürgetné meg ARANY JÁNOS bírálatát *Az ember tragédiájáról*. — Pal 262., Voi 167., Ritk 17–18., MÖM–II. 930., ÖL–II. 100.

1861. 08. 10. körül B

ARANY JÁNOS újra előveszi és ezúttal végigolvassa MADÁCH IMRE művét, *Az ember tragédiáját*. — Pal 262., Voi 167., Ritk 17–18., MÖM–II. 930., ÖL–II. 100.

VOINOVICH GÉZA feltételezése, hogy ARANY JÁNOST nemcsak ígérete és a szerkesztői kötelességérzet sarkallta a mű végigolvasására, hanem az is, hogy MADÁCH IMRE neve országgyűlési szereplése folytán ismertté és megbecsültté lett.

1861. 08. 12. – hétfő

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE megkezdi *Csák végnapjai* c. színműve átdolgozását. — Gyul–I. VIII., Voi 59., 198., Bal 171., MÖM–II. 1161.

[2] [1] szerint MADÁCH IMRE ekkor viszi magával Pestre BORSODY MIKLÓS nevelőt. Szerintünk az esemény 07. 03. előtt történt (lásd ott!).

[2] 1861. 08. 03.–08. 21.

Pest

[2] MADÁCH IMRE meglátogatja NAGY IVÁNT, aki ebédre látja őt vendégül, és adattal segíti *A nemzetiségek ügyében* c. (tervezett, de végül el nem hangzott) beszéde megírását. — Nógrádi Történeti Múzeum: *Nagy Iván naplója II. k.*

[2] Az egyébként rendkívül precíz NAGY IVÁN csupán a látogatás évét és hónapját (1861. 08.) adja meg; miután azonban 08. 27-én MADÁCH IMRE már Balassagyarmaton van, ezért a látogatásra nyilván korábban került sor. Az is bizonyos, hogy az a NAGY IVÁNTól kapott adat, amelyre MADÁCH IMRE 11. 02-i levelében utal, s amely valószínűleg JEAN-BAPTISTE KLÉBER neve, nem levél útján jutott el hozzá, mivel NAGY IVÁN sem fennmaradt levelei, sem levelezési jegyzőkönyvének tanúsága szerint ekkoriban nem írt MADÁCH IMRÉnek levelet (Andor–1. 20., 252–255.), hanem személyesen mondta el neki barátja. Mivel az információt 08. 02-i levelében kérte, így 08. 03-nál semmiképpen sem kerülhetett sor korábban a látogatásra, másfelől 08. 21-nél későbbben sem, mivel az országgyűlést 08. 22-én feloszlatták, ami után MADÁCH IMRE nyilván a lehető legrövidebb időn belül visszatért Balassagyarmatra, hogy az elmúlt hetek eseményeiről beszámoljon, s az országgyűlési beszéd, amelyhez az adatra szüksége lett volna, egyébként is megíródott.

1861. 08. 22. előtt

MADÁCH IMRE megírja *A nemzetiségek ügyében* elmondandó beszédét: a nemzetfoglalomról, a magyarság hivatásáról és nemzetiségi po-

litikájáról, a többnyelvű országokról, Magyarország szövetségi állammá való átalakítása és az osztrák birodalomba való beolvasztása ellen. — MÖM–II. 1194., TÓTH EDE: *Mocsáry, Eötvös és Madách a nemzetiségi kérdésről*. Filológiai Közöny 1962. 134–146., FKV 553–554. Közli: Gyul–III. 435–447., MÖM–II. 694–703. Kézirat: OSZK.

GYULAI PÁL megállapította (Gyul–III. 435.), hogy a beszéd hiányzik az országgyűlési naplóból, tehát nem hangzott el, s valóban, a nemzetiségi kérdés az 1861-es országgyűlésen annak berekesztéséig már nem kerülhetett tárgyalásra. Minthogy az országgyűlés berekesztése 1861. 08. 22-én történt, a beszéd megírása nyilván még ez előtti időre esik, amikor MADÁCH IMRE még azt hitte, hogy elmondhatja majd.

1861. 08. 22. – csütörtök

A nógrádi megyegyűlés ismét kijelöli MADÁCH IMRÉT a törvényszéki bírák sorába. — MID 381. Irat: Nógrád Megyei Levéltár.

[2] [1]-ben tévesen péntek szerepel.

1861. 08. 25. – vasárnap

ARANY JÁNOS levelet ír TOMPA MIHÁLYNAK arról, hogy MADÁCH IMRE *Az ember tragédiája* c. színművének elolvasásával felfedezte a magyar irodalomnak PETŐFI SÁNDOR óta első eredeti, igazi tehetségét. — MORVAY GYÖZŐ: *Magyarázó tanulmány “Az ember tragédiájá”-hoz*. Nagybánya, 1897. 149., Voi 169., ÖL–II. 83.

Ezek szerint ARANY JÁNOS 1861. 08. közepén olvasta el *Az ember tragédiáját*.

1861. 08. 27. – kedd

Balassagyarmat

MADÁCH IMRE részt vesz Nógrád megye kisgyűlésén mint bizottmányi tag. — MID 382.

1861. 08. vége

MADÁCH IMRE megírja *A választókhöz az 1861. országgyűlés után* c. beszédének szövegét. Rövid köszönet bizalmukért, beszámoló az országgyűlés magatartásáról, az akadályozó erőszak említése. — Közli: Gyul–III. 448–449., MÖM–II. 703–704. Kézirat: OSZK.

Feltehetően néhány nappal az országgyűlés 08. 22-i berekesztése után készült; hogy elmondta-e MADÁCH IMRE, erre vonatkozóan nincs adatunk.

1861. 09. 01.? – vasárnap

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE hazaérkezése. — OSZK Kézirattára. Levelestár: ID. MADÁCH IMRÉNÉ levele KÁROLYINÉ HUSZÁR ANNÁHOZ 1861. 09. 05.

[2] [1]-ben Pest–Alsósztrégova szerepel. A levélben nincs semmi utalás arra nézve, hogy honnan érkezhettek haza MADÁCH IMRE, s miután 08. 27-én Balassagyarmaton volt, véleményünk szerint semmi oka sem lehetett, hogy ismét Pestre utazzék; legvalószínűbben Balassagyarmatról térhetett tehát haza, bár teljesen azt a (kétségtől nem túl valószínű) lehetőséget sem zárhatjuk ki, hogy ID. MADÁCH IMRÉNÉ valójában az eggyel korábbi, vagyis a 08. 25-i vasárnapra gondolt. Emellett szólhat az, hogy az országgyűlés 08. 22-i berekesztése után nyilván előbb Alsósztrégovára tért haza, majd onnan ment be a kisgyűlésre Balassagyarmatra.

? [2] 1861. 09. 03. – kedd

Pest

[2] JÁMBOR PÁL sürgető kérésére ARANY JÁNOS megint előveszi a Tragédia kéziratát. Növekvő érdeklődéssel olvassa. Öt napig tanulmányozza. Remekműnek tartja. — Harsányi 220.

[2] Mivel az öt napig történő tanulmányozás olyan állítás, amellyel egyetlen más forrásban sem találkozunk, fel kell tételeznünk, hogy ARANY JÁNOS időközben megsemmisült kéziratot hagyatékra, esetleg a hagyaték utolsó tulajdonosa, VOINOVICH GÉZA által ab-

ból készített jegyzetek állhattak HARSÁNYI ZSOLT rendelkezésére. Ennek ellenére az időpontot nem fogadhatjuk el, pontosabban JÁMBOR PÁL sürgetése és a mű első elolvasása mindenképpen korábban történt, ezért 09. 03-án csakis újraolvasásról lehetett szó. Emellett a felismerés is bizonyosan korábbra datálható, hiszen ARANY JÁNOS 08. 25-i levelében már remekműként számolt be a Tragédiáról.

1861. 09. 05. – csütörtök

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE megkapja HERKOVICS SÁNDOR levelét, családi ügyekről. — OSZK Kézirattára. Levelestár: ID. MADÁCH IMRÉNÉ levele KÁROLYINÉ HUSZÁR ANNÁHOZ 1861. 09. 05.

[2] [1]-ben “Herskovics” szerepel; valójában HERKOVICS SÁNDORRól van szó, aki egy időben a gácsi cs. k. főszolgabírói hivatal adjunktusa volt (Bal 104., 110.).

[2] 1861. 09. 05. után

Alsósztrégova

[2] BORSODY MIKLÓS nevelő elhagyja Alsósztrégovát. — OSZK Kézirattára. Levelestár: ID. MADÁCH IMRÉNÉ levele KÁROLYINÉ HUSZÁR ANNÁHOZ 1861. 09. 05., Balogh 153., BÁRDOS JÓZSEF: *A famulus* (kézirat).

[2] ID. MADÁCH IMRÉNÉ levele szerint 09. 05-én a nevelő még Alsósztrégován tartózkodik (beteg), ugyanakkor 10. 19-én BORSODY MIKLÓS már Lőcséről keltezi tanítványának írt levelét, ahol ettől kezdve a gimnáziumban tanított. Mivel az oktatás gyakorlatilag mindenütt 10. 01-jén kezdődött, így minden bizonnyal 09. 05. és 10. 01. között hagyta el Alsósztrégovát. BÁRDOS JÓZSEF feltételezése szerint távozásában nem feltétlenül csak az ID. MADÁCH IMRÉNÉvel való elmérgesedett viszony játszhatott szerepet, hanem magával MADÁCH IMRÉVEL is megromolhatott a kapcsolata. BÁRDOS JÓZSEF hipotézise szerint BORSODY MIKLÓS feladata lett volna, hogy *Az ember tragédiája* szövegéről tisztázatot készítsen; MADÁCH IMRE ugyanis a helyenként számos javítást tartalmazó kézirat helyett vélhetően egy könnyebben olvasható, áttekinthetőbb tisztázott kívánt magával vinni Pestre, s eljuttatni ARANY JÁNOSHOZ. BORSODY MIKLÓS azonban ezt elmu-

lasztotta, s így MADÁCH IMRE kénytelen volt egy olyan művet átadni ARANY JÁNOSnak, amelyből még a szereplők felsorolása is hiányzott, noha drámai műveinél hasonló hiánysággal általában nem találkozunk. BÁRDOS JÓZSEF feltételezése szerint a piszkozat és az ún. vázlatlap alapján (amelyen éppen a mű felépítése és szereplői találhatók) kellett volna BORSODY MIKLÓSNak egy tisztázatot készítenie.

[2] 1861. 09. 15? – vasárnap

[2] MADÁCH IMRE részt vesz HUSZÁR ISTVÁN és GYURCSÁNYI GABRIELLA esküvőjén. — OSZK Kézirattára. Levelestár: ID. MADÁCH IMRÉNÉ levele KÁROLYINÉ HUSZÁR ANNÁHOZ 1861. 09. 05.

[2] A levél csak “H: Pista” esküvőjéről tudósít, s hogy arról MADÁCH IMRE már Pesten tudomást szerzett, mindazonáltal úgy véljük: nem lehet véletlen, hogy ARANY JÁNOS 09. 12-én Pesten postára adott levelét, amely a bélyegzők tanúsága szerint már 09. 13-án megérkezett a nógrádszakáli postaállomásra, csak 09. 17-én vette át a címzett. A legvalószínűbb oka a késlekedésnek az, hogy nem tartózkodott otthon, ez utóbbi egyik lehetséges oka pedig az, hogy HUSZÁR ISTVÁN esküvőjén vett részt. Az esküvő helyszínét jelenleg még nem ismerjük: HUSZÁR ISTVÁN második felesége, moysfalvi GYURCSÁNYI GABRIELLA Alsópetényben született és Keszegen halt meg; legvalószínűbben a kor szokásainak megfelelően szülőhelyén, Alsópetényben tartották az esküvőt.

1861. 09. 17. – kedd

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE megkapja ARANY JÁNOS 1861. 09. 12-én kelt levelét, aki *Az ember tragédiáját* alapgondolat és felépítés tekintetében kiválóan tartja, nyelvi és verselési döccenőit szívesen kijelöli vagy akár kiigazítja, s bizik benne, hogy a Kisfaludy Társaság ki fogja adni. — Voi 128., 168–169., MÖM–II. 1210. Közli töredékesen: Gyul–I. XXXV., teljesen: ARANY LÁSZLÓ: *Arany János levelezése író barátai-ival. II. k. Bp., 1889. 384–385., MORVAY GYÖZŐ: Magyarász tanulmány “Az ember tragédiájá”-hoz. Nagybánya, 1897. 149–150., Ember küzdj’–III. 197–198., MÖM–II. 1001., ÖL–II. 83. Kézirat: OSZK.*

MADÁCH IMRE lelkesen megmutatja ARANY JÁNOS levelét HENRICI ÁGOSTONNAK. — Mo 16., Voi 169.

[2] ARANY JÁNOS, mivel nem ismerte vagy elfelejtette MADÁCH IMRE címét, Balassagyarmatra küldte a levelét, amely a borítékon lévő bélyegzők tanúsága szerint már másnap, 09. 13-án megérkezett Nógrádszakálba (Andor–1. 268.). MADÁCH IMRE föltehetően nem tartózkodott otthon (ennek okát lásd a 09. 15-i eseménynél!), így fordulhatott elő, hogy – 09. 19-i levelének tanúsága szerint – csak négy nappal később olvasta el a levelet. ARANY JÁNOS levelének első mondatából kitűnik, hogy MADÁCH IMRE személyes megkeresését várta, s csak miután erre nem került sor, írta meg a levelét. Nyilván ez az oka annak, hogy a szerző több mint három héttel később tudhatta csak meg a bíráló véleményét, mint TOMPA MIHÁLY.

1861. 09. 19. – csütörtök

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE levelet ír SZONTAGH PÁLNAK, közli vele, teljes szövegmásolatban, ARANY JÁNOS 1861. 09. 12-i levelét, megköszönve, hogy az ő tanácsára vette fel ezt a kapcsolatot. Jelzi, hogy vasárnapra SZENTIVÁNYI BOGOMÉRHOZ készül. Várja látogatását. — Közli: Gyul–III. 482–483., MÖM–II. 994–995., ÖL–II. 84–85. Kézirat: OSZK.

[2] Mivel egy családról van szó, a Szentiványiak családnévét mindenütt egybeírjuk, ellenében [1]-gyel, ahol az egybeírás vegyesen fordul elő a Szent-Iványi névalakkal; nem tudtuk ugyanis megállapítani, hogy az érintettek valójában hogyan írták a nevüket. (Ellentétben pl. Henrici Ágostonnal és Henriczy Bélával, ahol tudjuk, hogy apa és fia következetesen ugyan, de más-más módon írta a nevét.)

[2] 1861. 09. 19. után

[2] MADÁCH IMRE válaszol ARANY JÁNOS 09. 12-i levelére. — *Arany János összes művei. XVII. k. Bp., 2004. 580.*

[2] MADÁCH IMRE első *ismert* levele ARANY JÁNOShoz 10. 03-i keltezésű, s három okból sem lehet ténylegesen az első levél. Egyrészt azért nem, mert kizárt dolog, hogy több hetes késéssel írt volna ARANY JÁNOSnak. Másrészt azért sem, mert az ARANY JÁNOS által feltett kérdések egyikére sem válaszol, amiből (első közelítésben) az következik, hogy egy korábbi levele volt a válasz. Harmadszor az is elképzelhetetlen, hogy válasz és köszönetnyilvánítás helyett rögtön egy újabb művet küldött volna elolvasásra ARANY JÁNOSnak. Mindazonáltal annak a lehetőségét sem zárhatjuk ki, hogy esetleg Pestre utazott, és felke-reste ARANY JÁNOST. Ugyanis nemcsak MADÁCH IMRE válaszelevele hiányzik, de az azt követő ARANY JÁNOS levél is. Azt, hogy MADÁCH IMRE ne őrizte volna meg, teljesen kizártnak tarthatjuk. De az is elképzelhetetlen, hogy be sem várva Arany János levelét, újabb levelet írt volna neki, ráadásul kérést intézve hozzá; ilyen udvariatlanság szintén elképzelhetetlen. Ha tehát levelezésükből két egymást követő levél is feltűnő módon hiányzik, akkor nem ésszerűtlen az a feltevés, hogy talán azért, mert egyik sem létezett, amira viszont csakis egy személyes találkozás adhat magyarázatot. Végezetül: azért nem tettünk kérdőjelet az eseményhez, mert azt az említett kételyek nem kérdőjelezhetik meg: MADÁCH IMRE bizonyosan válaszolt ARANY JÁNOS levelére, de hogy ezt levélben tette-e meg (Alsósztrégován vagy másutt), vagy személyes találkozásukkor szóban (Pesten), az kérdéses.

1861. 09. 22? – vasárnap

Nógrádszakál

MADÁCH IMRE meglátogatja könyvgyűjtő barátját, SZENTIVÁNYI BOGOMÉRT. — Gyl–III. 483., MÖM–II. 995., ÖL–II. 85.

MADÁCH IMRE ez idő tájt többször is ellátogatott oda (Bal 182–183.).

[2] Mivel a hivatkozott forrás, a 09. 19-i levél csak a látogatás tervéről számol be, ezért – más esetekhez hasonlóan – kérdőjelet tettünk a feltételezett esemény időpontja után. Ugyancsak pontosítottuk az [1]-ben szereplő “Szakál” helynevet.

1861. 09. 25. – szerda

TOMPA MIHÁLY válaszol ARANY JÁNOS 1861. 08. 25-i levelére, mely hírül adta MADÁCH IMRE *Az ember tragédiája* c. művének kiválósá-

gát. Örül a hírnek, csak attól tart, hogy a szerző hangja el fog veszni a körülötte zajongók lármájában. — MORVAY GYŐZŐ: *Magyarázó tanulmány “Az ember tragédiájá”-hoz*. Nagybánya, 1897. 149.

TOMPA MIHÁLY vagy attól félti MADÁCH IMRÉT, hogy művének az átlagtól való eltérése a kritikusokat hívja ki majd, vagy attól, hogy az “irodalmi életben” ismeretlen személyt idegenkedéssel fogják fogadni, s a “bevett szerzők” túlharsogják; KERÉNYI FERENC szíves közlése szerint ő úgy látja, hogy TOMPA MIHÁLY a maga megkeseredett, üldözési mániába vesző hangulatának ad kifejezést e levélben.

1861. 09. 28. – szombat

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE befejezi a *Csák végnapjai* c. színmű átdolgozását. — Gyl–I. VII–VIII., Voi 59., 198., Bal 171., MÖM–II. 1161. Közli: Gyl–II. 143–261., MÖM–I. 365–462., MT 497. Kézirat: OSZK.

A színmű 1843. 03. 19-én pályázatra benyújtott első, valamint 1861-ben átdolgozott második változatának egybevetése: BENE KÁLMÁN: *Madách két Csák-drámája*. (MT 369–388.) A második változatnak egy autográf és egy nem autográf változata is megtalálható az OSZK-ban. (Az utóbbival kapcsolatban lásd az 1861. 10. 03-i esemény kommentárát!)

1861. 09.

Csesztve

MADÁCH IMRE meglátogatja MADÁCH ALADÁRRal és IFJ. BALOGH KÁROLYlyal öccsét, MADÁCH KÁROLYt. — Bal 181.

Nagycsalomja

MADÁCH IMRE meglátogatja MADÁCH ALADÁRRal és IFJ. BALOGH KÁROLYlyal MATOLCSY GYÖRGYöt. — Bal 181–182.

Alsósztrégova

? [2] MADÁCH IMRE megismerkedik MAKOVNYIK JÁNOSNÉ SÜLYÁN BORBÁLÁVAL. — Harsányi 220.

[2] Minden más forrás 1863-nál nem korábbra teszi a kapcsolat kezdetét; valójában nem ki-
zárt, hogy az 1857-es házasságkötésétől kezdve az Alsósztrégova 8. sz. alatt élő asszonyt
MADÁCH IMRE jóval korábban ismerte, kérdéses azonban, hogy kapcsolatuk mikorra datálha-
tó. Borbála leánykori neve Harsányi nyomán tévesen mindenütt GYUROS BORBÁLA, jóllehet
MAKOVNYIK JÁNOS feleségét bizonyíthatóan SÜLYÁN BORBÁLÁNAK hívták.

1861. 10. 03. – csütörtök

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE levelet ír ARANY JÁNOSNAK; hivatkozva *Az ember tragé-
diájáról* adott elismerő bírálatára és szabadkozva, hogy ismét terheli,
megküldi elbírálásra *Csák végnapjai* c. színművének átdolgozott vál-
tozatát. — Voi 200. Közli: ARANY LÁSZLÓ: *Arany János levelezése
író barátaival. II. k.* Bp., 1889. 385–386., MÖM–II. 863–864., ÖL–
II. 86–87. Kézirat (levél): MTA Kézirattára, *Csák végnapjai* (OSZK).

[2] Nagyon valószínű, hogy valójában nem ez az első levele MADÁCH IMRÉNEK ARANY
JÁNOSHOZ (lásd: 1861. 09. 19. után!), az mindenesetre biztos, hogy nem tekinthető a 09.
12-i levélre küldött válasznak. Az elküldött *Csák végnapjai* az OSZK Kézirattárában lévő
nem autográf változat (Quart. Hung. 1539.), ezt bizonyítja, hogy ARANY LÁSZLÓNÉ SZA-
LAY GIZELLA adománya volt (Andor–1. 219.).

MADÁCH IMRE olvasni kezdi SZÁSZ KÁROLY: *Trencsényi Csák* (1861)
c. költői elbeszélését. — Voi 200. Közli: ARANY LÁSZLÓ: *Arany Já-
nos levelezése író barátaival. II. k.* Bp., 1889. 385–386., MÖM–II.
863–864., ÖL–II. 86–87. Kézirat: MTA Kézirattára.

Amint ARANY JÁNOSNAK írja, MADÁCH IMRE a Csák-téma nagy népszerűségének idején fris-
sítve fel egykori drámáját, addig, amíg munkáját be nem fejezte, nem merte elolvasni SZÁSZ
KÁROLYNAK frissen megjelent művét, nehogy önkéntelenül a befolyása alá kerüljön.

1861. 10. 03. után

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE és családja katonai beszállásolást vár. — OSZK Kézi-
rattára. Levelestár: IFJ. BALOGH KÁROLY levele KÁROLYINÉ HUSZÁR
ANNÁHOZ 1861. 10. 03., Bal 192.

BALOGH KÁROLY megállapítja, hogy az országos passzív ellenállás letörésére indultak
meg a katonai beszállások.

[2] 1861. 10. 05. után

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE megkapja DESSEWFFY OTTÓNAK, Nógrád megye első
alispánjának 10. 03-án kelt levelét; meghívás mint bizottmányi
tagnak az 1861. 10. 09-én és a szükséghez képest utána következő
napokon Balassagyarmaton tartandó törvényszékre. — Közli: MÖM–
II. 1147–1148., MID–2. 297.

[2] [1]-ben a dátum, a keltezésnek megfelelően 10. 03. Mivel azonban a levélen szereplő
mindkét postabélyegző 10. 05-i, így ez a legkorábbi időpont, amikor kézbe vehette azt a
címezett.

[2] 1861. 10. 10. – csütörtök

Pest

[2] A Kisfaludy Társaság ülésén döntés születik *Az ember tragédiája*
c. mű felvételéről a társaság 60 ívnyi könyvilletményébe. — Krizsán
191–192.

[2] 1861. 10. 11. – péntek

Alsósztrégova

[2] MADÁCH IMRE meghívót küld VERES GYULÁNAK: a 10. 16-án tar-
tandó alsósztrégovai szüretre invitálja. — VISNYOVSKY REZSŐ: *Ma-
dách Imre és a Veres-család*. Balassagyarmat, 1927. 13.

[2] IFJ. BALOGH KÁROLY nem sokkal korábban még úgy tájékoztatta KÁROLYINÉ HUSZÁR ANNÁT, hogy a szüret 10. 17-én lesz, később azonban ő maga módosította az időpontot 10. 16-ra. [IFJ.] BALOGH KÁROLY levele KÁROLYINÉ HUSZÁR ANNÁHOZ. Alsósztrégova, 1861. 09. 28., Alsósztrégova, 1861. 10. 03.

[2] 1861. 10. 12. – szombat

Pest

[2] A Magyarország, a Magyar Sajtó és a Pesti Napló c. lapokban tudósítás jelenik meg, MADÁCH IMRE nevének említése nélkül, *Az ember tragédiájáról*. — Praz2, Magyarország 1861. 238. sz. 3., Magyar Sajtó 1861. 236. sz. 969., Pest Napló 1861. 235. sz. 2.

[2] 1861. 10. 13. – vasárnap

Pest

[2] A Sürgöny c. lapban tudósítás jelenik meg, MADÁCH IMRE nevének említése nélkül, *Az ember tragédiájáról*. — Praz2, Sürgöny 1861. 236. sz. 1.

[2] 1861. 10. 17. – csütörtök

Pest

[2] A Szépirodalmi Figyelő c. lapban tudósítás jelenik meg, MADÁCH IMRE nevének említése nélkül, *Az ember tragédiájáról*. — Praz2, Szépirodalmi Figyelő I. évf. 50. sz. 798.

1861. 10. 21. után

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE megkapja NAGY IVÁN 1861. 10. 21-én kelt levelét; lelkes gratuláció *Az ember tragédiájához*, melyről TOLDY FERENCSTŐL értesült. — Voi 174., Bal 189. Közli: Pal 434., MÖM–II. 1110., ÖL–II. 88. Kézirat: OSZK.

VOINOVICH GÉZA megállapítása szerint ARANY JÁNOS oly fellelkesülten terjesztette ismerősei közt *Az ember tragédiája* nagyszerűségének hírért, hogy tőle tudta meg TOLDY FERENC is, aki továbbadta NAGY IVÁNNAK.

[2] ARANY JÁNOS NAGY IVÁN levelének tanúsága szerint megkaphatta a felhatalmazást a szerzőtől neve nyilvánosságra hozatalához, hiszen 08. 25-i levelében még – éppen a felhatalmazás hiányára hivatkozva – nem említett nevet. Ugyanakkor a szerző nevét egyelőre bizalmasan kezelte, erre következtethetünk abból, hogy az újságok 1861 végéig sehol sem említik, hogy ki a Tragédia szerzője.

1861. 10. 27. után

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE megkapja ARANY JÁNOS 1861. 10. 27-én kelt levelét, tegező megszólítással: hogy végre sikerült egyéb teendői mellett végighaladnia *Az ember tragédiáján*, s megtette kizárólag a külső technikára vonatkozó észrevételeit, sietve, mert szeretné mielőbb nyomtatva látni. Bejelentette a Kisfaludy Társaságnak, készül ott részleteit felolvasni, a kiadásért csekély tiszteletdíjat fognak fizetni, kéri a változtatási javaslatoknak mielőbbi visszaküldését, jóváhagyva vagy újjal pótolva, vagy közölve el nem fogadásukat. Már az első részlet megküldése után megkezdik a nyomtatást, ugyanis megjegyzéseinek csak első részét küldi el, de a továbbiak is ilyen jellegűek lesznek, s a vége felé egyre kisebb számmal. Nyugtazza a *Csák végnapjainak* vételét, de úgy véli, előnyösebb lesz, ha csak akkor nyújtja be a színházhoz, amikor az annál drámaibb művet, *Az ember tragédiáját* már ismerik. Felkéri, hogy legyen lapjának, a Szépirodalmi Figyelőnek saját nevében, álnéven vagy névtelenül értekezéseket, recenziókat író munkatársa. A levélhez mellékelve *Az ember tragédiája* I–VII. színére tett megjegyzések, stílárius módosítási javaslatok. — Voi 169–170., 200., MÖM–II. 1210. Közli: ARANY LÁSZLÓ: *Arany János levelezése író barátaival. II. k. Bp., 1889. 386–388., MORVAY GYÖZŐ: Magyarázó tanulmány “Az ember tragédiájá”-hoz. Nagybánya, 1897. 175–179., MÖM–II. 1001–1013., ÖL–II. 88–91. Kézirat: a levél OSZK, a mellékleté MTA Kézirattára (a Tragédia kéziratának szövegével együtt a 150. lap után bekötve).*

A levél és a melléklet teljességi igényű közlése: MÖM–II. 1001–1013. ARANY LÁSZLÓ és STAUD GÉZA a levelet, MORVAY GYÖZŐ a mellékletet közölte. ARANY JÁNOS (és SZÁSZ KÁROLY későbbi) szövegmodosításairól, azoknak az eredeti szöveghez való viszonyáról 1965 után SZABÓ JÓZSEF és PÁSZTOR EMIL közt vita bontakozott ki (SZABÓ JÓZSEF: *Arany javításai Az ember tragédiáján*. Palócföld 1968. 1. sz. 90–95. – PÁSZTOR EMIL: *Az ember tragédiája néhány, Arany János javította soráról*. Az egri tanárképző főiskola füzetek 485. sz. Eger, 1969. 253–271.) e kérdésről; összefoglaló, bár a vita ellentétes szempontjait nem ismertető tanulmány: SZABÓ JÓZSEF: *Utószó. Madách Imre: Az ember tragédiája*. Bp., 1973. Szépirodalmi Könyvkiadó 309–322.

[2] A vita tovább folytatódott KERÉNYI FERENC és SZABÓ JÓZSEF között, majd BENE KÁLMÁN írt észrevételeket KERÉNYI FERENC szöveggondozásáról. Újabbán STRIKER SÁNDOR: *Az ember tragédiája rekonstrukciója I–II*. Bp., 1996. keltett közfigyelmet az eredeti szöveg helyreállítására tett kísérletével, s vált újabb viták kiindulópontjává. Mindennek azonban véleményünk szerint nem az életrajzi krónikában, hanem egy megírandó Madách-bibliográfiában van a helye.

1861. 10. 29. után

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE megkapja BÉRCZY KÁROLY 1861. 10. 29-én kelt levelét, aki értesíti, hogy kéziratát EÖTVÖS JÓZSEF átadta POMPÉRY JÁNOSnak a Magyarország c. hírlapban való közlés végett, neki ez kérésére sem adta ki a kéziratot, hanem megígérte, hogy 300 különlenyomatot fog belőle küldeni MADÁCH IMRÉNEK. — Közli: MÖM–II. 1025., ÖL–II. 91–92. Kézirat: OSZK.

Bár e levél a benne említett kéziratot nem jelöli meg, mégis MADÁCH IMRÉNEK 1861. 11. 02-án POMPÉRY JÁNOShoz és ugyanazon a napon NAGY IVÁNHOZ intézett levelével egybevetve, megtudjuk, hogy MADÁCH IMRE *A nemzetiségek ügyében* 1861. 08. 22., tehát az országgyűlés berekesztése előtt elmondásra készített, de végül el nem mondott beszédét kívánta BR. EÖTVÖS JÓZSEF helyeslő bírálata alapján a sajtóban közzétenni és külön is, röpirat formájában terjesztetni.

1861. 10. 31. – csütörtök

ARANY JÁNOS a Kisfaludy Társaságban felolvassa MADÁCH IMRE művének, *Az ember tragédiájának* első négy színét, és igen nagy sikert arat velük. BR. EÖTVÖS JÓZSEF és CSENERGY ANTAL helyeslő közbeiktatásokkal dicsérik. — Voi 174., MÖM–II. 1002., 1014., ÖL–II. 89., 92., 103.

VOINOVICH GÉZA és nyomán STAUD GÉZA (ÖL–II. 92.) a dátumot 10. 30-ra teszi, ezzel szemben ARANY JÁNOS előzetesen, 10. 27-i levelében azt írja, hogy 31-én fogja felolvasni a művet, s e dátumot utólag 11. 05-i levelében is megerősíti: “ultima 8-bris”, vagyis október utolsó napján történt meg a felolvasás.

1861. 10. vége

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE beteg: rekedt. — MÖM–II. 930., ÖL–II. 100.

1861. 11. 02. – szombat

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE levelet ír ARANY JÁNOSnak. Köszöni és dicséri *Az ember tragédiája* szövegéhez közölt javításokat és javaslatokat, mint-hogy azonban a kézirat egyetlen példányát nem kapta vissza, a változtatásokat mind ARANY JÁNOSra bízta. Hivatkozik GOTTHOLD EPHRAIM LESSING *Laokoon* c. művének *Von den notwendigen Fehlern* c. fejezetére, arra, amit ott JOHN MILTON *Paradise Lost* c. költeményével kapcsolatban állít. Magyarázatokot fűz a mű I–IV. színéhez fűzött megjegyzésekhez, további bírálatot és javításokat kér, közli, hogy korábban írt műveit mindig egy évig hevertette s utána bírálta meg önmaga, csupán *Az ember tragédiája* elbírálását kérte mástól, de ha ARANY JÁNOST már a mű elejének hibái visszaríasztották volna a továbbolvasástól, ő elégette volna az egész kéziratot. Említi önnön verstechnikájával való elégedetlenségét, mely visszatartotta sok kis költeményének publikálásától. ARANY JÁNOSnak a *Csák végnapjairól* 10.

27-i levelében írt közlését negatív bírálatnak értelmezi, s kéri, hogy égesse el a darabot, elfogadja a Szépirodalmi Figyelőben való publikálás ajánlatát, közli a kertjében éneklő palóc munkások népdalának szövegét. — Voi 129., 166–170., 200., 300., Bal 259–260. Közli: ARANY LÁSZLÓ: *Arany János levelezése író barátaival. II. k. Bp., 1889. 389–392., TOLNAI VILMOS: Madách Ember tragédiájának szövegkritikai kiadása. Bp., 1923. 252–253., 2. javított kiadás: Bp., 1924., MÖM–II. 864–868., ÖL–II. 92–98. Kézirat: MTA Kézirattára.*

[2] [1]-ben Szépirodalmi Figyelő helyett Szépirodalmi Közlöny szerepel.

MADÁCH IMRE levelet ír NAGY IVÁNNak. *Az ember tragédiája* kéziratának története addig, hogy megtetszett ARANY JÁNOSnak. *A nemzetiségek ügyében* címmel megírt, de elmondásra nem került országgyűlési beszédéről, melyet BR. EÖTVÖS JÓZSEF kitűnőnek talált, s melyet POMPÉRY JÁNOS fog közölni a Magyarország c. napilapban valamint röpiratként is, s hogy lesz benne olyan adat is, amelyet NAGY IVÁNTól kért. Rekedtségéről s arról, hogy ennek ellenére szándékozik elmenni a 11. 04-i megyegyűlésre. — Voi 164–165. Közli: Ritk 17–18., A Toll 1934. 2–5. sz., MÖM–II. 929–930., ÖL–II. 99–101. Kézirat: OSZK.

[2] [1]-ben a NAGY IVÁNNak írt levéllel kapcsolatban ez áll: “lesz benne olyan adat is, amelyet NAGY IVÁN kért tőle”; éppen fordítva, a levélben ugyanis ez áll: “Találsz majd benne tőled kért adatot is”. Ez véleményem szerint egyértelmű utalás JEAN-BAPTISTE KLÉBER nevére. Lásd: 1861. 08. 02. és 1861. 08. 03.–08. 21!

MADÁCH IMRE levelet ír POMPÉRY JÁNOSnak. *A nemzetiségek ügyében* c., elmondásra nem került országgyűlési beszédéről, melyről BÉRCZY KÁROLYtól megtudta, hogy BR. EÖTVÖS JÓZSEF a kéziratát POMPÉRY JÁNOSnak adta át közlésre. Kéri, hogy közölje mielőbb, mert nem tudni, meddig lesz ez lehetséges. POMPÉRY JÁNOSnak BÉRCZY KÁROLY által küldött üzenetéről, mely szerint a cikkből 300 különnyomatot fog készíttetni: hogy inkább 500 példányt nyomtasson ki, jó papíron, öneki csak 10 példány kell, s ezen kívül tiszteletdíjúl POMPÉRY JÁNOS fényképe és levele, mely után újra küld majd cikket a Ma-

gyarország c. napilapba. Örülne cikke német nyelvű kiadásának is. — Ritk 29–30., MÖM–II. 941–942., ÖL–II. 101–102. Kézirat: OSZK.

Pest

[2] A Hölgyfutár c. lapban tudósítás jelenik meg, MADÁCH IMRE nevének említése nélkül, *Az ember tragédiájáról*. — Praz2, Hölgyfutár 1861. 132. sz. 1053.

[2] 1861. 11. 02. – vasárnap

Pest

[2] A Sörgöny c. lapban tudósítás jelenik meg, MADÁCH IMRE nevének említése nélkül, *Az ember tragédiájáról*. — Praz2, Sörgöny 1861. 253. sz. 3.

1861. 11. 05. – kedd

Alsósztrégova

Megérkezik JANCSÓ SÁNDOR nevelő, akit MADÁCH IMRE fogadott fel MADÁCH ALADÁR és IFJ. BALOGH KÁROLY mellé. — Pal 234., Bal 187., [IFJ.] BALOGH KÁROLY levele KÁROLYINÉ HUSZÁR ANNÁnak. Alsósztrégova, 1861. 11. 12. Kézirat: OSZK.

[2] A Hölgyfutár c. lapban tudósítás jelenik meg, MADÁCH IMRE nevének említése nélkül, *Az ember tragédiájáról*. — Praz2, Hölgyfutár 1861. 133. sz. 1062.

1861. 11. 05. után

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE megkapja ARANY JÁNOS 1861. 11. 05-én kelt levelét, aki beszámol *Az ember tragédiája* első négy színének a Kisfaludy Társaságban 1861. 10. 31-én történt felolvasásáról, BR. EÖTVÖS JÓZSEF és CSENGERY ANTAL elragadtatott közbekiáltásairól. Mint meré-

520

szet és költőit dicséri a mű alapeszméjét és szerkezetét, bírálja nyelvezetét és verstehnikáját, de a patetikus helyeket a lehető legjobbaknak mondja, WILLIAM SHAKESPEARE műveihez hasonlítja, némely darabosságokban pedig ugyanolyan értékeket talál, mint KATONA JÓZSEF *Bánk bán*-jában. A csiszolást jobb szeretné MADÁCH IMRÉRE bízni, de ha kell, maga is vállalja, mert a nyomda sürgeti a kéziratot. A *Csák végnapjai* sem elvetendő dráma, csak ki kell várni az idejét. — Pal 266., Voi 129., 174., Bal 189. Közli: ARANY LÁSZLÓ: *Arany János levelezése író barátaival. II. k.* Bp., 1889. 392–394., MÖM–II. 1013–1015., ÖL–II. 103–105. Kézirat: OSZK.

A *Csák végnapjaira* vonatkozó megjegyzés ARANY JÁNOS 1861. 10. 27-i levelére utal, melyben jelezte, hogy azt előnyösebb lesz *Az ember tragédiája* nyilvánosságra hozatala után benyújtani a színházhoz, s mely miatt MADÁCH IMRE az 1861. 11. 02-i levelében a mű elégetését javasolja.

MADÁCH IMRE megkapja BÉRCZY KÁROLY 1861. 11. 05-én kelt levelét, arról, hogy CSENGERY ANTAL társaságában elragadtatottan beszélt *Az ember tragédiájáról*, GR. KEGLEVICH BÉLA pedig sajnálkozott, hogy az országgyűlésen kénytelen volt nyilatkozásának abbahagyására kérni MADÁCH IMRÉT, engesztelésül neki dedikált fényképét mellékelte e levélhez; BÉRCZY KÁROLY ígéri, hogy sürgetni fogja POMPÉRY JÁNOST MADÁCH IMRE *A nemzetiségek ügyében* c. cikkének mielőbbi közlése végett. — Voi 174., Bal 189. Közli: Pal 436–437., MÖM–II. 1026., ÖL–II. 106. Kézirat: OSZK.

GR. KEGLEVICH BÉLA utalása *A nemzetiségek ügyében* tervezett beszédére nem vonatkozhat, mert ebből a tervezett beszédből semmi sem hangzott el.

1861. 11. 06. – szerda

A Szépirodalmi Figyelő “Vegyes” rovatában közlemény jelenik meg: visszautasítja *Az ember tragédiája* ellen, a kézirat helyesírási hibái miatt hangoztatott vádat. — Voi 238. Közli: *Arany János összes művei XII. k.* Bp., 1963. 52–53., Szépirodalmi Figyelő II. évf. I. félév 1. sz. 15.

A közlés jegyzete szerint (393.) a meg nem nevezett lap vádja nem MADÁCH IMRE ellen, hanem a Kisfaludy Társaság, az akadémiai írócsoport és ARANY JÁNOS ellen irányult. A vád elbírálásánál ezen kívül még az is felmerül, hogy ki és hogyan szerezhetett tudomást annak a kéziratnak a helyesírásáról, amely MADÁCH IMRÉTől egyenesen ARANY JÁNOShoz került.

[2] A helyesírási hibákról alkalmasint ARANY JÁNOSTól is értesülhettek a hozzá közel állók, hiszen már 08. 25-i levelében azt írja, hogy “nyelve sem ment hibáktól”, jóllehet a szerző nevét nem közli. De az is elképzelhető, hogy az első színeket ekkor már átadta a nyomdának, hiszen 11. 18-i levele szerint BÉRCZY KÁROLY már látta az első szín levonátát.

[2] A Magyarország c. lapban tudósítás jelenik meg, MADÁCH IMRE nevének említése nélkül, *Az ember tragédiájáról*. — Praz2, Magyarország 1861. 258. sz. 3.

1861. 11. 07. – csütörtök

A Magyarország 259. számában megjelenik MADÁCH IMRE *A politikai és nyelvi nemzetiség* c. cikkének első része. — MÖM–II. 1194., ÖL–II. 101.

E cikk szövege azonos *A nemzetiségek ügyében* címmel készült, az országgyűlésen el nem mondott beszéd kéziratának szövegével. Vö. 1861. 08. 22. előtti adat. Ez az a cikk, amely MADÁCH IMRÉTől EÖTVÖS JÓZSEF útján POMÉRY JÁNOShoz, a Magyarország c. napilap szerkesztőjéhez került, s amelynek közlését MADÁCH IMRE 1861. 11. 02-án POMPÉRY JÁNOShoz írt levelében sürgette. A hírlapi közlést forrásaink közül csak STAUD GÉZA említi (ÖL–II. 101.), de csupán olyképpen, hogy a POMPÉRY JÁNOShoz 1861. 11. 02-án írt levél jegyzete szerint a cikk néhány hét múlva jelent meg – holott a valóságban az idézett levél után már az ötödik-hatodik napon megjelent. HALÁSZ GÁBOR (MÖM–II. 1194.) kiadásának 65., 125. és 127. sz. levelére hivatkozik; ezek közül az első három a cikk megjelenésének sürgetése, a harmadik pedig nem erre, hanem a másik, *A helyzethez* c. cikkre vonatkozik. Ezt a cikket csak oly formában említi, melyből arra is lehetnek következtetni, hogy egyáltalán nem tesz említést a cikk megjelenéséről. Ennek

viszont az lehetett az oka, hogy a Magyarország 1861-es évfolyama hiányzott az OSZK-ból (mi az Országgyűlési Könyvtárban bukkantunk rá).

1861. 11. 08. – péntek

A Magyarország 260. számában megjelenik MADÁCH IMRE *A politikai és nyelvi nemzetiség* c. cikkének második része. — MÖM–II. 1194., ÖL–II. 101.

[2] 1861. 11. 08. után

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE megkapja NAGY IVÁN keltezés nélküli levelét. A sikeréről, amelyet *Az ember tragédiájának* a Kisfaludy Társaságban történt felolvasása hozott, TOLDY FERENC, GREGUSS ÁGOST és SZÁSZ KÁROLY elismerő véleményéről s hogy a fordítások világhírűvé fogják tenni a művet. MADÁCH IMRÉNEK “A nemzetiségről” írt s megjelent cikkéhez is gratulál, de csonkának érzi. Megindítandó *Tudományos Értekező* c. folyóirata részére cikket kér. — Voi 174–175., Közli: Pal 435–436., MÖM–II. 1110–1142., ÖL–II. 108–111. Kézirat: OSZK.

STAUD GÉZA szerint a levél 1861. 11. végéről származik, ez az állítás azonban nyilván azon a téves véleményen alapul, hogy *A politikai és nyelvi nemzetiség* csak hetekkel a 11. 02-i sürgetés után jelent volna meg.

[2] [1]-ben az esemény 1861. 11. közepén szerepel; valójában a 11. 08-án megjelent cikk az egyetlen támpont a keltezéshez.

[2] 1861. 11. 11. előtt

Alsósztrégova

[2] MADÁCH IMRE állapota javul. — [Ifj.] BALOGH KÁROLY levele KÁROLYINÉ HUSZÁR ANNÁNAK. Alsósztrégova, 1861. 11. 11. Kézirat: OSZK.

[2] “Emi szemlátomást jobban néz ki” – írta ID. MADÁCH IMRÉNE unokájának a hivatkozott levél folytatásaként, s a javulás okát a homeopátiás kezelésnek tulajdonította, amelyet egyúttal KÁROLYINÉ HUSZÁR ANNA figyelmébe ajánlott.

[2] 1861. 11. 14. – csütörtök

Pest

[2] A Szépirodalmi Figyelő c. lapban tudósítás jelenik meg, MADÁCH IMRE nevének említése nélkül, *Az ember tragédiájáról*. — Praz2, Szépirodalmi Figyelő II. évf. I. félév 2. sz. 31.

1861. 11. 16. – szombat

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE befejezi a *Mózes* írását. — Gyl–I. VIII., Voi 198., Bal 171., MÖM–II. 1165., ÖL–II. 82. Közli: Gyl–III. 1–142., MÖM–I. 701–815. Kézirat: OSZK.

[2] [1] szerint a kézirat másodpéldánya, a pályamű az Akadémiai Könyvtárban (valójában az MTA Kézirattárában) van. A pályamű valóban az MTA-n található, ám az nem autográf másolat, így filológiai szempontból csekély a jelentősége.

1861. 11. 18. előtt

MADÁCH IMRE megírja *A helyzethez* c. cikkét. — MÖM–II. 1195. Közli: Gyl–III. 449–456., MÖM–II. 704–710. Kézirat: OSZK.

1861. 11. 18. után

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE megkapja BÉRCZY KÁROLY 1861. 11. 18-án kelt levelét: hogy *A helyzethez* c. cikkét átadta POMPÉRY JÁNOSNAK, de az visszaadta, mert az összmonarchiáról olyan hasonlatokkal szólt, amilyenek már akkor nem jelenhettek meg. Különben is, a politikai he-

lyett már *Az ember tragédiája* szerzőjét látják MADÁCH IMRÉben, az első ív levonata már elkészült EMICH GUSZTÁV nyomdájában. Az irodalmi élet híreiről. SZONTAGH PÁLTól hallja, hogy MADÁCH IMRE télvíz idején Pestre készül. — Közli: MÖM–II. 1026–1027., ÖL–II. 107–108.

1861. ősz

Felsősztrégova

MADÁCH IMRE többször meglátogatja külön barátját, SRÉTER MIKLÓSt. — Bal 183.

Kiskelecsény

MADÁCH IMRE többször meglátogatja barátját, LUTTER JÁNOST. — Bal 183–184.

LUTTER JÁNOS a ZICHY grófok kasznárja volt.

[2] [1]-ben csak “Kelecsény” szerepel, mivel Nógrád megyén belül is több ilyen nevű település volt (pl. Fülekkelecsény, Kelecsény-puszt), ezért szükséges a megkülönböztetés.

[2] 1861. 12. 01. – vasárnap

Pest

[2] A Vasárnapi Újság c. lapban tudósítás jelenik meg, MADÁCH IMRE nevének említése nélkül, *Az ember tragédiájáról*. — Praz2, Vasárnapi Újság 1861. 48. sz. 574.

[2] 1861. 12. 01. után

Alsósztrégova

[2] MADÁCH IMRE megkapja Micskéről a SZILÁGYI LAJOSNÉ ’SOMBO-
RY ZSUZSANNA (FRÁTER TAMÁS anyósa) 11. 14-i haláláról tudósító
gyászjelentést. — MOL P 481. 28. cs. LXXV. N° 1–55.

525

[2] A dátum a szakali (nógrádszakáli) postabélyegző dátuma.

[2] 1861. 12. 05. – csütörtök

Pest

[2] A Szépirodalmi Figyelő c. lapban tudósítás jelenik meg, MADÁCH IMRE nevének említése nélkül, *Az ember tragédiájáról*. — Praz2, Szépirodalmi Figyelő II. évf. I. félév 5. sz. 77.

[2] 1861. 12. 08. – vasárnap

Pest

[2] A Családi Kör c. lapban tudósítás jelenik meg, MADÁCH IMRE nevének említése nélkül, *Az ember tragédiájáról*. — Praz2, Családi Kör 1861. 49. sz. 577.

1861. 12. 23. – hétfő

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE levelet ír NAGY IVÁNNak, csatolja a *Mózes* kéziratát, azzal a kéréssel, hogy NAGY IVÁN nyújtsa be a Tudományos Akadémia drámapályázatára az 1861. 12. 31-i határidő előtt. Sietve írta, sietve másoltatta, ezért természetesen első lelkesültségében nem tudja megítélni, ARANY JÁNOSnak azért nem küldte el, mert hátha tagja lesz a bírálóbizottságnak; kéri, hogy NAGY IVÁN mint olvasó mondjon róla véleményt, esetleg mutassa meg TOLDY FERENC, CSENGERY ANTAL vagy SZÁSZ KÁROLY közül valakinek. Kéri, hogy adja be a jelígés borítékot is, és a forradalom előtti években pályázatra benyújtott *Férfi és nő* c. drámáját, melyből nincs másolata, másoltassa le az Akadémia levéltárában, s ha lehet, szerezz meg tanulságul a bírálat szövegét. A felszólításra, hogy írjon a leendő folyóiratba, a frenológia tudományáról szóló cikket ajánl fel, megjegyezve, hogy a téma elfogadását még nem tekinti kötelező ígéretnek a cikk közlésére vonatkozóan. Kéri, hogy fizessen elő számára a *Magyarország, Gazdasági Lapok, Magyar Tudományos Értekező, Bolond Miska* és *Nővilág* c. lapokra, az

526

utolsót ID. MADÁCH IMRÉNÉ nevére. — Voi 208., 212., Ism 16. Közli: Ritk 19–22., A Toll 1934. 2–5. sz., MÖM–II. 930–932., ÖL–II. 111–114. Kézirat: OSZK.

MADÁCH IMRE 1843. 03. 18-án nyújtotta be pályázatra a *Férfi és nő* c. drámát.

1861. 12. 23.–12. 31.

MADÁCH IMRE megbízásából NAGY IVÁN benyújtja a *Mózes* a Magyar Tudományos Akadémia Karácsonyi Guido drámapályázatára. A jelige: “És minden hatalmas cselekedetben és minden nagy rettentességben, melyeket cselekedett Mózes az egész Izraelnek szemei előtt. Mózes V. könyv 34. r. 12. v.” — Magyarország 1862. 01. 05.

[2] 1861. 12. 31. – kedd
Pest

[2] A Magyarország és a Pesti Napló c. lapban egy-egy tudósítás jelenik meg, MADÁCH IMRE nevének említése nélkül, *Az ember tragédiájáról*. — Praz2, Magyarország 1861. 303. sz. 3., Pesti Napló 1861. 300. sz. 1.

1862

[2] 1862. 01. 01. – szerda

[2] A Pesti Hölgy-Divatlapban tudósítás jelenik meg *Az ember tragédiájáról* mint MADÁCH IMRE művéről. — Praz2, Pesti Hölgy-Divatlap 1862. 1. sz. 8.

[2] Jelenlegi ismereteink szerint ez a legkorábbi tudósítás, amelyből megtudható, hogy a megjelenés előtt álló műnek, *Az ember tragédiájának* MADÁCH IMRE a szerzője.

[2] 1862. 01. 01. után

Alsósztrégova

[2] MADÁCH IMRE megkapja NAGY IVÁN 1862. 01. 01-én írt levelét. — Andor–1. 20.

[2] A levelet nem ismerjük; csak NAGY IVÁN levelezési jegyzőkönyvében maradt fenn az információ (OSZK Kézirattára. Oct. Hung. 957.). Feltételezhető, hogy a levél a MADÁCH IMRE 1861. 12. 23-i levelében foglalt kérések teljesítéséről számolt be, köztük a *Mózes* c. drámának a pályázatra történt benyújtásáról. A levélre 01. 14-i levelében utal MADÁCH IMRE.

[2] 1862. 01. 02. – csütörtök

[2] A Szépirodalmi Figyelőben tudósítás jelenik meg, a szerző nevének említése nélkül, *Az ember tragédiája* közeli megjelenéséről. — Szépirodalmi Figyelő II. évf. I. Félév 9. sz. 142.

[2] 1862. 01. 05. – vasárnap

Pest

[2] A Nefelejts, továbbá a Vasárnapi Újság c. lapban tudósítás jelenik meg *Az ember tragédiája* küszöbön álló megjelenéséről, a Magyarországnak, továbbá a Pesti Napló c. lapban pedig a *Mózesről* mint benyújtott pályaműről. — Praz 2, Nefelejts 40. sz. 470., Vasárnapi Újság 1862. 1. sz. 10., Magyarország 1862. 4. sz. 2., Pesti Napló 1862. 4. sz. 1.

1862. 01. 09. – csütörtök

A Szépirodalmi Figyelő II. évf. 10. sz. 159. lapján a Karácsonyi Guido drámapályázatára jeligésen érkezett pályaművek felsorolásában olvasható MADÁCH IMRE *Mózes* c. darabjának címe. — Szépirodalmi Figyelő II. évf. I. félév 10. sz. 159.

[2] A *Mózesről* mint pályaműről tudósít a Hölgyfutár c. lap is. — Praz2, Hölgyfutár 1862. 4. sz. 30.

[2] 1862. 01. 11. – szombat

[2] Tudósítás jelenik meg a Gombostű c. lapban a *Mózes* c. drámáról mint pályaműről. — Praz2, Gombostű 1862. 4. sz. 108. hasáb.

[2] 1862. 01. 12. – vasárnap

[2] Tudósítás jelenik meg a Családi Kör c. lapban a *Mózes* c. drámáról mint pályaműről. — Praz2, Családi Kör 1862. 2. sz. 30.

[2] 1862. 01. 13-ig

Megjelenik MADÁCH IMRE drámai költeménye, *Az ember tragédiája*. — ÖL–II. 117.

[2] [1] szerint a megjelenés napjára vonatkozó eltérő adatok háttérében a megjelenés eltérő fogalmai állhatnak: a nyomdai (kötészeti) munkák befejezése, a terjesztés megkezdése stb. [1] azonban 01. 12-ét adja meg a megjelenés napjaként, arra való hivatkozással, hogy ARANY JÁNOS 1862. 01. 13-án SZÁSZ KÁROLYnak írt levele mellékleteként megküldi a művet. Véleményünk szerint ez nem zárja ki az aznapi megjelenés lehetőségét, sőt, egyenesen 01. 13-át kell a legvalószínűbb napnak tartanunk, mivel 01. 12-e vasárnap volt, amikor EMICH GUSZTÁV nyomdájában valószínűleg nem dolgoztak, így a

példányok átvételére is inkább csak 13-án kerülhetett sor. A mű (ezt az egykorú könyvészeti leírás is megerősíti) könyvárusi forgalomba nem került; nyilván ARANY JÁNOSnak vagy megbízottjának adta át a nyomda a példányokat, így a megjelenés napja véleményünk szerint a Kisfaludy Társaság részéről történő átvétel napja volt, s ehhez mérten mellesnek tartjuk, hogy a társaság mikor és miként osztotta szét azokat a pártoló tagok között, vagy hogy a szerző mikor kapta meg a 20 tiszteletpéldányt.

1862. 01. 13. – hétfő

ARANY JÁNOS megküldi MADÁCH IMRE főművét, *Az ember tragédiáját* több megjegyzéssel, bírálat végett SZÁSZ KÁROLYnak. — Voi 178., 248–249., 515.

1862. 01. 14. – kedd

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE levelet ír NAGY IVÁNNak, köszöni kérései teljesítését, csak a *Férfi és nő* c. művének lemásoltatását, amit 1861. 12. 23-i levelében kért, reklamálja; a frenológiáról készülő cikkét nem ígérheti január végéig, mert sok előtanulmányt igényel. — Közli: Ritk 22–23., MÖM–II. 933., ÖL–II. 116. Kézirat: OSZK.

[2] MADÁCH IMRE megkapja *Az ember tragédiája* tiszteletpéldányait.

[2] A NAGY IVÁNNak írt rövid, a sietség jeleit mutató levél végén ez áll: “Most nagyon sietek”. Mivel egyetlen életrajzi adat sincs, amely a sietség lehetséges okát megvilágítaná, s a falusi életmód mellett nem is túl valószínű, hogy éppen január közepén halaszthatatlan tennivalója lett volna MADÁCH IMRÉnek, így azt kell a legvalószínűbbnek tartanunk, hogy megkapta a tiszteletpéldányokat, s azok átvételével, majd dedikálásával, kísérő leveleinek írásával stb. volt elfoglalva. Mivel ARANY JÁNOS 01. 13-án már elküldte SZÁSZ KÁROLYnak a mű egy példányát, ezért biztosra vehető, hogy egyidejűleg (esetleg már előbb) elküldte a szerzőnek is, és ismerve a korabeli postai viszonyokat, a küldeménynek másnap, vagyis 01. 14-én meg kellett érkeznie Nógrádszakálba, az ottani postahivatalba.

[2] A Divatcsarnok, a Magyarország, továbbá a Pesti Napló c. lapban egy-egy tudósítás jelenik meg *Az ember tragédiájáról* mint megjelent műről. — Praz2, Divatcsarnok 2. sz. 30., Magyarország 1862. 10. sz. 3., Pesti Napló 1862. 10. sz. 3.

1862. 01. 15. – szerda

Az Ország Tükre c. félhavonként megjelenő lap közli *Országgyűlési arcképcsarnok* c. rovatában MADÁCH IMRE arcképét. — Az Ország Tükre 1862. 2. sz. 24.

[2] Tudósítás jelenik meg a Pesti Hölgy-Divatlapban a *Mózes* c. drámáról mint pályaműről. — Praz2, Pesti Hölgy-Divatlap 1862. 2. sz. 21.

1862. 01. 16. – csütörtök

Híradás jelenik meg arról, hogy a Kisfaludy Társaság pártolójának járó illetménykötekként megjelent MADÁCH IMRE *Az ember tragédiája* c. műve. — Szépirodalmi Figyelő II. évf. I. félév 11. sz. 175., Hor 264.

MADÁCH IMRÉT beválasztják a Kisfaludy Társaságba. — Gyul–I. XXXVI., Pal 269., Voi 175., MÖM–II. 1178., ÖL–II. 119.

BÉRCZY KÁROLY, PALÁGYI MENYHÉRT és STAUD GÉZA csak hozzávetőleges időpontot közöl, VOINOVICH GÉZA szerint a dátum: 1862. 01. 30., HALÁSZ GÁBOR szerint: 01. 16. A dátumok eltéréseinek valószínű oka az, hogy a választás több fázisban történt: 01. 16. lehetett a döntés napja és 01. 30. az erről szóló hivatalos értesítésé, ezt valószínűsíti ARANY JÁNOS 1862. 01. 24-i levele.

[2] Híradás lát napvilágot a Hölgyfutárban és a Sürögönyben *Az ember tragédiája* megjelenéséről. — Praz2, Hölgyfutár, 1862. 7. sz. 54., Sürögöny 1862. 12. sz. 1.

[2] 1862. 01. 17. – péntek

[2] Híradás lát napvilágot a Pester Lloydban *Az ember tragédiája* megjelenéséről. — Praz2, Pester Lloyd 1862. 13. sz. 3.

[2] 1862. 01. 19. vasárnap

Alsósztrégova

[2] A Madách-kastélyba féltizenkettőkor érkeznek a beszállásolandó katonák tisztjei: egy kapitány és egy hadnagy, és megkérdezik MADÁCH IMRÉT, hogy hány katonát kíván elszállásolni. — [IFJ.] BALOGH KÁROLY levele KÁROLYINÉ HUSZÁR ANNÁNAK. Alsósztrégova, 1862. 01. 20.

[2] A hírt ID. MADÁCH IMRÉNÉ közli unokájával a hivatkozott levél végére írt saját levelében.

[2] Híradás lát napvilágot a Család Kör, a Napkelet és a Nefelejts c. lapban *Az ember tragédiájáról*. — Praz2, Családi Kör 1862. 3. sz. 43., 45., Napkelet 1862. 3. sz. 4., Nefelejts 1862. 42. sz. 497.

[2] 1862. 01. 20. előtt

Alsósztrégova–Felsősztrégova

[2] Alsósztrégován és környékén folyamatosan havazik. Miután MADÁCH IMRE megkapta *Az ember tragédiája* 20 tiszteletpéldányát, azok egyikét szánon viszi át Felsősztrégován élő barátjának, SRÉTER MIKLÓSNAK. — [IFJ.] BALOGH KÁROLY levele KÁROLYINÉ HUSZÁR ANNÁNAK. Alsósztrégova, 1862. 01. 20.

[2] IFJ. BALOGH KÁROLY azt írja: “Sztregovára most katonákat várunk, mondják hogy Zichy 50 katonát fog kapni, eszerint ide legalább 20at várhatni.” Mivel a levél után következik ID. MADÁCH IMRÉNÉ levele, amelyben a tisztek vasárnapi (vagyis előző napi) megjelenéséről beszámol, ezért fel kell tennünk, hogy ezt követően hosszabb idő telhetett el a tényleges beszállásolásig.

[2] 1862. 01. 20. – hétfő

[2] A Nővilágban megjelenik VAJDA JÁNOS kritikája *Az ember tragédiájáról*. — Praz2, BENE KÁLMÁN: *Vajda János kritikája Az ember tragédiájáról*. In. *II. Madách Szimpózium*. Salgótarján–Bp., 1996. 87–92., Nővilág 1862. 2. sz. 29–30.

[2] 1862. 01. 22. – szerda

[2] A Gombostű c. lapban híradás jelenik meg *Az ember tragédiájáról*. — Praz2, Gombostű 1862. 7. sz. 199. hasáb.

[2] 1862. 01. 23. – csütörtök

[2] A Szépirodalmi Figyelőben megjelenik ARANY JÁNOS közleménye a Kisfaludy Társaság pártolóinak könyvilletményeiről, köztük *Az ember tragédiájáról*. — Praz2, Szépirodalmi Figyelő II. évf. I. félév 12. sz. 191.

1862. 01. 24. – péntek

Vanyarc

MADÁCH IMRE meglátogatja VERES GYULÁVAL és SZONTAGH PÁLLAL együtt VERES PÁLNÉT, és átadja neki *Az ember tragédiája* dedikált példányát, és elmagyarázza ARANY JÁNOS változtatásait. — RUDNAY JÓZSEFNÉ VERES SZILÁRDA: *Emlékeim 1847–1917*. Bp., 1922. 75., Ma-

dách egy kiadatlan tanulmánya. Az Országos Nőképző Egyesület Évkönyve 1912/1913. évre. Bp., 1914. 7.

[2] [1] szerint VERES PÁL volt a megajándékozott; az Országos Nőképző Egyesületben megjelent írás szerint, amely a dedikáció szövegét is közli, VERES PÁLNÉ volt a megajándékozott. Szerintünk az utóbbi a valószínűbb, mivel alapvetően VERES PÁLNÉval állt szoros kapcsolatban MADÁCH IMRE, bár az is igaz, hogy a látogatás ürügye – a mű megjelenésén túl – a házigazda 01. 25-i névnapja lehetett.

[2] 1862. 01. 25. – szombat

Vanyarc

[2] MADÁCH IMRE Pál napot ünnepel VERES PÁLnál. — OSZK Kézirattára. Levelestár: ID. MADÁCH IMRÉNÉ levele KÁROLYINÉ HUSZÁR ANNÁhoz 1862. 01. 24.

1862. 01. 25. után

MADÁCH IMRE megkapja ARANY JÁNOS 1862. 01. 24-én kelt levelét, értesítés *Az ember tragédiája* megjelenéséről, az elküldött s feltehetően már megérkezett 20 szerzői példányról, korrigáló munkájáról s az ennek ellenére becsúszott sajtóhibákról, a hibaigazítóról, helyesírási elveiről, GYULAI PÁL és SZÁSZ KÁROLY várható ismertetőjéről, MADÁCH IMRÉnek a Kisfaludy Társaságba tervezett s lényegében már eldöntött bevételezéséről, a műért fizetendő 50 arany szerzői tiszteletdíjról. — Közli: ARANY LÁSZLÓ: *Arany János levelezése író barátaival. II. k.* Bp., 1889. 395–396., MÖM–II. 1015–1016., ÖL–II. 117–118. Kézirat: OSZK.

1862. 01. 26. – vasárnap

Megjelenik DUX ADOLF német nyelvű ismertetése MADÁCH IMRE *Az ember tragédiája* c. művéről, a mű 3. színének szemelvényes német

fordításával. — MORVAY GYŐZŐ: *Magyarázó tanulmány “Az ember tragédiájá”-hoz.* Nagybánya, 1897. 228., Voi 581., RADÓ GYÖRGY: *Az ember tragédiája a világ nyelvein I.* Filológiai Közöny 1964. 316. Közli: Pester Lloyd 1862. 21. sz. 2.

A tanulmány tartalmazza *Az ember tragédiája* első idegen nyelvű szövegét, ezt a ténnyt VOINOVICH GÉZA nem említi, MORVAY GYŐZŐnél a tanulmány időpontja tévesen 1865.

<Alsósztrégova

MADÁCH IMRE házához katonai beszállásolást rendelnek el; 20 katonára számítanak, de tisztjeik megkérdezik MADÁCH IMRÉT, hogy hányat vállal, mert ha kívánja, csak ötöt szállásolnak be nála. — Bal 192.

LEGIFJ. BALOGH KÁROLY apjának, IFJ. BALOGH KÁROLYnak KÁROLYINÉ HUSZÁR ANNÁhoz 1862. 01. 20-án írt levelét idézi, mely szerint ekkor várják a beszállásolást, ehhez a levélhez írta hozzá ID. MADÁCH IMRÉNÉ, hogy a katonák vasárnap megérkeztek, és tisztjeik megkérdezték MADÁCH IMRÉT, hányat vállal; minthogy 01. 20. hétfőre esett, s akkor a katonákat még csak várták, megérkezésük ideje csak a következő vasárnap, 01. 26. lehetett.>

[2] Mivel a 01. 20-i levélben múlt időben szerepelt a katonák vasárnapi érkezése, így nyilván a 01. 19-i vasárnapról van szó.

[2] 1862. 01. 28. – kedd

[2] A Hölgyfutár c. lapban megjelenik ARANY JÁNOS közleménye *Az ember tragédiájáról.* — Praz2, Hölgyfutár 1862. 12. sz. 94.

[2] 1862. 01. 29. – szerda

[2] A Gombostű c. lapban megjelenik ARANY JÁNOS közleménye *Az ember tragédiájáról.* — Praz2, Gombostű 1862. 9. sz. 266. hasáb.

[2] 1862. 01. 30. – csütörtök

[2] A Kisfaludy Társaság tagválasztó ülésén az elvileg betölthető nyolc helyre öt tagot választ, köztük MADÁCH IMRÉT. — Szépirodalmi Figyelő II. évf. I. félév 15. sz. (1862. 02. 13.) 236.

[2] A Hölgyfutárban és a Szépirodalmi Figyelőben híradás jelenik meg *Az ember tragédiájáról*. — Praz2, Hölgyfutár 1862. 13. sz. 102., Szépirodalmi Figyelő II. évf. I. félév 13. sz. 208.

1862. 01. 30. után

MADÁCH IMRE megkapja a Kisfaludy Társaság 01. 30-án kelt értesítését: BR. EÖTVÖS JÓZSEF elnök és GREGUSS ÁGOST titoknak aláírásával: értesítik, hogy a Kisfaludy Társaság tagjává választották az aznapi tagválasztó ülésen, meghívják, hogy 1862. 02. 06-tól kezdve vegyen részt az üléseken, s majd valamelyik ülésen az általa választott tárgykörből tartson székfoglaló előadást, mely előtt a társaság egyik tagja fogja bemutatni. — Közli: Pal 437., MÖM–II. 1148–1149., ÖL–II. 119–120., MID–2. 297–298. Kézirat: OSZK.

Minthogy ARANY JÁNOS már 1862. 01. 24-i levelében említette MADÁCH IMRE megválasztását, a tagválasztó ülés döntése a választási procedúrának formális záróaktusa lehetett.

[2] 1862. 01. 31. – péntek

Alsósztrégova

[2] MADÁCH IMRE barátjának, SZENTIVÁNYI BOGOMÉRNak dedikálja *Az ember tragédiája* egyik példányát. — Andor–1. 297. Ajánlás: Xántus János Múzeum (Győr).

1862. 02. 01. – szombat

Az Ország Tükre c. félhavonként megjelenő lap közli *Az ember tragédiája* IV. színét. — Az Ország Tükre 1862. 3. sz. 44–46.

[2] A Pesti Hölgy-Divatlap c. lapban híradás jelenik meg *Az ember tragédiájáról*. — Praz2, Pesti Hölgy-Divatlap 1862. 3. sz. 33–34.

1862. 02. 02. – vasárnap

Megjelenik DUX ADOLF *Az ember tragédiájáról* írt ismertetésének második része német nyelven, főként a mű XI. színéből vett szemelvényes fordításokkal. — RADÓ GYÖRGY: *Az ember tragédiája a világ nyelvein I.* Filológiai Közlöny 1964. 316. Közli: Pester Lloyd 1862. 27. sz.

[2] A Családi Kör c. lapban kritika jelenik meg *Az ember tragédiájáról*. — Praz2, Családi Kör 1862. 5. sz. 74–76.

Alsósztrégova

[2] MADÁCH IMRE KÁROLYINÉ HUSZÁR ANNÁnak dedikálja *Az ember tragédiáját*. — Andor–1. 297. Ajánlás: MATZON FRIGYESNÉ tulajdonában.

<1862. 02. 03. – hétfő

MADÁCH IMRE tanúként vesz részt GR. FORGÁCH JÓZSEF esküvőjén, Alsósztrégovától távol. — OSZK Kézirattára. Levelestár: ID. MADÁCH IMRÉNÉ levele KÁROLYINÉ HUSZÁR ANNÁhoz 1862. 02. 05.>

[2] A hivatkozott levélből [lásd: ANDOR CSABA (szerk.): *Majthényi Anna levelezése*. Bp., 2000. 295–296.] megállapítható, hogy az esküvő Alsósztrégován volt, hiszen “az

én volt háló szobámba pipáztak az urak”. A levélíró csak Pepinek nevezi a vőlegényt, így tehát elvben bármelyik József keresztnévű személy lehet. Az alsósztrégovai katolikus esketési anyakönyv szerint azonban ezen a napon egyáltalán nem volt esküvő. Volt viszont 03. 03-án, és minden jel arra mutat, hogy erre az esküvőre utalt ID. MADÁCH IMRÉNÉ, bár levelének keltezésében a hónapot ezek szerint elvétette. (Mivel ekkoriban egyáltalán nem volt esküvő Alsósztrégován, elvben az is lehetséges, hogy az eskető, DIVALD GUSZTÁV írta el a dátumot; a dátum korrekciója ugyanis nem borítja fel a bejegyzések időbeli sorrendjét.) Először: a 03. 03-ai esküvőn a vőlegény GAZDIK JÓZSEF, akire valóban illik a Pepi név. Másodszor: a menyasszony az a FAITNER JOZEFA, akinek édesanyja, PHILIPP MÁRIA ekkoriban már PHILIPP KÁROLYnak, a Madách család tisztartójának a férje, s ilyen formán közeli a két család kapcsolata. Harmadszor: jóllehet nem MADÁCH IMRE a tanú, sőt: nincs is adatunk a részvételére (ezért is nem szerepel egyelőre a 03. 03-ai esemény a krónikában), de a fia, MADÁCH ALADÁR igen, a másik tanú pedig IFJ. BALOGH KÁROLY volt.

[2] 1862. 02. 04. – kedd

[2] A Délibáb és a Hölgfutár c. lapban híradás jelenik meg arról, hogy MADÁCH IMRE a Kisfaludy Társaság tagja. — Délibáb 1862. 5. sz. belső borító, Hölgfutár 1862. 15. sz. 118.

[2] 1862. 02. 05. – szerda

[2] A Gombostű c. lapban híradás jelenik meg arról, hogy MADÁCH IMRE a Kisfaludy Társaság tagja. — Gombostű 1862. 11. sz. 332. hasáb.

1862. 02. 06. – csütörtök

GREGUSS ÁGOST a Kisfaludy Társaság ülésén felolvassa titoknoki jelentését MADÁCH IMRE *Az ember tragédiája* c. művéről. — Gyul–I. XI–XIII., Voi 236. Közli: Magyarország 1862. 02. 07., Szépirodalmi Figyelő II. évf. I. félév 16. sz. (1862. 02. 20.) 251–254.

ARANY JÁNOS üdvözlí a Kisfaludy Társaság ülésén MADÁCH IMRÉT. — Voi 246–248. Közli: Szépirodalmi Figyelő II. évf. I. félév 26. sz. (1862. 05. 01.) 401–402.

1862. 02. 07. – péntek

A Magyarország c. napilap közli GREGUSS ÁGOSTnak, a Kisfaludy Társaság 1862. 02. 06-i ülésén elmondott titoknoki jelentését, benne *Az ember tragédiája* méltatását és azt, hogy a Kisfaludy Társaság 1862. 01. 30-i ülésén felvette tagjai közé MADÁCH IMRÉT. — Magyarország 1862. 02. 07. 2–3.

[2] A Magyar Sajtó és a Pesti Napló c. lap szintén közli GREGUSS ÁGOSTnak, a Kisfaludy Társaság 1862. 02. 06-i ülésén elmondott titoknoki jelentését, s benne azt, hogy MADÁCH IMRE a társaság tagja lett. — Praz2, Magyar Sajtó 1862. 31. sz. 122–123., Pesti Napló 1862. sz. 2–3.

[2] 1862. 02. 08. – szombat

[2] A Gombostű ismerteti a Kisfaludi Társaság 1862. 02. 06-i ülését. — Praz2, Gombostű 1862. 12. sz. 362. hasáb.

1862. 02. 09. – vasárnap

Megjelenik DUX ADOLF német nyelvű ismertetésének harmadik része MADÁCH IMRE *Az ember tragédiája* c. művéről. — RADÓ GYÖRGY: *Az ember tragédiája a világ nyelvein I.* Filológiai Közöny 1964. 316. Közli: Pester Lloyd 1862. 33. sz.

Ez a rész, ellentétben az első kettővel, nem tartalmaz fordítást.

[2] A Nefelejts és a Családi Kör c. lap beszámol arról, hogy MADÁCH IMRE a Kisfaludy Társaság tagja, az utóbbi a társaság ülését is ismerteti. — Praz2, Nefelejts 1862. 45. sz. 530., Családi Kör 1862. 6. sz. 93–94.

[2] 1862. 02. 11. – kedd

[2] A Divatcsarnok c. lapban két híradás jelenik meg *Az ember tragédiájáról*. — Divatcsarnok 1862. 6. sz. 91–92., 94.

[2] 1862. 02. 12. – szerda

[2] A Gombostű c. lapban híradás jelenik meg arról, hogy MADÁCH IMRE tiszteletére majálist fognak tartani Salgóvár romjain. — Praz2, Gombostű 1862. 13. sz. 398. hasáb.

1862. 02. 12. után

MADÁCH IMRE megkapja BR. PODMANICZKY FRIGYES 1862. 02. 12-én kelt levelét, hogy olykor küldjön vezércikket a Magyar Sajtó c. lapnak, mely februártól a szabadelvű (újabban határozati) párt lapja. — Közli: Pal 438., MÖM–II. 1113–1114., ÖL–II. 120–121. Kézirat: OSZK.

1862. 02. 13. – csütörtök

A Szépirodalmi Figyelőben megjelenik MADÁCH IMRE művéről, *Az ember tragédiájáról* SZÁSZ KÁROLY ismertetésének 1. része. — Voi 237. Közli: Szépirodalmi Figyelő II. évf. I. félév 15. sz. 228–231., SZÁSZ KÁROLY: *“Az ember tragédiájá”-ról*. Győr, 1889.

[2] A Nővilág c. lapban híradás jelenik meg arról, hogy MADÁCH IMRE a Kisfaludy Társaság tagja, továbbá *Az ember tragédiájáról*. — Praz2, Nővilág 1862. 4. sz., 63., 64.

1862. 02. 13. után

MADÁCH IMRE megkapja ARANY JÁNOS 1862. 02. 13-án kelt levelét: hogy régóta várja válaszát 1862. 01. 25-i levelére, reméli, hogy nem a szövegváltoztatások vagy a tiszteletdíj összege miatti sértődöttsége folytán késik; indokolja az összeg csekély voltát, elégedetlen SZÁSZ KÁROLYnak a Szépirodalmi Figyelőben *Az ember tragédiájáról* kezdődő ismertetésével, nem tartja elég sokoldalúnak, sajnálja, hogy ő maga nem jutott hozzá ismertetés írásához, SALAMON FERENC megígérte, hogy a Budapesti Szemlébe fog ismertetést írni a műről. — Pal 263–264., Voi 177–178. Közli: ARANY LÁSZLÓ: *Arany János levelezése író barátaival. II. k.* Bp., 1889. 396–398., MÖM–II. 1017–1018., ÖL–II. 122–124. Kézirat: OSZK.

1862. 02. 01.–02. 14.

MADÁCH IMRE távol van Alsósztrégovától. — ARANY LÁSZLÓ: *Arany János levelezése író barátaival. II. k.* Bp., 1889. 399., MÖM–II. 869., ÖL–II. 125.

[2] 1862. 02. 15. – szombat

[2] A Pesti Hölgy-Divatlapban híradás jelenik meg arról, hogy MADÁCH IMRE tiszteletére majálist fognak tartani Salgóvár romjain. — Praz2, Pesti Hölgy-Divatlap 1862. 4. sz. 46.

[2] 1862. 02. 16. – vasárnap

[2] A Napkelet c. lapban híradás jelenik meg arról, hogy MADÁCH IMRE a Kisfaludy Társaság tagja. — Praz2, Napkelet 1862. 7. sz. 4.

1862. 02. 12.–02. 18.

Alsósztrégova

Katonai beszállásolás MADÁCH IMRE házában. — ARANY LÁSZLÓ: *Arany János levelezése író barátaival. II. k.* Bp., 1889. 399., MÖM–II. 869., ÖL–II. 125.

1862. 02. 20. – csütörtök

A Szépirodalmi Figyelőben megjelenik GREGUSS ÁGOST titoknoki jelentése, melyet 1862. 02. 06-án olvasott fel a Kisfaludy Társaságban MADÁCH IMRE *Az ember tragédiája* c. művéről. — Voi 236–237., Bal 202. Közli: Szépirodalmi Figyelő II. évf. I. félév 16. sz. 253.

A Szépirodalmi Figyelőben megjelenik MADÁCH IMRE művéről, *Az ember tragédiájáról* SZÁSZ KÁROLY ismertetésének 2. része. — Voi 237. Közli: Szépirodalmi Figyelő II. évf. I. félév 16. sz. 244–246., SZÁSZ KÁROLY: “*Az ember tragédiája*”-ról. Győr, 1889.

MADÁCH IMRE levelet ír ARANY JÁNOSnak, mentegetőzik, amiért annak 1862. 01. 25-i és 1862. 02. 13-i levelére csak most válaszol, köszönetet mond *Az ember tragédiája* szép kiállításáért, a változtatásokkal végzett nagy munkáért, a tiszteletdíjat bőségesnek és megtiszteltetésnek tartja, s abból dupla alapítványt akar létesíteni: az egyszerű alapítvány (60 Ft) helyett 120 Ft-ot a Kisfaludy Társaságnál, a többi 200 Ft-ra kiegészítve a Magyar Tudományos Akadémiának szánja; ezek lebonyolítását ARANY JÁNOSTól kéri. Felkéri, hogy ő mutassa majd be a Kisfaludy Társaságban. Készülő, esztétikai témájú székfoglalóját szeretné neki előzetesen bemutatni. Mint korábbi publicista és pártpolitikus, kibírja az erős kritikát, sőt az addigiakat túlzottan jóindulatúaknak érzi. — Pal 265., Voi 176. Közli: ARANY LÁSZLÓ: *Arany János levelezése író barátaival. II. k.* Bp., 1889. 399–401., MÖM–II. 869–870., ÖL–II. 125–127. Kézirat: MTA Kézirattára.

[2] A Nővilág közli *Az ember tragédiája* XV. színét. — Praz2, Nővilág 1862. 3. sz. 71–73.

[2] 1862. 02. 23. után

Alsósztrégova

[2] MADÁCH IMRE megkapja Nagysztrácinnál CSEMICKY BÉLÁnak (CSEMICKY EDE fiának) 02. 23-i haláláról tudósító gyászjelentést. — MOL P 481. 28. cs. LXXV. N° 1–55.

1862. 02. 27. – csütörtök

A Szépirodalmi Figyelőben megjelenik MADÁCH IMRE művéről, *Az ember tragédiájáról* SZÁSZ KÁROLY ismertetésének 3. része. — Voi 237. Közli: Szépirodalmi Figyelő II. évf. I. félév 17. sz. 260–262., SZÁSZ KÁROLY: “*Az ember tragédiája*”-ról. Győr, 1889.

[2] 1862. 03. 01. – szombat

[2] A Gombostű c. lapban megjelenik REVICZKY SZEVÉR kritikájának első része *Az ember tragédiájáról*. — Praz2, Gombostű 1862. 18. sz. 550–553. hasáb.

1862. 03. 02. – vasárnap

MADÁCH IMRE befejezi *Az aesthetica és a társadalom viszonyos befolyása* c. tanulmányának írását. — MÖM–II. 1178. Közli: Gyl–III. 331–352., MÖM–II. 568–582. Kézirat: OSZK.

[2] 1862. 03. 05. – szerda

[2] A Gombostű c. lapban megjelenik REVICZKY SZEVÉR kritikájának második része *Az ember tragédiájáról*, továbbá –z aláírással cáfolat a Salgóvár romjain MADÁCH IMRE tiszteletére rendezendő majálisról. — Praz2, Gombostű 1862. 19. sz. 585–587. hasáb, belső borító.

546

1862. 03. 06. – csütörtök

A Szépirodalmi Figyelőben megjelenik MADÁCH IMRE művéről, *Az ember tragédiájáról* SZÁSZ KÁROLY ismertetésének 4. része. — Voi 237. Közli: Szépirodalmi Figyelő II. évf. I. félév 18. sz. 275–277., SZÁSZ KÁROLY: *“Az ember tragédiája”-ról*. Győr, 1889.

1862. 03. 06. után

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE megkapja ARANY JÁNOS 1862. 03. 06-án kelt levelét. Válasz az 1862. 02. 20-i levelére, örül, hogy tetszik *Az ember tragédiája* kötet kiállítása, ő nincs vele megelégedve, megmagyarázza egy helynek MADÁCH IMRE által kétséggel fogadott változtatását. Felveti a második kiadás kérdését. Tájékoztatja a tiszteletdíj forintösszegéről és a felajánlott alapítvány ügyének elintézéséről. A minden hó utolsó csütörtökén tartott társasági ülések egyik legközelebbikére várja, bemutatását vállalja. — Voi 176–177. Közli: ARANY LÁSZLÓ: *Arany János levelezése író barátaival. II. k. Bp., 1889. 128–131., MÖM–II. 1019–1021., ÖL–II. 128–131. Kézirat: OSZK.*

1862. 03. 07. – péntek

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE levelet ír ARANY JÁNOSnak. Elküldi *Az aesthetica és a társadalom viszonyos befolyása* c. tanulmányát, melyet eredetileg a Szépirodalmi Figyelő számára cikknek szánt, de megválasztása után a Kisfaludy Társaságban felolvasandó székfoglalóra alakította át. Várja az értesítést, hogy mikor utazzék Pestre; legalább tíz nappal előre kell elküldeni az értesítést, mert a posta lassú. ARANY JÁNOSra bízta, hogy tanulmánya alkalmas-e székfoglalónak, ha pedig a lapban való közlés lehetséges, akkor folytatni fogja. Bejelentett alapítványát a környékről még legalább négy felajánlóval szándékozik szaporítani. — Voi 185. Közli: ARANY LÁSZLÓ: *Arany János levelezése író barátaival. II. k. Bp., 1889., MÖM–II. 871., ÖL–II. 131–132. Kézirat: MTA Kézirattára.*

Ez a levél kétségkívül keresztezte ARANY JÁNOS 1862. 03. 06-án írt levelét.

[2] 1862. 03. 08. – szombat

[2] A Gombostű c. lapban megjelenik REVICZKY SZEVÉR kritikájának harmadik része *Az ember tragédiájáról*. — Praz2, Gombostű 1862. 20. sz. 617–621. hasáb.

1862. 03. 12. – szerda

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE levelet ír ARANY JÁNOSnak. Bejelenti, hogy a hónap utolsó csütörtökére, 1862. 03. 27-ére Pestre érkezik, megtartani székfoglalóját a Kisfaludy Társaságban, s köszöni, hogy ARANY JÁNOS vállalta bemutatását. — Közli: ARANY LÁSZLÓ: *Arany János levelezése író barátaival. II. k. Bp., 1889. 405., MÖM–II. 872., ÖL–II. 133. Kézirat: MTA Kézirattára.*

1862. 03. 07-én kelt levele után MADÁCH IMRE kétségkívül megkapta ARANY JÁNOS azt keresztező, 1862. 03. 06-án írt levelét, amelyben megtalálta a választ a kérdésére, hogy mikor utazhat Pestre a székfoglaló megtartására.

[2] A Gombostű c. lapban megjelenik REVICZKY SZEVÉR kritikájának negyedik része *Az ember tragédiájáról*. — Praz2, Gombostű 1862. 21. sz. 648–651. hasáb.

1862. 03. 13. – csütörtök

A Szépirodalmi Figyelőben megjelenik MADÁCH IMRE művéről, *Az ember tragédiájáról* SZÁSZ KÁROLY ismertetésének 5. része. — Voi 237. Közli: Szépirodalmi Figyelő II. évf. I. félév 19. sz. 293–295., SZÁSZ KÁROLY: *“Az ember tragédiája”-ról*. Győr, 1889.

[2] 1862. 03. 15. – szombat

[2] A Gombostű c. lapban megjelenik REVICZKY SZEVÉR kritikájának ötödik része *Az ember tragédiájáról*. — Praz2, Gombostű 1862. 22. sz. 684–686. hasáb.

1862. 03. 20. – csütörtök

A Szépirodalmi Figyelőben megjelenik MADÁCH IMRE művéről, *Az ember tragédiájáról* SZÁSZ KÁROLY ismertetésének 6. része. — Voi 237. Közli: Szépirodalmi Figyelő II. évf. I. félév 20. sz. 308–310., SZÁSZ KÁROLY: *“Az ember tragédiájá”-ról*. Győr, 1889.

[2] A Szépirodalmi Figyelőben megjelenik MADÁCH IMRE felajánlása a Kisfaludy Társaság, ill. az MTA javára. — Praz2, Szépirodalmi Figyelő II. évf. I. félév 20. sz. 319.

1862. 03. 27. – csütörtök

Pest

A Szépirodalmi Figyelőben megjelenik MADÁCH IMRE művéről, *Az ember tragédiájáról* SZÁSZ KÁROLY ismertetésének 7. része. — Voi 237. Közli: Szépirodalmi Figyelő II. évf. I. félév 21. sz. 324–326., SZÁSZ KÁROLY: *“Az ember tragédiájá”-ról*. Győr, 1889.

A Kisfaludy Társaság ülésén ARANY JÁNOS bemutatja MADÁCH IMRÉT, s ő felolvassa *Az aesthetica és a társadalom viszonyos befolyása* c. székfoglalóját. — Magyarország 1862. 73. sz., Gyl–III. 331., Bal 171., 205., MÖM–II. 1178., ÖL–II. 133.

ARANY JÁNOS bemutató beszédét közli: Szépirodalmi Figyelő II. évf. I. félév 26. sz. 401–402. (1862. 05. 01.), Gyl–III. 331–333., MÖM–II. 1178–1180. E dátum körül meglehetősen nagy az összevisszaság a forrásművekben, jóllehet a Magyarország 1862. 03. 29-én megjelent számában GREGUSS ÁGOSTnak, a Kisfaludy Társaság titoknokának

1862. 03. 28-ról keltezett jelentése, melyben az előző napi, tehát 1862. 03. 27-i székfoglalóról számol be, kétségtelenné teszi ezt a dátumot. GYULAI PÁL azonban, jóllehet a kiadásában megjelent BÉRCZY KÁROLY-féle emlékbeszéd is márciusi ülést említ (Gyl–I. XXXVI.), a székfoglaló szövegénél a felolvasás dátumát 1862. 04. 02-ban jelöli meg, s ezt a dátumot veszi át azután BALOGH KÁROLY, HALÁSZ GÁBOR és STAUD GÉZA is; BALOGH KÁROLY egy helyen (Bal 171.) még az évszámban is téved: a mű megírását és felolvasását 1861-re teszi, a másik helyen (Bal 205.) az évszám helyes; HALÁSZ GÁBOR egymás mellett közli a MADÁCH IMRE kéziratán szereplő helyes és a GYULAI PÁLTól átvett téves dátumot.

[2] MADÁCH IMRE átveszi a Kisfaludy Társaságnak a tagságáról szóló oklevelét. — MID–2. 299. Kézirat: OSZK.

[2] Mivel a társaságnak a tagságról szóló értesítése 01. 30-i keltezésű, ezzel szemben az oklevél keltezésében 03. 27. szerepel, így nyilván személyesen vette át az oklevelet a felolvasás alkalmával MADÁCH IMRE.

[2] 1862. 03. 29. – szombat

[2] A Gombostű c. lapban megjelenik MADÁCH IMRE felajánlása a Kisfaludy Társaság javára, a Magyarország c. lapban tudósítás, továbbá MADÁCH IMRE székfoglalója a Kisfaludy Társaságban, a Pesti Naplóban GREGUSS ÁGOST jelentésének kivonata és maga a jelentés is. — Praz2, Gombostű 1862. 26. sz. 812. hasáb, Magyarország 1862. 73. sz. 1., 2., Pesti Napló 1862. 73. sz. 1., 3.

[2] 1862. 03. 30. – vasárnap

[2] A Családi Körben tudósítás jelenik meg arról, hogy Madách Imre a Kisfaludy Társaság “alapító” (értsd: az alapítványhoz anyagilag hozzájáruló) tagja. — Praz2, Családi Kör 1862. 13. sz. 206.

1862. 03. 31. – hétfő

BÉRCZY KÁROLY a Magyar Tudományos Akadémia ülésén felolvassa jelentését a Karácsonyi Guidó drámapályázatra beérkezett jelígés pályaművekről, köztük MADÁCH IMRE *Mózes* c. színművéről. — Voi 208–209. Közli: Szépirodalmi Figyelő 1862. 04. 10., Magyarország 1862. 04. 12., Magyar Akadémiai Értesítő II. k. 199–201.

1862. 04. 01. – kedd

Az Ország Tükre c. félhavonként megjelenő lap közli, hogy MADÁCH IMRE 100 forintos adományával a Kisfaludy Társaság alapító tagja lett. — Az Ország Tükre 7. sz. 111.

[2] A Hölgyfutár beszámol GREGUSS ÁGOSTnak a Kisfaludy Társaság ülésén elmondott jelentéséről. — Praz2, Hölgyfutár 1862. 39. sz. 310.

1862. 04. 03. – csütörtök

A Szépirodalmi Figyelőben megjelenik MADÁCH IMRE művéről, *Az ember tragédiájáról* SZÁSZ KÁROLY ismertetésének 8. (befejező) része. — Voi 237. Közli: Szépirodalmi Figyelő II. évf. I. félév 22. sz. 339–342., SZÁSZ KÁROLY: *“Az ember tragédiája”-ról*. Győr, 1889.

[2] A Szépirodalmi Figyelőben GREGUSS ÁGOST beszámol a Kisfaludy Társasággal kapcsolatos eseményekről, többek között arról, hogy MADÁCH IMRE is az alapító tagok közé lépett, továbbá utalás történik a *Mózes* c. pályaműre. — Praz2, Szépirodalmi Figyelő II. évf. I. félév 22. sz. 350., 351.

[2] 1862. 04. 06. – vasárnap

[2] A Családi Kör c. lapban híradás jelenik meg MADÁCH IMRÉnek a Kisfaludy Társaságban mondott székfoglalójáról. — Praz2, Családi Kör 1862. 14. sz. 222.

[2] 1862. 04. 10. – csütörtök

[2] A Szépirodalmi Figyelőben megjelenik a Karácsony-pályázat eredményéről szóló jelentés, benne a *Mózes*szel kapcsolatos észrevételekkel. — Praz2, Szépirodalmi Figyelő II. évf. I. félév 23. sz. 353–357.

1862. 04. 14. előtt

MADÁCH IMRE panaszt nyújt be Nógrád megye királyi biztosához VITALIS ISTVÁN, a losonci járás főszolgabírája ellen. — Krizs 111., MID 384. Irat: Nógrád Megyei Levéltár.

A panasz tárgyát a Nógrád Megyei Levéltárban található s csupán a beadvány továbbítására vonatkozó irat nem tartalmazza.

[2] 1862. 04. 17. – csütörtök

[2] A Szépirodalmi Figyelőben megjelenik MADÁCH IMRÉtől a Kisfaludy Társaságban mondott székfoglalójának – *Az aesthetika és társadalom viszonyos befolyása* – első része. — Praz2, Szépirodalmi Figyelő 1862. II. évf. I. félév 24. sz. (369–372.).

[2] 1862. 04. 24. – csütörtök

[2] A Szépirodalmi Figyelőben megjelenik MADÁCH IMRÉtől a Kisfaludy Társaságban mondott székfoglalójának – *Az aesthetika és társa-*

dalom viszonyos befolyása – második része. — Praz2, Szépirodalmi Figyelő 1862. II. évf. I. félév 25. sz. (385–389.).

[2] 1862. 05. 01. – csütörtök

[2] A Szépirodalmi Figyelőben *Egy üdvözlő szó* címen megjelenik ARANY JÁNOS beszéde, amellyel 03. 27-én a Kisfaludy Társaságban bemutatta MADÁCH IMRÉT. — Praz2, Szépirodalmi Figyelő II. évf. I. félév 26. sz. 401–402.

1862. 05. 05. – hétfő

A Vasárnapi Újság arcképcsarnokában képes cikket közöl MADÁCH IMRÉRŐL. — Vasárnapi Újság 1862. 05. 05.

[2] 1862. 05. 11. – vasárnap

[2] A Vasárnapi Újság beszámol arról, hogy JESZENSZKY DANÓ és MADÁCH IMRE megindítják a Felvidéki Magyar Közlönyt. — Praz2, Vasárnapi Újság 1862. 19. sz. 225.

[2] 1862. 05. 13. – kedd

[2] A Divatcsarnok beszámol arról, hogy JESZENSZKY DANÓ és MADÁCH IMRE megindítják a Felvidéki Magyar Közlönyt. — Praz2, Divatcsarnok 1862. 19. sz. 303–304.

[2] 1862. 05. 14. előtt

[2] MADÁCH IMRE a Kisfaludy határában létrejött tagosítással kapcsolatos kérelemmel fordul PONGRÁCZ KÁROLY első alispánhoz. — MID–2. 299–300.

[2] Jóllehet MID–2. fejlécében 05. 14-e szerepel, Madách Imre kérelme valójában datálatlan, s csaknem bizonyosan korábbi, mivel az alispánnak az ügygel kapcsolatos intézkedésénél szerepel ez a dátum.

[2] 1862. 05. 14. után

[2] MADÁCH IMRE megkapja PONGRÁCZ KÁROLY első alispán határozatát, amelyben a Kisfaludy határában létrejött tagosztályos kihalás mérnöki munkálatainak hitelesítési határnapjául 06. 03-át tűzi ki. — MID–2. 300.

[2] 1862. 05. 22. után

[2] MADÁCH IMRE elolvassa a Szépirodalmi Figyelőben ARANY JÁNOS verses szerkesztői üzenetét: “Várja soká, de mi haszna várja / Leveledet Figyelő bojtárja, / Ha soká jó maga megy Hanvára.”, és megerősítve látja ARANY JÁNOS korábbi szóbeli közlését, amely szerint nyáron meglátogatja TOMPA MIHÁLYT. — Szépirodalmi Figyelő II. évf. II. félév 3. sz. 48., ARANY LÁSZLÓ: *Arany János levelezése író barátaival. II. k.* Bp., 1889. 405–406., MÖM–II. 872–873., ÖL–II. 136–137. Kézirat: MTA Kézirattára.

[2] MADÁCH IMRE azt írja, hogy “Pesten létem alatt értettem szándékomat, hogy a’ nyár folytán Tompa Mihályt meglátogatod. Azóta a’ Figyelő mondani valói ezt megerősítették.” A Szépirodalmi Figyelőben ez az egyetlen írás a 62. 03. 27.–62. 05. 22. időszakban, amelyre a levélbeli utalás vonatkozhatott.

[2] 1862. 05. 25. – vasárnap

[2] A Vasárnapi Újságban cikk jelenik meg MADÁCH IMRÉRŐL, és az arcképét is közli a lap. — Praz2, Vasárnapi Újság 1862. 21. sz. 241–242.

[2] A Vasárnapi Újságban JESZENSZKY DANÓ cáfolja a 05. 11-i híradást: nem MADÁCH IMRÉVEL közösen, hanem egyedül indítja meg a Felvidéki Magyar Közlönyt. — Praz2, Vasárnapi Újság 1862. 21. sz. 249.

[2] A cáfolat igaznak bizonyult: JESZENSZKY DANÓ valóban egyedül indította meg a lapot.

1862 tavasz

SZONTAGH PÁL sűrűn felkeresi MADÁCH IMRÉT, és szaval neki HEINRICH HEINE verseiből. — Bal 195.

1862. 06. 01. – vasárnap

A Kritikai Lapokban megjelenik ZILAHY KÁROLYnak *Az ember tragédiájáról. (Levéltöredék)* c., MADÁCH IMRE művéről írt cikke. — Voi 240–241., Praz2. Közli: Kritikai Lapok 1862. 7. sz. 177–180.

ZILAHY KÁROLY haladó szellemű, szenvedélyes, de halálos tüdőbajától lázas, túlzásokba csapó, kötözködő, ARANY JÁNOSnak és körének elfogultan támadó kritizálója, támadja *Az ember tragédiáját* is. (Vö.: KÁNTOR LAJOS: *Százéves harc "Az ember tragédiájá"-ért*. Bp., 1966. 25–27.)

[2] 1862. 06. 03. – kedd

Balassagyarmat

[2] CSÖRFÖLY IMRE ügyvéd átvesz MADÁCH IMRE megbízottjától, BORY KÁROLYTÓL 950 osztrák forintot, BRAIDSVÉR FRANCISKÁVAL, BRAIDSVÉR JOHANNÁVAL és HÖPPNER VENCELLEL szemben fennálló adóssága törlesztésére. — MID–2. 301.

Kisfalu

[2] Elkészül Kisfalu határának tagosztályos kihalásáról a hitelesítési jegyzőkönyv, amelyet MADÁCH IMRE is aláír. — MID–2. 301–303.

[2] 1862. 06. 19. – csütörtök

Alsósztrégova

[2] MADÁCH IMRE levelet ír FRENYÓ NÁNDOR nógrádszentpéteri evangélikus lelkésznek: a Nógrád Megyei Gazdasági Egyesület statisztikai és nemzetgazdasági szakosztályának ülésére hívja. — Közli: Andor–8. 242. Kézirat: ANDOR CSABA.

[2] A levél megfogalmazása arra enged következtetni, hogy a szakosztály vezetője MADÁCH IMRE lehetett, s hogy arra – hacsak nem maradt el – még ugyanaznap, MADÁCH IMRE otthonában kerülhetett sor. (Andor–8. 242–245.)

1862. 06. 20. – péntek

MADÁCH IMRE 30 forintot ad kölcsön SZONTAGH PÁLNAK. — MÖM–II. 1134., ÖL–II. 134.

? [2] 1862. 06. 22. – vasárnap

[2] MADÁCH IMRE megtudván, hogy ARANY JÁNOS Szliácsra megy fürdőzni, útközben meghívja magához. ARANY JÁNOS elfogadja a meghívást. — Harsányi 221.

[2] Valószínűnek látszik, hogy valójában a 07. 22-i levél tartalmát értelmezte Harsányi; abból azonban csak annyi derül ki, hogy valamikor korábban Pesten járt MADÁCH IMRE. Nem zárható ki, hogy ez a korábbi időpont esetleg éppen egy hónappal korábban, 06. 22-én volt.

[2] 1862. 06.

[2] A Magyar Tudományos Értekezőben megjelenik ARANY JÁNOS, továbbá GREGUSS ÁGOST közleménye, utóbbinak a jelentése is *Az ember tragédiájáról*. — Praz2, Magyar Tudományos Értekező 1862. 2. sz. 173., 180–181.

<1862. 07. előtt

MADÁCH IMRE szerződést köt EMICH GUSZTÁVVAL *Az ember tragédiája* második kiadására, 300 forint előleg s utóbb esedékes 300 forint tiszteletdíjjal. — Rikt 25., MÖM–II. 935., ÖL–172.>

[2] Többszörösen téves adat! A hivatkozott levél, amely utal a szerződésre, egy évvel később, 1863. 09. 09-én íródott (lásd ott!), másfelől nem derül ki a szövegéből, hogy valójában mikor is történt a szerződés megkötése. A tényleges dátum: 1862. 10. 30. (Lásd ott!)

1862. 07. 01. – kedd

A Kritikai Lapokban megjelenik SZÁSZ KÁROLY *Egy szó Zilahy Károly úr levéltöredékére* c. cikke, MADÁCH IMRE *Az ember tragédiája* c. művének védelmében. — Voi 240., Praz2. Közli: Kritikai Lapok 1862. 9. sz. 232.

A Felvidéki Magyar Közlöny mutatószámában megjelenik MADÁCH IMRE *Szabadelvűség s táblabíró-politika* c. cikkének első része. — MÖM–II. 1182., Praz2. Közli: MÖM–II. 648–651., Felvidéki Magyar Közlöny 1–2. sz. 1–2.

[2] 1862. 07. 06. – vasárnap

[2] A Nefelejts c. lapban megjelenik KRONOSZ: *Olvasó-asztal. Észrevételek az Ember Tragédiájából* c. cikkének első része. — Praz2, Nefelejts 1862. 14. sz. 167–169.

1862. 07. 06. után

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE megkapja SZONTAGH PÁL 1862. 07. 06-án kelt levelét, s vele az 1862. 06. 20-án kölcsönadott 30 forintot. Ismerőseikről, családi ügyekről. — Közli: MÖM–II. 1134–1135., ÖL–II. 134–136. Kézirat: OSZK.

[2] 1862. 07. 07. után

Alsósztrégova

[2] MADÁCH IMRE megkapja Keszegről a HUSZÁR ISTVÁNNÉ GYURCSÁNYI GABRIELLA 07. 03-i haláláról tudósító gyászjelentést. — MOL P 481. 28. cs. LXXV. N° 1–55.

[2] A dátum a szakali (nógrádszakáli) postabélyegző dátuma.

[2] 1862. 07. 13. – vasárnap

[2] A Nefelejts c. lapban megjelenik KRONOSZ: *Olvasó-asztal. Észrevételek az Ember Tragédiájából* c. cikkének második része. — Praz2, Nefelejts 1862. 15. sz. 180–181.

[2] 1862. 07. 20. – vasárnap

[2] A Nefelejts c. lapban megjelenik KRONOSZ: *Olvasó-asztal. Észrevételek az Ember Tragédiájából* c. cikkének harmadik része. — Praz2, Nefelejts 1862. 16. sz. 192–194.

1862. 07. 22. – kedd

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE levelet ír ARANY JÁNOSNAK, hívja, hogy nyáron, TOMPA MIHÁLYHOZ tervezett utazása során őt is látogassa meg, úttervet is

közöl vele, beszámol elfoglaltságairól. — Közli: ARANY LÁSZLÓ: *Arany János levelezése író barátaival. II. k. Bp., 1889. 405–406., MÖM–II. 872–873., ÖL–II. 136–137. Kézirat: MTA Kézirattára.*

ARANY JÁNOS nyári tervét illetően MADÁCH IMRE 1862. 03. 27-i beszélgetésükön kívül a Szépirodalmi Figyelőre hivatkozik; tehát gondosan végigolvassa a lap számait.

[2] Madách Imre 62. 03. 27-i pesti találkozását követően, jóllehet valóban többes számot használ a levelében, csak egy közleményre gondolhatott, amely TOMPA MIHÁLYAL és ARANY JÁNOS látogatásával kapcsolatos. (Lásd: 62. 05. 22!)

[2] 1862. 07. 27. – vasárnap

[2] A Nefelejts c. lapban megjelenik KRONOSZ: *Olvasó-asztal. Észrevételek az Ember Tragédiájából* c. cikkének negyedik része. — Praz2, Nefelejts 1862. 17. sz. 204–205.

[2] A Vasárnapi Újság megemlíti MADÁCH IMRE nevét a Felvidéki Magyar Közlönnyel kapcsolatban. — Praz2, Vasárnapi Újság 1862. 30. sz. 358.

1862. 07. 31. után

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE megkapja ARANY JÁNOS 1862. 07. 31-én kelt levelét; eredetileg MADÁCH IMRÉHEZ s vele együtt TOMPA MIHÁLYHOZ tervezett útját nem teheti meg, hacsak úgy nem, hogy rövid náluk tartózkodás után rögtön Szliácsra megy, mert ott orvosi rendeletre gyógyítatnia kell magát; így, ha nincs terhére MADÁCH IMRÉNEK, meglátogathatja, de csak szűk családi körben, vendégeskedések nélkül. Közli az útvonal tervét, s azt, hogy 1862. 08. 07-én indulna. — Közli: Voi 555–557., MÖM–II. 1021–1022., ÖL–II. 138–139. Kézirat: OSZK.

1862. 08. 01. – péntek

A Kritikai Lapokban megjelenik ZILAHY KÁROLY *Haragos válaszra szelíd felelet* c. cikke, viszonzválasz SZÁSZ KÁROLY 1862. 07. 01-én megjelent cikkére, MADÁCH IMRE *Az ember tragédiája* c. művével kapcsolatban. — Közli: Kritikai Lapok 1862. 11. sz. 277–280.

[2] 1862. 08. 03. – vasárnap

[2] A Gombostű c. lapban megemlíti MADÁCH IMRE nevét a Felvidéki Magyar Közlönnyel kapcsolatban. — Praz2, Gombostű 1862. 62. sz. 1960. hasáb.

[2] A Nefelejts c. lapban megjelenik KRONOSZ: *Olvasó-asztal. Észrevételek az Ember Tragédiájából* c. cikkének ötödik része, továbbá beszámoló arról, hogy Felvidéki Magyar Közlöny közölte MADÁCH IMRE cikkét. — Praz2, Nefelejts 1862. 18. sz. 215–217., 219.

1862. 08. 07. – csütörtök

Csesztve

MADÁCH IMRE birtokügyét intézi, majd ebéd után Csesztvére érkezik, s ott találkozik ARANY JÁNOSsal, aki hajnalban Pestről vonattal indult Vácra: ott várta a MADÁCH IMRE által érte küldött PASS ANDRÁS inas kocsiával, ezzel 8 órakor indultak el, Rétságon villásreggeliztek, és délután 2 órakor érkeztek Csesztvére, ahol már SZONTAGH PÁL is megjelent. Ott maradnak éjszakára. — Pal 268., Voi 557–558., MIO 69., Bal 198., ÖL–II. 138.

E nap s a következők krónikájának forrása ARANY JÁNOSnak 1862. 08. 13-án feleségéhez írt levele, melynek idevonatkozó részleteit VOINOVICH GÉZA közli; közlésének elején azonban ARANY JÁNOS Pestről való elindulásának napjaként zárójelben 1862. 08. 09-ét jelöli meg. Ez nyilvánvalóan téves közlés, mert magából a levélből kiderül, hogy másnap péntek volt. STAUD GÉZA helyesen 7-ét említi. PALÁGYI MENYHÉRT futólag s a

nap megjelölése nélkül említi ezt a látogatást. BALOGH KÁROLY 1924-ben feltehetően az ARANY JÁNOS 1862. 07. 31-i levelében olvasható útiterv nyomán, még a helyes 08. 07-i dátumot írja (MIO 69.), de 1934-ben már, nyilván VOINOVICH GÉZA téves közlése alapján 08. 09-et közöl. A döntő bizonyíték a naptár: ARANY JÁNOS a levélben azt írja, hogy az Alsósztrégovára való megérkezés utáni napon a kovács ittassága miatt nem indulhatna tovább, e szombati napot is Alsósztrégován töltötték, visszaszámolva tehát pénteken érkeztek Alsósztrégovára, a Csesztvén töltött éjszaka után – a Pest–Csesztve út ezért csak csütörtökön lehetett, 08. 07-én, ami meg is felel az előzetes tervezésnek.

1862. 08. 08. – péntek

Csesztve–Alsósztrégova

MADÁCH IMRE és ARANY JÁNOS hajnali 4 órakor elindul Csesztvéről, és Balassagyarmaton át 8 órára Alsósztrégovára érkezik. — Voi 558., MIO 69., Bal 198., ÖL–II. 138.

[2] Feltételezhetően a “szokásos” útvonalon haladtak, vagyis Balassagyarmattól Szécsény felé, majd a Rárópusztánál lévő kőhídon tértek át az Ipoly másik partjára.

1862. 08. 09. – szombat

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE és ARANY JÁNOS Szliácsra kíván indulni, de a kovács leissza magát, a lovakat meg nem vasalhatja, így az utazást el kell halasztani. ARANY JÁNOS azt gyanítja, hogy MADÁCH IMRE csellel késlelteti indulásukat. — Voi 558–559.

[2] A Gombostű c. lapban, a Pesti Naplóra való hivatkozással, híradás jelenik meg arról, hogy KUBINYI FERENC és RÓMER FLÓRIS rövidesen körútra indulnak, és Nógrád vármegye valamennyi régi várát, várromját és várhelyét felkeresik. — Gombostű 1862. 64. sz. 2025. hasáb.

[2] A híradás ugyan nem említi, hogy útjuk során Alsósztrégovát is felkeresik-e, ám az ot-tani erődtítmény, az ún. régi kastély alapján mégis valószínűnek látszik ez a szándék. Ifj. Balogh Károly könyvéből azt is tudjuk (Balogh 165.), hogy RÓMER FLÓRIS egészen bizonyosan megfordult Alsósztrégován, s mivel további információval nem rendelkezünk, ezért az a legvalószínűbb, hogy ez a terv vált valóra.

1862. 08. 10. – vasárnap

Alsósztrégova–Szliács

MADÁCH IMRE elkíséri a gyógyfürdőre induló ARANY JÁNOST. Hajnali 4 órakor indulnak, és Zólyomon keresztül, onnan kezdve esőben, dél-után 4 órakor érkeznek Szliácsra. — Voi 559., Bal 198.

1862. Szliács

08.

11.

–

hétfő

MADÁCH IMRE, minek utána éjszaka végig a szobájukba hallatszott a táncterem zenéje, e napot együtt tölti ARANY JÁNossal. — Voi 559.

A levélből arra következtethetünk, hogy MADÁCH IMRE és ARANY JÁNOS egymás melletti szobát kaptak, bár az sincs kizárva, hogy közös szobában aludtak. ARANY JÁNOS 1862. 08. 29-i leveléből megtudjuk, hogy a Pest-szállodában szálltak meg, mely utóbbi polokásnak bizonyult.

1862. 08. 12. – kedd

Szliács–Alsósztrégova

MADÁCH IMRE reggel hazaindul Alsósztrégovára. — Voi 559.

1862. 08. 28. – csütörtök

A Magyarországon megjelenik MADÁCH IMRE *Az ember tragédiája* c. művéről ERDÉLYI JÁNOS cikkének 1. része. — Voi 241–246., Praz2. Közli: ERDÉLYI JÁNOS: *Pályák és pálmák*. Bp., 1886. 440–487.

A kiváló, haladó szellemű kritikus, mint utána is többen – akár dicsérően, akár elítélően – félreértette *Az ember tragédiájának* eszmei mondanivalóját. (Vö. az 1862. 09. 13-i adatot; KÁNTOR LAJOS: *Százéves harc “Az ember tragédiájá”-ért*. Bp., 1966. 22–25.) KÁNTOR LAJOS tévesen előbb említi ERDÉLYI JÁNOS kritikáját, mint ZILAHY KÁROLYét, holott az utóbbi jelent meg korábban.

1862. 08. 29. – péntek

A Magyarországon megjelenik MADÁCH IMRE *Az ember tragédiája* c. művéről ERDÉLYI JÁNOS cikkének 2. része. — Voi 241–246., Praz2. Közli: ERDÉLYI JÁNOS: *Pályák és pálmák*. Bp., 1886. 440–487.

1862. 08. 29. után

MADÁCH IMRE megkapja ARANY JÁNOS 1862. 08. 29-én kelt levelét; beszámoló üdüléséről, gyógykezeléséről, s hogy 09. 10. körül készül hazaindulni. — Közli: ARANY LÁSZLÓ: *Arany János levelezése író barátaival. II. k.* Bp., 1889. 406–407., MÖM–II. 1022–1024., ÖL–II. 140–141. Kézirat: OSZK.

A levél tartalma és hangneme következtetni enged a MADÁCH IMRE és ARANY JÁNOS közt kialakult fellengzősség nélküli, fesztelenül baráti kapcsolatra.

1862. 08. 30. – szombat

A Magyarországon megjelenik MADÁCH IMRE *Az ember tragédiája* c. művéről ERDÉLYI JÁNOS cikkének 3. része. — Voi 241–246., Praz2. Közli: ERDÉLYI JÁNOS: *Pályák és pálmák*. Bp., 1886. 440–487.

[2] 1862. 09. 01. után

Alsósztregova

MADÁCH IMRE megkapja BR. EÖTVÖS JÓZSEF 1862. 09. 01-én kelt levelét, aki mellékel egy hozzá a korábbi hetekben érkezett levelet és MADÁCH IMRE egy művének fordítását elbírálásra. — MÖM–II. 1210., RADÓ GYÖRGY: *Az ember tragédiája a világ nyelvein I.* Filológiai Közlöny 1964. 317. Közli: Pal 438., MÖM–II. 1027–1028., ÖL–II. 115. Kézirat: OSZK.

[2] A dátum [1] szerint 01. 09., amit egyfelől az “1/9” vélt értelmezése, másfelől a levélírónak a “Reménylem, a tél folyamán csak eljössz Pestre” utalása valószínűsít. Szerintünk a korabeli értelmezés szerint a dátum 01. 09., hiszen pl. FRÁTER PÁL 1853. 09. 05-i levelében is “5/9” szerepel a keltezésben (lásd ott!). A télre történő utalás pedig éppúgy vonatkozhat a közelítő, mint a már folyamatban lévő évszakra. Szerintünk döntő jelentőségű a levélnek az az utalása, amely szerint hat hétig fürdőben volt a levélíró. Sokkal valószínűbb, hogy erre július végétől kerített sort, mintsem hogy november végétől. [1] számot vet azzal a lehetőséggel, hogy esetleg *Az ember tragédiája* fordításáról van szó a levélben; szerintünk ez is csak akkor képzelhető el, ha 09. 01.-éről van szó; ellenkező esetben – már csak az esemény valószínűsége miatt is – a levélíró nyilván célzott volna rá, hogy a még meg sem jelent mű (részlet) fordítása előbb készült el, mint maga a könyv.

[2] 1862. 09. 02. előtt

[2] Megjelenik *Emich Gusztáv Magyar- és erdélyországi nagy képes naptára az 1863-dik évre*, benne a 3. lapon Madách Imre életrajza, arcképe, továbbá a 99–106. lapon *Az ember tragédiája* IX. színe. — Praz2.

[2] Az életrajz több olyan információt is közöl MADÁCH IMRE életével kapcsolatban, amelyet az 1864 utáni életrajzok egyáltalán nem említenek, s így hitelességük kétséges, bár cáfolatuk is sok esetben meghaladja jelenlegi tudásunkat. Így a “Tanulmányait a szülői háznál kezdte, Losoncon folytatta és Pozsonyban végzé” három állítás közül csak az elsőt erősítik meg az életrajzi tények. Ugyanakkor az a tény, hogy az egyetemet megelőző vizsgákat Vácott, ill. egy esetben Pesten tette le MADÁCH IMRE – legalábbis fennmaradt bizonyítványainak tanúsága szerint –, nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy rövid ideig az említett helyeken is tanult volna. (Elgondolkodtató, hogy pl. 1833-ból és 1836-ból nem tudunk vizsgákról, bár ennek számos oka lehetett.) Tudunk ugyan házitanítókról, de egyáltalán nem biztos, hogy ők az egyetemi tanulmányokat megelőzően folyamatosan alkalmazásban álltak volna Alsósztregován, vagyis nincs bizonyítékunk arra nézve, hogy mindvégig magántanulóként, otthon tanult volna MADÁCH IMRE. Az életrajz szerint MADÁCH IMRE Losoncon ismerkedett meg s került barátságha LISZNYAI KÁLMÁNNAL: “E barátság, mint Lisznyay Kálmán gyakran említé, életének legszebb órá-

it fűszerezé meg az emlékezet soha nem muló örömeivel.” Túlzónak tűnik az az állítás, hogy MADÁCH IMRÉNEK “számos politikai vezércikke jelent meg leginkább a »Pesti Hírlapban«, álnév alatt, melyek nagy Széchenyink figyelmét és érdekeltségét vonák az ismeretlen szerzőre.” Vezércikk helyett csupán megyei tudósításokról tudunk, s mivel éppen a Pesti Hírlap Madách-vonatkozású feldolgozása teljesnek tekinthető, így az állításnak ezt a részét el kell vetnünk. Éppen ezért az sem valószínű, hogy SZÉCHENYI ISTVÁN ezekre a tudósításokra felfigyelt volna. Végül az életrajz elgondolkodtató állítása szerint: “Pesten léte alatt nyújtá be a Kisfaludy-társaságnak csupán egyik barátja sürgetésére, az »Ember tragédiáját«”. Eszerint ARANY JÁNOST nem mint költőt vagy szerkesztőt, hanem mint a Kisfaludy Társaság vezetőjét kereste fel MADÁCH IMRE.

1862. 09. 02. – kedd

A Magyarországon megjelenik MADÁCH IMRE *Az ember tragédiája* c. művéről ERDÉLYI JÁNOS cikkének 4. része. — Voi 241–246., Praz2, Közli: ERDÉLYI JÁNOS: *Pályák és pálmák*. Bp., 1886. 440–487.

[2] A Divatcsarnok beszámol arról, hogy megjelent *Emich Gusztáv Magyar- és erdélyországi nagy képes naptára az 1863-dik évre*, MADÁCH IMRE életrajzával és képével, és *Az ember tragédiája* egy részleteivel. — Praz2, Divatcsarnok 1862. 35. sz. borító.

1862. 09. 03. – szerda

A Magyarországon megjelenik MADÁCH IMRE *Az ember tragédiája* c. művéről ERDÉLYI JÁNOS cikkének 5. része. — Voi 241–246., Praz2. Közli: ERDÉLYI JÁNOS: *Pályák és pálmák*. Bp., 1886. 440–487.

[2] 1862. 09. 07. – vasárnap

Alsósztrégova

[2] MADÁCH IMRE kötelezvényt ír alá arról, hogy HÖPPNER VENCELLEL szemben fennálló adósságának 81 osztrák forintnyi kamatát 10. 26-ig megfizeti. — MID–2.

1862. 09. 12. – péntek

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE levelet ír SZÁSZ KÁROLYnak; hogy *Az ember tragédiájáról* megjelent cikkek közül csak az övé volt igazi bírálat; ERDÉLYI JÁNOS cikkének e napig még csak 1. és 2. részét olvasta, s azt inkább bölcsészeti okfejtésnek látja. Kéri, hogy a készülő második kiadás szövegének javítása végett konkrétan közölje, mely helyeket vél homályosnak. Megjegyzi, hogy szívesen hagyja magát meggyőzni, így pl. a *Mózes* c. drámájára a bíráló bizottság által adott negatív véleményt is magáévá tette. — közli: MÖM–II. 945–946. Kézirat: OSZK.

1862. 09. 13. – szombat

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE levelet ír ERDÉLYI JÁNOSnak; szeretettel emlékezteti korábbi szívélyes kapcsolatukra, s ERDÉLYI JÁNOSnak a Magyarországon *Az ember tragédiájáról* megjelent bírálatát illetően (megjegyezve, hogy, miként a *Mózes* c. drámájával kapcsolatban is tette, a bírálatot mindig elfogadja), ezúttal is csupán azt a vádat kívánja cáfolni, mintha művében a szocializmust bírálta volna, és két félreértést akar tisztázni: művében a fáraó nem a konkrét bibliai fáraó, hanem egy meg nem nevezett a sok közül, az eszkimó szín pedig nem a sarkvidéken játszódik. — Voi 245. Közli: Vasárnapi Újság 1884. 1. sz., Nemzet 1884. 5. sz., ERDÉLYI JÁNOS: *Pályák és pálmák*. Bp., 1886. 500–503., Fővárosi Lapok 1886. 203. sz., Új Idők 1907. 2. sz. 33–34., Bal 203–205., MÖM–II. 876–878., ÖL–II. 142–145. Kézirat: T. ERDÉLYI ILONA.

ANDRÁS LÁSZLÓ A *Madách-rejtély* (Bp., 1983) c. könyvében méltán tulajdonít döntő jelentőséget ennek a levélnek (19–23.), mint ami *Az ember tragédiája* alapeszméjének kulcsa; megállapítja, hogy a mű eddigi értelmezői önkényesen és megcsonkítva szokták közölni. Ám ebbe a hibába ő maga is beleesik, amikor MADÁCH IMRÉNEK az isteni gondviselésre utaló mondatairól nem a kellő súllyal szól. A szöveget a Vasárnapi Újság nem a kéziratból, hanem ERDÉLYI JÁNOS közlése alapján tette közzé. Az Új Időkben megjelent közlést VOINOVICH GÉZA tévesen 1862. 04. 13-ra datálja. (Voi 571.)

1862. 09. 13. után

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE megkapja a Magyar Írók Segélyegyletének 1862. 09. 13-án kelt, BR. EÖTVÖS JÓZSEF választmányi elnök és GYULAI PÁL titkár által aláírt levelét, kiadandó szépirodalmi albumuk részére kéri közreműködését, tiszteletdíjat helyeznek kilátásba, mely nem utasítható vissza, határidő 1862. 09. 15. — Közli: MÖM–II. 1108–1109., ÖL–II. 145–146. Kézirat: OSZK.

HALÁSZ GÁBOR megállapítása szerint a kiadandó mű a *Részvét Könyve* volt, melyben MADÁCH IMRE versei meg is jelentek. MADÁCH IMRE 1863. 02. 17-én GYULAI PÁLhoz intézett leveléből kitűnik, hogy verseket s egy novellát küldött a következő tél folyamán, tehát 1863. 01. körül. E művek egy része azután a Koszorúban jelent meg.

1862. 09. 18. után

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE megkapja a SZÁSZ KÁROLY 1862. 09. 18-án kelt levelét, melyben az megígéri, hogy mihelyt lakhelyére visszatér, s ott hozzájut *Az ember tragédiája* jegyzetelt példányához, konkrét kifogásait MADÁCH IMRE 1862. 09. 12-i levele értelmében közölni fogja vele, egyben lelkes elismerését fejezi ki az iránt, ahogyan MADÁCH IMRE a bírálatot fogadja. — Közli: Pal 439–440., MÖM–II. 1120–1121., ÖL–II. 147–149. Kézirat: OSZK.

1862. 09. 24. után

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE megkapja GREGUSS ÁGOST 1862. 09. 24-én kelt levelét; ez, minthogy POMPÉRY JÁNOSTól átvette a Magyarország szerkesztését, szeretne mielőbb akár vezércikket, akár tárcát kapni MADÁCH IMRÉTől, a lapot állandóan küldi majd címére. — Közli: MÖM–II. 1055., ÖL–II. 149.

A lap címe a levélben rövidítve mint “Ország” szerepel, ezt veszi át, mintha a lap neve volna, STAUD GÉZA.

567

1862. 09. 25. A – csütörtök

Csesztve

MADÁCH IMRE mint keresztapa részt vesz MADÁCH KÁROLY 1862. 09. 19-én született MADÁCH SAROLTA nevű leányának keresztelőjén. — A csesztvei katolikus plébánia anyakönyve., Bal 199., ÖL–II. 156.

1862. 09. 25. B – csütörtök

Horpács

MADÁCH IMRE meglátogatja MADÁCH ALADÁRRal, IFJ. BALOGH KÁROLYlyal és JANCsó SÁNDOR nevelővel SZONTAGH PÁLt. — Bal 199.

Ez a látogatás több napig tarhatott, mert az utána következő kétnapos baráti tartózkodás után csakhamar, legfeljebb egy-két nap elmúltával csak 10. 10-én számol be róla IFJ. BALOGH KÁROLY a KÁROLYINÉ HUSZÁR ANNÁhoz intézett levélben.

1862.

Pinc

09.

MADÁCH IMRE több ízben meglátogatja MADÁCH ALADÁRRal és IFJ. BALOGH KÁROLYlyal KÁROLYI MIKSÁt és KÁROLYINÉ HUSZÁR ANNÁt. — Bal 199., ÖL–II. 156.

1862. 10. 07. – kedd

A Felvidéki Magyar Közlöny 3. számában megjelenik MADÁCH IMRE *Szabadelvűség s táblabíró-politika* c. cikkének második része. — MÖM–II. 1182., Praz2. Közli: MÖM–II. 651–655.

A cikk utolsó mondata azt ígéri, hogy a szerző a municipális belkormányzat előnyeit legközelebbi cikkében fogja tárgyalni; HALÁSZ GÁBOR megállapítása szerint MADÁCH IMRE ezt a harmadik folytatást nem írta meg.

568

[2] 1862. 10. 08. előtt**Horpács–Csesztve–Baráti**

[2] MADÁCH IMRE MADÁCH ALADÁRRAL, IFJ. BALOGH KÁROLYLYAL és JANCÓ SÁNDOR nevelővel Horpácsra (SZONTAGH PÁLHOZ) és Csesztvére utazik, továbbá Barátiban meglátogatja HUSZÁR SÁNDORT és családját, s két napot töltenek ott. — Bal 199., ÖL–II. 156., [IFJ.] BALOGH KÁROLY levele KÁROLYINÉ HUSZÁR ANNÁNAK, Alsósztrégova, 1862. 10. 10. Kézirat: OSZK.

MADÁCH IMRE főként ID. MADÁCH IMRÉNÉ miatt, aki sértést érzett veje, HUSZÁR SÁNDOR s ennek neje, szül. MADÁCH ANNA részéről, évekig távol tartotta magát tőlük; BALOGH KÁROLY megjegyzi, hogy e látogatás vidám mulatságokkal volt egybekötve.

[2] ID. MADÁCH IMRÉNÉNEK kb. 1847-től megromlott a lányával és vejével való kapcsolata, s még az 1864-ben íródott végrendelet-töredékének tanúsága szerint is ki akarta őket zárni minden örökségből. MADÁCH IMRÉNEK ezen időszak alatt azért volt kapcsolata nővérével; az itteni kétnapos látogatáson kívül az 1851. 06. 12-i levél is azt tanúsítja, hogy a testvérek kapcsolata semmi esetre sem volt olyan rossz, mint az anya és lánya közötti viszony. [1]-ben a horpácsi és csesztvei út nem szerepel, sem a levélre való hivatkozás, amelynek alapján a helyszínek bővültek, és azok időpontja is módosult, mivel IFJ. BALOGH KÁROLY levele szerint szerdán történt a hazaérkezés. A levél kilátásba helyezi, hogy még október hónap folyamán MADÁCH IMRE és SZONTAGH PÁL közösen meglátogatják KÁROLYINÉ HUSZÁR ANNÁT, de hogy sor került-e a tervezett utazásra, arra nézve nincsen információnk. Az viszont e közlés alapján bizonyosnak látszik, hogy Horpácson (jóllehet ez közvetlen formában nem szerepel a levélben) SZONTAGH PÁLT kereshették fel. A levélből egyébként nem állapítható meg teljes bizonyossággal az úti célok sorrendje.

[2] 1862. 10. 08. körül**Alsósztrégova**

MADÁCH IMRE megkapja SZÁSZ KÁROLY 1862. 10. 06-án kelt levelét: *Az ember tragédiája* iránti lelkesedésének jeléül oly gondosan foglalkozott vele, hogy egészen kis részletekbe menően fűz hozzá megjegyzéseket; ezeket mellékeli leveléhez. — Voi 179. Közli: MÖM–II.

1122–1126., ÖL–II. 150–156., csak a mellékelt jegyzéket: Voi 559–568. Kézirat: OSZK.

[2] Az időpont [1]-ben 1862. 10. 10. körül, nyilvánvalóan azért, mert [1] feltételezése szerint ekkor érkezett vissza MADÁCH IMRE az utazásból. A visszatérés azonban valójában már szerdán (10. 08-án) megtörtént, így a posta korabeli sebessége alapján nem kizárt, hogy akár már aznap kézhez vehette a levelet.

[2] 1862. 10. 18. után**Alsósztrégova**

[2] MADÁCH IMRE megkapja Pozsonyból a GR. ZICHY NÁNDOR 10. 07-i haláláról tudósító gyászjelentést. — MOL P 481. 28. cs. LXXV. N° 1–55.

[2] A dátum a szakali (nógrádszakáli) postabélyegző dátuma.

[2] 1862. 10. 22–10. 23. – szerda–csütörtök**Alsósztrégova**

[2] CSEMICZKY VIKTOR 10. 22-én este Alsósztrégovára érkezik, ahonnan másnap reggel távozik: felkéri MADÁCH IMRÉT, hogy legyen nővérének, CSEMICZKY SAROLTÁNAK és SZEMERE ÖDÖNNÉK Pesten tartandó esküvőjén a menyasszony tanúja. — [IFJ.] BALOGH KÁROLY levele KÁROLYINÉ HUSZÁR ANNÁNAK, Alsósztrégova, 1862. 10. 23. Kézirat: OSZK.

[2] A levélben tévesen 10. 22. (a levélírásnál korábbi!) dátum szerepel az esküvő napjaként.

[2] 1862. 10. 26. – vasárnap

[2] MADÁCH IMRE megadja HÖPPNER VENCELNEK 81 osztrák forintnyi kamattartozását. — MID–2. 305.

[2] 1862. 10. 28. előtt

Alsósztregova

[2] A sztregovai plébános levelet kapott egy jólelkű nagyváradi katolikus paptól, hogy a Nagyváradon hányódó MADÁCH JOLÁNKÁVAL kel-lene valamit csinálni. Anyja, aki fokról fokra züllik, és az ivásnak adta magát, teljesen elhanyagolja. — Harsányi 221–222.

[2] Jóllehet [1] leírásában (amely a továbbiakban tartalmában az alább következő részekkel lényegileg megegyezik), 62. 11-i dátummal szerepel a nagyváradi híradás, valójában 10. 28-a előtt kellett történnie, mivel ezt követően véleményünk szerint MADÁCH IMRE már nem tartózkodott otthon, egészen addig, amíg 11. 04-én este haza nem tért lányával Nagyváradról.

MADÁCH IMRE elhatározza, hogy leányát, MADÁCH JOLÁNT, akit addig elvált felesége nevelt, magához veszi. — Pal 208., Voi 120., Bal 200., Ember küzdj’–III. 234., MOHÁCSI JENŐ: *Lidércke*. Bp., 1935. 35., Kiss 63.

Minekutána MADÁCH JOLÁN 1862. 11. 04-én édesapjával Alsósztregovára érkezett (Balogh 162–163.), kétségtelen, hogy ez MADÁCH IMRE szándéka szerint történt, de hogy mi indította őt erre az elhatározásra, arra nincs egyértelmű adatunk. A legegyszerűbb magyarázat MADÁCH IMRE 1854. 07. 25-én aláírt válási okiratának 2. pontja, mely szerint, ha MADÁCH JOLÁN betölti tizedik életévét, akkor esedékessé válik, hogy apja döntsön további neveltetéséről, vagy anyjánál hagyja, aki addig nevelte, s akinek ezért ettől kezdve még külön 200 forint tartásdíj jár; MADÁCH JOLÁN betöltötte tizedik életévét (1861. 06. 07-én, tehát több mint egy évvel korábban!), s apja nem akarta anyjánál hagyni: vagy azért, mert már amúgy is magához szeretne volna venni, de erre a szerződés eddig nem nyújtott lehetőséget, vagy pedig nem akarta érte a 200 forint tartásdíjat fizetni, esetleg azért, mert elvált feleségét nem tartotta anyagiilag megbízhatónak, s nem látta biztosítva, hogy a 200 forintot valóban leányuk nevelésére fogja fordítani. PALÁGYI MENYHÉRT az okot MADÁCH IMRÉNÉ életmódjában jelöli meg, s hogy a leány már nem lehetett reá bízni, ám az időpont bizonytalan és kétségkívül téves megjelölése – “1859–60 körül” –, valamint az a tény, hogy adatát a MADÁCH IMRÉNÉ irányában elfogult ID. MADÁCH IMRÉNÉ befolyása folytán elfogulttá tett MADÁCH ALADÁRTól kapta, megállapítását kétséggé teszi. VOINOVICH GÉZA nyilván az ő nyomán jellemzi hason-

lóan MADÁCH IMRÉNÉT, és MADÁCH JOLÁN hazavitelének időpontját még bizonytalanab-bul jelöli meg: hogy a válás után “nemsokára” került vissza az apai házba. BALOGH KÁ-ROLY már 1924-ben ugyancsak azt írja, hogy MADÁCH JOLÁN hazahozatalának oka az anyja életmódjáról érkezett hír volt (MIO 60.), s ezt erősíti meg 1934-ben is, ám az ő ér-tesülései apjától, az ugyancsak ID. MADÁCH IMRÉNÉ által befolyásolt IFJ. BALOGH KÁ-ROLYtól származnak. HARSÁNYI ZSOLT dramatizálja a helyzetet: nála DIVALD GUSZTÁV alsósztregovai plébános hírt kap egy nagyváradi papbarátjától, hogy MADÁCH JOLÁNT sürgősen meg kell menteni, s az apa azon nyomban intézkedik. MOHÁCSI JENŐ egy le-vélszöveget közöl: ebben MADÁCH IMRE 1862. 10. 30-án értesíti MADÁCH IMRÉNÉT, hogy 11. 02-án BORY LÁSZLÓ ügyvéd vagy valaki más fogja MADÁCH JOLÁNT elvinni. Bár MOHÁCSI JENŐ regénynek jelöli meg műve címlapján annak műfaját, s így hajlanánk arra, hogy a közölt levelet elképzeltnek, s tegyük hozzá: igen reálsan elképzeltnek minősítsük, ámde L. KISS IBOLYA 1966. évi könyve dokumentumgyűjtemény, s az is az idézett levélre hivatkozik, ezért feltételezhetjük, hogy a levél és a MOHÁCSI JENŐ által leírt eseménysorozat – ha nem is az ő regényének megfelelő dialogizálásával – való tény.

[2] IFJ. BALOGH KÁROLY emlékirata alapján módosítottuk az [1]-ben szereplő kommentár első mondatát, mivel abból világosan kitűnik, hogy MADÁCH IMRE személyesen és Imre nap előestéjén, vagyis 11. 04-én vitte haza MADÁCH JOLÁNT, kiegészítettük továbbá azzal a megjegyzéssel, hogy a válási szerződés szellemében, ám mégsem annak betűje szerint történhetett a döntés: MADÁCH JOLÁN további sorsáról ugyanis 1861 nyarán (az érintett 10. születésnapján) kellett volna dönteni. MOHÁCSI JENŐ levélközlése véleményünk szerint több okból sem alapulhat dokumentumon. Egyrészt azért nem, mert egyetlen olyan MADÁCH IMRÉNÉhez írt MADÁCH IMRE levélről sem tudunk, amelyet a XX. században bárki is látott volna: még az a bizonyos levél is, amelyben L. KISS IBOLYA szerint a “Gyere vissza Erzs! Te csak virág légy nálunk...” kívánság állt, L. KISS IBOLYA regénye szerint még MADÁCH IMRÉNÉ életében elveszett (ANDOR CSABA: *Két talány Fráter Erzsébet életében*. In. II. Fráter Erzsébet Szimpózium, Csécse–Bp., 2001. 121–129.), s csak a később megjelent dokumentum-kötetében emlékezett vissza úgy, mintha ő maga is látta volna az eredeti levelet. MOHÁCSI JENŐ levélközlésének hitelességével szemben azonban a legsúlyosabb ellenérv az, hogy szerinte MADÁCH IMRE Alsósztregován írta a levelet (MOHÁCSI JENŐ: *Lidércke*. Bp., 1935. 28–29.), holott 10. 30-án Pesten volt (lásd ott!), ahonnan legfeljebb csak másnap érkezhett volna haza Alsósztregovára. [1]-ben a dátum: “1862. X. vége felé”; szerintünk egyfelől semmi sem zárja

ki annak a lehetőségét, hogy a döntés esetleg már korábban megszületett, másfelől Pestre már nyilván úgy indult el, hogy onnan továbbindul Nagyváradra; értelmetlenség lett volna ugyanis visszautaznia Alsósztrégovára, s erre, mivel 10. 04-én este már visszaérkezett Nagyváradról Alsósztrégovára, gyakorlatilag nem is volt ideje.

[2] 1862. 10. 28. – kedd

Pest

[2] MADÁCH IMRE a Deák téri evangélikus templomban a menyasszony tanújaként részt vesz SZEMERE ÖDÖN és CSEMICZKY SAROLTA (barátjának, a Nagysztrácinban élő CSEMICZKY EDÉNEK a leánya) esküvőjén. — A Deák téri evangélikus templom házassági anyakönyve. (MOL A 7.)

[2] 1862. 10. 30. – csütörtök

Pest

[2] MADÁCH IMRE szerződést köt EMICH GUSZTÁVVAL *Az ember tragédiája* 2. és esetleges 3. kiadására. — Andor–1. 519.

[2] MADÁCH IMRE részt vesz a Kisfaludy Társaság ülésén, ahol hozzászól az alapítványi tőkék kezelésével kapcsolatos ügyvitelhez. — KRIZSÁN LÁSZLÓ: *Madách Imre és a Kisfaludy-Társaság*. In: TARJÁNYI ESZTER–ANDOR CSABA (szerk.): *VII. Madách Szimpózium*. Bp.–Balassagyarmat 2000. 200.

<Alsósztrégova

MADÁCH IMRE levelet ír MADÁCH IMRÉNÉNEK, közli, hogy BORY LÁSZLÓ vagy valaki más 1862. 11. 02-án Nagyváradra érkezik, s azonnal magával fogja vinni MADÁCH JOLÁNT Alsósztrégovára. — Kiss 64. Közli: MOHÁCSI JENŐ: *Lidércke*. Bp., 1935. 28–29.>

[2] MADÁCH IMRE feltételezésünk szerint jóval előbb jelezhetette, hogy MADÁCH JOLÁN neveltetéséről Alsósztrégován fog gondoskodni, mint ahogyan az is csaknem bizonyos, hogy ezt a levelet nem írta meg. (Lásd a 10. 28. előtti eseményhez írt kommentárt!)

[2] 1862. 10.

[2] A Magyar Tudományos Értekező közli GREGUSS ÁGOST 03. 28-i jelentését a Kisfaludy Társaság 03. 27-i üléséről. — Praz2.

[2] 1862. 10. 31.–11. 01? – péntek–szombat

Pest–Nagyvárad

[2] MADÁCH IMRE Pestről Nagyváradra utazik. — Balogh 162–163.

[2] Feltételezés, amelyet a következő tények ill. következtetések látszanak alátámasztani: 1. BALOGH KÁROLY visszaemlékezése szerint nagybátyja, MADÁCH IMRE névnapjának előestéjén, vagyis 11. 04-én MADÁCH JOLÁNNAL együtt érkezik haza Alsósztrégovára, amiből az következik, hogy előzőleg Nagyváradon járt, ahonnan személyesen hozta el a lányát. 2. A Nagyvárad–Alsósztrégova út megtételéhez minimálisan két napra volt szüksége, így legkésőbb 11. 03-án hajnalban el kellett indulnia. 3. Ebből következően legkésőbb 11. 02-án magához kellett vennie MADÁCH JOLÁNT. 4. A Pest–Nagyvárad út is legalább két napot vehetett igénybe, ezért 11. 02-án csak úgy intézhette el teendőit Nagyváradon, ha 11. 01-én este vagy legkésőbb 11. 02-án reggel oda megérkezett, amihez viszont legkésőbb 10. 31-én el kellett indulnia. 5. Mivel 10. 30-án Pesten még volt elintézni valója, így legnagyobb valószínűséggel 10. 31-én kezdte meg és 11. 01-én fejezte be az utazást. Itt jegyeznénk meg, hogy egyetlen forrás sem szól az ügy jogi háttéréről: éppen abból következően, hogy a válási szerződés kétféle lehetőséget is megengedett arra vonatkozóan, hogy mi történjék MADÁCH JOLÁNNAL 10 éves kora után, a választott megoldásról nyilván valamilyen megállapodást kellett kötniük a szülőknek, s azt ugyanúgy tanúk, közjegyző vagy ügyvéd jelenlétében alá kellett írniuk, mint ahogyan az a válási szerződés esetében történt. Éppen ezért véleményünk szerint minimálisan egy teljes napot tölthetett Nagyváradon MADÁCH IMRE; sokkal több ideje a 10. 30-i pesti tartózkodás és a 11. 04-i hazaérkezési dátumok túlzott közelsége miatt nem is nagyon lehetett. Az időpontok közelsége annak lehetőségét is kizárja, hogy MADÁCH IMRE Pestről még a nagyváradai út előtt haza utazott volna Alsósztrégovára.

MADÁCH IMRE felkeresi MADÁCH IMRÉNÉT, és magával viszi MADÁCH JOLÁNT. — MIO 70., MOHÁCSI JENŐ: *Lidércke*. Bp., 1935. 38., 68., Kiss 64.

MOHÁCSI JENŐ ezt a találkozást drámai párbeszéddel mutatja be, ebben mintegy elemezve a házaspár kapcsolatának, e kapcsolat lélektani rugóinak feltételezett, de igen reálisan feltételezett történetét. L. KISS IBOLYÁNál a dátum megjelölése: “október havában, halottak napján” nyilvánvaló elírás, hiszen halottak napja 11. 02-ára esik; ő a találkozást MADÁCH IMRÉNÉ unokaöccsének, FRÁTER ALADÁRnak a nyilatkozata alapján másképpen mutatja be, ez azonban nyilván éppúgy a képzelet szüleménye, mint a MOHÁCSI JENŐ regényében leírt párbeszéd.

[2] Az előzőek alapján elfogadjuk az [1]-ben is szereplő dátumot, ám nem az idézett – véleményünk szerint a részleteket illetően nem kellően hiteles – forrásokra való tekintettel, hanem azért, mert MADÁCH IMRE életének ismert tényei és az azokból levonható következtetések is ennek helyességét támasztják alá. (Lásd a 10. 28. és 11. 04. közötti eseményeket!)

[2] 1862. 11. 03.–11. 04. – kedd–szerda Nagyvárad–Alsósztrégova

MADÁCH IMRE hazautazik lányával, MADÁCH JOLÁNNal; fogadtatásukra és Imre napra odaérkezik MADÁCH KÁROLY, KÁROLYINÉ HUSZÁR ANNA és SZONTAGH PÁL. — Balogh 162–163.

[2] [1]-ben csak a hazaérkezés dátuma szerepel, s az is tévesen; nem Imre napon, hanem annak előestéjén érkeznek a vendégek, s maga MADÁCH IMRE is akkor érkezik haza MADÁCH JOLÁNNal, legalábbis IFJ. BALOGH KÁROLY emlékirata szerint. Véleményünk szerint már csak azért is illett 11. 04-én hazaérkeznie az ünnepeltnek, mivel ezen a napon öccsének, MADÁCH KÁROLYnak volt a neve napja.

MADÁCH IMRE 150 forint értékű váltót bocsát ki felesége, MADÁCH IMRÉNÉ részére. — Közli: Ritk 73., MÖM–II. 1049.

[2] A váltó kibocsátásáról MADÁCH IMRÉNÉ 1864. 02. 17-i nyugtája tudósít, abban azonban csak a kibocsátás időpontja szerepel, helye nem. Az előző napok eseményei alapján ugyan nem lehet kétséges a helyszín, ugyanakkor azonban érthetetlen: miért nem Nagyváradon történt a váltó kibocsátása és átadása a kedvezményezettnek. Ez felveti annak a lehetőségét, hogy esetleg a források, beleértve BALOGH KÁROLYT is, tévednek, s MADÁCH IMRE csak neve napját követően, legkorábban – amennyiben 5-én reggel, közvetlenül a váltó kibocsátása után indult útnak Nagyváradról – 6-án este érkezett haza. Mindazonáltal ez a kevésbé valószínű lehetőség, hiszen BALOGH KÁROLY visszaemlékezése szerint hazaérkezésekor, Imre nap előestéjén, már többen várták őt.

[2] 1862. 11. 09. – vasárnap

[2] A Szépművészeti Csarnokban és a Vasárnapi Újságban híradás jelenik meg *Az ember tragédiája* német nyelvre történő fordításáról, ALEXANDER DIETZE által. — Praz2, Szépművészeti Csarnok 1862. 6. sz. 72., Vasárnapi Újság 1862. 45. sz. 537.

[2] Arról, hogy a teljes mű fordítása már ekkor elkészült volna, miként a Szépművészeti Csarnok állította, nem tudunk: tény, hogy csak 1865-ben jelent meg a fordítás, így a Vasárnapi Újság értesítése látszik pontosabbnak, amely jelen időben számol be a fordítás készüléséről.

1862. 11. 16. után

MADÁCH IMRE megkapja PONGRÁCZ KÁROLY nógrádi alispán értesítését az 1862. 12. 10-ére kitűzött priboji tagosításról; az ügyben MADÁCH IMRE a felperes. — Krizs 111., MID 385. Irat: Nógrád Megyei Levéltár.

MADÁCH IMRE megkapja PONGRÁCZ KÁROLY nógrádi alispán értesítését az 1862. 12. 09-ére kitűzött borosznoki tagosításról; az ügyben MADÁCH IMRE a felperes. — Krizs 112., MID 385–386. Irat: Nógrád Megyei Levéltár.

[2] 1862. 11. 24. – hétfő

Balassagyarmat

[2] MADÁCH IMRÉNÉ FRÁTER ERZSÉBET keresetet nyújt be a szolgabíró hivatalnál MADÁCH IMRE ellen, mivel 08. 23-án esedékes második félévi tartásdíját nem kapta meg. — MID–2. 307–308.

[2] A Szépművészeti Csarnok közli EÖTVÖS KÁROLY: *Tudomány és mivelődés* (“*Az ember tragoediája*” szerzőjének) c. versét. — Praz 2., Szépművészeti Csarnok 1862. 8. sz. 86.

1862. ősz

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE csúzos fájdalmakban szenved; HUSZÁR SÁNDOR tanácsára PÉCZELY IGNÁC “csodadoktor” homeopatikus gyógymódjával próbálkozik. — MIO 72.

[2] A homeopatikus gyógymód (ellentétben az íriszdiagnosztikával) nem PÉCZELY IGNÁC nevéhez fűződött, hanem (magyar vonatkozásban) ARGENTI DÖMÉjéhez, akinek műve megvolt MADÁCH IMRE könyvtárában is. (Andor–1. 419–420.) Az viszont igaz, hogy a családban HUSZÁR SÁNDOR volt a homeópátia fő híve és terjesztője.

[2] 1862. 12. 02. után

[2] MADÁCH IMRE megkapja KOVÁCS ANTAL főszolgabíró levelét, amelyben MADÁCH IMRÉNÉ FRÁTER ERZSÉBET elmaradt tartásdíja ügyében 12. 20-ára sommás szóbeli tárgyalásra Losoncra idézik. — MID–2. 307–308.

1862. 12. 09. – kedd

MADÁCH IMRE nem jelenik meg a borosznoki tagosítási eljáráson, és halasztást kérelmez. — Krizs 112.

1862. 12. 10. – szerda

MADÁCH IMRE nem jelenik meg a priboji tagosítási eljáráson, és halasztást kérelmez. — Krizs 112.

1862. 12. 18. – csütörtök

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE levelet ír KÁROLYnak, megmagyarázza, hogy a kölcsön kapott összeg csekély részét a kereskedés pangása miatt még nem tudja megadni, de januárban már bármilyen áron elad, és akkor megfizeti a hátralévő összeget; ID. MADÁCH IMRÉNÉ viszont egy másik hátralékot vár, s ha az befolya, az ő tartozása abból ideiglenesen pótolható lesz. — Győr 119–120. Kézirat: Magyar Irodalmi Múzeum.

GYÖRFFY MIKLÓS címzettnak HUSZÁR KÁROLYt véli, de nem tartja kizártnak azt sem, hogy GR. PONGRÁCZ KÁROLY alispán, IMÁDY KÁROLY plébános, BORY KÁROLY esküdt, FARKAS KÁROLY főügyész vagy PAPP KÁROLY aljegyző lehet.

[2] 1862. 12.

[2] A Magyar Tudományos Értekező beszámol a TISZA LÁSZLÓ, GR. SZÉCHENYI DÉNES és MADÁCH IMRE beszédét tartalmazó önálló kiadvány megjelenéséről. — Praz2, Magyar Tudományos Értekező 1862. 5. sz. 471.

1862 végén

MADÁCH IMRE megbízza EMICH GUSZTÁVOT, hogy *Az ember tragédiája* második kiadásáért járó honoráriumának terhére fizesse elő számá-
ra Az Ország Tükre, a Bolond Miska és a Gazdasági Lapok c. hírla-
pokát. — Ritk 25., MÖM–II. 935., ÖL–II. 172.

A következő (1863) évre kiadott Nagy Képes Naptár MADÁCH IMRÉ-
ről cikket közöl arcképével és *Az ember tragédiája* egy részletével. —
Nagy Képes Naptár az 1863. évre.

1862. körül

MADÁCH IMRE levelet ír VERES GYULÁNAK, magához invitálja, közös
látogatásokat javasol, érdeklődik a könyvéről esetleg megjelent
kritika iránt. — Közli: MÖM–II. 998.

A VERES GYULÁVAL leginkább ekkor szorossá váló barátsága, de főleg a megjelent köny-
vére való utalás nyilvánvalóvá teszi, hogy a levél *Az ember tragédiája* megjelenésének
éből származik.

MADÁCH IMRE részt vesz SRÉTER MIKLÓS házasságon kívüli gyerme-
kének keresztelőjén. — Pal 230.

[2] MADÁCH IMRE megismerkedik TOMPA MIHÁLYLAL. — Beck 400.

1862

MADÁCH IMRÉRŐL fénykép készül. — Mik 3.

[2] Lehetséges, hogy a ma ismert három kép (ovális formájú arckép, továbbá két egész ala-
kos, föltehetően egy időben készült fénykép: egyiken áll, másikon ül Madách Imre) va-
lamelyike ebben az évben készült. Azonban valószínű, hogy már 1861-ben létezett

MADÁCH IMRÉRŐL fénykép, máskülönben 1862. 01. 15-én nem tudta volna közölni arcké-
pét az Ország Tükre.

[2] *A Kisfaludy-társaság évlapjaiban* megjelenik GREGUSS ÁGOST 62.
02. 06-i titkári jelentése, továbbá MADÁCH IMRÉNEK a Társaság 62.
03. 27-i ülésén *Az aesthetika és a társadalom viszonyos befolyása*
címmel tartott székfoglalója. — Praz2, *A Kisfaludy-társaság évlapjai*
1860/2–1862/3. 25–31., 162–184.

1863

1863. 01. 03. előtt

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE megkapja a PONGRÁCZ KÁROLY Nógrád megyei első alispán által ügyvédjének, JESZENSZKY DANÓnak küldött értesítését, hogy a kérésére elhalasztott két tagosítási tárgyalás közül a borosznokit 1863. 01. 03-án, a pribojit pedig 1863. 01. 05-én fogják megtartani. — Krizs 112. Irat: Nógrád Megyei Levéltár.

1863. 01. 09. – péntek

Az Ungarische Nachrichtenben megjelenik MADÁCH IMRE *Az ember tragédiája* c. művének ALEXANDER DIETZE által készített német fordításából az első részlet: az egyiptomi szín részlete. — RADÓ GYÖRGY: *Az ember tragédiája a világ nyelvein I.* Filológiai Közlöny 1964. 319. Közli: Ungarische Nachrichten 1863. 6. sz. 2.

1863. 01. 10. – szombat

Az Ungarische Nachrichtenben megjelenik MADÁCH IMRE *Az ember tragédiája* c. művének ALEXANDER DIETZE által készített német fordításából a második részlet: az egyiptomi szín folytatása. — RADÓ GYÖRGY: *Az ember tragédiája a világ nyelvein I.* Filológiai Közlöny 1964. 319. Közli: Ungarische Nachrichten 1863. 7. sz. 2.

1863. 01. 13. – kedd

MADÁCH IMRÉT megválasztják a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjának. — Gyl–I. XXXVI., Beck 400., Pal 440., Voi 184., Bal 217., MÖM–II. 1149., 1180., ÖL–II 159.

STAUD GÉZÁNÁL nyilvánvaló elírás az, hogy a választás 1863. 02. 13-án történt, hiszen közli az iratot, mely szerint ez a dátum csupán az értesítés keltezése.

1863. 01. 01.–01. 15.

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE betegeskedik. — Bal 217.

[2] [1]-ben “1863. I. első fele”.

[2] 1863. 01. 18. – vasárnap

[2] A Koszorú, a Kritikai Lapok és a Vasárnapi Újság beszámol a Magyar Tudományos Akadémia 01. 12–13-i nagygyűléséről, benne arról, hogy 01. 13-án a nyelv- és széptudományi osztály titkos szavazással újonnan választott levelező tagja lett MADÁCH IMRE. — Praz2, Koszorú 1863. I. évf. 1. félév 4. sz. 70., Kritikai Lapok 1863. 3. sz. 46., Vasárnapi Újság 1863. 3. sz. 27.

1863. 01. 19. – hétfő

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE megkapja SZONTAGH PÁL levelét, hogy amaz az ő jóslata ellenére mégis megkapott egy neki járó összeget. — Gyl–III. 484., MÖM–II. 995., ÖL–II. 156.

1863. 01. 20. – kedd

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE levelet ír SZONTAGH PÁLNAK, tréfásan válaszol annak 1863. 01. 19-én érkezett levelére, közli, hogy aznap, 01. 20-án, Fábián és Sebestyén szentek napján lett 40 éves, s most, mikor a nőknél már szerencséje lehetne “...” — Voi 124., Bal 220. Közli: Gyl–III. 484., MÖM–II. 995–996., ÖL–II. 156–157. Kézirat: OSZK.

Ez a levél teszi kétségtelenné, hogy MADÁCH IMRE születésének napja 01. 20. A paraszti szerelmi kapcsolatra való utalás bizonyítja, hogy a feltehetően ekkorról származó *Borbálához* és *Borkához* című verseinek tárgyhöz már szoros szál fűzte. E nőnek teljes ne-

vére csak a levél és az említett versek bizonytalan motívumaiból, egy MADÁCH IMRE által leírt, majd áthúzott leszármazási táblázatban szereplő névből (Andor–15.), s főként az Alsósztrégova környéki, tán éppen az említettek közül táplálkozó szájhagyományból következtek. A szájhagyomány magvát mindenesetre abban kell látnunk, hogy MADÁCH IMRE közvetlenül halála előtt, 1864 nyarán különös kastélyszerű faépületet kezdett építtetni a Tóthartyán és Paróca környéki Imre-dombon, s ebből környezete arra következtetett, hogy szerelmével akar oda visszavonulni (Balogh 169–170.): így hallotta PALÁGYI MENYHÉRT (Pal 224.). VOINOVICH GÉZA határozottabb utalást talál MADÁCH IMRE iratai között: egy feljegyzést Borkával való kapcsolatának tragikumáról (Voi 125., MÖM–II. 744.), de ő is kiemeli, hogy e motívum alapja a szóbeszéd (Voi 124.). VIDA IMRE egy utóbb áthúzott leszármazási táblát talál MADÁCH IMRE kéziratai között, s abból határozottan arra következtet, hogy a nő neve BAGYINSZKY BORBÁLA, és e kapcsolatot az 1855 és 1859 közti időre teszi, mintegy tápot adva olyan következtetésnek, hogy *Az ember tragédiája* egyiptomi színében szereplő rabszolganő alakja erre az életrajzi motívumra vezethető vissza (Vida 21–23.). BALOGH KÁROLY józan szkepszissel ítéli meg ezeket a következtetéseket, s az Imre-dombi építkezést csak annak tudja be, hogy MADÁCH IMRE a magányt kereste (Bal 224–225.). Indítékánál fogva HARSÁNYI ZSOLT az, aki a legbővebben és a legromantikusabban tárgyalja ezt a motívumot. Már az anyaggyűjtéskor gondosan gyűjti az idevonatkozó szájhagyományt (HARSÁNYI ZSOLT: *Madách és Borka*. Új Idők 1932. II. k. 103–104., HARSÁNYI ZSOLT: *Hogyan írtam a Madách-regényt?* Uo. 638–640.), és nyomozásai alapján MAKOVNYIK JÁNOSNÉ GYUROS BORBÁLÁnak nevezi e nőt, színesen állítva be a regényes szerelmi kapcsolatot és hatását (Ember küzdj’–III. 190–242.), mint amely 1860-tól MADÁCH IMRE halálos ágyáig tart. HALÁSZ GÁBOR megállapítása szerint a VIDA IMRE által említett iraton BAGYINSZKY JÁNOS szerepel, kinek BAGYINSZKY BORA nevű leánya TUCSEK JÁNOS urasági hajdú felesége volt (PALÁGYI MENYHÉRTnél “Jancsi huszár”), s a keresztnév azonosságán kívül semmi jel sem igazolja VIDA IMRE feltételezését (MÖM–II. 1173–1174.). Mindezek egybevetésével bizonyosnak csak az vehető, hogy MADÁCH IMRE szerelmi fellángolásai között egy Borbála keresztnévű nő iránti érzelme is szerepel, s kapcsolatuk, melyről korántsem biztos, hogy testi kapcsolat is volt, tragikus hangulatú válással végződött: a nő társadalmi állására vonatkozóan nem találunk bizonyosra vehető adatot.

[2] Az [1]-ben szereplő levélértelmezést az eredeti idézésével helyettesítettük. [1] szerint az Imre-dombon 1863 körül kezdődött volna a kastélyszerű épület építése; valójában 1863-ban csak egy juhakol készült el; IFJ. BALOGH KÁROLY, aki maga is jelen volt

az alapkö letételén, egyértelműen a költő halála előtti nyarat jelöli meg az esemény időpontjaként (Balogh 169.). Az (egyébként ma is létező, bár közigazgatásilag nem önálló) Imre-dombnak nevezett, a költő idejében lakatlan, mára azonban kisebb településsé alakult “népes puszta” nem Alsósztrégova környezetében található (ez nem is felelt volna meg a visszavonulás követelményének!), hanem Tóthartyán és Paróca környékén. [1]-ben hibásan szerepelt a VIDA IMRE által feltételezett név: valójában BAGYINSZKY BORBÁLA szerepel a kéziratban s a vonatkozó anyakönyvekben is, s ugyanez mondható el a BAGYINSZKY JÁNOS névről is, amely mind [1]-ben, mind a hivatkozott forrásokban általában hibás alakban szerepel. [1] végkövetkeztetése elhibázott. Borbála társadalmi állása ugyanis biztos: mindkét esetben férjezett, egyszerű (ahogy a régi anyakönyvekben írták: “nemtelen”) falusi asszonyokról van szó. Azzal sem érthetünk egyet, hogy a kapcsolat tragikus volt s válással végződött: egyrészt ellene szól az, hogy az Imre-dombi építkezés alapkövének letételére legfeljebb 3–4 hónappal a költő halála előtt kerülhetett sor, másrészt magukból a Borbálához írt versekből is az derül ki, hogy a kapcsolat átmeneti “problémák” után folytatódott (lásd: a *Szeret hát* c. verset!). Ami a leszármazási táblázatot illeti, véleményünk szerint a lap másik oldala adja a legvalószínűbb kulcsot az értelmezéséhez. A lap előoldalán ugyanis az *Egy eladó leányhoz* c. vers szerepel. A hátoldalon lévő leszármazás végén TÓTH MÁRIA (a kéziratban: Tót Mara) az, aki eladó lány: házasságkötésére ugyanis – bár az is jelölve van a kéziratban – csak MADÁCH IMRE halála után került sor; nem kizárt tehát, hogy ő a vers címzettje, s így a leszármazási táblázatban szereplő BAGYINSZKY BORBÁLA esetlegesen kapcsolódik csak MADÁCH IMRE életéhez. (Andor–15.) Végül a GYUROS BORBÁLA névalakot is el kell vetnünk. Valójában annak a MAKOVNYIK JÁNOSNÉnak, aki minden jel szerint MADÁCH IMRE kései szerelme, s az ún. Borka-versek ihletője volt, a leánykori neve helyesen (az alsó- és felsősztrégovai evangélikus keresztelési, házassági és halotti anyakönyv szerint): SULYAN BORBÁLA. (Andor–17. 174–176.)

1863. 01. körül

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE megküldi GYULAI PÁLnak a *Részvét könyve* részére, illetve esetleg a Koszorúban való közlésre *A könnyek*, *A rab család*, *Önmegtagadás*, *Megnyugvás a sorsban* és *Télen* c. verseit és *A Kolozyak* c. elbeszélését. — MÖM–II. 882., 875., ÖL–II. 161., 185.

MADÁCH IMRE 1863. 02. 17-én GYULAI PÁLhoz intézett levelében kér felvilágosítást a telen neki küldött néhány darab sorsáról, megemlítve, hogy azokat a *Részvét könyve* illetve Koszorú részére küldte, 1864. 03. 14-én pedig ARANY JÁNOShoz írt levelében azt említi, hogy néhány versről volt szó, melyek azután jókora késéssel meg is jelentek, továbbá egy novelláról. Ezeket a közléseket egybevetve a Koszorúban 1863. 09. 20-án, 1863. 10. 11-én és a *Részvét könyvében* 1863 folyamán megjelent verseivel, megállapíthatjuk, hogy melyek voltak a GYULAI PÁLnak küldött költemények. A novella pedig csak *A Kolozsyak* lehetett, mely azután 1864. 09. 18-án és 25-én jelent meg a Koszorúban. A *Részvét könyve* jótékony célú kiadvány volt, melyet a szabadságharc következtében nyomorba került írók, íróözvegyek és -árvák segélyezésére alakult Magyar Írók Segélyegylete adott ki.

[2] Nem zárható ki annak a lehetősége, hogy nemcsak a nagy késéssel megjelentetett művek, hanem az 1863. 03. 01-én közzétett *Elveink* c. vers is a GYULAI PÁLnak küldött versek között szerepelt.

1863. 02. 01. – vasárnap

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE levelet ír SZÁSZ KÁROLYnak, hálásan megköszöni *Az ember tragédiája* szövegére tett kritikai megjegyzéseit, s közli, hogy azoknak nagy részét a megjelenés előtt álló második kiadásnál felhasználta, a fel nem használtokról magyarázatot küld majd, kéri, hogy befejezés előtt álló írásművére is tegye meg észrevételeit. — Közli: Ritk 31–32., MÖM–II. 946., ÖL–II. 158. Kézirat: OSZK.

MADÁCH IMRE ezt a levelet – mint SZÁSZ KÁROLY közli 1863. 02. 17-én kelt válaszában – Kunszentmiklós helyett tévesen Törökszentmiklósról címezte, ezért csak véletlen folytán s késve érkezett a címzetthez.

[2] Semmilyen más hiteles életrajzi forrásból nem tudunk arról, hogy MADÁCH IMRE 1863-ban nagyobb lélegzetű munkán dolgozott volna. Fel kell tételeznünk tehát, hogy az ebben a levélben közölt információ, amelyet 1863. 03. 18-i levelében megerősít, egy elveszett (megsemmisült vagy megsemmisített) írására vonatkozik. Nem kizárt, hogy a *József császár* c., vitatott szerzőségű műre gondolt, amely idegen kéz lejegyzésében pályaműként és Szász Károly lejegyzésében is fennmaradt.

[2] 1863. 02. 07. – szombat

[2] Az Ország c. lap beszámol a Kisfaludy Társaság 02. 06-i közüléséről, és arról, hogy a társaságnak MADÁCH IMRE is tagja. — Ország 1863. 02. 07. 2.

[2] 1863. 02. 11. – szerda

[2] Az Ország c. lap beszámol arról, hogy MADÁCH IMRE a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja lett. — Ország 1863. 02. 11.

1863. 02. 12-ig

MADÁCH IMRE megkapja BENICZKY ERZSÉBET keltezés nélküli levelét, hogy látogassa meg a haldokló LISZNYAI KÁLMÁnt. — Közli: Pal 441., MÖM–II. 1025., ÖL–II. 159. Kézirat: OSZK.

Az időpontra LISZNYAI KÁLMÁN halálának napjából (1863. 02. 12.) következtethetünk.

[2] [1]-ben “II. 11. körül” és Pest szerepel. Véleményünk szerint csak annyi állapítható meg a keltezés nélkül s vélhetően küldönc útján eljuttatott levélből (a levél ugyanis nem tartalmaz LISZNYAI KÁLMÁN tartózkodási helyére vonatkozó utalást; a haldoklás helyszínét nyilván csak a küldöncötől tudhatta meg MADÁCH IMRE), hogy LISZNYAI KÁLMÁN halála előtt nem sokkal – de esetleg még aznap – íródott. Mivel LISZNYAI KÁLMÁN Budán halt meg, így azt a lehetőséget sem zárhatjuk ki, hogy esetleg MADÁCH IMRE is ott tartózkodott s nem Pesten.

1863. 02. 13. után

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE megkapja GR. DESSEWFFY EMILnek, a Magyar Tudományos Akadémia elnökének levelét: értesítés, hogy 1863. 01. 13-án a Nyelv- és Széptudományi Osztályba levelező tagul megválasztották,

s egy éven belül székfoglaló előadást kell tartania, illetve benyújtania. — Közli: Pal 440., MÖM–II. 1149–1150., ÖL–II. 159–160., MID–2. 308. Kézirat: OSZK.

[2] Bár a hivatalos értesítés nem tér ki arra, hogy a döntés meghozatalától vagy az arról szóló értesítés keltezésétől, netán a levél kézhezvételétől számolandó-e az egy év, az csaknem bizonyosnak látszik, hogy MADÁCH IMRE késett: ugyanis csak 1864. 03. 14-i levelében jelzi a székfoglaló elkészültét.

[2] 1863. 02. 14. után

Alsósztrégova

[2] MADÁCH IMRE megkapja Pusztaberkeiből a TERSZTYÁNSZKY ZSIGMOND 02. 11-i haláláról tudósító gyászjelentést. — MOL P 481. 28. cs. LXXV. N° 1–55.

[2] A dátum a szakali (nógrádszakáli) postabélyegző dátuma.

[2] 1863. 02. 15. – vasárnap

[2] A Pesti Hölgy-Divatlap beszámol arról, hogy a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja lett MADÁCH IMRE. — Praz2, Pesti Hölgy-Divatlap 1863. 4. sz. borító 2.

[2] A Koszorú beszámol a Kisfaludi Társaság 02. 06-i üléséről, közli 40 újabb alapító tag, köztük MADÁCH IMRE nevét; a beszámolóban utalás történik MADÁCH IMRE székfoglalójára is. — Koszorú I. évf. 1. félév 7. sz. 163–164.

1863. 02. 17. – kedd

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE levelet ír GYULAI PÁLnak, érdeklődik 1863. 01. körül küldött műveinek sorsa és a róluk alkotott kritikai vélemény iránt. — Közli: MÖM–II. 882., ÖL–II. 161–162. Kézirat: OSZK.

MADÁCH IMRE levelet ír NAGY IVÁNNak, kéri annak megérdeklődését, hogy ha ő mint 40 éves egy 24 éves és egy 1 1/2 éves személy javára életbiztosítást kötne, mennyit kellene évenként a biztosítótársaságnak fizetnie. Nemsokára nyílt levelet fog küldeni a Magyarország tárcarovata részére. — Közli: Ritk 23–24., MÖM–II. 934–935., ÖL–II. 163–164. kézirat: OSZK.

[2] [1] tévesen 20 éves egyénről ír s feltételezése szerint KÁROLYINÉ HUSZÁR ANNA s annak gyermeke a biztosítási szándékkal kapcsolatban szóba jöhető egyik lehetőség. Ez a feltételezés kizárható, mivel KÁROLYINÉ HUSZÁR ANNÁnak nem volt gyermeke (igaz viszont, hogy éppen ekkoriban, 1863. március 30-án töltötte be 24. életévét). [1] másik feltételezése szerint MADÁCH IMRE egyik szerelméről s annak gyermekéről lett volna szó. Véleményünk szerint ez lehet a megoldás kulcsa, sőt még tovább mehetünk: a gyermek talán MADÁCH IMRE törvénytelen gyermeke lehetett. MADÁCH IMRE ugyanis ekkor már rendkívül rossz anyagi helyzetben volt; a feleségének járó tartásdíj fizetése körül már évekkal korábban súlyos késések fordultak elő, mint ahogyan azt is tudjuk, hogy néhány héttel a halála után gyermekeinek gyámja, VERES GYULA arra kényszerül, hogy 52 évre (!) szóló kölcsönt kérjen a gazdaság rendbetételére. Ilyen körülmények között úgy véljük, hogy csak nagyon súlyos ok készíthette az életbiztosítás megkötésére. (Nem tudunk róla, hogy valóban kötött-e életbiztosítást vagy csak tervezte.) Az említett nyílt levéllel kapcsolatban csak az “Ország” szerepel a levélben; lehet, hogy a Magyarországra gondolt MADÁCH IMRE, de sokkal valószínűbb, hogy az Ország című lapra.

MADÁCH IMRE levelet ír HENRICI ÁGOSTONnak, vállalja az alsósztrégovai evangélikus templom orgonájának átfestését és átalakítását. — Közli: Prágai Magyar Hírlap 1923. 16. sz., MÖM–II. 884., ÖL–II. 161., MID–2. 309. Kézirat: 1990-ben HENRICZY BENEDEGÚZNÉNál (Rozsnyó).

Minthogy HENRICI ÁGOSTON evangélikus lelkész Alsósztrégován lakott, a levélforma nyilván nem postai kézbesítést célt, hanem inkább kötelezvény, és nyilván a költségek vállalására vonatkozik.

1863. 02. 17. után**Alsósztrégova**

MADÁCH IMRE megkapja SZÁSZ KÁROLY 1863. 02. 17-én kelt levelét, az ő 1863. 01. 01-én kelt, téves címzés miatt késéssel érkezett levelének igazolását; amaz várja jelzett új művét, s a személyes megismerkedés lehetőségét. — Közli: Pal 441., MÖM–II. 1126., ÖL–II. 164–165. Kézirat: OSZK.

[2] A Felvidéki Magyar Közlöny beszámol arról, hogy MADÁCH IMRE a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja lett. — Praz2, Felvidéki Magyar Közlöny 1863. 22. sz. 90.

[2] 1863. 02. 20. után**Alsósztrégova**

[2] MADÁCH IMRE megkapja Budáról a LISZNYAI KÁLMÁN 02. 12-i haláláról tudósító gyászjelentést. — MOL P 481. 28. cs. LXXV. N° 1–55.

[2] A dátum a szakali (nógrádszakáli) postabélyegző dátuma.

[2] 1863. 02

[2] A Magyar Tudományos Értekező könyvészeti részében szerepel *Az ember tragédiája*. — Magyar Tudományos Értekező 1863. 1. sz. 99.

1863. 02. körül**Alsósztrégova**

MADÁCH IMRE régebbi szívbaja kiújul, csúzos fájdalmak gyöttrik. — Bal 217., ÖL–II. 159.

1863. 03. 01. – vasárnap

A Koszorúban megjelenik MADÁCH IMRE *Elveink* c. verse. — Koszorú I. évf. I. félév. 9. sz. 197.

[2] 1863. 03. 04. után**Alsósztrégova**

[2] MADÁCH IMRE megkapja Balassagyarnatról a BORY KÁROLY ügyvéd (BORY ISTVÁN tisztartó fia) 03. 04-i haláláról tudósító gyászjelentést. — MOL P 481. 28. cs. LXXV. N° 1–55.

[2] 1863. 03. 15-ig

Megjelenik MADÁCH IMRE művének, *Az ember tragédiájának* második, tetemesen javított kiadása. — Voi 181–183., Bal 197–198., MÖM–II. 1162., ÖL–II. 165.

MADÁCH IMRE és SZÁSZ KÁROLY kapcsolatának, a bírálókat őszinte érdeklődéssel, szinte mohón váró szerző magatartásának ismeretében bizonyosra vehetjük, hogy MADÁCH IMRE, mihelyt Alsósztrégován megkapta a Pesten megjelent példányokat, mielőbb postára adta a SZÁSZ KÁROLYnak szánt példányt.

[2] [1]-ben a kommentár így fejeződik be: “ez pedig 1863. III. 18-án történt”. Valójában nem tudjuk, mikor történt a postázás: a (90-es évekig a kutatók előtt nem ismert) kötet dedikációjában 03.15-i, a (korábban is ismert) levélben 03.18-i keltezés olvasható; éppen az előbbi alapján vált lehetségessé a megjelenés időpontjának pontosítása.

[2] 1863. 03. 15. – vasárnap

MADÁCH IMRE SZÁSZ KÁROLYnak dedikálja *Az ember tragédiája* II. kiadásának egyik példányát. — DR. KOTSIS IMRÉNÉ SZÁSZ HEDVIG tulajdonában (1993)

A dedikáció szövege: “Szász Károlynak / hálás tisztelettel / 63. mar. 15. / a szerző.” (Andor–1-ben nem szerepel.)

1863. 03. 18. – szerda

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE levelet ír SZÁSZ KÁROLYnak, s az elküldött levélhez mellékeli *Az ember tragédiája* második kiadásának példányát. Indokolja, hogy miért csak a részletekre, de nem a mű egészére vonatkozó bíráló megjegyzéseket s különösen nem a reformáció momentumának kihagyását kifogásoló megjegyzést fogadta meg a mű csiszolásánál. Ismét jelzi készülő újabb művének várható elküldését, és mentegetőzik az előző levél téves címezése miatt. — Közli: 8 Órai Újság 1924. 03. 09., Bal 207–208., MÖM–II. 947–948., ÖL–II. 166–167. Kézirat: OSZK.

[2] Az újabb készülő műről csak feltételezésünk van. Talán a *József császárra* utalt. Lásd még: 1863. 02. 01., 1863, 1864. 04. 07.!

[2] 1863. 03. 22. – vasárnap

[2] A Koszorú hírt ad *Az ember tragédiája* második kiadásának megjelenéséről. — Praz2, Koszorú 1863. I. évf. 1. félév 12. sz. 288.

[2] 1863. 04. 05. – vasárnap

[2] A Vasárnapi Újság hírt ad *Az ember tragédiája* második kiadásának megjelenéséről. — Praz2, Vasárnapi Újság 1863. 14. sz. 125.

[2] 1863. 04. 15. – szerda

[2] A Nővilág, továbbá a Pesti Hölgy-Divatlap a következő hétre jelzi a *Részvét könyve* megjelenését, továbbá azt, hogy abban MADÁCH IMRÉ-

től is lesznek költemények. — Praz2, Nővilág 1863. 8. sz. 61., Pesti Hölgy-Divatlap 1863. 8. sz. borító 2.

1863. 04. 19. előtt

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE ápolja a köszvénytől és erős meghűléstől szenvedő ID. MADÁCH IMRÉNÉT. — GyőrU 121.

1863. 03. 16.–04. 19.

Balassagyarmat

MADÁCH IMRE levelet ír VAJDA JÁNOSnak, gúnyos köszönettel annak gúnyosan ajánlott rímpárjaiért, s mellékeli e rímpárokkal készített *Rikmusok* c. tréfás versét. — Voi 239., MÖM–II. 873., ÖL–II. 168.

VAJDA JÁNOS a Nővilág c. lap 1863. 6. számában a Koszorú munkatársainak, főként SZÁSZ KÁROLYnak költészetét gúnyolta; hogy túlzott jelentőséget tulajdonítanak a formának, a csengő rímeknek, és gúnyosan 7 jól összezsengő, de értelmi összefüggés nélküli rímpárt ajánlott fel nekik megverselésre. MADÁCH IMRE a SZÁSZ KÁROLY iránti hálájának és nagyrabecsülésének tanújelül értelmileg összefüggő, VAJDA JÁNOST élesen bíráló verset írt ezekkel a rímekkel, és elküldte VAJDA JÁNOSnak: ezt a levelet nem ismerjük, de a történetét és a tréfás verset ARANY JÁNOShoz 1863. 04. 19-én, valamint PAJOR ISTVÁNhoz valamivel később írt leveléből ismerjük.

1863. 04. 19. – vasárnap

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE levelet ír sógorának, HUSZÁR SÁNDORnak, néhai sógoruk, BALOGH KÁROLY árváinak: IFJ. BALOGH KÁROLYnak és KÁROLYINÉ HUSZÁR ANNÁnak birtokeladási ügyében, őt kéri meg intézkedésre, hivatkozással ID. MADÁCH IMRÉNÉ közbejött súlyos betegségére. — Közli: GyőrU 120–121. Kézirat: 1990-ben LÁSZLÓ GYULÁNál.

MADÁCH IMRE levelet ír ARANY JÁNOSnak, beszámol a VAJDA JÁNOSnak küldött tréfás versről. — Közli: MÖM–II. 873–874., ÖL–II. 168–169. Kézirat: MTA Kézirattára.

[2] A Koszorúban híradás jelenik meg arról, hogy a berlini Magazin für Literatur des Auslandes ismertette *Az ember tragédiáját*, egyúttal sajnálkozását fejezi ki a lap, hogy ALEXANDER DIETZE német fordítója még nem akadt kiadóra. — Praz2, Koszorú 1863. I. évf. I. félév. 16. sz. 383.

1863. 04. 19. után

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE levelet ír PAJOR ISTVÁNNak ennek hozzá névtelenül küldött verséről, elmondja a VAJDA JÁNOSnak küldött tréfás vers történetét. — Közli: ItK 1891. 481–482., Voi 240., MÖM–II. 939–940., ÖL–II. 170–171.

1863. 04. 26. – vasárnap

<A Koszorúban M.—ch-nak címzéssel MADÁCH IMRÉnek szánt szerkesztői üzenet jelenik meg: köszönet a küldött anyagért, kérés továbbiakért. — Közli: Koszorú 1863. I. k. 17. sz. 408., *Arany János összes művei XII.* Bp., 1963. 217.

ARANY JÁNOS műveinek kritikai kiadásában a sajtó alá rendező NÉMETH G. BÉLA jegyzete szerint (uo. 550.) a szerkesztői üzenet a VAJDA JÁNOSnak írt tréfás versről szóló beszámoló vételét igazolja. Az a tény, hogy az üzenet egy héttel a verset tartalmazó levél kelte után már meg is jelent, kétséggé teszi, bár nem zárja ki, hogy az üzenet valóban erre a versre vonatkozik. A kétséget alátámasztja az a körülmény, hogy a VAJDA JÁNOShoz írt tréfás verset MADÁCH IMRE nem közlés végett küldte el ARANY JÁNOSnak, s e vers nem is jelent meg a Koszorúban. Valószínűbbnek látszik, hogy az üzenet egy közlésre megküldött versre vonatkozik.>

[2] BÁRDOS JÓZSEF feltételezése szerint (levélbeli közlés) a címzett MENTOVICH FERENC volt (akinek többek között ARANY JÁNOS korábbi lapjában, a Szépirodalmi Figyelőben jelentek meg versei). Ezt támasztja alá az is, hogy a Koszorúban megjelent két MADÁCH IMRÉnek szóló üzenetét egyaránt A.Sztrégovára címezte ARANY JÁNOS, anél-

kül, hogy a címzett nevére utalt volna (1863. 11. 01. és 1864. 03. 20.). Feltételezhetjük tehát, hogy következetesen járt el, s így a címzett semmiképpen sem lehetett MADÁCH IMRE.

[2] A Koszorúban egy szerkesztői üzenet megemlíti *Az ember tragédiáját*. — Praz2, Koszorú 1863. I. évf. 1. félév 17. sz. 408.

1863. 04.

A Magazin für die Literatur des Auslandes c., Lipcsében megjelenő folyóirat közli THEODOR OPITZ cikkét MADÁCH IMRE *Az ember tragédiája* c. művéről. — Voi 515.

1863. 05. 03. – vasárnap

A Koszorú ismerteti THEODOR OPITZnak a Magazin für die Literatur des Auslandesban MADÁCH IMRE *Az ember tragédiája* c. művéről megjelent cikkét. — Voi 590. Közli: Koszorú I. évf. 1. félév. 18. sz. 427–428.

[2] 1863. 05. 03. után

Alsósztrégova

[2] MADÁCH IMRE megkapja Somból a LÓNYAY ALBERTNÉ KUBINYI RÓZA 04. 17-i haláláról tudósító gyászjelentést. — MOL P 481. 28. cs. LXXV. № 1–55.

[2] A dátum a gyászjelentésen található legkésőbbi postabélyegző dátuma.

1863. 05. 10. – vasárnap

A Koszorúban híradás jelenik meg arról, hogy MADÁCH IMRE *Az ember tragédiája* c. művének ALEXANDER DIETZE által készített német

fordítása a Pester Mode Zeitung mellékleteként hat füzetben fog megjelenni. — Koszorú I. évf. 1. félév 19. sz. 455., *Arany János összes művei XII.* Bp., 1963. 111.

1863. 05. körül A

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE csúzos fájdalmai enyhülnek. — Bal 217,

1863. 05. körül B

MADÁCH IMRE építkezni kezd a parócai birtokán, juhaklot emeltet és egész majorságot tervez, Imre-dombnak nevezi el. — Bal 217–218.

BALOGH KÁROLY leírásában némi ellentmondás van: az Imre-dombról azt írja, hogy kocsin mintegy két órányira, tehát kb. 40 kilométerre volt Alsósztrégovától, s ez a távolság kizárja azt a másik megjegyzését, hogy a juhakol fehér teteje Alsósztrégováról is látható volt; ez utóbbi közlés látszik helyesnek, mert az Imre-domb távolsága Alsósztrégovától légvonalban kb. 8 kilométer.

[2] 1863. 06. 01. után

Alsósztrégova

[2] MADÁCH IMRE megkapja Pestről a MADÁCH MÁRIA unokaöccsének (HUSZÁR JÚLIA fiának), szajoli FEJÉR ISTVÁNNak 06. 01-i haláláról tudósító gyászjelentést. — MOL P 481. 28. cs. LXXV. N° 1–55.

[2] 1863. 06. 02. – kedd
Pest

A *Részvét könyve* c. kötetben megjelenik MADÁCH IMRE *Önmegtagadás, Megnyugvás a sorsban és Télen* c. verse. — MÖM–II. 1170., Praz2. Közli: *Részvét könyve*. Szerk.: GYULAI PÁL. Pest, 1863. 68., 223., 269., Gyul–I. 31–32., 63., 76–81., MÖM–II. 72., 224–227., 283–284. Kézirat: OSZK.

[2] [1]-ben az esemény az 1863-as évnél szerepel. Kétségtelen, hogy a mű megjelenéséről a Koszorú már 06. 07-én tudósított, a pontos napra nézve lásd: Praz2!

[2] 1863. 06. 07. – vasárnap

[2] A Vasárnapi Újság beszámol a *Részvét könyve* megjelenéséről, az abban szereplő szerzőkről, köztük MADÁCH IMRE nevét is megemlítve. — Praz2, Vasárnapi Újság 1863. 23. sz. 206.

[2] 1863. 06. 14. – vasárnap

[2] A Nefelejts c. lap beszámol a *Részvét könyve* megjelenéséről, külön megemlítve MADÁCH IMRE *Télen* c. versét. — Praz2, Nefelejts 1863. 11. sz. 122.

[2] 1863. 06. 21. – vasárnap

[2] A Koszorú olvasói figyelmébe ajánlja a *Részvét könyvét*, a szerzők között megemlítve MADÁCH IMRÉT is. — Praz2, Koszorú I. évf. 1. félév 25. sz. 593–594.

[2] 1863. 06. 29. után

Alsósztrégova

[2] MADÁCH IMRE megkapja Szarvasgedéről a DOMJÁN PÁLNÉ TOLNAY VALÉRIA 06. 25-i haláláról tudósító gyászjelentést. — MOL P 481. 28. cs. LXXV. N° 1–55.

[2] A dátum a szakali (nógrádszakáli) postabélyegző dátuma.

[2] 1863. 07. 15. – szerda

[2] Előfizetési felhívás jelenik meg a Pesti Hölgy-Divatlapban *Az ember tragédiája* német nyelvű (ALEXANDER DIETZE-féle) fordítására. — Praz2, Pesti Hölgy-Divatlap 1863. 14. sz. borító 4.

[2] A fordítás csak 1865-ben jelent meg.

1863. 07. 16. – csütörtök

A Hon c. napilap előfizetést hirdet *Az ember tragédiájának* ALEXANDER DIETZE által készített német fordítására. — Vasárnapi Újság 1863. 07. 16.

[2] A fordítás csak 1865-ben jelent meg.

[2] 1863. 07. 26. – vasárnap

[2] A Koszorú hírül adja, hogy MOLNÁR GYÖRGY, a Budai Népszínház igazgatója, egy “kísértet-csináló gép”-pel színpadi produkciókat tervez, köztük *Az ember tragédiája* színre vitelét. — Koszorú I. évf. 2. félév 4. sz. 95.

[2] 1863. 08. 01. – szombat

[2] A Pesti Hölgy-Divatlapban tudósítás jelenik meg arról, hogy MOLNÁR GYÖRGY, a Budai Népszínház igazgatója, *Az ember tragédiája* színre vitelét tervezi. — Praz2, Pesti Hölgy-Divatlap 1863, 15. sz. Borító 2.

1863. 08. 02. – vasárnap

A Vasárnapi Újság hírt közöl arról, hogy a Budai Népszínház igazgatója, MOLNÁR GYÖRGY tervbe vette *Az ember tragédiája* színpadra vitelét. — Vasárnapi Újság 1863. 08. 02., NÉMETH ANTAL: *Az ember tragédiája a színpadon*. Bp., 1933. 6.

A terv nem valósult meg, *Az ember tragédiája* csak húsz évvel később, 1883-ban került színpadra.

[2] 1863. 08. 16. előtt

[2] Elkészül THAN MÓR olajfestménye *Az ember tragédiájához*. — Lelőhely (2004-ben): OSZK 5. szint, folyosó.

[2] A 08. 16-i híradás már múlt időben szól az olajfestmény elkészültéről, sőt arról, hogy az a Múcsarnokban található; a keletkezés pontosabb idejét jelenleg nem ismerjük.

[2] 1863. 08. 16. – vasárnap

[2] A Koszorúban utalás történik *Az ember tragédiája* ALEXANDER DIETZE által készített német fordítására. — Praz2, Koszorú I. évf. 2. félév 7. sz. 167.

[2] A Vasárnapi Újság bejelenti, hogy a Magyar Képzőművészeti Társulat által kiadandó album tartalmazni fogja THAN MÓRnak *Az ember tragédiája* c. olajfestménye alapján készített reprodukciót (metszetet). — Praz2, Vasárnapi Újság 1863. 33. sz. 295.

[2] 1863. 08. 29. után

[2] MADÁCH IMRE megkapja NAGY IVÁN 1863. 08. 29-én írt levelét. — Andor–1. 20.

[2] A levelet nem ismerjük; csak NAGY IVÁN levelezési jegyzőkönyvében maradt fenn az információ (OSZK Kézirattára. Oct. Hung. 957.).

1863. nyár

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE csendes mosollyal figyelő fia, MADÁCH ALADÁR perpetuum mobile készítésére irányuló próbálkozásait, s hagyja, hogy amaz magától értse meg próbálkozásának reménytelen voltát. — Bal 218.

[2] 1863. 09. 01. előtt

Szécsény

[2] Az édesanyjához hazalátogató HAYNALD LAJOS tiszteletére Szécsényben ünnepséget rendeztek. A 09. 01-i beszámoló szerint ezt néhány nap múltán megismételték, s ekkor a tisztelegésen jelen volt Madách Imre is. — Praz2, Pesti Hölgy-Divatlap 1863. 19. sz. (1863. 10. 01.) Borító 4.

[2] Sic! A 09. 01-i beszámolót pontosan egy hónappal később közölte a lap.

1863. 09. 09. – szerda

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE levelet ír NAGY IVÁNNak, kéri, hogy a mellékelt biankó nyugta ellenében vegye át EMICH GUSZTÁV kiadótól a neki régebből járó 300 forintot, *Az ember tragédiája* második kiadásának honoráriumrészletét, levonván belőle az előlegezett összegeket. — Közli: Ritk 25., MÖM–II. 935., ÖL–II. 172. Kézirat: OSZK.

1863. 09. 20. – vasárnap

A Koszoróban megjelenik MADÁCH IMRE *A könnyek* c. verse. — Közli: Koszorú I. évf. II. félév 12. sz. 268., Gyul–I. 190–191., MÖM–II. 253–254. Kézirat: OSZK.

[2] 1863. 09. 28–29. – hétfő–kedd

Pest

MADÁCH IMRE betegeskedik, de anyja unszolására sem hajlandó orvoshoz menni. — OSZK Kézirattára. Levelestár: ID. MADÁCH IMRÉNÉ levele KÁROLYINÉ HUSZÁR ANNÁhoz 1863. 10. 04., Voi 216.

[2] Az esemény [1]-ben alsósztrégovai helyszínnel és 1863. 10. 04. előtti dátummal szerepelt. A hivatkozott levélből azonban kitűnik, hogy a levélíró 28-án este érkezett gőzhajón Pestre, s ilyenformán ott próbálta rábeszélni Madách Imrét arra, hogy keresse fel BALASSA JÁNOS orvosprofesszort. [1] leírása azt sugallja, mintha MADÁCH IMRE betegsége kiújult vagy súlyosbodott volna; ilyesmiről nincs szó a levélben, a levélíró nem indokolja, hogy miért kellett volna MADÁCH IMRÉnek BALASSA JÁNOST felkeresnie, aki egyébként – mint az a levélíró előtt is rövidesen világossá vált – éppen Bécsben tartózkodott.

1863. 09. 30?

Pest–Csesztve

MADÁCH IMRE és ARANY JÁNOS Pestről Csesztvére érkezik MADÁCH KÁROLYhoz. — KÁLNAY NÁNDOR: *Krónikás évkönyvem I. Bp., 1910. 4., Csesztve község története és leírása. Bp., 1884. 24.*

Erről a találkozásról csak KÁLNAY NÁNDORNál találunk említést, még ARANY JÁNOS leg-alaposabb életrajza, a MADÁCH IMRÉRől ugyancsak forrásértékű művet író VOINOVICH GÉZA könyve (*Arany János életrajza. Bp., 1929–1938*) sem említi. Mint hogy azonban mind ARANY JÁNOS, mind MADÁCH IMRE életének krónikájában éppen ez az időszak meglehetősen szegény adatokban, eseményeiről aránylag keveset tudunk, így éppenséggel nincs kizárva, hogy ARANY JÁNOS 1862. 08. 07-i csesztvei látogatása után egy másodikra is sor került. MADÁCH IMRÉhez fűződő szívélyes kapcsolata indokolná is ezt, <viszont az sincs kizárva, hogy KÁLNAY NÁNDOR az előző évi látogatás adataival keverte össze állítását (v. ö. még Voi 185.)>

[2] A tévedés lehetőségét kizárhatjuk (bár a szándékos megtévesztését nem), mivel KÁLNAY NÁNDORT 10. 01-től fogadták fel nevelőnek, s előző nap, vagyis 09. 30-án érkezett Csesztvére; korábban (életrajzának tanúsága szerint) nem járt ott. Az első látoga-

tás alkalomával egyébként sem együtt érkezett MADÁCH IMRE és ARANY JÁNOS (akkor ARANY JÁNOS Pesttől Vácig egyedül utazott vonattal, onnan az érte küldött kocsival érkezett Csesztvére, míg MADÁCH IMRE Alsósztrégováról utazott Csesztvére), így KÁLNAY NÁNDOR visszaemlékezése nem vonatkozhat az előző évi találkozásra. Ugyanakkor az 1863. 11. 01-én a Koszorúban megjelenő szerkesztői üzenet mégiscsak kérdésessé teszi KÁLNAY NÁNDOR információjának hitelét. Nem zárható azonban ki annak a lehetősége, hogy MADÁCH olyan ígéretet tett a látogatás során, amelynek elmaradása vagy késése motiválta a szerkesztői üzenetet. Bár elméletileg annak a lehetősége is fennáll, hogy az ifjú tanítót, KÁLNAY NÁNDORT esetleg megtréfálták, s valaki mást mutattak be neki ARANY JÁNOSként. Ez viszont azért nem látszik valószínűnek, mert akkor utóbb nyilván közölték volna vele, hogy a “beugratták”. Mindent egybevetve ARANY JÁNOS második látogatását, ha nem is biztosnak, de valószínűnek kell tartanunk.

1863. 10. 01? – csütörtök

Csesztve–Alsósztrégova

MADÁCH IMRE és ARANY JÁNOS Csesztvéről Alsósztrégovára érkezik. — KÁLNAY NÁNDOR: *Krónikás évkönyvem I.* Bp., 1910. 4.

<ARANY JÁNOS 1862. évi csesztvei-alsósztrégovai útbeosztásának ez a megismétlődése arra látszik mutatni, hogy a két látogatás összekeveréséről van szó, így véli VOINOVICH GÉZA is (Voi 185.)>

[2] Nincs szó összekeverésről (lásd a 09. 30-hoz írt kommentárt!), az egyezés természetes, hiszen egy nap alatt általában nem lehetett eljutni Pestről Alsósztrégovára, s a családtagok is (sok évtized családi levelezésének tanúsága szerint) minden esetben Csesztvén töltöttek egy éjszakát, mielőtt Pestről Alsósztrégovára vagy Alsósztrégováról Pestre folytatták volna útjukat.

[2] 1863. 10. 07. után

Alsósztrégova

[2] MADÁCH IMRE megkapja Szügyből a SZILASSY MIKLÓSNÉ TRAJTLER AMÁLIA 10. 06-i haláláról tudósító gyászjelentést. — MOL P 481. 28. cs. LXXV. N° 1–55.

[2] A dátum a szakali (nógrádszakáli) postabélyegző dátuma.

1863. 10. 11. – vasárnap

A Koszorúban megjelenik MADÁCH IMRE *A rab család* c. verse. — Közli: Koszorú I. évf. II. félév 15. sz. 340–341., Gyl–I. 145–148., MÖM–II. 132–134. Kézirat: OSZK

1863. 10. 28. körül

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE szemének állapota romlik. — OSZK Kézirattára. Levelestár: ID. MADÁCH IMRÉNÉ levele KÁROLYINÉ HUSZÁR ANNÁHOZ 1863. 10. 28.

1863. 11. eleje

MADÁCH IMRE letétbe helyez 260 forintot DOMBROVSZKY KAROLINA árva, nincstelen szolgáló részére ügyvédjénél, BODNÁR ISTVÁNNÁL. — Krizs 113.

1863. 11. 01. – vasárnap

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE levelet ír NAGY IVÁNNAK, sürgeti az 1863. 09. 09-i levelében foglalt kérésének, EMICH GUSZTÁVTÓL járó honorárium felvételének elintézését, valamint a pénzügyeit Pesten intéző RÁKÓCZY JÁNOSHoz való eljuttatását, nehogy 1863. 11. 04-én lejáró váltóját megóvatolják; végletes pénzsűkére hivatkozik. — Közli: Ritk 25–26., MÖM–II. 935–936., ÖL–II. 177.

A Koszorúban A. Sztrégova címre szerkesztői üzenet jelenik meg: aggasztó, hogy nem érkezik hír (kétségkívül MADÁCH IMRÉTŐL). — Köz-

li: Koszorú I. évf. II. félév 18. sz. 432., *Arany János összes művei XII.* Bp., 1963. 234.

ARANY JÁNOS üzenete, minthogy 1863. 04. 19. óta sem levelet, sem újabb művet nem kapott MADÁCH IMRÉTől.

[2] Ez az üzenet kétségesse teszi, bár nem zárja ki, hogy alig egy hónappal korábban (lásd az 1863. 09. 30-i és 10. 01-i eseményeket) találkozott volna a két költő.

[2] A Koszorúban híradás jelenik meg arról, hogy a Képzőművészeti Társulat kiadványában THAN MÓRnak *Az ember tragédiájához* készült festménye fog megjelenni. — Praz2, Koszorú I. évf. II. félév 18. sz. 431.

1863. 11. 04. – szerda

MADÁCH IMRE váltójának lejáratí határideje. — Ritk 25–26., MÖM–II. 936., ÖL–II. 177.

[2] 1863. 11. 04. után

[2] MADÁCH IMRE megkapja NAGY IVÁNTól a nyugáit. — Andor–1. 20.

1863. 11. 05. – csütörtök

Alsósztregova

[2] MADÁCH IMRÉ névnapí ebédjének végén SZONTAGH PÁL felköszönti. Jelen vannak még: BAKÓ [ISTVÁN?], KOMJÁTHY [ANZELM], BALOGHY [ISTVÁN], SZ. TÓDOR, MATOLCSY [GYÖRGY], PONGRÁCZ [KÁROLY?]. — Bal 220., OSZK Kézíráttára. Levelestár: [IFJ.] BALOGH KÁROLY levele KÁROLYINÉ HUSZÁR ANNÁhoz. 1863. 11. 06.

[2] MADÁCH IMRE megkapja M. K. verses névnapí üdvözetét. — Andor–1. 289. Kézírat: MOL.

[2] A kézíráti katalógus feltételezésével ellentétben egészen bizonyos, hogy nem MADÁCH KÁROLY jegyezte le a verset. [1]-ben csak SZONTAGH PÁL neve szerepel; a hivatkozott levélben a felsoroltak, a szögletes zárójelbe tett pontosítások nélkül.

[2] 1863. 11. 07. után

[2] MADÁCH IMRE megkapja NAGY IVÁN 1863. 11. 07-én írt levelét. — Andor–1. 20.

[2] A levelet nem ismerjük; csak NAGY IVÁN levelezési jegyzőkönyvében maradt fenn az információ (OSZK Kézíráttára. Oct. Hung. 957.).

1863. 11. 10. – kedd

A Nógrád Megyei Gazdasági Egylet MADÁCH IMRÉ választmányi tagjának választja. — MÖM–II. 1150., MID–2. 309.

[2] 1863. 11. 12. után

Alsósztregova

[2] MADÁCH IMRE megkapja NAGY IVÁNTól a neki járó 98 forint 67 krajcárt. — Andor–1. 20.

[2] Nagy Iván levelezési jegyzőkönyvének tanúsága szerint EMICH GUSZTÁVTól felvette a MADÁCH IMRÉnek járó pénzt. Ez elméletileg 300 forint 84 krajcár volt, amiből azonban 223 forint 47 krajcár volt a készpénz, továbbá egy 77 forint 37 krajcárról szóló nyugtát kapott. A 223 forint 47 krajcárból a DARVAS LAJOSnak adott váltót (lásd: 1863. 11. 04!) kiegyenlített: 124 forint 80 krajcár értékben (törlesztés+kamat), a fennmaradó 98 forint 67 krajcárt pedig a 77 forint 37 krajcárról szóló számlával együtt elküldte MADÁCH IMRÉnek.

[2] 1863. 11. 13. után

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE megkapja SZAKALL ELEKnek, a Nógrád Megyei Gazdasági Egylet titkárának 1863. 11. 11-én kelt értesítését arról, hogy az egylet megválasztotta választmányi tagjának, és meghívta az 1863. 11. 24-én Balassagyarmaton tartandó választmányi ülésre. — Közli: MÖM–II. 1150., MID–2. 309–310. Irat: OSZK.

[2] [1]-ben az időpont 11. 11. után; a postabélyegzők alapján azonban legkorábban 11. 13-án kaphatta meg a levelet a címzett.

[2] 1863. 11. 15. körül

Csesztve

[2] MADÁCH IMRE Csesztvén tartózkodik; éjszaka sokat köhög. — KÁLNAY NÁNDOR: *Csesztve község története és leírása*. Bp., 1884. 24.

[2] 1863. 11. 22. – vasárnap

[2] A Koszorúban híradás jelenik meg arról, hogy MADÁCH IMRE főművének “ellendarabján”, *Az ember komédiája* c. művön dolgozik. — Praz 2., Koszorú I. évf. 2. félév 21. sz. 504.

[2] Nem tudjuk teljes bizonyossággal állítani, de nagyon valószínű, hogy a *Tündérálmáról* szól a híradás, amelynek kézírata 1864-es keltezésű. Ugyanakkor elgondolkodtató, hogy éppen a MADÁCH IMRÉVEL szoros kapcsolatban álló ARANY JÁNOS lapjában (is) megjelenik egy ilyen híradás, s ez felveti annak a lehetőségét, hogy maga a szerző adhatott hírt ilyen formában készülő új művéről.

1863. 11. 26. után

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE megkapja a Nógrád megyei törvényszék 1863. 11. 26-i ítéletét, mely elmarasztalja, amiért a DOMBROVSZKY KAROLINA árva,

nincstelen szolgálónak 1858. 10. 30-án adott kötelezvényre a fizetést elmulasztotta. — Krizs 113.

[2] 1863. 12. 06. – vasárnap

[2] A Vasárnapi Újságban híradás jelenik meg arról, hogy MADÁCH IMRE *Az ember komédiája* c. művén dolgozik. — Praz2, Vasárnapi Újság 1863. 49. sz. 437.

1863. 12. 12. előtt Vanyarc–Csesztve–Horpács–Balassagyarmat

MADÁCH IMRE meglátogatja VERES GYULA társaságában VERES PÁLT. — OSZK Kézirattára. Levelestár: ID. MADÁCH IMRÉNÉ levele KÁROLYINÉ HUSZÁR ANNÁHOZ 1863. 12. 12., Bal 220.

MADÁCH IMRE meglátogatja VERES GYULA társaságában MADÁCH KÁROLYT. — OSZK Kézirattára. Levelestár: ID. MADÁCH IMRÉNÉ levele KÁROLYINÉ HUSZÁR ANNÁHOZ 1863. 12. 12., Bal 220.

MADÁCH IMRE meglátogatja VERES GYULA társaságában SZONTAGH PÁLT. — OSZK Kézirattára. Levelestár: ID. MADÁCH IMRÉNÉ levele KÁROLYINÉ HUSZÁR ANNÁHOZ 1863. 12. 12., Bal 220.

ID. MADÁCH IMRÉNÉ levele szerint Pető is MADÁCH IMRE útjába esett, valószínűleg a Szécsény környéki Petőpusztáról van szó.

[2] 1863. 12. 20. – vasárnap

[2] A Koszorúban híradás jelenik meg arról, hogy 1864. 02. 18-án a Magyar Képzőművészeti Társulat képeket sorsol ki, köztük THAN MÓRnak *Az ember tragédiája* ihlette festményét. — Praz2, Koszorú I. évf. 2. félév 25. sz. 599.

[2] 1863. 12.

[2] A Magyar Tudományos Értekezőben híradás jelenik meg arról, hogy ALEXANDER DIETZE befejezte *Az ember tragédiája* fordítását. — Praz2, Magyar Tudományos Értekező 1863. 5–6. sz. 492–493.

1863. vége?

Alsósztrégova

<MADÁCH IMRE Borkához fűződő kapcsolata véget ér. — Bal 225.>
MADÁCH IMRE megírja *Felejsünk* és *Lemondás* c. verseit. — Bal 225.
Közli: MÖM–II. 77–78. Kézirat: OSZK.

BALOGH KÁROLY állítja, hogy e két vers ebből az időből származik, és a Borkához fűződő kapcsolat megszűnésére vonatkozik, s egyben megjegyzi, hogy e kapcsolat bizonytalan feltevéseken alapul. <Állításával egyetérthetünk, s hozzátehetjük, hogy ellene mond HARSÁNYI ZSOLT regényes beállításának, mely szerint a kapcsolat MADÁCH IMRE halálos ágyáig tartott.>

[2] Ami a versek keletkezési időpontját illeti, sem cáfolni, sem bizonyítani nem lehet BALOGH KÁROLY állítását. Azt azonban, hogy akár az 1863-as év, akár az említett versek a Borka-kapcsolat végét jelentették volna, el kell vetnünk. MADÁCH IMRE szerelmi költészetéből ugyanis levonható az a következtetés, hogy Borka (Borbála) volt az utolsó szerelme, márpedig egyfelől nem valószínű, hogy 1864-ben már senkibe se lett volna szerelmes, másfelől az Imre-dombi építkezés alapkövének letételére is csak 1864 nyarán került sor, s az is több mint valószínűtlen, hogy teljesen magányosan kívánt volna oda visszavonulni. Ami pedig a verseket illeti, azokból egyértelműen megállapítható, hogy a kapcsolat megszakadásáról tudósító *Felejsünk* és *Lemondás* c. versek megírását követően a szerelmi viszony ismét folytatódott: ezt jelzi a *Szeret hát* c. vers. (Andor–11.)

1863

MADÁCH IMRÉT meglátogatja IPOLYI ARNOLD. — ÖL–II. 60.

STAUD GÉZA állítása, más forrásunkban nem találtuk említését.

MADÁCH IMRE az év folyamán több ízben Pesten jár, s itt meglátogatja BÉRCZY KÁROLYT, találkozik GYULAI PÁLLAL, SZALAY LÁSZLÓVAL, BR. EÖTVÖS JÓZSEFFEL és CSENGERY ANTALLAL. BÉRCZY KÁROLYT apósának, FRIVALDSZKY IMRE entomológusnak Szervita téri házában keresi fel. — Bal 219–220.

? [2] Madách Imre a *József császár* c. művén dolgozik, amelyet a Karácsonyi-pályázatra nyújt be a 12. 31-i határidőig. — BENE KÁLMÁN: *Szász Károly keze nyoma a Tragédián – a Tragédia hatása Szász Károlyra*. In: VI. *Madách Szimpózium*. Bp.–Balassagyarmat, 1999. 15–42., Fővárosi Lapok 1864. 77. sz.

[2] BENE KÁLMÁN csupán hipotézisként veti fel annak a lehetőségét, hogy a két szóba jöhető szerző, MADÁCH IMRE és SZÁSZ KÁROLY közül az előbbi a valószínűbb. Állítását kvantitatív és kvalitatív megfontolásokkal is alátámasztja. A pályamű szókincsét, szóhasználatát egybevetve *Az ember tragédiájával*, valamint SZÁSZ KÁROLYnak ekkoriban írott művével, lényegesen nagyobb hasonlóság mutatható ki MADÁCH IMRE főművével, mintsem SZÁSZ KÁROLY drámájával. Az is elgondolkodtató, hogy a pályamű színvonala meghaladja azt, amire SZÁSZ KÁROLY élete során bármikor is képes volt, s hogy az ő kézírásában fennmaradt, a pályamunkánál későbbi változata a drámának, komoly esztétika-dramaturgiai szövegromlást mutat a pályaműhöz képest, aminek az lehet a kézenfekvő magyarázata, hogy nem a saját művét dolgozta át. Végül elgondolkodtató, hogy bár SZÁSZ KÁROLY, MADÁCH Imre halála után, tervezte a dráma bemutatását, ill. kiadását, erre sohasem került sor, az csupán kéziratai között maradt fenn. Ha ehhez hozzávesszük, hogy MADÁCH IMRE 1863. 02. 01-i és 1863 03. 18-i levelében jelzi SZÁSZ KÁROLYnak, hogy rövidesen egy újabb művét küldi el neki bírálatra, ám erről a műről semmit sem tudunk, akkor megállapíthatjuk: SZÁSZ KÁROLY közvetlenül a szerzőtől hozzájuthatott a *József császár*hoz, amelyet talán nem is küldött vissza neki. Mindez azonban csupán valószínűsíti, de nem teszi bizonyossá MADÁCH IMRE szerzőségét. [Ismeretlen szerző: *József császár (Madách Imre utolsó drámája?)* Sajtó alá rendezte, a magyarázó jegyzeteket és a kísérő tanulmányt írta: BENE KÁLMÁN. Lazy Könyvkiadó, Szeged, 2003.]

1863 körül

MADÁCH IMRE olvassa L. A. CAHAGNET *Blicke in das Leben der Todten* valamint ismeretlen szerző *Die enthüllten Geheimnisse des Magnetismus und der Elektrizität* c. spiritisza könyvét, írja róla fia, MADÁCH ALADÁR a BODOR ALADÁRhoz intézett levelében. — BODOR ALADÁR: *Az ember tragédiája mint az egyén tragédiája*. Bp., 1905. 10.

MADÁCH ALADÁR lelkes, szenvedélyes, elfogult spiritisza volt, s nyilván nem volt ellenére, hogy apját, MADÁCH IMRÉT is eszmetársának higgye. Az az állítása, hogy MADÁCH IMRE elolvasott két spiritisza könyvet, feltehetően megfelel a tényeknek, hiszen MADÁCH IMRE minden új felfedezés és új, divatos áramlat iránt is érdeklődött, s divat volt a spiritizmus is. Ámde e könyvek elolvasásának tényéből még nem kell arra következtetnünk, hogy akár csak a legcsekélyebb mértékben is elfogadta, magáévá tette volna a bennük foglaltakat.

[2] A családba a spiritizmus divatját HUSZÁR SÁNDOR vitte be, s az valóban MADÁCH ALADÁRra volt nagy hatással, akiről unokaöccsének, IFJ. BALOGH KÁROLYnak éppen e szenvedélye miatt az volt a véleménye, hogy a MADÁCH ALADÁRhoz hasonló spiritisza hitet klinikai esetnek kellene tekinteni, s ennek megfelelően gyógyítani. MADÁCH IMRE egyébként a *Fagy-virágok* ciklus első versének tanúsága szerint valóban nem hitt a spiritizmusban. (“Talán nevettem amíg haldokoltál, / Talán vigadtam amíg szenvedél, / 'S nem jött el hogy meg intsen szellemed.”)

<MADÁCH IMRE feltételezett vonzalma egy férjes asszony iránt, s ezzel kapcsolatban ekkoriban írt költeményei: *Májusban, Hozzá, Még egy szó hozzá, Atlas*. — Bal 220. Közli: Gyul–I. 38–42., Bal 354., MÖM–II. 66–70., 72.>

[2] Az említett versek címzettje VERES PÁLNÉ volt, s azok többsége valószínűleg 1857 körül keletkezett (Andor–11).

<MADÁCH IMRE levelet ír SZENTIVÁNYI ZOLTÁNNak. — Közli: MÖM–II. 948., ÖL–II. 176.>

[2] [1] feltételezésével ellentétben a “levél” (valójában névkártya) nem keltezetlen, az 1883-as keltezés is bizonyítja, hogy MADÁCH KÁROLY fiáról van szó, továbbá a levélíró Emánuel bátyjára történő hivatkozás.

1864

1864. Alsósztrégova

eleje

<MADÁCH IMRE megírja *A galambok (R.-hoz), Epedő szerelem, Zsuzsihoz, Boldog óra* és *A téli éj dicsérete* c. verseit. — Bal 221. Közli: Bal 352., MÖM–II. 57–62., 81–82. Kézirat OSZK.>

[2] Valójában semmi okunk sincs feltételezni, hogy az említett versek éppen ekkor születtek, volna, sőt egyenesen kizárt, hogy mindegyik 1864 elején keletkezett volna, hiszen *A galambok* címezte DE LA MOTTE ROZÁLIA, a *Boldog óráé* Borka, míg a további három vers a csak keresztnevéen ismert Zsuzsihoz szól. MADÁCH IMRE személyiségét ismerve fölöttébb valószínűtlen, hogy egyidejűleg három hölgynek is udvarolt volna, akik közül az egyikkel – *A téli éj dicsérete* tanúsága szerint – egészen biztosan szexuális kapcsolata is volt. Mivel Borka volt a költő utolsó szerelme, így legfeljebb a *Boldog óra* keletkezhetett ekkortájt.

MADÁCH IMRE kétkötetes kiadás céljából összegyűjti és lemásolja költeményeit, tanulmányozza a *Nibelungliedet*, és koponyatannal foglalkozik, ilyen irányú tanulmány megírására készül. — Bal 221.

1864. 01. 02. – szombat

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE megírja a *Tündéralom* c. színdarab tervezetét. — Gyul–I. IX., Voi 213., Bal 221., MÖM–II. 741. Közli: MÖM–II. 741–742. Kézirat: OSZK.

GYULAI PÁL és VOINOVICH GÉZA szerint a megírás dátuma: 1864. 06. 02.: nyilván a “jan” rövidítést olvasták “jun”-nak. Június elején MADÁCH IMRE már jó ideje súlyos beteg.

[2] 1864. 01. 16. – szombat

[2] Megjelenik az *Alföldiek segélyalbuma*, benne SZÁSZ KÁROLY *Madách Imréhez* c. versével. — Praz2, *Alföldiek Segélyalbuma*, Pest, 1863. [1864] 355.

[2] 1864. 01. 17. – vasárnap

[2] A Koszorúban megjelenik a Karácsonyi-pályázatra beérkezett művek listája. “VIII. *József császár*; tragédia öt felvonásban. Jelige: Ah sors, lábad alatt a szegény halandó olyan mint egy féreg. Tompa.” — Koszorú II. évf. I. félév 3. sz. (1864. 01. 17.) 69.

[2] 1864. 01. 28. – csütörtök

[2] A Kisfaludy Társaság ülésén mutatóvényszámot adtak elő MADÁCH IMRE készülő művéből, a *Tündéralomból*. — Praz2, Koszorú II. évf. 1. félév 6. sz. (1864. 02. 07.) 143.

[2] Nem tudjuk, hogy elírásról van-e szó, tény azonban, hogy a három nappal később, 01. 31.-én a Vasárnapi Újságban híradása szerint csak később, 02. 06.-án lesz a társaság közgyűlése, s benne az említett bemutató. A két információ egybevetése teszi kétségtelenné, hogy *Az ember komédiája* címen beharangozott készülő mű csakis a *Tündéralom* lehetett.

[2] 1864. 01. 31. – vasárnap

[2] A Kalauz c. lapban híradás jelenik meg az *Alföldiek segélyalbumáról* és az abban szereplő SZÁSZ KÁROLY: *Madách Imréhez* c. versről. — Praz2, Kalauz 1864. 4. sz. 27.

[2] A Vasárnapi Újságban híradás jelenik meg arról, hogy a Kisfaludy Társaság 02. 06-i közgyűlésén MADÁCH IMRE készülő művéből, *Az ember komédiájából* mutatnak be részletet. — Praz2, Vasárnapi Újság 1864. 5. sz. 51.

[2] 1864. 02. 07. előtt

[2] Megjelenik a Magyar Képzőművészeti Társulat albuma, benne THAN MÓRNak *Az ember tragédiájához* készített festménye könyomatóval, amelyet GRIMM REZSŐ készített. — Praz2.

[2] 1864. 02. 07. – vasárnap

[2] A Koszorúban híradás jelenik meg a Kisfaludy Társaság 01. 28-i üléséről, amelyen mutatószámot adtak elő MADÁCH IMRE készülőfélben lévő művéből, a *Tündérlombból*, továbbá a Vasárnapi Újságban beszámoló arról, hogy a Magyar Képzőművészeti Társulat albumának III. füzeté *Az ember tragédiájához* készült THAN MÓR-festmény GRIM RUDOLF által készített litográfiáját tartalmazza. — Praz2, Koszorú II. évf. 1. félév 6. sz. (1864. 02. 07.) 143., Vasárnapi Újság 1863. 6. sz. 62.

[2] Praz2 szerint magában az albumban a GRIMM REZSŐ név szerepel.

1864. 02. 10-ig

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE erős szemgyulladásban szenved. — ItK 1891. 481., MÖM–II. 940., ÖL–II. 178.

1864. 02. 11. – csütörtök

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE levelet ír PAJOR ISTVÁNNAK, betegségéről s a címzett neki megküldött verseiről. — Közli: ItK 1891. 481., MÖM–II. 940–941., ÖL–II. 178.

MADÁCH IMRE elismervényt küld EMICH GUSZTÁV részére meghatalmazottja, IFJ. EMICH GUSZTÁV közvetítésével: a kiadó az 1862. 10. 30-án kötött szerződés első két pontjának (a Tragédia 2. kiadásának tiszteletpéldányai, honorárium stb.) eleget tett. — MID–2. 311.

1864. 02. 12. után

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE ügyvédje, BODNÁR ISTVÁN útján értesítést kap GÖRGEY HUGÓ ügyvédnek Nógrád megye főispáni helytartójához be-

nyújtott beadványáról, hogy a MADÁCH IMRE által 1858. 10. 30-i kötelezvénye alapján DOMBROVSZKY KAROLINA nincstelen árva szolgáló javára BODNÁR ISTVÁNNál letétbe helyezett összeg a kedvezményezettnek fizetessék ki. — Krizs 113–114., MID 387–388. Irat: Nógrád Megyei Levéltár.

[2] 1864. 02. 14. – vasárnap

[2] A Koszorú beszámol arról, hogy a Kisfaludy Társaság 02. 06-i közgyűlésén a beszámolóban megemlítették MADÁCH IMRE *Tündérlom* c. művét, továbbá, hogy “Aranyt és Madáchot a Kisfaludy-társaság adta át a nemzetnek.” — Praz2, Koszorú II. évf. 1. félév 7. sz. (1864. 02. 14.) 162., 164.

1864. 02. 17. előtt

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE megkapja LUDOVIC RIGOUDAUD újságíró 1863. 10. 12-én Pozsonyban kelt francia nyelvű levelét, melyben az engedélyt kéri *Az ember tragédiájából* már elkészített francia fordításának kiadásához, és segítségét kéri bizonyos helyek értelmezéséhez. — Közli: MÖM–II. 1119–1120., ÖL–II. 173–174. Kézirat: OSZK.

LUDOVIC RIGOUDAUD személyéről a levélben foglaltakon kívül semmit sem sikerült megállapítani; levelének megírásakor a pozsonyi Zöldfa fogadó 68. szobájában lakott. Levelét, miként MADÁCH IMRE 1864. 02. 17-i válaszából kiderül, *Az ember tragédiája* kiadójához, EMICH GUSZTÁVhoz küldte, tőle kérve annak továbbítását, ami természetes is, hiszen a könyvön a kiadó neve olvasható. EMICH GUSZTÁV továbbította azután, nagy késéssel, a címzetthez, kinek válaszából arra kell következtetnünk, hogy hozzá mintegy négyhónapos késéssel, közvetlenül 1864. 02. 17. előtt érkezett meg.

[2] [1] leírása szerint az újságíró francia volt. Véleményünk szerint ezt semmi sem támasztja alá, éppúgy lehetett belga vagy éppen amerikai, bár vélhetően francia volt az anyanyelve. Lehetséges, hogy éppen azért nem sikerült mindeddig semmit sem megtud-

nunk róla, mivel a kutatások Franciaországra korlátozódtak, ahol ilyen nevű szerzőnek semmi nyoma sincs.

1864. 02. 17. – szerda

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE levelet ír LUDOVIC RIGOUAUD-nak: köszöni, hogy vállalkozott *Az ember tragédiája* lefordítására, sajnálja, hogy csak késve kapta meg levelét, a kívánt felvilágosításokat készséggel megadja, s evégből közli is címét, hogy közvetlenül neki ír hasson. — Közli: Ritk 30–31., MÖM–II. 944., ÖL–II. 182., MID–2. 311–312. Kézirat: OSZK.

MADÁCH IMRE ezt a levelét NAGY IVÁNNak küldte a címzetthez való eljuttatás végett, amit NAGY IVÁN rá is írt a levél hátoldalára, hozzátéve, hogy a címzett időközben eltávozott Pestről, címét megállapítani nem sikerült, s ezért a levél, MADÁCH IMRE kívánságára, nála maradt.

MADÁCH IMRE levelet ír NAGY IVÁNNak, köszöni ügyeinek elintézését, mellékeli EMICH GUSZTÁV kiadóval *Az ember tragédiájára* vonatkozóan kötött szerződést, a számlát és nyugtáját, megbízza, hogy tárgyaljon a kiadóval, kéri a Bolond Miska előfizetését és a meg nem kapott, előző évi számok reklamálását, hacsak a hatóság nem foglalta le azokat; említi készülő nagyobb munkáját, s hogy hálából a Kisfaludy Társaságnak fogja átengedni, míg kisebb költeményeit ekkor rendezti sajtó alá. Ezek eltérnek ugyan a kor divatjától, de szívesen ad belőlük az irodalmi lapoknak, ha EMICH GUSZTÁV kívánja, akivel a kapcsolatot fenn óhajtja tartani, hiszen új művének első kiadása, melyet a Kisfaludy Társaság kevés számú tagja közt osztanak szét, épp úgy nem csökkenti majd a további kiadások kelendőségét, mint ahogy *Az ember tragédiája* esetében sem csökkentette. Kéri, hogy a mellékelt, LUDOVIC RIGOUAUD-nak szóló levelet EMICH GUSZTÁV kézbesítse az általa ismert vagy megállapítandó címre. — Bal 220–221. Közli: Ritk 26–28., MÖM–II. 936–938., ÖL–II. 179–181. Kézirat: OSZK.

A keltezés VOINOVICH GÉZÁNál és nyomán BALOGH KÁROLYNál tévesen: 02. 14.

1864. 02. 17. után

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE megkapja MADÁCH IMRÉNÉ 1864. 02. 17-én kelt levelét, a mellékelt nyugtával, mely igazolja MADÁCH IMRE 1862. 10. 05-én kibocsátott és 1863. 02. 05-én lejárt, 150 Ft értékű váltójában foglalt összeg kifizetését. Emlékezteti, hogy soha nem háborgatta pénzért, ismeri helyzetét, hogy pénzsűkében van, de őt is nehéz helyzete kényszeríti, hogy a már lejárt 420 Ft tartásdíjról váltót kérjen, megjegyezve, hogy a múltban hiába kérte helyzete könnyítését, jöllehet ezt MADÁCH IMRE saját károsodása nélkül megtehetette volna. — Közli: Ritk 72–73., MÖM–II. 1049–1050., ÖL–II. 183–184. Kézirat: OSZK.

KOMLÓS ALADÁR közlésében csak a mellékelt nyugta dátuma 02. 17., a levélé 02. 14. HALÁSZ GÁBOR és STAUD GÉZA közlésében mindkét dátum 02. 17.

1864. 02. körül

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE összegyűjti, javítja és rendezi kisebb költeményeit egy, PETŐFI SÁNDOR verseinek kiadásához hasonló kiadás részére. — Ritk 27–28., MÖM–II. 937., ÖL–II. 180.

<Mindén bizonnyal PETŐFI SÁNDOR verseinek arról az egykötetes kiadásáról van szó, amelyet ugyancsak EMICH GUSZTÁV adott ki 1847-ben 8° alakban.>

[2] Az időpont csupán a tevékenység megkezdésére vonatkozhat. A versek javítását minden valószínűség szerint élete végéig folytatta, erre következtethetünk részben a javítások számából és mélységéből, részben a 99. főlíó verzóján található leszármazási táblázatból, amelynek utolsó eseménye – egy házasságkötés – már MADÁCH IMRE halála után történt. A szerző egy másik (kétkötetes) Petőfi-kiadást vett alapul; erre a levelében is utal, s versgyűjteménye is két kötetre tagolódik.

[2] 1864. 03. 05. után

Alsósztrégova

[2] MADÁCH IMRE megkapja a NAGY IVÁN által 1864. 03. 05-én elküldött 56 forint 20 krajcárt. — Andor–1. 20.

[2] A levelet nem ismerjük; csak NAGY IVÁN levelezési jegyzőkönyvében maradt fenn az információ (OSZK Kézirattára. Oct. Hung. 957.). Érdekes módon MADÁCH IMRE 1864. 02. 17-én NAGY IVÁNNak írt levele borítékján is jelezte a címzett az összeg elküldését, de 03. 04-i dátummal. Ez az összeg *Az ember tragédiája* második kiadásáért két részletben járó 300–300 forint második részlete volt, amelyből 240 forintot egy váltó kiegyenlítésére kellett felhasználnia EMICH GUSZTÁVnak, s a maradék összeget küldte el a barátja pesti pénzügyeit is intéző NAGY IVÁN.

1864. 03. 14. előtt

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE akadémiai székfoglaló előadása elkészül. — ARANY LÁSZLÓ: *Arany János levelezése író barátaival. II. k.* Bp., 1889. 407., MÖM–II. 875., ÖL–II. 186.

1864. 03. 14. – hétfő

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE levelet ír ARANY JÁNOSnak, beszámol munkásságáról: akadémiai székfoglaló előadása elkészült, kisebb verseit rendezi, 3 verset küld a Koszorú részére, kéri szigorú kritikáját, szeretné tudni, hogy megküldött novellája azért nem jelenik-e meg, mert rossz. — Voi 131., 186. Közli: ARANY LÁSZLÓ: *Arany János levelezése író barátaival. II. k.* Bp., 1889. 407–408., MÖM–II. 874–875., ÖL–II. 185–186. Kézirat: MTA Kézirattára.

A novella, amelyről szó van a levélben *A Kolozsyak*, ezt MADÁCH IMRE 1863. 01. körül küldte GYULAI PÁLnak. A levélhez mellékelte három vers bizonyára a *Borbálához* gyűjtő-cím alatti három darab.

MADÁCH IMRE levelet ír PÁKH ALBERTnek, a Vasárnapi Újság szerkesztőjének: hírül vette, hogy az szívesen közölne tőle valamit, ezért – amit eddig nem tett, mert nem akarta zaklatni – elküldi néhány versét. — Kézirat: MTA Kézirattára.

<1864. 03. 16. után

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE megkapja MADÁCH IMRÉNÉ 1864. 03. 16-án kelt levelét, aki visszaküldi hibásan kiállított váltóját, és egy megfelelőt küld aláírás végett. — Közli: Ritk 76., MÖM–II. 1050., ÖL–II. 186. Kézirat: OSZK.>

[2] Mivel az átvétel csak 03. 21-én történt, ott szerepel az esemény leírása; a levél kézhezvétele ugyanis csakis a tértivevény aláírása után történhetett, ami viszont 03. 21-én volt.

1864. 03. 20. – vasárnap

A Fővárosi Lapokban megjelenik MADÁCH IMRE *Emlékkönyvbe* c. verse. — Fővárosi Lapok 1864. 66. sz. 261., BENE KÁLMÁN: *Öt Madách-vers első megjelenéséről*. In: *VI. Madách Szimpózium*. Bp.–Bálassagyarmat, 1999. 59–64.

MADÁCH IMRE életében megjelent verseinek jegyzékében (MÖM–II. 1170., 1201.) nem szerepelnek azok, amelyek a Fővárosi Lapokban jelentek meg.

[2] Ez utóbbi észrevételt úgy kell értelmeznünk, hogy a Fővárosi Lapokban megjelent címeken valóban nem találjuk meg a szóban forgó verseket. Maguk a versek azonban megtalálhatók MÖM–II.-ben. A szóban forgó vers, mint arra BENE KÁLMÁN rámutatott, lényegileg egyezik *A galambok* c. verssel.

A Koszorúban “A. Sztregova” címre szerkesztői üzenet jelenik meg, ez igazolja MADÁCH IMRE megküldött művének vételét. — Közli: Koszorú 1864. I. k. 12. sz., *Arany János összes művei XII. k.* Bp., 1963. 248.

[2] ARANY JÁNOS szerkesztőségi üzenete az igeidők ma már szokatlan használata miatt nehezen értelmezhető. “E perczen kapom” [mai értelmezésben: kaptam, ti. MADÁCH IMRE küldeményét.] “a *próza* még nem volt kezemnél: a versekből három, és kettőt kiadtam.” A próza valószínűleg a hónapokkal később megjelenő *A Kolozsyak* c. elbeszélés lehetett. Mivel utoljára 1863. 10. 11-én jelent meg a lapban Madách-vers, ezért fel kell tételeznünk, hogy a “kiadtam” azt jelenti: “meg fogom jelentetni”, esetleg a kiadás technikai előkészítésére utalhat a szó. A későbbiekben, 1864. 04. 10-én és 1864. 09. 04-én jelenik meg egy-egy vers, valószínűleg ezekre vonatkozik az üzenet.

[2] A Vasárnapi Újságban MADÁCH IMRÉnek szóló szerkesztői üzenet jelenik meg, az általa küldött “adomány”-t megköszönve. — Praz2, Vasárnapi Újság 1864. 12. sz. 116.

[2] A fogalmazásból nem derül ki, hogy valóban pénzbeli adományról, vagy – ami valószínűbb – a lapnak megküldött írásműről van-e szó.

1864. 03. 21. – hétfő

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE átveszi és tértivevénnyel igazolja MADÁCH IMRÉNE 1864. 03. 16-án kelt levelét, aki visszaküldi hibásan kiállított váltóját, és egy megfelelőt küld aláírás végett. — Közli: Ritk 75–76., MÖM–II. 1050., ÖL–II. 186–187. Kézirat: OSZK.

1864. 03. 27. – vasárnap (húsvét)

Alsósztrégova

A Vasárnapi Újságban megjelenik MADÁCH IMRE *A világ baja* c. verse. — Közli: Vasárnapi Újság 1864. 13. sz. 118., MÖM–II. 278–279.

1864. 03. 28. – hétfő (húsvét)

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE a kapujából vízipuskával öntözi a templomba menő parasztlányokat. — Pal 228.

1864. 03. 29. – kedd

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE ruhát cserél TUCSEK JÁNossal (“Jancsi huszár”), s így a parasztlányok emezt öntözik meg. — Pal 228–229.

[2] A név feloldására nézve lásd: Nagyné 47.

[2] Balassagyarmat

[2] A SIPLER testvérek ideiglenes nyugtát állítanak ki arról, hogy MADÁCH KÁROLYtól 500 váltóforintot átvettek, s azt MADÁCH IMRE részére jóvá írták.

1864. 03. 30. – szerda

A Fővárosi Lapokban megjelenik MADÁCH IMRE *A költő és kedvese* c. verse. — Praz2, Fővárosi Lapok 1864. 73. sz. 299.

[2] [1]-ben a *Csalódás* c. vers és a 289. oldal szerepel.

[2] 1864. 04. 03. – vasárnap

[2] A Koszorúban tudósítás jelenik meg az akadémia 03. 31-i üléséről, és arról, hogy a Karácsonyi-pályázatra beérkezett művek bírálói véleményeit azon felolvasták. BÉRCZY KÁROLY jelentésében a bírálóbizottság véleménykülönbségét jelezte. Eszerint két tag a 200 arany jutalmat a *József császár* c. műért kívánta odaítélni, három tag azonban nem találta méltónak a jutalom odaítélésére, ezért a díjat nem adták ki, és a jeligéket elégették. — Koszorú II. évf. 1. félév 14. sz. (1864. 04. 03.) 334–335.

[2] BENE KÁLMÁN feltételezése szerint Madách Imre művéről van szó.

[2] 1864. 04. 07. – csütörtök

[2] Tudósítás jelenik meg a Karácsonyi-pályázatra beérkezett, a bíráló bizottság által legjobbnak – de mégsem díjazásra érdemesnek – tartott mű, a *József császárt szerzőségéről*: “Beszélük, hogy a magvas drámát Madách Imre írta volna.” — BENE KÁLMÁN: *Szász Károly keze nyoma a Tragédián – a Tragédia hatása Szász Károlyra*. In: *VI. Madách Szimpózium*. Bp.–Balassagyarmat, 1999. 15–42., Fővárosi Lapok 1864. 77. sz.

1864. 04. 10. – vasárnap

A Koszorúban megjelenik MADÁCH IMRE *Borbálához* gyűjtőcímmel egybefogott három verse. — Közli: Koszorú II. évf. 1. félév 15. sz. (1864. 04. 10.) 341., Gyul–I. 33–35., MÖM–II. 73–74. Kézirat: OSZK.

[2] 1864. 04. 12. után

Alsósztregova

MADÁCH IMRE megkapja MADÁCH IMRÉNÉ 1864. 04. 10-én kelt levelét, aki betegsége okozta súlyos helyzetében most már erélyesebben követeli a váltó megküldését, hivatkozva engedékenységre, hogy elfogadta a májusi és szeptemberi fizetési határidőket, sőt felajánlva 10% engedményt: a neki járó 420 helyett 380 forinttal is megelégszik, csak kapja már meg azonnal. — Közli: Ritk 75–76., MÖM–II. 1050–1051., ÖL–II. 187–188. Kézirat: OSZK.

STAUD GÉZA ehhez a levélhez azt a megjegyzést fűzi, hogy MADÁCH IMRÉNÉ könnyelmű életmódja folytán már a fizetési határidő előtt kéri tartásdíját. Pedig 1864. 02. 17-én írt leveléből kitűnik, hogy nem előre, hanem a már lejárt összeget reklamálja, váltót pedig azért kér, mert tudja, hogy MADÁCH IMRE éppen pénzsűkében van.

[2] Az esemény időpontja [1]-ben 1864. 04. 10-e után; ez pontosítható, hiszen a keltezetlen levélen több postai bélyegző is található, amelyek közül a legkésőbbi 1864. 04. 12-i.

1864. 04. 18. – hétfő

MADÁCH IMRE súlyos beteg, ezért nem vehet részt a Magyar Tudományos Akadémia ülésén, s helyette *A nőről, különösen aesthetikai szempontból* c. székfoglaló értekezését BÉRCZY KÁROLY olvassa fel. — Gyul–I. XXXVI., Pal 269., Voi 217. Közli: Koszorú 1864. II. k. 1., 2., 3. sz., Gyul–III. 353–381., MÖM–II. 583–603. Kézirat: OSZK.

[2] 1864. 04. 18. után

[2] MADÁCH IMRE megkapja a GR. DESSEWFFY EMIL elnök és SZALAY LÁSZLÓ titoknok által 04. 18-án aláírt oklevelet arról, hogy a Magyar Tudományos Akadémia 1863. 01. 13-án levelező tagjává választotta. — MID–2. 313–314.

[2] Az oklevelet vélhetően a székfoglaló megtartásakor volt szokás átnyújtani; mivel MADÁCH IMRE azon nem vett részt, így csak később juttathatták el hozzá.

1864. 04. 24. – vasárnap

A Koszorúban hír jelenik meg arról, hogy a Magyar Tudományos Akadémia 1864. 04. 18-i ülésén BÉRCZY KÁROLY felolvasta MADÁCH IMRE székfoglaló előadását. — Közli: Koszorú II. évf. 1. félév 17. sz. (1864. 04. 24.) 405–406., *Arany János összes művei XII. k.* Bp., 1963. 137.

[2] MADÁCH IMRE megvásárolja PAULIK PÁL negyedtelkét. — MID–2. 315.

[2] Az esemény csak utalás formájában szerepel az említett dokumentumban.

[2] 1864. 05. 01. – vasárnap

[2] A Koszorúban költői kérdés formájában említik ALEXANDER DIETZE fordításainak, köztük *Az ember tragédiája* német átültetésének sorsát. — Praz2, Koszorú II. évf. 1. félév 18. sz. 431.

1864. 05. 08. – vasárnap

A Fővárosi Lapokban megjelenik MADÁCH IMRE *Csalódás* c. verse. — Fővárosi Lapok 1864. 105. sz. 451., BENE KÁLMÁN: *Öt Madách-vers első megjelenéséről*. In: *VI. Madách Szimpózium*. Bp.–Balassagyarmat, 1999. 59–64.

[2] [1]-ben a *Költő és kedvese* c. vers szerepel. BENE KÁLMÁN megállapítása szerint a *Csalódás* c. vers lényegileg azonos az *Egy örült naplójából* 17. darabjával.

1864. 05. 13. után

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE megkapja MADÁCH IMRÉNÉ 1864. 05. 13-án kelt levelét, rövid, erélyes sürgetés a már lejárt határidejű 420 forint tartásdíj ügyében. — Közli: Ritk 76., MÖM–II. 1051., ÖL–II. 188., Kiss 60–61. Kézirat: OSZK. Facsimile: Bal 240/241.

1864. 05. 20. körül

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE és családja himlőben megbetegszik, elsőnek MADÁCH JOLÁN kapja meg, majd egy hétre rá MADÁCH BORBÁLA s utána a többiek, MADÁCH IMRÉNél olyan köhögéssel jár, hogy a lélegzete is elfűl. — OSZK Kézirattára. Levelestár: ID. MADÁCH IMRÉNÉ levele KÁROLYINÉ HUSZÁR ANNÁHOZ 1864. 06. 11.

A betegséget a levelek mint “frizli”-t emlegetik, ez a hólyagos himlő német nevéből (Frieselfieber) ered; BALOGH KÁROLYnál: kanyaró (Bal 223.).

1864. 05. 29. – vasárnap

A Vasárnapi Újságban megjelenik MADÁCH IMRE *Petőfi I–II.* c. verse. — Közli: Vasárnapi Újság 1864. 22. sz. 202., Gyul–I. 268., MÖM–II. 386.

A vers címe GYULAI PÁLnál *Petőfi sírjára*, HALÁSZ GÁBORNál: *Petőfi sírján*.

[2] 1864. 05. 31. – kedd

Alsósztrégova

[2] A SIPLER testvérek elismervényt adnak át MADÁCH IMRÉNÉnek arról, hogy a náluk lévő kötelezvényre járó kamatot 08. 10-ig kifizetik. — MID–2. 314.

[2] 1864. 05. Riba

Csesztve–

MADÁCH IMRE jól érzi magát, nem köhög, jókedvű. Meglátogatja MADÁCH KÁROLYT és családi majálison vesz részt. — KÁLNAY NÁNDOR: *Csesztve község története és leírása*. Bp., 1884. 24–25.

[2] [1]-ben 1864. 05. 10. körül szerepel, a hivatkozott forrásban azonban nincsen utalás arra, hogy a hónap melyik időszakáról van szó, s véleményünk szerint sem a majálisból, sem abból a tényből, hogy valamikor – de pontosan nem ismert időszakban – MADÁCH IMRE himlőn esett át, nem következtethetünk egyértelműen arra, hogy a majális éppen a 05. 10. körüli időszakra esett. Riba későbbi neve Ipolyszög (1998-ban közigazgatásilag Balassagyarmathoz tartozó település).

[2] 1864. 06. 05. – vasárnap

[2] A Koszorúban tudósítás jelenik meg arról, hogy KERTBENY [KÁROLY] Brüsseltől keltezett levelében hirdeti, hogy *Az ember tragédiája* általa eszközölt fordítását nemsokára kiadja. — Koszorú 1864. II. évf. 1. félév 23. sz. (1864. 06. 05.) 551.

[2] A fordítás nem jelent meg, annak részleteit sem ismerjük, sőt: a fordítási szándékról sincs egyéb információnk. A híradásból ugyan ez sem derül ki ugyan, de vélhetően német nyelvű fordításról van szó.

1864. 06. 11. – szombat

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE még mindig himlőben szenved. — OSZK Kézirattára. Levelestár: ID. MADÁCH IMRÉNÉ levele KÁROLYINÉ HUSZÁR ANNÁHOZ 1864. 06. 11. Voi 216., Bal 223., ÖL–II. 191.

[2] 1864. 06. 26. – vasárnap

[2] A Koszorúban, a főúri költészetről szóló cikkében, ARANY JÁNOS megemlíti MADÁCH IMRÉT, továbbá hír jelenik meg arról, hogy THAN MÓR festményének, *Az ember tragédiájának* a második nyomása is elkészült. — Praz2, Koszorú II. évf. 1. félév 26. sz. (1864. 06. 26.) 601., 619.

1864. Csesztve

06.

vége

MADÁCH IMRE este érkezik (MADÁCH KÁROLY Bécsben tartózkodik). Három napot tölt Csesztvén, másnap délelőtt zongorázik, délben jó étvággal ebédel, bort – mint általában – nem iszik, feketekávézik, csibukra gyújt, hosszasan a gondolataiba mélyedve a kereveten ül. Három nap után visszautazik Alsósztrégovára. — KÁLNAY NÁNDOR: *Krónikás évkönyvem*. Bp., 1910. 10–11., Mik 29.

[2] [1]-ben 06. 30. körül szerepel; a visszaemlékezésben június vége. [1] szerint “MADÁCH KÁROLY Bécsben tartózkodik a családjával.” Az emlékirat e tekintetben zavarosan fogalmaz, több helyen is “urak”-at említ, homályban hagyva, hogy MADÁCH KÁROLYon kívül kiről is van szó: “az urak Bécsben voltak édesanyjuknál” leírás még azt is kétséges teszi, hogy MADÁCH KÁROLY az urak egyike-e, hiszen az ő édesanyja – MADÁCH IMRÉT kivéve – egyetlen másik úrnak sem volt az édesanyja.

[2] 1864. 07. 01. – vasárnap

[2] A Pesti Hölgy-Divatlapban megjelenik a hír, hogy THAN MÓRnak *Az ember tragédiája* ihlette festményét a birodalmi alapból 1000 forintért megvásárolták, és a Magyar Nemzeti Múzeumnak ajándékozták. — Praz2, Pesti Hölgy-Divatlap 1864. 13. sz. Borító 2.

1864. 07. 03. – vasárnap

A Koszorúban megjelenik MADÁCH IMRE *A nőről, különösen aesthetikai szempontból* c. tanulmányának 1. része. — Közli: Koszorú II. évf. 2. félév 1. sz. 1–4.

MADÁCH IMRE 1864. 04. 18-án felolvasott akadémiai székfoglalójának 1. része.

1864. 07. 10. – vasárnap

A Koszorúban megjelenik MADÁCH IMRE *A nőről, különösen aesthetikai szempontból* c. tanulmányának 2. része. — Közli: Koszorú II. évf. 2. félév 2. sz. 25–28.

MADÁCH IMRE 1864. 04. 18-án felolvasott akadémiai székfoglalójának 2. része.

1864. 07. 11. – hétfő

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE nagyon rossz színben van. — OSZK Kézirattára. Levelestár: ID. MADÁCH IMRÉNÉ levele KÁROLYINÉ HUSZÁR ANNÁHOZ 1864. 07. 11

1864. 07. 17. – vasárnap

A Koszorúban megjelenik MADÁCH IMRE *A nőről, különösen aesthetikai szempontból* c. tanulmányának 3. része. — Közli: Koszorú II. évf. 2. félév 3. sz. 49–53.

MADÁCH IMRE 1864. 04. 18-án felolvasott akadémiai székfoglalójának 3. része.

1864. 07. 17. után A

MADÁCH IMRE megkapja VERES PÁLNÉ levelét, aki olvasta a Koszorú 1864. II. k. 1–3. számában megjelent akadémiai székfoglalóját, és felháborodottan tiltakozik a nők szerepének beállítása ellen. — RUDNAY JÓZSEFNÉ VERES SZILÁRDA: *Emlékeim 1847–1917*. Bp., 1922. 76. Közli: RUDNAY JÓZSEFNÉ–SZIGETHY GYULÁNÉ: *Veres Pálné Beniczky Hermin élete és működése*. Bp., 1902. 130–131., VP 71–76.

[2] [1]-ben a levél közlésének helye nem szerepel. A szóban forgó könyv voltaképpen két levéltöredéknek nevezett szöveget (fogalmazványt) közöl, amelyek a feladó tulajdonában maradtak fenn. Ma a két szöveg egyikének ismerjük a hasonmását, az azonban eltér az említett könyv 131–135. oldalán közölt szövegtől, amennyiben nem levél, hanem kritika, amely a szerzőről egyes szám harmadik személyben szól. Ezt a szöveget érthetetlen okból következetesen levél formájúvá tették a könyv szerkesztői, éspedig úgy, hogy a szövegen más változtatást nem eszközöltek, „csak” az egyes szám harmadik személyt egyes szám második személlyé alakították. (Pl. a „Madách szerint” átirata: „ön szerint”.) Mivel az eredeti fogalmazvány hasonmása korábban nem volt ismert, ezért a kézirati katalógusban is tévesen két levéltöredék szerepel. (Andor–1. 296.)

1864. 07. 17. után B

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE levelet ír VERES PÁLNÉNak, válaszol bírálataira: ha előzőleg beszéltek volna egymással erről a tárgyról, bizonyára másként írta volna meg székfoglalóját. — RUDNAY JÓZSEFNÉ VERES SZILÁRDA: *Emlékeim 1847–1917*. Bp., 1922. 76.

[2] Kétséges, vajon VERES PÁLNÉ valóban elküldte-e levelét MADÁCH IMRÉnek. Egyfelől nehezen hihető, hogy egy olyan levél, amelyet nem sokkal a halála előtt vehetett kézhez a címzett, ilyen rövid idő alatt elkallódott volna, másfelől kétségeket ébreszt az az eljárás is, amellyel egy kritikát levélfogalmazvánnyá alakított – vagyis végső soron meghamisított – VERES PÁLNÉ lánya. Még érthetlenebb, hogy ha a levélre válasz is érkezett, azt miért nem tette közzé, ugyanúgy, mint az 1857. 08. 03-i levelet.

1864. 08. 02. után

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE megkapja MADÁCH IMRÉNÉ 1864. 08. 02-án kelt levelét, aki megtudván, hogy apjával, FRÁTER JÓZSEFFel levelezni kezdett annak vagyona tárgyában, figyelmezteti, hogy apja irreális optimizmussal szokott számolni, s ezért mindnyájuk érdeke volna, ha inkább az ő és fivére, FRÁTER BÉLA tanácsára hallgatna MADÁCH IMRE. Tapasztalata alapján figyelmezteti erre jóindulattal, megjegyezve, hogy ha MADÁCH IMRE mégis úgy dönt, hogy nevét adja a tervezett ügyszóhoz, ezt hálával fogadnák. Kéri, hogy ha lehetséges, a 09. 20-án esedékes 420 forint tartásdíjra 100 forintot előlegezzon, mert a korábbi késedelmes átutalások nehéz helyzetbe hozták. — Közli: ÖL–II. 189–190., MID–2. 314–315. Töredékét: Bal 241. Kézirat: BARÁTH FERENCnél.

Jóllehet MADÁCH IMRE és MADÁCH IMRÉNÉ levelezése mind a filológiai igényű, mind a regényes életrajzi művekben szinte górcső alá került, ez a levél tudomásunk szerint elkerülte az életrajzírók figyelmét, pedig igen jelentősnek tartjuk, mert az eddigiektől eltérő megvilágításba helyezi a házaspárt kapcsolatát.

[2] [1]-ben még tovább folytatódik a kommentár, mivel a kézirat lelőhelye akkoriban nem volt ismert, s így [1]-ben LÁZÁR PÁLNÉ MADÁCH FLÓRA szerepel mint aki a kéziratnak 1942-ben tulajdonosa volt. Utódai azonban Brazíliából – MADÁCH IMRE végrendeletével együtt – hazahozták a kéziratot Balassagyarmatra, s azt BARÁTH FERENC gondjaira bízta. A kézirat ismeretében csak megerősíthetjük [1] értékelését.

1864. 08. 07. – vasárnap

A Koszorúban megjelenik MADÁCH IMRE *Tündérálmom* c. drámatöredéke, ARANY JÁNOS rövid szerkesztői megjegyzésével, hogy várják a mű befejezését. — MÖM–II. 1168. Közli: Koszorú II. évf. 2. félév 6. sz. 123–125., Gyl–III. 317–328., a kéziratból kiegészítve: MÖM–I. 1053–1064. Kézirat: OSZK.

Az 1864. 01. 02-án készült tervezet kidolgozásának kezdete.

1864. 08. 10. előtt

MADÁCH IMRE megkapja RÁKÓCZY JÁNOS levelét, melyben az figyelmezteti, hogy áprilisban aláírt váltója lejárt. — MÖM–II. 942., ÖL–II. 191. Kézirat: OSZK.

RÁKÓCZY JÁNOS, akinek életét egykor MADÁCH IMRE megmentette, takarékpénztári tisztviselő lett (Voi 110.), tehát nyilván hivatalosan írt figyelmeztető levelet MADÁCH IMRÉnek.

[2] 1864. 08. 10. – szerda

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE levelet ír RÁKÓCZY JÁNOSnak, mentegetőzik, amiért a váltó lejáratí határidejét tévesen szeptembernek gondolta, tartozását mellékelten készpénzben küldi, vállalja az esetleges kár megtérítését. — Közli: MÖM–II. 942–943., ÖL–II. 191. Kézirat: OSZK

[2] [1]-ben, vélhetően sajtóhiba következtében, az 1864. 08. 10. előtti időpontnál szerepel ez az esemény is.

[2] MADÁCH IMRE elhatározza, hogy biztosítja életét részint MAKOVNYIK JÁNOSNÉ SULYAN BORBÁLA, részint egy természetes gyermeke javára. — Harsányi 223.

[2] Nem kizárt, hogy a 63. 02. 17-i, NAGY IVÁNNak szóló levélben szereplő kérdés értelmezéséről van szó; a RÁKÓCZY JÁNOSnak szóló levélben ugyanis nincsen utalás az életbiztosításra. Ugyanakkor a levél tartalmából arra következtethetünk, hogy MADÁCH IMRE folyamatosan tartozik egy bizonyos összeget az Pesti Első Hazai Takarékpénztárnak fizetni, ezért elképzelhető, hogy a 63. 02. 17-i levélben felvetettek folytatásaként valóban megkötött egy olyan biztosítás, amelynek kedvezményezettje MADÁCH IMRE egyik szerelme és (egyik) nem törvényes gyermeke lehetett.

[2] 1864. 08. 15. – hétfő

Alsósztrégova

[2] MADÁCH IMRE haszonbérleti szerződést köt ROZNER BERNARD-ral. — MID–2. 315–316.

1864. 08. 15. után

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE megkapja BR. EÖTVÖS JÓZSEF 1864. 08. 15-én kelt levelét; ez értesíti a hosszan méltatott SZALAY LÁSZLÓ haláláról, javasolja a hátramaradott család részére megindítandó gyűjtést, s hogy ezt Nógrád megyében MADÁCH IMRE kezdeményezze. Kéri, hogy levelét kezelje bizalmasan. — Közli: MÖM–II. 1028–1030., ÖL–II. 192–196. Kézirat: OSZK.

1864. 08. 20. – szombat

A Fővárosi Lapokban megjelenik MADÁCH IMRE *Egy nőhöz* c. verse. — Fővárosi Lapok 1864. 190. sz. 791., BENE KÁLMÁN: *Öt Madách-vers első megjelenéséről*. In: *VI. Madách Szimpózium*. Bp.–Balassagyarmat, 1999. 59–64.

[2] BENE KÁLMÁN megállapítása szerint a vers lényegileg azonos az *Atlas* c. verssel.

1864. 08. 21. – vasárnap

A Vasárnapi Újságban megjelenik MADÁCH IMRE *Otthon* c. verse. — Közli: Vasárnapi Újság 1864. 342., Gyul–I. 42–45., MÖM–II. 281–283.

<Ha az a feltételezésünk, hogy MADÁCH IMRE ezt a versét 1851 körül írhatta, helyes, akkor> 1864-ben nyilván kisebb verseinek összegyűjtése, javítása és rendezése során került kezebe, s ekkor alkalmasnak találta közzétételre. A lapszám a Vasárnapi Újság évi tartalomjegyzékében tévesen: 423.

[2] Éppen a közölt változatban a cím alatt zárójelben szereplő szám: 1849 jelzi, hogy valójában mikor íródott a költemény.

[2] 1864. 08. 28. – vasárnap

[2] A Vasárnapi Újság híre szerint *Az ember tragédiája* ALEXANDER DIETZE által készített német fordítása rövidesen meg fog jelenni. — Praz2, Vasárnapi Újság 1864. 35. sz. 360.

1864. 08. A domb

Imre-

MADÁCH IMRE MADÁCH ALADÁR, IFJ. BALOGH KÁROLY, MADÁCH KÁROLY, SZONTAGH PÁL, DIVALD GUSZTÁV, JANCsó SÁNDOR és PHILIPP KÁROLY gazdatiszt jelenlétében ünnepélyesen felavatja majorságát, és elvégzi az általa tervezett nyárilak alapköltetételét, az alapköben bádogszelencében elhelyezve az általa és JANCsó SÁNDOR által írt alkalmi verset. Jóízűen elfogyasztott ebéd és poharazgatás után estefelé indulnak haza. — Bal 225–226., Balogh 169–170.

1864. 08. B

Alsósztregova–Imre-domb

MADÁCH IMRE többször, csaknem naponta ellovagol nyárilakának építéséhez, este kimerülten érkezik haza. — Bal 226–227.

[2] 1864. 09. 01. – csütörtök

[2] A Pesti Hölgy-Divatlap (átvett) híre szerint *Az ember tragédiája* ALEXANDER DIETZE által készített német fordítása rövidesen meg fog jelenni. — Praz2, Pesti Hölgy-Divatlap 1864. 17. sz. Borító 3.

1864. 09. 04. – vasárnap

A Koszorúban megjelenik MADÁCH IMRE *Két kérő* c. verse. — Közli: Koszorú II. évf. 2. félév. 10. sz. 219–220., MÖM–II. 122–124.

1864. 08–09. 15.

Alsósztregova

ID. MADÁCH IMRÉNÉ folyamatosan írja, de azután MADÁCH IMRE megbetegedése miatt nem fejezi be végrendeletét: MADÁCH IMRÉT mondja leginkább szeretett gyermekének. — Közli: Bal 233–235., MÖM–II. 1153–1154. Kézirat: OSZK

[2] [1] leírása a végrendelet olyan utalásával folytatódik, amely már MADÁCH IMRE halála után íródott, ezért azt elhagytuk. Egyébként a végrendeletben semmi sem utal arra, hogy a költő betegségét és halálát említő részt megelőző szöveg pontosan mikor íródott. A “folyamatosan írja” kifejezés is furcsa egy mindössze két oldalnyi szöveg esetében.

MADÁCH IMRE elgyengül, abbahagyja kilovaglásait, többnyire napközben nyugágán fekszik, olvas, jegyzetel. — Bal 227.

[2] 1864. 09. 16. előtt

Alsósztrégova

[2] MADÁCH IMRE megkapja a homeopata PÉCZELY IGNÁC levelét; orvosa a “ritkított adagok” szedésében látja az utolsó esélyt; ha a beteg állapota ennek hatására javulna, akkor (és csakis akkor) van még remény. MAJTHÉNYI ANNA sír, a címzett egykedvűen veszi tudomásul a levél tartalmát; kedélye nem változik: “jó kedvű tréfál, nevet”. ID. MADÁCH IMRÉNÉ levelet irat MADÁCH IMRÉVEL MADÁCH ANNÁNAK: sokévi harag után békejobbot nyújt lányának, s férjével, HUSZÁR SÁNDORRAL és gyermekeivel együtt Alsósztrégovára várja őket. — OSZK Kézirattára. Levelestár: [IFJ.] BALOGH KÁROLY levele KÁROLYINÉ HUSZÁR ANNÁHOZ. Alsósztrégova, 1863. 09. 16.

1864. 09. 16. – péntek

Alsósztrégova

[2] MADÁCH IMRE rosszul érzi magát, fuldoklási rohamok gyötrik, lába megdagad, folyton csak ül, rosszulléte meglátszik rajta. HUSZÁR SÁNDORÉRT küldenek, akit másnapra MADÁCH IMRE betegágyhoz várnak. — Bal 227., [IFJ.] BALOGH KÁROLY levele KÁROLYINÉ HUSZÁR ANNÁHOZ. Alsósztrégova, 1863. 09. 16.

[2] MADÁCH IMRE sógora, HUSZÁR SÁNDOR, jóllehet nem volt képzett orvos, a homeopátia iránt komoly érdeklődést tanúsított, és tanácsokat adott a családtagoknak. Szoros kapcsolatban állt PÉCZELY IGNÁCCAL, akinek utólagos (az íriszdiagnosztika felfedezése utáni) orvosi tanulmányait anyagilag is támogatta. Arra vonatkozóan, hogy a hívásra valóban megérkezett-e 09. 17-én, nincsen adatunk.

1864. 09. 18. – vasárnap

A Koszorúban megjelenik MADÁCH IMRE *A Kolozsyak* c. elbeszélésének 1. része, ARANY JÁNOSNAK a mű címéhez fűzött megjegyzéseivel. — Voi 186–188. Közli: Koszorú II. évf. 2. félév 12. sz. 268–275., Gyul–III. 382–421., MÖM–II. 512–540. Kézirat: OSZK.

1864. 09. 18. után

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE ágyban fekvő beteg, olvassa a Koszorúban megjelent *A Kolozsyak* c. elbeszélését. — Voi 217.

1864. 09. 22. előtt

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE levelet ír MADÁCH KÁROLYNAK, hogy MADÁCH ALADÁRT és IFJ. BALOGH KÁROLYT vigye Pestre. — Bal 228., OSZK Kézirattára. Levelestár: [IFJ.] BALOGH KÁROLY levele KÁROLYINÉ HUSZÁR ANNÁHOZ. Alsósztrégova, 1863. 09. 22.

[2] Az eredeti elképzelés szerint MADÁCH IMRE és ID. MADÁCH IMRÉNÉ vitték volna Pestre a fiúkat, hogy 10. 01-én megkezdjék egyetemi tanulmányaikat, IFJ. BALOGH KÁROLY 09. 16-i levelében már azt írta, hogy MADÁCH IMRE állapota miatt ID. MADÁCH IMRÉNÉ valaki mással utazna, végül MADÁCH IMRE állapotának további rosszabbodása miatt úgy döntött, hogy ő maga sem utazik; ilyen előzmények után került sor MADÁCH KÁROLY felkérésére.

1864. 09. 25. – vasárnap

A Koszorúban megjelenik MADÁCH IMRE *A Kolozsyak* c. elbeszélésének 2. része. — Közli: Koszorú II. évf. 2. félév 13. sz. 292–303., Gyul–III. 382–421., MÖM–II. 512–540. Kézirat: OSZK.

1864. 09. 27. vagy 28. – kedd vagy szerda

Alsósztrégova

HUSZÁR SÁNDOR és PÉCZELY IGNÁC homeopata orvos MADÁCH IMRE betegágyához érkezik, az orvos reménytelennek mondja állapotát. — Mo 18., Bal 228., OSZK Kézirattára. Levelestár: [IFJ.] BALOGH KÁROLY levele KÁROLYINÉ HUSZÁR ANNÁHOZ. Alsósztrégova, 1863. 09. 22.

MADÁCH IMRE régi, ki-kiújuló (örökletes) betegsége szívbaj: aortatágulás s a fogságban kapott köszvény is a szívére húzódott. (Voi 216.)

[2] Az 1864. 09. 16-i tünetek alapján ödémában szenved; köszvénye sokkal korábbi eredetű. A hivatkozott 09. 22-i levélben csak valószínű időpontként szerepel HUSZÁR SÁNDOR és PÉCZELY IGNÁC “27–28 ika táján” való érkezése.

[2] 1864. 09. 28. után

Alsósztrégova

[2] MADÁCH IMRE megkapja Surányból a SRÉTER LÁSZLÓ 09. 24-i haláláról tudósító gyászjelentést. — MOL P 481. 28. cs. LXXV. N° 1–55.

[2] A dátum a balassagyarmati postabélyegző dátuma.

1864. 09. 29. vagy 30. – csütörtök vagy péntek

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE ragaszkodik hozzá, hogy MADÁCH ALADÁR és IFJ. BALOGH KÁROLY utazzék Pestre, hogy a 10. 01-i iskolakezdekéskor már ott legyenek. MADÁCH KÁROLY elfoglaltsága miatt KÁROLYINÉ HUSZÁR ANNA kíséri őket. Indulásuk előtt MADÁCH IMRE áldását adja fiára. — Mo 18., Bal 228–229.

1864. 10. 01. körül

Alsósztrégova

ID. MADÁCH IMRÉNÉ Pestről KOVÁCS SEBESTÉNY ENDRE orvos-professzort hívatja MADÁCH IMRÉHEZ, kinek betegágyánál ott van PONGRÁCZ MIHÁLY losonci orvos is. — KÁROLYINÉ HUSZÁR ANNA levele MADÁCH ALADÁRHOZ. 1864. 10. 15., Mo18., Pal 270., Bal 228.

KÁROLYINÉ HUSZÁR ANNA levelében PEKÁR nevű orvos szerepel.

[2] Valójában a levelet csak PALÁGYI MENYHÉRT átiratában ismerjük, így nem tudhatjuk, hogy az eredeti levélben pontosan milyen név szerepelt.

1864. 10. 02. – vasárnap

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE betegágyához érkezik SZONTAGH PÁL és VERES GYULA, Pestről visszaérkezik KÁROLYINÉ HUSZÁR ANNA. — KÁROLYINÉ HUSZÁR ANNA levele MADÁCH ALADÁRHOZ. 1864. 10. 15., Mo18., Pal 270., Bal 228.

1864. 10. 03. – hétfő

Alsósztrégova

MADÁCH IMRÉT betegágyából széken átviszik ID. MADÁCH IMRÉNÉ szobájába, aki máshová vitette ágyát, de az éj nagyobb részét fia mellett tölti. — KÁROLYINÉ HUSZÁR ANNA levele MADÁCH ALADÁRHOZ. 1864. 10. 15., Mo18., Pal 270., Bal 228.

1864. 10. 04. – kedd

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE közli végakarátát, SZONTAGH PÁL leírja és KÁROLY MIKSA, HENRICI ÁGOSTON, MATOLCSY GYÖRGY, BORY SÁNDOR valamint PASS ANDRÁS írják alá mint tanúk. A MADÁCH JOLÁNT és MADÁCH BORBÁLÁT megillető köteles részen kívül egész vagyonát MADÁCH ALADÁRra hagyja, gondnoknak VERES GYULÁT jelöli meg, ID. MADÁCH IMRÉNÉnek addigi lakásáról és háztartásáról, a gyermekek nevelésében való közreműködéséről és szolgáliról, cselédeiről VERES GYULA gondoskodását kéri. Nyugodt, csak fuldoklási rohamai gyöttrik, közben olykor szól is a környezetéhez. SZONTAGH PÁL kérdésére, hogy kíván-e gyónni, fejével int igent. Elhívják DIVALD GUSZTÁVOT, s ez meggyóntatja, áldozik, felveszi az utolsó kenetet, behívatja MADÁCH JOLÁNT és MADÁCH BORBÁLÁT, megáldja őket, orvosságát beveszi KÁROLYINÉ HUSZÁR ANNA kezéből. Éjszakára PASS ANDRÁS marad mellette virrasztani. — KÁROLYINÉ HUSZÁR ANNA levele MADÁCH ALADÁRHOZ. 1864. 11. 15?, Mo 18., Pal 270–271., Bal 228. Végrendeletét közli: Új Idők 1932. 36. sz., MÖM–II. 1151–1153. Irat: Balassagyarmati Önkormányzat.

KÁROLYINÉ HUSZÁR ANNA levele szerint a végrendelet 10. 03-án készült, ámde ezzel szemben az irat 10. 04-i keltezésű, mégpedig mind a keltezésnél, mind valamennyi tanú aláírásánál külön-külön. Esetleg úgy történhetett, hogy MADÁCH IMRE már 10. 03-án tollba mondta végrendeletét SZONTAGH PÁLnak, aki azután hivatalos formába öntötte, letisztázta, s minthogy mindez késő estig elhúzódott, másnap íratta alá – és ennek megfelelően keltezte. MORVAY GYÖZŐ (Mo 18.) említi azt a szóbeszédet, hogy MADÁCH IMRE állítólag csak környezetének nőgatására gyónt és áldozott, ám ez a feltevés, mely egyébként sem felel meg MADÁCH IMRE magatartásának, MORVAY GYÖZŐNél is bizonytalanul hangzik. Ez a szóbeszéd lett a döntő érv ANDRÁS LÁSZLÓ *A Madách-rejtély* c. könyvében (Bp., 1983) annak bizonyítására, hogy MADÁCH IMRÉnek *Az ember tragédiájában* summázott világnézete szerint “az isteneszme az emberiség fejlődésében szükségszerű kategória: az ember tudatában kezdete van és vége is” (333.), hiszen MADÁCH IMRE, úgy mond, “bebizonyíthatóan vallásellenes” (18.). Pedig ANDRÁS LÁSZLÓ a fent idézett mondat után (333.) nyomban megállapítja, hogy a költő “saját benső küzdésének a történetét írta meg”, s valóban: a valamennyi művén végigvonuló felfogását summázó drámai költeményben mind az Úr (15. szín: “Ember küzdj’...”, mind Ádám (13. szín: “Az ember célja e küzdés maga”), mind pedig Lucifer (2. szín: “Küzdést kívánok”) egyaránt azt a belső tusakodást tanúsítja, amelynek során MADÁCH IMRE a maga mélységes valóságosságának és a tudományok legújabb vívmányainak összhangját akarja létrehozni. (V. ö.: T. PATAKI LÁSZLÓ–RADÓ GYÖRGY: *A Madách-rejtély. András László könyve*. Pálócfdld 1984. 3. sz. 55–60.)

[2] Mind ANDRÁS LÁSZLÓ, mind [1] véleményével ellentétben úgy gondoljuk, hogy fölösleges világnézeti motívumot keresni a hipotetikus esemény mögött. Ha egyáltalán megtörtént, úgy magyarázatot adhat rá pl. az, hogy MADÁCH IMRE átmenetileg állapotának javulását érezte (ez a halál beállta előtti néhány órában egyáltalán nem ritka eset). Egyébként a gyónás és a vallásosság között nyilván nincs összefüggés: MADÁCH IMRE (függetlenül attól, hogy vallásos, agnosztikus vagy ateista volt-e) aligha tulajdoníthatott jelentőséget neki, hiszen élete során, szerelmi választásaitól *Politikai hitvallomásán* át (amelyben a hercegprímástól és Luthertől idéz) az evangélikus lelkésznek tett felajánlásáig (1863. 02. 17.) számos tény bizonyítja, hogy legalábbis a keresztény felekezetek tekintetében nem volt részrehajló, márpedig a gyónás, áldozás, utolsó kenet az evangélikus vagy a református vallásban ismeretlen. MADÁCH IMRE tehát e rítusokat – véleményünk szerint – egyszerűen mint konvenciókat fogadta el, nem pedig úgy, mint amelyek meghatározhatják üdvözülését. [1]-ben tévesen az OSZK szerepel a végrende-

let lelőhelyeként: ott sohasem volt, a költő Brazíliában élő leszármazottjai hozták haza az 1980-as években, s azóta a Balassagyarmati Önkormányzat tulajdonában van. KÁROLYINÉ HUSZÁR ANNA levelét, s így Madách Imre halálának részletes leírását csak PALÁGYI MENYHÉRT szövegközléséből ismerjük. Ha hitelességével szemben nem is, pontosságával szemben kétségeket ébreszt az, hogy a könyvben 11. 15-i levélként szerepel. Nagyon valószínű, hogy legfeljebb 10. 15-én (vagy még korábban) íródhatott a levél, mivel abban több helyen is a hét napjaira történik utalás, ami nehezen képzelhető utalási mód 40 nap távlatából, arról nem is szólva, hogy ennyire hosszú ideig várni egy érzelmileg mindkét fél számára megrendítő eseménynek a részletgazdag leírásával, lélektanilag nehezen hihető.

1864. 10. 05. – szerda

Alsósztrégova

MADÁCH IMRE éjjel 1 órakor öt szem szőlőt eszik, éjjel 2-kor dobálni kezdi testét, fölül, majd egy hirtelen görcs után lehanyatlik és meghal. — KÁROLYINÉ HUSZÁR ANNA levele MADÁCH ALADÁRHOZ. 1864. 10. 15., Harsányi 223., Matrika prím. kat. cirkovi v Dolnej Strehovej B–C–D 1812–1898. Štátny Archív Banskej Bystrici, MID 390. A halotti anyakönyvi kivonat: MID 389.

KÁROLYINÉ HUSZÁR ANNA szerint $\frac{1}{2}$ -kor megcsókolja ID. MADÁCH IMRÉNÉ kezét, de valószínűbb, hogy az előző éjszakai virrasztástól kimerült öregasszony nem volt ott, csak PASS ANDRÁS, ahogy MORVAY GYÖZŐ írja. Az anyakönyvi bejegyzés szerint a halál oka: hidropszia (vizenyő, vízkóráság).

[2] Véleményünk szerint az a tény, hogy ID. MADÁCH IMRÉNÉ két hét híján 75 éves volt, nem lehet elegendő ok arra, hogy kétségbe vonjuk azt, hogy fiához, annak halála előtt nem sokkal bement. Egyébként is MORVAY GYÖZŐ csak kései visszaemlékezések nyomán írta le Madách halálát, ezzel szemben KÁROLYINÉ HUSZÁR ANNA tanúja volt annak, és semmi okunk sincs feltételezni, hogy 10 nappal későbbi levelének írásakor pontatlanul emlékezett volna a történetekre. Mivel a forrásértékű levél lelőhelye ismeretlen, a szöveget közlő egyetlen autentikus műre kell hagyatkoznunk: Pal 270–271. A halál közvetlen előzményéről másként számolt be Harsányi. Eszerint: Inasa, PASS ANDRÁS hajnali két órakor hörögésre ébred. A beteg fuldoklik, takarója leesett. Az inas lenyúl a takaróért. Mire felemeli, MADÁCH IMRE meghalt.

MADÁCH IMRE HALÁLÁVAL KÖZVETLENÜL

ÖSSZEFÜGGŐ ESEMÉNYEK

1864. 10. 07. – péntek

Alsósztrégova

MADÁCH IMRÉT eltemetik a családi sírboltba. — Figyelő 1889. 24. sz., gyászjelentés.

1864. 10. 09. – vasárnap

A Vasárnapi Újságban megjelenik MADÁCH IMRE halálának híre, de még kétkedéssel fogadják. A Koszorú rövid nekrológ kíséretében közli a halálhírt. — Koszorú II. évf. 2. félév 15. sz. 360.

1864. 10. 15. – szombat

Alsósztrégova

MADÁCH IMRÉÉRT engesztelő szentmiseáldozatot mutatnak be. — Gyászjelentés.

Pinc

KÁROLYI MIKSÁNÉ a MADÁCH ALADÁRHOZ ÍRT levelében részletesen beszámol MADÁCH IMRE haláláról. — Palágyi 270–271.

[2] Jóllehet Palágyi szerint a levél 11. 15-én íródott, a 10. 04-i eseményhez írt kommentár értelmében ez valószínűleg elírás, és a levélírás tényleges időpontja 10. 15. lehetett.

A királyi helytartótanács vezetője megtiltja a nógrádi helységeken tervezett Madách-gyászünnepek megtartását.

[2] 1864. 10. 16. – vasárnap

[2] A Fővárosi Lapokban megjelenik *Bölcsesség van – nő! – a szerelemben* címmel MADÁCH IMRE *Szív és ész* című verse. — Fővárosi Lapok 1864. 237. sz. 991., BENE KÁLMÁN: *Öt Madách-vers első megjelenéséről*. In: *VI. Madách Szimpózium*. Bp.–Balassagyarmat, 1999. 59–64.

[2] BENE KÁLMÁN megállapítása szerint a kisebb eltérések mellett a megjelent változat egy olyan versszakot is tartalmaz, amelyet a kéziratból, ill. más ránk maradt forrásból nem ismerünk.

[2] A Koszorúban —U aláírással megjelenik ARANY JÁNOS nekrológja. — Koszorú II. évf. 2. félév 16. sz. 381–382.

[2] Az általános vélekedéssel szemben, amelyet GULYÁS PÁL álnévlexikona fejez ki, s amelynek értelmében ez a jel ARANY JÁNOST jelöli, VOINOVICH GÉZA úgy foglalt állást, hogy azt valójában GYULAI PÁL használta. BÁRDOS JÓZSEF hívta fel a figyelmet arra, hogy TOLDY FERENC, aki mindkettőjüket közelről ismerte, szintén ARANY JÁNOSNAK tulajdonította a nekrológot, és ez véleményünk szerint eldönti a kérdést. A nekrológban egyébként is szerepelnek olyan személyes megfigyelések, amelyekről kívülálló aligha számolhatott volna be. (Ilyen megfigyelés pl., hogy az ARANY JÁNOSNÁL tett első látogatása során MADÁCH IMRE keveset beszélt.)

FORRÁSMŰVEK

(Az önálló kötetek címeit vastag betűs szedés, megjelenésük helyét városnév jelzi. Nem önálló kötetként kiadott mű címénél annak a hírlapnak vagy gyűjteményes kötetnek a címe áll, amelyben megjelent. [2]-vel jelöltük az [1]-ben még fel nem használt műveket.)

- ALEXA KÁROLY: *Szegény-dal. Egy Madách-vers kalandos története.* Irodalomtörténet 1970.
- [2] ANDOR CSABA–LEBLANCNÉ KELEMEN MÁRIA: ***Madách Imre kéziratai és levelezése (katalógus).*** Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum, 1992.
- [2] ANDOR CSABA: *Ki volt Madách első szerelme?* Irodalomtörténeti Közlemények 1991. 2. sz. 188–196.
- [2] ANDOR CSABA: *Madách Imre különös levélváltása Lónyay Menyhérttel.* Irodalomtörténeti Közlemények 1991. 3. sz. 271–275.
- [2] ANDOR CSABA: *Madách Imre dedikált könyvei.* Szabadság (Kölcsvár) 1991. jan. 26. 3.
- [2] ANDOR CSABA: *Egy szerencsétlen nő gyónása.* Kelet–Nyugat (Nagyvárad) 1991. okt. 19. 6.
- [2] ANDOR CSABA: *Miért nem ment el Madách a losonci bálba?* Korunk 1992. 3. sz. 92–98.
- [2] ANDOR CSABA: *Ki volt Madách utolsó gyermeke?* Palócföld 1992. 5. sz. 433–440.
- [2] ANDOR CSABA: *Madách Imre levele Freyó Nándornak.* Palócföld 1993. 3. sz. 242–245.
- [2] ANDOR CSABA: *Kiket bújtatott Madách Imre?* Palócföld 1993. 5. sz. 435–453.
- [2] ANDOR CSABA: *Ki írta Az ember tragédiáját?* Irodalmi Szemle 1994. 11. sz. 40–60.
- [2] ANDOR CSABA: *Madách szerelmi költészetének taxonómiája.* In. III. Madách Szimpózium. Bp.–Salgótarján, 1996. 38–62.
- [2] ANDOR CSABA: *Madách a kékkői várban.* In. III. Madách Szimpózium. Bp.–Salgótarján, 1996. 85–91.

- [2] ANDOR CSABA: *A nagy kolerajárvány Madách életében és főművében.* Iskolakultúra 1996. 3. sz. 15–25.
- [2] ANDOR CSABA: *Madách Imre évfolyamtársai és tanárai.* In. IV. Madách Szimpózium. Bp.–Balassagyarmat, 1997. 183–198.
- [2] ANDOR CSABA: *Madách Imre és Bagyinszky Borbála.* In. III. Madách Szimpózium. Bp.–Salgótarján, 1996. 92–97.
- [2] ANDOR CSABA: *Ki kicsoda Madách leveleiben?* In. X. Madách Szimpózium. Bp.–Balassagyarmat, 2003. 22–31.
- [2] ANDOR CSABA: ***Madách Imre és Veres Pálné.*** Vanyarc–Bp., 1998.
- [2] ANDOR CSABA: *A siker éve: 1861. Madách élete.* Bp., 2000.
- ANDRÁS LÁSZLÓ: ***A Madách-rejtély.*** Bp., 1983.
- ARANY JÁNOS: ***összes művei. XII. kötet.*** Bp., 1963.
- ARANY LÁSZLÓ: ***Arany János levelezése író barátaival. II. kötet.*** Bp., 1889.
- [2] BALGA LÁSZLÓ–ANDOR CSABA: *Egy Madách-vers címzettje és kőirata.* In. V. Madách Szimpózium. Bp.–Balassagyarmat, 1998. 160–165.
- BALOGH KÁROLY: ***Madách az ember és a költő.*** Bp., 1934. (Illusztrációk is!)
- [2] BALOGH KÁROLY: ***Gyermekkorom emlékei.*** Bp., 1996.
- BALOGH KÁROLY: ***Madách Imre otthona.*** Bp., 1924.
- BARANYI IMRE: ***A fiatal Madách gondolatvilága.*** Bp., 1963.
- BARCSAY ADORJÁN: ***A szabadkőművesség bűnei.*** Bp., 1921.
- BÁRDOS JÓZSEF: *Lucifer.* In. X. Madách Szimpózium. Bp.–Balassagyarmat, 2003. 95–113.
- BÁRDOS JÓZSEF: *A famulus* (kézirat)
- BÁRDOS JÓZSEF: *Ex ungve...* (kézirat)
- BARTA JÁNOS: ***Az ismeretlen Madách.*** Bp., 1931.
- BARTA JÁNOS: ***Madách Imre.*** Bp., 1942.
- BARTAL, ANTONIUS: ***Glossarium mediae et infimae latinitatis Regni Hungariae.*** Lipsiae–Budapestini, 1901.
- BECKER HUGÓ: *Madách Imre életrajza.* Magyar Szemle 1899.
- BELITZKY JÁNOS: *Adatok Madách Imre 1849. évi Nógrád megyei közigazgatási tevékenységéhez.* Palócföld 1971.

BELITZY JÁNOS: *Nógrád megye története 896–1849*. Salgótarján, 1972.

BENE KÁLMÁN: *Vajda János kritikája Az ember tragédiájáról*. In: *II. Madách Szimpózium*. Salgótarján–Bp., 1996. 87–92.

BENE KÁLMÁN: *Szász Károly keze nyoma a Tragédián – a Tragédia hatása Szász Károlyra*. In: *VI. Madách Szimpózium*. Bp.–Balassagyarmat, 1999. 15–48.

BENE KÁLMÁN: *Öt Madách-vers első megjelenéséről*. In: *VI. Madách Szimpózium*. Bp.–Balassagyarmat, 1999. 59–64.

Ismeretlen szerző: *József császár (Madách Imre utolsó drámája?)* Sajtó alá rendezte, a magyarázó jegyzeteket és a kísérő tanulmányt írta: BENE KÁLMÁN. Lazi Könyvkiadó, Szeged, 2003.

BODOR ALADÁR: *Az ember tragédiája mint az egyén tragédiája*. Bp., 1905.

BOROVSKY SAMU (szerk.): *Nógrád vármegye*. Bp., 1911.

CZEGLÉDI IMRE: *Adalékok a Madách család tragédiájához*. Békési Élet 1977.

CZÓBEL ERNŐ: *Madách és Cormanin-Timon*. Egyetemes Philologiai Közlöny 1912.

D.[EJSÉNYINÉ] SZEMZŐ PIROSKA: *Madách Imre néplapterve*. Irodalomtörténeti Közlemények 1965.

ERDÉLYI JÁNOS: *Pályák és pálmák*. Bp., 1886.

FÁJ ATTILA: *Az Ulysses és a Finnegan's Wake ihletői*. Magyar Műhely (Párizs) 1973.

GULYÁS PÁL: *Magyar írói álnév-lexikon*. Bp., 1956.

GYÖRFFY MIKLÓS: *Elkallódott Madách–Kossuth-vita*. Irodalomtörténet 1961.

GYÖRFFY MIKLÓS: *Madách Imre novelláinak kronológiája*. Irodalomtörténet 1961.

GYÖRFFY MIKLÓS: *Madách kiadatlan levelei*. Irodalomtörténet 1959.

GYÖRFFY MIKLÓS: *Újabb kutatások Madách körül*. Studia Litteraria 1970.

GYULAI PÁL: *levelezése*. Bp., 1961.

HARSÁNYI ZSOLT: *Ember küzdj...I–III. kötet*. Bp., 1932.

[2] HARSÁNYI ZSOLT: *Madách életének dokumentumai*. In: Madách Imre: *Az ember tragédiája*. Bp., é. n., Singer és Wolfner. ("Magyar halhatatlanok") 197–224.

HORVÁTH KÁROLY: *Madách Imre Az ember tragédiája facsimile kiadásáról*. Bp., 1975.

HORVÁTH KÁROLY (szerk.): *Madách-tanulmányok*. Bp., 1978.

HORVÁTH KÁROLY: *Madách Imre*. Bp., 1984.

JUHÁSZ LÁSZLÓ: *Madách és a francia romantikusok*. Szeged, 1912.

K.[ACZIÁNY] G.[ÉZA]: *Madách és Haynau. Ismeretlen epizód Madách Imre életéből*. Alkotmány 1908.

KÁLNAY NÁNDOR: *Csesztve község története és leírása*. Bp., 1884.

KÁLNAY NÁNDOR: *Krónikás évkönyvem I–II. kötet*. Bp., 1910., Csesztve, 1914.

KAMARÁS BÉLA: *Adalékok Madách Imre Nógrád megyei közszerepléséhez*. Irodalomtörténeti Közlemények 1962.

KAMARÁS BÉLA: *Adat Madách Imre hadbírósi ügyéhez*. Irodalomtörténeti Közlemények 1962.

KAMARÁS BÉLA: *Madách Imre ifjúkori drámái és novellái*. Pécs, 1941.

KÁNTOR LAJOS: *Százéves harc "Az ember tragédiájá"-ért*. Bp., 1966.

KERÉNYI FERENC: *A Madách-család leveleiből*. Palócföld 1968.

KERÉNYI FERENC: *Egy Madách-vers szellemi hátországa*. A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve 1983.

KERÉNYI FERENC: *Egy márciusi ifjú Nógrádban: Madách Pál*. Palócföld 1971.

KERÉNYI FERENC: *A Madách-család osztályegyezsége*. A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve 1979.

KERÉNYI FERENC: *Madách Imre: "...írtam egy költeményt..."* Bp., 1983. Illusztrációk is.

KERÉNYI FERENC: *Madách Imre ismeretlen levelei*. ItK 1968.

KERÉNYI FERENC: *Madách Imre politikai tevékenysége az újabb kutatások alapján*. (Kézirat)

KISS GY. CSABA: *Egykorú szlovák tudósítások Madách képviselővé választásáról*. Literatura 1983.

KISS IBOLYA, L.: *Az asszony tragédiája*. Bratislava, 1966. Illusztrációk is.

KOMJÁTHY ANZELM: *Önéletírásom 1818–1899.* (Kézirat)

KŐHEGYI MIHÁLY: *Két ismeretlen Madách-levél.* Irodalomtörténeti Közlemények 1865.

KRIZSÁN LÁSZLÓ: *Dokumentumok Madách Imre élettörténetéhez.* Balassagyarmat, 1964.

LATKÓCZY MIHÁLY: *Madách Imre őseiről.* Bp., 1901.

LEBLANC ZSOLTNÉ KELEMEN MÁRIA: *Iratok Madách Imre katonai főbiztosi tevékenységének történetéhez.* Levéltári Szemle 1973.

LEBLANC ZSOLTNÉ KELEMEN MÁRIA: *Újabb dokumentumok Madách élettörténetéhez.* Nógrád Megyei Múzeumi Közlemények 1973.

LEBLANCNÉ KELEMEN MÁRIA: *Madách Imre-dokumentumok a Nógrád megyei Levéltárban.* Salgótarján, 1984.

[2] LEBLANCNÉ KELEMEN MÁRIA: *Újabb Madách Imre-dokumentumok a Nógrád Megyei Levéltárból és az ország közgyűjteményeiből.* Salgótarján, 1992.

LUKÁCS JÓZSEF: *Madách Imre ismeretlen kézirata.* Tükör 1941. augusztus. 348–351.

LUKÁCS LAJOS: *Magyar függetlenségi és alkotmányos mozgalmak 1849–1867.* Bp., 1955.

MADÁCH IMRE: *Az ember tragédiája.* (Kiadta ALEXANDER BERNÁT.) Bp., 1909. (II. kiadás.)

MADÁCH IMRE *levelezéséből.* (Kiadta KOMLÓS ALADÁR.) Bp., 1933.

MADÁCH IMRE *összes levelei I–II.* (Kiadta STAUD GÉZA.) Bp., 1942. Illusztrációk is.

MADÁCH IMRE *összes művei I–III.* (Kiadta GYULAI PÁL.) Bp., 1880.

MADÁCH IMRE *összes művei I–II.* (Kiadta HALÁSZ GÁBOR.) Bp., 1942.

Magyar nemzeti zsebkönyv. II. rész I. kötet. Bp., 1905.

MIKLÓS RÓBERT: *Madách Imre csesztvei éve.* Balassagyarmat, 1964.

MOHÁCSI JENŐ: *Lidércke.* Bp., 1935.

MORVAY GYÖZŐ: *Adalékok Madách Imre életéhez. Beöthy-émlékönyv.* Bp., 1908.

MORVAY GYÖZŐ: *Magyarázó tanulmány "Az ember tragédiájához."* Nagybánya, 1897.

[2] NAGYNÉ NEMES GYÖRGYI–ANDOR CSABA: *Madách Imre rajzai és festményei.* Balassagyarmat–Bp., 1997.

NÉMETH ANTAL: *Az ember tragédiája a színpadon.* Bp., 1933.

Nógrádi képcsarnok. Salgótarján, 1984.

PALÁGYI MENYHÉRT: *Madách Imre élete és költészete.* Bp., 1900. Illusztrációk is.

PÁL F. JÁNOS: *Madách hazai útlevelei.* Magyar Nemzet 1964. 08. 30. Illusztráció is.

PÁSZTOR EMIL: *Az ember tragédiája néhány, Arany János javította soráról.* Az Egri Tanárképző Főiskola füzetek 485. sz. Eger, 1969.

PRAZNOVSZKY MIHÁLY: *A Szegénylegények társaság.* A Nógrád Megyei Múzeumok évkönyve 1983.

PRAZNOVSZKY MIHÁLY: *Madách és Nógrád a reformkorban.* Salgótarján, 1984.

PRAZNOVSZKY MIHÁLY: *Madách Imre napjai a magyar irodalomban 1861–1864* (kézirat)

RADÓ GYÖRGY: *Az ember tragédiája a világ nyelvein I.* Filológiai Közöny 1964. II. 1965. III. 1966. IV. 1968. V. 1971. VI. 1972.

RADÓ GYÖRGY: *Mikor mit hagytak ki Az ember tragédiájából.* Jelenkor 1965.

RADÓ GYÖRGY: *Tárgyszerű és tárgyilagos Madách-életrajzért.* Palóc-föld 1980.

RUDNAY JÓZSEFNÉ–SZIGETHY GYULÁNÉ: *Veres Pálné Beniczky Hermin élete és működése.* Bp., 1902.

RUDNAY JÓZSEFNÉ VERES SZILÁRDA: *Emlékeim 1847–1917.* Bp., 1922.

RUTTKAY TERÉZ MÁRIA: *Madách Aladár.* Bp., 1938.

SCHÉDA MÁRIA: *Madách első drámakísérleteinek lélektani tanulsága.* ItK 1978.

SOLT ANDOR: *Madách Imre ismeretlen pályaműve 1842-ből.* ItK 1972.

SÓTÉR ISTVÁN: *Álom a történelemről.* Bp., 1965.

SPÁCZAY HEDVIG: *Madách Imre hadbírói perének nyomában.* A Nógrád Megyei Múzeumok évkönyve 1983.

SZABAD GYÖRGY: **Forradalom és kiegyezés válaszútján.** Bp., 1967.
 SZABÓ BÉLA–HORVÁTH ISTVÁN: **Nógrád megye története 1849–1919.** Salgótarján, 1969.
 SZABÓ JÓZSEF: *A csesztvei Gólyához.* Magyar Nemzet 1978. 08. 18.
 SZABÓ JÓZSEF: *Arany javításai Az ember tragédiáján.* Palócföld 1968.
 SZABÓ JÓZSEF: *Madách Hírelője.* Irodalomtörténet 1974.
 SZÁSZ KÁROLY: **“Az ember tragédiájá”-ról.** Győr, 1889.
 SZINNYEI JÓZSEF: **Magyar írók élete és munkái VIII.** Bp., 1908.
 SZÜCSI JÓZSEF: *Madách Imre könyvtára.* Magyar Könyvszemle 1915.
 TAKÁCS ZOLTÁN: **Un écrivain hongrois francophile: Paul Jámor (Hiador).** Pécs, 1939.
 TIMÁR KÁLMÁN: *Madách levele Haynald Lajoshoz.* ItK 1930. 228–229.
 TOLNAI VILMOS: **Madách Ember tragédiájának szövegkritikai kiadása.** Bp., 1923.
 TÓTH EDE: *Mocsáry, Eötvös és Madách a nemzetiségi kérdésről.* Filológiai Közlöny 1962.
 TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF: *A saint-simonizmus magyar visszhangja.* Irodalomtörténet 1949.
 [2] VARGA JÁNOS (szerk.): *Frideczky Lajos memoárja.* Salgótarján, 1988.
 VIDA IMRE: **Madách Imre életének vázlata.** Bp., 1925.
 VISZOTA GYULA: **Gróf Széchenyi István írói és hírlapi vitája Kossuth Lajossal.** Bp., 1930.
 VOINOVICH GÉZA: **Arany János életrajza.** Bp., 1929–1938.
 VOINOVICH GÉZA: **Madách Imre és Az ember tragédiája.** Bp., 1914.

Az alsósztrégovai és a csesztvei katolikus plébánia anyakönyvei
 [2] Egyéb anyakönyvek és gyászjelentések
 A Művészeti Egyesület részvényesei 1840
 Nagy Képes Naptár az 1863. évre
 Az Országgyűlés képviselőházának naplója 1861
 Magyar Országos Levéltár. A Madách család levéltára (P 481)
 A váci múzeumegyesület évkönyve az 1911. esztendőre

Hírlapok

Budapesti Szemle 1880, 1885
 Falusi Gazda 1857–1860
 Felvidéki Magyar Közlöny 1862
 Fővárosi Lapok 1864
 [2] Gombostű 1862
 Honművész 1839–1841
 Képes Vasárnap 1939
 Koszorú 1863, 1864
 Kritikai Lapok 1862
 Magyar Akadémiai Értesítő II. kötet 1862
 Magyar Kurir 1834
 Magyarország 1862
 Ország Tükre 1862
 Pester Lloyd 1862, 1938
 Szépirodalmi Figyelő 1861, 1862
 Új Idők 1907, 1932
 Ungarische Nachrichten 1863
 Vasárnapi Újság 1861–1864

FORRÁSMŰVEK RÖVIDÍTÉSEI

- AB MADÁCH IMRE: **Az ember tragédiája.** (Kiadta ALEXANDER BERNÁT.) Bp., 1909. (II. kiadás.)
- And ANDRÁS LÁSZLÓ: **A Madách-rejtély.** Bp., 1983.
- Andor–1. Andor Csaba–Leblancné Kelemen Mária: **Madách Imre kéziratai és levelezése.** (Katalógus.) Bp., 1992.
- Andor–2. *Ki volt Madách első szerelme?* ItK 1991. 2. sz. 188–196.
- Andor–3. *Madách Imre különös levélváltása Lónyay Menyhérttel.* ItK 1991. 3. sz. 271–275.
- Andor–4. *Madách Imre dedikált könyvei.* Szabadság (Kolozsvár) 1991. jan. 26. 3.
- Andor–5. *Egy szerencsétlen nő gyónása.* Kelet–Nyugat (Nagyvárad) 1991. okt. 19. 6.
- Andor–6. *Miért nem ment el Madách a losonci bálba?* Korunk 1992. 3. sz. 92–98.
- Andor–7. *Ki volt Madách utolsó gyermeke?* Palócföld 1992. 5. sz. 433–440.
- Andor–8. *Madách Imre levele Frenyó Nándornak.* Palócföld 1993. 3. sz. 242–245.
- Andor–9. *Kiket bújtatott Madách Imre?* Palócföld 1993. 5. sz. 435–453.
- Andor–10. *Ki írta Az ember tragédiáját?* Irodalmi Szemle 1994. 11. sz. 40–60.
- Andor–11. *Madách szerelmi költészetének taxonómiája.* In. III. Madách Szimpózium. Bp.–Salgótarján, 1996. 38–62.
- Andor–12. *Madách a kékkői várban.* In. III. Madách Szimpózium. Bp.–Salgótarján, 1996. 85–91.
- Andor–13. *A nagy kolerajárvány Madách életében és főművében.* Iskolakultúra 1996. 3. sz. 15–25.
- Andor–14. *Madách Imre évfolyamtársai és tanárai.* In. IV. Madách Szimpózium. Bp.–Balassagyarmat, 1997. 183–198.
- Andor–15. *Madách Imre és Bagyinszky Borbála.* In. III. Madách Szimpózium. Bp.–Balassagyarmat, 1995. 92–97.

- Andor–16. *Ki kicsoda Madách leveleiben?* In. X. Madách Szimpózium. Bp.–Balassagyarmat, 2003. 22–31.
- Andor–17. *A siker éve: 1861. Madách élete.* Bp., 2000.
- Bal BALOGH KÁROLY: **Madách az ember és a költő.** Bp., 1934.
- Balogh BALOGH KÁROLY: **Gyermekkorom emlékei.** Bp., 1996.
- Bar BARANYI IMRE: **A fiatal Madách gondolatvilága.** Bp., 1963.
- Barta BARTA JÁNOS: **Madách Imre.** Bp., 1942.
- Beck BECKER HUGÓ: *Madách Imre életrajza.* Magyar Szemle, 1899.
- Bel BELITZKY JÁNOS: *Adatok Madách Imre 1849. évi Nógrád megyei közigazgatási tevékenységéhez.* Palócföld 1971.
- Ember küzdj’ HARSÁNYI ZSOLT: **Ember küzdj...I–III. kötet.** Bp., 1932.
- FKV SZABAD GYÖRGY: **Forradalom és kiegyezés válaszüjtán.** Bp., 1967.
- Győr GYÖRFFY MIKLÓS: *Madách kiadatlan levelei.* Irodalomtörténet 1959.
- GyőrU GYÖRFFY MIKLÓS: *Újabb kutatások Madách körül.* Studia Litteraria 1970.
- Gyul **Madách Imre összes művei I–III.** (Kiadta GYULAI PÁL.) Bp., 1880.
- Harsányi HARSÁNYI ZSOLT: *Madách életének dokumentumai.* In. Madách Imre: *Az ember tragédiája.* Bp., é. n., Singer és Wolfner. (“Magyar halhatatlanok”) 197–224.
- Hor HORVÁTH KÁROLY: **Madách Imre.** Bp., 1984.
- IsmM BARTA JÁNOS: **Az ismeretlen Madách.** Bp., 1931.
- Kam KAMARÁS BÉLA: *Adalékok Madách Imre Nógrád megyei közszerepléséhez.* Irodalomtörténeti Közlemények 1962.
- Ker KERÉNYI FERENC: *Madách Imre ismeretlen levelei.* ItK 1968.
- Kiss KISS IBOLYA, L.: **Az asszony tragédiája.** Bratislava, 1966.
- 654

Krizs KRIZSÁN LÁSZLÓ: **Dokumentumok Madách Imre élettörténetéhez.** Balassagyarmat, 1964.

Lebl LEBLANC ZSOLTNÉ KELEMEN MÁRIA: **Újabb dokumentumok Madách élettörténetéhez.** Nógrád Megyei Múzeumi Közlemények 1973.

Mcsl KERÉNYI FERENC: **A Madách-család leveleiből.** Palócföld 1968.

MDN KAMARÁS BÉLA: **Madách Imre ifjúkori drámái és novellái.** Pécs, 1941.

MID LEBLANC ZSOLTNÉ KELEMEN MÁRIA: **Madách Imre-dokumentumok a Nógrád megyei Levéltárban.** Salgótarján, 1984.

MID-2 LEBLANC ZSOLTNÉ KELEMEN MÁRIA: **Újabb Madách Imre-dokumentumok a Nógrád Megyei Levéltárból az ország közgyűjteményeiből.** Salgótarján, 1992.

Mik MIKLÓS RÓBERT: **Madách Imre csesztvei évei.** Balassagyarmat, 1964.

MIO BALOGH KÁROLY: **Madách Imre otthona.** Bp., 1924.

MKv GYÖRFFY MIKLÓS: **Elkallódott Madách-Kossuth-vita.** Irodalomtörténet 1961.

Mnk GYÖRFFY MIKLÓS: **Madách Imre novelláinak kronológiája.** Irodalomtörténet 1961.

Mo MORVAY GYÖZŐ: **Adalékok Madách Imre életéhez.** In. Beöthy- emlékkönyv. Bp., 1908.

MorM MORVAY GYÖZŐ: **Magyarázó tanulmány "Az ember tragédiájá"-hoz.** Nagybánya, 1897.

MÖM MADÁCH IMRE **összes művei I-II.** (Kiadta HALÁSZ GÁBOR.) Bp., 1942.

MT HORVÁTH KÁROLY (szerk.): **Madách-tanulmányok.** Bp., 1978.

Nagyné NAGYNÉ NEMES GYÖRGYI-ANDOR CSABA: **Madách Imre rajzai és festményei.** Balassagyarmat-Bp., 1997. (A hivatkozások mindenütt a művek sorszámai, nem pedig oldalszámok!)

ÖL MADÁCH IMRE **összes levelei I-II.** (Kiadta STAUD GÉZA.) Bp., 1942.

Pal PALÁGYI MENYHÉRT: **Madách Imre élete és költészete.** Bp., 1900.

Praz PRAZNOVSZKY MIHÁLY: **Madách és Nógrád a reformkorban.** Salgótarján, 1984.

Praz2 PRAZNOVSZKY MIHÁLY: **Madách Imre napjai a magyar irodalomban 1861-1864** (kézirat)

Ritk MADÁCH IMRE **levelezéséből.** (Kiadta KOMLÓS ALADÁR.) Bp., 1933.

Sőt SÖTÉR ISTVÁN: **Álom a történelemről.** Bp., 1965.

Spá SPÁ CZAY HEDVIG: **Madách Imre hadbírósi perének nyomában.** A Nógrád Megyei Múzeumok évkönyve 1983.

Szücsi SZÜCSI JÓZSEF: **Madách Imre könyvtára.** Magyar Könyvszemle 1915.

Vida VIDA IMRE: **Madách Imre életének vázlata.** Bp., 1925.

Voi VOINOVICH GÉZA: **Madách Imre és Az ember tragédiája.** Bp., 1914.

VP ANDOR CSABA: **Madách Imre és Veres Pálné.** Vanyarc-Bp., 1998.

EGYÉB RÖVIDÍTÉSEK

Bp.	Budapest
BpSzle	Budapesti Szemle
EPhK	Egyetemes Philologiai Közlöny
It	Irodalomtörténet
ItK	Irodalomtörténeti Közlemények
OSZK	Országos Széchényi Könyvtár
P.	Pest

HELYSÉGNÉVMUTATÓ

Alsósztrégova (jelenleg Dolná Strehová): Nógrád megyei helység, a Madách család birtoka, Madách Imre születésének és halálának helyen, 1823–1841, 1843–1845, 1848–1849, 1851–1864.

Balassagyarmat: Nógrád megye székhelye, 1839–1850, 1852, 1854–1855, 1857–1859, 1861, 1863

Buda: 1829, 1837, 1843, 1846–1848, 1861

Csécse: Nógrád megyei helység, részben a Fráter család birtoka, Fráter Erzsébet születésének és Madách Imrével való házasságkötésének színhelye, 1827, 1845

Cséhtelek (jelenleg Ciutelec): Bihar megyei helység, Fráter József birtoka, leányának, Fráter Erzsébetnek 1845-ben lakóhelye, Madách Imrével való eljegyzésének színhelye, 1845

Csesztve: Nógrád megyei helység, a Madách család birtoka, 1844-től 1853-ig Madách Imre lakóhelye, 1843–1853, 1855–1856, 1858, 1861–1864

Ecséd: Heves megyei helység, Madách Imre és Madách Imréné itt írta alá az elválassi szerződést

Érsekújvár (jelenleg Nové Zámky): Nyitra megyei város, Madách Imre itteni bálon vesz részt, 1843

Felsősztrégova (jelenleg Horná Strehová): Nógrád megyei helység, a Madách család birtokainak része, Madách Imre barátjának, Sréter Miklósnak lakóhelye, 1859, 1861, 1862

Felsőzellő (jelenleg Vel'ké Zlievce): helység Nógrád megyében, Madách Károly esküvőjének színhelye, 1854

Fülek (jelenleg Fil'akovo): Nógrád megyei helység, járási székhely, 1848

Gács (jelenleg Halič): Nógrád megyei helység, járási székhely, 1861

Gyiva (jelenleg Živa): Esztergom megyei helység, 1855

Halászi (jelenleg Ludányhalászi): Nógrád megyei helység, 1843

Horpács: Nógrád megyei helység, Szontagh Pál lakóhelye, 1862, 1863

Imre-domb (jelenleg Szlovákiában): Tóthartván és Paróca közelében fekvő (nem önálló) település

Kiskelecsény: Nógrád megyei helység, Lutter János lakóhelye, 1861
 Keszeg: Nógrád megyei helység, Madách Mária első férjének, Huszár Józsefnek lakóhelye, 1837, 1839, 1840, 1841, 1843
 Losonc (jelenleg Lučenec): Nógrád megyei város, időlegesen megyeszékhely, 1842, 1843, 1844, 1847, 1849, 1855, 1858
 Ludány (jelenleg Ludányhalászi): Nógrád megyei helység, 1843, 1856
 Nagycsalomja (Vel'ká Čalomija): Nógrád megyei helység, Matolcsy Györgynek, a Madách család barátjának lakóhelye, 1843, 1859
 Nagyvárád: Bihar megye székhelye, 1862
 Nógrádszakál: Nógrád megyei helység, Szentiványi Bogomér lakóhelye, 1861
 Nyíregyháza: Szabolcs–Szatmár–Bereg megye székhelye, 1845
 Patak: Nógrád megyei helység, 1855
 Pest: Madách Imre háromszor tartózkodik itt huzamosan: egyetemi éveiben, hadbíróági ügye során börtönben, majd amíg tilos távoznia és végül mint országgyűlési képviselő, 1837–1841, 1843, 1850–1853, 1861
 Petény: Nógrád megyei helységek (Alsó- és Felsőpetény; ma is különböző települések), 1843
 Pinc: Nógrád megyei helység, Károlyi Miksa lakóhelye, 1862
 Pozsony: Madách Imre megtekinti az országgyűlést, majd hadbíróági pere során itt raboskodik, 1843, 1852–1853
 Pöstyén (jelenleg Piešťany): Nyitra megyei helység, gyógyfürdőjét Madách Imre is felkereste, 1840
 Pusztaszalatnya: népes puszta Nógrád megyében (Nógrádszentpéterhez közel, Szlovákia), Madách Károly menyasszonyának, Csernyus Emmának a lakhelye, esküvői lakomájának színhelye 1854
 Riba (később Ipolyszög, ma Balassagyarmathoz csatolt település): Nógrád megyei helység, a Majthényi család birtoka, 1864
 Rudnó: Nyitra megyei helység
 Szécsény: Nógrád megyei város, járási székhely, 1856, 1859, 1860
 Szeged: 1850
 Szirák: Nógrád megyei helység, Fráter Erzsébet keresztelőjének helyszíne, 1827

Szliács (jelenleg Sliač): Zólyom megyei gyógyfürdő, 1862
 Tereske: Nógrád megyei helység, 1848, 1851
 Trencsén-Teplic (jelenleg Trančianske Teplice): Trencsén megyei gyógyfürdő, 1840, 1841
 Vác: Pest megyei város, piarista gimnáziumában vizsgázott Madách Imre, 1830–1832, 1834–1835, 1850–1851
 Vanyarc: Nógrád megyei helység, Veres Pál lakóhelye, 1854, 1860, 1862–1863

NÉVMUTATÓ

–A– 411021 után

ÁCH ÁDÁM: lásd: Alk Ádám

ALBRECHT főherceg 521015

ALEXA KÁROLY 470128

ALEXANDER BERNÁT 53

ALGÖVER SOMA 550911

ALK ÁDÁM 610620 után

ALMÁSY KÁROLY 370812 előtt

AMBRÓZY 371217–1229, 371229

AMBRUS 57 eleje

ANDOR CSABA 450624–, 53, 620203, 620619

ANDRÁS LÁSZLÓ 620913, 641004

ANDRÁSSY GYULA 39

ANDRÁSSY MANÓ 39

ANGYAL LAJOS 520907, 520909, 520910, 520911, 520912, 520913–0914, 520922

ARANY JÁNOS 38, 440508, 570312, 600326, 6004 körül, 610109, 6103, 610402-ig A, 610516, 610720 után A, 610720 után B, 610720 után C, 610810 körül A, 610810 körül B, 610825, 610903, 610905 után, 610915?, 610917, 610919, 610919 után, 610925, 611013, 611021 után, 611027 után, 611031, 611102, 611105 után, 611106, 611223, 620113-ig, 620113, 620114, 620116, 620124, 620125 után, 620130 után, 620206, 620213 után, 620220, 620306 után, 620307, 620312, 620327, 620501, 620522 után, 620601, 620622, 6206, 620722, 620731 után, 620807, 620808, 620809, 620810, 620811, 620829 után, 620902 előtt, 6301 körül, 630316–0419, 630419, 630426, 630930?, 631001?, 631101, 631122, 640214, 640314, 640320, 640626, 640807

ARANY LÁSZLÓ 610917, 611013, 611027 után, 611102, 611105 után, 620125 után, 620201–0214, 620212–0218, 620213 után, 620220, 620306 után, 620307, 620312, 620722, 620829 után, 640314 előtt, 640314

661

ARANY LÁSZLÓNÉ SZALAY GIZELLA 611013

ARGENTI DÖME 400925, 62 ősz

BABITS MIHÁLYNÉ 57 körül

BACH SÁNDOR 610528

BACSA ANDRÁS 520913–0914

BAGYINSZKY BORBÁLA (BORA) 630120

BAKÓ ISTVÁN 550511 előtt, 631105

BALASSA ANTAL, BR. 39, 590327 után, 590412

BALASSA JÁNOS 630928–29

BALOGH JÓZSEF 500625 után

BALOGH KÁROLY, LEGIFJ. 38, 390803, 400711–12, 40, 41, 42, 430430 előtt?? A, 43, 440229, 4403 körül, 440331 előtt, 440612 előtt, 450321 után, 450720, 460831, 480101, 480407, 490204, 50, 520907, 520901–1231, 530403, 530502, 530512 után, 530604 után, 530608 után, 5309 körül, 53, 570207, 5901 körül, 590217, 610720 után B, 611003 után, 620126, 620327, 620807, 621008 előtt, 621028 előtt, 630120, 6305 körül B, 63 vége?, 640217, 640520 körül

BALOGH KÁROLY, IFJ. 480710, 520715, 520717 után?, 530608 után, 53, 5409 körül, 5504 körül B, 5510 vége, 551101, 55 körül, 560726, 561224, 57 eleje, 570630-ig, 570726, 57 körül, 58 ősz, 600402 után, 6103, 610522, 610628 előtt, 610807 előtt, 6109, 611003 után, 611011, 611105, 611111 előtt, 620119, 620120 előtt, 620126, 620203, 620925 B, 6209, 621008 előtt, 621022–1023, 621028 előtt, 621103–1104, 621105, 630120, 630419, 631105, 63 körül, 6408 A, 640916 előtt, 640922 előtt, 640929 vagy 30

BALOGH KÁROLY 470114, 480710, 481229 után, 490816 után, 500916, 500625 után, 500923 előtt, 630419

BALOGH KÁROLYNÉ (lásd még: Huszár Józsefné, Madách Mária) 490816 után, 5001, 500301 előtt, 500714, 500916, 500923 előtt, 510322, 510330 után, 550424

BALOGHY IMRE 551114 után

BALOGHY ISTVÁN 521102, 631105

BALOGHY MIHÁLY 540701, 550712, 550817, 550923

662

BAJZA JÓZSEF 3808 körül
BARANYI IMRE 37 eleje, 370302, 370416 után, 3704 ... 0731, 371123 után, 380104 után, 380419 után, 380722 után, 380802 után, 380826 után, 380913 után, 381211, 381227 után, 390131 után, 390210 után, 390303 után, 391110 után, 39, 400206 után, 400416 után, 400419 után, 400423 után, 400427 után, 400924 után, 410425 után, 410425 után, 410427 után, 410429 után, 410919 után, 411021 után, 411114 után, 411118 után, 411214 után, 420414 után, 430115 után, 430215 után, 430515 után, 430615 után, 430815 után, 430901 után
BARÁTH FERENC 640802 után
BARCSAY ADORJÁN 6104 körül
BÁRDOS JÓZSEF 530119 után, 6103, 610516 előtt, 610516, 610720 után B, 610905 után, 630426
BAROSS DÉNES 560308
BAROSS MIKSA 480626, 580428
BARTA JÁNOS 380505, 431231 előtt, 480407, 490204, 5901 körül, 590217
BARTAL, ANTONIUS 371230
BATTHYÁNY LAJOS, GR. 480918, 490106 után
BATTIK LUCA 270721
BECKER HUGÓ 3704 ... 0731, 42, 430305, 450314–0316, 450314 előtt, 490204, 5005?, 540228, 59
BEKÉNY JÁNOS 521102
BELIA GYÖRGY 370919–1001
BELITZKY JÁNOS 371230, 490123, 490204, 490211, 490411, 490421, 490522, 490531
BENDE ISTVÁN 520115?, 530613, 540522, 551227, 560308, 560315, 560501, 560707, 561007, 580708, 580830, 590708
BENE KÁLMÁN 610928, 611027 után, 620120, 63, 640403, 640407
BENE ZOLTÁN 520118
BENICZKY ERZSÉBET 630212-ig
BENICZKY ÖDÖN 39
BEÖTHY ZSIGMOND 430901 után

BÉRCZY KÁROLY 230120, 3704 ... 0731, 38, 400510, 400709 előtt, 40, 520907, 530820, 53, 570207, 570207 után, 611029 után, 611102, 611105 után, 611106, 611118 után, 620116, 620331, 63, 640403, 640418, 640424
BILKOM 521113, 540331, 540310
BLASKOVICS PÁL 521102
BLASSÓ MIHÁLY 520320 előtt
BÓDI FERENC 430101
BODY EDE 570804, 571127-ig
BODNÁR ISTVÁN 580223, 58 körül, 6311 eleje, 640212 után
BODOR ALADÁR 63 körül
BOLGÁR JÁNOS 470111
BONYHÁDY GYULA 521012–1013, 521015, 521018
BORONKAY RUDOLF 39
BOROVSZKY SAMU 371230, 601105
BORSODY MIKLÓS 5510 vége, 560726, 570630-ig, 57 körül, 59, 6103, 610628 előtt, 610702 előtt, 610807 előtt, 610812, 610905 után
BORY ISTVÁN 520102-ig, 5201 vége, 520818?, 520819?, 520901, 520907, 520909, 520910, 520922, 530105, 530112, 530114, 530118, 530121, 530126, 530420, 530820 előtt, 540228, 540305, 540310, 540322, 540328-ig, 57 körül, 580929, 58 vége, 630304 után
BORY ISTVÁNNÉ [KEMÉNY KRISZTINA] 520909, 530820 előtt
BORY KÁROLY 520909, 610121, 620603, 621218, 630304 után
BORY LAJOS 420425
BORY LÁSZLÓ 40 őszétől, 460826, 540630, 540701, 540702, 561224, 580827, 581015, 581030, 581116, 58 körül, 590205, 591119, 59, 621028 előtt, 621030
BORY PÁL 500916, 591014
BORY SÁNDOR 641004
BÖRNE, LUDWIG 40, 600326 előtt
BRAIDSVÉR FRACISKA 590518, 591119, 620603
BRAIDSVÉR JOHANNA 590518, 591119, 620603
BRANKOVICS GYÖRGY 49 ősz

BRENNER JÓZSEF 310721
BUKVA GYÖRGY 230121
BULWER, EDWARD GEORGE 3809
BYRON, GEORGE GORDON 40
CAHAGNET, L. A. 63 körül
CEBRIAN LÁSZLÓ, GR. 59
CHIBA ANDRÁS 470111
CORMENIN, LOUISE-MARIE DE LA HAYE VICOMTE DE (lásd még:
 Timon) 440624 előtt
CZEGLÉDI IMRE 490816 után, 500301 előtt
CZETVICZ ANTALNÉ SIMONCHICH ANTÓNIA, BR. 230121
CZILCHERT RÓBERT 380802 után
CZÓBEL ERNŐ 440624 előtt
CSÁK MÁTÉ 400715
CSÁNY JÓZSEF 470111
CSEMICZKY BÉLA 620223 után
CSEMICZKY EDE 610522 előtt, 620223 után, 621028
CSEMICZKY VIKTOR 621022–1023
CSEMICZKY SAROLTA 621022–1023, 621028
CSENGERY ANTAL 611031, 611105 után, 611223, 63
CSERNY MÁRIA 36-ig, 400719 előtt, 411025, 411208?, 430708–0805
 A, 43
CSERNYUS EMMA (lásd még: Madách Károlyné) 540328-ig, 540530,
 540531
CSONKA ANNA 310721
CSÖRFÖLY IMRE 58 körül, 591119
DACSÓ ÁDÁM 410613 előtt B
DACSÓ KAMILLA 410613 előtt B, 430430 előtt?? A
DACSÓ LUJZA (lásd még: Lujza) 410613 előtt B, 41, 42, 430430
 előtt?? B, 43
DACSÓ PÁL 410613 előtt B
DANTON, GEORGES-JACQUES 600223
DAPSY VILMOS 580119 körül
DARVAS LAJOS 631112 után
DEÁK FERENC 600402 után, 610429, 610529, 610605

DÉGEN JÁNOS 370919–1001
DE LA MOTTE: lásd: Motte, de la
DEREGNYEI 430615 után
DESSEWFFY EMIL, GR. 441122, 441201, 441210, 630213 után,
 640418 után
DESSEWFFY JÓB 480110, 480311, 531019 után, 531029
DESSEWFFY OTTÓ 610126 után, 610326 után, 611005 után
DEUTSCH SAMU 370919–1001
DEZSÉRI 380419 után
DIETZE, ALEXANDER 621109, 630419, 630510, 630715, 630716,
 630816, 6312, 640501, 640828, 640901
DIVALD GUSZTÁV 561224, 57 eleje, 57 körül, 58 ősz, 59, 620203,
 621028 előtt, 6408 A, 641004
DIVÉKÚJFALUSSY IMRE 541117
DOMBROVSZKY KAROLINA 581030, 6311 eleje, 631126 után, 640212
 után
DOMJÁN PÁLNÉ TOLNAY VALÉRIA 630629 után
DÖBRENTAI GÁBOR 480712, 481023 után
DÖRNYEY SÁNDOR 440209 előtt
DROBA JÁNOS 461121
DUBRAVICZKY THERESIA 540705
DUBRAVICZKY ZSIGMOND 481112–1117
DUMAS, ALEXANDRE PČRE 381210 után
DUX ADOLF 620126, 620202, 620209
DVORSÁK 320809
EBECZKY FERENC 440611
EGRI MÁRIA 330226, 350712, 370117, 400329
EMICH GUSZTÁV 611118 után, 620113-ig, 6207 előtt, 620902 előtt,
 620902, 621030, 62 végén, 630909, 631101, 631112 után,
 640211, 640217 előtt, 640217, 6402 körül, 640305
EMICH GUSZTÁV, IFJ. 640211
EÖTVÖS JÓZSEF, BR. 39, 550515 után, 611029 után, 611031,
 611102, 611105 után, 611107, 620130 után, 620913 után, 63,
 640815 után
EÖTVÖS KÁROLY 621124

ERDÉLYI ILONA, T. 620913
ERDÉLYI JÁNOS 39, 440305 előtt, 440305, 450630 után, 620828, 620829, 620830, 620902, 620903, 620912, 620913
ERDÉLYI JÓZSEF 520118
ÉRKÖVY ADOLF 570909 után
ERŐS MIHÁLY (lásd még: Stark Mihály) 500804
FÁBIÁN GÁBOR 420414 után
FAITNER JOZEFA 620203
FARKAS KÁROLY 470114, 621218
FEHÉR KATALIN 520910
FEJÉR ISTVÁN 630601 után
FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ 260326
FEKETE LÁSZLÓ 54, 550820 előtt, 550829, 560210, 560213
FERENC JÓZSEF, I. 490204, 610429
FESSLER IGNÁC AURÉL 38 vége–39 eleje
FRIVALDSZKY IMRE 63
FORGÁCH ERZSÉBET, GR. 430708–0805 B
FORGÁCH JENŐ, GR. 561224, 59
FORGÁCH JÓZSEF, GR. 561224, 590708, 59, 610702 előtt, 620203
FÖLKEL 521108
FRANKLIN, BENJAMIN 40
FRÁTER ALADÁR 270721, 621102
FRÁTER BÉLA 640802 után
FRÁTER ERZSÉBET (lásd még: Madách Imréné) 270720, 270721, 43 tavasz–nyár, 431031, 43, 440229 előtt, 440229, 4403 körül, 441209 előtt A, 441209 előtt B, 441209 után, 441216 előtt, 441216, 44, 450205–0225, 450225–0308, 450309 után, 450314 előtt, 450314–0316, 450316, 450316 után, 450321 után, 450327, 450321–0404, 450404 előtt, 450404 után, 450417 után, 450511 körül, 450515 után, 450601 előtt, 450601 után, 450610 után, 450613 után, 450618 előtt, 450618 után, 450624, 450627, 450720 előtt, 450720, 480706, 490215, 640802 után
FRÁTER (MARTINUZZI) GYÖRGY 50 nyár

FRÁTER JÓZSEF 270721, 441209 előtt A, 450205–0225, 450225–0308, 450321–0404, 480102, 510611, 530426, 530428, 640802 után
FRÁTER PÁL 420327, 440211, 440305, 4405 A, 450618 után, 450627, 450705, 520901–1231, 521102, 530407 után, 530509 után, 530609 után, 540725
FRÁTER PÁLNÉ (lásd még: Platthy Klára) 43 tavasz–nyár, 440229 előtt, 530407 után, 530428
FRÁTER TAMÁS 611201 után
FRENYÓ NÁNDOR 610121 előtt, 620619
FRIDECZKY LAJOS 430516–0528, 511230 vagy 31, 520901–1231, 521102, 610406, 610508
FRIEDRICH FERENC 380526
GAÁL IGNÁC 520910, 530302 előtt, 540328-ig, 540331, 570630-ig
GAAL IMRE 500222
GABÁNYI 411118 után
GALGÓCZI KÁROLY 570909 után, 57 körül
GÁSPÁR JÚLIA 351108, 370214
GAZDIK JÓZSEF 620203
GELLÉN JÓZSEF 430208, 430806, 440611, 470114
GELLERT, CHRISTIAN FÜRCHTEGOTT 3809
GIBBON, EDWARD 38, 39, 600326 előtt
GOETHE, JOHANN WOLFGANG 5910, 610720 után C
GÖRGEY HUGÓ 640212 után
GÖRÖG JÁNOS 400925
GRACZA ANTAL 49 ősz
GREGUSS ÁGOST 611108 után, 620130 után, 620206, 620207, 620220, 620327, 620329, 620401, 620403, 6206, 620924 után, 6210, 62
GRIMM REZSŐ 640207 előtt
GRIM RUDOLF 640207
GROHMANN, FRANZ 530804
GROSSCHMID PÉTER 500220 előtt, 500220 körül, 500222, 500226, 500301
GSCHWINDT JÁNOS 38

GULYÁS PÁL 390303, 5001, 610720 után B
GYILKOS (hátasló) 57 körül
GYÖRFFY MIKLÓS 380726–0810, 380512 után, 390617, 390817, 39, 390106 körül, 390106 után, 391226, 4002 körül? A., 4002 körül? D., 400310 előtt E, 400517 után?, 4007 előtt, 400709, 400711–12, 400719 előtt, 40, 410806, 420623, 440418, 440508, 45, 48 eleje körül?, 49 körül, 55 körül, 621218
GYÖRY VILMOS 54 nyár
GYULAI PÁL 42, 430627, 4309, 431101, 470812, 53, 570207, 590217, 600326, 610720 után B, 610822 előtt, 620125 után, 620327, 620913 után, 6301 körül, 630217, 630602, 63, 640102, 640314, 640529
GYURCSÁNYI GÁBOR 310728–29
GYURCSÁNYI GABRIELLA: lásd: Huszár Istvánné Gyurcsányi Gabriella
GYÜRKY AMÁLIA 41, 42, 430430 előtt?? B, 43
GYÜRKY FRANCISKA: lásd: Kubinyi Ferencné
GYÜRKY PÁL 540415, 540420, 540430, 540613, 560621, 560816, 561006, 561024, 56, 570519, 570519 után, 571125, 571209, 571213, 571219, 571222, 580216, 580303, 580424, 580518, 591016 után
HALÁSZ GÁBOR 320224, 380505, 38 tavasz?, 380726–0810, 381225 előtt A, 381225 után B, 390617 előtt, 39, 4002 körül? D., 401104 után, 40 őszétől, 410620, 411127, 420116, 420623, 421116 előtt, 42, 430430 előtt?? B, 4309 , 43, 440101, 4403 körül, 440612 előtt, 441210, 460101 körül, 470812, 490101 után, 491001 után, 510223, 530509 után, 5307 eleje?, 530804, 570207, 570207 után, 57 körül, 580504 után A, 590217, 600326, 610320, 610529, 611107, 620116, 620327, 620913 után, 621007, 630120, 640217 után, 640529
HAMAR MIKLÓS 550712, 550817, 550911, 550923
HAMZA ÁGOSTON 411018, 411112, 470717 után
HANZÉLY FERENC 521102, 53, 54, 601215
HARSÁNYI ZSOLT 230120, 290807, 35 körül, 4001 körül?, 4002 körül? D., 40, 410613 előtt B, 420623, 42, 430430 előtt?? A,

43 tavasz–nyár, 431027, 440229, 441216, 470823 ... 1012, 490101 után, 491230 előtt?, 500625 után, 50 nyár, 50, 510223, 510322, 520818?, 520901–1231, 530820 előtt, 53, 540307 előtt A, 610529, 610903, 621028 előtt, 630120, 63 vége?
HATVANY LAJOS 370919–1001
HAYNALD LAJOS 461118, 630901 előtt
HEINE, HEINRICH 570524, 570803, 62 tavasz
HENRICI ÁGOSTON 53, 540307 előtt A, 540522, 561224, 57 körül, 58 ősz, 59, 600326 előtt, 610917, 630217, 641004
HENRICZY BÉLA 53
HENRICZY BENDEGÚZNÉ 630217
HERKOVICS SÁNDOR 610702 előtt, 610905
HETÉNYI JÁNOS 370416 után, 371123 után, 400427 után, 400920 után, 400924 után, 400927 után
HINKÓ JÁNOS 521025, 521108, 521113, 521114 után, 521218, 521227, 521231, 530105, 530112, 530114, 530505, 530511
H. K. (lásd még: Huszár Károly) 431231 előtt
HLAVATHY 540331
HLINICZKY GÁSPÁR 230121
H. M. (lásd még: Huszár Mária) 4403 körül
HOITSY MIKSA 520818?
HORVÁTH ELEK 480726, 481112–1117
HORVÁTH GYÖRGY 310721
HORVÁTH ISTVÁN 1. 370919–1001
HORVÁTH ISTVÁN 2. 481229 után
HORVÁTH KÁROLY 380901, 40, 411025, 42, 4301 körül, 47 körül, 490204, 520818?, 590217, 600326
HORVÁTH MIHÁLY 381227 után, 391110 után, 391114 után
HÖPPNER VENCEL 620603, 620907, 621026
HUDOBAY JÁNOS 541230, 550425, 550828, 600327, 600515
HUGO, VICTOR 340103-ig, 390512 után, 410425 után
HUSZÁR ALBERTINA 371118
HUSZÁR ANNA (lásd még: Károlyiné Huszár Anna) 390330, 510330 után, 520717 után?, 5506 körül, 551101, 561214–, 561224, 57 eleje, 570630-ig, 57 körül, 580107–0223, 580601 előtt, 580601

HUSZÁR ETELKA TEKLA 360823
HUSZÁR IDA 39
HUSZÁR ISTVÁN 521102, 610121, 610915?
HUSZÁR ISTVÁNNÉ GYURCSÁNYI GABRIELLA 610915, 620707 után
HUSZÁR JÓZSEF 330801, 370306, 370307, 370919–1001, 371118, 380725-ig, 390203 körül, 400925, 400926, 401103, 401104 után, 410120 előtt, 410204 előtt, 410429–0518 A, 410706, 410710, 411025
HUSZÁR JÓZSEF, IFJ. 341003, 341005, 410428 előtt, 410429–0518 A, 490816 után, 500923 előtt
HUSZÁR JÓZSEFNÉ (lásd még: Madách Mária, Balogh Károlyné) 341003, 360315, 36-ig, 360421, 380823, 370306, 370919–1001, 381211 előtt, 381211, 390730 előtt, 400310 előtt C, 400808, 4008 vége–09 eleje?, 401102 előtt, 401103, 401104 után, 400120 előtt, 410127 előtt, 411104, 420101, 430516–0528, 440211, 440211 után, 440406, 470114
HUSZÁR JÚLIA 630601 után
HUSZÁR KÁROLY 4309, 431231 előtt, 440101, 440108–0209 A, 440211, 440211 után, 4403 körül, 450720, 481228, 521102, 621218
HUSZÁR LAJOS 440214, 440714
HUSZÁR LÁSZLÓ 521102
HUSZÁR MÁRIA 4403 körül
HUSZÁR SÁNDOR 401103, 420418, 510612, 530605 után, 530628 után, 54 körül, 550829, 55 körül, 560210, 560213, 621008 előtt, 62 ősz, 630419, 63 körül, 640916 előtt, 640916, 640927 vagy 28
HUSZÁR SÁNDORNÉ (lásd még: Madách Anna) 360315, 430101, 440714, 480102, 500714, 500720, 510612, 530608 után, 531016, 53, 551101, 560501, 561007
ILLE GYORGYE 510322
ILLE JÁNOS (JUAN) 510322
ILLE JOSZIF 510322
ILLUCZ OLÁH JÁNOS 440420
IMÁDI KÁROLY 621218
INKEI IMRE 420625

IPOLYI ARNOLD 580504 után A, 580504 után B, 63
IRINYI JÓZSEF 430215 után
ISTVÁN 370919–1001
ISTVÁN FŐHERCEG 471013
ITÉ ANNA 520715, 5504 körül B, 57 körül
IVÁNKA IMRE 520912
IVÁNKA IMRÉNÉ PRÓNAY AMÁLIA 550409 után
JÁMBOR LÁSZLÓ 530224
JÁMBOR PÁL 610720 után B, 610810 körül A, 610903
JANCSÓ SÁNDOR 611105, 620925 B, 621008 előtt, 6408 A
JANKOVICH ANTAL 440422, 4405 A, 570627, 570716, 570806 után, 580219
JANKOVICH ANTÓNIA 580127, 580219
JANKOVICH ANTALNÉ VÉCSEY ELEONÓRA 560815, 570627, 570804, 570806 után, 570824 előtt, 570824, 571127-ig, 571127, 571128, 571201, 571203 után, 571209 után, 571217, 571222, 571223 után, 580119 körül, 580126, 580127, 580205, 580219, 580223, 580331 után, 580428
JANKOVICH ELEONÓRA: lásd: Jankovich Antalné Vécsey Eleonóra
JANKOVICH ISTVÁN 580205, 580219
JANKOVICH VINCE 540423, 540424, 540606, 540611, 550108, 550114, 550201, 550206?, 551220, 551220 után, 560216, 560514, 561122, 570123, 581115, 590114, 590301, 590903
JANKOVITS LÁSZLÓ 490115
JÁNOSSY ANNA 400715
JAROSS ALBERTINA 430601 előtt
JAROS BERTA: lásd: Jaross Albertina
JAROSS ISTVÁN 430601 előtt
JEKELFALUSSY SÁNDOR 39
JELLAŠIĆ, JOSIP 481002 után
JESZENSZKY DANÓ 58 körül, 5910, 6010, 620511, 620513, 620525, 630103 előtt
JESZENSZKY ISTVÁN 5910, 6010
JÓKAI MÓR 561214–
JÓSIKA MIKLÓS 380512 után

JUHÁSZ LÁSZLÓ 440624 előtt
JURJEVICH JÓZSEF 370919–1001
KACZIÁNY GÉZA 5001, 500220 körül, 500704, 50 nyár, 510330 után
KACSKOVICS DÉNES 500313 előtt
KADANCZ MIHÁLY 520911
KÁKAY ARANYOS 610609
KALÁSZ PÁL 520910
KÁLMÁN KÁROLY 580126
KÁLNAY NÁNDOR 630930?, 631001?, 631115 körül, 6405, 6406 vége
KALÓ 431201 előtt, 431201
KÁMÁNHÁZY BÉLA 370919–1001, 40
KAMARÁS BÉLA 381210 után, 38, 38 vége–39 eleje, 39, 41, 420116, 420822, 42, 430516–0528, 440108, 440209 előtt, 4405 A, 450114, 530115–0119, 530425, 530502, 530502–0819, 540228
KANDEL ANDRÁS 410120 előtt
KÁNTOR LAJOS 620601, 620828
KAPITÁNYNÉ 53
KAPU ANDRÁS 521011, 521012–1013, 521015, 530105
KÁROLY 621218
KÁROLYI JÁNOS 420427, 440209, 461110, 461112, 480311, 560815, 571127
KÁROLYI MIHÁLY 561214–
KÁROLYI MIKSA 570630-ig, 580601 előtt, 580601, 6209, 641004
KÁROLYINÉ HUSZÁR ANNA (lásd még: Huszár Anna) 520207, 520619, 520630, 530925-ig, 531203, 53, 540530, 540531, 540601, 540603, 540616, 590708, 591224 után, 600329, 610522, 610605 előtt, 610702 előtt, 610706?, 610723, 610807 előtt, 610901?, 610905, 610905 után, 610915?, 611003 után, 611011, 611105, 611111 előtt, 620125, 620119, 620120 előtt, 620126, 620202, 620203, 620925 B, 6209, 621008 előtt, 621022–1023, 621103–1104, 630217, 630419, 630928–29, 631028 körül, 631105, 631212 előtt, 640520 körül, 640611, 640711, 640916 előtt, 640922 előtt, 640929 vagy 30, 641001 körül, 641002, 641003, 641004, 641005
KASZABNÉ 430208

KATONA JÓZSEF 611105 után
KAZINCZY FERENC 591224 után
KAZINCZY GÁBOR 390512 után, 410425 után
KAZINCZY ISTVÁN 39
KEBERICS: lásd még: Kheberich
KEBERICS PÁL 590121 után
KECSKEMÉTHY AURÉL 610609
KEGLEVICH BÉLA 610417, 611105 után
KEGLEVICH GÁBOR, GR. 420427, 431114
KEINER 531016
KEMENESY MÁRTON 411114 után
KEOFEJEO KAROLINA 231011
KEPLER, JOHANNES 53
KERÉNYI FERENC 270423, 461204, 470128, 470823 ... 1012, 4712, 480101, 480311, 480407, 490320, 5005?, 500714, 500716, 500720, 511201, 511227, 520818?, 530622 után, 530925-ig, 530925–1025, 590217, 610925, 611027 után
KERESZTURY JÓZSEF 460101 körül
KÉRI 380722 után, 380913 után, 411209 után, 411212 után, 411214 után
KERTBENY KÁROLY 640605
KHEBERICH: lásd még: Keberics
KHEBERICH ETELKA 5909, 591003
KINDERNAY MIHÁLY 520910
KISFALUDY KÁROLY 39, 42
KISFALUDY SÁNDOR 371121
KISPARTI JÁNOS 490606
KISS FERENC 480726
KISS IBOLYA, L. 270721, 450720, 530502, 53, 621028 előtt, 621102
KISS JÁNOS 520910
KLÉBER, JEAN-BAPTISTE 610802, 610803–0821, 611102
KLOBUSICZKY DÉNES 39
KOMÁROMY IMRE 520102-ig, 521031, 521102, 570716
KOMJÁTHY ANZELM 480705-ig, 480706, 5005?, 560105, 610406, 631105

KOMJÁTHY IMRE 560105
KOMJÁTHY JENŐ 560105
KOMLÓS ALADÁR 401104 után, 440101, 490101 után, 640217 után
KOPÁCSY JÓZSEF 461118
KOSETZKYNÉ 610723
KOSSUCH ANTALNÉ 491001
KOSSUTH LAJOS 440502, 441122, 490214 után, 490414, 49 ősz, 520101, 520901–1231, 610312
KOTSIS IMRÉNÉ SZÁSZ HEDVIG, DR. 630315
KOVÁCS ANTAL 621202 után
KOVÁCS IMRE 35 körül
KOVÁCS JÓZSEF (1.) 35 körül
KOVÁCS JÓZSEF (2.) 461025–, 461124
KOVÁCS LAJOS 35 körül
KOVÁCS SEBESTÉNY ENDRE 610420 körül, 610529, 641001 körül
KÓHEGYI MIHÁLY 461118
KÖVÉR LAJOSNÉ KOMLÓSSY IDA 431101
KRIZSÁN LÁSZLÓ 470827, 480407, 500227, 540522, 57 körül, 610110
KRONOSZ 620706, 620713, 620720, 620727, 620803
KUBICZA JÁNOS 491230 előtt?
KUBICZA PÁL 491230 előtt?, 50
KUBINYI FERENC 480110, 480311, 620809
KUBINYI FERENCNÉ 430305, 440229 előtt, 440229
KUBINYI RÓZA lásd: Lónyay Albertné Kubinyi Róza
KUPECZ MÁRIA 561027
LACZAY KÁROLY 571222 után
LAMBERG FERENC 481002 után
LA MOTTE: lásd: Motte, de la
LANCZINGER LÁSZLÓ, DR. 341003
LÁSZLÓ GYULA 630419
LATKÓCZY MIHÁLY 340103
LÁZÁR PÁLNÉ MADÁCH FLÓRA 640802 után
LEBLANC ZSOLTNÉ (lásd még: Leblancné Kelemen Mária) 460823, 460825, 461110, 461118, 470111, 470116, 480918, 481023 után, 490320, 520901, 53

LEBLANCNÉ KELEMEN MÁRIA (lásd még: Leblancné Zsoltné) 490522, 610320
LEHOCZKY JÁNOS 530302 előtt
LESSING, GOTTHOLD EPHRAIM 611102
LIBERCSEY PÁL 610215
LISZNYAI KÁLMÁN 431101, 450705, 521102, 53, 54, 550515 után, 610109, 620902 előtt, 630212-ig, 630220 után
LÓNYAY 400310 előtt A, 400310 előtt B, 400310 előtt C
LÓNYAY ALBERT 39, 40
LÓNYAY ALBERTNÉ KUBINYI RÓZA 630503 után
LÓNYAY ETELKA 39, 400310 előtt, 400310 előtt E, 400709, 400715, 40
LÓNYAY FERENC 39
LÓNYAY ISTVÁNNÉ 390907, 4001 körül?, 4007 vége–08 eleje
LÓNYAY JÁNOSNÉ 390108
LÓNYAY MENYHÉRT 370919–1001, 380331, 3807 vége–08 eleje, 380901 előtt, 380901, 380928-ig, 381225 előtt B, 381225, 390613, 390617 előtt, 390730 előtt, 390803, 390817 előtt, 390817, 390830, 3908 után, 390907, 391119 körül, 391226, 39, 400106 körül, 400106 után, 4001 körül?, 4002 körül? A., 4002 körül? B., 4002 körül? C., 4002 körül? D., 4002 körül? E., 400310 előtt D, 400310 előtt E, 400310 előtt F, 4003, 400517 után?, 400629, 400709 előtt, 400709, 400713, 400719, 4007 vége–08 eleje, 400813, 401020, 40, 410518, 41 nyara, 410806, 410912, 411025 előtt, 411025, 420623, 440508, 440612 előtt, 610617
LÓNYAY SÁNDOR 380331, 380512 után, 3807 vége–08 eleje, 380901, 380928-ig, 381225 előtt B, 390803, 390817, 390830, 391119 körül, 39, 400106 körül, 400106 után, 4002 körül? A., 4002 körül? B., 4002 körül? C., 4002 körül? D., 4002 körül? E., 400310 előtt D, 400310 előtt E, 400310 előtt F, 4003, 400507 előtt, 400517 után?, 400629, 400713, 400719, 400813, 401023, 40, 411025, 420623, 440508
LUJZA 430430 előtt?? A, 430430 előtt?? B, 43, 5309 körül
LUKA SÁNDOR 430421
LUKÁCS JÓZSEF 401020 előtt, 401020, 410806, 410912

LUKÁCS LAJOS 520901–1231

LUKÁCS MÓRIC 430115 után

LUKIANOSZ 440624 előtt

LUTTER JÁNOS 520910, 57 körül, 59, 61 ősz

LUTTER KÁROLY 520910

M. K. 561105, 631105

MADÁCH ALADÁR 3704 ... 0731, 480101, 530608 után, 53, 5412, 5504 körül B, 550101...0228, 5510 vége, 55 körül, 560726, 561224, 57 eleje, 570630-ig, 570726, 57 körül, 580504 után A, 58 ősz, 600329, 610628 előtt, 610807 előtt, 6109, 611105, 620203, 620925 B, 6209, 621008 előtt, 621028 előtt, 63 nyár, 63 körül, 6408 A, 640922 előtt, 640929 vagy 30, 641001 körül, 641004, 641005

MADÁCH ANNA 1. (lásd még: Huszár Sándorné) 290101, 350712, 351108, 370117, 370214, 371230, 390108, 390617, 39, 400329, 400808, 410428 előtt, 411025, 420418, 430601 előtt, 440214, 510607, 510612, 55 körül, 621008 előtt, 640916 előtt

MADÁCH ANNA 2. (lásd még: id. Madách Imréné) 480102

MADÁCH BORBÁLA 530403, 530428, 53, 57 körül, 640520 körül, 641004

MADÁCH EMÁNUEL 550427, 550503

MADÁCH GÁSPÁR (az orvos) 570312

MADÁCH IMRE (Madách Károly fia) 63 körül

MADÁCH IMRE, ID. 231011, 281105, 290807, 290814, 310725, 310728–29, 320809, 320815, 340103, 500714

MADÁCH IMRE, LEGIFJ. 460831

MADÁCH IMRÉNÉ (lásd még: Fráter Erzsébet): 441216 előtt, 450720 után, 470717 után, 47 körül, 481227, 481228, 511228, 520107, 520123 után, 520218, 520224, 520901–1231, 530306 után, 530426, 530509 után, 530512 után, 530525 után, 530604 után, 530605 után, 530608 után, 530609 után, 530615 után, 530625 után, 5307 eleje?, 530820 előtt, 530925-ig, 53, 540307 előtt A, 540307 előtt B, 540725, 540725 után A, 540725 után B, 5409 körül, 541230, 580518, 580525, 580526, 580708, 580713, 580830, 580907, 580930, 581008, 581009, 581206, 581210,

590201 előtt, 590201, 621028 előtt, 621030, 621102, 621105, 621124, 621202 után, 640217 után, 640316 után, 640321, 640410 után, 640513 után

MADÁCH IMRÉNÉ, ID. (lásd még: Madách Anna 2.) 230120, 231011, 28, 290101, 290807, 310501 előtt, 310721, 310723, 310725, 320224, 320809, 320815, 341003, 341228, 34, 360315, 370306, 370307, 370812 előtt, 370919–1001, 371015, 371105, 371111, 371118, 371121, 371217, 371229, 371230, 380121 előtt, 380121, 380313, 3804 vége körül, 380505, 38 tavasz?, 380624, 380725-ig, 380726–0810, 381211, 381225 előtt A, 381225, 381225 után A, 381225 után B, 390110, 390119, 390203 körül, 390317, 390427, 390617 előtt, 390617, 390730, 400628–, 400709, 400711–12, 400808, 400810 előtt, 400926, 401102 előtt, 401103, 410120 előtt, 410120, 410127 előtt, 410204 előtt, 410428 előtt, 411018, 411025, 411113 előtt, 411113, 411127, 411208?, 4112, 420401, 420425, 430516–0528, 430708–0805 A, 431231 előtt, 43, 440227 előtt, 440214, 441216 előtt, 450314 előtt, 450321 után, 460824, 460826, 460831, 470114, 470517, 470717 után, 480101, 480102, 480106, 480318–0320, 480520, 480619 előtt, 480706, 481227, 481229 után, 490101 után, 490215, 491001, 500416, 500714, 500716, 510611, 510612, 510925, 511227, 520207, 520324, 520619, 520629, 520630, 520715, 520716, 520717 után?, 520901–1231, 530302 előtt, 530306 után, 530428, 530512 után, 530525 után, 530604 után, 530605 után, 530608 után, 530613, 530622 után, 530628 után, 530715 után, 5307 eleje?, 530820 előtt, 530925-ig, 531203, 53, 540415, 540418, 540420, 540421, 540427, 540429, 540430, 540530, 540531, 540601, 540603, 540611, 540613, 540616, 540705, 540718 után, 540725 után B, 540907 után, 540923, 540930 után, 541024, 541024 után, 541112, 541117, 541230, 54 körül, 5412, 5504 körül B, 550101...0228, 550114, 550202, 550226, 550306, 550401, 550417, 550425, 550514, 550619, 550626, 5506 körül, 550716, 550725, 550828, 550829, 551114, 551120, 551229, 55 körül, 560621, 560731, 560816, 560908,

560913, 561006, 561024, 570306, 570519, 570519 után,
570603, 570630-ig, 570726, 570804, 571125, 571209,
571213, 571219, 571222, 57 körül, 580216, 580303, 580316,
580424, 580518, 581030, 581130, 581207, 590708, 591014,
591224 után, 600327, 600515, 60 körül, 610529, 610605 előtt,
610628 előtt, 610702 előtt, 610706?, 610901?, 610905,
610905 után, 610915?, 611111 előtt, 611223, 620119,
620120. előtt, 620125, 620126, 620203, 621008 előtt, 621028
előtt, 621218, 630419 előtt, 630419, 630928–29, 631028
körül, 631212 előtt, 640520 körül, 640611, 640711, 6408–
0915, 640916 előtt, 640922 előtt, 641001 körül, 641003,
641004, 641005

MADÁCH IZABELLA 610511

MADÁCH JÁNOS 231011

MADÁCH JOLÁN 510607, 510611, 530119 előtt, 5409 körül, 621028
előtt, 621030, 621031–1101?, 621102, 621103–1104, 640520
körül, 641004

MADÁCH JULIANNA 610215

MADÁCH KÁROLY 260326, 290807, 30–31, 341228, 35 körül,
360421, 370919–1001, 440211, 440229 előtt, 480106,
480318–0320, 480520, 480904 előtt, 480904 után, 481002
után, 490101 után, 490106 után, 490530 után, 5001, 500220
előtt, 500220 körül, 500222, 500226, 5003 eleje, 500704,
500714, 500720, 510629, 510816, 510828, 510916, 510923,
520312, 520312–0329, 520320 előtt, 520320, 520324, 520329
előtt, 520630, 520715, 520909, 500625 után, 521102, 530426,
530525 után, 530529 után, 530603 előtt, 530605 után, 530608
után, 530613, 530615 után, 530622 után, 530715 után,
530810 után, 530925-ig, 530925–1025, 531016, 540415,
540418, 540420, 540421, 540427, 540429, 540430, 540530,
540531, 540601, 540603, 540611, 540613, 540616, 540705,
540718 után, 540907 után, 540923, 541024, 541024 után,
541112, 541117, 541230, 550114, 550202, 550226, 550306,
550401, 550417, 550425, 550427, 550503, 550514, 550619,
550626, 550716, 550725, 550828, 551101, 551114, 551117
után,

551120, 551229, 55 körül, 560501, 560621, 560731, 560816,
560908, 561006, 561007, 561019, 561024, 561105, 561224,
570306, 570519, 570519 után, 570603, 570804, 571013,
571125, 571209, 571213, 571219, 571222, 57 körül, 580216,
580303, 580316, 580424, 580508, 580518, 580929, 581130,
581207, 590409, 591014, 591015, 591203, 600302, 600327,
600331, 600515, 600611, 610429, 610508, 610511, 610619
után, 610723, 6109, 620925 A, 621103–1104, 631105,
631212 előtt, 6405, 6406 vége, 6408 A, 640922 előtt, 640929
vagy 30

MADÁCH KÁROLYNÉ (lásd még: Csernyus Emma): 561224, 59,
610429, 610619 után

MADÁCH KLEMENTIN 421001

MADÁCH LÁSZLÓ 561019

MADÁCH MÁRIA (lásd még: Huszár Józsefné, Balogh Károlyné)
230120, 290101, 290814, 310721, 330226, 330801, 370919–
1001, 390330, 411208?, 420401, 430516–0528, 440211,
440227 előtt, 480619 előtt, 480706, 480710, 490215, 510612,
53, 630601 után

MADÁCH MIKLÓS 450705

MADÁCH PÁL 270423, 290807, 30–31, 35 körül, 370731, 370812
előtt, 370919–1001, 371230, 400808, 401102 előtt, 401103,
410120, 410127 előtt, 400204 előtt, 411025, 440229 előtt,
441110 után, 461118, 470110, 470129, 480318–0320,
480331, 480705-ig, 480720, 480904 előtt, 480918, 481224,
481227, 481228, 490101 után, 490126, 490204, 490204 vagy
05, 490205 után, 490211 után, 490214 után, 490530 után,
491001, 491014 után, 500313 előtt, 500714, 53, 57 körül

MADÁCH PÁL, IFJ. 580508

MADÁCH SÁNDOR 500714, 53, 6104 körül

MADÁCH SÁNDOR, IFJ. 230120

MADÁCH SÁNDOR GYÖRGY 250217, 250311

MASÁCH SÁNDOR LÁSZLÓ IMRE 231011

MADÁCH SAROLTA 620925 A

MADNA FERENC lásd: Madva Ferenc

MADVA FERENC 431027

MAJTHÉNYI ANTAL, BR. 36-ig, 560213
MAJTHÉNYI FLÓRA (lásd még: Tóth Kálmánné) 56, 57 körül
MAJTHÉNYI LÁSZLÓ, BR. 36-ig, 490203, 490204, 490211, 490414
MAJTHÉNYI LÁSZLÓNÉ MUSLAY ETELKA 560402 után
MAJTHÉNYI PÁL 450720, 460831, 521031, 521102
MAJTHÉNYI PÁLNÉ 54, 550829
MAJTHÉNYI PÉTER 610508
MAKOVNYIK JÁNOSNÉ SÜLYAN (GYUROS) BORBÁLA 6109, 630120, 640810
MALLY FERENC 581009, 581010
MANDL ÁDÁM 581116, 581207
MATKOVICH IDA 4309, 431101, 440214, 440704
MATOLCSY GYÖRGY 450205–0225, 450314–0316, 470128, 47 körül, 481227, 500625 után, 561224, 57 körül, 580929, 591014, 591015, 59, 6109, 631105, 641004
MATTHISON, FRIEDRICH 3809
MATZON FRIGYESNÉ 341003, 480106, 500625 után, 620202
MAXIMAN JORGA 510322
MAXIMAN TOGYER 510322
MAXIMU MÁRK 510322
MENDELSSOHN, MOSES 3809, 390817
MENTOVICH FERENC 630426
MESKÓ MIKLÓS 540307 előtt A, 540307 előtt B
MICHAELIS, JOHANN BENJAMIN 3809
MIHÁLY 57 körül
MIKLONICZ FERENC 570806 után
MIKLÓS RÓBERT 441216 előtt, 460831, 480101
MIKSZÁTH KÁLMÁN 49 ősz, 570803
MILTON, JOHN 611102
MOHÁCSI JENŐ 440229, 621028 előtt, 621030, 621102
MOLNÁR GYÖRGY 630726, 630801, 630802
MONTESQUIEU, CHARLES DE SECONDAT 400106 körül
MORVAY GYÓZŐ 350808, 360315, 371121, 380505, 390110, 390801, 411104, 4111 második fele, 440211, 490204 vagy 05, 53, 540616, 560105, 580504 után A, 610825, 610917, 610925, 611027 után, 620126, 641004, 641005

MORZSA 570726
MOTTE, DE LA, ANTAL KÁROLY, GR. 521015
MOTTE, DE LA, KÁROLY, GR. 520123 után
MOTTE, DE LA, KÁROLYNÉ, GR. SZAPÁRY LUJZA, GR. 541005 után
MOTTE, DE LA, ROZÁLIA 64 eleje
MRIVIK MÁRIA 511230 vagy 31, 520913–0914
MUSLAY ETELKA: lásd: Majthényi Lászlóné Muslay Etelka
MÜLLER, BARBARA 53
NAGY CSABA 35 körül
NAGY ELEK 390210 után
NAGY IVÁN 521015, 6004 körül, 6010, 610117 után, 610215, 610402-ig A, 610413, 610720 után A, 610720 után C, 610803–0821, 610802, 611021 után, 611029 után, 611102, 611108 után, 611223, 611223–1231, 620101, 620114, 630217, 630305, 630829 után, 630909, 631101, 631104 után, 631107 után, 631112 után, 640217
NAGYNÉ NEMES GYÖRGYI 39, 561214–
NEDELKOVICS 540314
NÉMET SAMU 370919–1001
NÉMETH ANTAL 630802
NÉMETH G. BÉLA 630426
NOVÁK JÁNOS 520911
OKOLICSÁNYI MÁRIA 39
OLÁH FERENC 520910
OLIVA JÁNOS 351108, 370214
OLIVA JÚLIA 370214
OLIVA PÁL 351108
OPITZ, THEODOR 6304, 630503
ORMÓS LÁSZLÓ 410919 után
OSVÁT LAJOS 430515 után
OSZTERMANN JÓZSEF 30–31, 320224
OTTLIK ÁKOS 440229 előtt. 480626
OTTMAYER ANTAL 400331, 400513
OVIDIUS, PUBLIUS NASO 58 ősz
P. 4403 körül

PACZOLAY IMRE 521102
PACZOLAY JÁNOS 510223
PACZOLAY NÁRCISZ 521102, 530613, 540427, 540429, 540907 után,
 540923, 541230, 550628
PAJOR ISTVÁN 630316–0419, 630419 után, 640211
PÁKH ALBERT 640314
PALÁGYI MENYHÉRT 320224, 32 ősz ... 34 ősz, 34 tél ... 35 tavasz,
 35 tavasz ... nyár, 35 körül, 3704 ... 0731, 370919–1001,
 371105, 380505, 380725-ig, 380726–0810, 381225 előtt A,
 381225 után B, 390617, 390801, 39, 400106 körül, 4008
 vége–09 eleje?, 400926, 40, 411127, 420425, 42, 430430
 előtt?? A, 430430 előtt?? B, 430516–0528, 43 tavasz–nyár,
 4309, 440108, 440229, 440422, 440612 előtt, 441209 után,
 450321 után, 450511 körül, 450613 után, 460831, 480407,
 490204, 50, 530502, 530509 után, 530604 után, 530608 után,
 5307 eleje?, 530804, 5309 körül, 53, 540725 után B, 54, 58
 körül, 590217, 610211, 610320, 620116, 620807, 621028
 előtt, 630120
PÁL F. JÁNOS 510330, 511009, 511230, 520207, 520515, 520518
PALÓCZY LÁSZLÓ 610528, 610614, 610702
PALUGYAY IMRE 39 első hónapjai
PAP KÁROLY 621218
PAULER TIVADAR 400628
PAULIK PÁL 5001, 640424
PAPP FERENC 511228
PASS ANDRÁS 520715, 561027, 57 körül, 620807, 641004, 641005
PÁSZTOR EMIL 611027 után
PATAKI LÁSZLÓ, T. 641004
PÉCZELY IGNÁC 62 ősz, 640916 előtt, 640916, 640927 vagy 28
PEKÁR 641001 körül
PERÉNYI ILKA 450705
PÉTERY KÁROLY 530119 után, 540228, 610720 előtt, 610720,
 610720 után A
PETŐFI SÁNDOR 42, 441110 után, 47 körül, 480318–0320, 610720
 után B, 610825, 6402 körül
PHILIPP ANNA 600714

PHILIPP KÁROLY 580929, 58 vége, 600714, 610807 előtt, 620203,
 6408 A
PHILIPP MÁRIA 600714, 620203
PIATRIK MIHÁLYNÉ 480904
PLACHY FERENC 601123 után
PLACHY SÁMUEL 540418, 540421, 540718 után, 541024, 541024
 után, 541112, 541117, 541230, 550114, 550202, 550226,
 550306, 550401, 550417, 550514, 550619, 550626, 550716,
 550725, 551114, 551120, 551229, 560731, 560908, 570306,
 570603, 570804, 580316, 581130, 581207
PLICHTA SOMA 5910, 6010
PODMANICZKY FRIGYES, BR. 620212 után
POLÜKLEITOSZ, LARISSZAI 3809
POMPÉRY JÁNOS 611029 után, 611102, 611105 után, 611107,
 611118 után, 620924 után
PONGRÁCZ ARNOLD, GR. 510704, 521031, 521102
PONGRÁCZ GYÖRGYNÉ, ÖZV. 430430 előtt?? A, 410613 előtt B
PONGRÁCZ KÁROLY, GR. 500409, 540606, 560621, 620514 előtt,
 620514 után, 621116, 621218, 630103 előtt, 631105
PONGRÁCZ MIHÁLY 641001 körül
POPE, ALEXANDER 3809
PRAZNOVSZKY MIHÁLY 420303, 420326, 420331, 430831, 430924,
 440229, 440508, 450327, 460716–0824, 470128, 470823 ...
 1012, 471019, 480110, 480311, 480626, 560105, 590217,
 630602
PRÓNAY AMÁLIA: lásd: Ivánka Imréné Prónay Amália
PRÓNAY ELEKNÉ ZERDAHELYI MÁRIA 550206 után
PRÓNAY EMMA 491014 után
PRÓNAY FERENCNÉ 491014 után
PRÓNAY GYÖRGY 440108–0209 A, 440211
PRUNDAN PETRU 510322
PULSZKY FERENC 460430, 470812, 470823 ... 1012, 610406
RÁDAY GEDEON 480626
RADI (CSINCSIK) MÁRIA 510706
RADÓ GYÖRGY 230120, 40, 4112, 620126, 620202, 620209, 630109,
 641004

RÁKÓCZY JÁNOS 510330 után, 511230 vagy 31, 520101, 520102-ig,
 520102 vagy 03, 5201 vége, 520818?, 520901, 520913–0914,
 521227, 530105, 530414, 540228, 581111után, 631101,
 640810 előtt, 640810
RAKOVECZ 520101
RAKOVSKY KÁLMÁN 521102
RAMBERGER PÁL 480331, 490126
RÉCSY EMIL 55 körül
REISINGER JÁNOS, DR. 310721, 360421, 380725-ig, 380725 után,
 380726–0810, 3807 vége–08 eleje
REITER IGNÁC 520101, 520102-ig, 520909
REPETZKY FERENC 480626, 490414, 490522, 490531
RESITÁN JÁNOS 480714
RÉVAY GUSZTÁV 610125 után
REVICZKY SZEVÉR 620301, 620305, 620308, 620312, 620315
RIGOUDAUD, LUDOVIC 640217 előtt, 640217
RIMAY JÁNOS 580504 után A, 580504 után B
ROBESPIERRE, MAXIMILIEN DE 600223
RÓMER FLÓRIS 620809
ROTTECK, KARL WENZESLAUS 411118 után
ROZNER BERNARD 640815
RUDNAY JÓZSEFNÉ VERES SZILÁRDA 520901–1231, 540228, 54
 nyár, 55 körül, 560222 előtt, 56, 610320, 610720 után B,
 620124, 640717 után A, 640717 után B
RUMANSZKI JÁNOS 470111
RUSKAI ANDRÁS 521102
RUTTKAI TERÉZ MÁRIA 480101
RUTTKAY SÁMUEL 520911
 s–s 390303 után
SALAMIN MÁRTON 411025
SALAMON FERENC 620213 után
SAND, GEORGE 55 körül
SCARRON (lásd még: Mikszáth Kálmán) 570803
SCHÉDA MÁRIA 39, 40
SCHDEL–TOLDY FERENC 370919–1001

SCHENK MÓRIC 580723
SCHLÖZER, AUGUST LUDWIG 3809
SCHMIDT 39
SCHÖNBAUER ANNA 590710
SCHÖNBAUER KAROLINA 590709, 590710
SCHWINDT KÁROLY 39
SCITOVSKY JÁNOS 601105 után
SCOTT, WALTER 3809
SHAKESPEARE, WILLIAM 39, 440624 előtt, 611105 után
SIPLER 640329, 640531
SKRZETULSKI KÁZMÉR 520901–1231, 540305, 540310, 540319
SOLGER, K. F. W. 42
SOLT ANDOR 421116 előtt, 430206
 ’**SOMBORY ZSUZSANNA** lásd: Szilágyi Lajosné ’Sombory Zsuzsanna
SOMOGYI SÁNDOR 431101
SOMOSKÓY JÁNOS 490205 után, 500313 előtt
SÓTÉR ISTVÁN 230120
SPÁCZAY HEDVIG 520901–1231, 530105, 540228
SPÁNYIK ANTAL 37 eleje, 3704 ... 0731, 370919–1001, 391226,
 400709, 401102 előtt, 401103
SPORSCHILL, JOHANN 38
SRÉTER JÁNOS 410710, 4111 második fele, 411208?, 420327,
 420401, 42
SRÉTER LÁSZLÓ 640928 után
SRÉTER MIKLÓS 561224, 57 eleje, 57 körül, 590708, 59, 610529,
 610702 előtt, 61 ősz, 620120 előtt, 62 körül
STANOJOVICH LÁZÁR 370919–1001
STARK MIHÁLY (lásd még: Erős Mihály) 521011
STAUD GÉZA 320224, 380505, 38 tavasz?, 380726–0810, 381225
 előtt A, 381225 után B, 4002 körül? D., 400310 előtt F, 4008
 vége–09 eleje?, 401104 után, 410912, 411127, 420425,
 420623, 420418, 4304–05?, 430707, 431201, 440101,
 440209, 440229, 440406 előtt, 450321 után, 450327, 450720
 előtt, 461118, 470812, 480101, 490101 után, 530502, 530512
 után, 530608 után, 530609 után, 530622 után, 5307 eleje?,
 530804,

530820 előtt, 54 körül, 55 körül, 570312, 57 körül, 580504 után A, 590217, 591014, 610215, 610529, 611027 után, 611031, 611107, 620116, 620327, 620807, 620924 után, 630113, 63, 640217 után, 640410 után

STRIKER SÁNDOR 611027 után

SUE, EUGČNE 431031 előtt, 431031, 440229

SZABAD GYÖRGY 610109, 610529

SZABADHEGY LUDOVKA 430601 előtt

SZABÓ BÉLA 480407, 480821, 481229 után, 490115, 490204, 490320, 490414 után, 490929, 601204, 610211

SZABÓ JÓZSEF 490606, 5005?, 600326, 611027 után

SZABÓ LAJOS 471115

SZABÓ SÁNDOR 511230 vagy 31, 520913–0914

SZAKALL ELEK 631113 után

SZALAY LÁSZLÓ 440508, 440612 előtt, 440612, 63, 640418 után, 640815 után

SZAPÁRY LUJZA: lásd: MOTTE, DE LA, KÁROLYNÉ, GR. SZAPÁRY LUJZA, GR.

SZÁSZ KÁROLY 600326, 611013, 611108 után, 611223, 620113-ig, 620113, 620114, 620125 után, 6200213, 620213 után, 620220, 620227, 620306, 620313, 620320, 620327, 620403, 620701, 620801, 620912, 620918 után, 621008 körül, 630201, 630217 után, 630315-ig, 630315, 630318, 630316–0419, 63, 640116, 640131, 640407

SZÉCHENYI DÉNES, GR. 610602, 6212

SZÉCHENYI ISTVÁN 410806, 600420 után, 620902 előtt

SZECSÓDY JÁNOS 461118, 480504, 480521

SZÉKELY JÚLIA 53

SZEMERE ÖDÖN 621022–1023, 621028

SZEMZŐ PIROSKA, D. 401020 előtt

SZENT-IVÁNYI ANTALNÉ SZENT-IVÁNYI ANTÓNIA 610222 után

SZENT-IVÁNYI ANTÓNIA lásd: Szent-Iványi Antalné Szent-Iványi Antónia

SZENTIVÁNYI ANZELM 480202

SZENTIVÁNYI BOGOMÉR 57 körül, 610919, 610922?, 620131

SZENTIVÁNYI FARKAS 561214–

SZENTIVÁNYI ZOLTÁN 63 körül

SZERÉMY ANTAL 481120 körül, 481201

SZERENCZY ISTVÁN 441123

SZIGETHY GYULÁNÉ 540228, 640717 után A

SZILÁGYI LAJOSNÉ 'SOMBORY ZSUZSANNA 611201 után

SZILÁGYI MIHÁLY 520910

SZILASSY MIKLÓS 521102

SZILASSY MIKLÓSNÉ TRAJTLER AMÁLIA 631007 után

SZINNYEI JÓZSEF 491230 előtt?, 54 nyár, 610320

SZONTAGH FERENCNÉ DARVAS ÁGNES 610121

SZONTAGH PÁL 42, 430302, 430305, 430430 előtt?? A, 4304–05?, 43 tavasz–nyár, 430627, 430707, 430806, 430831, 430924, 4309, 431031, 431201, 440101, 440101–0108, 440108–0209 A, 44108–0209 B, 440209, 440229, 440305, 440308, 440310, 440406 előtt, 440406, 440508, 440602, 440612 előtt, 440612, 440612 előtt, 441216, 450205–0225, 450225, 450314–0316, 450321 után, 450327, 450612, 460430, 470128, 4701, 470812, 4710 vége–11 eleje, 480110, 480202 előtt, 480202, 480802 után, 50, 5009, 520102-ig, 520818?, 5307 eleje?, 540307 előtt B, 550327, 550515 után, 560105, 560222 előtt, 560811, 561224, 570207, 570207 után, 57 körül, 591014, 5910, 59, 600223, 600326 előtt, 6004 körül, 6010, 610109, 610121, 6103, 610402-ig A, 610531 után, 610720, 610720 után B, 610919, 611118 után, 620124, 62 tavasz, 620620, 620706 után, 620807, 620925 B, 621008. előtt, 621103–1104, 630119, 630120, 631105, 631212 előtt, 6408 A, 641002, 641004

SZOPHOKLÉSZ 42

SZTANYILA GYÖRGYE 510322

SZTANYILA JÁNOS 510322

SZTANYILA ONNE 510322

SZTODOLA MÁTYÁS 510706

SZULICSÁN GYÖRGYE 510322

SZÜCSI JÓZSEF 42

TAKÁCS, ZOLTÁN 610720 után B

TARCZY LAJOS 380104 után
TARJÁNYI ESZTER 431027
TELEKI LÁSZLÓ, GR. 39, 610429, 610508
TERSZTYÁNSZKY ZSIGMOND 630214 után
THAN MÓR 630816 előtt, 630816, 631101, 631220, 640207 előtt, 640207, 640626, 640701
THÖKÖLY IMRE 570312
TIEDGE, CHRISTOPH AUGUST 3809
TIHANYI 610522 előtt
TIHANY[I] MÁRIA 310501 előtt
TIMÁR KÁLMÁN 461118
TIMON (lásd még: Cormenin) 440624 előtt, 440707, 440908, 441010, 441201, 441222, 450206, 450704, 451116, 451202, 460111
TISZA LÁSZLÓ 610602, 6212
TOCQUEVILLE, ALEXIS 420414 után
TOLDY FERENC 550820 előtt, 570312, 610720 után B, 611021 után, 611108 után, 611223
TOLNAI VILMOS 430115 után, 611102
TOMPA MIHÁLY 470812, 5005?, 610825, 610917, 610925, 620522 után, 620722, 620731 után, 62 körül
TÓTH EDE 610822 előtt
TÓTH KÁLMÁN 56, 57 körül
TÓTH KÁLMÁNNÉ (lásd még: Majthényi Flóra) 57 körül
TÓTH LÓRINC 39, 441201
TÓTH MÁRIA 630120
TRAJTLER AMÁLIA lásd: Szilassy Miklósné Trajtlér Amália
TRAJTLER MIHÁLY 521102
TUCSEK JÁNOS 630120, 640329
TUCSEK PÁL 520913–0914
TURCHÁNYI GYÖRGY 430601 előtt
TÚRI MÉSZÁROS ISTVÁN 510330 után, 530119 után, 540228, 610720 előtt, 610720, 610720 után A
TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF 430115 után
TUZINGER 521015, 521025
 — **U** 610720 után B

UDVARDI (IMHOFF) PÉTER 500220 körül, 500704, 50
UHRIN PÁL 520910
VACHOTT SÁNDOR 530119 után
VAHOT IMRE 410425 után, 410427 után, 410429 után, 440101
VAJDA 400416 után, 400419 után, 400423 után
VAJDA JÁNOS 620120, 630316–0419, 630419, 630419 után, 630426
VAJDA PÉTER 39, 400206 után
VARGA BORIS 520913–0914
VARGA JÁNOS 511230 vagy 31, 520901–1231, 610508
VARJÚ VINCÉNÉ 590709, 590710
VAY MIKLÓS, BR. 470823 ... 1012
VÉCSEY ELEONÓRA lásd: Jankovich Antalné Vécsey Eleonóra
VÉGH JÓZSEF 520320 előtt
VERES GYULA 540307 előtt B, 540725, 57 körül, 590121 után, 5909, 591003, 5910, 59, 6010, 610702 előtt, 611011, 620124, 62 körül, 630217, 631212 előtt, 641002, 641004
VERES MÁRIA 591003
VERES PÁL 480712, 481023 után, 481204, 481205, 490115, 490214, 490320, 520901–1231, 55 körül, 620124, 620125, 631212 előtt
VERES PÁLNÉ 520901–1231, 540228, 55 körül, 560222 előtt, 570524, 570803, 57 körül, 600326 előtt, 620124, 63 körül, 640717 után A, 640717 után B
VERNER AMÁLIA 350712
VERNER BÁLINT 330226, 350712, 370117, 400329
VERNER JÓZSEF 1. 370117
VERNER JÓZSEF 2. 370919–1001
VERNER MÁRIA ANNA 400329
VERNER SÁNDOR 330226
VEZERLE IGNÁC 370919–1001
VICZIÁN JÓZSEF 511230 vagy 31, 520115?, 520913–0914
VIDA IMRE 6104 körül, 630120
VIROZSIL ANTAL 370919–1001, 400628, 400628–
VISNYOVSKY REZSŐ 611011
VISZOTA GYULA 440418, 440502

VITALIS ISTVÁN 620414 előtt
VLADÁR BERTALAN 580708
VOINOVICH GÉZA 3704 ... 0731, 380725-ig, 38 vége–39 eleje, 39, 4008 vége–09 eleje?, 40, 410620, 411023, 42, 43 tavasz–nyár, 4309, 431031, 431201, 43, 440229, 441209 után, 441216 előtt, 441226, 450321 után, 460831, 470812, 47 körül, 480407, 490204, 50, 520901–1231, 53, 540228, 550917, 57 körül, 5901 körül, 590217, 5910, 610402-ig A, 610720 után B, 610810 körül B, 610903, 611031, 620116, 620126, 620807, 620913, 630120, 630930?, 631001?, 640102, 640217
VÖRÖSMARTY MIHÁLY 3808 körül, 39
WAISZ DÁNIEL 470111
WALLENTINYI DEZSŐ 530119 előtt
WARGA JÁNOS 380405 után, 380826 után, 390131 után
WASCHMUTH, WILHELM 381227 után
WEIDINGER ANTAL 440209 előtt
WERBŐCZY ISTVÁN 39 első hónapjai, 390730
WESSELÉNY MIKLÓS 39
WESZERLE lásd: Vezerle Ignác
WESZPRÉMI ISTVÁN 570312
WIELAND, CHRISTOPH MARTIN 371111, 371121
WOLFSTEIN JÓZSEF 370919–1001
WOLFSBEIN 370919–1001
ZÁHONY ISTVÁN 49 ősz
ZERDAHELYI MÁRIA: lásd: Prónay Elekné Zerdahelyi Mária
ZICHY FERENC, GR. 601215, 610107
ZICHY KÁROLY, GR. 520910
ZICHY NÁNDOR, GR. 621018 után
ZILAHY KÁROLY 620601, 620701, 620801, 620828
ZOLTÁN 551117 után
ZÓLYOMI JÓZSEF 510330 után, 511230 vagy 31, 520102 vagy 03, 520115?, 5201 vége, 520909, 520910, 520911, 520912, 520913–0914, 520915–0916
ZSCHOKKE, HEINRICH DANIEL 430515 után

MŰVEK MUTATÓJA

Saját művek

A bokréta 411025, 43
 Ábránd 4403 körül
 A civilisator 58 vége, 58, 5901 körül, 610528
 Adorjánok és Jenők 380512 után
 A “Fagyvirágok” felolvasása után 41, 430331? előtt C, 43
 A felirat vagy határozat kérdésében 610528
 A fogoly bokkrétája 520901–1231
 A galambok (R.-hoz) 64 eleje, 640320
 A gyermekgyilkos 440331 előtt
 A halálbüntetésről 44
 A halál költészete 57 körül
 A helyzethez 611107, 611118 előtt, 611118 után
 A hit szavai hozzá 400418
 A hűtelen 40 őszétől
 A Kolozsyak 48 eleje körül?, 6301 körül, 640314, 640320, 640918, 640918 után, 640925
 A költő és kedvese 640330, 640508
 A könnyek 6301 körül, 630920
 A leány és a rózsa 42
 Alföldi utazás 450624–
 Álszégyen 39 első hónapjai, 42
 A magyar forradalom 491001 után
 A megváltó 440331 előtt
 Ámor 400101
 András és Borics 39 első hónapjai
 A nemzetiségek ügyében 610802, 610803–0821, 610822 előtt, 611029, 611102, 611105 után, 611107
 Angyal és lány 56 körül
 Anna sírján 400507 előtt
 A nő teremtetése 56 körül

A nőről, különösen aestheticai szempontból 640418, 640703,
 640710, 640717
 A pár szem 410620
 A politikai és nyelvi nemzetiség 611107, 611108, 611108 után
 A rab család 6301 körül, 631011
 A rab utolsó útja 44
 A rab, virágaihoz 520901–1231
 A rokon érzet 39
 A rom szelleme 47 körül
 A szabadságháború 491001 után
 A szabadságharc 491001 után
 A téli éj dicsérete 64 eleje
 Atlas 570524, 63 körül, 640820
 Attila fiai vagy más az ótörténetből 39 első hónapjai
 A választókhöz az 1861. országgyűlés után 6108 vége
 A vampir 47 körül
 A világ baja 640327
 Az aesthetica és a társadalom viszonyos befolyása 620302,
 620307, 620327, 620417, 620424, 62
 Az aggastyán 57 körül
 Az Alföldön 610516 előtt, 610516
 Az angyal útja 56 körül
 Az anya – gyermeke sírján (lásd még: Egy anya, gyermeke
 sírján) 391226, 400517 után
 Az Ecce Homo 45
 Az első halott 56 körül
 Az ember tragédiája 570207 után, 5901 körül, 590217, 59, 600223,
 600326 előtt, 600326, 6004 körül, 6010, 60 körül, 6103, 610402-
 ig A, 610402-ig B, 610516, 610720 előtt, 610720, 610720 után A,
 610720 után B, 610720 után C, 610810 körül A, 610810 körül B,
 610825, 610903, 610905 után, 610917, 610925, 611010, 611012,
 611013, 611017, 611021 után, 611027 után, 611031, 611102,
 611103, 611105, 611105 után, 611106, 611108 után, 611114,
 611118 után, 611201, 611205, 611208, 611231, 620101,
 6201012, 620105, 620113-ig, 620113, 620114, 620116, 620117,
 620119,

620120 előtt, 620120, 620122, 620123, 620128, 620129, 620130,
 620124, 620125 után, 620126, 620131, 620201, 620202, 620206,
 620207, 620209, 620213, 620213 után, 620220, 620301, 620305,
 620306, 620306 után, 620308, 620312, 620313, 620315, 620320,
 620327, 620403, 620601, 6206, 6207 előtt, 620706, 620713,
 620720, 620727, 620801, 620803, 620828, 620829, 620830,
 620902 előtt, 620902, 620903, 620912, 620913, 620918 után,
 621008 körül, 621030, 621124, 62 végén, 62 körül, 630109,
 630120, 630201, 6302, 630315-ig, 630315, 630318, 630322,
 630405, 630419, 630426, 6304, 630503, 630510, 630715,
 630716, 630726, 630801, 630802, 630816 előtt, 630816, 630909,
 631101, 631220, 6312, 63, 640207 előtt, 640207, 640217 előtt,
 640217, 640305, 640501, 640605, 640626, 640701, 640828,
 640901
 Az esküdszék mellett 44
 Beteg kedvesemhez 42
 Betelt kívánságok 57 körül
 Boldog óra 64 eleje
 Boldogság és szenvedély 47 körül
 Borbálához 630120, 640314, 640410
 Borkához 630120
 Borúra derű 47 körül
 Brutusok 39 első hónapjai
 Búcsú 43
 Candida 39
 Chronica két pénzdarab sorsáról 49 körül
 Commodus 381210 után, 38, 39 első hónapjai, 39
 Csak el, csak el! 42
 Csak tréfa 440101, 440209 előtt, 440209, 440229, 440508
 Csák végnapjai 39 első hónapjai,
 410912, 42, 430319, 440101, 440508, 610812, 610928, 611013,
 611027 után, 611102, 611105 után
 Csalódás 640330, 640508
 Csalt remény 400507 előtt
 Dalforrás 47 körül

D. I. M. Grnő sírjára 541005 után
 Duló Zebedeus kalandjai 42
 Egy anya, gyermeke sírján (lásd még: Az anya gyermeke sírján)
 390803–0817, 390817, 391226
 Egy eladó leányhoz 630120
 Egy est emléke 42
 Egy látogatás 411025, 43
 Egy leánykához 43
 Egy nőhöz 640820
 Egy örült naplójából 640508
 Egy táncvigalomban 4403 körül
 Egy vetélytárshoz 53, 54
 Éjféle gondolatok 57 körül
 Élet és halál 440331 előtt
 Életünk korai 410806, 440331 előtt
 Első csók 411025, 43
 Elváláskor 411025, 43
 Elveink 6301 körül, 630301
 Emlékezés az első szerelemre 411025, 43
 Emlékkönyvbe 640320
 Emlékszel-é 411025, 43
 Epedő szerelem 64 eleje
 Eszmék Léliáról 55 körül
 Fagy-virágok 430430 előtt?? B, 5309 körül, 63 körül
 Falusi tilinkó 440612 előtt
 Fehér Rózsa 411025, 43
 Felejtünk 63 vége?
 Férfi és nő 42, 4301 körül, 430318, 440101, 440209, 611223, 620114
 Fogságomból 530502 előtt
 Fráter György 50 nyár
 Gyász 390803–0817, 390817
 Gyermeimhez 51 körül
 Hagyj el 43
 Ha láttok is 43
 Harangszó 411025

Hazaérkezéskor 5309 körül
 Hétköznapi történet 55 körül
 Hit és tudás 56 körül
 Hódolat Máriának 411025, 43
 Hozzá 63 körül
 Hozzá mint nőhöz 53
 Hős nő 400507 előtt
 Idához I. Templomban 4309
 Idához II. Társaságban 4309
 Ige a múltból 400719 előtt
 Imám 400507 előtt
 Iparvédegyesület 441117
 Isten veled 4309
 Javaslatok egy nép-oktató egyesület tárgyában 401023
 Jó név s erény 42
 Karácsonykor 440331 előtt
 Kertben Etelkéhez 40 őszétől
 Két kérő 640904
 Kínkacaj 400507 előtt
 Kis leány 411025, 43
 Kórágyn 58 körül
 Kőkeblet adj 57 körül
 Könnyelműség varázsa 42
 Lant-virágok 391226, 400329, 400331, 400507 előtt, 400513,
 400709 előtt, 40, 410620, 430430 előtt?? B
 Legszebb költészet 47 körül
 Lélekerő 54
 Lemondás 63 vége?
 Litteraturai Kevercs 3704 ... 0731, 370731
 Lót 56 körül
 Lucifer 530119 után, 570207 után
 Lujzához 41
 Lujza leánytársához 43
 Május 24-én 570524, 570524 után
 Májusban [=Május 24-én] 63 körül

Mária 411025
 Mária királynő 440101, 440508, 440630-ig, 550101, 550427, 550820
 előtt, 550828, 550829, 551001, 551102
 Mária mennybemenetele 610522
 Mária testvérem emlékezete 491001 után
 II. Lajos 550917
 Még egyszer a telekdíjról 440516
 Még egy szó hozzá 4007 előtt, 63 körül
 Megnyugvás 400713
 Megnyugvás a sorsban 57 körül, 6301 körül, 630602
 Mentség 43
 Mózes (Móses) 39 első hónapjai, 600609, 611116, 611223, 611223–
 1231, 620101 után, 620105, 620109, 620111, 620112, 620115,
 620331, 620403, 620912, 620913
 Művészeti értekezés 421116 előtt, 430206
 Nabukodonozor álma 47 körül
 Nápolyi Endre 38 vége–39 eleje, 39, 400719 előtt, 410912, 41
 Nem féltelek hazám 491001 után
 Nógrádból. Baculologia és még valami 441214, 441222
 Nógrádból. B.-Gyarmat 450704
 Nógrádból. B.-gyarmat, aug. 21.22 440908
 Nógrádból. B.-Gyarmat, jan. 13–18. 450206
 Nógrádból. B.-Gyarmat, november 18–26. 441201
 Nógrádból. B.-Gyarmat, szept. 26-án 441010
 Nógrádból. (Közgyűlés folytatása) 451202
 Nógrádból. Losonc, jún. 24. 440707
 Nógrádból, nov. 11-én 451116
 Nógrádi képcsarnok 470823 ... 1012, 480202
 Női fej 51
 Nyári estén 470812
 Nyári nap, téli éj 47 körül
 Nyilvános köszönet gr. D. E.-nek 441210, 441226
 Otthon 49, 51 körül, 640821
 Ömlengés 4403 körül
 Önmegtagadás 4403 körül, 6301 körül, 630602
 Örüljek meg 57 körül

Őszi érzés 57 körül
 Ősszel 59-nél nem korábban
 Pál öcsém sírjánál 491001 után
 P. barátomhoz 570207
 Petőfi I–II. 640529
 Petőfi sírjára 640529
 Petőfi sírján 640529
 Politikai hitvallomás 610312
 Pusztai temetés 47 körül
 Rikmusok 630316–0419
 Romon 44
 Sámson 39 első hónapjai
 Sárga lomb 57 körül
 Síri dal 56 körül
 Sírom 57 körül
 Szabad kereskedés 45
 Szabadelvűség s táblabíró-politika 620701, 621007
 Számoltam magammal 57 körül
 Szegény-dal 460716–0824, 470128
 Szélhárfa 57 körül
 Szemei 410620
 Szent Anna 610522
 Szeret hát 63 vége?
 Szontagh Pál barátomhoz 570207
 Szózat törvényhatóságainkhoz a Telekdíj ügyében 440418, 440420,
 440502
 Szőke Ipoly 4403 körül
 Tábor képek 490630-ig
 Távolból —hez 450601 előtt
 Télen 6301 körül, 630602, 630614
 Templomban 391226, 400510
 Trencsini másként tepliczi fürdők 410613, 410617.
 Tündéralom 631122, 640102, 640128, 640207, 640214, 640807
 Utóhang Etelkéhez 40 ősztől
 Üdvözlét Pál barátomnak! 570207

Vadrózsák 44

Válasz a nyílt levélre a centralizáció ügyében 460101 körül, 460118, 460122

Választási rendszer, népképviselő 45

Vélemények egy népszerű újság lehető alapításáról 401020 előtt, 401020

Verbőczy 39 első hónapjai, 50 nyár

Veszélyes játék 43

Viszontlátás 43

Visszaveszem leányka

Wolff tántz órája 38

Zsibvásáron 57 körül

Zsuzsihoz 64 eleje

Kétes hitelűek

Az ember komédiája 631122, 631206, 640128, 640131

József császár 630201, 630318, 63, 640117, 640403, 640407

Mások művei

A bolhák eredete 561224

A forradalmi oppositio 411118 után

A gólyához 5005?

A jelenkor társas élete 411209 után, 411212 után, 411214 után

A karthausi 39

Alföldiek Segélyalbuma 640116, 640131

Álom 520118

A most fejlődő politikai világ főbb arcvonásai. Tocqueville után 420414 után

A nép értelmessége 380913 után

A néptömeg polgári élete 400206 után

A nőnem emancipációja a kereszténység által 400427 után, 400920 után, 400924 után, 400927 után

A philosophia és történetírás összehasonlítva 390210 után

A polgár 41114 után

A rómaiak fényűzése s lakozása 411021 után

A rögtön-ítéletről 370416 után

Athéni Timon 440624 előtt

A vétkekről és orvoslatukról 390303 után

A vezéreszmék felfogásáról a históriában 380419 után

Az általános elszegényedés és a párisi szegény- és szegénybeteg-intézetek 380802 után

Az elfoglalásokról a XIX. században 400416 után, 400419 után, 400423 után

Az ember szellemi fejlődése, s művelődése lépcsői 430515 után

Az eszkimók 370302 után

Az ördög sétája 40

Az ősgyűrű 450705

Balítéletekről 39

Bánk bán 611105 után

Biblia 410429–0518 B

Blicke in das Leben der Todten 63 körül

Budapesti Árvízkönyv 391119 körül
 Cain 40
 Caligula 381210 után
 Csák Máté 42
 De la centralisation 440624 előtt
 Die enthüllten Geheimnisse des Magnetismus und der Elektrizität 63 körül
 Die geschichte der Ungern und ihrer Landsassen 38 vége–39 eleje
 Dya-Na-Sore 410429–0518 B
 Egy pillanat az emberiség fejlődésére egyenlőség tekintetében 380722 után
 Egy üdvözlő szó 620501
 Embernagyság 410919 után
 Európa belviszonyai a francia forradalom idejétől fogva 391110 után
 Faust 5910, 610720 után C
 Geschichte des Verfalles und Unterganges des römischen Weltreiches 38
 History of the Decline and Fall of the Roman Empire 38, 39, 600326 előtt
 Időszakok. Dalhon 39
 Ifjú Anglia a gyárvárosokban 430815 után
 Kegyenc 39
 Kelet népe 410806
 Kivetés és kezelés 440502
 Laokoon 611102
 Le roi s’amuse 390512 után
 Les Mystères de Paris 431031 előtt, 431031, 440229
 Livre des Orateurs 440624 előtt
 Lucretia 3908 után
 Madách Imréhez 640116, 640131
 Mária mennybemenetele 610522
 Marót bán 3808 körül
 Methamorphoses
 Naplótöredék 430215 után
 Néhány szó a socialismusról 430115 után

Nemzeti iparunk 440305 előtt
 Népegység Magyarországon 400227 után
 Népkönyv 430901 után
 Nibelunglied 64 eleje
 Nőnembeliek neveltetésének nagy befolyásáról a férfiak erkölcsi és ízlési műveltségére 371123 után
 Országgyűlési kitünőségek 610609
 Országgyűlési szállás 440101
 Owen észhitrendszere 430901
 Ötletek 410425 után
 Paradise Lost 611102
 Phaeton 390817
 Philosophiai nézetek 380826 után, 390131 után
 Philosophiai vázlatok 380104 után
 Résztét könyve 620913, 6301 körül, 630415, 630602, 630607, 630614, 630621
 Ruy Blas 340103-ig
 Rückblick 610528
 Spanyol románcok 561214–
 Szabadság, szerelem 610720 után B
 Szabad sajtó 480318–0320
 Szent Anna 610522
 Szent Imre 610522
 Szükség és szabadság a földi életben 381227 után
 Természet és vallás befolyása az egyetemi polgárosodás fejletére 410425 után, 410427 után, 410429 után
 Trencsényi Csák 611003
 Tudomány és művelődés (“Az ember tragoediája” szerzőjének) 621124
 Un écrivain hongrois francophile: Paul Jámor (Hiador) 610720 után B
 Werbőczy István rövid életrajza 39 első hónapjai

